

Riječki filološki dani : zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani, održanoga u Rijeci od 5. do 7. prosinca 1996.

Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **1998**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:347438>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**

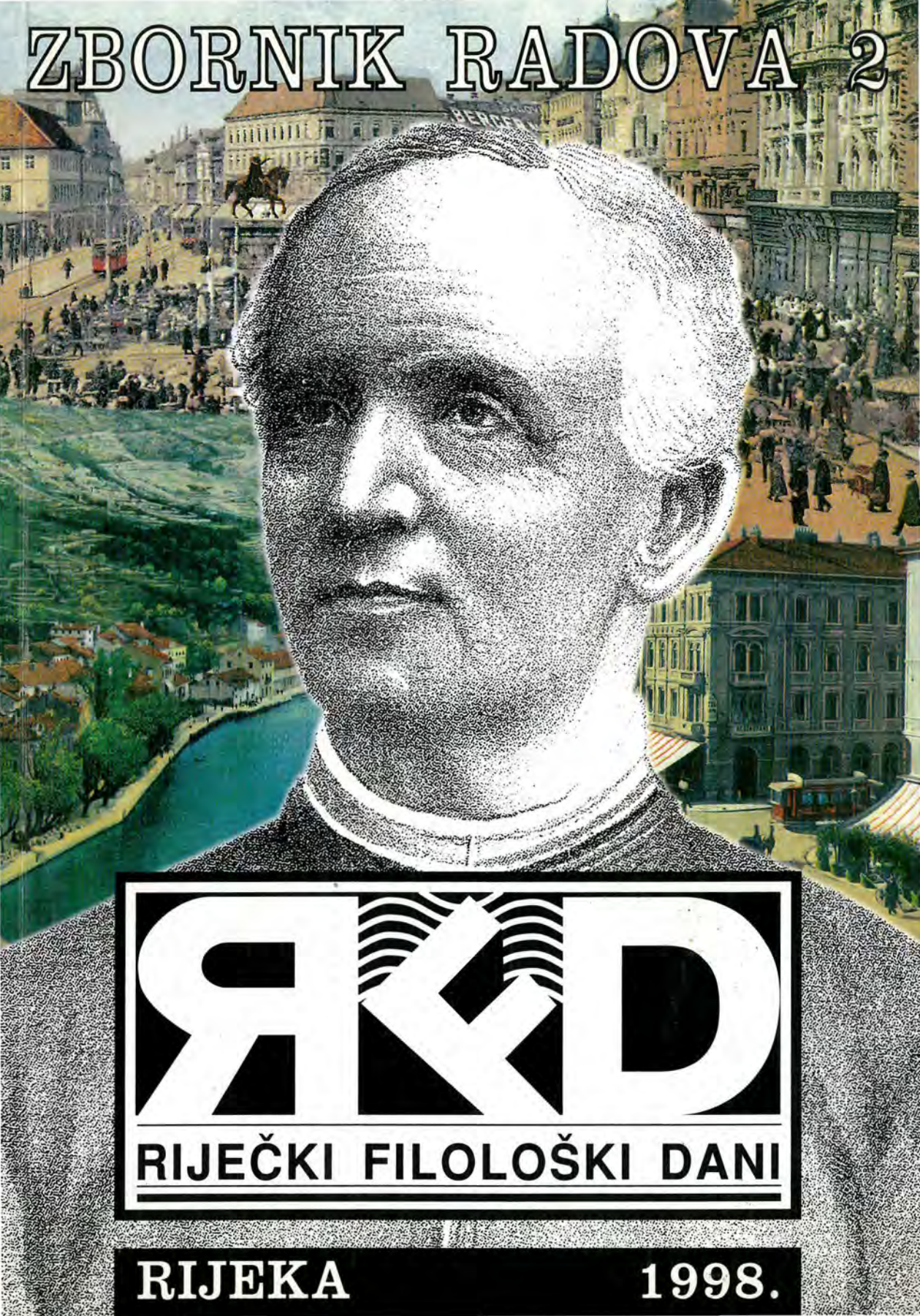

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

ZBORNIK RADOVA 2

RFKD

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

RIJEKA

1998.

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI
ISBN 953-6104-02-4, KNJIGA II, 1-352, Rijeka 1998.

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Zbornik radova s
Međunarodnoga znanstvenog skupa
Riječki filološki dani
održanoga u Rijeci
od 5. do 7. prosinca 1996.

ISBN 953-6104-02-04

UDK 808.62

Knjiga II, 1-352, Rijeka 1998.

Izdavač:	Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci Omladinska 14, Rijeka, Hrvatska
Za izdavača:	Goran Kalogjera
Uredništvo:	Dragomir Babić, Marina Kovačević, Iva Lukežić, Irvin Lukežić, Ines Srdoč-Konestra, Milorad Stojević, Diana Stolac, Marija Turk
Glavni urednik:	Marija Turk
Tajnice uredništva:	Diana Stolac, Sanja Bogović
Recenzenti:	Miroslav Šicel Ivo Pranjković Goran Kalogjera Marija Turk
Likovno oblikovanje:	Zvonimir Pliskovac
Lektorice:	Lada Badurina, Diana Stolac
Prijevod sažetaka:	Ante Lakoš, autori
UDK:	Nataša Jurčić, Filozofski fakultet u Rijeci
Adresa uredništva:	Filozofski fakultet u Rijeci Odsjek za kroatistiku Trg Ivana Klobučarića 1, 51000 Rijeka
Tisak:	GRAFIKA GRAFTRADE ŽAGAR
Naklada:	500 primjeraka
Cijena:	80 kn
Žiro-račun:	33800-603-245, Filozofski fakultet u Rijeci, s naznakom "za Riječke filološke dane"

Izlaženje Zbornika financijski je potpomogao Odjel gradske uprave za kulturu, Rijeka

Sadržaj

I. ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ I NJEGOVO DOBA

Ivo Pranjković: ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ KAO JEZIKOSLOVAC (na primjeru definicija u <i>Skladnji ilirskoga jezika</i>)	1
Marija Turk: VEBEROVA KNJIŽEVNOJEZIČNA KONCEPCIJA	9
Cvjetko Milanja: KRITIČKO-ESTETIČKA POZICIJA ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA	17
Borislav Pavlovski: OD AMICISOVA <i>CARIGRADA</i> DO VEBEROVA <i>PUTA U CARIGRAD</i>	21
Irvin Lukežić: VEBEROVE OPASKE O RIJEČKOM KAZALIŠTU	31
Dragomir Babić: NEPOZNATI ILI MANJE POZNATI MAŽURANIĆI	39
Ljiljana Kolenić: SKLONIDBA IMENICA U VEBEROVOJ I LANOSOVIĆEVOJ GRAMATICI	53
Branka Tafr: VEBEROV I BABUKIĆEV GRAMATIČKI MODEL	67
Diana Stolac: SINTAKSA ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA	81
Sanda Ham: PASIVNA REČENICA U VEBEROVOJ <i>SKLADNJI</i>	89
Nikola Benčić: GRADIŠĆANSKOHRVATSKI JEZIK U TKALČEVIĆEVO VRIJEME	97
Milvia Gulešić: GRADIŠĆANSKOHRVATSKE GRAMATIKE 19. I 20. STOLJEĆA	105
Miroslav Šicel: ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ KAO KRITIČAR HRVATSKOG PJESNIŠTVA	113
Iva Lukežić: NARJEČJA U KNJIŽEVNOJEZIČNOJ KONCEPCIJI ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA	119
Ines Srdoč-Konestra: BAKARSKE TEME ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA	133
Sanja Bogović: FRAZEMI U VEBEROVIM PRIPOVIJETKAMA	137

II. HRVATSKA FILOLOŠKA MISAO DANAS

Lana Hudeček i Milica Mihaljević: POLISEMIJA U NAZIVLJU (teorijski, terminološki i leksikografski problemi)	149
Lada Badurina: ZNAČENJE I SMISAO KAO LEKSIKOLOŠKE I LEKSIKOGRAFSKE KATEGORIJE	155
Vida Barac-Grum: IDIOMI U ISTOM GEOGRAFSKOM PODRUČJU	167
Ljiljana Šarić: DEDUCIRANJE, PRESUPOZICIJE I ZNAČENJE REČENICA	173
Luka Vukojević: POREDBENE REČENICE - VRSTA NAČINSKIH ILI POSEBAN STRUKTURNO-SEMANTIČKI TIP?	181
Marija Znika: NEKOLIKO NAČELNIH TERMINOLOŠKIH NAPOMENA (kriteriji pri stvaranju i/ili zamjeni termina)	193
Sanja Vulić: O NEKIM PUČKIM IMENIMA BLAGDANA SILVESTROVA I NOVE GODINE	201
Andela Frančić: OSOBNO IME U IMENSKOJ FORMULI	209
Marija Smolić i Vesna Požgaj Hadži: HRVATSKI KAO STRANI JEZIK ILI ŽELJE I SNOVI JEDNOG LEKTORA	215
Aljoša Pužar: PISANI TRAGOVI RIJEČKOG FUTURIZMA	229
Josip Silić: MORFONOLOGIJA HRVATSKOGA GLAGOLA <i>Tipovi osnova</i>	241
Milorad Stojević: KNJIŽEVNO-ESTETSKI NAZORI NATKA NODILA	275
Marko Samardžija: ZNAČENJSKA NESNOŠLJIVOST LEKSEMA I GRAMATIČNOST REČENICE	297
Antica Menac i Mira Menac-Mihalić: FRAZEOLOGIJA SUVREMENIH BRAČKIH ČAKAVSKIH PJESNIKA	303
Nada Ivanetić: POKUŠAJ KLASIFIKACIJE UPORABNIH ŽANROVA	313
Adriana Car-Mihec: ŽANROVSKA OBILJEŽJA BAKMAZOVE DRAME AKCIJA I ČISTILIŠTE	325
Stjepan Blažetin: SUVREMENA PROZA HRVATA U MAĐARSKOJ	335
Janja Prodan: POČECI STVARANJA MAĐARSKE DRAME U KONTEKSTU MAĐARSKO-HRVATSKIH POVIJESNIH I KNJIŽEVNIH DODIRA	341
Adela Ptičar: NEKNJIŽEVNI TEKSTOVI 18. STOLJEĆA	347

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Zbornik radova s
Međunarodnoga znanstvenog skupa
Riječki filološki dani
održanoga u Rijeci
od 5. do 7. prosinca 1996.

Filozofski fakultet
Rijeka 1998.

Uvodno slovo

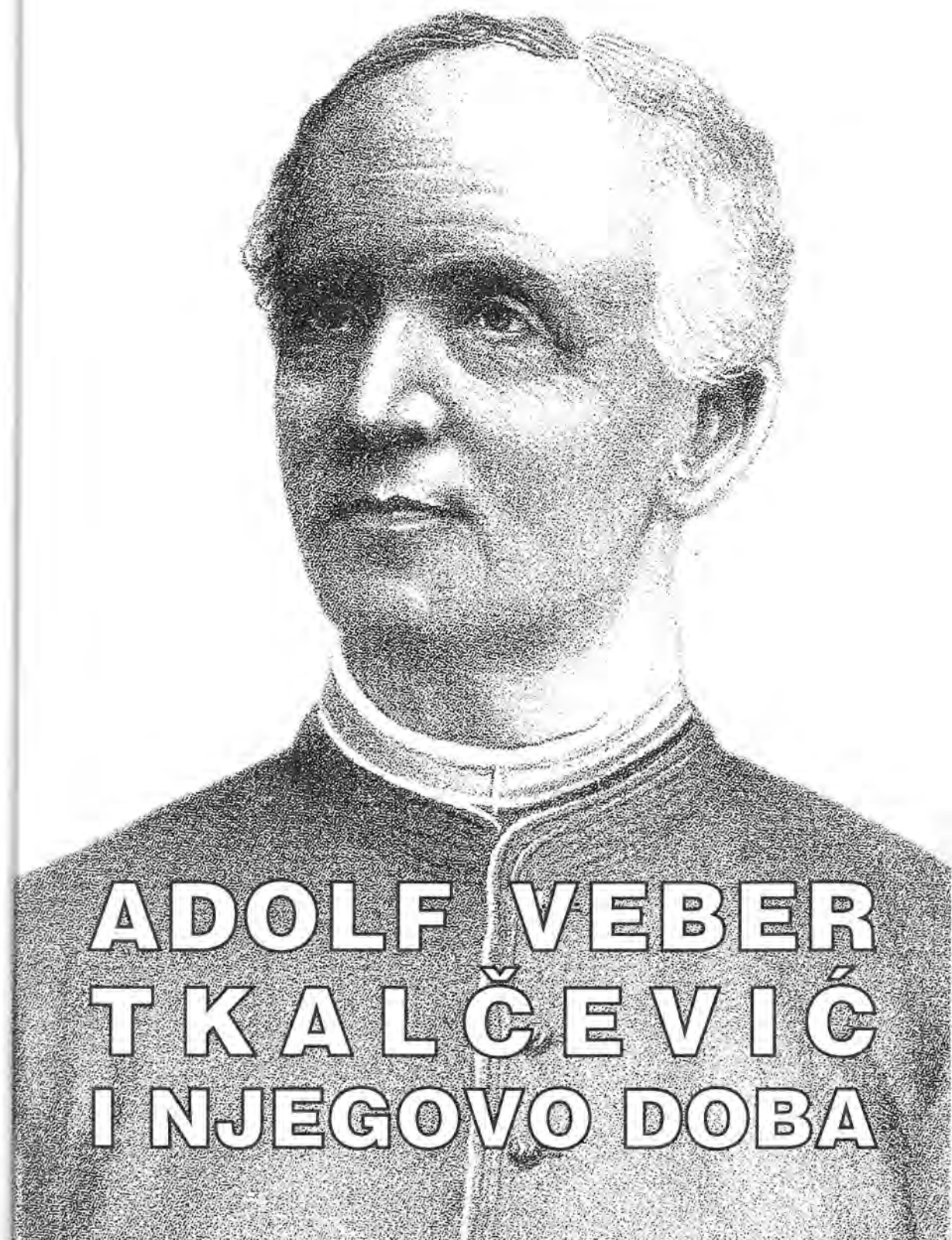
Drugi međunarodni znanstveni skup Riječki filološki dani održan u Rijeci i Bakru od 5. do 7. prosinca 1996. godine okupio je hrvatske i inozemne filologe na dva tematska područja:

Adolfo Veber Tkalčević i njegovo doba
Hrvatska filološka misao danas.

Svako se tematsko područje obrađivalo u posebnoj sekciji, a u ovome Zborniku čini zasebnu cjelinu. Unutar svakoga poglavlja prilozi su razvrstani prema redoslijedu izlaganja. Vjerujemo da je Zbornik dokument o uspješnom znanstvenom filološkom skupu i da učvršćuje prepoznatljivost riječke tradicije u proučavanju povijesti hrvatske filologije i u promicanju suvremene hrvatske filološke misli.

Rijeka, 10. ožujka 1998.

Marija Turk,
urednica Zbornika

**ADOLF VEBER
TKALČEVIĆ
I NJEGOVO DOBA**

Ivo Pranjković

ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ KAO JEZIKOSLOVAC

(na primjeru definicija u *Skladnji ilirskoga jezika*)

izvorni znanstveni rad

UDK 808.62 : 929 VEBER TKALČEVIĆ, A.

U prilogu je riječ o općegramatičkim i sintaktičkim nazorima glavnoga predstavnika Zagrebačke filološke škole Adolfa Vebera Tkalčevića, posebice onima koji su došli do izražaja u njegovoj Skladnji ilirskoga jezika (Beč, 1859).

O Adolfu Veberu Tkalčeviću kao jezikoslovcu može se govoriti s različitih gledišta, ali je neosporno da najveću pozornost zaslužuju njegovi prinosi standardologiji (i primijenjenoj i općoj) te sintaksi hrvatskoga jezika. Kad je riječ o standardologiji, Veber je u mnogo čemu anticipirao čak i postavke praških strukturalista, što je najviše došlo do izražaja u njegovim polemikama, posebice u onoj s Franom Kurelcem¹, te u raspravi *Šćepan Ljubiša kao pisac* (Djela IV: 484-517), koja je također izazvala svojevrstu polemiku s nekim mladim Dobrovčaninom (Šimom Castrapellijem) i za koju Ljudevit Jonke s pravom ističe da sadrži misli koje "kao da su prepisane na pr. iz 'Općih principa za kulturu jezika' Praškog lingvističkog kruga" (Jonke 1956: 76)². Ovom će prilikom pozornost biti

1 U drugom dijelu te polemike, koji je zapravo bio odgovor na Kurelcjev napis *Mulj govora nespretna i nepotrebna*, a objavljen je pod naslovom *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah* (Djela III: 338-359) Veber npr. vrlo razložno i utemeljeno izlaže načela po kojima nove riječ i treba primati u standardni (književni) jezik. Riječ i se naime najprije uzimaju iz štokavskoga narječja. Ako u njemu nema prikladne riječi, poseže se za kajkavskim ili čakavskim leksikom. Ako se ni tamo ne pronađe zadovoljavajuće rješenje, poseže se za riječima iz drugih slavenskih jezika (npr. slovenskoga, slovačkoga, češkoga, ruskoga i sl.), a tek se u krajnjoj nuždi stvaraju nove riječi po zakonitostima tvorbenoga ustrojstva hrvatskoga jezika (usp. Vince 1968: 259. i Pranjković 1993: 37).

2 Veber je prigovorio Ljubiši zbog toga što rabi prevelik broj provincijalizama i neobičnih talijanizama koje nitko ne razumije niti se mogu naći u rječnicima. U Ljubišinu obranu ustao je Šime Castrapelli tvrdeći da pisac ima pravo rabiti i riječ i koje nitko ne razumije. Ono što nitko ne razumije, uzvraća Veber Castrapelliju, "nije upravo ništa", pa makar pripadalo i "hercegovačkom narječju" koje smo prihvatili za temelj standardnoga jezika jer ako smo i "poprimili [to] narječje, nismo hotjeli poprimiti njegovih skrajnjih osebunjakah, njegova tuđinstva" (nav. dj., 510). Iz ovoga posve jasno proizlazi ono što mnogima još ni danas nije nažalost dovoljno jasno, a to je da se mora razlikovati štokavsko narječje (kao dijalektološki fenomen) od hrvatskoga standardnog jezika odnosno od štokavskoga narječja kao osnovice za standardizaciju.

usmjerena na Vebera kao sintaktičara, i to u prvom redu na definicije u njegovoj *Skladnji ilirskoga jezika* (Beč, 1859).

Među brojnim definicijama što ih nalazimo u *Skladnji* mogu se razlikovati one koje i danas djeluju uvjerljivo, svježije i kreativno, zatim one kod kojih se osjeća prevelik utjecaj logičkih parametara i/ili sintaktičkih opisa latinskoga jezika, one koje su relativno uspjele, ali su nespretno formulirane ili su nepotpune te one koje se, bar s obzirom na suvremeno stanje bilo u jezikoslovlju općenito bilo u jezikoslovnoj kroatistici, mogu smatrati promašenima.

U prvu skupinu ide povelik broj definicija, a među njima je i definicija same sintakse: "Skladnja uči, kako se *slažu* ili *skladaju* pojedine reči, da od njih postanu izreke, a od ovih čeli govor" (1)³. Tom je definicijom rečeno gotovo sve što je bitno za sintaktičku razinu. Naglašen je njezin sintagmatski karakter, istaknuta je rečenica (izreka) kao središnja sintaktička jedinica, a upozoreno je čak i na to da se sintaksom obuhvaća i proučavanje zakonitosti i pravila o ustrojavanju teksta (cijeloga govora).

Slična je ovoj i definicija prijedloga, iako se u njoj već osjeća određeni utjecaj logičkih parametara (kad se spominju odnosi među *mislama*): "Predlozi su zato u jeziku, da se njimi naznačuje ona ostala množina odnošajah jedne misli prama drugoj, koji se malenim brojem padežah nemogu naznačiti" (47). U toj je definiciji najviše naglašeno ono što je za prijedloge doista bitno, a to je da oni konkretiziraju značenja pojedinih padeža te da su i značenja padeža i značenja prijedloga izrazito relacijske ("odnošajne") naravi.

Među uspjele ide, bar po mom sudu, i definicija neodređenih zamjenica: "*Neopredčljena* se zaimena neprotežu na koju izvjestnu poznanu stvar, već naznačuju u obće osobu ili stvar, koje pisac nepozna" (84). U toj je definiciji, ali i u mnogim drugima, osobito zanimljivo spominjanje pisca (odnosno općenito govornika) jer to cijeloj Veberovoj sintaksi daje svojevrstno "generativno", pa čak i pragmatično obilježje. Time se naime upozorava na sam proces "proizvođenja", generiranja teksta, a i na to da govornik (autor, proizvođač teksta) ima određenu "slobodu" u izboru gramatičkih sredstava i u načinu oblikovanja govora (Pranjković 1993: 20). Za neodređene zamjenice mislim da je to pogotovo relevantno jer one u načelu doista ne znače nešto nepoznato ili neodređeno po sebi, nego nešto nepoznato govorniku.

"Pisac" se, ne slučajno, spominje i u također vrlo uspjeljoj definiciji indikativa: "Sve što jamačno biva, što je bilo i što će biti; pače ako u istinu i nebiva, već pisac dèrži da biva, izriče se indikativom" (106). I tu je naime uloga "pisca" (govornika) vrlo važna jer indikativ označuje prošlu, sadašnju ili buduću izvjesnost, ali to ne mora biti izvjesnost "po sebi", nego govornik može izvjesnim prikazati i nešto što nije takvo. Naravno, i obrnuto. (Drugo je dakako pitanje mogu li se u hrvatskome jeziku razlikovati indikativ i konjunktiv kao posebni glagolski oblici.)

Među uspjelije se može svrstati i definicija glagola: "Glagolj je reč, kojom se naznačuje činjenje" (89), jer se pojmom "činjenja" preciznije predočuje narav glagolskoga značenja negoli npr. pojmom "radnje".

Rečeno u još većoj mjeri vrijedi za definiciju infinitiva: "Infinitiv naznačuje činjenje kano abstraktan pojam" (118). Tu "apstraktan" naime znači (i) 'lišen', a infinitiv je doista lišen onoga što je glagolskim oblicima inače svojstveno: lišen je vezanosti za lice, broj,

vrijeme, način, stanje i sl.

I u definicijama pojedinih glagolskih načina ima bar ponešto što upozorava na stvarnu njihovu narav. To vrijedi i za definiciju kondicionala (u Vebera odnosnoga načina): "Sve što bi mogao tko učiniti da *hoće*; dakle sve što dolazi od naše volje, pak je piscu uprav stalo, da to navede, izriče se odnosnim" (107), i za definiciju imperativa: "Sve što se želi da tko drugi učini, izriče se imperativom" (107), a i za definiciju optativa: "Sve što se želi, da se *komu* dogodi, i što se dopuštja, da se radi što je komu volja, izriče se optativom" (107)⁴.

Nisu osobito precizne, ali su efektne i poticajne, definicije prijelaznih, povratnih i neprelaznih glagola. Prijelazni naime "naznačuju, da čin izilazi iz subjekta na drugu koju stvar", povratni "da čin izilazi iz subjekta, ali se vratja na isti subjekt", a neprelazni "naznačuju, da čin ostaje u subjektu" (89).

Veberova je *Skladnja* trodijelna. Obuhvaća *skladnju slaganja*, u kojoj se proučava kako se riječi u rečenici "s drugim udesuju ili slažu", *skladnju djelovanja*, u kojoj se bavi načinima kako riječi "o drugih vise ili na njih djeluju", i *skladnju poredanja*, u kojoj se proučava kako riječi "s drugim u nekom redu stoje" (1). Treći je dio *Skladnje* vrijedan osobite pozornosti po tome što se u njemu jasno i precizno razlikuje "naravni" (tj. osnovni) red riječi od "umjetnoga" (tj. stilski obilježenoga). "Naravno" i "umjetno" kod Vebera su dva osnovna načela "po kojih se poredjuju i reči i izreke". Naravni red "smatra, kako se misli radjaju, a umetni, kako se silnije može koja misao izreći" (148). Jasnoća i preciznost tog razlikovanja, u kojemu ima dosta i elemenata aktualnoga ili tema-rema raščlanjivanja, najviše dolazi do izražaja u određenju obilježenoga reda riječi: "Naravnim se redom nemože uvijek govoriti, jer nije prama načinu, kojim se misli radjaju; često je bo piscu namëra, govoriti o predikatu; tu je dakle predikat najvažnija misao, te ga treba postaviti na përvo mësto; povërh toga përvi je način i dosadan, jerbo je jednoličan; tu se dakle treba uteći umëtnomu poredanju rečih i izrekah. U tom je pako naš jezik tako slobodan, da neima česti govora, koja se nebi mogla metnuti pred drugu, ako je važnija" (152-153). Tu je jasno rečeno, između ostaloga, i to da je osnovni gramatičko-semantički red riječi neobilježen ("dosadan"), da nije slobodan, da je "umjetni" red riječi stilski obilježen te da je u hrvatskome izrazito slobodan. Ta Veberova zapažanja upravo fasciniraju dubinom i aktualnošću (Pranjković 1993: 21).

Od definicija kod kojih se osjeća prevelik utjecaj logičkih parametara i/ili opisa sintaktičkoga ustrojstva latinskoga jezika najprije treba spomenuti definiciju rečenice, koja će uostalom još vrlo dugo nakon Vebera biti aktualna: "Izreka je misao, koja se rečmi očituje" (2). Ta se definicija ne može doduše smatrati promašenom (rečenica doista jest u relaciji s nečim što se može nazvati mišlju u širem smislu), ali je problem u tome što se u njoj osnovna jedinica sintaktičke razine definira nečim što je izvan jezika (misao naime nije jezična pojavnost). U najboljem slučaju možemo reći da je takvom definicijom rečenica određena sa psiholingvističkoga stajališta.

Misao se i inače često javlja u Veberovim definicijama. Osim kod definicije rečenice i naprijed spomenutih definicija prijedloga i reda riječi susreće se i kod definicije koordiniranih (nezavisnosloženih) rečenica: "Uzporjednene (izreke, I. P.) jesu, kojimi se izriče samostalna misao, ter bi se mogla razumëti i bez glavne, pa se s njom samo spoji"⁵

3 Brojevi u zagradama, ako drukčije nije navedeno, odnose se na stranice drugog izdanja *Skladnje* iz 1862. godine.

4 Navode se primjeri *Ako nije, ja cerkla* i *Bilo mu probitačno kano jarcu jufka*.

5 Poseban je problem što se (i) u vezi s koordinacijom govori o glavnoj rečenici. To je zato što

(86) te kod definicije padeža: "Padež naznačuje razne odnošaje, u kojih jedna misao stoji prama drugoj" (16). Ta je definicija još znatno lošija od definicije rečenice jer u vezi s rečenicom o misli(ma) još i možemo govoriti, ali u vezi s padežom to nije opravdano ni s logičkoga stajališta (s logičkoga bi se stajališta u vezi s padežom možda moglo govoriti o pojmu ili predodžbi te odnosima među njima).

Prevelik utjecaj logičkih i/ili semantičkih parametara osjeća se i u definiciji subjekta: "Subjekt je osoba ili stvar, o kojoj se što veli" (2). Osoba ili stvar također nisu nikakve jezične pojavnosti, pogotovo ne pojavnosti sintaktičke razine, a ni to da se o subjektu što veli nije nikakvo sintaktički iole relevantno određenje subjekta.⁶ U toj definiciji nedostaje određenje subjekta kao dijela rečeničnoga ustrojstva koji ima sasvim određenu i specifičnu funkciju.

Ono što je rečeno u vezi sa subjektom u još većoj mjeri vrijedi za definiciju logičkoga subjekta jer je i sam pojam logičkoga subjekta nastao pod izravnim utjecajem logičkih parametara: "Logički je subjekt ona osoba ili stvar, koja što djeluje, bila u kojem mu drago padežu; n. p. Meni je plakati = Ja imam plakati" (16). Osim toga, ovdje je pojam subjekta još više sužen jer nije više riječ o osobi ili stvari o kojoj se što veli, nego o osobi ili stvari "koja što djeluje". Tu se sintaktička funkcija subjekta zapravo izjednačuje sa semantičkim pojmom vršitelja radnje (agensa). I napokon, takva bi definicija logičkoga subjekta uključivala i agense u pasivnim konstrukcijama, npr. *Bili su razbijeni od brojnije konjice*.

Za neke se definicije mora reći da su manje ili više nespretne. Tako je npr. prilično nespretna i nedovoljno obavijesna definicija samostalnih padeža kao onih "na koje nedjeluje nikakova druga reč" (16). Međutim, ako se ta definicija promatra zajedno s komplementarnom definicijom ovisnih padeža, onda se dojam prilično mijenja. Ovisnima se (tj. kosima) nazivaju naime oni padeži "koje zahtjeva ili ime, ili glagolj, ili čestica koja" (16). Prema tome, jasno je rečeno da se samostalni padeži ne uvode u spojeve riječi ili druge konstrukcije ni po drugim imenicama ni po glagolima ni po česticama (česticom Veber naziva bilo koju od nepromjenjivih riječi).

Nespretnom se i nepreciznom može smatrati i definicija odnosnih zamjenica: "Odnosnim se zato zove ovo zaime, što nikad samo nestoji, već se proteže na koji samostavnik budi u istoj, budi u prednjoj, budi u sljedećoj izreci" (83). Osobito je problematično "protezanje" na imenicu u sljedećoj "izreci". Veber navodi primjer *Tko kuca, tomu se i otvara*, ali je u njemu riječ o korelativnosti, a nikako o tome da se odnosna zamjenica proteže na riječ (pogotovo ne na imenicu) u sljedećoj rečenici (klauzi), jer to uopće nije moguće. Relativne se zamjenice "protežu" na tzv. antecedent, tj. anaforičkog su tipa (npr. *Ljudi koji ne znaju neka šute*), mogu biti i atributivnog tipa (npr. *Koji ljudi ne znaju neka šute*), ali ne mogu biti kataforičkoga tipa, tj. "protežati se" na imenicu u sljedećoj rečenici (klauzi), usp. negramatično **Koji ne znaju mnogo, ljudi neka šute*, a pogotovo **Tko ne zna mnogo, čovjek neka šuti*.

U najmanju je ruku nespretno i razlikovanje aktivnih i pasivnih glagola: "Glagolji se dele na *aktivne* i *pasivne*: aktivni naznačuju, da subjekt što radi; npr. *Ja pišem, on čita, brat*

Veber "uzporedjenim" i "podredjenim izrekama" smatra samo dijelove složenih rečenica (klauze, surečenice), a ne cijele složene reči enice.

6 Nešto je bolja definicija predikata: "Predikat je ona reč, kojom se o subjektu što veli" (2). Bolja je zato što se ne kaže da je npr. predikat činjenje ili radnja (kao što se kaže da je subjekt osoba ili stvar), nego da je riječ, i to riječkoja je u određenoj (semantičkoj) relaciji sa subjektom, a to je već za predikat bitno.

reže itd.; pasivni naznačuju, da drugi na subjekt djeluje; n. p. *Voda se grabi zajimačem; vuna se prede*" (89). Nije naime riječ o aktivnim i pasivnim glagolima, nego o aktivnim i pasivnim oblicima odnosno aktivnoj i pasivnoj porabi glagola.

Uglavnom su neprecizna i/ili nepotpuna i Veberova određenja pojedinih interpunkcijskih znakova u poglavlju *O razgodcih (interpunkcijah)*. U njima je naime uglavnom riječ samo o tome kakva intonativna vrijednost odgovara pojedinom interpunkcijskom znaku, a vrlo se malo ili nimalo govori o tim znakovima sa sintaktičkoga stajališta. Tako *piknja* (tj. točka) "znači, da treba glas u čitanju sasvim spustiti i prestati" (161), *čerknja* (tj. zarez) "da treba čitajući malo postati, ali glasa nepustiti" (162), *piknjo-čerknja* "da treba u čitanju duže stati i glas uzdržati" (164), "uzkličnik znači, da treba glas jače dići, da se kakovo čutjenje izrazi" (165), a *upitnik* "da treba glas osobito podići i zadržati se nešto u čitanju", ali se dodaje i to da "stoji za svakim upravnim pitanjem, na koje se može odgovoriti, bilo to jedna reč ili čela izreka" (166) itd.

Od posve promašenih definicija na prvom mjestu treba spomenuti one koje se tiču gramatičke kategorije glagolskoga vida (aspekta), odnosno svršenih i nesvršenih glagola. Nije naime točno da se svršeni i nesvršeni glagoli razlikuju međusobno "po trajanju čina" (89), a onda naravno nije točno ni to da ovi prvi "naznačuju, da čin traje samo čas, te naznačuju samo onaj čas, kad se je čin počeo ili dočeo" (89-90) niti da drugi "znače, da čin traje duže vrēme" (90). U Veberovu obranu treba reći da je kategorija aspekta u vrijeme kad je objavljena *Skladnja* i inače bila vrlo slabo ops(iv)ana te da se zabluda vezana za "trajanje čina" u kroatističkoj, pa i slavističkoj literaturi, uključujući i udžbeničku, održala zapravo sve do današnjih dana (usp. npr. potpuno neprimjerene termine *trajni* i *trenutni* glagoli koji ni danas nisu posve rijetki).

Drugi Veberov promašaj tiče se određenja naravi i funkcije pridjeva odnosno formulacije: "Svaki pridavnik naznačuje, kakav je samostavnik, ali po raznoj službi děli se na epitet, atribut i predikat" (75). Nije naime gramatički održivo Veberovo razlikovanje pridjeva kao atributa (npr. *Petar veliki sagradio je Petrograd /5/*) i pridjeva kao epiteta (npr. *Velike reke nose brodove /6/*). Utemeljenje te razlike Veber je pokušao braniti i u posebnoj raspravi pod naslovom *O pridavniku* (Djela III: 382-405), ali, dakako, nije uspio.

Naravno, ovo nisu jedini promašaji u Veberovu opisu sintaktičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika. Ima ih još povelik broj (npr. razlikovanje indikativa i konjunktiva, uvođenje krutih pravila o slaganju vremena pod utjecajem latinskoga *consecutio temporum*, razlikovanje jednine i množine kod glagolskih priloga, npr. *Pisar sjedeć piše prema Pisari sjedeći pišu* itd. /Pranjković 1993: 22/), ali one uglavnom nisu došle do izražaja u definicijama.

Zaključno bi se moglo reći da raščlamba definicija u *Skladnji ilirskoga jezika* predstavlja Adolfa Vebera Tkalčevića kao vrlo temeljita, dobro obrazovana i racionalna jezikoslovca. Mnoge njegove definicije još i danas mogu konkurirati onima što ih nalazimo u suvremenim priručnicima sintakse⁸, a nerijetko ih i nadmašuju sažetošću,

7 Dodaje se ipak da se taj znak "metje [se] na koncu završenih izrekah, ako ove nisu upitne ili uzklične" (161-162).

8 Bit će u tom smislu zanimljivo, i bez dodatnoga komentara, usporediti npr. Veberovo i Katičićevo određenje pasiva odnosno pasivne "preoblike". Veber: "U pasivnoj izreci stoji akuzativ objekta aktivne izreke kano nominativ, a subjekt aktivne izreke ili u instrumentalu ili u genitivu s predlogom *od* i *po*, glagolj stoji u pasivnoj formi u istom vremenu, u kojem je bio u

uopćenošću i/ili logičnošću. Istina, među njima ima i onih koje su, pogotovo s današnjega stajališta, nespretne, nepotpune i/ili neprecizne, ima i onih u kojima se osjeća prevelik utjecaj logičkih parametara (Vatroslav Jagić s pravom je to prigovorio Veberu⁹) ili opisa sintaktičkog ustrojstva latinskoga jezika te, napokon, određen broj i onih koje su s današnjeg stajališta posve promašene. Kad se one međutim promatraju u kontekstu vremena u kojem su nastale, uzimajući posebno u obzir činjenicu da sintaktičko ustrojstvo hrvatskoga jezika sve do pojave Skladnje praktično uopće nije bilo opisano, treba reći da Veber u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja zauzima počasno mjesto upravo kao sintaktičar. štoviše, s obzirom na njezinu zanimljivost, temeljitost, ozbiljnost i visoku znanstvenu razinu mora se reći da je čudno, a dakako i žalosno, što je sintaksa poslije Vebera bila u nas toliko zanemarena da u cijelom razdoblju od 1859. pa sve do pred kraj ovoga stoljeća možemo govoriti tek o jednom jedinom doista respektabilnom opisivaču sintaktičkog ustrojstva hrvatskoga jezika (o Augustu Musiću¹⁰), koji uz to nije bio ni slavist (kroatist), nego klasični filolog (grecist).

LITERATURA

- Jagić, Vatroslav: *Primjetbe k našoj sintaksi s gledišta sravnjujuće gramatike*, Književnik, Zagreb, 1865: 176-196.
- Jonke, Ljudevit: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965.
- Jonke, Ljudevit: *Veberova "Skladnja ilirskoga jezika" – prva naša sintaksa*, u: *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb, 1971: 129-146.
- Jonke Ljudevit: *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad JAZU, knj. 309, Zagreb, 1956: 69-78.
- Katičić, Radoslav: *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1991.
- Pranjković, Ivo: *Adolfo Veber Tkalčević*, Zagreb, 1993.
- Pranjković, Ivo: *August Musić*, Zagreb, 1989.
- Pranjković, Ivo: *Kurelac i Veber*, Riječki filološki dani 1 (zbornik), Rijeka, 1996: 17-23.
- Veber Tkalčević, Adolfo: *Djela Adolfa Vebera zagrebačkoga kanonika, I-IX*, Zagreb, 1885-1890.
- Vince, Zlatko: *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1990.

aktivnoj, i slaže se s novim subjektom u svaćem" (104). Katičić: "Pasiv je preoblika koja ni u čem ne dira u rijek, ali mijenja njegov odnos prema rečničnom ustrojstvu. Ona značenjska jedinica koja se u temeljnoj rečenici uvrštava kao objekt u akuzativu uz prelazan glagol postaje u preobličenoj rečenici subjekt. Na samom glagolu označuje se ta promjena promjenom oblika. Agens ili vršilac, koji je u temeljnoj rečenici uvršten kao subjekt, izriče se u pasivnoj preoblici prijedloznom izrazom *s od ili po*." (Katičić 1991: 143).

9 Iako je o Skladnji inače imao visoko mišljenje, usp. " [...] njegova sintaksa našega jezika ima kao prva (isticanje V. J.) te vrsti knjiga preveliku zaslugu, ako i nije bez pogrješaka" (Jagić 1865: 188).

10 Usp. Pranjković 1989.

- Vince, Zlatko: *Rast, ostvarenja i suton zagrebačke filološke škole*, Forum, XXX/1-2, Zagreb, 1975: 270-320.
- Vince, Zlatko: *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*, Rasprave Instituta za jezik, knj. 1, Zagreb, 1968: 221-369.
- Weber, Adolfo: *Skladnja ilirskoga jezika*, Beč, 1862.

Marija Turk

VEBEROVA KNJIŽEVNOJEZIČNA KONCEPCIJA

izvojni znanstveni rad

UIDK 801.82 : 886.2 VEBER TKALČEVIĆ, A.

O Veberovoj se književnojezičnoj koncepciji spoznaje na temelju ekspliciranih stajališta o svim jezičnim razinama u njegovim gramatikama, programskim spisima, polemikama i znanstvenim raspravama i na temelju iščitavanja jezikoslovnih nazora impliciranih u tekstovima njegovih putopisa i pripovijesti. Veberova književnojezična koncepcija slijedi put: podalje od krajnje artifičnosti (njegova suvremenika F. Kurelca) i jednosmjernog (vukovskog) folklorizma. To je književnojezični model koji u mnogim dionicama anticipira jezični pristup utemeljen na Općim načelima za kulturu jezika Praškog lingvističkog kruga koji će obilježiti jezikoslovlje 20. stoljeća.

Jezični i književnojezični nazori Adolfa Vebera Tkalčevića implicirani su u njegovoj cjelokupnoj pisanoj ostavštini, a eksplicirani u jezikoslovnim priložima:¹ gramatikama,² programskim spisima,³ polemikama,⁴ znanstvenim raspravama,⁵ ocjenama

SUMMARY

Ivo Pranjković

ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ AS A LINGUIST

(BASED ON DEFINITIONS IN THE SYNTAX OF THE ILLYRIAN LANGUAGE)

The paper deals with general grammatical and syntactical views of the leading representative of the Zagreb School of Philology, Adolfo Veber Tkalčević, especially those which became prominent in the Syntax of the Illyrian language (Vienna, 1859).

- 1 Lj. Jonke jezikoslovnu je pisanu ostavštinu Adolfa Vebera Tkalčevića s obzirom na njezin sadržaj podijelio u četiri skupine, a uz neke preinake prihvatio I. Pranjković. Usp. Lj. Jonke: *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad JAZU, knj. 309, Zagreb, 1956., str. 33 - 80 i I. Pranjković: *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1993.
- 2 A. Veber napisao je sljedeće školske gramatike: *Latinska slovnica za male gimnazije* (Beč, 1853); *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta* (Beč, 1859); *Slovnica hrvatska za srednja učilišta* (Zagreb, 1871; drugo izdanje 1873; treće izdanje 1876).
- 3 A. Veber autor je sljedećih programskih spisa: *Korist i način predavanja latinskih klasika* (Program zagrebačke gimnazije za 1852; pretiskano u: Djela V: 101 - 120), *Ustroj ilirskoga jezika* (Neven, 1856, pretiskano u: Djela III: 242 - 275); *Pabirci po slovnici hrvatskoj* (Rad JAZU, knj. 42, 1877, pretiskano u: Djela III: 274 - 291); *Brus jezika ili zagrebačka škola*, Vienac, 1884., pretiskano pod naslovom *Zagrebačka škola* u: Djela III: 458 - 462).
- 4 A. Veber je objavio i veći broj jezikoslovnih polemika koje je vodio s F. Kurelcem, V. Jagićem, M. Divkovićem i F. Ivekovićem. Najznačajnije su: *Brus jezika* (Pozor, 1862), *Obrana nekoliko tobožnjih barbarizamah* (Rad JAZU, br. 29, 1874., pretiskano u Djela III: 338-395 i Domobran, 1866), *O našem pravopisu* (Književnik i Glasonoša, 1864), *Odgovor g. Jagiću na primjetbe o mojoj sintaksi* (Književnik, 1865), *Zadnji odgovor gospodinu Jagiću* (Domobran, 1866., pretiskano u: Djela III: 219 - 234), *Odgovor Babukiću o mojoj slovnici* (1858., Djela III: 152 - 158), *Odgovor Križku o mojoj slovnici* (1859., pretiskano u: Djela III: 159 - 160); Na razstanku g. Divkoviću, Djela III: 57 - 89.
- 5 Najznačajnije su Veberove znanstvene rasprave: *O vremenih u hrvatskom jeziku* (Rad JAZU, knj.

i prikazima.⁶

U ovome je prikazu uporište tezama o Veberovim jezičnim i književnojezičnim nazorima prije svega u ekspliciranim stavovima, a potkrjepa se nalazi u primjerima iz *Slovnice* (1871) gdje su jezične činjenice normirane i u izvucima iz tekstova pripovjedača koje pravila impliciraju.

I. Veberovo poimanje hrvatskoga jezika

A. Veber Tkalčević poima hrvatski jezik kao sveukupnost njegovih pojavnosti koje su Hrvati tijekom svoje povijesti razvili za svoju međusobnu komunikaciju, odnosno hrvatskim jezikom naziva svaki idiom kojim su međusobno komunicirali i kojim komuniciraju Hrvati.⁷ Hrvatski jezik shvaća kao samobitan i složen sustav u jedinstvu triju narječja i u tom poimanju, bez obzira na onodobnu ideologiju i ograničene jezične stavove, jasno distingvira između hrvatskoga jezika i srpskoga jezika. On hrvatski jezik naziva njegovim imenom i tako naslovljuje svoje gramatike i jezikoslovne rasprave (*Slovnica hrvatska/hrvatska, O vremenih u hrvatskom jeziku, O slogu hrvatskom, Pabirci po slovnici hrvatskoj*). A. Veber identificira štokavštinu kao sastavnicu hrvatskoga jezika, a ne kao poveznicu sa srpskim te je ne identificira s vukovskim, srpskim jezikom kako to čine njegovi suvremenici - hrvatski vukovci. "Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku, mi smo u nj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenatah, osobito riečih, premda nam je jezgra štokavska." (Djela III: 57)

II. Veberovo poimanje književnoga jezika

U poimanju književnoga jezika A. Veber slijedi ova načela:

1. Književnojezičnu koncepciju temelji **na sinkronijskome pristupu** hrvatskome jeziku u cjelini. U književnome jeziku zagovara participaciju svih triju hrvatskih narječja. To A. Veber izriječno poručuje svome anonimnom napadaču ponavljanjem u Viencu još prije pola stoljeća artikulirane maksime:

"Zagrebačka je škola imala zadatak, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se razširilo književno polje. Nebi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i

7, 1867., pretiskano u Djela III: 292 - 318), *O slogu hrvatskom* (Rad JAZU, knj. 8, 1869., pretiskano u: Djela III: 360 - 381); *O pridavniku* (Rad JAZU, knj. 14, 1971., pretiskano u: Djela III: 382 - 405), *O zaimenu* (Rad JAZU, knj. 22, 1873., pretiskano u Djela III: 406-423), *O glagolju* (Rad JAZU, knj. 22, 1873., pretiskano u: Djela III: 424 - 450); *O naravi hrvatske izreke* (Rad JAZU, knj. 28, 1874), *Viekopis Frana Kurelca*, Rad JAZU, knj. 29, 1874).

6 A. Veber je objavio priličan broj ocjena i prikaza: *O ilirskoj slovnici Vjekoslava Babukića* (1857), *Slovnica hrvatska Antuna Mažuranića* (1859), *Rječnik Bogoslava Šuleka* (1860), *Rječnik Ivana Jurašića* (1864), *Slog Josipa Miškatovića* (1867), *Skladnja Petra Budmana* (1868), *Rječnik Gjura Daničića* (1878), *Oblici Mirka Divkovića* (1879), *Gramatika Josipa Vitanovića* (1880), *Sintaksa Mirka Divkovića* (1881). Sve su ocjene i prikazi objavljeni po drugi put u III. svesku Djela.

7 A. Veber je obrazlažući načela Zagrebačke škole u govoru što ga je školske 1885. godine održao na glavnoj skupštini Matice hrvatske iznio i stav prema hrvatskome jeziku i njegovu imenu: "Opažam, da nekogi mlađji naši pisci sve to više prijanjaju uz način pisanja, koji se obično zove srpskim, a ja ga imenujem i hrvatskim što takav jezik govore i Hrvati na iztoku. Ako me svi znaci ne varaju, razširit će se taj način i dalje, pošto je na pr. kako čujem, već bilo i naših pisaca, koji su samo pod tim uvjetom ponudili 'Matici Hrvatskoj' svoje spise, ako ih izda tim jezikom." Navedeno prema I. Pranjkić, nav. dj; str. 32.

štokavacah, namah skrajnju štokavštinu, jer bi tim bili morali žrtvovati silu dobrih riečih i frazah, kojih štokavština nepozna, i zabaciti dosta oblikah koji su očevidno pravilniji, nego oni, koje je mjesto njih štokavština u novije vrieme, premda skrozimice razvila, pa bi tako otegotili, ako ne posve osujetili posao ujedinjavanja. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojima se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci, tako da su se braća mogla dobro među sobom razumievati što je glavni cilj jezičnoga jedinstva." (Djela III: 458).

Štokavsko-čakavsko-kajkavski troplet osnovice treba održavati i književni jezik kao nadgradnja i kao zajednički jezik općehrvatske komunikacije: "... kako ćeš pisati svim Hrvatom", pita se Veber, "koji govore čakavski, kajkavski i štokavski koja su pak razriečja među sobom dosta slična? I tomu je pomogao književni hrvatski jezik, koji već pola vieka spaja razciepani na razriečja narod: danas se ne smije drugačije pisati, nego književnim jezikom. Taj jezik ... niti je samo štokavski, niti samo čakavski, niti samo kajkavski: provincijalizmi su zabačeni, jezgra zadržana, ali na štokavštini ipak utemeljena."⁸

2. **Književnojezičnu horizontalu** čine žive organski govori: najširi sloj jekavska štokavština, zatim čakavština i kajkavština. A. Veber kaže: "Kad nebih sgodne rieči i izraza našao u štokavštini, tražio bi ju u čakavštini kano bližoj, onda u kajkavštini kano daljnjoj, ali bih ju prekrojio prema štokavštini." (Djela III: 384)

a) Čakavski elementi

Premda se Veber zalagao za posezanje podjednako u kajkavke i čakavske izvore, kao rođenom čakavcu, čakavski mu je bio dakako bliži. U Veberovu su jeziku potvrđeni:

1) čakavizmi koji se cjelinom izraza razlikuju od štokavskih istoznačnica: *dišit* (mirisati), *lancati* (plesati), *nažuliti* (istrugati), *jur* (već), *beštija* (životinja), *plovan* (župnik), *izfrigati* (ispržiti), *sapa* (para, dah) itd.

2) fonološki dijalektizmi, tipični za čakavštinu:

- prema pojedinim fonemima: *tepla*, *prama* itd.
- prema suglasničkoj skupini: *prošćenje*, *prekršćenje*, *klešća*/klješća, *nedopusćen*, *lahko* itd.
- s protezom: *jih*, *jin*
- s rotacizmom: *nemore* itd.

3) oblični čakavizmi:

- sinkretizirani oblici zamjenica ('zaimena'), pridjeva ('pridavnika') i rednih brojeva ('brojnika') u lokativu i genitivu množine:

- zamjenice (Slovnica: 39): *nas*, *vas*, *njih*, *jih*, *mojih*, *onih*
- pridjevi (Slovnica: 47): *žutih*
- brojevi (Slovnica: 51): *dvajuh*, *trijuh*;

- ostali oblici zamjenica tipični za čakavštinu: *ju* (Asg.); (k) *nam*, *vam*, *njim*, *našim* (Dpl.); *mojimi*, *onimi*, *svimi*, (među) *nami*, *vami* (Ipl.); (za) *nje*, *je*, *njih*, *jih* (Apl.);

8 Navedeno prema Z. Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, ²1990, str. 577.

- ostali oblici pridjeva tipični za čakavštinu: (s) *golimi, dubokimi*, (među) *ostalimi*, (s) *drugimi*, (medj) *višimi* (Ipl.);

- prijedlozi:

dativ: *prama, proti*; lokativ ('prepozicional'): *pri*; akuzativ i instrumental: *med, izmed, razi*;

- veznici: *pače*, ('spojni'), *pače, pak* ('razstavni'), *poklam, dočim* ('vremeni'), *kako* ('prisposobni');

4) tvorbeni dijalektizmi: *smet* (smeće), *speći* (ispeći), *crviv* (crvljiv);

5) značenjski dijalektizmi, tj. leksemi u kojima se jednom izrazu u čakavštini pridružuje jedno, a u štokavštini drugo značenje: *prostota* (običnost, siromaštvo), *kičica* (skočni zglob), *mastiť* (gaziti nogama), *oženiti* (i u značenju udati) itd.

6) etnografski dijalektizmi, tj. leksemi kojima se imenuju predmeti i pojave karakteristični za primorski kraj: *palenta, baškot, gromača, makaruni, brudit od lokardah, mesopust* i dr.

b) Kajkavski elementi

Od kajkavskog je gramatičkog ustroja uvrstio u *Slovnici* morfološko i funkcionalno razlikovanje infinitiva od supina: "*Infinitiv bez i m o r a stajati poslē glagoljah k r e t a n j a , a poslē drugih glagoljah m o ž e stajati: I d e m s p a t ; ali: m o g u s p a v a t i s p a v a t i .*" (Slovnica: 174.) Neke je kajkavske lekseme iskoristio u terminološke svrhe: *piknja, črknja, piknjo-črknja, dvě (dvoie) piknje*.

c) Kajkavsko-čakavski elementi

Veber normira u *Slovnici* i dosljedno primjenjuje i jezične činjenice svojstvene kajkavskom i čakavskom sustavu.

1. fonološki dijalektizmi: *žep* (izostanak afrikate dž); finalno -l u imenica iza samoglasnika *o*: *sol, sokol* (Slovnica: 6)

2. oblični dijalektizmi:

- imenice muškog i srednjeg roda:

Dpl. s morfemom /em/, odnosno /om/: *mužkarcem, ljubovnikom, Bakranom*

Lpl. s morfemom /ih/: *vinogradih, pitanjih, dvorih, listovih, vremenih, vrati, (o) padežih, pridavnih*

Ipl. s morfemom /ah/: (s) *rogi, prsti, prijatelji, uzdisaji*, (među) *svojstvi*, (medj) *dusi*

- imenice ženskog roda:

Dpl. s morfemom /am/: *kućam, ženskinjam, stolicam, suzam*

Lpl. s morfemom /ah/: (u) *izrekañ, rukavicah, čizmicah, suzah*, (po) *rupah, stubah*, (o) *zaimenih*,

Ipl. s morfemom /ami/ (sa) *ženami*, (s) *djevojkami, prodikami, težakinjami, ružicami*

- imenice ženskog roda III. deklinacije:

Dpl. s morfemom /im/: *kostim*, Lpl. s morfemom /ih/: *kostih*, Ipl. s morfemom /mi/: *kostmi*.

- U *Slovnici* (68) normira i dosljedno rabi sjevernočakavski oblik infinitiva *hotjeti* (hotěti),

a za 3. l. pl. prezenta dopušta alternacije: *hoćedu/ćedu* (čakavski likovi) i *hoćēju/ćēju* (kajkavski likovi) (Slovnica: 69).

e) Alternacije čakavsko-štokavskih elemenata

Veber dopušta u *Slovnici* čakavsko-štokavske dvojnosti:

- prezentske oblike glagola morati: *mogu/morem, možeš/moreš, možemo/moremo, možete/moru* (Slovnica: 74);

- štokavski i čakavski oblik upitne zamjenice ('upitno zaime'): *čiji ili čigov, česa ili čega* (Slovnica: 42);

- particip prezenta ('participij praesens'), štokavski oblik ili apokopirani kakav je generalno zahvatio čakavštinu: *kupujući ili kupujuć, buduć(i)* (Slovnica: 71).

e) Alternacije štokavsko-čakavsko-kajkavskih elemenata

1. A. Veber dopušta u *Slovnici* fonološke dvojnosti:

- koje se razlikuju u jednome fonemu od kojih je jedna štokavska, a druga čakavska ili kajkavska realizacija: *vapno/japno* (Slovnica: 9), *cicati/sisati, njihati/nihati, gnoj/gnjoj, spilja/spila* (Slovnica: 8);

- štokavska skupina *cr* ili čakavska i kajkavska skupina *čr*: *crěp - črěp* (Slovnica: 8).

2. oblični dijalektizmi:

- prošireni množinski oblici (kao u štokavštini) i neprošireni oblici (kao u čakavštini i kajkavštini) imenica muškoga roda: *uzli, rubi, čepi, brodi* (Npl.) *vrče* (Apl.) (Slovnica: 28-20)

- prezentska osnova glagola *idti: *dojdem/dodjem, dojdoh/dodjoh* (Slovnica: 74)

- futur tvori kao i u kajkavskom prezentom svršenih glagola (*budem, budeš, bude, budemo, budete, budu*) ili na način ostalih dvaju narječja, složenim oblikom nesvršenih glagola (*hoću biti, biti ću*).

3. **Književnojezičnu vertikalu** čini nasljeđe, jezična i književna baština svih triju stilizacija. "*Zagrebačka škola, koja je mnogogodišnjim radom stekla neki ugled, koga nebi rado podkopati, prema svojoj misiji pravo i mudro radi, što se još služi nekimi starijimi oblici.*" (Pabirci, pretiskano u: Djela III: 462). A. Veber prihvaća i starije oblike "*kojih štokavština nepozna*" i drži neprimjerenim "*zabaciti dosta oblikah koji su očevidno pravilniji, nego oni, koje je mjesto njih štokavština u novije vrijeme, premda skrozimice razvila*" (Djela III: 458) Iako je A. Veber prije svega upućen na sinkroniju jer književni jezik služi suvremenoj javnosti i ne smije biti arhaičan te kolikogod je kao pisac gramatika išao za praktičnom "*korišću učenikah*", nije propuštao upućivati na kontinuitet hrvatskoga jezika od najstarijih pisanih spomenika. U prvim poglavljima *Slovnice* navodi: "*hèrvatski se je jezik někoč pisao i glagolicom*" koja se "*děli na dvě vèrsti: na glagolicu bugarsku i hèrvatsku.*" (Slovnica: 1) Veber donosi tablicu "*bugarske*" (oble) i "*hèrvatske*" (uglate) glagoljice ne da bi je restaurirao u uporabi, već da bi uputio na kontinuitet hrvatske pismenosti.

Poput predstavnika riječke filološke škole i A. Veber zbog tradicije i postizanja razlikovnosti preporuča starije oblike za dativ, lokativ i instrumental množine: da bi "*hrvatski jezik postao u knjizi stalniji, pregledniji i laglji*" iako ima "*tordih štokavacah*" koji to ne prihvaćaju (Djela III: 275):

Dativ plurala:

- imenice muškog i srednjeg roda s morfemima /om/ i /em/:
jelenom, ključem
- imenice ženskog roda s morfemom /am/, odnosno /im/:
materam, ženam, kćerim, stvarim;

Lokativ ('prepozicional') plurala:

- imenice muškog i srednjeg roda s morfemom /ih/:
jelenih, gradovih, ključih
- imenice ženskog roda s morfemom /ah/, odnosno /ih/:
ženah, materah, kćerih, stvarih;

Instrumental plurala:

- imenice muškog i srednjeg roda s morfemom /i/:
jeleni, ključevi
- imenice ženskoga roda s morfemom /ami/, odnosno /mi/:
ženami, matermi, kćermi, stvarmi itd.

Na poštivanje tradicije hrvatskoga književnog jezika uputio je A. Veber u polemičkoj raspravi o Akademijinom Rječniku u kojoj Đ. Daničiću prigovara što u korpus rječnika nije uzeo u obzir jezik hrvatskih pisaca, gramatičara i leksikografa 19. stoljeća kao što su I. Mažuranić, Đ. Utješinović, I. Trnski, V. Vežić, I. A. Kaznačić, F. Kurelac, J. Užarević, J. Miškatović, B. Šulek, I. Dežman i dr. i što je "prekinuo historičnost rječnika i podao netočnu sliku našega jezika komu je tim učinio golemu štetu, što ga je lišio mnogih stečevinah 19. vieka." (Rječnik Gjura Daničića, Djela III: 470 - 476).

4. A. Veber je u poimanju književnoga jezika anticipirao načelo elastične stabilnosti, tj. statičko-dinamičku narav književnoga jezika. Statičnost književnojezične norme osigurava tradiciju, a dinamičnost evolutivnost koja je uvjetovana potrebom da se književni jezik kao intelektualna nadgradnja pojmovno i leksički bogati. Veberova je koncepcija i konzervativna i evolutivna. Konzervativnost se očituje u poštivanju tradicije u oblicima i u izboru riječi, a evolutivnost u prihvaćanju neologizama i u otvorenosti prema inovacijama. Za razliku od svog suvremenika i filološkog oponenta F. Kurelca i hrvatskih vukovaca A. Veber se ne protivi neologizmima ako je njihov izraz usklađen s tvorbenim zakonitostima hrvatskoga jezika. Svjestan činjenice da su neologizmi nužni u intelektualnoj nadgradnji koja čini književni jezik, svoja je stajališta koja mogu zadovoljiti i suvremenu standardološku praksu, izrazio u ocjeni Šulekova *Njemačko-hrvatskoga rječnika* iz 1860. godine. "Njeki naši pisci, ponajviše sa srbske strane, ukoravaju svako kovanje riečih, zovući ga nepotrebnim novotarenjem, ter se drže samo narodnih riečih i izrazah. To se može činiti, dok se piše o pojmovih, poznanih narodu; ali gdje misli nadilaze krug narodnih pojmovah, ondje su i oni kovalj, koji se najviše bore za narodne izraze, kako je učinio i Vuk u prevodu sv. pisma, i to s punim pravom. Jer ako prosti narod smije skovati rieč svakoga puta, kad mu se ukaže nov pojam, nemore se to pravo uzkratiti ni učeni narodnjakom, kad jim što uztreba, samo da je rieč skovana prema duhu narodnoga jezika, ter se u nedostatku toga svojstva isto tako osuđuju i zabacuju rieči prostoga naroda, kako se to čini s kovinami učeni ljudih; jer ništa nije pod suncem savršeno." (Djela III: 465)

5. A. Veber je zagovarao **artificijelan književnojezični tip**. Artificijelnost se očituje u književnojezičnom obrascu koji se ne podudara ni sa kojim narječjem u cjelini, ni sa kojim govorom u prostoru, već na svim razinama objedinjava jezične elemente svih triju narječja. Veberov je književnojezični model nadnarječjan, nadteritorijalan, nadsocijalan i nadprofesionalan.

6. A. Veber je predmnijevao i različite funkcionane stilove: znanstveni, beletristički, administrativni i razgovorni iako u smislu funkcionalne stilistike nije artikulirao razrađene teze, ali spominjanje različite jezične realizacije u školi, u uredu, u trgovini, u umjetnosti i znanosti upućuje na zaključak da je presuponirao **funkcionalno raslojavanje književnoga jezika**.⁹ S normativističkoga je stajališta aktualno Veberovo shvaćanje polivalentnosti književnoga jezika. U programskome spisu *Pabirci po slovnici hrvatskoj* A. Veber je obrazložio razliku između znanstvene i praktične gramatike. Jednako je tako upućivao na potrebu razlikovanja književnoumjetničkoga i znanstvenoga stila ili, kako ih Veber naziva, pjesničkoga jezika i proze. U književnoumjetničkom jeziku Veber vidi neograničeni repertoar i slobodu postupaka, a u znanstvenome disciplinarnost i funkcionalno raslojavanje. Pjesništvo je "plod mašte, a ova (tj. znanost) uma, pa kako što mašta leti po svojoj čudi sad ovako sad onako, a um se držeći svojih pravilah, tako je i pjesnički jezik pun razlikah i slobodah, a proza stroga i dosljedna. Oba ova pravca treba da se razvijaju svaki na svom polju, ako nećemo, da učinivoši smjesu na neizmjernu štetu osakatimo i jedno i drugo." (Djela III: 111)

Jednako je tako A. Veber pretpostavio neutralnu jezičnu činjenicu naspram stilski obilježenoj. On primjerice potanko obrađuje "naravni" (tj. osnovni) i "umjetni" (tj. stilski obilježeni) red riječi. "Naravnim se redom nemože uvijek govoriti, jer nije prama načinu, u kojem se misli radjaju, često bi piscu namjera govoriti o predikatu; tu je dakle predikat najvažnija misao, te ga treba postaviti na prvo mjesto; povrh toga prvi je način dosadan, jerbo je jednoličan; ter se dakle treba uteći umjetnom poredanju riečih i izrekah. U tom je pako naš jezik tako slobodan, da neima česti govora, koja se nebi mogla metnuti pred drugu, ako je važnija." (Skladnja, 1862: 152-153) Sloboda reda riječi tiče se, dakle, stilski obilježenog, aktualiziranog reda riječi. Takvom je raščlambom Veber anticipirao aktualnu raščlambu reda komponenata koju će u 20. stoljeću artikulirati praški strukturalizam.¹⁰

ZAKLJUČAK

Adolfo Veber je u poimanju književnoga jezika odabrao središnji put: naspram onodobne književnojezične koncepcije riječke filološke škole temeljene na konstruktivnoj jezičnoj dijakroniji i sinkroniji s jedne strane i vukovske koncepcije temeljene samo na jednome govornom idiomu s druge strane, Veber je zagovarao artificijelan književnojezični tip. Artificijelnost se ogleda u činjenici da se taj književnojezični model ne poistovjećuje ni sa kojim narječjem u cjelini, ni sa kojim govorom u prostoru. Veberov je književnojezični model nadnarječjan, nadteritorijalan, nadsocijalan i polifunkcionalan. U nekim je dionicama, kao što su sinkronijski jezični pristup, načelo elastične stabilnosti,

⁹ U već spomenutom osvrtu na Daničićev Rječnik Veber se kritički odnosi na činjenicu što je Daničić rječnik "lišio mnogih stečevinah 19. vieka u školi, u uredu, u trgovini, u obrtu, u umjetnosti, u znanosti, a stegnuo ga u tiesne granice pjesništva i bogoslovlja starije dobe". (Djela III: 474)

¹⁰ I. Pranjković, nav. dj; str. 199.

artificijelnost i polifunkcionalnost književnoga jezika anticipirao jezični pristup koji će šezdesetak godina kasnije artikulirati Praški lingvistički krug u *Općim načelima za kulturu jezika* koja su obilježila jezikoslovlje i standardologiju 20. stoljeća.¹¹ Osnovna načela književnoga jezika kao artificijelnoga i polifunkcionalnog sustava aktualna su i u suvremenoj standardološkoj praksi.

LITERATURA I IZVORI

- Djela Adolfa Vebera Tkalčevića zagrebačkoga kanonika*, III, Zagreb, 1887.
- Havránek, B. i Weingart, M. (ur.), *Pražský lingvistický kružek. Spisovna čestina a jazyková kultura*, Praha, 1932; str. 245-258.
- Jonke, Lj. *Veberove zasluge za naš književni jezik*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 309, Zagreb, 1956; str. 33-80.
- Pranjaković, I. *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1993.
- Veber Tkalčević, A. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč, 1862.
- Veber Tkalčević, A. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, 1871.
- Vince, Z. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb,² 1990.

SUMMARY

Marija Turk

VEBER'S CONCEPTION OF STANDARD LANGUAGE

The paper deals with Veber's standard language conception based on explicit points of views on all linguistic levels in his grammar books, programme written papers, controversies and treatises, as well as on some of his views implied in his travel-record texts and short stories. Veber's standard language conception follows the rule: at some distance with the extreme artificiality (of his contemporary F. Kurelac), and unidirectional folklorism (of Vuk Karadžić). That is the standard language model, which in many segments anticipates the linguistic approach based on General principles for the culture and language of the Prague Linguistic Circle, which is to mark the 20th century linguistics.

¹¹ Vidi B. Havránek i M. Weingart (ur.): *Pražský lingvistický kružek: Spisovná čestina a jazyková kultura*, Praha, 1932; str. 245-258.

Cvjetko Milanja

KRITIČKO-ESTETIČKA POZICIJA ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA

prethodno priopćenje

UDK 886.2.01 : 886.2.09 VEBER TKALČEVIĆ, A.

Ma koliko Veber opravdano podnosi prigovore za eklektizam, što je neke književne povjesničare (Jagić, Barac) navelo na tvrdnju o Veberovu diletantizmu, u vremenu konstituiranja znanstvene i epistemološke paradigme u Hrvatskoj ne može se izbjeći relevantna diskusija o nekoliko meritornih problematskih područja što ih je Veber, ne samo načelno, inicirao nego u skladu sa svojim postulatima, i onodobnim horizontom razmišljanja, pokušao locirati i definirati.

U tom smislu u Veberovoj kritičko-estetičkoj poziciji valja uočiti nekoliko tvorbenih česti koje su temeljene na njegovoj klasičnoj filološkoj i retoričkoj naobrazbi - a riječ je o *jedinstvu u mnoštvu* i *ljepoti kao skladu dijelova* intencionalno usmjerene *moralnoj svrsi*, te u kritičkoj njegovoj metodologiji težnja *realističkom* modelu književnosti. Književnost, naime, mora ostati "vjerna naravi". No, i ona je prema Veberu moralistički usmjerena: ona mora "krasoćutno idealizovati". Veber je, prema tome, tendencijski moralist. Iako je, dakle, osnovna Veberova teza upitna - *ljepota uopće* temelji se na kategoriji morala - on je, zacijelo uz A. Starčevića i J. Jurkovića, iznimno zaslužan za pokretanje onodobno aktualnoga pitanja dihotomije idealizma i realizma.

U vrijeme konstituiranja epistemološke paradigme u Hrvatskoj nakon utrpnjenja ilirskoga pokreta, ili preciznije u doba Bachova apsolutizma, kojega je primjerenije zvati epohom predrealizma i bidermajera, a vremenski bi obasizao od 1850. pa gotovo do Šenoine smrti, odnosno do pojave značajnijih i osvješćenijih realističkih književnih uradaka, u to je dakle vrijeme Adolf Veber Tkalčević, uz J. Jurkovića i A. Starčevića, zacijelo najznačajniji pisac i u sferi teorijskoga i u sferi praktičnoga uma hrvatske književnosti. Riječ je, dakako o generaciji koja se javila prije A. Šenoe (1865.), i počela razmišljati o književnosti u drugačijim estetičkim kategorijama, i prakticirati je na temelju drukčijih estetskih karakteristika, koje u bitnome čine odmak od iliromanijske utopijsnosti u ideologijskoj utilitarnoj sferi i romantičkog aranžmana u stilskoj fakturi.

Već je zarana stručna kritika primijetila da je Veber jedan od "prvih preteča našega književnoga realizma" (N. Andrić, 1906: 78), čija se metoda pisanja i stilska faktura maksimalno približava "znanstvenoj disciplini" u smislu realnog i istinitog opisivanja predmetnoga sloja. Nije li npr. Nadala Bakarka prva naša Giga Baričeva. Međutim, ovom prigodom nas zanima ponajprije sfere teorijskoga uma Vebera Tkalčevića, premda je on jednako značajan i svojim novelama i putopisima, svojim jezikoslovnim i metričkim radovima, svojim udžbenicima, a nije zanemariv niti kao polemičar i prevoditelj.

Oko Vebera Tkalčevića kao književnoga kritičara i teoretika također su u hrvatskoj književnoj kritici postojale različite kontroverze. Barac i Jagić optuživali su ga za eklektizam i diletantizam, kao da je on bio unikatni primjer u svojem vremenu. Moramo se još jednom podsjetiti da je to vrijeme konstituiranja različitih znanosti i njihovih institucionalizacija - od jezika i književnosti, povijesti književnosti, teorije i estetike do historiografije i prirodnih znanosti. Stoga je normalno da je i Veber, u skladu sa svojim postulatima i onodobnim horizontom razmišljanja, kušao detektirati i definirati određen broj važnih problema, a napose iz filoloških, metričkih te teorijsko-kritičkih i estetičkih. To je tim važnije jer je ta Veberova djelatnost svojevršnom pretpostavkom njegovoga beletrističkoga, to jest novelističkoga rada. I drugo, ništa manje važno, ta Veberova djelatnost izravno nas uvodi u raspravu oko hrvatskoga realizma, zapravo točnije rečeno predrealizma s bidermajerskim i sentimentalističkim značajkama, koju po prilici u isto vrijeme započinje i Starčević (Milanja, 1996.). Tek je najnovija hrvatska kritička i estetička misao (Z. Posavac, 1970., 1984.) tražila argumenitiraniju vizuru negoli je to dosad, po inerciji, radila starija književnopovijesna sistematika (Prohaska, 1919., Barac, 1938.).

Vebera, dakle, možemo, optuživati, ili braniti, za diletantizam kao i cijelu mu, a isto tako i prethodnu, generaciju, jednostavnom činjenicom što je, poput drugih onodobnih intelektualaca aktivno sudjelovao u kulturnom životu Hrvatske, te bio tvorcem tvorbenih česti moderne Hrvatske i njezina sve više osviješćena subjektiviteta. A što je idejama kojima je nastojao djelovati i u drukčijoj (kasnijoj) promijenjenoj društveno-povijesnoj situaciji, kada su te ideje već bile prevladane, pa su stoga predstavljale stanovito konzerviranje, stvar je psihološke i profesionalno-konfesijske pa i antropološke naravi. To možemo razumjeti, iako ne i opravdati. No, ni u tome Veber ne bijaše ni prvi ni posljednji.

Veber, beskompromisni buntovnik i borac protiv germanizacije, čiju je raspravu "Ustroj ilirskoga jezika" ("Neven", 1856.) F. Marković okarakterizirao kao moralni poraz generacije (Marković, 1892: 314), kao eksplicitni *defensor patriae* imao je političkih neprilika čak i u vlastitoj svećeničkoj službi. Barčevo pogrešno svodenje Vebera na model Herbertove formalističke estetike (Barac, 1938: 312) Posavac argumentirano ispravlja, pa poznatu Veberovu tezu - *jedinstvo u mnoštvu* - sasvim ispravno genealoški locira "u" Veberovu naobrazbu, njegovu grčku i rimsku klasičnu edukaciju. Riječ je dakako o Horaciju i Ciceronu, kojih je puna hrvatska humanistička misao od vremena petrarkista pa sve do Palmotića i 19. stoljeća. A i Veber je prevodio Cicerona i pisao prigodni predgovor ("Izabrani Ciceronovi govori", 1886.), pa mu je poslužio kao "argument" klasične filologije, retorike, oratorstva, gramatike više negoli ideje i filozofije, da tako reknem. Naime, 1854. uz drugo izdanje Gundulićeva *Osmana* Veber piše predgovor "Ivan Franjin Gundulić" (*Djela*, IV, str. 414-433) u kojemu se podosta kritički odnosi prema toj književnosti i argumentima Aristotela i Horacija Gunduliću zamjera zanemarivanje vjernog prikazivanja naravi. Premda je Veberova glavna estetička rasprava napis "Ukus" (1882.), te su teze zapravo rezimei ranijih radova iz 1852. (o *Merimi* M. Bana) "Najnoviji pojavi našeg pesništva" (1865.), "Prednost pjesništva" (1867.). Sumativno, Veberov bi estetički postulat bio, izrečen njegovim riječima: umjetnost mora ostati "viernim naravi"; ona "narav krasoćutno idealizuje", a "grdoba pako može samo kano protimba da se tim više istakne krasota biti shodnim predmetom pesničtva"; ljepota je sklad dijelova, jer "sve što je krasno mora imati više čestih" koje moraju "kod krasote biti sastavljene u savršenu celost", dom "svaka krasota mora biti osnovana na glavnoj podlozi svih pojava, na moralu".

Ljepota je dakle sklad dijelova i konstitutivno relacijsko (strukturno) i aksiološko, estetičko (krasno) i ontološko ("savršena cijelost") - s temeljem u moralnoj svrsi. A zahtjev za mimetičnošću, odnosno realističnošću, u konzekvencijama realističkim modelom književnosti - kategorija vjernosti naravi i istinitosti - želi sačuvati i subjektivni moment stvaralaštva, navlastito u pjesništvu, što implicira zahtjev za autonomijom umjetnosti. Spoznaja, dakle epistemološko-gnoseološki problem, kao i doživljaj, sfera recepcijske estetike, temelji se u Vebera "u sferi duši prirodnih impulsa" (Posavac, 1970: 290). To bi u konzekvencijama značilo da se i u aksiološkoj prosudbi ljepota, budući da aficira osjetilnost, ne može argumentirati strogo logičkim rasudbama, jer "medij" estetičkoga premeta postaje sam estetički predmet. Tako je kategorija ljepote povijesno krajnje relativizirana, jer ovisi o konsenzusu, to jest efektom je zapravo različitih stilizacijsko-kulturološko-antropoloških modela.

Veber je tendencijski moralist, ali on ne zaboravlja ostale aspekte estetičke problematike, pa ljepotu uopće, u ontološkoj sferi, temelji na kategoriji morala ("nemoralno ne može biti krasno"), što je zacijelo vrlo upitna teza. Međutim, u svom napisu "Ukus" Veber otvara onodobno aktualno pitanje dihotomije idealizma i realizma, te govori pomirljivo, s blagom naklonošću idealizmu, to jest idealiziranju (*Djela*, IV, str. 148-149). Na taj način on želi sačuvati realističku impostaciju književnosti, s jedne strane, te kreativni subjektivni moment s druge strane, zauzimajući se eksplicitno za autonomiju umjetnosti, dok je u pitanju odnosa forme i sadržaja opet pomirljiv, pa i time dokazuje nesklonost herbartovskom radikalnom formalizmu, kako naglašava Posavac (*ibid.*, str. 293).

Prema tome, možemo zaključno reći, da ni Veber slično Starčeviću, koji je više spontano došao do nekih realističkih pretpostavki (Milanja, 1996.), još ne posjeduje osviješćenu teorijsku poziciju o realističkoj paradigmi, nego je do navedenih mogućih tvorbenih česti došao logikom svoje klasične naobrazbe, logikom svojega svećeničkoga zvanja, odnosno zahtjevom koji proizlazi iz kršćanske moralike. Riječ je, dakle, o načelu istine i vjernosti, krijeposti i uzoritosti, onim elementima, naime, koji legitimiraju zapadnoeuropsku kršćansku civilizacijsku matricu, i koji su morali biti pragmatički uvažavani u trenutku ozbiljenja hrvatskoga kolektivnoga subjektiviteta. Uza sve navedene značajke Veber je uz Starčevića i Jurkovića iznimno zaslužan za postupno bistrenje i kristaliziranje pojmova u onodobno aktualnoj raspravi oko realizma i idealizma.

LITERATURA

- Andrić, N., *Pod apsolutizmom*, Zagreb, 1906.
 Barac, A., *Hrvatska književna kritika*, JAZU, Zagreb, 1938.
 Marković, M., *Spomen knjiga Matice hrvatske*, MH, Zagreb, 1892.
 Milanja, C., "Književno djelo Ante Starčevića", "Republika", LII, 5-6/1966: 5-24
 Posavac, Z., "Estetički pogled Adolfa Vebera Tkalčevića", "Kolo", VIII, 3/1970: 281-298.
 "Heteronomna poetika Adolfa Vebera Tkalčevića (1825.-1889.)", "Prilozi", 10 (1-2), 1984: 61-82.
 Prohaska, D., *Pregled hrvatske i srpske književnosti*, MH, Zagreb, 1919.
 Veber Tkalčević, A., *Djela*, IV, Zagreb, 1887.

SUMMARY

Cvjetko Milanja

THE CRITICAL AND AESTHETIC POSITION OF ADOLFO VEBER
TKALČEVIĆ

In spite of being rightly criticised for eclecticism, which led some literary historians (Jagić, Barac) to state their views about his dilettantism, at the time when scientific and epistemological paradigms were being constituted, one can not resist relevant discussing about a number of competent problematic fields that Veber initiated not only in a principled manner, but also in keeping line with his postulates and horizons of considerations of that time, and trying to locate and define them.

So, it is necessary to note, in Veber's critical and aesthetic position, several formative parts, which are based on his classical philological and rhetorical education. The point in question is in *unity in multitude* and *beauty as the harmony of parts* which are intentionally directed toward *morality*, and in his critical methodology of aspirations toward a *realistic* literary model. Literature must be "faithful to nature". But, according to Veber, it is moralistically directed: it must "make things idealistic".

Accordingly, Veber is a tendentious moralist. Although Veber's basic thesis is questionable - beauty is based on the category of morality - he is, no doubt, together with A. Starčević and J. Jurković, exceptionally meritorious for the topical question of the time on the dichotomy of idealism and realism.

Borislav Pavlovski

OD AMICISOVA CARIGRADA DO VEBEROVA
PUTA U CARIGRAD

izvorni znanstveni rad

UDK 801.7 : 003

850-992 DE AMICIS, E. : 886.2 - 992 VEBER TKALČEVIĆ, A.

U radu se poredbenom metodom analiziraju i diskutiraju rezultati semiotičkog istraživanja ograničenog broja kodova (kulturnih, estetskih, retoričkih i ideoloških) u putopisima Edmonda de Amicisa (Constantinopoli, 1878-79) i Adolfa Vebera (Put u Carigrad, 1886) koji je preveo navedeno talijansko djelo na hrvatski jezik (Carigrad, 1883). Zaključuje se da su interpretirani kodovi bitni čimbenici oblikovanja primjetno razlikovnih kulturnih tipologija i djelomice nepodudarnih stilskih odlika u djelima dvojice (puto)pisaca.

Edmondo de Amicis (1846-1908) i njegov *Carigrad* (Constantinopoli, 1878-1879) postali su Veberovom (1825-1889) kritičko-polemičkom temom i prije negoli je napisao svoj *Put u Carigrad* (1886). Prevoditelj *Predgovor* u hrvatskom izdanju *Carigrada* pruža inicijalne argumente za ovaj deduktivni zaključak koji se može eksplicirati brojnim primjerima iz Veberova putopisnoga djela što se većinom odnosi na opis toga višeznačnog koda o kojem su svoje spoznaje iskazali mnogi putopisci, a među njima i njegovi hrvatski prethodnici F. K. Hrvat (1862) i Juraj Carić (1884/1885), kao što će to četrdeset godina kasnije učiniti u putopisnoj crtici i Milan Šenoa (1927).

Adolfo je Veber započeo u pozitivnoj impostaciji svoj dijalog s talijanskim piscem. Prvo je predstavio osobne razloge koji su ga primorali da "poslie potresa" (koji je pogodio Zagreb 1881. godine) prevede "u tiesnoj sobici" "i ovo izvrsno djelo" što se "odlikuje potankim i točnim opisom mjestah i spomenikah, properaćenih sgodnimi navodi iz turske poviesti i domaćega života, što sve pisac njegov temeljito pozna; a osobito uzornim slogom" (1883.: I). U nastavku se Veber, iako sasvim svjestan Amicisove erudicije, njegovana stila i uspjeha kod čitatelja (koji i sam potvrđuje podatkom da je: "doživio jurve trinaest izdanjah, a prevelo se u razne europske jezike", 1886.: I), nije suzdržao iskazati uz benevolentne primjedbe i ozbiljne kritičko-polemičke komentare koje će tri godine kasnije opširnije diskutirati u *Putu u Carigrad*.

Na početku *Predgovora*, u izvjesnom smislu kritičko-polemičkoga dijaloga, ipak je simplificirao, sljedećom tvrdnjom, poetičku narav Amicisova putopisa koji mu "naliči vjernim al i bajnim slikam Tizianove ruke: realnost je u njega s idealnošću divno spojena" (1883.: I). Amicisu je zamjerio nedostatnu prevagu realističkih elemenata nad navodno idealizacijskim postupcima, iako se "slavno ističe izmedju svih drugih putopisacah, što

sve potanko crta" (Veber 1886: II). Veberove logičke kontradikcije doći će tek u njegovom putopisu do punog izražaja, što neće po našem mišljenju umanjiti bitne vrednote samoga teksta. Predgovor je intoniran u duhu prevoditeljeva svjetonazora: utilitarističko-didaktičkoga. U njemu se priopćava o svrsi radi koje je djelo prevedeno: "Povrh toga preveo sam to djelo i zato, što opisuje Carigrad, prestolnicu turskoga naroda, koji kako je njekoč bio uzrokom neslogi i nesreći, tako može sada, kad se Iztok otvara kršćanskoj naobrazbi, postati povodom blagostanju balkanskih Slavjanah, ter sam mislio, da će svakoga našinca vrlo zanimati, osobito što je Carigrad, po svjedočanstvu svih naroda, najkrasniji predjel svieta" (1883: II). U tom se iskazu prepliću različiti kodovni tipovi (logički, društveni, estetski) što zrcale tematizacijsku kompliciranost s kojom se Veber morao suočiti u čitanju i prevođenju Amicisova teksta i oblikovanju osobnoga koji je trebao odgovoriti na brojna aktualna pitanja (nacionalna, politička, vjerska, idejna, estetska, kulturološka) što su zaokupljala hrvatsku javnost u osmom desetljeću 19. stoljeća, a u kojoj je ovaj autor bio poznat po svojim brojnim polemikama (usp. Jonke 1971: 107-124 i Barac: 1950: 61), čiju je stilsku podlogu zadržao i u ovom putopisu.

Svoju je kritičko-polemičku distanciranost prema sadržaju izvornika evidentirao u prijevodu izostavljanjem Amicisove "tri točke": "o nekadašnjoj opremi turske vojske, o požaru g. 1870., koga pisac ni vidio nije, što nije potrebno za poznavanje današnjega Carigrada, napokon o naravi i čežnji eunukah, da svatko uzmogne knjigu bez spačke čitati" (1883: II). Taj neuobičajeni prevoditeljski postupak može se tumačiti Veberovim poetičkim načelima koja se nisu zrcalila u Amicisovim (fikcionalnim) opisima turske vojske i carigradskoga požara, čudorednim u svezi s eunusima. Prevoditelj je obnašao duhovničko zvanje pa je razumljiva njegova primjedba o neuznemiravanju čitatelja nesvakidašnjim predmetom Amicisova interesa. Ostao je predstavnik, bez obzira na zalaganje za realistički stil, eklektičkoga tipa putopisne proze koja se temeljila na stilskom dvojstvu što je prepoznao i kod Amicisa te ga iz neznana razloga potencirao. Prepoznatljivo je to iz kontradiktorne tvrdnje što se sastoji od zamjerke i pohvale: prva premisa je negacijska (zamjerka) jer ima "malo tako zvanih putničkih sgodah", dok je druga relativno afirmacijska jer "dosta napinje pozornost čitatelja podrobnimi opisi stvari, koji će se najsladje na mahove pročitati" (Veber 1883: II). Veber je kritizirao kod drugoga ono čemu je i sam pripadao. Tu je činjenicu već pojasnio Barac koji je utvrdio da je "Veber nastavljao tip putopisa, kakav je stvorio Sterne", iako se "nikako nije držao romantikom, već neke vrste realinom, ili, u najmanju ruku čovjekom, koji nastoji spojiti idealno i realno" (1950: 76-77). Upravo ga je ta sveza različitih stilskih elemenata potakla na dijalog s Amicisom koji ih ima u takvom omjeru u kojem znatno pretežu realistički.

Predgovor završava nekom vrstom osobnoga uvjerenja da čitatelja neće smetati u prijevodu "nedosljednost u porabi slova *ie, je, i* možda još koja pogriješka" (Veber 1883: II).

Treba reći da je Veberovu oponiranju Edmondu de Amicisu podlegao i Antun Barac, koji je bez opširnije tekstološke argumentacije napisao: "Dok je De Amicis u Carigradu svuda pronalazio samo ljepote, Veber nastoji gledati kritički, naročito na prilike i ljude," odnosno "da bi čitaocima dočarao krasote nekadašnjeg Seraja, De Amicis nije opisao stvarnost, - ono, što je vidio sam -, nego je morao dočaravati prošlost" odnosno "Veber je naprotiv prikazivao stvari onako, kako ih je vidio" (1950: 75), pa je prema tome svoj "Put u Carigrad" i napisao zato, što je opazio, kako se De Amicis, doživljujući Carigrad, dao na štetu istine odviše ponijeti maštom i zanosom prema istoku" (1950: 77). Barac je tvrdnju o Amicisovu pristupu gradi potkrijepio izuzetno skromnim brojem izvornih motivskih jedinica (izabравši opće mjesto: Saraj), čime je

ugrozio autorovu kompetenciju (koju je čak i Veber potvrdio citiranjem manjih i većih ulomaka!) glede mnogih drugih motivskih jedinica u kojima se kristalizira njegova spoznaja o Carigradu kao ambivalentnom urbanom kozmopolitskom sadržaju.

Ishodište te Barčeve konstatacije prepoznamo u Veberovu poetičkom htijenju koje je pokušalo prevladati kontrastivnu narav Amicisova teksta u kojem "neskriva on doduše prama dužnosti realističkog putopisca, niti grdoba, nego jih tako namiešta okolo ljepota, da mu ove uza sjenu još divnije sinu, tvoreći sbilja čarobnu krasotu" pa mora izvršiti "dužnost" te "preći preko onoga, što je on realistički orisao; nadopuniti ono, čega se on nije taknuo, izpraviti ono, što je krivo naveo, a ublažiti ono, što je on prevršio, da nam se pred očima stvori prava slika Carigrada" (Veber 1886: 100-101).

Prethodna konstatacija ne isključuje Barčev zaključak o Veberovu stilu koji spaja "idealno i realno", ali i napomenu "da se on svojih književnih uzora rješavao malo pomalo, i da je uza sve svoje realističke naklonosti, neka njihova obilježja zadržao do kraja" (Barac 1950: 76). *Put u Carigrad* primjer je upravo spomenutih poetičkih (stilskih) odlika koje su se prometnule u stilski divergentnu strategiju riječi koja je ravnovjesje zasnivala na stearnovskom i humboltovskom putopisu, ali i kritičnijem čitanju povijesne zbilje u odnosu na historiografske naslage idealiziranih ili bizarnih činjenica koje je primjerenim stilskim umijećem Amicis znao ponekad integrirati u svoj tekst.

Lista mogućih izravnih i neizravnih Veberovih prethodnika i uzora u hrvatskoj i svjetskoj književnosti koji su ostavili traga u njegovom pristupu putopisu, osim Edmonda de Amicisa i Meyera, može se sastaviti na temelju Dukatove *Bilješke uz Nemčičeve Putositnice* (1942: 70-78) u kojoj se osvrće na odnos između Nemčića i Adolfa Vebera i prvoga dijela njegova eruditski strukturiranoga komparativnog rada *O našijem humoristima: Antunu Nemčiću, Janku Jurkoviću, Vilimu Korajcu* (1913: 140-173) u kojem uspoređuje Nemčičeve *Putositnice* s putopisima Johanna Gotfrieda, Seumea, Jana Kollara i Von Gustava Nicolajja, ali i Barčeve opširne, instruktivne i informativne rasprave *Putopisi Adolfa Vebera* (195.: 57-99). Dukatov bibliografski adresar putopisaca obuhvaća Laurencea Sternea te njegove izdanke među Nijemcima (Christopha Martina Wielanda, Jeana Paula /Fridricha Richtera/, Ludwiga Bornea i Heinricha Heinea), ali i Goethea, Aleksandra Humboldta kao i Johanna Georga Jacobija, Fritza Stolberga, Thummela, Arnda, Seumea, Justinusa Kernerera, Chamissoa, Matthissona, Baggesena, Wilhelma Müllera, a nije zaobišao niti Kukuljevićev "objektivni putopis" kao niti Stanka Vraza koji je "imao vještine i sprema da postane dobar putopisac, ali on je zadaću svoju nalazio na drugome mjestu" (1913: 194). Njegov eruditizam nije nas ostavio bez obavijesti o onima koji su započeli pisati putopise u prozi i stihu (Claude Emanuel Lhuillier zvan Chapelle /1626-1686/, prijatelj Molierov, i plemić Bachaumont) (Dukat 1913: 171).

Barčeva erudicija nije sustala pred njemu dobro poznatim adresarom u Dukatovoj raspravi *O našijem humoristima...* (1950: 66) jer je prvo elaborirao sve hrvatske pisce koji su objavili putopise "u zasebnim knjigama ili u novinama i časopisima" (Matija Mažuranić, Antun Nemčić, Stanko Vraz, Ivan Kukuljević, Franjo Rački, August Šenoa, Dragutin Jambrečak, Alberto Ognjan Striga, Janko Jurković, Petar Bučar, Ladislav Mrazović, Ljudevit Vukotinović, Ivan fr. Jukić, J. J. Strossmayer, I. K. Švrljuga, Mihovil Pavlinović, Dragutin Hirc, i dr.) (1950: 50). Na njegovoj su se listi zatekli Fortis, Lovrić, Seume i Xavier de Maistre te Sterne, Chateaubriand, Goethe, Heine, Lamartin, a "naročito Kollar", jer su se oni čitali "kod nas u prvoj polovici 19. vijeka, a i nešto kasnije" (Barac 1950: 64-65).

Intertekstualno prožimanje putopisnih tekstova može se u ovoj prigodi okončati komentarima Edmonda de Amicisa o njemu poznatim i zanimljivim putopiscima koji su tematizirali Carigrad kao "najljepše mjesto ovoga svijeta po sudu cijeloga svijeta" pa su se prema sudu talijanskoga autora izražavali na sljedeće načine: "Perthusier penta; Tournefort veli, da je ljudski jezik preslab; Pouqueville misli, da je zanesen u drugi svijet; La Croix je opojen; Marcellus je uzhićen; La Martine hvali Bogu; Gautier dvoji ob istini onoga, što vidi: svi zgrću slike na slike, razplamćuju slog, muče se uzalud, tražeći izraze, da bar daleko i kukavno nezaostanu za svojom mišlju." (1883: 2). U nastavku zamjera Chateaubriandu da "opisuje ulaz u Carigrad s nekim pretvorenim mirom duše" i lady Montague jer je izrekla "isti sud" da bi ostavila "prvo mjesto svojoj ljepoti, na koju je mnogo mislila" (Amicis 1883: 2). Bolje nije prošao kod Amicisa ni Lamartine radi svog iskaza: "Zar je to Carigrad? - Grdne li prevare!" (Amicis 1883: 6), ali ni proslavljena francuska trojka kojoj je uputio upitan prijekor: "Chateaubriand-e, Lamartin-e, Gautier-e, što ste spetljali?" (Amicis 1886: 10). Pretpostavljamo da ni Veber ne bi bolje prošao pod njegovim kritičkim sitnozorem!

Veberovo čitanje Amicisovih znakova koji oblikuju kodove različite vrste odvija se od pune suglasnosti do polemiziranja i kritičkoga osporavanja njegovih sudova o zajedničkom predmetu interesa, iako je preuzeo njegovu temeljnu ideju o ambivalentnoj naravi Carigrada koji je "neprestana protimba" (1886: 116). Taj iskaz odgovara izgledu grada kojega prema Amicisu karakterizira "nered, smjesa raznolikih prizora, neprestana izmjena neočekivanih i čudnih vidikah" i u kojem se "svakih sto koraka sve mienja" (Amicis 1886: 12 i 13). Prema Meyeru, kojega Veber višeputno citira u svezi s različitim motivima, nema tako izrazite kritičke distance, pa neutralnim iskazima preuzima njegove opise "evropskog tiesna", tj. Djerđapa (1886: 27), "šiloka" (1886: 59), tzv. "papagaja" (1886: 61), "Turn-Severina" (1886: 72), "Bejlerbeja" (1883: 193) i "Principskih Otoka" (1886: 207).

Sudeći po brojnosti preuzetih citata, komentiranih motiva i primjedbi na Amicisove spoznaje i opise, mogli bismo zaključiti da je riječ o svojevrsnom *dijaloškom obliku putopisne proze*, što preusmjerava stilizaciju prema realističkom objektivizmu koji se u znatnoj mjeri razlikuje od naglašene subjektivnosti cijeloga prvoga i nekih motiva u tzv. carigradskom dijelu *Putu u Carigrad*.

Prvi dio putopisa, opis puta do Carigrada (1886: 1-91), nema ništa zajedničkoga s Amicisovim tekstom u motivskom smislu, ali zato potvrđuje naša očekivanja u svezi Veberova dobro znanoga i znanstveno elaboriranoga slavenstva u čijem su središtu hrvatsko-srpski odnosi, ali i komentari o bugarsko-srpskim, na koje se gleda kao na modus prirodne povezanosti, što se pokazala u povjesnici kao neproduktivna spoznajna perspektiva (iz hrvatskoga aspekta). Opisi Biograda (Beograda), Zemuna ili Novogsada (Novog Sada) i karakterističnih oblika života u njima označeni su autorovim idejno-političkim i nacionalnim sklonostima prema tim sredinama. One će djelovati kao kontrastivni element prema "turstvu" i onodobnoj carigradskoj milijunskoj aglomeraciji. Taj je dio Veberova putopisa u cijelosti autonoman u odnosu na Amicisov *Carigrad* u kojem se tematiziraju isključivo fenomeni toga grada i turske nacije.

Sadržajno je Veberov tekst ambivalentan na dvije razine. Prva je globalna, a druga fragmentarna. Globalna se ostvaruje na razini sadržaja cijele knjige u smislu uspostavljanja kriterija dvojakе vrijednosti prema istom tipu problema (povijesnom, nacionalnom, vjerskom). Iskazno se zrcali, kao što smo istakli, u pozitivnom odnosu prema (južno)slavenskim znakovima i nastojanju da se turski znakovi prikažu na taj način da im se oduzme što više značenja ili pridaju izrazito negativne odlike. Druga je

razina tekstualno fragmentarna i odnosi se na carigradski dio putopisa (1886: 91-239) koji je u dijaloškoj interakciji s Amicisovim djelom. Interpretacijska podvojenost (ambivalentnost) proizlazi iz Veberova odnosa prema Amicisovim tvrdnjama koje ponekad uvažava, a drugi put im odriče vjerodostojnost iznošenjem osobnih spoznaja koje nisu uvijek dosljedne i na tragu njegove zamišljene poetičke koncepcije. Po našem su mišljenju upravo te kontradikcije poetičke odlike *Putu u Carigrad* koji je strukturiran kao dinamička struktura u kojoj se trajno dijalogiziraju svi označeni znakovi koji dobivaju ili gube svoje ishodišne kompetencije što su imale u djelu uzoru - *Carigradu* Edmonda de Amicisa.

U carigradskom opisnom okviru (od 91. do 239. strane) prisutan je stalni intertekstualni dijalog s Amicisovim spoznajama, a temelji se na Veberovim komentarima što se protežu od potpunoga prihvaćanja (evidentiranoga citatima) do iskazivanja sumnje u istinitost navedenoga i odricanja vjerodostojnosti iskazanome u *Carigradu*. Ova tvrdnja samo potencira izrazitu dijalošku (kritičko-polemičku) narav Veberova *Putu u Carigrad*.

Potvrđni primjeri su brojni i izabrat ćemo samo najkarakterističnije. Spomenuti odnos prema globalnim nacionalnim kodovima najupečatljivije se zrcali u stavovima prema "slavjanstvu" (tzv. južnoslavenskom pitanju) i "turstvu". Najizravnije i najizazovnije je iskazan u sljedećim rečenicama koje samo potkrijepljuju već poznate zaključke na tu temu kod nekih proučavatelja njegova djela (Dukat 1913, Barac 1950, Jonke 1971), jer Veber tvrdi: "što je srpsko, to je hrvatsko, a što hrvatsko, to i srpsko: jedan narod, jedan jezik, treba da su i stečevine jedne" (Veber 1886: 19). Hrvatska je politička pozornica njegova doba poznavala i radikalno drukčije projekte, izrazito hrvatski orijentirane, za državno osamostaljenje. Ne može se na temelju ograničenoga broja izdvojenih citata suditi o razvijenosti Veberove nacionalne svijesti jer je ona u ovom tekstu (na više mjesta) prvenstveno u funkciji širenja hrvatstva "kršćanskim uzgojem" (1886: 5) do kojega mu je naročito stalo, što je i sasvim razumljivo i opravdano iz njegove životne perspektive. Stranice posvećene Hrvatima u Carigradu (bilo ih je oko šest tisuća!), katoličkim misijama i njihovom radu te sestri Nikole Bana, udanoj Padrella, udovici carigradskoga odvjetnika talijanskoga podrijetla, predstavljaju sentimentalnu nacionalnu apologiju i naglašenu promociju kršćanstva. One istodobno ambivalentno tematiziraju odnos katolika (kršćanina) prema islamu, ali i Vebera prema Amicisu koji je tolerantniji i iskazno neizravniji u vjerskim / religijskim pitanjima. Tematizacije pojedinačnih nacionalnih problema (hrvatskih odnosno talijanskih) u carigradskim relacijama gotovo su sadržajno istoznačne po intenzitetu afirmativnoga pristupa.

Vjerojatno je spomenuta Amicisova idejna odlika potakla vehementnoga Vebera da sa stajališta svoje religiozne orijentacije izrazi neslaganje i zamjerke talijanskom piscu radi prevelike "ljubavi za turstvo" kojom "veliča onu prazninu njihovih džamija" (1886: 121). U argumentaciji te tvrdnje poslužit će se Amicisovim citatom o funkcionalizaciji džamije u oblikovanju turske / islamske / muhamedanske religijske svijesti kao ishodištu za pretjeranu i neumjesnu optužbu: "Tko nevidi, da tu negovori kršćanin, nego pravi Turčin, koji je mislio, da će sa nekoliko poteza pera uništiti sve katoličke dogme i svetce, a uspjehom oboriti sve naše oltare i osuditi ne samo naše obrede, nego i isto posve pedagogijsko uzgajanje čovjeka, (...)", a u nekontroliranom žaru diskusije napisao je i sljedeće riječi intelektualne (estetske) netolerancije: "zato je svakako mnogo prikladnija uredba katoličkih crkva, gdje se kipovi i slikami svetaca, po kojih su najveći umjetnici prolili životom živa čuvstva, potiču vjernici na svakojake krieposti. Pak i praznina u sgradah i sobah nije nikad niti s krasoćutnoga gledišta, za koje toliko plamti Amicis, bila preča od umjerena namještaja" (1886: 122).

Poslije tih Veberovih riječi nužno je upitati se o vjerodostojnosti takve tvrdnje znamo li da je Amicis izrekao brojne kritičke primjedbe na stanje stvari u Carigradu i Turskom Carstvu uopće. Amicis je poglavlje o Muhamedu počeo: "Gledom na vjeru nemogoh si šetajući Carigradom izbit iz glave ovu misao: da se nečuje glas muezinah, kako bi se kršćanin mogao dosjetiti, da vjera onoga puka nije kršćanska? Bizantinska gradnja džamijah mogla bi ga navesti na misao, da su to kršćanske crkve; izlamskom obredu nevidiš nikakva vanjskoga znaka" i završio da je "višeženstvo bilo sbilja glavna mana njegova zakonarstva, i prvi uzrok padanju svih naroda, koji su prigrlili njegovu vjeru. Da se nije jedan spol ponizio na korist drugomu; da se nije uzakonila ta golema krivica, koja poremećuje sav red ljudskih dužnostih, koja kvari bogatstvo, koja tlači siromaštvo, koja goji lienost, koja slabi obitelj, koja vriedjajući pravo narodjenja u vladajućih kućah, podkapa i vladajuće obitelji i države; koja se napokon kao nepobjediv bedem opire savezu muslomanskoga društva s društvu drugih vjerah, koja napućuje Iztok; da se je onaj liepi Arapin, da se vratimo na prvi uzrok, po nesreći rodio malko manje jak, ili da je imao snage, živjeti malko čišće: tko zna, nebi li sada Iztok bio uredniji i uljudjeniji, i nebi li općenita uljudba bila za cijeli viek naprednija" (1883: 78). Njegov iskaz najuvjerljiviji je protuargument u fiktivnom sporu s Veberovim tvrdnjama, ali i uglađeniji način kritike istoga pitanja. Kod njega nema izravnih osporavanja ili neslaganja s pripadnicima druge vjere kao što to nalazimo u Vebera koji spominje obranu "kršćanstva proti turstvu", Turke kao "ljute dušmane (...) braći u Bosni i Hercegovini", a suradnju grčke crkve s Turcima označava kao pogubnu svezu s "dušmaninom kršćanstva" (1883: 218). Taj je protuturski i protuislamski diskurs stigao do Vebera iz hrvatske književne i povijesne baštine te mu treba analizirati razloge postojanja u njegovo vrijeme, istodobno ga promatrajući s kritičke distance prema autorovom povijesnom kontekstu, ali i na zalazu dvadesetoga stoljeća u kojem je islamizam jedan od čimbenika globalne povijesti, pa ga kao takvoga treba prihvaćati i tumačiti u odnosu na povijesno nasljeđe i aktualnu povijesnu zbilju.

Sve izrečene konstatacije nisu zatomile Veberovu objektivnu procjenu turske pobožnosti o kojoj ima određene rezerve, iako mu služi u nekim aspektima i kao kritički argument za diskusiju o ponašanju katoličkih svećenika. On piše: "I pobožan je Turčin. Povrh toga, što svoj post strogo drži, obavlja tačno, kad god iole može, i propisane molitve, i to na svakom mjestu, klanjajuć čak i na kolodvoru i na parobrodu (...) te nastavlja intertekstualnim prizivanjem činjenica "klanja pako na vlas onako, kako se to čita u mojoj knjizi: Put na Plitvice" (Veber 1886: 124). Jedan od najimpresivnijih Veberovih opisa povezan je s dervišima u samostanima koje je obišao u Skadru i na Peri gdje je doživio "pravu tursku pobožnost, pomiešanu s fanatizmom" koja se može "vidjeti u njihovih teke-ih, to jest derviških samostanah" u koje "za novce puštaju u džamiju inovjerne gledaoce, kan da bi bilo kakvo pozorište" (1886: 125). Vebera je kod derviša oduševila "sabrnost" u koju bi se mogli "ugledati i katolički svećenici koji se na koru pred službom Božjom razgovaraju, burmutom nude i obaziru po crkvi" (1886: 125). Ostao je i kod ovoga motiva dosljedan ironijsko-humornoj interpretaciji jer je zaključio: "Žalio bih fanatičke jadnike, kad nebih znao, da oni što jaču muku smatraju što većom zaslugom za dženet", a za derviško izlječenje dvoje bolesnika "da je ono dvoje bolestnika sbilja izliečeno... za grob!" (Veber 1886: 127).

Za razliku od Vebera njegov je talijanski uzor ostao razočaran dervišima: "Ali se jako prevarih. Vajme, i kod dervišah slabo plamti vjerski plam! Razvikani nabožni ples pričinu mi se kao studena kazališna predstava. (...). Ali vaztrgah, uzhitah, preobraženih licah, koje je vidilo i opisalo toliko putnikah, ja nevidih. Vidih samo vrlo okretne i

neumorne plesače, koji su s najvećim nehajem obavljali svoj posao" (1883: 200). To je samo jedan od motiva između kojih postoji tekstualna napetost utemeljena na različitosti događajne spoznaje.

Da je Veber ponekad larpurlartistički raspoloženi polemičar, pokazuju i primjedbe koje je uputio Amicisu radi opisa turske naravi. On smatra glavnim osobinama turskoga naroda stvaranje ogromne države, veliki utjecaj kurana (on sam piše korana), nesposobnost modernizacije države i stalni gubitak teritorija (Veber 1886: 217). Za razliku od njegovih relativno kratkih objašnjenja, Amicis je znatno opširniji i točniji u opisu turske naravi i njihovog načina života, što je Veber uostalom prihvatio. Potvrda tomu su Veberovi opširni citati iz Amicisove knjige o turskoj naravi (usp. 1886: 152-165), ali i kraći koji tematiziraju neke druge pojavnosti (npr. takav je opis Dolma Bagdže, tj. Vrta buča) (usp. 1886: 201-202).

Amicisove spoznaje vrlo su zanimljive i potkrijepljene, ali nisu uvijek sklone Turcima jer mu se oni "čine kao ljudi, koji misle na nješta daleko i neizvjesna" ili su to "sama studena lica, koja nimalo neočituju ni duše ni mislih", a "narav, filozofija, sav život toga puka očituje se nekim osobitim stanjem duha i tiela, koje se zove ćef, i koje mu je najvećom nasladom," budući da je svrha "bezposleno motriti veliko pozorište svieta, eto za čim svesilno teži Turčin" (1883: 203-204). Veber u tim motivskim jedinicama, ali i u mnogim drugim, nije imao što dopunjavati ili ispravljati talijanskoga pisca koji je obradio više carigradskih povijesnih, kulturoloških te antropoloških znakova na zavidnoj razini. Usuprot tomu ipak se upuštao u polemiku s gotovo svakom Amicisovom carigradskom motivskom jedinicom, dovodeći je u poredbeni odnos s odgovarajućim domovinskim elementom ili zapadnoevropskim fenomenima (pejzažima, navikama, predmetima i sl.) u kojem bi uvijek izišli primjerenijima ili pozitivnijima.

Analizirajući carigradske / turske znakove prošlosti i sadašnjosti, Amicis je izrekao brojne (negativne) primjedbe fenomena s kojima se suočio u stvarnosti ili literaturi. Usuprot brojnim Veberovim primjedbama nalazimo ipak i cio niz motivskih jedinica u kojima je došlo do izvjesnoga stupnja podudarnosti mišljenja dvojice putopisaca. Poglavitito se to odnosi na nečistoću carigradskih ulica, donekle ljepotu Carigradanki, koketeriju turskih žena, Turke i njihov način života, tursku vojsku (1886: 176), ljepotu pejzaža viđenoga sa Seraskierskoga tornja, Veliki Pazar, janjičarski muzej (koji Amicis naziva "muzejem sablasti"), kulu Jedikulu i carigradske bedeme.

Razlikuju se njihovi utisci i spoznaje o "halelekanju" s džamije (1886: 129), carigradskom nebu, svjetlosti, pticama, raslinju (1886: 180-182), kajićima (1886: 187). Veberovi poredbeni elementi u tim motivskim jedinicama temelje se na opozicijskim parovima sastavljenim od halelekanja i zvona zvona s kršćanskih crkava, bojama neba nad Carigradom i onom viđenog s brda Pincija u Rimu, ali i primjedbama da se ne može uopće poređivati broj carigradskih ptica jer "naš Zagreb ima razmjerno više vrabaca i golubova, nego li Carigrad", dok ga nisu "putopisci tako prevarili, kako gledom na bujnost bilja okolo Carigrada" (1886: 181), kao što ne pristaje na Amicisovo oduševljenje carigradskim kajićima koje uspoređuje s venecijanskom gondolom. Njegove primjedbe ponekad su uistinu humorno oblikovane jer izazivaju čitateljski smijeh, što je jedna od tipičnih vrednota njegova stila. Među najuspjelijim humorističkim komentarima upravo je onaj o carigradskom "kajiću" (barci) o kojem piše: "Za kajić kaže Amicis da je najmilovidnija i najnježnija brodice koja je ikada pliskala morem. Pa to je istina, ali samo iz daleka, kako ponajviše sve u Carigradu" (1886: 187). Zaokruženost humorno-ironijskoga diskursa u ovom je primjeru gotovo savršena i možemo samo žaliti što nije konstanta njegova rukopisa. Ponekad je takav iskaz nagovješten, ali je onemogućen u

punom ostvarenju radi prenamaglašavanja značenja ili pojednostavljenja situacije. Problem oblikovanja humorističkog iskaza izuzetno je delikatan književni postupak o kojem najbolje svjedoči njegova relativna uspješnost u ograničenom broju primjera. Nezaobilazan je i onaj humoristični motiv s udovicom iz Šapca koji je već Barac citirao prema IX. knjizi (1885-1890) Veberovih Djela (usp. 1950: 61), a u ovom radu učinit ću to prema izdanju "Matiice hrvatske" u kojem ulomak opisa Šapčanke završava ironijski intoniranom poantom: "Na ušiju dijamantne naušnice, oko vrata zlatna ogrlica, o pojasu lančić i urica od zlata, na ruku svakovrstno prstenje i sjajne narukvice: sva se sjaji! *Da je bila mladja i ljepša, bila bi čak i mene posve očarala.*" (Veber 1886: 38).

Posebno mjesto i ulogu u Veberovu tekstu imaju postupci nesvjesnoga samosporavanja ili samodemantija. Riječ je o Veberovom nedosljednom odricanju kompetencije talijanskome putopiscu u svezi nekoga motiva ili oblikovnog postupka koji naš autor sam afirmira ili upotrebljava na kojem drugom mjestu svojega teksta. Trebalo bi razjasniti je li to možda znak izgubljene kontrole nad tekstualnom cjelinom ili tipična Veberova stilaska odlika koja se temelji na idejnoj i poetičkoj ambivalentnosti. Na dio pitanja odgovoreno je već u prethodnom dijelu teksta radi čega ćemo u nastavku rasprave iznijeti samo izabrane primjere koji objašnjavaju ovaj literarni postupak a svjedoče o stilskom pluralizmu u hrvatskoga autora.

U odnosu prema opisima carigradskoga pejzaža zrcale se temeljna Veberova poetička načela u **Putu u Carigrad** jer nam najizravnije otkriva prirodu svoga teksta koji je nastao zato što ga je "zanio Amicisov opis Carigrada" što je za njega "kako svaki drugi grad, najprije hrpa kuća" (1886: 99 i 101). Preuzevši na sebe dužnost "preći preko onoga, što je on realistički orisao: nadopuniti ono, čega se on nije taknuo, izpraviti ono, što je krivo naveo, a ublažiti ono, što je on prevršio, da nam se pred očima stvori prava slika Carigrada" (Veber 1886: 101), stigao je poslije brojnih kritičkih primjedbi do trenutka samodemantija. Polemizirajući s Amicisovim pretjeranim oduševljenjem za boju carigradskoga neba, koje daje neko posebno osvjetljenje cijelomu gradu, Veber se na brodu za "Principske Otoke" suočio s činjenicom da je "nebo plavetno i prozirno, a sunce obkoljeno nekim još sjajnijim kolobarom, kakav nisam nikad nigdje vidio" te se prepustio tom lirskom ugođaju u kojem "cielo Marmarsko More, od naravi bjelkasto-modro, titra u neopisivoj dici" te se "počimaš raztapati u suze od miline" (1886: 202-203). Pred naletom emocija nije izdržala ni ljepota bakarskoga pejzaža: "O moj Bakru, liepo li sam te okitio, tebe i tvoju kostrensko-završku okolicu, al ono su zemaljski, a ovo rajski vidici" (Veber 1886: 205). Ovih je nekoliko citata u kontrastivnoj sprezi s komentarom putopisnih opisa u kojima je "carigarsko nebo kao kakvo čudovište svieta", iako on nije "spazio ništa neobična" te je zaključio da je "mašta liepa stvar, al i odvrća od realnosti, tvoreći često samo za sebe sviet u zraku!" (Veber 1886: 179-181). Za svoj zaključak o nebu ponudio je gotovo znanstveno objašnjenje, koje glasi: "Ako se kada sunce više sjaji nad Carigradom, nego li nad drugim okolicama, treba to prisvojiti množini mora, koje ga odasvud okružuju i pohiljadjelom svjetlosti polieva" (Veber 1886: 181).

Najuznositije stranice o ljepoti carigradske okolice ispisao je Veber o Principskim Otocima koji "Prostiru se susljedno Carigradu na jugo-iztoku u Marmorskom Moru, na ulazu u Nikomedijski zaljev sat i pol vožnje. Ima jih svega skupa devet: četiri napučena, a pet pustih" (1886: 202). Posjetio je "Prinkipo, što ga Grci meklje izgovaraju Prinčipo, a Turci mu vele: Kyzul-Ada, ili Bojuk-Ada, Crveni ili Veliki Otok," o kojem je ispisao najuznositije stranice oduševljenja nekim pejzažom uopće (usp. 1886: 203). Sve poredbe carigradskih pejzaža s inozemnima ipak su samo prividno u tursku korist jer, iako je "sav grad uzorno čist i milovidan, (...) još (su) puno milovidnije Grkinjice", a "tu nema turstvu

ni u čem traga, u podpunoj smo Evropi.", pa je mogao napisati da je to "rajska zaista slika...", "bogatstvo i razkoši i uostalom "vilinsko mjesto" (1886: 206-207). Ta polemicko-kritička distanca prema svemu turskom na ovomu je mjestu dosegla kulminacijsku točku u oblikovanju piščeve intelektualne ambivalentnosti.

Nesvjesni samodemantij opažamo i na razini nepridržavanja zacrtanoga poetičkog načela prema kojem odbija svjedočiti o onome što nije vidio i u što se nije uvjerio osobnim iskustvom u tijeku putovanja. To načelo kojim želi svom tekstu osigurati realističku dosljednost ipak ga nije spriječilo učiniti iskorak te prepričati sadržaj kakvoga zanimljivog motiva koji je već u bazični tekst unijet kao ispričovijedan. U tom slučaju kritički obilježena poetička činjenica postaje u Veberovu tekstu strukturni element autorskoga samodemantija. Najizravniji je primjer opis Bejlerbeja koji preuzima od Amicisa bez obzira što je on "o toj divoti čuo od očevidaca" (1886: 201). Taj postupak Veberove poetičke nedosljednosti jedna je od njegovih stilskih konstanti što trajno drži čitatelja u napetosti.

Veber je pažljiv promatrač i inspirativan komparatist s obzirom na prirodni okoliš, ljude i njihovu narav (duhovnu / intelektualnu i fizičku), ali i Amicisove teme. Nije propustio prodiskutirati ljepotu carigradskih žena, istakavši da se "putopisci teško ogrješuju o kršćanke, nespominjući jih ni onda, kad carigradske Židovke prisposodbljavaju s algirskimi," jer u retoričkom pitanju je i odgovor: "A zaslužuju li tu prednost? Potpunoma, ako ne po broju, svakako po ljepoti, ukusu, miloti, radinosti i drugih prednosti" (Veber 1886: 143). Izgled "Carigradkinja" posljedica je okupljanja različitih naroda među kojima se ističu kavkaski narodi "koji se obično drže najljepšimi na svietu" (Veber 1886: 145). Carigradske Turkinje ni ovom prigodom nisu dobro prošle (kao u Amicisa!) jer "nisu na ulici liepe i zanimive" (148) a stidljivost im, citira Amicisa, "da nedopire niže od koljena, pače da kadšto stane i mnogo prije" (1886: 150). Ogradujući se od tako oštra suda, prepušta svom inspiratoru: "Ostalo o životu Turkinja pripovieda Amicis istinito i tako zanimivo, da će ga svatko s velikom slasti čitati," kao što je uostalom "tako verno i karakteristički ocrtao Amicis muško pučanstvo: Turke, Grke i Armene, kan da se je među njimi rodio i uzgojio, ter nemogu na ino, nego da njegov sud bar o Turcih ovdje doslovce navedem" te citira podulji ulomak (usp. Veber 1886: 152-165).

Intertekstualne veze između Edmonda de Amicisa i Adolfa Vebera brojne su i neobilazne. One govore o izgrađenom Veberovu odnosu prema Amicisovu rukopisu, koji je prema svojim poetičkim odlikama bliži humboltovskom "objektivnom putopisu" negoli izrazito subjektivnoj interpretaciji fenomena kakvu zatičemo u našega pisca. Veberov stilski pluralizam i kritičko-polemičke nedosljednosti ne umanjuju literarnu vrijednost **Putu u Carigrad** jer ga predstavljaju kao pisca dinamičke tekstualne strukture u kojoj su subjektivni (uvjetno romantičarski) i objektivni (uvjetno realistički) elementi u stalnoj napetosti ili ravnovjesju. **Put u Carigrad** je upravo prepoznatljiv i zanimljiv po toj višerazinskoj ambivalentnosti u kojoj neprekidno slijedimo svjestan polemicko-kritički odnos prema Drugome koji se istodobno ispisuje i kao nesvjesni samokritički odnosno samodemantijski. Opetovanim čitanjem oba teksta dolazimo do spoznaje da Veber nije ugrozio Amicisovu kompetenciju glede Carigrada te da je na paradigmatičan način predstavio svoju kritičko-polemičku i narav koja je ponekad nedosljedna u interpretaciji tuđih ali i osobnih spoznaja. Amicisov **Carigrad** pokazao se u svakom pogledu kao produktivan izazov u Veberovu **Putu u Carigrad**, koji predstavlja zapaženu stranicu hrvatske putopisne proze što se intenzivno oblikovala kao posebna vrsta u razdoblju po mnogočemu značajnom za razvoj hrvatske književnosti.

LITERATURA

- Barac, Antun. *Putopisi Adolfa Vebera*. Rad JAZU, knj. 281, Zagreb, 1950, 57-99.
- Čarić, Juraj. *Slike iz pomorskoga života*. Knjiga prva. *Preko Sredozemnoga mora*. Izdala Matica hrvatska. Zagreb 1884. *Slike iz pomorskoga života*. Knjiga druga. *Preko Crnoga mora i Atlantika*. Izdala Matica hrvatska. Zagreb 1885.
- De Amicis, Edmondo. *Carigrad*. S talijanskoga preveo Adolfo Veber. Oba sveska. S tlorisom Carigrada. Tiskom Dioničke tiskare. U Zagrebu 1883. (Usp. *Constantinopoli*, 1978-79)
- Dukat, Vladoje. *O našim humoristima: Antunu Nemčiću, Janku Jurkoviću i Vilimu Korajcu*. Rad JAZU, knj. 197, Zagreb, 1913, usp. 139-173.
- Dukat, Vladoje. *Bilješke uz Nemčićeve Putositnice*. (Nemčić i Adolfo Veber). Rad HAZU, knj. 273, Zagreb, 1942, usp. 70-78.
- F. K. Hrvat. *Ogled po Carigradu*. (Putopisni nacrt). Naše gore list. Zabavno-poučni časopis. U Zagrebu, 5. travnja 1962, tečaj II, broj 10, 76-77 (I. dio); U Zagrebu, 15. travnja 1862, tečaj II, broj 11, 84-85 (II. dio).
- Jonke, Ljudevit. *Zasluge, pobjede i porazi Adolfa Vebera Tkalčevića*. U: *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb; Znanje, 1965 (2), 107-124.
- Šenoa, Milan. *Na Zlatnom Rogu*. Hrvatsko kolo, VIII, 1927, 400-414.
- Veber, Adolfo. *Put u Carigrad*. Sa četrdeset slika i tlorisom Carigrada. Naklada "Matice hrvatske". Zagreb 1886.

SUMMARY

Borislav Pavlovski

FROM AMICIS' CONSTANTINOPLE TO VEBER'S A PASSAGE TO
CONSTANTINOPLE

Using a comparative method, the author is analysing and discussing the results of semiotic researches of limited code numbers (cultural, aesthetic, rhetorical and ideologic) in the travels by Edmondo de Amicis (*Constantinopoli*, 1878-79) and Adolfo Veber (*Put u Carigrad*, 1886), who translated the above mentioned travel from Italian into the Croatian language (*Constantinople*, 1883). The conclusion is that the interpreted codes are essential factors in forming perceptible distinctive cultural typologies and artly uncorresponding stylistic features in the works of the two (travel)writers.

Iroin Lukežić

VEBEROVE OPASKE O RIJEČKOM KAZALIŠTU

pregledni rad

UDK 792(497.5 RIJEKA) VEBER TKALČEVIĆ, A.

Izlaganje se odnosi na Veberove opaske o riječkom kazalištu iz 1848. godine objavljene u Danici ilirskoj (Niešto o kazalištu). Spomenuti je tekst značajan izvor za proučavanje riječke građanske kulture kakva je postojala sredinom devetnaestoga stoljeća, poglavito kazališnoga života. Prilog je pokušaj njegove valorizacije u širem povijesnom i kulturološkom kontekstu.

U rano proljeće 1848. godine Evropom se stao širiti dah pobune protiv staroga poretka koji će zahvatiti veći dio zemalja staroga kontinenta. Znak sveopće velike konflagracije dala je, kao što to gotovo u pravilu biva, Francuska. Ondje izbija Veljačka revolucija, usmjerena protiv ministra predsjednika Guizota, koji je uporno odbijao traženu izbornu reformu.¹ Nakon trodnevnih uličnih borbi u Parizu, kralj Louis-Philippe pobjegao je u Englesku, na trgu pored Bastilje simbolično je spaljeno kraljevsko prijestolje, a Narodna Skupština svečano proglašava republiku. U ožujku iste godine nemiri će zahvatiti i Beč, gdje je protjeran ozloglašeni knez Metternich i osnovana građanska straža. Zatim slijedi Berlin, München, Prag, Lavov, Krakov, pobune u Galiciji i Lombardiji, revolucija u Mađarskoj koju podižu radikalno-demokratski elementi na čelu s pjesnikom S. Petőfijem. Posvuda demonstracije i protesti na kojima se tražila sloboda tiska, sloboda udruživanja, uspostava političkih sloboda i jezične ravnopravnosti.

Nakon Ožujске revolucije u Beču ukinut je dotadašnji kruti policijski režim, proglašena opća sloboda štampe, a svim narodima Austrije obećan ustav i vlada koja će biti odgovorna parlamentu.² Bila je to jedinstvena povijesna prilika i za Hrvate koji su sada napokon mogli formulirati revolucionarnu volju naroda u obliku političkog manifesta nazvanog *Zahtjevanja naroda*.³ Istoga dana kada je on proglašen, Narodna

1 E. Friedell, *Kultura novog vremena*, knj. 2, Minerva, Zagreb 1940., str. 258.

2 Z. Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, knj. 3, Otokar Keršovani, Rijeka 1978., str. 41.

3 "Na dan 25. ožujka 1848. Ljudevit Gaj i Ivan Kukuljević sazvali su u Zagrebu, u Narodnom domu, veliku skupštinu narodnjaka. Prozvali su je Narodnom skupštinom trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, a namijenili su joj ulogu da mjesto feudalnog sabora, koji su događaji konačno sahranili, formulira revolucionarnu volju naroda. Protekla je ta skupština u velikom patriotskom oduševljenju i u atmosferi prave prevratničke odlučnosti, pri čemu su, u dotad najvećoj mjeri, provalile iz konspirativnosti na vidjelo neke vodeće političke zamisli ilirskog pokreta. Tada su u 30 točaka prihvaćena 'Zahtjevanja naroda' i izabran 'veličanstveni

skupština aklamacijom je izabrala baruna Josipa Jelačića Bužimskog, dotada nepoznatog časnika s relativno niskim činom, za hrvatskoga bana i glavnog zapovjednika vojske u Krajini. Barun Jelačić se tako stjecajem okolnosti našao na čelu hrvatskoga četrdesetosmaškog vala kao kompromisna ličnost, podjednako prihvatljiva za pokolebane austrijske vlastodržce, kao i za hrvatske napredne i konzervativne krugove. Ovakav neočekivani politički prevrat otvorio je mogućnost da *ilirci*, slavodobitno i bez prolijevanja krvi, osvoje lokalnu vlast u Hrvatskoj.

Među tim oduševljenim hrvatskim rodoljubima nalazimo i mladog svećenika iz Bakra, dvadesetdvogodišnjeg Adolfa Vebera, koji će pod utjecajem ilirskog pokreta pohrvatiti svoje prezime u Tkalčević. On se tada nalazio na samome početku svoje književne, filološke i profesorske karijere. Godinu dana prije toga tiskao je u Gajevoj *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* prvo značajnije literarno ostvarenje: opis putovanja od Pešte (gdje je studirao teologiju, te svladao poljski, njemački i francuski jezik) do Vukovara Dunavom, a zatim kroz Slavoniju i Hrvatsku u Bakar.⁴ U istom je listu, upravo tog burnog i nervoznog ožujka 1848. godine, objavio i jedan podulji prilog pod naslovom *Niešto o kazalištu*.⁵

Ovaj članak, sam po sebi, nije osobito značajan budući da predstavlja tipično mladenačko ostvarenje. Veber ga je očito napisao iz prosvjetiteljskih pobuda, nastojeći upozoriti na višestruke prednosti razvitka kazališne umjetnosti na narodnome jeziku. Tom prigodom, autor opširnije govori i o riječkim kazališnim prilikama toga vremena. Možemo reći da je Rijeku Veber imao priliku upoznati već kao dječak. Njegov se otac, zajedno s obitelji, preselio ondje 1835. godine i stupio u gradsku činovničku službu. Možemo pretpostaviti da je Veber tamošnji teatar često posjećivao već za gimnazijskih dana. Stoga je onda i mogao biti tako dobro upućen u lokalnu teatarsku problematiku. Budući da iz toga vremena zapravo i nemamo autentičnih svjedočanstava o kulturnome životu grada, Veberov tekst predstavlja odličnu ilustraciju urbanoga miljea kakav je postojao sredinom prošloga stoljeća u Rijeci. Njegova se dinamika očitovala upravo u živahnom i razvijenom kazališnom životu, koji je davao osnovni ton svim zbivanjima u gradu, predstavljajući najvažniju javnu kulturnu instituciju. Pogledajmo kako Veber opisuje grad na desnoj obali Rječine:

“Rieka kao što se ponosi liepimi sgradami, tako slovi takodjer prekrasnim i ukusnim kazalištom. Stoji pokraj mora, odkud se do osam ulicah na ove strane grani. Kano siedi čako stoji posried svoje diece, i tiemenom ponosito se u vis dižućim gospodi nad cielim gradom.”⁶

odbor` sastavljen od 400 ljudi koji će te zahtjeve odnijeti u Beč da ih kralj potvrdi. `Zahtjevanja naroda` ulaze u red najreprezentativnijih dokumenata u povijesti naše slobodne misli, iako je u njihovoj preambuli prihvaćena neminovnost da `slavjanski narod trojedne kraljevine` i dalje ostane `vjeran` Habsburškoj monarhiji. Kao politički akt kojemu su Gaj, Kukuljević i svi drugi patriotski vođe pridavali najveće značenje, `Zahtjevanja` su bila pažljivo pripremljena. Ona su odražavala svu unutrašnju taktičku ravnotežu i unutrašnje kompromise u nacionalnom pokretu i određivala njegovu neposrednu strategiju u širem okviru Austrije.” Z. Črnja, nav. dj., str. 43.

4 I. Marochino, *Grad Bakar kroz vjekove*, Bakar 1978., str. 132.

5 *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, tečaj XIV, br. 11, 11. III. 1848., str. 45-47; br. 12, 18. III. str. 49-51; br. 13, 25. III. str. 54-56; br. 14, 1. IV. str. 58-60; br. 15, 8. IV. str. 62-64; br. 16, 15. IV. str. 66-68.

6 *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, br. 12, str. 49.

Radi se o zdanju staroga Adamićeva kazališta podignutoga na početku današnjega Korza, gdje se sada nalazi *Palazzo Modello*. U starije doba na tom je zemljištu stajala stanica vojničke straže. Bila je to vrlo reprezentativna zgrada monumentalna izgleda s oznakama paladijanskog baroknog neoklasicizma. Kazalište, koje je službeno otvoreno u listopadu 1805. godine, u unutrašnjosti bijaše opremljeno “s gledalištem u formi potkove, s parterom i četiri reda loža te galerijom u kojoj se je u daljnjih osam desetljeća odvijao gotovo sav kazališni, mondeni i zabavni život građanskog društvenog sloja.”⁷ Stara kazališna zgrada srušena je zbog dotrajalosti 1883. godine.⁸ Kako u to doba još nije bilo većih nasipavanja terena, kazalište se nalazilo odmah u blizini morske obale, ističući se zbog svoje veličine i vanjskoga izgleda među svim ostalim građevinama u najužem gradskom središtu.

“Veliko je i sjajno, ukusno i veličanstveno”, nastavlja Veber opis riječkoga kazališta. “Putnici kažu, da mu neima nit u Tarstu druga. To je njegova vanjska slika. A kad unutra stupiš, eno pobre! goleme radosti. Stvar nepoznata biva jasnija, ako ju prisposobimo sa poznatom. Nutarnji prostor riečkoga kazališta, skoro je dva puta veći nego zagrebačkoga. Lože pomoljivaju se malko izvan reda sgrade, te pružaju oku milovidnu različitost. Obložene su carljenom kadifom, a nad njimi vise svioni zastori. Boja im je različita, a svake se poveće svečanosti drugi metju tako, da je ono kazalište uvijek novo. Riečju, ako uzmeš u obzir sjanost i veleliepje, tada iščezava zagrebsko kazalište pred riečkim kano tmina pred suncem. Početnik mu je N. Adamić, muž plemenit i pošten, radin i poslen, te za svoju postojbinu varlo zauzet. Od njega se piše i krasno šetaliste riečko. Lice mu viekom sjalo!”⁹

Veber ovdje dakako misli na uglednoga riječkog trgovca, patricija i mecenu Andriju Ludovika Adamića (Andrea Lodovico Adamich, 1767-1828), koji se proslavio mnogim uspješnim poslovnim, javnim i kulturnim inicijativama.¹⁰ U želji da svom rodnom mjestu dade vanjski izgled naprednoga i gospodarski sredenoga grada, on se poduhvatio nimalo jednostavna zadatka: podizanja jedne reprezentativne teatarske građevine. O raskošnom unutarnjem uređenju staroga riječkoga kazališta, koje je izgrađeno prema Adamićevoj zamisli i uglavnom o njegovu vlastitu trošku, svjedoči i riječki povjesničar Vincenzo Tomsich u svom djelu *Notizie storiche sulla citta di Fiume*:

“Il teatro era di tale ampiezza da poter capire 1600 spettatori, aveva tre ordini di logge, rimarchevoli per buona disposizione ed ampiezza, noche il loggione e poteva con diritto essere annoverato fra i primi teatri dell'Italia e della Germania, comprendendo esso inoltre una vasta sala da ridotto, una spaziosa bottega da caffè con sala di bigliardo...Il primo ordine dei palchi era fregiato da sfingi laterali modellate sopra altorilievo...La tappezzeria dei poggiaoli era di velluto cremisi, i cortinaggi di seta dello stesso colore con frange dorate.”¹¹

Uzme li se u obzir da je Rijeka tada bila čedan primorski gradić od nekih osam tisuća stanovnika, broj mogućih posjetitelja kazališta uistinu bijaše impozantan. Možemo reći da je na jednom teatarskome spektaklu mogao sudjelovati čak svaki četvrti stanovnik

7 Đ. Rošić, *Scenska umjetnost u Rijeci*, Dometi, God. XVIII, br. 4-5/1985., str. 39.

8 R. Matejčić, *Kako čitati grad*, III. izd., ICR, Rijeka 1990., str. 167-171.

9 *Danica*, nav. dj., str. 49-50.

10 S. Samani, *Dizionario biografico fiumano*, ITE, Dolo Venezia 1975., str. 15-21.

11 Isto, str. 16.

grada! Zahvaljujući Adamiću u istoj je zgradi već u listopadu 1806. otvoren i uređen gradski Casino, koji ubrzo postaje omiljeno kulturno okupljalište svih slojeva riječkoga građanstva, od bogatih trgovaca i brodovlasnika, do pomorskih kapetana, činovnika i obrtnika. U kazališnoj se kavani (*bottega da caffè*) moglo ugodno i živahno diskutirati, sklapati poslovne dogovore, igrati bilijar ili si priuštiti neku drugu sličnu razonodu. Kasnije je u prizemlju kazališne zgrade bio uređen vrlo popularni *Caffe Commercio*, u koji se ulazilo s desne bočne strane od glavnoga ulaza u teatar. Sa starih grafika vidljivo je da se u ljetnim mjesecima, zbog velikih vrućina, pored kavane podizala dekorativna platnena nadstrešnica. U ožujku 1845. riječka je općina otkupila kazališnu zgradu od Adamićevih nasljednika i otada ona postaje Općinskim teatrom (*Teatro comunale, Teatro civico di Fiume*).¹²

“Kazalište riečko varlo je dobro uredjeno”, nastavlja Veber u svome članku, “predstavlja se u njem jeseni, zimi i proljeti. Lieti predstavljanja budu zamienjena skitajućimi se društvi marionetah. Bivaju pako pod večer na targu pod vedrim primorskim nebom, gdje romon plieskajućega mora, miris i tihi povietarci š njega dolazeći razblaže čovieka što najviše. Najbolja društva talianska nestide se stupiti na riečko pozorište, kruto uvierena, da će im umietnost dostojno cienjena i primierno nagradjena biti. Komadi su živahni, kano i narav talianska, te uprav tom živahnostju vabe Riečane kano granu živahnoga naroda slavjanskoga u kazalište. Imade u Rieci svake godine i operah, čemu se žitelji osobito raduju. Kano grana pjesničkoga i pojnoga slavjanskoga naroda, zapamte si odmah napieve, a Rieka se ori od prekrasnih napievah talianskih. Rekao bi, eno Rieke živim kazalištom!”¹³

Osobito su bile popularne Rossinijeve, Bellinijeve, Donizzettijeve i Verdijeve opere koje su izvodili ponajbolji tadašnji talijanski pjevači, a nerijetko su na riječkoj pozornici gostovale i ugledne talijanske dramske družine. Tako je, primjerice, godine 1846. u Rijeci nastupila čuvena talijanska glumica Adelaide Ristori, predstavnica stila visokoga patosa u tragediji.¹⁴ U razdoblju od 1836. do 1854. godine u riječkom su kazalištu izvedene pedeset i dvije opere raznih autora, od čega čak četrdeset i pet glazbenih predstava otpada na praizvedbe, što znači da su se gotovo svake godine pred riječkom publikom izvodila nova djela. Na godišnjem su se repertoaru nerijetko izvodili i prvorazredni glazbeni noviteti. Godine 1845. bit će tako izveden, pod dirigentskim vodstvom Ivana Zajca starijega, poznati Verdijev *Nabucco*, napisan inače samo tri godine ranije.¹⁵ Bila je to ujedno i prva izvedba nekog djela tog slavnog talijanskog kompozitora u Rijeci. Verdijeve su se opere nakon toga na riječkoj pozornici izvodile u prosjeku svake treće sezone. Osim talijanske operne literature, koja je činila glavninu kazališnoga repertoara, u daleko su se

12 R. Matejčić, nav. dj., str. 170.

13 *Danica*, nav. dj., str. 50.

14 S. Samani, nav. dj., str. 16. “Od brojnih gostovanja dramskih kazališnih družina mogu se izdvojiti samo one koje su u Rijeku doveli Ernesto Rossi (1849), Zadraniin Antonio Papadopoli (1865), Angelo Moro Lin (1871) i Alessandro Salvini (1877), ispunivši i svoj glumački zadatak u punoj mjeri. Ipak, sve je njih nadmašilo gostovanje (1846) Adelaide Ristori, tada 24-godišnje glumice koja je u petnaest večeri oduševljavala riječku publiku. Kritičar riječkih novina *Eco del Litorale ungarico* nazvao ju je ‘užitak i dika talijanske scene’, a u talijanskoj teatrološkoj literaturi ostala je zabilježena kao najslavnija između onih talijanskih glumica što su procvjetale u razdoblju na prijelazu iz romantizma u naturalizam.” Đ. Rošić, nav. dj., str. 39.

15 *Muzička škola u Rijeci 1820-1990, Rijeka 1990.*, str. 22.

manjem broju izvodila djela iz francuskog i njemačkog opernog stvaralaštva. Godišnji je scenski repertoar, sastavljan prvenstveno iz komercijalnih razloga, bio posve prilagođen duhovnim potrebama i ukusu prosječnoga gledatelja onoga vremena.¹⁶ “U tom glumišnom prostoru nastupale su i manje cijenjene operetne i baletne trupe, kao i poneka amaterska družina. U vrijeme poklada priređivani su omiljeni javni plesovi (‘veglioni’) i naročito, prema venecijanskom uzoru organizirane, no i po svome liberalitetu u odnosu na društveno ponašanje, čuvene plesne priredbe pod maskama, zvane ‘cavalchine’.”¹⁷ U ljetno su se doba, kako pak svjedoči Veber, pred kazalištem izvodile predstave gostujućih marionetskih družina koje su također u najvećem broju slučajeva stizale s Apeninskoga poluotoka.

Adamichevo je kazalište djelovalo “po principima mediteranskog teatarskog modela, s redovitim stađonama, redovno u jesen i u proljeće za vrijeme korizme, kad bi gotovo isključivo talijanske putujuće dramske družine i ‘ad hoc’ složene operne ekipe izvodile predstave u određenom vremenskom razdoblju. Bili su to sastavi s različitim artističkim dometom, obično s ponekim čuvenim nosiocem glavne uloge, no i ne baš tako rijetko i uz suradnju nedovoljno spremne družine, a u opernim izvedbama uz pripomoć i lokalnih amatera.”¹⁸

“Što u Rieci kazalište dobro uspiewa”, primjećuje Veber, “imade se pripisati sliedećim vanjskim okolnostim. Predstavljanja nebivaju ljeti, kad je čitava Rieka živahno, šareno, krasno i milo predstavljene. Jednolična nam stvar dosadi, a promiena nas zanese i razplamti. Tako biva, da s jeseni garne u kazalište malo i veliko, staro i mlado, prosto i zamierno. Novo društvo predstavljaoeah napne pozornost slušateljah, a kazalište je ponajviše dubkom puno. Smartju rečenoga početnika (tj. A. L. Adamića op. I. L.) postade kazalište svojinom grada. Ovaj pako brinući se iz petnih žilah za sve, što mu blagostanje iole promiče, ustupljuje bezplatno društvu porabu kazališta. Ali tu neprestaje još blagodarnost i nastojanje toga plemenitoga gradića oko kazališta. Za opere dobiva društvo tri hiljade forintih srebra, a za komedie u ime podpore kako se je odlikovalo, sad više sad manje, al’ nikad manje od dvie stotine forintih srebra. Uslied tolikih prijaznih okolnostih, te uslied marljivoga pohadjanja kazališnih predstavljanjah, ulazina jest posve prilična za komedie u parteru 10 kr. a na galerii 5 kr., a za opere u parteru 20 kr. a na galerii 5 kr. srebra. Tako biva da i najsiromašnii građani polaze kazalište, gdje poslie trudovah zabavu, u žalosti utiehu, u neznanstvu nauku, a u surovosti ugladjenost steći mogu.”¹⁹

Rukovođenje riječkim kazalištem “odvijalo se na tipičan talijanski način: gradsko zastupstvo imenovalo bi kazališnu upravu, sastavljenu od uglednih građana na čelu s kazališnim direktorom, i ovaj bi upravni organ davao kazališnu zgradu u zakup na izvjesno vrijeme određenom profesionalnom kazališnom poduzetniku (zvanom impresario), vršeći ujedno i nadzor nad njegovom djelatnošću. Bilo je slučajeva kad je gradsko zastupstvo i direktno pronalazilo impresarija, jer je u pitanjima kazališta ono bilo organ s apsolutnom kompetencijom.”²⁰ Stalna posjećenost i popularnost kazališta

16 Đ. Rošić, nav. dj., str. 39.

17 Isto.

18 Isto.

19 *Danica*, nav. dj., str. 50.

20 Đ. Rošić, nav. dj., str. 39.

osiguravala je povoljne cijene ulaznica, koje su bile sasvim prilagođene platežnim mogućnostima svih slojeva riječkoga građanstva. U kazalište su naprosto išli svi, od guvernera i gradonačelnika, do mornara, ribara i lučkih radnika.

“Da se je u riečko kazalište talianski duh i jezik uvukao”, zaključuje na kraju svoga opisa riječke teatarske situacije Veber, “krivnja je našega sankka i spanka. Jer da smo se sriećom već tada, kad se je uvelo, probudili bili, nebi se jamačno tamo tudjinstvo širilo. Tomu za dokaz neka služi događaj sbivši se prija 7 godinah. Sada neima više nade, da naš jezik zauzme svoju Bogom mu naznačenu stolicu, te da si carno osvietla lice. Jedina svemoguća sila slavjanskoga duha može tu doskočiti i u ranu melema ulijati. Bog bi dao te se nevarali!”²¹

Ove su riječi napisane neposredno prije velikih društvenih i političkih promjena koje će uskoro uslijediti. Na Narodnoj skupštini u Zagrebu, onoj istoj na kojoj su proglašena *Zahtjevanja narodna* i izabran ban Jelačić (25. ožujka 1848.), zatraženo je i sjedinjenje Rijeke s ostalim hrvatskim zemljama. Rijeka će doskora i biti vraćena Hrvatskoj, što će ostaviti traga na njen buduću nacionalni, kulturni i politički razvitak.²² Unatoč tome, pitanje kazališnog života u Rijeci ostat će uglavnom nepromijenjeno. Oživjelo hrvatsko glumište počelo se razvijati izvan zvanične kazališne zgrade, u okviru novoutemeljene riječke Čitaonice (1850), pod rukovodstvom dra Marijana Derenčina. Nasuprot tome, u gradskom se kazalištu i dalje nastavljaju prikazivati glazbene i dramske priredbe isključivo na talijanskome jeziku. Specifične su društvene i političke prilike u Rijeci onemogućile uvođenje hrvatskoga u službeni kazališni život grada još gotovo punih devet desetljeća.²³ Da nije bilo “našega sankka i spanka”, kako to veli Veber, ovo bi se dogodilo i daleko ranije.

U listopadu 1852. riječki guverner i hrvatski ban Josip Jelačić uputio je austrijskom ministru pravde *Stručno mišljenje* o uredovnom jeziku riječkih sudova, u kojem se između ostaloga veli: “Grad Rijeka ima nekih 8000 žitelja. Kako vidimo to je mali i beznačajni grad. Pa ipak, čistoća i duh reda je posvuda, a osobito u novom dijelu vidljiv, položaj na moru je vrlo lijep, posvuda je djelotvoran osjećaj zajedništva žitelja toga grada, pa ako Rijeka i nije među najvećim gradovima Hrvatske, ona se može ubrojiti među najljepše.”²⁴

21 *Danica*, nav. dj., str. 50.

22 “Kad je sredinom 1848. patricijska oligarhijska skupina u riječkom Gradskom vijeću odbila da prizna vlast Hrvatske na čelu sa građanskim Saborom, onda je (31. VIII. 1848.) banski povjerenik Josip Bunjevac, ušavši u grad s hrvatskom vojskom, time uspostavio legitimnu vlast u skladu s novim ustrojem Hrvatske. Jelačić je imenovan za guvernera grada, i dalje je ostalo Gradsko vijeće, ali su patriciji morali odstupiti znatan dio vlasti u gradu i ‘pučanima’, koji su imenovani u tzv. ‘upravljajući odbor’. Mađžari i njihovi suradnici u gradu nazvali su taj akt hrvatskih vlasti uzurpacijom i okupacijom. No sve pokazuje, da su akti Sabora i bana Hrvatske 1848. bili djelo legitimnih vlasti Hrvatske, u čijem je okviru Rijeka tada bila de facto i de jure. Pripadnost Rijeke Hrvatskoj naglasio je tih dana Sabor Hrvatske naročito svojim zaključcima o državnom uređenju Hrvatske, kao i svojom predstavkom dvoru od 10. VI. 1848.” F. Čulinović, *Rijeka u državnom pravnom pogledu*; u: *Rijeka zbornik*, MH, Zagreb 1953., str. 264.

23 Bilo je to prilikom svečanoga otvaranja Narodnoga kazališta u Rijeci, 20. listopada 1946. godine. D. Gervais, *Narodno kazalište Ivana Zajca*, u: *Rijeka zbornik*, nav. dj., str. 472-474.

24 I. Pederin, “*Stručno mišljenje*” Josipa Jelačića o uredovnom jeziku riječkih sudova upućeno austrijskom ministru pravde (1852), *Vjesnik Istarskoga arhiva*, God. 1 (32) 1991., Sv. 1 (32), str. 157.

I duhovno najživahnije, mogli bismo pridodati, zahvaljujući izuzetno opremljenom i organiziranom kazalištu koje je uistinu predstavljalo središnju kulturnu instituciju grada tijekom čitavoga devetnaestoga stoljeća. Ono je među njegovim stanovnicima jačalo upravo taj osjećaj zajedništva, djelujući istovremeno na stvaranje profinjena glazbenoga ukusa, višega stupnja građanske kulture i uglađenosti. Radoznali i razigrani, tipično mediteranski duh ovoga grada oduvijek bijaše otvoren prema utjecajima koji su dolazili s raznih strana, poštujući istovremeno vlastitu tradiciju i jezik, odnosno, jezike što su se ovdje stoljećima upotrebljavali. Lijepo svjedočanstvo o tome ostavio nam je uostalom i naš dični Bakranin, filolog i književnik, Adolfo Veber Tkalčević.

SUMMARY

Irvin Lukežić

VEBER'S ANNOTATIONS ON THE THEATRE IN RIJEKA

The paper deals with Veber's annotations concerning the theatre in Rijeka in 1848, which had been published in the *Danica Ilirska* (Something about the Theatre). The mentioned text is an important source for studying the middle-class culture in Rijeka as it existed in the middle 19th century, especially the theatre life in the town.

Dragomir Babić

NEPOZNATI ILI MANJE POZNATI NOVLJANSKI MAŽURANIĆI

pregledni rad

UDK 929 MAŽURANIĆ

Nepoznati ili manje poznati novljanski Mažuranići, Josip Mažuranić (1811-1879), Stjepan Mažuranić (1847-1907), Bogoslav Mažuranić (1865-1918) i Milutin Mažuranić (1871-1957), karakterom su svojih književničkih, publicističkih, kulturnih i političkih djelatnosti dali određeni doprinos unapređivanju novljanskog i hrvatskog kulturnog života. Mada minorni u usporedbi sa svojim slavnim precima hrvatskim književnicima Mažuranićima, oni su svojim javnim djelovanjem višeznačna karaktera potvrdili osvojeno predispozicije Mažuranića unutar sveukupnog hrvatskog nacionalnog i kulturnog života.

Mažuranići su, kao svojevrsan kreativni, ljudski i obiteljski korpus u hrvatskoj književnosti, kulturi, znanosti, politici i u sveukupnom hrvatskom javnom životu, prepoznatljivi u prvome redu po svojim protagonistima, kao što su: Ivan Mažuranić, Antun Mažuranić, Matija Mažuranić, Fran Vladimir Mažuranić, Vladimir Mažuranić i Ivana Brlić Mažuranić. Zanimljivo je da postoje manje poznati ili za širu hrvatsku javnost gotovo potpuno nepoznati Mažuranići: Bogoslav Mažuranić, politički i javni djelatnik (1865-1918), Milutin Mažuranić, kulturni djelatnik (1871-1957), Stjepan Mažuranić, kulturni djelatnik (1847-1907), Božidar Mažuranić, putopisac, sin pjesnika Ivana Mažuranića (1879-1952), Josip Mažuranić, javni djelatnik (1811-1879) i drugi. U ovome se prilogu donose mahom obavijesne naznake o njima, koje ih na neki način identificiraju u sklopu hrvatske književnosti, kulture, znanosti, politike i hrvatskoga javnog života uopće. Te su obavijesne temeljnice samo izazov da im se dade mjesto koje Mažuranićima neizostavno pripada, jer svi oni pridonose osebujnom, višeznačnom i plodonosnom mažuranićevskom fenomenu.

Hrvatski književnici Mažuranići - Ivan Mažuranić (1814-1890), Antun Mažuranić (1805-1888), Matija Mažuranić (1817-1881), Fran Vladimir Mažuranić (1859-1928), Ivana Brlić Mažuranić (1874-1938) - i drugi istaknuti Mažuranići, među kojima posebnu pažnju privlače i Vladimir Mažuranić (1845-1928), Božidar Mažuranić (1879-1952) i Želimir Mažuranić (1882-1941), trajne su vrijednosti hrvatske književnosti, kulture, znanosti, politike, a i sveukupnog hrvatskog nacionalnog života.¹ Ti slavni hrvatski književnici, kao

1 Književnik Jure Kaštelan kazao je autoru ovog priloga u Novom Vinodolskom godine 1955: "Istražujte sve u vezi s Mažuranićima, bilo da je riječ o onima najpoznatijima bilo da je riječ o onima manje poznatima ili potpuno nepoznatima. Mažuranići su bili doista jedinstvena

što su: Ivan Mažuranić, Antun Mažuranić, Matija Mažuranić, Fran Vladimir Mažuranić i Ivana Brlić Mažuranić, zacijelo su manje-više znalački i kompetentno vrednovani, mada kao i svi pisci podliježu i nadalje novim vrednovanjima, pa i prevrednovanjima. O njima je dosad zbilja dosta toga napisano i kazano. Vladimir Mažuranić, Božidar Mažuranić i Želimir Mažuranić tek će trebati biti analitičnije proučeni, s obzirom na njihovu ulogu u hrvatskom književnom, znanstvenom i političkom životu.²

Osim ovih rezonantnih Mažuranića, što su se neprijeporno identificirali u realitetima i totalitetu sveukupnog hrvatskog nacionalnog života, postoje i drugi Mažuranići koji su se na ovaj ili onaj način identificirali u Novom Vinodolskom, Zagrebu, Sušaku (Rijeci), Slavonskom Brodu, pa i u inozemstvu (u Argentini i drugdje), čiji je vrijednosni *rating* prepoznatljiv i u širem kontekstu. Nepoznati ili manje poznati novljanski Mažuranići, što su djelovali tijekom druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, kao što su: Josip Mažuranić (1811-1879), Stjepan Mažuranić (1847-1907), Bogoslav Mažuranić (1865-1918) i Milutin Mažuranić (1871-1957), karakterom svoga književničkog, kulturnog, javnog i političkog djelovanja na području Novog Vinodolskog, Vinodola, Hrvatskog primorja, a i šire Hrvatske zaslužuju također da budu najanalitičnije proučeni, budući da na određen način pripomažu, pridonose suptilnijem vrednovanju fenomena Mažuranića, pa i svojih slavni predaka, književnika Mažuranića i drugih Mažuranića u hrvatskom političkom i javnom životu, u svakom slučaju zbilja rezonantnih Mažuranića.

stvaralačka obitelj u nas, pa će sav taj materijal o njima u ovom ili onom obliku biti koristan svima onima koji budu stremili k njihovu potpunijem vrednovanju. Sve zapisujte, pa čak možda i ono što vam se trenutno čini nevažno. Analitički filter znanstvenika dovest će sve stvari o Mažuranićima na pravo mjesto."

Sličan su napatuk autoru ovog priloga dali i drugi eminentni hrvatski znanstvenici, inzistirajući na činjenici kako valja sakupiti sve moguće postojeće podatke o svim Mažuranićima u Novom Vinodolskom budući da nestaju oni naraštaji Novljana koji još uvijek ponešto mogu kazati o novljanskim Mažuranićima.

- 2 Ima još nekoliko Mažuranića što zaslužuju da budu identificirani. To su u prvom redu Božidar Mažuranić, Želimir Mažuranić, Vlatko Mažuranić i David Bogoslav Mažuranić.

Božidar Mažuranić (1879-1952), sin pjesnika i bana Ivana Mažuranića, bio je nedvojbeno književno nadaren. Dubravka Težak je veoma zaslužna što je sadržajno i dokumentirano predočila njegov uzbudljiv, gotovo hemingvejski životopis i najbitnije značajke rukopisa njegovih *Mornarskih pisama*, što se nalazi pohranjen kod dipl. ek. Vladimira Škopana, Zagreb, Nodilova 5 (Dubravka Težak, *Mornarska pisma Božidara Mažuranića*, Fluminensia, Rijeka, br. 1-2/1991, str. 122-124.).

Želimir Mažuranić (1882-1941), sin Vladimira Mažuranića, bio je predsjednik Senata Kraljevine Jugoslavije i istaknut stručnjak za pitanje Društva naroda. Godine 1941. izvršio je samoubojstvo zbog raspada Kraljevine Jugoslavije. Bio je veoma obrazovan intelektualac. Govorio je više stranih jezika.

Vlatko Mažuranić (1925-1985), praunuk pjesnika i bana Ivana Mažuranića, poznat je kao slikar i športaš, posebice kao svojedobni vrhunski zagrebački i hrvatski mačevalac.

David Bogoslav Mažuranić (1896-1941), nećak Bogoslava Mažuranića, bio je pješadijski potpukovnik Jugoslavenske kraljevske vojske. Godine 1941. izvršio je samoubojstvo zbog raspada Kraljevine Jugoslavije. Po pričanju njegove rodbine posjedovao je izrazitu sklonost za literarno izražavanje u pisanim priložima. Sačuvana njegova pisma, u posjedu njegove sestre Katicice Mažuranić u Novom Vinodolskom, to nedvojbeno potvrđuju (Ratko Martinović, *Od Ravne Gore do Vrhovnog štaba*, Rad, Beograd, 1979, str. 28-35.).

Novljanski Mažuranići druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća, počevši od Josipa Mažuranića, Stjepana Mažuranića, Bogoslava Mažuranića i Milutina Mažuranića do današnjih novljanskih Mažuranića, izdanaka velike porodice Mažuranića što se nastanila u Novom Vinodolskom još u 15. stoljeću, dragocjen su izvor podataka o najrazličitijim vidovima mažuranićevskog fenomena. Zahvaljujući njima može se mnogošta saznati i o slavnim piscima Mažuranićima i o njihovu zavičajnom određenju koje je jedan od najbitnijih ključeva za potpunije razumijevanje ovog mažuranićevskog fenomena koji nije prestao biti predmet zanimanja hrvatske znanosti, književne povijesti i politike budući da su svi Mažuranići bili i te kako prisutni u sveukupnom hrvatskom nacionalnom životu.

Porodica Mažuranića neprijeporno je jedna od najslavnijih hrvatskih porodica, što se djelotvorno potvrdila kao osebujan, višeznačan, kreativan, plodonosan ljudski i obiteljski korpus u Hrvatskoj. Ovi kasniji novljanski Mažuranići, brojni i toliko mažuranićevski prepoznatljivi - počevši od ovih javnih djelatnika, kultonosaca mažuranićevskog fenomena, uglednih, materijalno situiranih, što su sačinili, pa donekle i frizirali svoja rodoslovlja, do onih drugih plebejskih, seljačkih, običnih Mažuranića, nepismenih i pismenih, odgurnutih u stranu, neuključenih u bilo kakva rodoslovlja, što su tek iza završetka Drugog svjetskog rata godine 1945. postali samosvjesniji i materijalno situiraniji - nastoje svoje mažuranićevsko podrijetlo iskoristiti za svoju javnu afirmaciju na bilo koji način.³ Ugledni i obični novljanski Mažuranići, osobito ako se ničim nisu

- 3 Mažuranića u Novom Vinodolskom imade relativno još dosta. Neki su od njih u bližem ili daljem srodstvu s nekadašnjim slavim novljanskim Mažuranićima, a određeni broj njih pripada širem plemenu Mažuranića u Novom Vinodolskom. Mnogi od njih toga uopće nisu svjesni budući da nemaju sačinjeno rodoslovlje, ni bilo kakve konkretne podatke i predodžbe o svojim predcima, no unatoč tome ponose se već samom činjenicom što su Mažuranići. To im naravno uzdiže njihovu reputaciju. U nekih se od njih to očituje u pukom snobovskom vidu, ponekad čak i najgrotesknijem. Nemažuranići u Novom Vinodolskom ponekad se posprdno, podrugljivo odnose prema ovim snobovskim Mažuranićima, pogotovo onda kada oni ničim ne potvrđuju svoju kreativnost.

Današnji Mažuranići u Novom Vinodolskom su ovi:

- Mare Mažuranić-Janković (1917) od oca Vinka u Mažuranićevu Dvorcu, danas Ulica braće Radić 20. Braća: Joso, Ivan, Vinko (sin Vinko), Roko (kćeri: Anica i Ivanka). Sestre: Rozarija (sinovi: Vladimir i Petar);
- David Bogoslav Mažuranić (1896-1941). Sestre: Katica Mažuranić i Marica Sokolić (sin David-Davo i kći Safka);
- Milan Potočnjak, nekadašnji vlasnik hotela "Klek" u Novom Vinodolskom. Sinovi: Krešimir i Vlado. Kći: Marija;
- Krsto Krišković-Šimela (1922), od oca Petra i majke Marije Mažuranić. Sinovi: Zoran i Radovan. Kći: Gorana. Braća: Radovan (1912-1943) i Nedjeljko (1914-1992). Kćeri: Vlasta i Jadranka;
- Vencel Mažuranić (1900-1975) od oca Ludovika. Sin Vitomir i kći Helena. Braća: Anton (kći Lina), Tomislav, Franko (kćeri: Marija, Milica i Radojka), Anka, Marija (sinovi: Željko, Srećko i Mladen);
- Jure Mažuranić-Prepela (1924) od oca Mikule. Sinovi: Milenko i Boris. Brat: Anton (sinovi: Nikola, Dražen i kći Ivana);
- Nikola Mažuranić-Matijeta (1898-1969), kćeri: Romana i Marija. Brat: Matij (1897-1938). Kći Neda i sinovi Ilija i Vinko; Sestre: Marija (1901-1968) (sinovi Adalbert i Žarko), Štefanija (1905-1955) i Rosina (1909-1995) (sinovi Teodor i David i kći Sonja);
- Boško i Slavica Mažuranić (pod Barana).

kreativno potvrdili, pokušavaju to kompenzirati pukom činjenicom svoje pripadnosti mažuranićevskom rodu, odnosno isključivo time zadovoljavaju svoju taštinu,⁴ što u oštromnini Novljana izaziva ironijske, posprdne opservacije. Istodobno je u Novom Vinodolskom nazočan bilo pritižen bilo otvoren antagonizam između ovih uglednijih Mažuranića, pogotovo onih koji su uzeli monopol na slavno mažuranićevstvo i onih koji su se našli ili se i dan-danas nalaze na marginama, pa i izvan margina neprijeporne mažuranićevske legende.⁵

Novi Vinodolski je bio, a i ostao je, jedan od izvora za prikupljanje dokumenata o Mažuranićima, koje mažuranićolozi i drugi znanstvenici ustrajno istražuju kako bi što dublje prodrli u mnoge tajne mažuranićevskog fenomena.⁶ Nadahnuti tim htijenjima,

4 Ponosnost se novljanskih Mažuranića nerijetko preobrazi u pretjeran ponos, tako da se u najbližoj okolini Novog Vinodolskog iskazuje neprikriiven jal na Novljane uopće. August Šenoa je zamijetio taj ponos Novljana i Mažuranića tijekom svog posjeta Novom Vinodolskom godine 1874. ustvrđivši pri tom kako "su svi Novljani nekakvi čudni ljudi, nose glavu visoko, ponosito, gotovo biš mislio kan da preziru cijeli svijet. I u karakteru Novljana ima prema tom držanju nešto ponosita, odmjerena, otesita ..." (August Šenoa, *Djela*, I, Zora, Zagreb 1951, str. 576.).

Prevelika je psihološka prisutnost kulta Mažuranića u Novom Vinodolskom, ponekad čak i kontraproduktivna. Novljani znaju kazati kako im Mažuranići nisu iza sebe ostavili ništa materijalno, čak ni umobolnicu koju je ban Ivan Mažuranić za svog banovanja dao izgraditi u Vrapču. Ponekad Novljani znaju reći kako im je tih Mažuranića već dosta jer su stalno u prvom planu. Poznati kipar Ivan Meštrović godine 1955. bio se ponudio Novljanima da će im sačiniti kameno poprse pjesnika i bana Ivana Mažuranića, no to nije ostvareno zbog pretjerane prorežimske revnosti nekolicine novljanskih mjesnih političkih aparatčika budući da je kipar Ivan Meštrović tada bio u nemilosti vlasti.

5 U vezi s novljanskim Mažuranićima postoje i određene kontroverze što se povremeno reaktualiziraju. Više je obitelji novljanskih Mažuranića što se vezuju za ove istaknute novljanske Mažuraniće. To je naročito došlo do izražaja prilikom utvrđivanja rodne kuće slavni novljanskih Mažuranića. Mažuranićev Dvorac, u Ulici braće Radić 20, vlasništvo Mare Mažuranić-Janković (1917), po uvjerenju je nekih Novljana jedna od najstarijih kuća porodice Mažuranić (pjesnika Ivana i njegove braće), a možda čak i pjesnikova rodna kuća, oko čega se svojedobno bila rasplamsala rasprava u javnosti. Kuća obitelji Mažuranić u Ulici Antuna Mažuranića 5, izgrađena godine 1864., u kojoj se danas nalazi dački dom "Braća Mažuranići", prava je kuća obitelji Mažuranić (pjesnika Ivana i njegove braće), na čijem je mjestu nekada bila manja seljačka kuća u kojoj se rodio pjesnik Ivan Mažuranić, što je danas službeno precizirano, mada se to povremeno, mahom, neutemeljeno dovodi u pitanje. Kuća Milutina Mažuranića (danas njegova sina Boška Mažuranića) u Ulici Bogoslava Mažuranića 2 bila je između dva svjetska rata tipična gospostija sa slugama i ostalim osobljem, svojevrsan stožer Novog Vinodolskog. U njoj se sastajala novljanska politička i druga elita, kao i svi jugorežimski uglednici koji bi se skrasili u Novom Vinodolskom.

6 Rodoslovlje je porodice Mažuranić u knjizi: Ivan Mažuranić - *Sabrana djela*, knjiga IV, Liber - NZMH, Zagreb, 1979, str. 639-642, nepotpuno, posebice u precizaciji novijih razdoblja (19. i 20. stoljeće) jer su iz njega isključeni siromašniji Mažuranići iz Novog Vinodolskog. Imućniji su i ugledniji Mažuranići isključili iz rodoslovnih krakova pojedine po njihovu mišljenju nepodobne, nereprezentativne, izvanbračne i druge Mažuraniće. Milutin Mažuranić (1871-1957) npr. nije uključio u rodoslovlje Mažuranića svoju izvanbračnu kćer koja je živjela u Slavoniji, a i još neki novljanski ugledniji Mažuranići koješta su prikriili u tom smislu. Današnji novljanski Mažuranići tek u novije vrijeme pokušavaju ustrojiti svoje rodoslovlje, suočavajući se pri tome s nemalim teškoćama. Taj napor čine dakako nasljedovateli mažuranićevskog roda, mahom intelektualci, dok se oni drugi osjećaju evidentno nemoćnim.

znanstvenici, publicisti, novinari i razni drugi istraživači dolazili su i nadalje dolaze u Novi Vinodolski,⁷ kako bi neposredno došli u dodir s uglednijim novljanskim Mažuranićima, koji ih onda upoznavaju i opskrbuju s mnogim vrijednim i provjerenim činjenicama o Mažuranićima, ali istodobno i s kojekakvim mistifikacijama, pričama, poluistinama i neistinama, što se vezuju za Mažuraniće. Njima, nažalost, ponekad nasjedaju i neki ljudi od neprijeporna ugleda, što šokira, pa i zabavlja druge, kritične novljanske Mažuraniće i Novljane. To tim više dolazi do izražaja i zbog toga što je u novije vrijeme u Novom Vinodolskom sve manje autohtonih Novljana i novljanskih Mažuranića koji mnogo znaju o svojim predima. To dakako ne znači da se još uvijek u rodnom gradu Mažuranićevih ne može naći zanimljivih podataka o Mažuranićima,⁸ što će i te kako biti zanimljivi, upravo intrigantni svakom znanstvenom istraživaču koji se želi sustavnije i dublje pozabaviti raščlambom ovog mažuranićevskog fenomena.⁹ Taj se

7 Novljanski su Mažuranići i Novi Vinodolski mehanički nerazdjeljivi. Zavičajno određenje Mažuranića uopće, i slavni književnici Mažuranića i onih kasnijih, predstavlja jednu od najbitnijih pretpostavki za tumačenje i razumijevanje mnogočega u čemu su se oni tako i toliko osvjedočeno potvrdili. Mentalitetogram Novljana još uvijek nije sačinjen na znanstvenoj ravni, no evidentno je da je on upravo najprepoznatljiviji kroz Mažuraniće, koji su ustvari najkonkretniji i najkreativniji Novljani, skoro protivnost većini Novljana koje uz nemale nedvojbene vrline nerijetko određuju i nedovoljna ambicioznost, tromost, pa i lijenost. Mažuranići kao nekadašnji Dinarci, manje Primorci posjeduju u sebi neku dostojanstvenu genetsku životnost, žilavost, dinamičnost i naglašeno htijenje za potvrđivanjem u sredini gdje žive i djeluju.

Novi Vinodolski još uvijek nema odgovarajuću reprezentativnu monografiju u kojoj bi se na jednom mjestu saznalo sve o njemu i o novljanskim Mažuranićima. Postoji doduše reprezentativna *Fotomonografija Novi Vinodolski*, Gradsko poglavarstvo Novi Vinodolski, 1995, u kojoj je prvi put predočena uglavnom sva temeljna literatura o Novom Vinodolskom (priredio Dragomir Babić).

O zavičajnom određenju Mažuranića vidi: Dragomir Babić, *Zavičajne pretpostavke Ivana Mažuranića*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, broj II/1991, Rijeka, str. 83-91; *Zavičajne odrednice Mažuranića* (I), Fluminensia, Rijeka, broj 1-2/1991, str. 110-119; *Zavičajne odrednice Mažuranića* (II), Rival, Rijeka, broj 1/1992, str. 148-158 i *Zavičajni identitet Frana Mažuranića*, Rival, Rijeka, broj 1-2/1993, str. 190-202.

8 Dokumentarij o Mažuranićima u Novom Vinodolskom još je uvijek intrigantan, a odnosi se ne samo na novljanske Mažuraniće nego i na one najpoznatije književnike Mažuraniće. To se u prvom redu odnosi na književnu ostavštinu Frana Vladimira Mažuranića, o čemu je pisao Dragutin Tadijanović koji ju je svojedobno bio osobno pregledao u nazočnosti Milutina Mažuranića, napisavši o njoj kraći osvrt (Dragutin Tadijanović, *Pregled života i rada, književna ostavština Frana Mažuranića*, Republika, Zagreb, travanj 1950, god. VI, broj 4, str. 241.244). Akademik Dubravko Jelčić i autor ovog priloga također su pregledali ovu književnu ostavštinu u nazočnosti Boška Mažuranića. Autor ovog priloga u nazočnosti je Boška Mažuranića pregledao ovu književnu ostavštinu u drugoj prilici relativno najtemeljitiije. Po njegovu mišljenju, ova književna ostavština Frana Mažuranića uz dokumentarij zanimljiv za književne povjesničare imade i dokumenata što su važniji za hrvatsku znanost nego što se to na prvi pogled može pretpostaviti. Za otkup su ove književne ostavštine Frana Mažuranića svojedobno pokazali zanimanje književnik Jure Kaštelan, akademik Marijan Matković, akademik Ivo Frangeš i više drugih istaknutih hrvatskih znanstvenika.

9 Inspiratori ilirske, južnoslavjanske ideje u Novom Vinodolskom, slavni književnici Mažuranići, posredno, dakako bez ikakve vlastite krivice, sugestivnom psihozom u psihološkom smislu usmjerili su Novljane k jugoslavenstvu, što je Novom Vinodolskom između dva svjetska rata (pogotovo od godine 1938) dalo epitet "jugoslavenskog Novog" (unatoč čistom i stopostotnom

fenomen na određeni način može prepoznavati u vrlinama i manama, pa i kontroverzama nekih novljanskih Mažuranića iz druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. Ti i takvi novljanski Mažuranići, gotovo nepoznati javnosti, nehotice možda mogu pomoći osvijetliti neke nedovoljno znane elemente toliko višeznačnog mažuranićevskog fenomena.

Josip Mažuranić¹⁰ (1811-1879), kanonički namjesnik stolne crkve modruške ili krbavske, rođen je u Novom Vinodolskom godine 1811. u siromašnoj novljanskoj obitelji. Iz roda je novljanskih Mažuranića. O njemu kao o čovjeku i javnom djelatniku, što je u ono vrijeme nedvojbeno bio, ne zna se mnogo. Jedan je od više desetaka novljanskih svećenika što su se bili školovali u Senju. Bio je samozatajan i upravo preskroman. Veoma ugledan i vješt sakupljač vjernika, običnih i viđenijih Novljana, težaka, seljaka i obrtnika i intelektualaca, nadahnjivao ih je religijskim i hrvatskim rodoljubivim mislima. Podaci su o njemu i o njegovu javnom djelovanju u župnom uredu u Novom Vinodolskom na razini puke registracije, barem prema onome što je u ovom trenutku dostupno, Josip Mažuranić bio se predano angažirao da se u Novom Vinodolskom utemelji prosvjetiteljska čitaonica koja će promicati hrvatsku rodoljubivu misao u novljanskom puku, što mu je na kraju i uspjelo. Čin utemeljenja novljanske Narodne čitaonice¹¹ obavio je u kući uglednog novljanskog trgovca i hrvatskog rodoljuba Lovre Srića (1803-1849), iz poznate i imućne novljanske porodice Srića, što su bili i novljanski brodovlasnici većih jedrenjaka. Na utemeljenje su novljanske Narodne čitaonice Josipa Mažuranića po svojoj prilici potakli sami novljanski književnici Mažuranići (Ivan, Antun i Matija), koji su bili inspiratori ilirske, južnoslavjanske ideje ne samo u Novom Vinodolskom nego i u Vinodolu, Hrvatskom primorju, a i u cijeloj Hrvatskoj. Josip Mažuranić je toliko zdušno radio na homogeniziranju novljanskih hrvatskih rodoljuba da je odmah poslije utemeljenja novljanske Narodne čitaonice, godine 1847. bio prognan u Otočac, gdje je također bio pod

hrvatskom autohtonom novljanskom stanovništvu), za razliku npr. od susjednog hrvatskog Senja. Većina je kasnijih novljanskih Mažuranića, i ne samo novljanskih, bila potpuno opsjednuta jugoslavenstvom, jugounitarizmom. Neki su čak i nijekali svoje hrvatstvo i to u najgroteskijem obliku. Najkonkretniji primjer za to samoubojstvo je dvaju uglednih Mažuranića: Želimira Mažuranića (1882-1941) i Davida Bogoslava Mažuranića (1896-1941), što su se za taj čin odlučili zbog raspada Kraljevine Jugoslavije. Prije njih kao beskompromisni jugounitaristi bili su se potvrdili u Novom Vinodolskom još Bogoslav Mažuranić (1865-1918) u određenoj "kulturnoj" formi, za razliku od Milutina Mažuranića koji je svoj jugounitarizam iskazao u isključivoj i militantnoj formi.

Novljanski je pak puk nasuprot ovome mažuranićevskom " hrvatstvu kroz jugoslavenstvo" gajio svoje elementarno, spontano i nepokolebljivo hrvatstvo pjevajući pjesme *Još Hrvatska nij propala, Novi grade lipi barjak viješ, lipi barjak roda hrvatskoga* te u pučkim masovnim ekstazama ne samo tijekom mesopusta - karnevala, kada su mesopustari nosili hrvatsku zastavu, nego i u razdobljima šestosiječanjske diktature, Jeftića, Stojadinovića i u drugim antihrvatskim razdobljima.

10 Tek godine 1988. otkrivena je spomen-ploča na rodnoj kući Josipa Mažuranića (1811-1879) i Stjepana Mažuranića (1847-1907), koji su bili najskromniji i najsamozatajniji novljanski Mažuranići, nepoznati široj hrvatskoj javnosti.

Vidi: *Novljanski zbornik*, knjiga III, Novi Vinodolski 1955, str. 11-32.

11 Novljanska narodna čitaonica utemeljena je godine 1845. i jedna je od najstarijih u Hrvatskoj, iza zagrebačke i varaždinske čitaonice. Njezini članovi bili su i Đuro Daničić, Franjo Marković, Josip Eugen Tomić, August Šenoa, Josip Draženović, Franko Potočnjak i drugi hrvatski kulturni djelatnici.

prismotrom vlasti. On je vlastima bio toliko opasan da mu je bilo zabranjeno svako komuniciranje s Novljanima, čak mu je bio zabranjen i privatni dolazak u Novi Vinodolski. Bachov se teror bio naročito okomio na javna i kulturna društva, pa je Vojni komesarijat bio raspustio novljansku Narodnu čitaonicu već godine 1847. Ona je mogla nastaviti s radom tek 17. prosinca 1864. "poslije duge stanke i žalosnog mrtvila u kojem je čamila". Mada bez svoga utemeljitelja Josipa Mažuranića, novljanska je Narodna čitaonica, ponesena hrvatskom nacionalnom i prosvjetiteljskom idejom, ostala i nadalje vjerna zamisli svoga utemeljitelja da podupire svestranu nazočnost hrvatskog duha u Novom Vinodolskom.

Josip Mažuranić, veoma pismen svećenik, nije bio doduše nikakav pisac, no kao mnogi Mažuranići posjedovao je zamjetljivo umijeće lijepa, jasna i sažeta izražavanja. Napisao je *Ustav* novljanske Narodne čitaonice,¹² što ga je bio pročitao na njezinu utemeljiteljskom sastanku 27. ožujka 1845. Na njegov je početak stavio moto: "Sve se u svitu diže, samo mi stojimo niže", što je u stvari bio taktičan i benevolentan prijekor svim Novljanima da se neposredno angažiraju u svome svakodnevnom rodoljubivom i prosvjetiteljskom radu. Odjelci toga *Ustava*, točnije njegovi kratki članci veoma pregnantno, slikovito i jasno određuju zadatke Čitaoničinih članova. Iako je riječ o suhoparnim propozicijama rada Čitaonice, stilizacije obveza njezinih članova više su nego otmjene, zgusnute, jezgrovite i dopadljive, iskazane upravo onom latinskom jasnoćom što plijeni čitateljevu pažnju svojom sadržajnošću i preciznošću, što je inače toliko odlikovalo Mažuraniće koji su u pravilu i govorili i pisali malo, no kazali i činili mnogo. Iščitavanje i analitičnije čitanje toga *Ustava* impresionira i danas stilske analitike. Evo samo nekoliko ulomaka iz *Ustava* koji to nenametljivo potvrđuju: "Sverha narodne čitaone u Novom biti hoće pravo izobraženje i uzderžanje starih dobrih običajih, kao takoje poboljšanje poljskog težanja i ostale radinosti. U ovo društvo pristupiti može svaki on višega ali nižega stališta. Bio on prosti ali izobraženi, samo da je drugač dobroga i poštenoga deržanja. Svaki sučlan mora skerbiti da gdigodi što od starine, bilo u pismih, ili u knjigah, ali u kojoj drugoj stvari, dozna ali najde Društva dovest bi se mogla (...) Svakoga sučlana tako, kano svoju Domovinu iskreno ljubiti." Pojednostavljeno kazano, suhoparan *Ustav* novljanske Narodne čitaonice na nemalo mjesta postaje objektivno zbilja nesuhoparan zahvaljujući spontanitim literarnim nabojima i prožetostima stvarno pismenog novljanskog svećenika Josipa Mažuranića.

Stjepan Mažuranić (1847-1907)¹³ jedan je od kasnijih plebejskih pripadnika novljanskih Mažuranića-Jankovića. Mada je među javno eksponiranim Mažuranićima sasvim slučajno potisnut u stranu, manje-više nepoznat izvan Novog Vinodolskog, on je ipak po svojoj prilici jedan od najvažnijih i najzanimljivijih pomoćnih ključeva za razumijevanje književnog djela Ivana Mažuranića, posebno u smislu korištenja i tumačenja novljanskih narodnih pjesama, kao jedne od temeljnih podloga - anticipacija i same Mažuranićeve epske pjesme *Smrt Smail-age Čengića*. To mažuranićolozi nisu uzimali u obzir, barem ne u onolikoj mjeri u kojoj su to trebali.

Stjepan Mažuranić rođen je u Novom Vinodolskom godine 1847. I on je bio krajnje samozatajan, preskroman, puko pragmatičan novljanski Mažuranić, kakvih nije malo među novljanskim Mažuranićima, dakako njegova formata. Potječe iz srednje imućne

12 *Zapisnik je Narodne čitaonice Novi Vinodolski*, knjiga I, razdoblje 1845-1893, rukopis, pohranjen u Narodnom muzeju i galeriji Novi Vinodolski.

13 Dragomir Babić, *Kulturni radnik Stjepan Mažuranić*, Dometi, Rijeka, broj 10/1986, str. 87-89.

novljanske seljačke obitelji, sin Nikole i Lucije, zavičajan na Trsatu. Ne postoje iscrpniji podaci o njegovu školovanju. Službovao je kao učitelj u Grižanama i Driveniku. Kao rodoljubno i napredno hrvatski orijentiran učitelj glasovao je na izborima za narodnog zastupnika Ivana Mažuranića, nekadašnjeg bana pučanina, koji je bio izabran u kotaru Novi Vinodolski za narodnog zastupnika (1886). Zbog toga ga je zloglasni ban Khuen Hedervary po kazni premjestio u Krapinu, odakle se jedva uspio vratiti u Hrvatsko primorje, tj. u Sušak. Ondje je kasnije djelovao kao ravnajući učitelj osnovne škole na Trsatu. Učiteljski poziv nadahnua ga je da surađuje u listu *Smilje*, u kojem je objelodanio nekoliko kraćih priloga različita sadržaja, potvrdivši u njima sposobnost spretna izražavanja.

Stjepan Mažuranić bio je tzv. mali, minorni, prakticistički hrvatski javni djelatnik, kultreger u onom pomalo ironijskom smislu, što je u osnovi nepravedno budući da se ni jedna književnost, pogotovo književnost jednog malog naroda ne može i ne smije odreći takvih korisnih ljudi što pridonose razbuđivanju kulturne atmosfere na određenom području. On je postao naročito popularan u Novom Vinodolskom zahvaljujući svojoj knjižici *Hrvatske narodne pjesme (čakaoske), skupio ih po primorju i granici (1876-1907)*, među kojima imade najviše novljanskih narodnih epskih pjesama, odnosno onih što su poodavno u Novom Vinodolskom prihvaćene kao autentično novljanske narodne pjesme jer su čvrsto usadene u sentimentalno-emocijski svijet svakog Novljanina, posebice "pivača" novljanskog narodnog kola koji ih pjevaju s osebujnim ponosom i dostojanstvom.

Ta je Mažuranićeva knjižica zanimljiva i zbog toga što su u njoj zapisane mnoge novljanske narodne pjesme što ih je pjesnik Ivan Mažuranić čuo, slušao, pa i sam pjevao u svome rodnom gradu Novom Vinodolskom, što bi moralo zanimati mažuranićologe. Ivan Mažuranić je čak bio i kolovođa novljanskog narodnog kola. U toj svojoj knjižici Stjepan Mažuranić je dao i određena pragmatična i praktična pojašnjenja ovih pjesama, što nisu nezanimljiva za njihova istraživača. U njoj imade sedamdeset i šest pjesama, a u trećem (dopunjenom) izdanju sto jedanaest pjesama. Mažuranićeve opservacije o tim pjesmama, odnosno komentari, dokazuju kako je on ne samo dobro poznavao i pribilježio te pjesme nego je bio u stanju izvoditi i određene zaključke o njima i o njihovoj interpretaciji u novljanskoj sredini, što je zacijelo mogao samo čovjek koji, unatoč tome što je amater i samouk, imade i relativno šire obrazovanje i koji je prema narodnim epskim pjesmama iskazivao svoj neskriveni afinitet.¹⁴

Mažuranićeva je dragocjena knjižica nažalost sve nedostupnija, pa je danas sve teže doći do nje. Stoga bi možda trebalo razmišljati i o tome da se objelodani njezin pretisak jer i u sadašnjem su vremenu prisutne rezonance većine ovih narodnih epskih pjesama u novljanskom prostoru na kojem je još uvijek nazočan snažan kult narodnog stvaralaštva, unatoč agresivnom pritisku tehnicizma i masovnih medija. Jedan rukopis reducirana izbora iz narodnih epskih pjesama, za potrebe popularizacije učenja, odnosno pjevanja tih pjesama u novljanskom narodnom kolu i danas je u optjecaju u Novom Vinodolskom.¹⁵

14 Novi Vinodolski je posebno prepoznatljiv po svojoj bogatoj folklornoj baštini i živopisnim narodnim običajima. Pjesme se iz ove jedinstvene knjižice narodnih pjesama Stjepana Mažuranića i dan-danas pjevaju u sklopu ritualija novljanskih narodnih običaja.

Vidi: *Spomen-knjiga Narodne čitaonice Novi Vinodolski*, knjiga II, 1977.

15 Iz ove priručne reducirane knjižice Stjepana Mažuranića prvi par "pivača" u novljanskom narodnom kolu čita tekst pjesama što ih pjevaju budući da ih ne znaju napamet kao "pivači" starijih naraštaja.

Bogoslav Mažuranić (1866-1918)¹⁶ prvi je od važnijih kultonosaca Mažuranićevih u novije vrijeme u Novom Vinodolskom, odnosno krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Unuk je hrvatskog književnika Matije Mažuranića, nećak hrvatskog književnika Frana Vladimira Mažuranića i brat hrvatskog javnog i kulturnog djelatnika Milutina Mažuranića. I on je bio veoma rezonantan javni djelatnik u ondašnjoj Hrvatskoj, u prvom redu kao istaknut hrvatski političar. Rođen je u Novom Vinodolskom u imućnoj novljanskoj obitelji Mažuranića godine 1866. Gimnaziju je polazio u Senju i Rijeci. Medicinu je studirao u Grazu i Beču, gdje je i diplomirao godine 1874. Mada je bio općinski liječnik u Novom Vinodolskom, liječničku je praksu obavljao i u Ledenicama, Krmpotama, Bribiru, Drežnicama, Selcima i Crikvenici. U razdoblju raskrinkavanja čuvenog Friedjungova procesa u Hrvatskoj, za vrijeme vladavine zloglasna bana Cuvaja pokušalo mu se oduzeti mjesto općinskog liječnika u Novom Vinodolskom, no to je onemogućeno zahvaljujući njegovu veliku autoritetu i odlučnom i jedinstvenom otporu svih rodoljubnih Novljana. Bogoslav Mažuranić bio je liječnik naglašene humane i altruističke konotacije, prijatelj siromašnih ljudi i jedan od najobljubljenijih Mažuranića u Novom Vinodolskom. Tijekom Prvog svjetskog rata liječio je u Novom Vinodolskom određen broj srpskih ranjenika što su bili ranjeni na bojištima. Poslije razdoblja slavni novljanski Mažuranić bio je jedan od najutjecajnijih, ako ne i posljednji utjecajan Mažuranić ne samo u Novom Vinodolskom, Vinodolu, Sušaku, Hrvatskom primorju nego i šire u hrvatskom kontekstu. Na njegovu je pokopu u Novom Vinodolskom bilo više tisuća ljudi iz cijelog Hrvatskog primorja, kao i više stotina Srba iz Drežnica. Novljanska mladež bila je odjevena u novljanske narodne nošnje, a bio je nazočan i velik broj školske djece iz Novog Vinodolskog i okolice.

Zanimljivo je da se u pravoj poplavi raznih vrednovanja i prevrednovanja naših hrvatskih ljudi, pa i istaknutih ljudi iz Novog Vinodolskog, Vinodola i Hrvatskog primorja još nitko nije prihvatio posla da znanstveno rekapitulira život ovog važnog i zanimljivog hrvatskog političara i hrvatskog javnog djelatnika široka dijapazona,¹⁷ na balkonu čije se kuće u Novom Vinodolskom (danas u Ulici Bogoslava Mažuranića 2), na neki način stvarala tzv. prva Jugoslavija. To potvrđuje činjenica da su u njegovoj kući odsjedali, između ostalih, i Frano Supilo, Ante Trumbić, Franko Potočnjak, čak i Nikola Pašić, kao i drugi najistaknutiji članovi Hrvatsko-srpske koalicije. Žestoke rasprave na tu temu, što su se vodile na balkonu njegove kuće, bile su toliko glasne da su ih Novljani iz okolnih kuća mogli s lakoćom čuti.

Mada krajnje savjestan i izvrstan liječnik, Bogoslav Mažuranić je cijelim svojim bićem bio političar, višestrani javni djelatnik koji je određivao svekoliki, pa i kulturni

16 Bogoslav Mažuranić doživio je najneobičniju sudbinu među kasnijim novljanskim Mažuranićima. Osobno i politički, kao i kulturno, potvrđivao se na novljanskom prostoru mahom nepisanom dimenzijom, što ga je na određen način bacilo u sjenu, naročito gledano s motrišta kasnijih naraštaja, mada je riječ o najznačajnijem novljanskom Mažuraniću što je bio toliko prisutan u hrvatskom političkom životu. Pisac Bogoslav Mažuranić tek to treba postati, za što postoje pretpostavke.

17 Hrvatska je povijesna znanost začudo i neopravdano dosad mimoišla Bogoslava Mažuranića, o kojem bi se imalo zbilja dosta toga kazati, u pozitivnom i u diskutabilnom aspektu. Bio je idealist i naivan do apsurdna, zanesen jugoslavenstvom i Srbima, kao toliki kasniji novljanski i ini Mažuranići, ne znajući dakako za šokantnu činjenicu da je Vuk Stefanović Karadžić za vrijeme svog posjeta Novom Vinodolskom savjetovao filologu Antunu Mažuraniću da Hrvat prijedu u Srbe, jer će tako bolje proći (podaci se o tome nalaze u sklopu književne ostavštine Frana Vladimira Mažuranića, koja je bila pripala Milutinu Mažuraniću).

identitet hrvatskoprimorskog grada Novog Vinodolskog. Iako porijeklom, rođenjem i osjećajem Hrvat, žestoki borac protiv Austro-Ugarske i zagovaratelj slobode hrvatskog naroda, on je objektivno znatno i više od svega toga bio veliki i ortodokсни Jugoslaven, tipičan i nevjerovatan mažuranićevski idealist, naivac, sanjar, što je poput tolikih Mažuranića i Hrvata bio nesposoban sagledati kamo će ih odnijeti to njihovo ilirstvo, jugoslavenstvo do paroksizma. Istina, pred kraj života, prema iskazu nekih uglednijih Novljana, Bogoslav Mažuranić je počeo redigirati svoja uvjerenja inzistirajući na hrvatstvu, no nažalost prekasno budući da ga je u tome prepriječila njegova neočekivana i relativno rana smrt.

Bogoslav Mažuranić je od godine 1897., pa sve do godine 1918., odnosno do kraja svog života, neprekidno bio jedan od najviđenijih narodnih zastupnika u Hrvatskom saboru. On je poslije donošenja Riječke rezolucije stupio u Hrvatsko-srpsku koaliciju. Godine 1906. poslao ga je Hrvatski sabor u zajednički Hrvatsko-ugarski sabor, u kojem je neko vrijeme bio i predsjednik Kluba hrvatskih delegata, ističući se svojim impresivnim argumentiranim govorima mažuranićevskog tipa.

Bogoslav Mažuranić je kao nasljedovatelj posjeda Mažuranićevih u Novom Vinodolskom, prije negoli je ono preneseno na njegova brata Milutina Mažuranića, imao sve pretpostavke da stekne zavidni stupanj obrazovanja i opće kulture. Govorio je više jezika. Bio je veoma načitan. Knjižnica je u njegovoj rodnoj kući imala dosta medicinskih knjiga na njemačkom jeziku, no još više beletrističkih knjiga na hrvatskom i drugim jezicima. Naročito se oduševljavao Šenoom, Kranjčevićem, Kumičićem, ali i starijim hrvatskim piscima. Posebno se zanosio Ivanom Gundulićem i njegovim *Osmanom*, kojeg je rado volio citirati.

Mažuranićevske dispozicije za elokventnost, konciznost, malorječivost i odsustvo fraza dolazile su do izražaja u njegovim govorničkim nastupima i u svim pisanim priložima, što treba tek prikupiti, posebice iz zapisničkog saborskog dokumentarija. Koliko je već sada poznato, prema iskazu uglednog Novljanina ing. Miroslava Ježića,¹⁸ sve ono što je govorio ili pisao imalo je u sebi onu toliko prepoznatljivu mažuranićevsku literarnost, metaforičnost i neprijepornu dubinu. To doista valja istražiti i Bogoslavu Mažuraniću dati ono mjesto u korpusu Mažuranićevih što mu zaslužen pripada.

Milutin Mažuranić (1878-1957)¹⁹ zacijelo je najzanimljiviji i najkontroverzniji novljanski Mažuranić u prvoj polovici 20. stoljeća, koji bi mogao i trebao bi biti predmet zanimanja i političke i kulturne povijesti, a na svoj način i povijesti književnosti budući da se okušao i u književnom radu. Unuk je hrvatskog književnika Matije Mažuranića, nećak hrvatskog književnika Frana Vladimira Mažuranića i brat istaknuta hrvatskog političara i javnog djelatnika Bogoslava Mažuranića. Iako po struci pravnik, odnosno odvjetnik, bavio se uz političku i odvjetničku djelatnost i kulturnim radom. Milutin Mažuranić bio je novljanski imućnik i veleposjednik, vlasnik podosta vinograda, oranica, livada i šumskih površina, a i pomorac, vlasnik jahte "Novigrad", te strastveni lovac i ribolovac. Naslijedio je bogat veleposjed svoga djeda hrvatskog književnika Matije Mažuranića, odnosno svu imovinu što je ostala od slavni novljanskih Mažuranića

18 Najviše je podataka o Bogoslavu Mažuraniću dao šumarski nadsavjetnik ing. Miroslav Ježić, veoma obrazovan i istaknut novljanski intelektualac koji i sam zaslužuje da bude adekvatnije vrednovan u okviru novljanske kulturne povijesti.

19 Dragomir Babić, *Još jedan literarni Mažuranić*, Dometi, Rijeka, broj II/1985, str. 74-76.

(braće Ivana, Antuna, Josipa i drugih poznatih Mažuranića), uključivši i vinograd uz Suhu Ričinu (ispod brda Zatrep)²⁰ što ga je svojedobno bio opisao pjesnik Ivan Mažuranić u svojoj poznatoj pjesmi, svome pjesničkom prvijencu *Pozdrav Vinodolu* ("Vinodolski dolče da si zdravo"). Imao je tri sina: Boška (1918), diplomiranog pravnika, partizanskog časnika, potpukovnika JNA koji je radio i u Maršalatu u Beogradu; Miljenka (1919), kapetana korvete u Jugoslavenskoj kraljevskoj mornarici i kasnije mornaričkog časnika Mornarice NDH-a, pripadnika Paveličeve legije u SSSR-u, gdje je poginuo godine 1942. na Crnom moru te Ivana (1923), studenta medicine, komesara čete u antifašističkoj borbi, koji je poginuo negdje u Lici godine 1944.

Milutin Mažuranić je gimnaziju polazio u Senju i Sušaku, a pravo je studirao u Zagrebu i Grazu. Za vrijeme Austro-Ugarske bio je borbeni hrvatski rodoljub i narodni zastupnik u Hrvatskom saboru i član Hrvatsko-srpske koalicije. Poslije utemeljenja Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije, bio je u Novom Vinodolskom, uz svoje profesionalno bavljenje odvjetništvom, političar u prvom redu, ali i javni i kulturni djelatnik naglašena angažmana, predsjednik novljanske Narodne čitaonice u dva navrata: 1935-1936 i 1945-1947. Tijekom Drugog svjetskog rata Milutin Mažuranić deklarirao se kao antifašist, odbivši hrabro Paveličev poziv da sudjeluje u radu ustaškog Hrvatskog sabora, u čemu su mu potporu pružili Talijani koji zbog mira u svom velikom garnizonu u Novom Vinodolskom nisu dopuštali bilo kakvo konkretnije djelovanje vlasti NDH-a.

Milutin Mažuranić bio je po svome političkom opredjeljenju ortodokсни Jugoslaven, jugounitarist, monarhist, kao toliki naivni i idealistički nastrojeni Mažuranići i Hrvati koji nisu bili spoznali perfidni karakter jugosrbizma, velikosrbizma s maskom jugoslavenstva.²¹ Kao odvjetnik ostao je zapamćen u novljanskom puku po svojoj odvjetničkoj rigidnosti. Bio je najistaknutiji, ustvari najveći kultonosac slavni hrvatskih književnika Mažuranića i obitelji Mažuranić u Novom Vinodolskom, veći i istaknutiji i od svoga brata Bogoslava Mažuranića. Zaista je bio krajnje nadahnut, ponosan, pa i preponosan nasljedovatelj kulta Mažuranićevih u Novom Vinodolskom, sklon njihovoj idealizaciji, pa i određenim manipulacijama i mistifikacijama u vezi s Mažuranićima, što je našlo odjeka i u hrvatskoj književnoj povijesti. On je bio svojedobno lansirao ili je pokušao lansirati apsurdnu tezu kako su Mažuranići po porijeklu Srbi, što je znanstvenom akribijom opovrgao Vladimir Mažuranić, a dijelom i Milutin Cihlar Nehajev u svome prilogu *Esej o Vladimiru Mažuraniću*.²² Fizičkim iščeznućem Milutina Mažuranića kult Mažuranićevih u Novom Vinodolskom gotovo je na zalazu budući da iza njega objektivno više nema nasljednika reprezentativnijeg formata koji bi taj kult neposredno na licu mjesta, u Novom Vinodolskom nadahnuto poticao i reaktualizirao. Milutin Mažuranić je tijekom cijelog svog života bio najoduševljeniji ljubitelj novljanskih

20 Nekadašnji Mažuranićev vinograd, opjevan u pjesmi *Pozdrav Vinodolu* Ivana Mažuranića, nije više u vlasništvu obitelji Milutina Mažuranića, a i pust je i manje-više devastiran, izgubivši pritom gotovo svaku romantiku i ljepotu, što su toliko bile nadahnule pjesnika. Poslije završetka Drugog svjetskog rata, godine 1945. posjed je obitelji Milutina Mažuranića bio nacionaliziran, a i Milutin se sa suprugom našao u materijalnim nedaćama, pa mu je određenu materijalnu pomoć od vlasti ishodio nekadašnji pisar u njegovoj odvjetničkoj kancelariji, tadašnji rukovoditelj u vlasti Davorin Ježić, diplomirani upravni pravnik.

21 Dragomir Babić, *Kontroverzni Milutin Mažuranić*, Rival, Rijeka, br. 3-4/1994. i br. 1-2/1995. str. 235-238.

22 Dr. Ivan Bričić, *Dokumenti o životu i ličnosti Vladimira Frana Mažuranića*, JAZU, Zagreb, 1960.

narodnih običaja, posebice poticatelj novljanskog narodnog kola i "pivača" u njemu što pjevaju novljanske narodne epske pjesme. Neke od njih je i sam pribilježio, što su temeljnice hrvatskog rodoljublja i moralnog odgoja svih Mažuranića i Novljana, onih najstarijih i onih najmlađih.²³ On je bio posjednik dijela dragocjene književne ostavštine hrvatskog književnika Frana Vladimira Mažuranića i drugog dokumentarija o Mažuranićima i o Novom Vinodolskom, dakako i važnije i manje važne prirode, kao i vlasnik više glagoljskih inkunabula što dosad nigdje nisu registrirane. Milutin Mažuranić je bio i glavni informator Antunu Barcu o Ivanu Mažuraniću i o Mažuranićima uopće kada je on dolazio u Novi Vinodolski da bi prikupio dokumentarijski materijal za svoju monografiju *Mažuranić* (1945).

Publicistički i književni rad Milutina Mažuranića potvrdio je još više njegov ugled kao javnog djelatnika.²⁴ Tijekom svoga života on je objelodanio sljedeće priloge: *Matija Mažuranić (1817-1881, brat pjesnika i bana)*, Zagreb, 1927; *Novljansko kolo, drevni hrvatski ples*, Novosti, Zagreb, br. 48, 1932; *Jedan svijetli momenat u narodnom životu pred 100 godina*, Primorski vjesnik, Sušak, 28. prosinca 1945; *Napad senjskih uskoka na Labin*, pribilježio i objelodanio u Spomen-knjizi Narodne čitaonice Novi Vinodolski, knjiga I, 1958, str. 80-81; dva dramska prikaza (u rukopisu) - *Leta 1845.* (prizor kod osnutka Narodne čitaonice u Novom), prikazan u Novom Vinodolskom 1945. godine i *Kapitulacija* (komedija - jednočinka), prikazana 3. ožujka 1946. u Novom Vinodolskom. Najopsežnije djelo Milutina Mažuranića jest *Brodski dnevnik Novigrada*, još uvijek u rukopisu, koji sadrži oko četristopedeset stranica, odnosno dvije knjige: I. (1924-1928) i II. (1929-1940).

Brodski dnevnik Novigrada Milutina Mažuranića²⁵ predstavlja određenu senzaciju za mažuranićologe. Uz tekst ovog dnevnika, ustvari putopisa, pridodano je i petnaestak fotografija. U obje knjige tekst je manje-više definitivno redigiran, mada ne i konačno lektoriran, budući da je riječ o knjigama što ih autor nije ni namjeravao objelodaniti. Uostalom sam autor u predgovoru druge knjige izriječno naglašava: "Dnevnik nije sačinjen za javnost, već za obiteljski krug (...) Ovaj Dnevnik može biti za druga lica i dosadan, pun ponavljanja (...)"'. Iako je riječ o putovanju obiteljskog karaktera dijelom Jadrana, autor na stranicama Dnevnika osim suhih dokumentarnih podataka, koji mogu biti zanimljivi u prvom redu pomorcima i ribarima, manirom nestandardna putopisca, čas publicističkim, čas literarnim osjenčavanjima odmiče od svoje prvobitne nakane i piše stranice koje se doimaju kao literarna proza, što nije nevažno s obzirom na činjenicu da smo pomorska zemlja s razvidnim siromaštvom književnih, putopisnih, publicističkih i drugih tekstova s temom mora, pomoraca i pomorstva uopće.

Dobar će poznavatelj putopisa *Pogled u Bosnu* Matije Mažuranića i književnog opusa Frana Vladimira Mažuranića prepoznavati na stranicama *Brodskog dnevnika Novigrada* Milutina Mažuranića i u načinu opisivanja i u raznim asocijativnim naznakama, naročito u njegovu dinamičnom i živopisnom stilu, lapidarnim opisima i u drugim opservacijama,

23 Novljanski Mažuranići, naročito Milutin Mažuranić, bili su podupiratelji novljanskih narodnih običaja. Milutin Mažuranić je sa svog balkona osluškivao kako "pivači" pjevaju narodne epske pjesme u novljanskom kolu.

24 Milutin Mažuranić je bio žilav, ponosan, preponosan Mažuranić. Osjetivši zacijelo kako je ispod mogućnosti svojih slavni prethodnika Mažuranića, poznatih književnika, on se ipak trudio da razvije svoje mogućnosti kao pisca u onoj mjeri koliko je to mogao biti.

25 Dragomir Babić, *Povijest skrivena u ladici (Dr. Milutin Mažuranić: Brodski dnevnik Novigrada, rukopis)*, More, Rijeka, 1985, br. 4, str. 26.

nebukvalne manje ili veće sličnosti s njihovim načinom pisanja. Elementi njegove putopisne manire možda su zbilja prividno jednolični, pa i dosadni, no unatoč tome on svojim konciznim rečenicama i svježim domaćim, intimnim frazarijem uspijeva reljefno i uzbudljivo, ponekad čak i dramatično, dočarati ono što se na jahti odvija pred njegovim očima. Vješto i funkcionalno ustrojeni dijalozi prilika su mu da portretira ljude u dodiru s morem i njegovim prevrtljivim čudima. Iako gotovo opsjednut činjenicama, ponekad do razine potpune suhoparnosti, za nekoga možda do razine dosadnosti, Milutin Mažuranić se ipak nedvojbeno doima kao svojevrstan lirik mažuranićevske konotacije. Zato ovaj *Brodski dnevnik Novigrada* Milutina Mažuranića, pisan ustvari bez ikakvih književnih pretenzija, može pomoći mažuranićolozima da bolje i potpunije spoznaju sklonost autora konciznosti i još nekim drugim bitnim iskaznim, stilskim finesama svojstvenim Mažuranićima.

I na kraju valja istaknuti kako je ovaj temeljni dokumentarij o nepoznatim i manje poznatim novljanskim Mažuranićima objektivno tek prva ili samo naslutna pretpostavka o njima. Njihovo vrednovanje tek predstoji s obzirom na činjenicu kako je nužno uporno i postojano sakupljati sve podatke o njima, što su nažalost još uvijek toliko atomizirani, razmrvljeni u različitim arhivima i u obiteljskim zbirkama, što je zacijelo izazov za znanstvene istraživače iz oblasti znanosti o književnosti i političke povijesti. Bez obzira na to što je možda riječ o marginalnim Mažuranićima, ili ih se barem tako razložno ili neopravdano smatra, neprijeporna je činjenica da su oni bilo svojim javnim istupima bilo svojim pisanim priložima jedan od ne baš nebitnih ključeva za razumijevanje mažuranićevskog fenomena u svom bogatstvu njegovih najsadržajnijih i najrazličitijih utjelovljenja.

LITERATURA

Zapisnik Narodne čitaonice Novi Vinodolski, knjiga I, razdoblje 1845-1893, rukopis, pohranjeno u Narodnom muzeju i galeriji Novi Vinodolski.

Milutin Cihlar Nehajev, *Esej o Vladimiru Mažuraniću*, Hrvatska revija, Zagreb, god. 1928-1929, glava III, str. 9.

Milutin Mažuranić, *Matija Mažuranić (1817-1881, brat pjesnika i bana)*, Zagreb, 1927.

Stjepan Mažuranić, *Hrvatske narodne pjesme (čakavske), skupio ih po primorju i granici (1876-1907)*, Crikvenica, 1907, vlastita naklada.

August Šenoa, *Djela*, I, Zora, Zagreb, 1951.

Antun Barac, *Mažuranić*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945.

Milorad Živančević, *Ivan Mažuranić*, Novi Sad - Zagreb, 1988.

Spomen-knjiga Narodne čitaonice Novi Vinodolski, knjiga I, 1958.

Spomen-knjiga Narodne čitaonice Novi Vinodolski, knjiga II, 1977.

Novljanski zbornik, knjiga III, Novi Vinodolski, 1995.

Vinodolski zbornik, I-VII, Crikvenica, 1977-1993.

Temeljna literatura i kronologija o Novom Vinodolskom, Novi Vinodolski, 1995. (priredio Dragomir Babić).

Hodimir Sirotković, *Uloga vinodolske obitelji Mažuranić u pravnoj, te političkoj i kulturnoj povijesti hrvatskog naroda*, Rad HAZU, svezak 465, knjiga XXXII, poseban otisak, Zagreb, str. 151-161.

- Dragomir Babić, *Zavičajne pretpostavke Ivana Mažuranića*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, broj 11/1991, Rijeka, str. 83-91.
- Dr. Ivan Brlić, *Dokumenti o životu i ličnosti Vladimira Frana Mažuranića*, JAZU, Zagreb, 1960.
- Dragomir Babić, *Zavičajne odrednice Mažuranića (I)*, Fluminensia, Rijeka, br. 1-2/1991, str. 110-118.
- Ivan Maričić, *Humanistički profil dra Bogoslava Mažuranića*, Narodni zdravstveni list, Rijeka, br. 272/1982.
- Dragomir Babić, *Zavičajne odrednice Mažuranića (II)*, Rival, Rijeka, br. 1/1992, str. 148-158.
- Ivan Mažuranić, *Sabrana djela*, svezak IV, Liber - NZMH, Zagreb, 1979.
- Dragomir Babić, *Ivan Mažuranić i novljanske narodne pjesme*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, br. 12/1992, str. 7-20.
- Ratko Martinović, *Od Ravne Gore do Vrhovnog štaba*, Rad, Beograd, 1979, str. 28-35 (podaci o Davidu Bogoslavu Mažuraniću).
- Dragomir Babić, *Još jedan literarni Mažuranić* (Dr. Milutin Mažuranić: Brodski dnevnik Novigrada, neobjavljeno), Dometi, Rijeka, br. II/1985, str. 74-76.
- Dubravka Težak, *Mornarska pisma Božidara Mažuranića*, Fluminensia, Rijeka, br. 1-2/1991, str. 120-124.
- Dragomir Babić, *Kulturni radnik Stjepan Mažuranić*, Dometi, Rijeka, br. 10/1986, str. 87-89.
- Dragomir Babić, *Povijest skrivena u ladici* (Dr. Milutin Mažuranić: Brodski dnevnik Novigrada, rukopis), More, Rijeka, 1985, br. 4, str. 26.
- Dragomir Babić, *Nepoznati Mažuranići*, Vjesnik, Zagreb, 14. V. 1994.
- Dragomir Babić, *Kontroverzni Milutin Mažuranić*, Rival, Rijeka, br. 3-4, 1994. i br. 1-2, 1995, str. 235-238.
- Dragomir Babić, *150-obljetnica djelovanja Narodne čitaonice u Novom Vinodolskom (1845-1995)*, Novljanski zbornik, knjiga III, Novi Vinodolski, 1995, str. 11-32.

SUMMARY

Dragomir Babić

THE UNKNOWN OR LESS KNOWN MAŽURANIĆ'S

In their literary, journalistic, cultural and political activities, the unknown or less known Mažuranićs of Novi Vinodolski, Josip Mažuranić (1811-1879), Stjepan Mažuranić (1847-1907), Bogoslav Mažuranić (1865-1918) and Milutin Mažuranić (1871-1957), had given certain useful contributions for improving the cultural life of Novi Vinodolski and Croatia. In spite of being less important in comparison to their famous ancestors Croatian writers Mažuranićs, they, in their public activities of polysemantic character, had confirmed their convinced predispositions of the Mažuranićs in the total Croatian national and cultural life.

Ljiljana Kolenić

SKLONIDBA IMENICA U VEBEROVOJ I LANOSOVIĆEVOJ GRAMATICI

izvorni znanstveni rad

UDK 808.62-551 VEBER TKALČEVIĆ, A : 808.62-551 LANOSOVIĆ, M.

U članku se uspoređuju nastavci u sklonidbi imenica u Lanosovićevoj i Veberovoj gramatici. Usporedbom nastavaka dokazuje se utjecaj Lanosovićeve gramatike na Veberovu. Također se želi pokazati kako od prve hrvatske gramatike Bartola Kašića iz 1604., preko Lanosovićeve, pa do Veberove, postoji ujednačen sustav nastavaka u sklonidbi imenica. Posebna se pozornost posvećuje množinskim padežima u kojima se od prve hrvatske gramatike pa do Veberove dobro čuvaju neujednačeni nastavci u Dmn., Lmn. i Imn.

Marijan Lanosović rođen je u Orubici kraj Nove Gradiške 1742. godine. U franjevački red ulazi 1761. Studirao je filozofiju u Budimu i teologiju u Osijeku. Prije njemačko-hrvatske gramatike objelodanio je latinsku gramatiku na hrvatskom jeziku *Uvod u latinsko riči slaganje*. Bio je profesor na filozofskom učilištu u Brodu i na franjevačkom učilištu i humanističkoj gimnaziji u Osijeku. Prvo izdanje hrvatske gramatike na njemačkom jeziku izlazi 1778. u Osijeku pod naslovom *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache*. Drugo je izdanje izišlo 1789., a treće, prošireno i dopunjeno, s izmijenjenim naslovom *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre* u Ofenu 1795. Sva su tri izdanja gramatike pisana na njemačkom jeziku, dok su primjeri na hrvatskom i njemačkom jeziku, a treće je izdanje trojezično: njemačko-hrvatsko-mađarsko. Valja naglasiti da je riječ o hrvatskoj gramatici u sva tri izdanja, što znači da se opisuje hrvatski gramatički sustav. Gramatici su dodani rječnik, obrasci razgovora, pisama...

Budući da je treće, prošireno izdanje gramatike objelodanjeno 1795., dakle potkraj 18. stoljeća, uzela sam njega kao primjer usporedbe s gramatikom Adolfa Vebera Tkalčevića *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb, 1876. Lanosovićeve je gramatika posljednja u nizu od triju hrvatskih gramatika objelodanjenih u 18. stoljeću u Slavoniji. Željela sam usporediti nastavke u deklinaciji imenica Lanosovićeve i Veberove gramatike, te tako pokazati nasljedovanje hrvatske gramatičke tradicije zagrebačke škole na onu iz 18. stoljeća.

Treće se izdanje Lanosovićeve gramatike razlikuje od prvih dvaju po tome što u trećem izdanju izjednačava broj padeža u jednini i množini. Naime, u prvim dvama izdanjima gramatike Lanosović razlikuje sedam padeža u jednini i osam u množini. Taj nejednak broj padeža imade u hrvatskih gramatičara dugu tradiciju, koja započinje prvim

našim gramatičarom Bartolom Kašićem¹. Radoslav Katičić, govoreći o broju padeža u Kašićevoj gramatici, tvrdi: "Nejednak njihov broj po Kašiću je ušao u tradiciju hrvatske gramatike"². Valja reći da Lanosovićev prvi uzor, a Kašićev nastavljaj, Ardelio Della Bella³, također bilježi nejednak broj padeža u jednini i množini. Kašić, Della Bella i Lanosović u prvim dvama izdanjima ne bilježe lokativ u jednini jer je on oblikom jednak s dativom. U množini im je lokativ osmi padež i razlikuje se od dativa i nastavcima. Razumljivo je da je takav nejednak broj padeža neopravdan, što obrazlaže Radoslav Katičić govoreći o Kašićevoj gramatici: "S gledišta dosljednoga opisivanja to je njegov najteži pojedinačni promašaj. Kao kriterij za određivanje padeža on sam uvodi završetak i značenje. Čim je relevantno značenje, mora, bez obzira na broj padežnih oblika, biti isti broj padeža u singularu i pluralu."⁴

Za Kašićevim se "najtežim pojedinačnim promašajem" poveo i Lanosović u prvim dvama izdanjima svoje gramatike, ponajprije ugledajući se na Ardelija Della Bellu, kojega i izrijekom navodi kao uzor. Međutim, u trećem izdanju gramatike ispravlja pogriješku i uvodi i u jedninu lokativ. Valja reći da mu je u tom trećem izdanju u obama brojevima lokativ osmi padež, a u prvim dvama imade samo osmi padež (tj. lokativ) u množini. Kako je došao do osam padeža? Po uzoru na Kašića i sve hrvatske gramatičare do Lanosovića, šesti padež u obama brojevima jest ablativ, koji je jednak s genitivom, samo što u poglavlju o morfologiji uz njega dosljedno bilježi prijedlog *od*. Zanimljivo je da u poglavlju o prijedlozima *od* uvršćuje u prijedloge koji idu i s genitivom i s ablativom. S današnjega je motrišta jasno da opravdanja za taj padež nema jer se od genitiva razlikuje tek po jednom prijedlogu (uz genitiv inače idu mnogi prijedlozi), ali ga svi hrvatski gramatičari do Lanosovića bilježe, pa i on. Dakle, lokativ je Lanosoviću osmi padež, u trećem izdanju gramatike zapisuje ga u obama brojevima.

Lanosović padeže označuje brojem i imenom, te dodaje padežna pitanja na njemačkom jeziku:

"Endung sind acht, die man aus den Fragewörtern erkennen kann.
Erste Endung, *Nominativus*, auf die Frage, wer, oder was.
Zweite Endung, *Genitivus*, auf die Frage wessen?
Dritte Endung, *Dativus*, auf die Frage wem?
Vierte Endung, *Accusativus*, auf die Frage, wen, oder was?
Fünfte Endung, *Vocativus*, nach einer Ausrufung.
Sechste Endung, *Ablativus*, auf die Frage, von wem?
Siebende Endung, *Instrumenti vel Societatis*, auf die Frage, mit wem?
Achte Endung, *Loci*, auf die Frage, wo, oder wem?"⁵

Evo odmah usporedbe s Veberovom Slovnícom:

"Padeži naznačuju razne odnošaje, u kojih jedna misao stoji prama drugoj; ima jih u svakom broju sedam: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, prepozicional, instrumental."⁶

1 Bartol Kašić: *Institutionum linguae illyricae libri duo*, Rim 1604.

2 Radoslav Katičić: *Gramatika Bartola Kašića*, Rad JAZU, knj. 388, Zagreb 1981., 95.

3 Ardelio Della Bella: *Dizionario italiano, latino, illirico*, Mleci 1728. U rječniku se nalazi i gramatika.

4 R. Katičić, n. d., 95.

5 Marijan Lanosović: *Anleitung zur Slavonischen Sprachlehre*, Ofen 1795., 33.

6 Adolfo Veber: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb 1876., 27.

Veber razlikuje sedam padeža u tri broja (on imade uz jedninu i množinu i dvojinu) i poredani su onim redom kojim ih razlikujemo i danas. Jedino lokativ Veber zove prepozicionalom. Lanosović razlikuje osam padeža u dva broja (jednina i množina). Imade ablativ za koji nema opravdanja jer je po svemu osim po jednom prijedlogu (*od*) isti s genitivom, ali ga autor preuzima po uzoru na sve hrvatske gramatičare prije njega. Različit je i poredak padeža. Sedmi je padež instrumental u oba autora, ali je, budući da Lanosović imade osam padeža, kao osmi dodao lokativ (zove ga loci). Valja primijetiti da Veber uz imena padeža ne navodi i padežna pitanja, a Lanosović navodi.

Veber uza svaku deklinaciju govori o naglasku, dok Lanosović nema napomena o naglasku.

Već je rečeno kako Lanosović razlikuje dva broja: jedninu i množinu. Tako i izrijekom kaže: "Die Zahlen sind zwei. A. Die einzelne oder einfache Zahl. B. Die mehrere Zahl."⁷

Za razliku od njega, Veber razlikuje tri broja: "Broja ima tri: a) Singular, kad se govori o jednoj osobi ili stvari, ili o skupu: *kralj, most, čeljad*. b) Dual, kad se govori o dvijuh osobah ili stvarih: *dva kralja, dva mosta*. c) Plural, kad se govori o više osobah ili stvarih: *kralji, mosti*."⁸ Dvojina je ušla u ilirske gramatike jer ju je uveo prvi ilirski gramatičar Vjekoslav Babukić⁹ pa tako imade i Veber, pripadnik zagrebačke filološke škole.

Deklinacija imenica

I Lanosović i Veber razlikuju tri deklinacije imenica s obzirom na nastavak u Gjd. Takva je podjela deklinacija imenica zadržana do danas. Marijan Lanosović i Adolfo Veber Tkalčević sklonidbu imenica a-vrste zovu prvom, sklonidbu imenica e-vrste drugom, a sklonidbu imenica i-vrste trećom deklinacijom.

Valja naglasiti da Lanosović razlikuje tri pravilne deklinacije imenica i dodaje još nepravilnu deklinaciju. Kao primjer nepravilne prve deklinacije navodi imenicu dan, druge mati. Spominje sve imenice koje su po njemu nepravilne. I Adolfo Veber također imade posebnu vrstu imenica: nepravilnici. Valja naglasiti da je tu podjelu na pravilne i nepravilne imenice zacrtao još prvi hrvatski gramatičar, Bartol Kašić, prihvaćaju je kasniji hrvatski gramatičari, pa i Veber.

Imenice a-vrste

Lanosović imenice a-vrste zove imenicama prve deklinacije. Najprije tvrdi da imenice prve deklinacije u nominativu završavaju na b, c, d, e, g, h, j, k, l, lj, m, n, nj, o, p, r, s, t, v, ž, z. Odmah možemo reći kako osim -o i -e ostali nabrojani fonemi nisu nastavci nego završetak osnove. Nastavlja:

"Man erkennet sie, wenn die zweite Endung einfacher Zahl in *a* ausgeht. Die dritte in *u*, die vierte bei dem lebhaften allezeit in *a*, bei den Leblosen Sachen entweder in *a*, oder wie die erste: die fünfte in *e*, die sechste in *a* mit dem Vorworte *od*, die siebende in *om* oder *em*, mit dem Vorworte *sa* oder *s'* wenn es die Gesellschaft bedeutet, bedeutet es aber ein

7 M. Lanosović, n. d., 33.

8 A. Veber, n. d., 27.

9 V. Branka Tafra: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb 1993., 88.

Werkzeug; so lasst man das *sa* oder *s'* aus. Z. B. Mit dem Stocke ausgehen, *sa shtapom izajti*: mit dem Messer stechen, *naxem ubosti*. Die achte in der einfachen Zahle ist der dritten gleich bei den leblosen Sachen, und bei den lebhaften der zweiten; als: dem Dorfe, *Selu*, in dem Dorfe, *u Selu*; bein Petrus, *u Petra*, doch wenn das Vorwort in im Deutschen bei dem lebhaften Sachen passend ist; so steht hier auch die dritte Endung im Slavonischen; als: in dem Peter, *u Petru*.

In der mehreren Zahl bei den Namen des männlichen Geschlechts I. in *i*, bei ungewissen in *a*. 2. in *ah*, 3. in *im*, oder *om*, *em*, 4. in *e*, bei ungewissen wie die erste, 5. wie die erste, 6. wie die zweite, 7. in *ima* oder *imi*, 8. in *ih*.¹⁰

Iz ovoga se popisa nastavaka za prvu deklinaciju vidi kako Lanosović razlikuje gramatičke kategorije muškoga roda živo-neživo u Ajd. Prema njegovim riječima, nastavak za neživo može biti i -a i -ø. Kako nema primjera za neživo u Ajd., ne može se vidjeti je li doista mogući i u kojim primjerima nastavak -a za neživo.

Neobično je što Lanosović bilježi kategoriju živosti i u Ljd. Naime, za neživo je, prema Lanosoviću, nastavak Ljd. jednak s onim u Djđ., a za živo Ljd. jednak je ili s nastavkom za Gjd. ili s nastavkom za Djđ. Valja upozoriti da Lanosović nije u pravu, odnosno, primjer *u Petra* jest Gjd., a *u Petru* jest Ljd.

Veber također govori o kategoriji živosti. Evo kako je on objašnjava:

"Samostavnici mužkoga spola, koji znače živuće biće, imaju akuzativ kano genitiv, a koji znače neživuće biće, imaju akuzativ kano nominativ; n. p. *brat, brata; ključ, ključ*.

Opazke: 1. Isto valja, kad samostavnik, koji inače služi za živuća bića, nešto neživućega znači, i uzvratice; n. p. *Napni kokot na puški; idem u Sv. kralj (crkvu); Bog posla Atilu, bića svoga; vjerujem u Duha Svetoga; uzdam se u njegov duh*.

2. Kad se pod imenom koga čovjeka razumievaju njegova književna djela, kip, ili slika, onda ona imadu akuzativ kano genitiv; n. pr. *Kupio sam bana (sliku mu). Jesi li pročitao Gundulića?*"¹¹

Popis nastavaka za sklonidbu imenica a-vrste u Lanosovićevoj i Veberovoj gramatici

Jednina

Lanosović		Veber	
N -ø	-o/e	-ø	-o/e
G -a		-a	
D -u		-u	
A -a/ø	-o/-e	-a	-o/-e
V -e	-o/-e	-e/-u	-o/e
L -u		-u	
I -om/-em		-om/-em	

10 M. Lanosović, n. d., 34.

11 A. Veber, n. d., 31.

Množina

Lanosović		Veber	
N -i	-a	-i	-a
G -ah		-ah	
D -om/-em, -im		-om/-em	
A -e	-a	-e	-a
V -i	-a	-i	-a
L -ih		-ih	
I -ima/-imi		-i	

Dvojina

Veber	
NAV -a	
GL	
DI -ima	

Usporedimo li nastavke u Lanosovića i Vebera za sklonidbu imenica a-vrste, vidjet ćemo da su oni u jednini isti, a u množini imade nekih razlika. Valja upozoriti da u popisu nastavaka Lanosović za Vjd. ne zapisuje -u, nego samo -e, ali u bilješcima kasnije spominje kako imenice koje završavaju na *elj, ič, ar, er, ir, ur* imadu Vjd. jednak s Djđ.

Lanosović upozorava: "Die abgeleiteten Hauptwörter von dem eigenen Namen der Städte, Landschaften, Religion &c, die sich auf in endigen, lassen das lesste *n* in der ersten und allen übrigen Endungen der mehreres Zahl aus; als: *Becsvanin*, ein Wiener, *Doljnacsanin*, ein Nidderländer, *Kerstjanin*, die Christen, *Straxanin*, die Wachter &c. *Becsvani*, die Wiener, *Becswanah*, der Wiener, *Doljnacsani*, die Nidderländer, *Kerstjani*, die Christen, *Straxani*, der Wachter, *Straxanom*, den Wächtern &c."¹²

Veber pak tvrdi: "Samostavnici, izvedeni tvorkom i n ili j a n i n, odbacuju u nominativu i ostalih padežah n; n. p. *gradjanin, gradjani; Srbin, Srbi. - Turčin ima: Turci, Turakah, Turkom itd.*"¹³

Gmn. u oba je autora na -ah (Lanosović: vojakah, Veber: stakalah). Veber bilježi i "opazku" uz Gmn.: "Genitiv se plurala pravi od osnove riečih tako, da se zadnja slovka, ako je kratka, produži, pak onda po težnji novijega jezika za glasničkim padežnim dočetkom doda a; n. p. *jelen: jelen, jelen-a*; nu budući da je takov genitiv mnogih riečih u pismu posve jednak genitivu singulara,, to se zbog lagljeg razumljenja slovu a dodaje još h: *jelen, jelena; jeleni, jelenah: jelena-h.*"¹⁴

Već Matija Antun Reljković u svojoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici* (Zagreb 1767.) kaže da slovo h između ostalog "služi na kraju riči za rastaviti casus jedan od drugoga, napril: *Nominativo plurali ovi ljudi. Genitivo ovih ljudih.*"¹⁵ Marijan Lanosović

12 M. Lanosović, n. d., 38.

13 A. Veber, n. d., 32.

14 A. Veber, n. d., 33.

15 Matija Antun Reljković: *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767., 12.

tvrdi: "In der Mitte, oder am Ende dienet es um die Aussprache des vorhergehenden Selbstlauters zu verlängern, wie auch zum Unterscheide der Endungen, und wird ganz linde gehöret. Z. B. *Puhnuti, puhati*, blassen; *rhaniti*, nahren. *Sela*, die Dorfer, *selah*, der Dorfer. Doch in der achten Endung mehrerer Zahl ist die vorhergehende Sylbe kurz, obschon das *h* wie in der zweiten der nämlichen Zahl dabei steht; als: *u selih*, in den Dorfern, *u kuchah*, in den Häusern."¹⁶

Nastavak za Gmn. ilirski su gramatičari i gramatičari zagrebačke filološke škole koji nasljeđuju ilirske gramatike zacijelo preuzeli iz slavonskih gramatika 18. stoljeća.¹⁷

U Dmn. Lanosović spominje da je nastavak -im, -om/-em, a Veber imade samo -om/-em. U primjerima se vidi da Lanosović bilježi nastavak -im u Dmn. samo u imenice *dan*. Ta imenica, koju obojica drže nepravilnom, imade ovakve oblike za Dmn. u Lanosovićevoj gramatici: *danom, danim, dnevom, dnevim, dnim*. Izuzmemo li imenicu *dan*, možemo reći da je nastavak za Dmn. isti i u Lanosovićevoj i u Veberovoj gramatici.

Razlika je u nastavcima imenica a-vrste samo u Imn. Lanosović u tom padežu imade dva nastavka: -ima i -imi. Te nastavke preuzima iz Della Belline gramatike, dok, primjerice, Reljković, imade nastavak -i u Imn., kao i Veber. Tomo Maretić u *Jeziku slavonskijeh pisaca* piše: "najčešće se instrum. pl. svršuje na -i"¹⁸. Vidimo da Veber bilježi stari nastavak u Imn., dok Lanosović imade novije nastavke. Zanimljivo je da nastavak -ima Veber zapisuje u D i I dvojine. Uz dual čitamo u Veberovoj gramatici ovu "opazku": "U staroslavenskom jeziku imala je svaka rieč sve padeže duala; u novijem se hrvatskom jeziku dual sve to više gubi, tako da danas imaju samo njeke rieči sve padeže duala. Pače u govoru mieša se danas dual s pluralom: *po gradovih i po gradovima; u rukuh i u rukama*; ali u pismu netreba toga nasljedovati."¹⁹

Vidljivo je da i Veber i Lanosović razlikuju D, L i Imn. Dmn. obojici je -om/-em, Lmn. -ih, a Imn. Lanosoviću -ima, -imi, a Veberu -i.

Pod nepravilne imenice i Lanosović i Veber ubrajaju imenicu *dan*. Premda ta imenica imade u svakom padežu više oblika nego danas, oba je autora različito sklanjaju.

Jednina

Lanosović	Veber
N dan	dan
G dana, dneva	dana, dneva, dnevi, dne
D danu, dnevnu	danu, dnevnu, dne
A dana, dneva	dan
V dane, dneve	dane, danu
L danu, dnevnu	danu, dnevnu, dnevi, dne
I danom, dnevom	danom, dnevom, danju

16 M. Lanosović, n. d., 4.

17 Borbama oko nastavka za Gmn. u 19. stoljeću posebnu je pozornost posvetio Ljudevit Jonke u knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb 1965. V. poglavlje *Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću*, 59-81.

18 Tomo Maretić: *Jezik slavonskijeh pisaca*, Rad JAZU knj. 180, Zagreb 1910., 161.

19 A. Veber, n. d., 29.

Množina

Lanosović	Veber
N dni, dnevi, dani	dani, dnevi, dni
G danah, dnih	danah, dnevah
D danom, danim, dnevom, dnevim, dnim	danom, dnevom
A dane, dneve, dni	dane, dneve
V dani, dnevi, dni	dani, dnevi
L danih, dnevih, dnih	danih, dnevih
I danima, dnevima	dani, dnevi

Imenice e-vrste

Popis nastavaka za sklonidbu imenica e-vrste u Lanosovićevoj i Veberovoj gramatici

Jednina

Lanosović	Veber
N -a	-a
G -e	-e
D -i	-i
A -u	-u
V -o/-e	-o/-e
L -i	-i
I -om	-om

Množina

Lanosović	Veber
N -e	-e
G -ah	-ah
D -am	-am
A -e	-e
V -e	-e
L -ah	-ah
I -ama, -ami	-ami

Dvojina

Veber
NAV
GL -uh
DI -ama

U drugoj se deklinaciji vidi da su gotovo svi nastavci u Veberovoj i Lanosovićevoj gramatici isti. Lanosović i dalje za Ljd. bilježi dvostruke nastavke. Tako imade primjer *u ovoj divici* i *u ove divice*. Valja naglasiti da je ovaj drugi primjer u Gjd.

Za Lmn. kaže: "wie die zweite mit dem Unterschiede, dass hier die vorlesste Sylbe kurz, und in der zweiten lang sein."²⁰

Razlika je u nastavcima imenica e-vrste u Lanosovićevoj i Veberovoj gramatici samo u Imn., gdje Lanosović imade -ama i -ami (*divicama, divicami*), a Veber samo -ami (*ženami*). Veber nastavak -ama za drugu deklinaciju imade u D i I dvojine.

Uz dvojину čitamo Veberovu napomenu: "'Genitiv i prepozicional duala imaju samo dvie rieči: *ruka* i *noga*: *rukuh* i *noguh*."²¹

Veber i Lanosović imaju slične napomene uz D (i L) jednine onih imenica u kojih se provodi sibilizacija. Lanosović: "Die in ga ausgehen; als: *sluga*, machen die dritte Endung einzelner Zahl zweifach; als: *sluga, slugi*, oder *sluzi*."²² Veber: "U dativu i prepozicionalu mogu samostavnici, kojim se osnova dočima na grleni suglasnik, preglasiti ga u odgovarajući sični, n. p. *knjiga*, *ruka*: *knjizi, ruci*; ali može biti i *knjigi, ruki*."²³

Imenice i-vrste

Popis nastavaka za sklonidbu imenica i-vrste u Lanosovićevoj i Veberovoj gramatici

Jednina

Lanosović	Veber
N -ø	-ø
G -i	-i
D -i	-i
A -ø	-ø
V -ø	-i
L -i	-i
I -ju, -i	-ju, -i

Množina

Lanosović	Veber
N' -i	-i
G -ih	-ih
D -i	-i
A -i	-i

20 M. Lanosović, n. d., 40.

21 A. Veber, n. d., 36.

22 M. Lanosović, n. d., 43.

23 A. Veber, n. d., 36.

V -i	-i
L -ih	-ih
I -ima, -imi	-mi

Dvojina

Veber
NAV
GI -ijuh
DI -ima

Iz popisa je nastavaka vidljivo da je razlika između Lanosovićeve i Veberove treće deklinacije u Vjd., gdje Lanosović bilježi ništični nastavak, a Veber -i, i u Imn. gdje Lanosović imade nastavke -ima i -imi, a Veber -mi. Nastavak -ima bilježi Veber u D i I dvojine.

Lanosović piše: "Die Hauptwörter dieser Abänderung sind alle, die in einem Mitlauter ausgehen, und sind des weiblichen Geschlechtes."²⁴ To znači da u ovu deklinaciju idu sve imenice ženskoga roda koje u Njd. završavaju na ništični nastavak. Veber je precizniji: "Ovako se dekliniraju svi samostavnici ženskoga spola, izlazeći na suglasnik, ili na o mjesto I."²⁵

Ijd. ovih imenica glasi na -ju i -i (*milostju* i *milosti* - Lanosovićev primjer).

Veber imade ovu primjedbu uz Ijd.: "Nastavak je instrumentala u staroslavenskom jeziku *iju*; zato samostavnici primaju danas i prvu i drugu polovicu toga nastavka: *stvar*; *stvari* i *stvarju*."²⁶

Lanosović u Imn. imade nastavke -ima i -imi: *milostima* i *milostimi*, a Veber -mi: *stvarmi*. Jedan od Lanosovićevih nastavaka, -ima, Veber imade za D i I dvojine. Uz dvojину u Veberovoj Slovnici čitamo: "Po ovoj deklinaciji prave si sav dual samostavnici: a) koji po genitivu singulara spadaju na ovu deklinaciju, a to su ovi: *kost, kokoš, uš*. b) koji po genitivu singulara spadaju i na I. i na III. deklinaciju, a to su samo ovi: *prsa* i *prsi, pleća* i *pleći, usta* i *usti*. c) koji po genitivu singulara spadaju samo na I. deklinaciju, a to su samo ovi: *oko, uho: oči, očijuh, očima; uši, ušijuh, ušima*."²⁷

U treću deklinaciju ubraja Veber i sklonidbu imenica *mati* i *kći*. Lanosoviću su to nepravilne imenice. Veber pak tvrdi: "Samostavnici *kći* i *mati* imaju osnovu: *kćer, mater*, od koje je r odpalo, a e se preglasilo u i; od ove se osnove prave ostali padeži, pak *kći* ide po III. a *mati* što po II. što po III. deklinaciji."²⁸ Evo kako Lanosović i Veber sklanjaju imenice *mati* i *kći*:

24 M. Lanosović, n. d., 43.

25 A. Veber, n. d., 37.

26 A. Veber, n. d., 37.

27 A. Veber, n. d., 38.

28 A. Veber, n. d., 38.

<i>Mati</i>	
Jednina	
Lanosović	Veber
N mati	mati
G matere	matere
D materi	materi
A mater	mater
V mati	mati
L materi	materi
I materom	materom (erju)
Množina	
Lanosović	Veber
N matere	matere
G materah	materah
D mataram	mataram
A matere	matere
V matere	matere
L materah	materah
I matarama, materami	materami
<i>Kći</i>	
Jednina	
Lanosović	Veber
N kći	kći
G kćere	kćeri
D kćeri	kćeri
A kćer	kćer
V kći, kćeri	kćeri
L kćeri	kćeri
I kćerom	kćeri (ju)
Množina	
Lanosović	Veber
N kćeri	kćeri
G kćerih, kćerah	kćerih
D kćeram	kćerim
A kćeri	kćeri
V kćeri	kćeri

L kćerah, kćerih	kćerih
I kćerama, kćerima	kćerami

Usporedimo li sada nastavke za sklonidbu imenica u Veberovoj gramatici s onima u gramatici Bartola Kašića, Ardelija Della Belle, Matije Antuna Reljkovića i Marijana Lanosovića, dobit ćemo ovu sliku. Kašić i Della Bella imaju sedam padeža u jednini, osam u množini. U jednini nemaju lokativa, jer je isti s dativom, a u množini imaju lokativ kao osmi padež. Osmi je padež lokativ i Marijanu Lanosoviću (njemu je uzor Della Bella). Obojici je šesti padež ablativ, za koji nema opravdanja jer je isti s genitivom, samo što ima prijedlog od. Matija Antun Reljković razlikuje isti broj padeža u obama brojevima. I njemu je šesti padež ablativ (nasljedovanje na Kašića i Della Bellu). Reljković ne uočava posebnost lokativa kao padeža. Uzmemo li u obzir ovo stanje, vidjet ćemo da u sklonidbi imenica u jednini nema velikih razlika od prve hrvatske gramatike do danas. Razlika je jedino u nastavcima za ljd. imenica i-vrste. Ovdje valja imati na umu i to da Bartol Kašić nije uočio gramatičku kategoriju živosti u muškom rodu za Ajd. U množini su razlike u nabrojenim gramatikama u usporedbi s gramatikama suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika veće.

Razlike u nastavcima za sklonidbu imenica u gramatikama Bartola Kašića, Ardelija Della Belle, Matije Antuna Reljkovića, Marijana Lanosovića, Adolfa Vebera u odnosu na gramatike suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika:

Imenice a-vrste

Gmn.

Kašić: -ov, -a, -i

Della Bella: -a

Reljković: -ah

Lanosović: -ah

Veber: -ah.

Kao što se iz ovoga vidi, Adolfo Veber mogao se ugledati na slavonske gramatičare 18. stoljeća Reljkovića i Lanosovića u odabiru nastavka za Gmn. O krajnjem *h* u Gmn. u 19. stoljeću dosta se pisalo.²⁹

Dmn.

Kašić: -om/-em

Della Bella: -om, -em, -im

Reljković: -om/-em, -im

Lanosović: -om/-em, -im

Veber: -om/-em.

Možemo reći kako od Bartola Kašića pa do Vebera nastavak za Dmn. imenica a-vrste jest -om/-em. Vidjeli smo kako Lanosović bilježi i -im, ali to mu je jedan od nastavaka samo u imenice *dan*, za koju drži da je nepravilna.

²⁹ Posebno Ljudevit Jonke: n. d., 59-81.

Lmn.

Kašić: -ih, -i

Della Bella: -ih, -jeh

Reljković: -

Lanosović: -ih

Veber: -ih

Svi nabrojani autori imaju jedan od nastavaka za Lmn. imenica a-vrste -ih, a Lanosoviću i Veberu to su i jedini nastavci.

Imn.

Kašić: -ima, -imi, -i

Della Bella: -ima

Reljković: -i, -im, -ima

Lanosović: -ima, -imi

Veber: -i

Bartolu je Kašiću posljednji od triju nastavaka za Imn. -i. Reljkoviću je to prvi nastavak u Imn. Lanosović ne bilježi -i u Imn., a Veberu je to jedini nastavak. U ovom je padežu Veber bliži Reljkoviću nego Lanosoviću.

Imenice e-vrste

Gmn.

Kašić: -ø, -a

Della Bella: -a

Reljković: -ah

Lanosović: -ah

Veber: -ah

Veber imade iste nastavke kao i slavonski gramatičari 18. stoljeća, Reljković i Lanosović.

Dmn.

Kašić: -am

Della Bella: -am

Reljković: -am, -ama

Lanosović: -am

Veber: -am

Vidimo kako svi nabrojani hrvatski gramatičari imaju isti nastavak -am za Dmn. imenica e-vrste. Reljković pored toga dočeka bilježi još i -ama.

Lmn.

Kašić: -ah

Della Bella: -ah

Reljković: -ah

Lanosović: -ah

Veber: -ah

Svi nabrojani gramatičari imaju isti nastavak u Lmn.: -ah.

Imn.

Kašić: -ami, -ama

Della Bella: -am, -ama, -ami

Reljković: -ami, -ama

Lanosović: -ama, -ami

Veber: -ami

Svi nabrojani gramatičari imaju jedan od nastavaka -ami, koji je Veberu i jedini nastavak u ovoj sklonidbi.

Imenice i-vrste

Ijd.

Kašić: -ju

Della Bella: -i, -ju

Reljković: -ju, -jom

Lanosović: -ju, -i

Veber: -ju, -i

Iste nastavke imaju: Della Bella, Lanosović i Veber.

Gmn.

Kašić: -ø, -i, -a

Della Bella: -i

Reljković: -ih

Lanosović: -ih

Veber: -ih

Isti nastavak imaju Reljković, Lanosović i Veber.

Dmn.

Kašić: -am

Della Bella: -im

Reljković: -im, -ima

Lanosović: -im

Veber: -im

Isti nastavak imaju Della Bella, Lanosović i Veber: -im. Reljković pored toga nastavka imade još i -ima.

Lmn.

Kašić: -ih

Della Bella: -ih, -jeh

Reljković: -

Lanosović: -ih

Veber: -ih

Isti nastavak imaju svi nabrojani hrvatski gramatičari (Reljković nije prepoznao lokativ kao padež). Della Bella pored -ih, koji bilježe svi autori, imade još i -jeh.

Imn.

Kašić: -ami, -ima, -i

Della Bella: -ima

Reljković: -ima

Lanosović: -ima, -imi

Veber: -mi

U Imn. imenica i-vrste samo Veber bilježi nastavak -mi od svih nabrojanih autora.

Iz ovoga se pregleda nastavaka vidi kolik je utjecaj slavonskih gramatičara na ilirske gramatike i na gramatike zagrebačke filološke škole, pa dakako i utjecaj Lanosovićeve gramatike na Veberovu. Također možemo vidjeti kako u sklonidbi imenica postoji kontinuitet od prve hrvatske gramatike Bartola Kašića pa do Veberove. Posebno se to vidi u množinskim padežima u kojima se čuvaju razlike između dativa, lokativa i instrumentala množine. Nastavke za Gmn. preuzeli su ilirski gramatičari i gramatičari zagrebačke filološke škole od slavonskih gramatičara 18. stoljeća, pa se tako i ovdje vidi kako je Veber nasljedovao na već postojeću hrvatsku gramatičku tradiciju.

SUMMARY

Ljiljana Kolenić

THE INFLEXION OF NOUNS IN VEBER'S AND LANOSOVIĆ'S GRAMMAR

The paper deals with a comparison of endings of the noun inflexions in Lanosović's and Veber's grammars. Comparing the endings, the author is establishing the influence of Lanosović's over Veber's grammar. The author wants to point out that, starting from the first Croatian grammar by Bartol Kašić in 1604, then Lanosović's one, to Veber's grammar, there exists a uniform system of endings in the inflexion of nouns. A special attention is given to the plural cases in which the ununiform endings in Dpl., Lpl. and Ipl. are well preserved from the first Croatian to Veber's grammar.

Branka Tafra

VEBEROV I BABUKIĆEV GRAMATIČKI MODEL

izvorni znanstveni rad

LIDK 808.62-5 BABUKIĆ, V. : 886.2-5 VEBER TKALČEVIĆ, A.

Poredba gramatikā Vjekoslava Babukića, utemeljitelja ilirske književnojezične koncepcije, i gramatikā Adolfa Vebera, njezina posljednjeg braniča, trebaju pokazati obilježja te koncepcije i predmaretičevske jezične norme, sličnosti i razlike između tih gramatičara i stanje onovremenoga hrvatskoga jezikoslovlja.

Vjekoslav Babukić i Adolfo Veber¹ svojim su gramatikama omedili jedno doba u povijesti hrvatskoga jezikoslovlja, koje obično nazivamo zagrebačkom filološkom školom. Na početku toga dosad najplodnijega jezikoslovnog razdoblja stoji mala Babukićeva *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* iz 1836, temelj jezične i pravopisne norme gotovo pola stoljeća, a na kraju Veberova *Slovnica hrvatska*, njezino treće izdanje iz 1876.² U tih je 40 godina izišlo pedesetak izdanja hrvatskih gramatika i dosad je to najproduktivnije jezikoslovno razdoblje, što još traži svoje sociolingvističko tumačenje. Želi li se taj vremenski odsječak ocijeniti i s jezikoslovnoga stajališta (a znamo da je ocjenjivan s mnogih aspekata), najbolje će poslužiti poredba njegovih krajnjih uporišnih stupova. U toj se poredbenoj raščlambi nalaze i odgovori na neka pitanja o hrvatskom jezičnom standardu predmaretičevskoga doba te usputno odgovori na ovovremene opetovane zahtjeve da se upravo njemu vrati hrvatski standardni jezik.

Babukićev i Veberov pristup gramatičkom opisu i obilježja toga opisa otkrit će njihova shvaćanja književnoga jezika te jezičnu normu koju su propisivali, što će pomoći stvaranju zaključka o jezikoslovnoj vrijednosti njihovih gramatika, o njihovoj bliskosti i različitosti te o jednoj vrlo važnoj fazi u razvoju hrvatskoga standardnog jezika.

O tome je razdoblju i o ljudima koji su ga obilježili napisano mnogo, mnogo je toga doživjelo prevrednovanje, ali je unatoč tomu ostalo još podosta netočnih podataka i

1 Ime toga jezikoslovca različito se piše: Adolf Weber, Adolfo Veber, Adolfo Veber Tkalčević. Najčešće ga autori pišu kao Adolfo Veber. Na svojoj Skladnji 1859. potpisao se kao Adolfo Weber, na Slovnici hrvatskoj 1876. i u svojim Djelima 1887. kao Adolfo Veber. Nema razloga da ga ne zovemo onako kako se on sam potpisivao u zrelim godinama i da ne pišemo to prezime upravo prema njegovu pisanju. Prezime Tkalčević pohrvaćeno je njegovo germansko prezime. Budući da je sinonimno, ne treba pisati oba.

2 Ova je 1996. godina, dakle, obljetnička - 160. i 120. obljetnica tih gramatika.

diskutabilnih stavova. Jesu li ilirski jezikoslovci zaista stvarali umjetni jezik za sve južne Slavene, ako jesu, od kojih jezičnih elemenata; što je istinito u tezi o tronarječnoj koncepciji književnoga jezika; kako to da je književnojezična koncepcija vukovaca suprotna od ilirske kad su ilirci bili oduševljeni Karadžićem i kad su smatrali da postoji samo jedan južnoslavenski jezik, "ilirski"; jesu li Babukićeve i Veberove gramatike prekinule dotadašnju jezičnu normu ili su je dogradile - sve su to pitanja koja se nameću nakon čitanja jezikoslovne literature koja obrađuje vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda. U traženju odgovora na njih treba najprije ispraviti nekoliko novijih literaturnih podataka o tom vremenu.

a) Babukićeva *Ilirska slovnica* (1854) nije nipošto "prošireno izdanje" (*Hrvatska gramatika*: 29) *Osnove slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836) jer je gotovo deset puta veća, što je već time novo djelo, a svakako je to i konceptijski.

b) Veberova *Skladnja* (1859) nije prva cjelovita sintaksa hrvatskoga jezika³, ne zove se *Skladnja hrvatskoga jezika* i nije "do 70-ih doživjela više izdanja" (*Hrvatska gramatika*: 33), nego joj je pravi naziv *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta* i izišla je u dva izdanja (1859. i 1862). Činjenica je da je to prva samostalna knjiga u kojoj je samo sintaksa obrađena, kao što je Jagić (1865) zaključio. Je li i cjelovita? Na to je pitanje teško odgovoriti jer bi trebalo postojati jedinstveno stajalište što sve sintaksa mora obuhvaćati. Sintaktički su opisi u hrvatskim gramatikama, čak i kada su bili većega opsega kao što je u *Appendinija*, ostali na razini sintagme. Tek je Babukić (1854) uveo rečenicu u središte sintakse, dijeleći je u tri dijela prema trima vrstama rečeničnoga ustrojstva (prostoga, složenoga i višestruko složenoga). Ispravnost takve podjele može se dokazati pa bi po tom modelu Babukićevo *stavkoslovlje u Ilirskoj slovnici* zaista bilo prva sintaksa u približno današnjem poimanju te discipline. Vremensko prvenstvo ne uključuje i vrijednosno.

c) Ilirci nisu "uveli" "stare množinske padeže imenske deklinacije za dativ, lokativ i instrumental, te dočetak -ah u imeničkom genitivu množine" ni "pisanje popratnoga samoglasnika (êr, âr)" (*Hrvatska gramatika*: 29-30). Neizjednačeni nastavci u DLImn. i u imeničkoj i u pridjevno-zamjeničkoj deklinaciji, dvoslovi êr, âr za /r/ i dočeci -ah i -ih u imeničkom Gmn. naslijeđeni su i nema govora o njihovu uvođenju u vrijeme ilirizma.

d) Kada bi bilo točno da ilirci "ne prihvaćaju novoštokavštinu jer žele stvoriti književni jezik za sve južne Slavene" (*Hrvatska gramatika*: 28), bila bi točna tvrdnja nekih srpskih jezikoslovaca da su Hrvati književni jezik dobili zahvaljujući Karadžiću jer im je novoštokavština bila strana (v. monografiju *Srpski jezik*). Da je ta prva teza točna ili da je točna druga teza o ilirskoj tronarječnoj književnojezičnoj koncepciji, priznali bismo da nema kontinuiteta književnoga jezika štokavske osnovice.⁴ Tako hrvatski jezikoslovci samo zbunjuju slaviste i daju im dovoljno argumenata za osporavanje samostojnosti hrvatske književnojezične okomice. Riječ je o temeljnim odrednicama jednoga razdoblja u standardizaciji hrvatskoga jezika pa bi pri njihovu izricanju trebalo pokazati nešto više osjetljivosti za njihovu istinost. To je i razlog ovom osporavanju takvih teza. Ono je isteklo iz samoga djela Vjekoslava Babukića i Adolfa Vebera. Riječ je ponajprije o dvije Babukićeve gramatike: *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* (1836) i *Ilirska slovnica*

3 "Njegova sintaksa našega jezika ima kao prva te vrsti knjiga preveliku zaslugu, ako i nije bez pogriješaka" (Jagić 1865: 188). Veber je "napisao prvu cjelovitu sintaksu hrvatskosrpskog jezika" (Jonke 1965: 123). To je "prva cjelovita sintaksa hrvatskoga jezika uopće" (Pranjčević 1993: 18).

4 O tome će još biti riječi.

(1854) te o dvije Veberove gramatike: *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta* (1859¹, 1862²) i *Slovnica hrvatska za srednja učilišta* (1871¹, 1873², *Slovnica hrvatska...* 1876³).

U istraživanju je bilo potrebno razlučiti rješenja koja su plod autorova jezikoslovnoga znanja i odraz dostignutoga stupnja jezikoslovnoga razvoja od onih koja su nastala pod utjecajem ideoloških pogleda. Koji je ustupak u tim gramatikama ilirskoj ideologiji? To je ponajprije Babukićeva pretjeranost u poredbeno-povijesnom pristupu: brojne usporedbe s "provincijalizmima" (dijalektnim, neknjiževnim oblicima), sa slavenskim jezicima i sa staroslavenskim, zbog čega je ta gramatika doživjela neuspjeh i u vrijeme izlaska i u kasnijim jezikoslovnim ocjenama.⁵ U ilirskoj je ideologiji postojao stav da svaki pravi ilirac treba dobro znati sve slavenske jezike (u njihovoj terminologiji "narječja") kako bi mogao čitati knjige te odatle toliko poredbenoga gradiva. Treba ipak uzeti u obzir da je na Babukića pri koncipiranju gramatike mogla utjecati i tadašnja poredbeno-povijesna metoda u evropskoj lingvistici, a ne samo njegova ideološka opredijeljenost. Postoje razlozi za takvu tezu jer Babukić u svojim gramatikama navodi imena filologa koji su poredbeno-povijesnu metodu uveli u tadašnje jezikoslovlje (Bopp, Rask, Grimm, Vostokov). Preko obilne literature i druge su jezikoslovne struje ostavile traga na Babukića. Tako se može prepoznati i logička koncepcija jezika već iz same definicije jezika: "Priobčivanje naših misli osjetljivimi znakovima (čuvljivimi i vidljivimi t.j. govorom i pismom) imenujemo jezikom." Rečenica je preslika misli pa "sadržaj misli i stavka sačinjavaju pojmovi" (*Ilirska slovnica*: 1). Nazire se i utjecaj Humboldtove filozofske jezične koncepcije, a pogotovo njegova učenja o jeziku kao specifičnoj emanaciji duha nekoga naroda. Za Babukića je jezik organizam⁶, ali ne biološki (što bi se očekivalo s obzirom na to da se dopisivao sa Schleicherom), nego sustav znakova. Naime, jezične jedinice ne opisuje izolirano, nego u odnosu jedne prema drugoj. U skladu s onovremenim jezikoslovljem jezične znakove poistovjećuje s pojmovima, pa i odnose među njima tumači kao "protezanje" pojma na pojam: "Jezične znakove za pojme i protezanje jednoga pojma na drugi, nazivljemo: reči" (*Ilirska slovnica*, 1).

Našavši se pod velikim utjecajem evropske literature i pod pritiskom ilirske ideologije, Babukić nije uspio izgraditi metodološki dosljedan gramatički model. Stoga je Veber (1887) bio u pravu kada je *Ilirsku slovnici* loše ocijenio zbog njezine formalne strane, a zapravo zbog neizgrađene metode. Ostaje činjenica da je Babukić bio prvi hrvatski gramatičar koji je svoju *Ilirsku slovnici* pisao na osnovi teorijskih jezikoslovnih radova, hrvatskih i stranih gramatika (ne samo latinskih) i na osnovi književnih tekstova⁷. To joj daje karakter znanstvene gramatike unatoč svim nedostacima.

Veberova *Skladnja* sasvim je drukčije rađena. Kao udžbenik ona nema gotovo ni jedne suvišne riječi. Sve je gradivo pretočeno u jednostavna, razumljiva pravila ilustrirana kratkim primjerima iz književnih tekstova.⁸ Te je odlike pisac zadržao i u *Slovnici*

5 Jonke (1956: 41) za nju kaže da je "bila i historijska i u zastarjelom smislu poredbena, pa čak i dijalekatska gramatika", što je bila njezina mana.

6 Vidi se to po njegovu citiranju djela *Organism der Sprache* K. F. Beckera (Frankfurt 1841) u predgovoru *Ilirskoj slovnici*, str. XI.

7 Schleicher je pohvalio Babukićevu sintaksu zato što je pravila izvodio na osnovi književnih tekstova (Smičiklas 1876: 48).

8 Odlika je Veberova stila kratka i jasna rečenica, što je on i sam priznao govoreći o periodu: "Premda i u naših pisacah nalazimo prekrasnih periodah, mi volimo ipak pisati u kratkih izrekah" (*Skladnja*: 147).

hrvatskoj, ali je ipak u njoj na dosta mjesta dao različite kometare (pod "opaskama"), koji su nepotrebni i za učenike neprimjereni. Veber je više puta isticao potrebu razlikovanja književnoga jezika od narodnoga, razlikovao je dijakroniju od sinkronije, što se vidi iz polemike s Jagićem, u kojoj iznosi mišljenje da se sadašnje stanje u hrvatskome ne treba dokazivati staroslavenskim, a pogotovu ne sanskrtom (Veber 1865a: 36), pisao je školske gramatike, koje su određivale onovremenu jezičnu normu, pa unatoč tomu on u gramatici ima poput Babukića, samo u manjoj mjeri, poredaba sa staroslavenskim, dijalektnih podataka ili podataka iz razgovornoga jezika i jezika pojedinih pisaca. Tako tumači sudbinu poluglasa, nosnih vokala, razvoj nastavaka u konjugaciji, u poglavlju o "izmjeni" suglasnika navodi dijalektne riječi *mlogo*, *črn*, *tunja*, *gliva*, zatim dijalektne oblike, npr. čakavske zamjeničke oblike *ma*, *ta*, *sva*. Hrvatska dijalektna i slavenska slika slogotvornoga /r/ više odgovara raspravi nego gramatici. Bilo je to vrijeme dokazivanja treba li pisati *er*, *ar* ili samo *r* za slogotvorni /r/, pa to objašnjava takav pristup.

Tolerantnost prema dijalektnim različitostima pri ujedinjavanju u jedan književni jezik samo govori o mudrosti preporoditelja jezikoslovaca. Kako im je glavni cilj bio da se to ujedinjenje što brže i lakše provede, ostavljali su odškrinuta vrata osobitostima svih triju narječja. Odatle uvjerenje da je njihova književnojezična koncepcija tronarječna. Tomu zaključku u prilog idu i riječi samoga Vebera (1884: 627): "Zagrebačka je škola imala zadatak, da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavaca, kako bi se razširilo književno polje. Nebi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, medju kojima je bilo i štokavacah, namah krajnju štokavštinu." Međutim, prava istina leži u ovim Veberovim riječima: "Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojima se ona najjače iztiče, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli medju štokavci, tako da su se braća mogla dobro medju sobom razumievati, što je glavni cilj jezičnoga jedinstva" (isto). Analiza ilirskih gramatika (Tafra 1992) pokazala je da je u njima normirana (novo)štokavština i da, osim dvojine, u njima nije bilo ništa što se već prije nije nalazilo u hrvatskim gramatikama. Stariji nastavci za DLIIn. bili su propisivani i prije, samo je sada njihov izbor bio namjeran zbog toga što su obilježavali sva tri narječja, ali i druge slavenske jezike, dok je njihov sinkretizam bio obilježje samo novoštokavštine. Fonološki je sustav bio novoštokavski: fonemski inventar, četiri naglasaka, (i)jekavski refleks jata. Pojedinačni dijalektni podaci nisu narušavali (novo)štokavsku osnovicu književnoga jezika, kao što podaci o oblicima u slovenskome nisu stvarali amalgam hrvatskoga s drugim jezikom. Narušavanje dotadašnje norme jedino se ogleda u propisivanju dvojine i u nepropisivanju novoštokavskih nastavaka za DLIIn., koji su se u gramatikama pojavljivali kao dubletni nastavci već od Kašića, što se vidi iz ove tablice⁹:

9 Nastavci su uzeti iz sklonidbenih uzoraka pa stoga u nekih gramatičara nema lokativa jer su pod utjecajem latinske gramatike imali šest padeža. Točka sa zarezom razdvaja nastavke triju sklonidbenih vrsta. Iz tablice se vidi da je novoštokavski padežni sustav počeo prodirati u jezičnu normu s prvim gramatičarem i da su gramatičari uočavali dužine u nastavcima.

	G	D	I	L
Kašić	ov, â, î; ø, aa; ø, î, â	om; am; am	imi, ima, î; ami, ama; ami, ima, î	ih, î; ah; ih
Della Bella	aa; aa; ii	om, im; am; im	ima, imi; ami, ama; ima	ih, ieh; ah; ih, ieh
Jurin	ah, aa; ah; ju	om; am; im, ma, ima	im, i; ami, am; mi	ih; am; i
Reljković	ah; ah; ih	om, im; am, ama; im, ima	ih, im, ima; ama, ami; ima	-
Starčević	ah; ah; ih	im; am; im, ima	im; am; ima	-

Budući da je to bilo vrijeme slavenske uzajamnosti, izbor je uvijek išao prema onomu što zbližava, kao što su u ovom slučaju neizjednačeni množinski padeži. Nema govora o nekakvu umjetnom jeziku spajanjem raznojezičnih elemenata. Zagrebački su jezikoslovci ostali u okviru tradicije, a umjetnim je putem krenuo Fran Kurelac kombiniranjem jezične vertikale i horizontale. Ideološki program nije uspio zamutiti znanstvene poglede ni Babukiću ni Veberu. Oni su samo nastavili onaj posao koji je davno započeo Kašić. Nijedan se gramatičar prije njih nije strogo držao dijalektne osnove književnoga jezika koji je opisivao¹⁰, pa se u tome oni i ne razlikuju od svojih prethodnika.

I Babukić i Veber prave odmak od latinske gramatike. Treba se samo sjetiti koliko su se pod njezinim utjecajem hrvatski gramatičari mučili da utvrde broj padeža, uvrštavajući ablativ i stavljajući nejednak broj padeža u jednini i množini ili izostavljajući ličnu zamjenicu za treće lice, iako su dosta gramatičkih kategorija, svojstvenih hrvatskomu jeziku, npr. glagolski vid, uspjeli razaznati. Veber je bio protiv preslikavanja njemačkoga i latinskoga ustrojstva na hrvatski jezik, ali je smatrao da latinski jezik ipak može poslužiti kao pomagalo i da ne treba izbjegavati usporedbe s njim (Jonke 1965: 108). Utjecaj se latinske gramatike još osjeća, pogotovo u opisu glagolskoga sustava (Tafra 1993).

Za utjecaje ostalih stranih gramatika trebalo bi pronaći predloške. Prema priznanju samih autora, a ponešto i iz njihovih polemika¹¹, može se zaključiti da se Babukić uvelike služio njemačkim sintaktičkim priručnicima, a i mnogim domaćim i stranim gramatikama.¹² Budući da je Veber pisao svoje gramatike kao školske udžbenike, on se, među ostalim, morao pridržavati tadašnjih školskih osnova (programa). Na kraju *Skladnje*

10 Odatle u ikavskih gramatičara (i)jekavizama te gramatičkih i leksičkih sinonima.

11 Jagić je (1865) Veberu prigovorio da je gramatičke kategorije tumačio uz pomoć logičkih prema Beckerovoj školi, a Veber (1865: 31) mu odgovara "da je Beckerova škola za to osudjena, što je htjela sve pojave jezične po logici tumačiti, ali odatle nesliedi, da se nijedno pravilce, koje je gramatički protumačeno, nesmiye poduprieti razjašnjenjem, uzetim iz logike". To pokazuje da mu je logički pristup bio blizak.

12 Popis je na kraju *Osnove slovnice*.

navodi da se u sastavljanju služio gramatikom Babukićevom, Brlićevom (riječ je o mlademu) i Poljaka Muczkowskoga, a u *Slovnici hrvatskoj* Mažuranićevom, Daničićevom, Jagićevom, Pacelovom i Budmanijevom gramatikom. No, on je ipak bliži Mažuraniću, dakle hrvatskoj gramatičkoj tradiciji, nego Daničiću i njegovu filološkom smjeru. Vidi se to i po uporabi uobičajenih naglasnih znakova, akuta za dugosilazni naglasak i cirkumfleksa za dugouzlazni, a ne obratno kako je Daničić imao.

Babukić je svoje odredbe gradio na primjerima i iz starije hrvatske književnosti, osobito dubrovačke, a Veber se služio isključivo suvremenim tekstovima, opravdavajući se da su mu dubrovački pisci zastarjeli za pravila suvremenoga jezičnog stanja.¹³ Ipak, obojica se slažu da pravila književnoga jezika treba graditi na jeziku hrvatskih pisaca, a po potrebi da se može štogod uzeti i iz narječja. O tome je jasno prozborio Veber (1879: 600): "Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku, mi smo unj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenatah, osobito riečih, premda nam je jezgra štokavska."

To su bila glavna načela na kojima su Babukić i Veber zasnovali svoje gramatike. Nekoliko karakterističnih gramatičkih rješenja¹⁴ pokazat će njihov način opisa hrvatskoga jezika. Babukićeva *Ilirska slovnica* i Veberova *Slovnica hrvatska* (upotrijebljeno je treće izdanje) prikladne su za poredbu jer su potpune gramatike, s uobičajenim dijelovima, s tim da je prva prilično opsežnija (444 str.) od druge (225 str.). Babukićeva je podjela gramatike na *glasoslovlje*, *rječoslovlje* i *stavkoslovlje* bolja od Veberove podjele na *rječoslovlje* (fonologija, morfologija i tvorba) i *skladnju*. Iz te podjele izlaze i precizniji pojmovi i njihovo nazivlje. Dok se još u *Osnovi slovnice* slog sastoji od slovâ, dotle u *Ilirskoj slovnici* stoji ispravno da se sastoji od glasova jer je prvi put jasno razlučeno što je glas, a što slovo. No, u Veberovoj *Slovnici hrvatskoj* još se i u trećem izdanju nalaze poglavlja "Razdjelba glasovah i slovah", "Promjene glasovah i slovah", pa i ova odredba: "Suglasnici su sva ostala slova" (str. 6). U podjeli glasova među samoglasnicima nalaze se "mukli glasnik" *ě* i "glasnik" *ě*, koji se izgovara "u dugih slovkah kano *ie* (dva glasa), a u kratkih kano *je*" (str. 6). Babukić je pogriješio samo u svojoj prvoj gramatici uvrstavajući grafem *ě* u popis, dok u posljednjoj gramatici njemu u popisu glasova nije mjesto jer ga ne smatra dvoglasom, ali se zato nalazi u popisu pismena.

Budući da je izgovor dugoga (i)jekavskoga jata još i danas sporno pitanje, zanimljivo je pogledati kako ta dva glavna ilirska gramatičara gledaju na to pitanje. Babukić u prvoj gramatici smatra da je refleks *je*, dok u *Ilirskoj slovnici* donekle mijenja mišljenje pa uz jekavski izgovor *bjěg*, *sjěno*, *vjěst* (u njega *jě*) dopušta i ijekavske likove *bijeg*, *sijeno*, *vijest* (u njega *ie*, koje on tumači da je jednako *ije*), smatrajući da "pisme *ě* nije diftong" (1854: 6). U pravopisnom dodatku gramatici jasno izriče da se ugledao na Dubrovčane, koji su stari jat pisali dvoslovom *ie* koje je isto što i ilirsko *ě*, a koje se u dugim slogovima čitalo kao *ije*. Pribroji li se Mažuranićevo mišljenje da je dugi jat dvoglas, može se zaključiti da su ilirski gramatičari otvorili raspravu koja će trajati do danas (Vončina 1993). Svjestan nemogućnosti zadovoljavajućega rješenja, Veber se dugo opirao mijenjanju grafema *ě*. Smatrao je da ni drugi glasovi koji mogu biti dugi i kratki nemaju zbog toga dva grafema kojima bi se njihova kvantiteta razlikovala, pa prema

13 Taj će svoj stav potvrditi i u kritici (*Rad JAZU*, 15) Daničićeva *Ogleda rječnika hrvatskog ili srpskog jezika*. U njoj je zamjerio Daničiću što za Akademijin *Rječnik* nije uzeo i suvremene hrvatske pisce.

14 Za ovu priliku morao se raditi izbor jer bi iscrpna poredba rezultirala opsežnom raspravom.

tomu i jat se mora jednako pisati bez obzira na kvantitativne razlike. Takvo je mišljenje posljedica njegova shvaćanja da je jat fonem, ako se zaključuje na osnovi njegova navedenoga fonemskog inventara. No, u polemici s Jagićem izjavio je da dugi jat nije dvoglas¹⁵ nego je dvoslog (*i+j+e*) (1864: 713). Budući da je morao odustati od grafema *ě* u trećem izdanju svoje slovnice i prijeći na pisanje *ie/je*, njegovo se pravilo donekle mijenja: "Glasnik *ě* izgovara se u dugih slovkah kano *ie* (dva glasa), a u kratkih kano *je*, ali tako da se *j* obaška čuje; n. *děte* = *diete*; *děteta*=*d'jeteta*" (1876: 6).

Babukić je ispravno ocijenio da pravopis nije dio gramatike pa ga je stavio na zaglavak, dok njegov nasljednik umeće pravopisno poglavlje između fonologije i morfologije, s tim da dio o interpunkciji ("razgodci") raspravlja u skladnji. Podjelu glasova po artikalacijskim i akustičkim obilježjima i nazive za njih uveo je Babukić, a Veber preuzeo. Mladi je gramatičar bio bolji u opisu akcenata pojedinih vrsta riječi, što je preuzeo od Mažuranića, ali je zato Babukić imao više sreće u klasifikaciji jezičnih jedinica. Ima osam vrsta riječi (*samostavnik*, *priděvak*, *brojnik*, *zaima*, *glagolj*, *prislov*, *predlog*, *veznik*) koje dijeli na pojmovne i odnosne s obzirom na njihovo leksičko značenje, što je napredak u odnosu na Veberovu stariju podjelu riječi na imena (riječi s deklinacijom), glagole (riječi s konjugacijom) i čestice (nepromjenljive riječi). I razdioba imenica prema kategorijama konkretnosti, apstraktnosti, materijalnosti, zbirnosti pokazuje napredak u uočavanju osobitosti pojedinih vrsta riječi. Obojica su pogriješila u propisivanju dvojine, koja je za njih morala biti morfološki arhaizam. Uveli su je ne zato što po Veberu postoji samo jedna imenica deklinacije *a* (*bok*¹⁶) i dvije deklinacije *e* (*noga*, *ruka*¹⁷) i ono nekoliko deklinacije *i* koje imaju navodno dvojninske oblike, nego da opravdaju zašto nemaju nastavke *-ima*, *-ama* u DLImn. Naime, ti su nastavci uvođenjem dvojine "zauzeti" (nalaze se u dativu i instrumentalu dvojine) pa se nisu mogli pojaviti kao množinski nastavci. Osim što su željeli da neizjednačeni množinski padeži djeluju kohezijski pri objedinjavanju u jednom književnom jeziku, ilirski su gramatičari imali i svoje jezikoslovne razloge zašto su ih uporno branili. Jedan je razlog dotadašnja gramatička norma: "I svi naši stari slovnici: *Della-Bella*, *Relković*, *Lanosović*, *Appendini*, i novii: *Berlić*, prof. *Mažuranić* spoznaju razliku u pitanju stojećih padežah" (Babukić 1854: 184). Drugi je razlog čuvanje razlikovnosti. Kao i genitivno *-ah* i neizjednačeni su nastavci za DLImn. pridonosili uklanjanju sintaktičke dvosmislenosti uporabom homonimnih oblika. Veber (1862: 222) smatra da se "razlika tih padežah može liepo razabrati po sintaktičkih pravilih u slogu", a kako genitiv množine i jednine dolaze u istom sintaktičkom okruženju ("nije dužan dukata ili dukatah"; 1865b: 736), zalaže se za pisanje genitivnoga *h*. Ipak ni stari nastavci nisu pridonosili potpunoj razlikovnosti, zbog čega je Mažuranić (1859: 41) propisao da instrumental množine kad stoji sam "radi lakše razumivosti uzima na koncu *m; pèrstim pisati, nòžim rezati, zùbim griziti*".

15 Jagić je u polemikama koje su izlazile u *Književniku* kao urednik znao davati komentare, ponekad neugodne. Tako je Šuleku u članku *Obrana ahavca* izbacio genitivno *h*, a svom je profesoru Veberu tekst popratio upitnicima i bilješkama. U jednoj takvoj bilješci komentira da Mažuranić, "komu je i Veber štovalac", u slovnici drži dugi jat dvoglasom. Na to mu Veber (1865b) odgovara da unatoč tomu što je od Mažuranića mnogo naučio ne mora u svemu biti njegova mišljenja.

16 Otkrio ju je Babukić u Katančićevim *Fructus auctumnales*: Na glavi mu groždja vëncac, oko bokuh lista lančac.

17 Nalaze se u Mažuranićevu spjevu *Smrt Smail-age Čengića*: Hitre sluge poslušaaše. izvedoše tamničare. Na noguh im teške negve, a na rukuh lisičine.

Ponekad je teško utvrditi što je tada bila norma jer se ta dva jezična kodifikator: razilaze. Dopuštaju i sibilizirane i nesibilizirane osnove imenica ženskoga roda, dakle *knjigi/knjizi, ruki/ruci*, ali Babukić dodaje da se u "lěpšem i tananiam izgovoru" (1854: 189) ipak provodi sibilizacija, što bi značilo da se to i preporučuje u književnom jeziku. Veberova dvojnost čudi pogotovo što je u polemici s Kurelcem izričito bio protiv njegovih oblika za Imn.: *junaki, duhi, plugi*, koji po pravilu trebaju glasiti: *junaci, dusi, pluzi* (1862: 222). Babukić dopušta u pridjevno-zamjenskoj deklinaciji ijekavske (južne) množinske nastavke kao dubletne (*zdravih /ieht/*), koji su se nalazili u starijih gramatičara (Della Belle), ali će se još naći i u Maretića. Veber ih nema jer nije sklon propisivati dublete. On je ipak stroži u normiranju, što mogu potvrditi tablice imeničkih nastavaka u njihovim gramatikama. Babukić u instrumentalu jednine imenica vrste *i* dopušta uz uobičajene nastavke *-ju* i *-i*, koje ima Veber, još dva: *-jom* i *-im*, jer su to sve mogućnosti za koje on zna: "Najstarije svēršivanje Instrumentala u jedinstvenome broju jest na *jom*; ali pisci najradje upotrěbljuju okončak *ju*¹⁸; a narod, rekao bih, da ponajviše govori okončak *i*. U dubrovačkih pisalaca nalazi se i svēršivanje na *im*" (1854: 196).

Neke se odredbe mogu i danas staviti u svaki normativni jezični priručnik. Na primjer, sklanjanje posvojnih pridjeva na *-in* po pridjevno-zamjenskoj deklinaciji Babukić proglašava neispravnim običajem i upozorava da treba obratiti svu pozornost na dvije vrste sklonidbe pridjeva. Ima više normativnih odredaba, kao što je ova Babukićeva: "Dativ i Praepositional jed. br. muž. i sred. spola trěba dobro razlučiti pri izvęstnih pridavnih imenih; jer se Dativ svēršuje na *mu* (*omu* ili *emu*), a Praepositional na *m* (*om* ili *em*). - Praepositional jed. br. dobiva poněgda za tvęrdim okončkom na *om* blagoglasno *e*, te se svēršuje na *ome*, s toga ne valja męšati ovo s Dativom, niti obratno Dativ s Praepositionalom. Tá sloboda može se jedino pęsnikom dopustiti kao *necessitas metrica*." I to je jedno od obilježja hrvatske jezične norme koje se izgubilo iz novih gramatika izjednačavanjem nastavaka za ta dva padeža, ali koje ima svoje uporište u starim gramatikama i u hrvatskim govorima (Tafra 1993: 97-98).

Usporedbom *Ilirske slovnice* i *Slovnice hrvatske* vidi se da su njihovi autori u pojedinim segmentima bili više ili manje uspješni. Tako se Veberu može pripisati uspješnost pri opisu anomalija u deklinacijskim tipovima, koje on zove *nepravilnici*¹⁹, a u koje ubraja nesklonjive imenice (*doba*), manjkave (koje imaju samo jedan broj), obilne (koje imaju "višak" oblika, npr. *dan*) i raznospolne (*oko, uho*) te manjkave pridjeve koji nemaju pozitiv (*bliži...*), koji nemaju komparativ (*gornji, posljednji...*) i koji nemaju komparativ i superlativ (*sestrin, drven, desni, prebogati, sljedeći...*). Vrlo je dobro zapažanje, preuzeto od Mažuranića, da gradivne imenice imaju množinu samo kad se njima označuje vrsta te da gradivni pridjevi nemaju komparacije, osim ako se uzimaju u prenesenom značenju. Točnija je Veberova primjedba da neke imenice srednjega roda proširuju osnovu s umecima *n, s, t*, a ne sa *en, es, et*, kao što Babukić i Mažuranić misle, a dobro je zapazio, kao i Mažuranić, razlikovanje oblika imenice *drvo* s obzirom na to označuje li ona živi organizam ili neživu tvar. Međutim, vrlo je loša podjela brojeva na podrazrede: glavni, redni, dijelni (*po dva*), kakvoće (*stovrstan*), množni (*dvostruk*), društveni (*samodrug*), prislovni (*dvaput*), razni (*dvojka*), ulomni (*jedan i pol, stoti dio*). Sličnu

18 Ono što je u pisaca ima normativnu prednost, pa je to potvrda zaključku da je upotreba instrumentalnoga nastavka *-ju* "dobro potkrijepljena tradicijom predmaretićevske norme" (Ham 1996: 8).

19 Taj dio nije njegov, gotovo ga je u potpunosti preuzeo od Mažuranića (1859), pa čak i primjere te pogrešnu tvrdnju da *bliži* nema pozitivna, što bi se moglo pravdati rijetkom uporabom pridjeva *bliz*.

podjelu (bez raznih i ulomnih brojeva) ima i Mažuranić. Babukić je bio nešto bolji jer uz glavne i redne ima još umnožne i prislovne, a za razdjelne s pravom smatra da ih "ilirski" jezik nema kao što ih ima latinski. Ako se uzme da je u novije vrijeme bilo podjela brojeva na glavne, redne, dijelne, priložne i umnožne (Pavešić & Vince 1971), Babukićeva je podjela čak bolja.

U *Ilirskoj slovnici* ima dosta obilježja znanstvene gramatike jer njezin autor raspravlja o gramatičkim kategorijama. Tako je određene i neodređene pridjeve ("izvęstna i neizvęstna pridavna imena") razlučio fonološki (po naglasku), morfološki (po sklonidbi) i semantički (po poznatosti kakvoće). U lučenju jezičnih razina, razredbi gradiva i opisu po kategorijama bolje se snalazio nego u normativnim odredbama. Veber je pak gradivo jednostavnije izlagao da bude razumljiviji učenicima. No, u klasifikacijama je lošije prolazio. Dok Babukić zamjenice dijeli na osobne, povratne, posjedovne, pokazne, odnosne, upitne i neopredijeljene, koja je podjela i danas valjana, dotle ih Veber dijeli na osobne, pokazne, upitne, odnosne i neopredijeljene, s tim da osobne dijeli na samostavničke (=imeničke), pridavničke ili posjedovne te povratne. Tu su izmiješani kriteriji za podjelu: njihovo značenje i funkcija. Ako je riječ o podjeli po funkciji, tada je ispravnija Babukićeva podjela po kojoj imeničke zamjenice obuhvaćaju osobne, povratne, upitne i neodređene.

Nije jasno zašto je Veber u poglavlje o glagolu ubacio odjeljak "Postanak nastavakah načinah i vremenah. (Za privatni nauk učenikom.)" i tako odustao od svojih stavova da dijakronijski ne treba tumačiti suvremeno jezično stanje. Definicija se glagola temelji na značenju ("Glagolji su rieči, koje naznačuju radnju, činjenje."), dok Babukić određuje glagol kao predikatnu riječ ("Glagolj je u svakom jeziku najvažnia čest govora; jer on uprav naznačuje ili pogovara: što sa subjektom /podmetom/ biva."), koje je shvaćanje naslijeđeno od grčkih i rimskih gramatičara preko logičara. Podjelu glagola na šest morfoloških vrsta prema infinitivnoj osnovi preuzeo je Babukić od Dobrovškoga, prihvatio ju je Veber, a poslije i Maretić te je preko njih ušla u hrvatske gramatike.

Poseban je problem u opisu glagolskoga sustava bio od prvih hrvatskih gramatika kako odrediti broj glagolskih kategorija. Bilo ih je pod utjecajem latinskoga više nego što ih hrvatski jezik stvarno ima. Osobito se griješilo pri određivanju načina i participa. Pritom su svi pokazivali nesigurnost. Često su jedno određivali, a drugo opisivali. Mažuranić je među glagolske paradigme stavio čak upitne, niječne i povratne oblike. Veber s pravom smatra da hrvatski nema konjunktiv te u kritici Mažuranićeve gramatike opravdano primjećuje: "Kad se bo u paradigma meće veznik *da*, zašto nebi ušli i drugi veznici" (1887: 19). Pa ipak u svojim gramatikama drukčije postupa. Kad glagol "naznačuje, da se u nječem misli da bi moglo biti, onda stoji ili u indikativu s konjunktivnim česticama, ili u potencijalu, ili u optativu; n. p. *Da čitam, čitao bih, čitao*" (1876: 168). U *Skladnji* je (1859: 106-107) utvrdio da hrvatski jezik ima dva načina: "indikativni i konjunktivni" te da "konjunktivnost" izriče a) indikativ s raznim česticama (*da, ako, kad...*), b) odnosni (tj. kondicional), c) optativ, d) imperativ. To pokazuje da ni Veber nije znao razlučiti morfološke kategorije i glagolske oblike (o broju načina raspravlja u sintaksi od njihove sintaktičke uloge. Babukić u *Osnovi slovnice* ima četiri načina: indikativ, imperativ, kondicional i infinitiv, a u *Ilirskoj slovnici* navodi također četiri načina²⁰: indikativ, konjunktiv, kondicional, imperativ (*pokazni, vezni, pogodbeni, zapovjedni*), ali u paradigmama spominje još i optativ (*željni*), subjunktiv (*sljedovni*), permisiv (*dopusni*). Jagić se čudi takvim odredbama o broju glagolskih načina u hrvatskome (1865: 19): "Gdje ima valjan razlog, zašto

20 Odatle Pranjaković (1993: 22) smatra da Babukić ima četiri načina, što je točno ako se gleda odredba, a netočno ako se gledaju paradigme.

bi 'imam' sa 'da' i 'o da' morao, ili samo mogao u našoj gramatici sačinjavati posebne načine: 'pogodbeni', 'željni' itd.?' Zaključujući članak, nada se da je hrvatsku gramatiku oslobodio suvišnoga broja načina, ali Veber (1865a) ne vidi razlog zašto forma *budem padao* ne bi bila poseban, pogodbeni način, ne odvajajući upotrebu vremena od vremenskih oznaka.

Vrijedno je istaknuti da ta dva gramatičara imaju futur tipa *bit ću kopao*, a Babukić i futur tipa *budem tresti*, koji se s njim gubi iz gramatika²¹ i iz književnoga jezika. S ta dva futura sustav vremenskih oznaka za izricanje budućnosti bio je bogatiji nego u današnjim gramatikama.

U opisu glagola osim broja načina problem je bio i broj participa. U starim je hrvatskim gramatikama normiran veći broj participa nego što ga današnji standardni jezik pozna. Nije riječ samo o nekim popridjevljenim glagolskim priložima, nego o glagolskim pridjevima na *-ći, -ća, -će; -vši, -vša, -vše* nasuprot glagolskim priložima na *-ć i -v*. Sreću se ne samo u Babukića i Vebera nego i u Starčevića, Stullija te u mnogih pisaca. "Da participiji krasi jezik, ter da se treba kod nas njimi služiti, neima dvojbe; ali jih valja uzimati, gdje jim je mjesto i kakva jim je poraba u današnjem jeziku", misli Veber (1862: 224). Njihova je uporaba bila odlika književnoga jezika, ali Veberovo razlikovanje priloga po broju (*pišuć, pisav, jd., pišući, pisavši, mn.*) nema opravdanja.

Nepromjenljive riječi Babukić opisuje opširnije, a Veber ima premalo nabrojanih priloga i prijedloga. Napredak je u jezikoslovnom promišljanju što obojica uočavaju da uzvici ne stupaju ni u kakve sintaktičke odnose s riječima u rečenici²², te da "oni stoje izvan gramatičke suvislosti" (Babukić 1854: 340).

Tvorba je u tih gramatičara različito obrađena. Babukić polazi od korijena riječi i velik dio svoje *Ilirske slovnice* posvećuje nabranjanju korijena. Veber je krenuo drugim putem, on donosi popis sufikasa, imeničkih, pridjevnih, glagolskih, u dijelu "O izvadjanju riečih", a prefiksalsnu tvorbu ubraja u sastavljanje. S prikazom sufiksalsne tvorbe i tvorbe složenica ("sastavljanje riečih") Veber nije originalan jer se on već nalazi u gramatici Andrije Torkvata Brlića (1854) i Antuna Mažuranića (1859). To su bili dosta dobri počeci analize tvorbe pojedinih vrsta riječi te počeci tumačenja značenja sufikasa, na primjer, "nja dodaje se korjenu glagolja, i znači radnju i učinak glagolja; n. p. *blud-nja, kop-nja, koš-nja*"... "ivo dodaje se korjenu glagolja, i znači materijal, od koga se što načini, ili stvar načinjenju; n. p. *grad-ivo, pec-ivo, gor-ivo*" (Veber 1876: 86). Babukić nakon opisa vrsta riječi ima također poglavlje "O sastavljenih riečih". U njemu daje i teoretsku podlogu predviđajući da će taj tip tvorbe u "ilirskome" biti vrlo čest zbog potreba znanosti i umjetnosti, jer se njime pridonosi "jasnosti ili pokratjenju jezika" (1854: 345). Njegov prikaz tvorbe složenica daje uzorke njihova nastanka (imenica s imenicom, pridjev s imenicom itd.), a Veber je, ugledavši se na Mažuranića, rasporedio uzorke prema vrstama riječi.

S jezikoslovnoga gledišta zanimljiva je Babukićeva i Veberova sintaksa jer su one konačno okrenute rečenici za razliku od prijašnjih u kojima je sintagma bila središte opisa. Pranjković (1993: 19) misli da se Veber služio Babukićevom *Osnovom slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, ali poredba pokazuje, unatoč konceptijskim razlikama, da je Veber ipak našao poticaja u *Ilirskoj slovnici*. To pokazuje već sam početak njihovih

21 Imali su ga Kašić, Della Bella, Lanosović, Appendini, Starčević, Voltić, a u bilješki ga spominje i Mažuranić.

22 "Nestoje s ostalim govorom u bližem savezu" (Veber 1876: 81).

sintaksi. Obojici je rečenica misao koja se riječima očituje. Svaka im rečenica mora imati dva glavna dijela: subjekt i predikat. Subjekt se izriče svakom vrstom riječi, pa i glagolom u infinitivnom liku, s tim da Babukić kod pridjeva pojašnjava da je riječ samo o određenim pridjevima i da Veber ima još i rečenicu u subjektivnoj službi. U određivanju vrsta riječi koje mogu doći u službi predikata Veber je proširio Babukićeve tri mogućnosti (glagol, pridjev i imenica) sa zamjenicom, brojem i prilogom. Ako je predikat izrečen glagolom, tada se njegov odnos prema subjektu naznačuje vremenskim nastavcima, a ako je predikat izrečen pridjevom ili imenicom, taj se odnos uspostavlja kopulom, zaključuje Babukić, a Veber ga slijedi. U tim se temeljnim definicijama njih dvojica slažu.

Razlika nastaje u shvaćanju sintaktičkih struktura. Po Babukiću su "tri glavna sintaktična oblića" (1854: 351): prosta rečenica²³, sastavljena i period, a u Vebera je prosta, raširena, jednostavna, stegnuta, sastavljena, mnogostručno sastavljena i pokraćena. Tri su rečenična ustrojstva poslužila prvom gramatičaru da cijelu svoju sintaksu podijeli na tri dijela, dok ju je drugi podijelio također na tri dijela, ali prema drugom kriteriju: u skladnji slaganja opisuje rečenicu i njezine dijelove, u skladnji djelovanja sintaksu oblika i vrsta riječi i u skladnji poredanja red riječi. Premda neki dijelovi Veberova opisa djeluju "posebno zanimljivim i u mnogo čemu anticipativnim", osobito "opis stegnutih izreka" (Pranjković 1993: 19), Babukićeva je razdioba sintakse s današnjega jezikoslovnoga gledišta prihvatljivija. Prema takvoj koncepciji svi su rečenični dijelovi opisani unutar proste rečenice, a složena je rečenica obrađena s obzirom na odnos surečenica u njoj. Dok Veber rečenice tipa *Težak je marljiv i ustrpan* razmatra kao stegnutu rečenicu, odnosno kao vrstu proste rečenice, dotle ih Babukić, zaista anticipativno, svrstava u složene. Tako se među *stavačnim svezama* (nezavisno složenim rečenicama nasuprot *stavačnim zglobama*,²⁴ tj. zavisno složenima) nalaze rečenice: *Moja mati i njegova mati na jednom se suncu grijale, Ona je naime jedanput išla sijeno u livadu kupiti*. I rečenice tipa *Govoreć je zaspao* pripadaju "sastavljenomu stavku" (1854: 393), a i skraćene rečenice tipa *Premинуоши naš prijatelj bijaše pravi prijatelj*. "O sastavljenih izrekah", "o pokratjenih izrekah i participijih", "o mnogostručnoj izreci" i "o periodih" Veber raspravlja u drugom dijelu, u skladnji djelovanja, što je neispravno jer u tom dijelu govori većinom o sintaksi padeža i vremena.

Red riječi treći je dio *Skladnje*, a u *Ilirskoj slovnici* dolazi unutar odjeljka o prostoj rečenici. U obje su gramatike uočeni stilski neobilježeni i stilski obilježeni red riječi, ili, kako Veber kaže, "naravno" i "umjetno poredanje", odnosno Babukić "izpravni rečosléd" i "preobratjeni rečosléd". Pranjković (1993: 21) u Veberovu razlikovanju naravnoga i umjetnoga reda riječi vidi elemente "aktualnog ili tzv. tema-rema raščlanjivanja" i taj dio smatra jednim od najboljih dijelova opisa. Babukić je otišao korak naprijed uvodeći kategoriju obavijesnoga ustrojstva rečenice: *izrečeno i izrečica*. Tako mu je "izpravni rečosléd" kad na prvom mjestu dolazi subjekt, na drugom izrečica, a na trećem izrečeno: *Slavuj je ptica*. Kad se god neki dio želi istaknuti, taj se redosljed mijenja. Nije bitno što mijenja kategoriju obavijesnoga i gramatičkoga ustrojstva, napredak je već u tome što govori o rečeničnim dijelovima ("stavačni udi"), a ne o vrstama riječi. Veberova su pravila razrađenija pa je on imao više prilike da govoreći o sintaktičkim kategorijama

23 U Babukića je naziv za rečenicu stavak (odatle i *stavkoslovlje*), sinonim je *izreka*, a u Vebera je *izreka*.

24 Veber je preuzeo nazive *zgloba* i *sveza*, ali ih nije opisao tako dobro kao Babukić.

pogriješi te da pomiješa subjekt, predikat, objekt, "dopunjak", "epitet" s glagolom, imenicom, prilogom ili, jednostavno, s riječju.

U *Skladnji* priličan dio zauzima obrada onoga dijela koji se tradicionalno naziva sintaksa padeža i sintaksa vremena. Kako je Babukić prijedložne izraze obradio u morfologiji u odjeljku o prijedlozima, kao što su to činili i drugi gramatičari, i kako je zaokupljen rečenicom, odnosno njezinim ustrojstvom u kojemu je tadašnje jezikoslovlje tek počinjalo nazirati funkcije koje obavljaju vrste riječi, njihovi oblici i njihove sveze, jasno je zašto u *Ilirskoj slovnici* nema tih dijelova.

Dosad je Veber kao gramatičar u ocjenama bolje prošao od Babukića. Istine radi, Veber je dosta toga preuzeo od drugih, osobito mnogo od Antuna Mažuranića, ali i od Babukića, npr. podjelu suglasnika po njihovim artikulacijsko-akustičkim obilježjima, glagolske vrste, podjelu složenih rečenica na *sveze* i *zglobe*, tj. na koordinirane i subordinirane rečenice, itd., a neki su dijelovi Babukićeva opisa uspješniji, kao što je obrada složene rečenice i usklika. Obojica brinu o domaćem gramatičkom nazivlju. U odnosu na sve dotadašnje gramatike Babukić je u svim dijelovima gramatičkoga opisa poseban, a Veber je to u svojoj skladnji. Po sistematičnosti i jednostavnosti izlaganja Veber je sličan Mažuraniću, pa tako *Skladnja* i Mažuranićevo *Rečoslovje* u svemu čine skladnu cjelinu. Babukić i Veber imaju i sličnosti i razlika. Razlikuju se po metodi, ali su jednaki po shvaćanjima književnoga jezika i po utopijskom ilirskom snu. Polaze s istih pravopisno-jezičnih stajališta koja nisu skloni mijenjati. Zagovornici su morfonološkoga pravopisa svim svojim znanstvenim uvjerenjem. Veliko poštovanje prema Karadžiću nije Babukića moglo navesti da odustane od "etimologije" i prikloni se "blagoglasnom" pravopisu. Veber će tek u trećem izdanju svoje slovnice odustati od grafema *ě* i dvoslova *ěr*, kada su gotovo svi ilirci odustali od njih, ali će i dalje uporno braniti genitivno *-ah* i morfonološki pravopis te još vjerovati da se Hrvati barem sa Slovencima mogu ujediniti u jednom književnom jeziku (Jonke 1965: 122). Babukić je *Osnovom slovnice slavjanske narječja ilirskoga* na najboljim tradicijama hrvatskih jezikoslovaca, a Veber je posljednji branitelj tradicije pred nasrtajem hrvatskih vukovaca.

Književnojezična koncepcija zagrebačke filološke škole nije građena na temeljima novoštokavske folklorne koine. Dok je novoštokavska folklorna koine u 18. st. objedinila velik dio štokavskoga područja, dotle je zagrebačka filološka škola stvorila temelje za objedinjavanje Hrvatske u jednom književnom jeziku. I to je njezina najveća zasluga. Ideološki okvir južnoslavenizma ispunjen je zapravo gradbom hrvatskoga standardnoga jezika. Nepoistovječivanje standardnoga jezika bilo s kojim organskim idiomom, otvorenost prema čakavštini i kajkavštini, jezični purizam, ali i usvajanje prijeko potrebnih internacionalizama, izgrađivanje domaćega nazivlja i uopće osjetljivost na jezična i pravopisna pitanja ostali su nam u nasljeđe. U tom su smislu aktualni i Babukić i Veber, a svakako i Mažuranić i Šulek. Ako se tko poziva na nekakvo vraćanje, onda bi trebao imati na umu da to nije samo morfonološki pravopis i jezično čišćenje, nego su to i stari deklinacijski množinski nastavci, strani nam glagolski načini, dvojina u deklinaciji, obilje kalkova, novotvorbi, participi, neobičnoga reda riječi itd. Njihovo je vrijeme bilo vrijeme borbe za afirmaciju hrvatskoga jezika nad latinskim, njemačkim i talijanskim, uvođenje materinskoga jezika u javni život, stvaranje domaćega znanstvenoga nazivlja koje nismo imali. Ne treba se ni vraćati, ni počinjati ispočetka. Treba dograđivati upravo onako kako su i ilirci činili - na temeljima cjelokupne književne baštine.

LITERATURA

- Babukić, V., 1836: *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*, Danica II, br. 10 -15.
- Babukić, V., 1854: *Ilirska slovnica*, Zagreb.
- Brlić, A. T., 1854: *Grammatik der illyrischen Sprache*, Beč.
- Ham, S., 1996: O instrumentalu jednine imenica vrste *i*, *Jezik*, 44/1.
- Hrvatska gramatika: E. Barić, M. Lončarić, D. Malić, S. Pavešić, M. Peti, V. Zečević, M. Znika: *Hrvatska gramatika*, Zagreb 1995.
- Jagić, V., 1865: Primjetbe k našoj sintaksi s gledišta savrnujuće gramatike, *Književnik*, u: *Polemike*, kolo 1, knj. 3.
- Jonke, Lj., 1956: Veberove zasluge za naš književni jezik, *Rad JAZU*, 309.
- Jonke, Lj., 1965: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb.
- Mažuranić, A., 1859: *Slovnica hrvatska za gimnazije i realne škole*, Zagreb.
- Pavešić, S., & Z. Vince: *Gramatika*, u: *Jezični savjetnik*, Zagreb 1971.
- Polemike: *Polemike u hrvatskoj književnosti*, priredio Ivan Krtalić, Zagreb 1982, kolo I, knj. 1, 2, 3.
- Pranjeković, I., 1992: Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića, *Fluminensia*, 4/1.
- Pranjeković, I., 1993: *Adolfo Veber Tkalčević*, Zagreb.
- Smičiklas, T., 1876: *Život i djela Vjekoslava Babukića*, Zagreb.
- Srpski jezik* (redaktor Milorad Radovanović), Opole 1996.
- Tafra, B., 1992: Dijalekatna osnovica "ilirskoga" jezika, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik HFI*, 18.
- Tafra, B., 1993: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb.
- Veber, A., 1839: *Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta*, Beč.
- Veber, A., 1862: Brus jezika, *Pozor*, u: *Polemike*, kolo I, knj. 3.
- Veber, A., 1864: O našem pravopisu, *Književnik*, u: *Polemike*, kolo I, knj. 2.
- Veber, A., 1865a: Odgovor g. Jagiću na primjetbe o sintaksi, *Književnik*, u: *Polemike*, kolo I, knj. 3.
- Veber, A., 1865b: O našem pravopisu, *Glasonoša*, u: *Polemike*, kolo I, knj. 2.
- Veber, A., 1876: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb.
- Veber, A., 1879: Na razstanak g. Divkoviću, *Narodne novine*, u: *Polemike*, kolo I, knj. 3.
- Veber, A., 1884: Zagrebačka škola, *Vienac*, u: *Polemike*, kolo I, knj. 3.
- Veber, A., 1887: *Djela Adolfa Vebera*, III, Zagreb.
- Vončina, J., 1993: Hrvatski jekavski dugi jat, u: *Preporodni jezični temelji*, Zagreb.

SUMMARY

Branka Tafra

GRAMMATICAL MODEL OF VJEKOSLAV BABUKIĆ AND ADOLFO VEBER

The author compares the grammars of Vjekoslav Babukić and Adolfo Veber, the first and the last codifier of the Zagreb philological school. The comparison shows the characteristics of the school as well as the language norm of the time.

Diana Stolac

SINTAKSA ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA

izvorni znanstveni rad

UDK 808.62 - 56 VEBER TKALČEVIĆ, A.

U radu se analizira Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije Adolfa Vebera Tkalčevića i postavlja se u odnos sa sintaktičkim opisima hrvatskoga jezika u gramatikama starijih jezikoslovaca. Posebna je pozornost posvećena trodjelnosti skladnje: skladnji slaganja, djelovanja i poredanja.

Od prvih pisanih spomenika na hrvatskome jeziku do prvih jezikoslovnih priručnika koji žele taj jezik normirati, proći će stoljeća. Ta su nas stoljeća obdabila liturgijskim knjigama na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije, vrijednim hrvatskoglagoljskim zbornicima zapisanima hibridnim jezikom hrvatskoga srednjovjekovlja, pravnim tekstovima (zakonicima, statutima, urbarima, darovnicama, testamentima) na narodnome jeziku, te antologijskim djelima hrvatske renesanse. Ali normativnih tekstova koji bi tu bogatu pisanu produkciju pratili - nema.

U tom kontekstu *tek*, a zapravo *već*, na razmeđu 16. i 17. stoljeća Hrvati dobivaju svoje prve *tiskane* jezikoslovne priručnike: rječnik Fausta Vrančića i gramatiku Bartola Kašića, koji su prvi korak u definiranju hrvatskoga standardnog jezika.

Gramatika Bartola Kašića *Institutionum linguae Illyricae libri duo* tiskana je u Rimu 1604. godine za potrebe Družbe Isusove. Tekst je gramatike na latinskome jeziku, a autor slijedi, za svoje vrijeme, najbolje modele gramatičkoga opisa uređene za latinski jezik,¹ te ih prilagodava fonološkim, morfološkim i sintaktičkim posebnostima hrvatskoga jezika. Hrvatski jezik koji je Kašić opisao ima čakavsko-štokavsku osnovicu (vjerojatno na sugestiju Aleksandra Komulovića).² Osim pouka o grafiji i izgovoru, te uobičajeno vrlo opsežne morfologije Kašić je svojoj gramatici dodao na posljednje četiri stranice i nekoliko pouka o konstrukciji (*De constructione praecepta aliquot*). Osim pravila nastalih pod izravnim utjecajem latinske Alvarsove gramatike, Kašić uvodi i svoje pravilo o slaganju *imena i glagola*, odnosno subjekta i predikata.³

1 Usp. Emmanuelis ALVARI, *De institutione Gramatica libri tres*, Lisabon 1572.

2 Usp. Vjekoslav ŠTEFANIĆ, *Bellarmino-Komulovićev Kršćanski nauk, Vrela i prinosi*, 8., 1938., str. 1-50: "A vrlo je vjerojatno da je mladom B. Kašiću on sugerirao karakter jezika u gramatici hrvatskog jezika" (str. 11.).

3 Detaljnu analizu Kašićeve gramatike v. u: Radoslav KATIČIĆ, *Gramatika Bartola Kašića, Rad JAZU*, knj. 388., Zagreb 1981., str. 5 i d. Usp. također: Miroslav KRAVAR, *Kašićeva Gramatika: "ilirčki" jezik u školi katoličke reforme*, u: *Bartol Kašić, zbornik radova o životu i djelu*, Zadar 1997., str. 83-94.

Na Kašića se izravno nadovezuje Ardelio Della Bella, autor druge hrvatske gramatike isusovačke koncepcije, tiskane uz veliki talijansko-latinsko-hrvatski rječnik u Veneciji 1728. godine - *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilita maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica*. Della Bella se opredijelio za jekavsku štokavštinu i značajno proširio Kašićev opis.⁴ Naročito je to vidljivo na sintaktičkoj razini. Dok je Kašić svojoj gramatici tek dodao trinaest sintaktičkih pravila, Della Bella ih ima devet, ali su ona samo dio sintaktičkoga opisa. Čak su četiri poglavlja posvećena sintaksi, prvenstveno se baveći spojem glagola i imenice, opisujući ga kao odnos glagola i padeža, dakle glagolsku rekciju, premda primjeri ne pokazuju uvijek odnos glagola i objekta nego i odnos predikata i priložne oznake. Time je dan značajan doprinos sintaksi padeža.

Opširnija obrada sintaktičkih načela u Ardelija Della Belle sljedeća su stepenica gotovo četiri stoljeća dugoga kontinuiteta hrvatske gramatike. Također je značaj Della Bellinih sintaktičkih napomena u isticanju stilske obilježenosti nekih sintaktičkih konstrukcija u odnosu na druge. Poneka nepreciznost ne umanjuje vrijednost jednog od prvih pokušaja sintaktostilističke raščlambe.

I Bartol Kašić i Ardelio Della Bella prikazuju sintaksu u okviru tzv. male sintakse ili sintakse sintagmi, pa je za njih granica sintakse sintagma.⁵ Naime, nijedno pravilo ne obuhvaća odnos više od dviju riječi (npr. sročnost broja i imenice) ili dviju sintaktičkih kategorija (npr. glagolska rekcija), odnosno čak i tada kada zalazi u sintaksu rečenice, prikazuje to kao odnos dviju riječi (npr. Kašićevo 3. pravilo o slaganju imenice i odnosne zamjenice, zapravo suodnosnice zavisnosložene rečenice, ili Della Bellino nedorečeno objašnjenje slaganja glagolskih vremena između glavne i zavisne rečenice). U objema je gramatikama uočljiv i niz nepreciznosti, pa i pogrešaka (npr. Kašićeve prijedložne nominativne, a zapravo akuzativne sintagme), ali su neke i ispravljene, kao što je prikaz sročnosti atributa i imenice, gdje Kašić naznačuje da se *imenica* slaže s pridjevom u rodu, broju i padežu, a Della Bella to ispravlja - *pridjev* se slaže s imenicom u tim gramatičkim kategorijama. Valja reći i da je dio sintaktičkih napomena uključen u odjeljke o morfologiji, kao što je slaganje broja *dva* i imenice u Kašića ili objašnjavanje razlike između određenih i neodređenih pridjeva pomoću atributne i predikatne funkcije u Della Belle, odnosno prikaz prijedloga kao vrste riječi pomoću sintagmi s imenicama u obojice gramatičara. Ipak, i pored vrlo kratke sintakse, odnosno maloga broja njihovih nepovezanih pravila, te podsvjesnom pokušaju opisa hrvatskoga jezika po modelu učinjenom za latinski, oba gramatičara navode ona temeljna pravila hrvatske sintakse koja je u osnovnim crtama definiraju, kao što su sročnost subjekta i predikata, atributa i njegove imenice, izravni objekt u akuzativu uz prelazne glagole, neobvezatnost priložne oznake, slaganje broja i imenice...

4 O strukturi Della Belline gramatike, te usporedbi s Kašićevim i Mikaljinim gramatičarskim opisima usp. Stjepan BOSANAC, *Ocjena Dellabelline gramatike (Prilog za istoriju hrvatske gramatike)*, *Nastavni vjesnik, časopis za srednje škole*, knj. IX, Zagreb 1901., str. 529 i d.; Miroslav KRAVAR, *Staro i novo u Della Bellinoj gramatici*, *Filologija*, knj. 19., Zagreb 1991., str. 13-22.; Josip JERNEJ, *Struktura Della Belline gramatike*, *Filologija*, knj. 19., Zagreb 1991., str. 23-29.

5 Detaljne analize sintaktičkih odjeljaka u Kašićevoj i Della Bellinoj gramatici v. u: Diana STOLAC, *Sintaksa Bartola Kašića, Fluminensia*, god. 3., br. 1-2., Rijeka 1991., str. 169-175., te Diana STOLAC, *Della Belline napomene o sintaksi*, *Filologija*, knj. 19., Zagreb 1991., str. 45-48.

Do 19. su stoljeća tiskane još četiri gramatike na štokavskoj (Tadijanovičeva, Relkovičeva, Lanosovičeva i Jurinova)⁶ i dvije na kajkavskoj dijalekatskoj osnovici (Szentmrtonyjeva i Kornigova),⁷ a nastalo je i nekoliko rukopisnih gramatičkih opisa, između ostalih i Križaničeva gramatika s hibridnom, tronarječnom književnojezičnom koncepcijom,⁸ te Vitkovičeva kao prvi gramatički opis kajkavskoga književnog jezika.⁹

Te starije gramatike hrvatskoga jezika normiraju književni jezik na tragu osnovnoga Kašićeva i Della Bellina opisa, što se u nekima izrijekom navodi, kao na primjer u slavonskih gramatičara. Svi ti gramatički opisi nemaju i dijelove o sintaksi, pa tako npr. Blaž Tadijanović, premda nudi *svašta pomalo*, da parafraziramo naslov gramatike, sintakse nema. Neki, pak, pokazuju veći broj stranica sintaktičkih opisa, kao npr. četrdesetak stranica u Lanosovičevoj gramatici ili zavidnih 135 stranica u Relkovičevoj *Novoj slavonskoj i nimačkoj gramatici*.

Gramatičarski se naponi pojačavaju u 19. stoljeću, koje nam podaruje desetak značajnih gramatika, što uvjetuju traženja najboljih putova u definiranju standardnoga jezika, a mnoge gramatike doživljavaju brojna izdanja, između ostaloga i zbog promjena u školstvu, do kojih nužno dolazi nakon uredbe o obvezatnom pohađanju osnovne škole.¹⁰

Devetnaesto nam stoljeće podaruje i nekoliko gramatika koje pokušavaju normirati kajkavski književni jezik, pa dijelom i kajkavsku sintaksu, što u prvim desetljećima ima jedno značenje, a nakon odabira nacionalnoga književnog jezika potpuno drugo. Naime, *Horvatzka Grammatika oder kroatische Sprachlehre* Josipa Matijevića (1810) i *Jezičnica horvatsko-slavinska za hasen Slavincev i potreboču ostaleh stranskoga jezika narodov* (1826) Josipa Đurkovečkoga izlaze prekasno da bi promijenile sudbinu kajkavskoga književnog jezika, ali ipak izlaze u vrijeme u kojemu su na tome jeziku nastajala književna djela i kada su ga upotrebljavali najznačajniji kulturni djelatnici u hrvatskome upravnom središtu Zagrebu - jezgra ilirskoga pokreta: Ljudevit Gaj, Antun Mihanović, Pavao Štoos... Gramatika Ignaca Kristijanovića *Grammatik der Kroatischen Mundart* ugledat će svjetlo 1837. godine, kada je ilirska književnojezična koncepcija već polučila neke rezultate: izbor (jekavske) novoštokavštine za osnovicu nacionalnome književnom

6 Blaž TADIJANOVIĆ, *Svašta pomalo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik*, Magdenburg 1761, Tropava 1766.; Matija Antun RELKOVIĆ, *Nova slavonska i nimačka gramatika*, Zagreb 1767, Beč 1774, 1789.; Marijan LANOSOVIĆ, *Neue Einteilung zur slavonischen Sprache*, Osijek 1778, 1789; *Einteilung zur slavonischen Sprachlehre*, Budim 1795.; Josip JURIN, *Slovkinja slavnoj slovinskoj mladosti diačkim, iliričkim i talianskim izgovorom napravljena s' naukom i trudom o. Jozipa Giurina / Grammatica illyricae juventuti latino, italoque sermone instruendae accommodata studio ac labore patris Josephi Gjurini*, Mleci 1793.

7 Ignacij SZENTMÁRTONY, *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teuschen*, Varaždin 1783.; Franz KORNIG, *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen*, Zagreb 1795.

8 Juraj KRIŽANIĆ, *Gramatično izkazanje ob ruskom jeziku*, rkp. Tobolsk 1665.

9 Ivan VITKOVIĆ, *Gründe der croatischen Sprache zum Nutzen der deutschen Jugend*, rkp. 1779.

10 *Zakon o pučkim školama i preparandijama* donesen je 1874. godine, za bana Ivana Mažuranića, kada su Hrvatska i Slavonija stekle prosvjetnu autonomiju. To je prvi zakonski akt o obveznom osnovnom obrazovanju u nas.

jeziku,   u Babukićevoj gramatici od 1836. godine, nova latini ka grafija od 1835. godine, i dr. Stoga Kristijanovi eva kajkavska gramatika, kao zakašnjeli romantičarski pokušaj normiranja kajkavštine, nije imala većega odjeka.

Ipak, kada govorimo o gramatikama 19. stoljeća ne mislimo naj e e na kajkavske jezi nice, niti na gramatičke opise s početka stoljeća jezikoslovaca Josipa Volti a,¹¹ Francesca Marije Appendinija,¹²  ime Star evi a¹³ ili Ignjata Alojzija Brlića,¹⁴ nego prvenstveno na gramatike kojima je cilj normiranje nacionalnoga književnog jezika - Babukićeve, Mažuranićeve i Veberove gramatičke prinose. Prijelomnom se smatra Babukićeva *Osnova slovnice slavjanske nar  ja ilirskoga* na stranicama *Danice ilirske* iz 1836. godine.¹⁵

Zastanimo na sintaktičkim opisima. Kakav je položaj sintakse u gramatikama 19. stoljeća? Objavljuju se gramatike koje su možda u početku bile zamišljene i čak najavljene kao cjeloviti gramatički opisi, ali u realizaciji pokazuju zamjetno odstupanje od takvih planova, naj e e upravo na štetu sintakse. Najbolje se to vidi na *Slovnici H rvatskoj* Antuna Mažuranića. Tijekom jednoga desetljeća, od 1859. do 1869. godine, tiskana su četiri izdanja ove gramatike, kojoj u produžetku naslova stoji **Dio I. R  oslovlje**, dok planiran drugi sintaktički dio nikada nije napisan (vjerojatno zbog opsežnoga posla ravnatelja riječke gimnazije, koji je upravo u to vrijeme obnašao). Svjestan da njegovoj gramatici nedostaje sintaksa, Mažuranić u predgovoru upućuje čitatelje na Veberovu *Skladnju*, tiskanu kad i prvo izdanje njegove gramatike - 1859. godine.¹⁶

Takva je sudbina i *Slovnice jezika Hrvatskoga ili Srbskoga* Vinka Pacela iz 1860. godine, koja takoder ima samo **I. diel** naslovljen *Nauka o prieslovu*, današnjim jezikoslovnim pojmovljem rečeno - fonetika i fonologija hrvatskoga književnog jezika.

U drugim svojim djelima obojica jezikoslovaca daju svoje poglede i na druge jezične razine - kao ranije Mažuranić svojim *Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika za početnike* (1839), gdje je četvrti dio naslovljen *Syntaxis iliti R  ih slaganje*, tako i Pacel svojom knjigom *Oblici književne hrva tine* (1865).

Proučene i posljednjih godina znanstveno valorizirane sintaktičke opise nalazimo,

- 11 Josip VOLTI , *Grammatica illirica*, u: *Ri oslovnik iliri koga, italianskoga i nima koga jezika*, Be  1803.
- 12 Francesco Maria APPENDINI, *Grammatica della lingua Illirica*, Dubrovnik ¹1808, ²1828, ³1838, ⁴1850. Kada govorimo o sintaksi, iz cijeloga se starijega hrvatskoga jezikoslovlja upravo ova gramatika posebno izdvaja. Od gotovo četiristo stranica više od dvjesto stranica, dakle preko polovice knjige posvećeno je sintaksi. Usp. Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1978., str. 159-161.
- 13  ime STARČEVIĆ, *Nova ri oslovnica iliri ka*, Trst 1812.
- 14 Ignjat Al. BRLIĆ, *Grammatik der illyrischen Sprache*, Ofen ¹1833, Zagreb ²1842, ³1850.
- 15 Na istome su gramati arskome poslu sljedećih desetljeća bili i, na primjer, Rudolf Fr hlich (1850), Fran Volarić (1854), Vinko Pacel (1860; 1865) i Dragutin Parčić (1873), ali su oni obično zaobila eni u sustavnim gramatikolo kim raspravama. Takoder se ovom prigodom ne osvrćemo na gramatike nastale koncem stoljeća iz pera Mirka Divkovića i Tome Maretića, o kojima se obično govori u kontekstu djelovanja hrvatskih vukovaca, filologa drukčije književnojezične koncepcije.
- 16 Usp. Milan MOGU , *Antun Mažuranić*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb 1978., str. 36-37.

dakle, u Babuki a¹⁷ i Vebera,¹⁸ konkretno u trećoj Babuki evoj gramatici naslovljenoj *Ilirska slovnica* (1854), Veberovoj *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta* (1871¹, 1873², 1876³) te prvoj u zasebnu knjigu izdvojenoj sintaksi *Skladnji ilirskoga jezika za srednja učilišta* (1859). Sljedeća će izdvojena sintaksa biti tek *Sintaksa hrvatskog jezika* Mirka Divkovića iz 1881. godine, nastala uglavnom prema Miklo i evu i Dani i evu uzoru.¹⁹

Skladnja ilirskoga jezika za srednja učilišta Adolfa Vebera Tkalčevića objavljena je 1859. godine. Na naslovnici je autorovo ime Adolfo Weber. Knjiga obasi e 192 stranice. Dok se za Veberovu *Slovnicu* u literaturi spominje više djela na koja se za pisanje pojedinih dijelova ugledao, za *Skladnju* je zamijećen utjecaj Vjekoslava Babukića i latinske sintakse. Veber sam na posljednjim stranicama u *Opazki pisca Skladnje* navodi sljedeće: "Skladnja je ova sastavljena prama slovnici g. Antuna Mažuranića, s kojom čini podpunu slovnicu hrvatskoga jezika. Pisana je pako za gimnazijalne učenike. /.../ Ova dakle Skladnja nekoristi bez Mažuranićeva R  oslovlja, i bez v eta učitelja. Ovo posljednje ne kodi, mislim, d lu, jer inače se piše za samouke, a inače za učenike. /.../ ... u sastavljanju bile su mi u pomoć slovnice: *Babukića*, *B rlia* mladjega i *Josipa Muczowskoga*."²⁰

Krenimo kroz gramatiku.

Veber sintaksu imenuje *skladnjom*, a u uvodu kaže da nas "uči, kako se *slažu* ili *skladaju* pojedine r ci, da od njih postanu izreke, a od ovih želi govor" (S.1). Vidi je trodjelnom: to su *skladnja slaganja*, *skladnja d lovanja* i *skladnja poredanja*. *Skladnju slaganja* zanimaju rečenica i dijelovi rečenice, *skladnja d lovanja* bavi se sintaksom oblika i vrsta riječi, a *skladnja poredanja* opisuje red riječi u rečenici. Trodjelnost je sintakse za Vebera uvjetovana različitim odnosima koje riječi ostvaruju s drugim riječima s kojima dolaze u dodir u rečenici - koordinacije ili subordinacije, a značajno je da uočava potrebu posebnoga opisivanja reda riječi u rečenici, i to ne samo *naravnoga* nego i *um tnoga*.

Iz ovakvoga Veberova poimanja sintakse i sintaktičkih problema proizlazi i koncepcija *Skladnje*. Tako je knjiga podijeljena u tri *ods ka*, koji odgovaraju trima dijelovima sintakse. Nejednaka su opsega, što je i očekivano. Naime, *skladnja slaganja* i *skladnja poredanja* predstavljaju nove poglede na sintaksu, pa je Veber taj svoj pokušaj opisivanja odnosa rečeničnih dijelova, odnosno reda riječi u rečenici te uporabe interpunkcije u rečenici, sveo na samo dvadesetak stranica. Drugi je pak, *ods k* najbliži dotadašnjim sintaktičkim opisima. Sastoji se od pedeset paragrafa objašnjenih na 130 stranica, u kojima je detaljno prikazana sintaksa padeža, posebno odnos pojedinih prijedloga i padeža, zatim poraba deklinabilnih vrsta riječi, a naročito precizno sintaksa

17 Usp. Branka TAFRA, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb 1993.

18 Usp. Ljudevit JONKE, *Veberova "Skladnja ilirskoga jezika" - prva naša sintaksa*, u: *Hrvatski jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb 1971., str. 147-160.; Ivo PRANJKOVIĆ, *Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića*, *Fluminensia*, god. 4., br. 1, Rijeka 1992., str. 113-119.; Ivo PRANJKOVIĆ, *Adolfo Veber Tkal evi *, *Kritički portreti hrvatskih slavista*, Zagreb 1993.

19 U ove se jezikoslovce mogao ugledati za sintaksu sintagme, ili tek samo dio nje. Tako npr. Đuro Daničić u svojoj knjizi *Srbska sintaksa*, objavljenoj 1858. godine, analizira samo sintaksu padeža.

20 Adolfo VEBER, *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Be  1859., str. 188-189 (isticanja autorova). Dalje se u članku iza navoda iz ove knjige nalazi u okruglim zagradama inicijal naslova S i zarezom odvojena stranica navoda. Sva su isticanja u navodima autorova.

glagolskih oblika. Time se *skladnja djelovanja* izdvaja kao središnji dio ove knjige. *Skladnja* ima i dvadesetak stranica dodatka. Čine ga odjeljci *O stihotvorstvu*, *O ritmičkih stihovih* i *O naglašenih stihovih*. Veber sam kaže: "Nauk se ovaj završuje pravili o pjesničtvu kano jednom od glavnih načina, kojimi se misli izriču" (S,1).

U ovome ćemo se članku ograničiti samo na iznošenje nekih pojedinosti iz prvoga dijela *Skladnje*, budući da je on (uz treći dio) poseban Veberov pomak u sintaktičkim opisima dotadašnjega jezikoslovlja. Proučavatelji Veberove *Skladnje* već su se osvrnuli na nespretnosti mnogih definicija u njoj donesenih,²¹ pa se nećemo na tome posebno zadržavati.

Veberova *skladnja slaganja* opisuje kako se reči u izreci s drugimi udesuju ili slažu. Taj dio sintakse odgovara prvim dijelovima i suvremenih sintaksa, budući da donosi definicije i primjere za glavne dijelove rečenice, te osnovne podatke o strukturi jednostavnih rečenica.

Polazište je *izreka*, koju definira kao "misao, koja se rečmi očituje" (S,2), dakle rečenica. Glavni su joj i *obvezatni* dijelovi subjekt i predikat. Naime, Veber naglašava da svaka izreka mora imati "dvě glavne česti: subjekt i predikat" (S,2). Ipak, primjeri koji slijede, naročito na sljedećim stranicama, nemaju izrečenoga subjekta u rečeničnome ustrojstvu, npr. *čitam; pišeš, pčva, zovemo, vučete, tuku...* Ti, pak, primjeri logično slijede iz bitne značajke hrvatskoga jezika da gramatički morfemi u glagola naznačuju osobu, pa je zamjenica zalihosna. Za nas je danas zanimljivo primijetiti da je Veber *tri gramatičke osobe* opisao sa stajališta teorije komunikacije - "*pčva* je, koja govori; *druga*, s kojom se govori; *tretja*, o kojoj se govori" (S,4).

Drugi je glavni dio izreke *predikat*. Osim predikata izrečena *glagoljem*, kojim se posebno ne bavi (samo kaže da se odnos subjekta i takvoga predikata *naznačuje raznimi dočetcu*), predikat se može izreći i *samostavnikom*, *pridavnikom*, *participijem*, *zaimenom posčdovnim*, *brojnikom* ili *prislovom*. U ovome slučaju "treba *kopula*, da se spoji predikat sa subjektom" (S,3). Iz toga proizlazi (a i svih grafijskih isticanja predikata u primjerima) da Veber predikatom shvaća samo imenski dio, dok mu je *kopula* (*glagolj biti*) tek način spajanja subjekta s predikatom. *Kopulu* nikako ne vidi kao dio predikata, što dokazuje i definicijom *proste izreke* (rečenice): "*Prosta* je izreka onda, kada ima samo subjekt i predikat, a kadšto i *kopulu*; n. p. *Učenik uči. Bog je pravičan*" (S,5).

Da se u *skladnji slaganja* radi o tradicionalnom pogledu na sintaksu, vidimo npr. iz poretka iznošenja definicija, pa je subjekt na prvome mjestu, a predikat na drugom, za razliku od suvremene sintakse, koja središtem rečenice vidi predikat, pa od njega i počinje sintaktički opis. Da se, pak, u *skladnji slaganja* mogu naći postupci slični onima u suvremenim hrvatskim gramatikama 80-tih i 90-tih godina našega stoljeća, pokazuje npr. definiranje *stegnutih izreka* i način njihova opimjerivanja. U *skladnji slaganja* Veber opisuje jednostavne rečenice ili izreke, koje dijeli na već spomenute *proste* (koje imaju samo subjekt i predikat) i *razširene izreke* (koje uz subjekt i predikat imaju dodatke). I *proste* i *razširene* mogu pak biti *jednostavne* ili *stegnute*. *Jednostavne* imaju samo jedan subjekt i jedan predikat, dok *stegnute* dobijamo *kada s jednim subjektom spojimo više predikata* ili *kada sa više subjektah spojimo jedan predikat* (S,9). U prikazu stegnutih rečenica Veber se služi dvjema ishodišnim rečenicama, npr. *Težak je marljiv, Težak je uztérpan*, koje onda steže u

21 Usp. Ivo PRANJKOVIĆ, *Adolfo Veber Tkalčević*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb 1993., str. 18-23.; također rad istoga autora u ovome zborniku.

jednu *Težak je marljiv i uztérpan*, označujući taj postupak stezanja pomoću matematičkoga znaka za jednakost (=). Suvremene se gramatike služe upravo istim načinom pokazivanja veza između dubinskih i površinskih struktura.²²

Privedimo analizu zaključku.

Vidjeli smo da je do Babukića i Vebera granica sintakse bila sintagma, pa se može tzv. velike sintakse ili sintakse rečenice. Tim je pomakom učinjen značajan korak u sintaksi, budući da se otvorio cijeli niz problema koje sintaksa sintagme nije mogla opisati, jer se ograničavala na objašnjavanje odnosa dviju riječi ili sintaktičkih kategorija. Sada se analizira poredak sintaktičkih dijelova ili red riječi u rečenici.

Danas se granice sintakse sve više šire, pa suvremeni gramatičari uvode pojam diskurza, a često analizom treba obuhvatiti i tekst. Konektori kao signali kontekstualne uključenosti rečenice nude nove mogućnosti pristupa zavisnostima unutar diskurza i teksta. Ovi su pomaci u percepciji sintaktičkih problema pomogli i kvalitetnijem opisu odnosa i unutar rečenice, pa i problema sintagmi. Veberova je *Skladnja* iz danas daleke 1859. godine na samim počecima suvremenih sintaktičkih promišljanja.

22 O tome i: Ivo PRANJKOVIĆ, *Gramatike Adolfa Vebera Tkalčevića*, *Fluminensia*, god. 4., br. 1, Rijeka 1992., str. 114.

SUMMARY

Diana Stolac

SYNTAX BY ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ

The paper deals with the *Syntax of the Illyrian Language for First Classes of the Secondary School* by Adolfo Veber Tkalčević, which is being placed in relation to the syntactic descriptions of the Croatian language in the grammars of earlier grammarians. A special consideration is given to the syntax consisting of three parts: syntax of concordance, functioning and comparison.

Sanda Ham

PASIVNA REČENICA U VEBEROVOJ SKLADNJI

izvorni znanstveni rad

UDK 801.56 VEBER TKALČEVIĆ, A.

U radu se prikazuje Veberov opis pasiva prema trima temeljnim odrednicama, a onima na kojima počiva i suvremeni opis pasiva: metodološki pristup pasivu, iskazivanje vršitelja radnje, vremenska vrijednost pasivnoga predikata tvorenoga gl. pridjevom trpnim.

Veberova je *Skladnja*¹ u nas uglavnom poznata kao prva sintaksa hrvatskoga jezika, ali suvremeniji znanstveni radovi naglašuju i činjenicu o Veberovom metodološkom pristupu sintaksi koji je sličan suvremenom, generativno-transformacijskom,² a ponajprije kada je riječ o 'pokrćenim izrekama'.³

Međutim, Veberova *Skladnja* ima još jednu crtu suvremenosti koju treba naglasiti, a to je sinkronijski pristup. Riječ je o tom da Veber daje opis jezičnoga sustava, a onoga koji mu je suvremen i da je prema sintaktičkomu opisu iz *Skladnje* moguće pristupiti tekstovima njegova doba i valjano ih opisati, odnosno potvrditi većinu od Veberovih postavki.⁴ I sam Veber, odgovarajući na Jagićevu kritiku,⁵ o svojoj *Skladnji* kaže: "Na to primjećujem, da nisam pisao svoje *Skladnje* na temelju onakove učenosti (!!), koja ide svakomu izrazu tražiti koljevku, već ja uzimam r i e č kano odrasla čovjeka, pak joj opredjeljujem mjesto... Zato posve pravo veli g. Jagić da ja drugčije pišem filologičke članke, jer dočim on svakom i najmanjom sgodom iznosi na vidjelo svoje znanje sanskrita,

1 Rad je utemeljen na *Skladnji* iz Veberove *Slovnice hrvatske*, Zagreb, 1876., a sam Veber za to izdanje *Skladnje* kaže: "Skladnju sam i znatno umnožio i preradio, kako bi bila preglednija, razumljivija, ter shodnija. - Ovo treće izdanje opet sam amo tamo popunio." (Opazka spisateljeva u navedenom izdanju.)

2 U ovom će se radu generativno-transformacijska metoda nazivati preobličnom.

3 Metodološku valjanost posebice naglašuju sljedeći autori:

B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Zagreb, 1993., str. 157., I. Pranjković, *Adolfo Veber Tkalčević*, Zagreb, 1993., str. 19.-22., S. Ham, *Atributna uloga glagolskih pridjeva prošlih i sadašnjih u hrvatskom književnom jeziku 19. st.*, Rijec, Rijeka, 1995., br. 1/2, str. 19.-21.

4 Što posebice dolazi do izražaja kada je riječ o ustrojstvima koja su izrazitim obilježjem književnoga jezika 19. st., a u suvremenom se jeziku ne upotrebljavaju. Primjerice, gl. pridjevi prošli i sadašnji u atributnoj ulozi (o tom vidi u navedenom radu S. Ham).

5 *Primjetbe k našoj sintaksi s gledišta sravnjujuće gramatike*, Polemike u hrvatskoj književnosti, Zagreb, 1982., Knjiga III, str. 7.-29.

ja argumentiram iz same naravi našega jezika..."⁶ Treba naglasiti i to, a što je isto tako u skladu sa suvremenim sintaktičkim i uopće, suvremenim jezikoslovnim stavovima, da Veber svoj opis temelji na djelima svojih suvremenika, svoje postavke oprimjeruje iz književnih djela koja su mu suvremena, a ne na narodnom stvaralaštvu⁷ ili smišljenim (izmišljenim) primjerima.

Činjenica da je Veberova *Skladnja* sinkronijska i jeziku svojega doba suvremena, te da je utemeljena i oprimjerena književnim jezikom svojega vremena, bitna je kada je riječ o pasivu jer omogućuje usporedbu suvremenoga jezikoslovnoga pristupa pasivu s onim u Vebera, a s obzirom na to da i suvremeni i Veberov opis počivaju na jezičnim sinkronijskim razinama koje dijeli stoljeće i po jezikoslovnoga i jezičnoga razvitka!

Suvremeno jezikoslovstvo prilazi opisu pasiva preoblično, sagledavajući pasivnu rečenicu u odnosu na onu aktivnu koja ima istu ishodišnu rečenicu kao i pasivna, dakle, pasiv se promatra kao rezultat preoblike temeljnoga rečeničnoga ustrojstva - jednostavno i grubo rečeno - pasiv se smatra preobličenim aktivom. U okviru se takvoga pristupa uglavnom odgovara na pitanja iskazivanja vršitelja radnje u pasivu i vremenske vrijednosti pasivnoga predikata tvorenoga gl. pridjevom trpnim.⁸ Kako o istim tim pitanjima progovara i Veber, a temeljni mu je pristup pasivu blizak suvremenom, preobličnom, tako će se u ovom radu Veberova misao o pasivu izložiti prema sljedećim odrednicama:

- 1) pristup pasivu
- 2) iskazivanje vršitelja radnje u pasivu
- 3) vremenska vrijednost pasivnoga predikata tvorenoga gl. pridjevom trpnim.

1) Pristup pasivu

Razlikovanje je semantičkoga od gramatičkoga rečeničnoga ustrojstva suvremenoj sintaksi omogućilo jasniji i precizniji pristup pasivu - semantički dijelovi, a za pasivno ustrojstvo bitni, vršitelj i trpitelj, postavljaju se u odgovarajući odnos prema gramatičkima, subjektu i objektu. Na taj se način pasiv opisuje kao ona preoblika temeljnoga rečeničnoga ustrojstva u kojoj semantički dijelovi u aktivu bivaju iskazani jednim gramatičkim dijelovima, a u pasivu drugim, a ta je preraspodjela gramatičkih dijelova prema semantičkima obilježena posebnim morfološkim likom predikata. Taj se odnos obično prikazuje na sljedeći način:

Aktiv: Ceste je zatrpao snijeg

ceste = trpitelj/objekt

snijeg = vršitelj/subjekt

je zatrpao = aktivni predikat

6 A. Veber, *Odgovor g. Jagiću na primjetbe o sintaksi*, Polemike, Zagreb, 1892., Knjiga III, str. 44.

7 Što posebice izdvaja i I. Pranjković u navedenom djelu, str. 21.

8 O suvremenom pristupu pasivu u hrvatskom jezikoslovlju vidi:

R. Katičić, *Sintaksa hrvatskoga jezika*, Zagreb, 1986.

E. Barić..., *Hrvatska gramatika*, Zagreb, 1995.

S. Ham, *Pasivna rečenica u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*, magistarski rad u strojopisu, Zagreb, 1988.

S. Ham, *Pasiv i norma*, Jezik, Zagreb, 1990., god. 37, str. 65.-76.

L. Vukojević, *Sintaksa pasiva*, Rasprave ZHJ, Zagreb, 1992., sv. 18, str. 235.-258.

Pasivna preoblika postavlja trpitelja u gramatičku ulogu subjekta, a vršitelja u gramatičku ulogu objekta,⁹ aktivni predikat postaje pasivni dobivajući morfološki lik složenoga glagolskoga predikata s glagolskim pridjevom trpnim ili se glagolu dodaje morfem se:

Pasiv: Ceste su zatrpane snijegom

ceste = trpitelj/subjekt

snijegom = vršitelj/objekt

su zatrpane = pasivni predikat

Ovom je pojednostavljenom i temeljnom opisu pasiva slična i definicija pasiva u Katičića: "Pasiv je preoblika koja ni u čem ne dira u rijek, ali mijenja njegov odnos prema rečeničnom ustrojstvu. Ona značenjska jedinica koja se u temeljnoj rečenici uvrštava kao objekt u akuzativu uz prelazan glagol postaje u preobličenoj rečenici subjekt. Na samom glagolu označuje se ta preoblika promjenom oblika. Agens ili vršilac, koji je u temeljnoj rečenici uvršten kao subjekt, izriče se u pasivnoj preoblici prijedložnim padežnim izrazom a *od* ili *po*."¹⁰ Definicija uključuje čvrstu razliku, kako značenjsku, tako i terminološku, semantičkoga i gramatičkoga rečeničnoga ustrojstva.

Veber u *Skladnji* nema uspostavljenu razliku tih dvaju rečeničnih ustrojstava,¹¹ ali je prema njegovoj definiciji pasiva jasno da pasivnu rečenicu promatra u odnosu prema aktivnoj: "U pasivnoj izreci stoji akuzativ objekta aktivne izreke u nominativu kano subjekt, a subjekt aktivne izreke ili u instrumentalu, ili uzima predloge *od* i *po*, glagolj stoji u pasivnoj formi u istom vremenu, u kojem je bio u aktivnoj, i slaže se s novim subjektom u svačem..." (str. 166) O tom da Veber jasno uočava suodnos aktiva i pasiva svjedoči i primjer kojim oslikava svoj opis:

"Spomenici su serbski prepisani Nikolajevićem = Spomenike je serbske prepisao Nikolajević" (str. 167)¹²

Veber u svom opisu 'preoblike' polazi i od pasiva kao temeljnoga ustrojstva: "Kada se pasivna izreka pretvara u aktivnu, onda nominativ dolazi u akuzativ, a instrumental ili zamjenik njegov u nominativ; glagolj u aktivnu formu i slaže se s nominativom u svačem..." (str. 167.) Na temelju bi se posljednjega moglo zaključiti da Veber ne promatra samo aktivno ustrojstvo kao ono koje je temeljno; da sam suodnos aktiva i pasiva ne gleda jednosporno: aktiv > pasiv, nego dvosporno: aktiv > pasiv > aktiv. Pozornije čitanje ostalih dijelova *Skladnje*, ali i *Rječoslovja*, ipak dopušta zaključiti da je za Vebera temeljna i polazišna rečenica samo aktivna, a da je pretpostavio preobliku pasiva u aktiv, dakle pasiv kao temeljnu rečenicu, samo zbog didaktičkih razloga - jasnoće i bolje razumljivosti, jer je ipak riječ o školskoj sintaksi, a ne znanstvenoj. Riječ je o tom da Veber napominjući o pasivu na drugim mjestima u svojoj *Slovnici* neprestano naglašava da je to

9 U literaturi se obično govori o priložnoj oznaci vršitelja radnje koja može biti u instrumentalu ili prijedložni padežni izraz od (strane) + genitiv, po + lokativ.

10 R. Katičić, navedeno djelo, str. 143.

11 Definicije subjekta i predikata odmah kazuju da je riječ o nerazlikovanju semantičkoga i gramatičkoga ustrojstva: "S u b j e k t je osoba ili stvar, o kojoj se što veli... P r e d i k a t je ona rječ kojom se o subjektu što veli..." (str. 93.) Ono što u suvremenom jezikoslovlju odgovara pojmu i semantičkom nazivu 'vršitelj', u Vebera je 'subjekt'.

12 Nadalje su svi navodi iz Vebera iz njegove *Slovnice hrvatske iz 1876.*, pa se uz njih navodi samo oznaka stranice.

'bivši aktiv': bivši objekt, bivši subjekt', i da pri opisu uvijek polazi od aktiva kao temeljnoga ustrojstva: "Kada se ovakova izreka pretvori u pasivnu, ter se objekt metne u nominativ, i onda ostaje rečeni samostavnik... predikatom onoga bivšega objekta..." (str. 94.) "U instrumental se meće subjekt aktivne izreke kada se pretvori u pasivnu..." (str. 122.) "U pasivnih izrekah naznačujući subjekt bivše aktivne izreke..." (str. 127) "U pasivnih izrekah subjekt bivših aktivnih..." (str. 139.)

2) Iskazivanje vršitelja radnje u pasivu

Kada je riječ o iskazivanju vršitelja radnje, Veberov je opis gotovo u skladu sa suvremenim - za iskazivanje su vršitelja tri mogućnosti: instrumental, od + genitiv, po + lokativ. O svim trima mogućnostima Veber govori kada prikazuje suodnos aktiva i pasiva, ali i u poglavlju *O porabi padežah* gdje navodi primjere iz književnoga jezika svojega doba:

- instrumental

Još ranije bjehu se pojavili spomenici srbski, prepisani Nikolajevićem. (str. 122.)

- od + genitiv

Deset zapoviedih dano je od B o g a .

Teški san ju napopade, poslan od V i š n j e g a . (str. 127.)

- po + lokativ

Knjiga o dužnostih, pisana po C i c e r o n u , vrlo je zanimiva. (str. 139)

Osim triju navedenih mogućnosti, suvremene gramatike govore i o mogućnosti iskazivanje vršitelja prijedložnim izrazom *od strane + genitiv*, ali Veber tu mogućnost uopće ne spominje.

Suvremeni je normativni stav oštar prema pasivu s iskazanim vršiteljem, pa se smatra da takav pasiv valja izbjegavati jer "Od njega stil postaje izvještachen i težak."¹³, a prednost se daje upotrebi pasiva u kojem se vršitelj ne iskazuje. Općenito se smatra da je pasiv s iskazanim vršiteljem 'dopušten' samo stila radi, a da inače ga treba zamijeniti aktivom.¹⁴ Veber je posvema određen i prema upotrebi pasiva: "Ali pasivna se izreka kod nas samo onda upotrebljava, kad aktivna izreka neima jasno izrečena subjekta, inače se upotrebljava aktivna... Ako i neima jasno izrečena subjekta aktivne izreke, meće se ipak često aktivna umjesto pasivne forme" (str. 167), a pasiv s izrečenim vršiteljem upotrijebiti samo "iz retoričkih uzrokih, da se sačuva jedinstvo i blagoglasje izreke" (str. 167) - dakle, samo kada su stilski razlozi u pitanju, pa navodi primjer iz Antuna Mažuranića: "G. 1662.

13 R. Katičić, navedeno djelo, str. 145.

14 Taj se pristup pomalo napušta, a probija se misao o različitim priopćajnim vrijednostima aktiva i pasiva, a koje ne zadiru obvezno u stilsku razinu jezičnoga izraza. Riječ je o tom da su pasiv i aktiv dva različita obavijesna ustrojstva koja istu priopćajnu situaciju jezično uobličuju na različite načine, pa im je prema tomu obavijesna uloga različita. O tom opširnije vidi: P. Adamec, *Očerk funkcionalno - transformacionogo sintaksisa sovremenogo ruskogo jazyka*, Praha, 1973.; Olga Mišeska-Tomić, *Syntax and syntaxes*, Beograd 1987., S. Ham, u navedenom radu *Pasiv i norma*.

poče se predavati filozofija u gimnaziji zagrebačkoj po dvih profesori, utemeljena po Dianeževiću, kanoniku zagrebačkom." (str. 167)

3) Vremenska vrijednost pasivnoga predikata tvorenoga gl. pridjevom trpnim

Pozornosti je vrijedna Veberova misao o vremenskoj vrijednosti pasivnoga predikata: "...glagolj stoji u pasivnoj formi u istom vremenu, u kojem je bio u aktivnom..." (str. 166). Prema navodu je razvidno da Veber pri odredbi vremenske vrijednosti pasivnoga predikata polazi od vremenske vrijednosti aktivnoga, dakle, polazišna mu je rečenica i opet aktivna. Takav je pristup sukladan njegovu općenitu pristupu pasivu jer pasiv promatra u odnosu na aktiv, pa je metodologija opisa pasiva unutar same sebe dosljedna.

Veberov kriterij omogućuje jednoznačnu odredbu vremenske vrijednosti pasivnoga predikata tvorenoga morfemom *se*, ali kada je u pitanju pasivni predikat tvoren glagolskim pridjevom trpinim (dalje u tekstu: GPT) teško je uspostaviti jednoznačnost u suodnosu aktivni/pasivni predikat. U suvremenom je jezikoslovlju još uvijek neodgovoreno na temeljno pitanje kada je o predikatu s GPT riječ, a to je pitanje pristupa, kriterija kojim se određuje njegova vremenska vrijednost.

Prema jednom se pristupu vremenska vrijednost sagledava iz same pasivne rečenice i suodnosa u njoj, pa se predikati tvoreni GPT razdvajaju na one koji imaju procesualnu, dinamičnu vrijednost i one koji imaju statičnu vrijednost - pasiv stanja.¹⁵ U svezi su s takvim pristupom i gledišta prema kojima se predikat tvoren GPT, zavisno o značenju, smatra ili pridjevnim (pa pomoćni glagol tada ima vrijednost sponse, a GPT samo vrijednost leksičkoga dijela) ili glagolskim, a slična su gledišta i ona utemeljena na razlikovanju svršenoga i nesvršenoga gl. vida kojim je iskazan GPT, pa se prema glagolskom vidu i odmjerava vremenska vrijednost predikata.¹⁶

Prema drugom se pristupu vremenska vrijednost pasivnoga predikata tvorenoga GPT sagledava iz suodnosa s aktivom, odnosno, prema mogućnostima preoblike aktivnoga predikata u pasivni. Takav je pristup naznačen u Vebera, a takvim se pristupom rukovodi i Katičić. Polazeći od aktivnoga perfekta i njegova značenja sadašnje gotove radnje ili prošle radnje, nudi dvije različite mogućnosti preoblike - u perfekt ili pluskvamperfekt:

"To su mi rekli posebice

To mi je rečeno posebice

ali

Prepatio je vrhunac

Vrhunac je bio prepačen"¹⁷

Primjeri su u Katičića dani samo za preobliku aktivnoga perfekta, dok se o drugim

15 Zagovornici su takva pristupa u hrvatskom jezikoslovlju S. Žepić, *O temporalnoj vrijednosti pasiva*, Jezik, Zagreb, 1982. god. 29. L. Vukojević, navedeni rad.

16 Vidi: *Gramatyka wspokzenczego języka polskiego, Morfologia*, Warszawa, 1984. (grupa autora)

17 U navedenom djelu, str. 144.

glagolskim vremenima i načinima ne govori. Međutim, takav je preoblični pristup izrazito svrhovit jer pruža mogućnost dosljednoga opisa.¹⁸

Veber pasivu pristupa kao sintaktičkoj kategoriji dajući mu u *Skladnji* posebno mjesto, ali govori o pasivnim glagolskim oblicima u *Rječoslovju*, iako u *Skladnji* upozorava na to da je riječ o predikatu nastalom na temelju drukčijih rečeničnih odnosa nego što su odnosi u aktivu, a vremensku mu vrijednost uvjetuje vrijednošću aktivnoga predikata. Ovdje je Veber u suprotnosti sa samim sobom: s jedne strane pasiv smatra sintaktičkom kategorijom, naznačujući mogućnost posvema prihvatljivoga opisa vremenske vrijednosti pasivnoga predikata, a s druge strane pasivnom predikatu prilazi kao izdvojenoj morfološkoj kategoriji,¹⁹ ali očito se povodeći za latinskog gramatika: "Neimajući jednostavnoga pasivnoga lika, naknadjujemo ga na tri načina:

a) mjesto pasivnoga lika uzimamo aktivni s aktivnom izrekom; n.p.

Praesens ind. laudor hvale me...
...Imperfekt laudabar hvaljahu me

b) aktivnom liku dodajemo posvuda *se*; kupuju *se*: emuntur...

c) participiju perfekta pasivnoga dodaju se vremena glagolja *jesam*; vremena koja su u običaju, jesu:

Praes. hvaljen sam pohvaljen budem...
Plusquam hvaljen bijah, ili: pohvaljen bjeh, ili:
 sam bio sam bio...
Potencijal bio bih hvaljen bio bih pohvaljen... " (str. 74)

Razvidan je utjecaj latinske gramatike, jer Veber preporuča zamjenu latinskoga jednostavnoga glagolskoga oblika hrvatskim istoznačnim inačicama. Ipak, njegov je opis vremenske vrijednosti predikata tvorenoga GPT zanimljiv - Veber govori o vremenima koja su 'u običaju', dakle o pasivnim oblicima koji se odista upotrebljavaju, ali i čija vremenska vrijednost odgovara pretpostavljenoj. Present, pluskvamperfekt ili kondicional odista se i danas mogu iskazati oblicima koje navodi Veber.²⁰ To svakako treba naglasiti jer ćemo u posvema suvremenoj gramatici, *Hrvatskoj gramatici* iz 1995., pronaći podatke o vremenskom značenju pasivnoga predikata s GPT i morfološki lik takvoga predikata koji se ne može potvrditi ni u starijim tekstovima, a ni u suvremenim:

"...pluskvamperfekt : bijah/bjeh bio hvaljen...
...kondicional drugi : bio bih bio hvaljen..."²¹

18 O kriterijima opisa i samomu opisu primjera iz suvremenoga jezika vidi: S. Ham, navedeni magistarski rad u strojopisu.

19 Takvo je izdvajanje pasivnih glagolskih oblika još uvijek udomaćeno u našim gramatikama, pa i u najsvremenijima, a čini se da su korišteni takvomu gledištu na pasiv još u klasičnoj gramatici. Međutim, suvremeno jezikoslovlje pasivne oblike uopće i ne smatra morfološkom kategorijom, nego samo sintaktičkom: "želim ukazati na sasvim pogrešna nastojanja da se izgradi cijela paradigma pasivnih oblika..., ovdje nije riječ o složenim glagolskim oblicima nego o sintaktičkim ustrojstvima." B. Koneski, *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*, Skopje, 1976., str. 382. (moj prijevod).

20 Podatke o tom vidi: S. Ham, navedeni magistarski rad.

21 Barić..., navedeno djelo, str. 248.

Zanimljivo je da se isti pogrešan pristup ponavlja u svim trima izdanjima *Hrvatske gramatike*, iako druge gramatike, i one s početka stoljeća i one suvremene, imaju navedene samo one pasivne oblike koji se mogu potvrditi u tekstovima, a u *Povijesnom se pregledu* izričito napominje: "U građi za ovaj rad nije se našla ni jedna potvrda participija pasivnoga povezanoga s pluskvamperfektom, kondicionalom II ..., a nije ni vjerojatno da se takvi oblici upotrebljavaju".²²

Prema svemu navedenom može se zaključiti da je pristup pasivnoj rečenici u Veberovoj *Skladnji* u mnogo čemu blizak suvremenom pristupu pasivu. Veberova je skladnja ispred svoga vremena u temeljnom pristupu jeziku - u doba dok mladogramatičarstvo polučuje svoje ponajbolje uspjehe, Veber piše sinkronijsku sintaksu u kojoj se metodološki izdiže iznad jezikoslovlja svojega vremena osvjetljujući neka pitanja, a posebice pasiv, onako kako to čini i suvremeno jezikoslovlje. Kada se govori o Veberovoj sintaksi ne treba smetnuti s uma da je ona ipak prvi priručnik te vrste u hrvatskom gramatičarstvu, da nejasnoće i slabosti ipak duguje jezikoslovnoj misli svojega doba. Kada je riječ o pasivu, to se posebice odnosi na nerazlikovanje semantičkoga od sintaktičkoga rečeničkoga ustrojstva i na Veberov oslon na klasičnu gramatiku pri opisu vremenske vrijednosti predikata s GPT. To svakako umanjuje prihvatljivost Veberova opisa pasiva, ali ne toliko da bismo ga smatrali neuspješnim - naprotiv, velika Maretićeva gramatika i sva ona izdanja izrasla na njezinim temeljima, manje su prihvatljiva kada je pasiv u pitanju. Čak ni najsvremenija naša sintaksa ne rasvjetljuje pasiv u potpunosti, a uza svu suvremenu preciznu i svrhovitu metodologiju koju nudi jezikoslovlje našega doba, pa bi od Veberove *Skladnje* bilo nesrazmjerno očekivati više.

22 Barić..., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1991., str. 719.

SUMMARY

Sanda Ham

PASSIVE SENTENCES IN VEBER'S SKLADNJA

This paper reviews Veber's description of the passive voice according to three basic principles, the same ones on which the modern description of the Passive Voice rests: methodological approach to the passive voice; expressing of the agent of the action; tense of the passive predicate formed with past participle of the verb.

Nikola Benčić

GRADIŠĆANSKOHRVATSKI JEZIK U
TKALČEVIĆEVO VRIJEME

izvorni znanstveni rad

UDK 808.62(436.17=862)"1825/1889"

Gradišćanskohrvatski jezik je u Tkalčevičevo vrijeme doživio najvažniju promjenu u svojem razvoju u dijaspori. Gradišćanski Hrvati - u to vrijeme još hrvatska dijaspora u zapadnoj Madarskoj - orijentirajući se prije svega prema razvoju jezika susjednih naroda (njemačkog i madarskog), a tek u posljednjem redu na razvoj hrvatskog jezika u vremenu ilirskoga pokreta, moraju odrediti smjernicu svojega jezika. Takva se odredba koleba između grčevitog tradicionalnog čuvanja uobičajene norme iz baroknog vremena i otvaranja jezika prema burnome razvoju književnoga jezika u Hrvatskoj. I gradišćanski Hrvati počinju s obnovom, kojoj je prvi poticaj dao Fran Kurelac i nastavljaju neoapsolutističkim odredbama koje izazivaju u redovima svećenstva i učiteljstva žestok otpor, kojemu se ugnula i školska vlast tako da je dopustila zapadnomadarkim Hrvatima poseban, svojerstan jezični razvoj koji će krenuti drugačijim razvojem od hrvatskoga književnoga jezika.

1. U zapadnomadarskoj, danas gradišćanskoj hrvatskoj dijaspori ne možemo zamijetiti tako žestoku borbu za jezik kao u Hrvatskoj između zagrebačke, zadarske i riječke jezične škole. To nikako ne znači da u dijaspori nije bilo nikakvog razvoja na jezičnom polju. Odcijepljena i daleko od matice dijaspora je zakoracala svojim emancipiranim putem, ali samo u pismenom obliku jezika, govorni je od sela do sela čuvao grčevito svoje posebnosti i daje tako vrlo heterogenu sliku jezika dijaspore. Takva stvarna situacija nam nikako ne sugerira namjeru podjele; tu gradišćanskohrvatski, tamo hrvatski književni. Povezanost s matičnim jezikom nije se prekinula, samo je oslabila. Tako gradišćanski Hrvati ne dišu u jezičnom ritmu matičnoga naroda, što nije bilo nikakva tvrdoglava reakcija već životna potreba.

2. Prilično su se rano nakon doseljenja regionalne posebnosti prokrijumčarile u gradišćanskohrvatski jezik, a duhovni razvoj - u prvom redu na crkveno-vjerskom polju svojom je dinamikom stvorio pisanu jezičnu normu za Hrvate u zapadnoj Madarskoj, koja norma se u prvom redu prakticirala u pismenim tekstovima ali nije imala svoje sredene gramatičke i pravopisne teorije i norme.

Ta se norma oblikovala od tridesetih godina osamnaestoga stoljeća, a početkom devetnaestoga je već staložena i nije se ugledala u razvoj u Hrvatskoj kako to ustvrđuje vrsni mađarski slavist László Hadrovics: "... daß die große Umwälzung im geistigen leben der Kroaten im Mutterland, nämlich das Aufgeben der mundartlichen Traditionen in der Literatur

und die Einführung der einheitlichen Schriftsprache, die Kroaten in Westungarn kaum berührte."¹ No izolacija o kojoj piše taj vrsni filolog nije tako totalna. U međuvremenu znamo o pokušaju Matijaša Laaba početkom 19. stoljeća,² koji se nažalost zagušio i ostao bez ikakvih posljedica za jezik. S Jožefom Fickom (1772. -1843.), najpoznatijim i najaktivnijim piscem (neo)barokne nabožne proze, djelotvorno se, u pretjeranom smislu, utvrdila jezična norma koju su dijaspori dali vrsni propovjedači franjevci, kao što je Lovre Bogović, Godfrid Palković, Jeremija Šosterić i servit Eberhard M. Kragel. Kod njih, unatoč malih, neznatnih primjedaba u uvodu svojih knjiga jezik nikada nije stajao u središtu pažnje već čvrsta vjera i širenje vjerskih nazora. Fickina obljubljenost u narodu nije potjecala iz jezika nego iz praktičnih vjerskih sadržaja: "Sie dienten der Dorfgeistlichkeit als bequeme Handbücher, deren Stoff sie bei der Auslegung der Glaubenssätze und bei der moralisierenden Predigt gleicherweise verwenden konnten."³ Sve dokle Fran Kurelac nije 1846. i 1848. prolazeći i sakupljajući narodne pjesme prošao zapadnom Mađarskom, Hrvati dijaspore nisu detaljnije znali o jezičnim raspravama u Hrvatskoj. Kurelac je prešao veći broj sela, od župnika do učitelja i načelnika i sigurno ih je opširno i zaneseno informirao o Gajevoj jezičnoj reformi i dodao svoje mišljenje o jeziku.⁴

3. Bachovim centralizmom su odjednom i manjine došle u državnu opskrbu. Ministar unutrašnjih poslova Alexander Bach (1851. - 1859.) odredio je za cjelokupnu austrijsku carevinu jedinstvene školske knjige za sve narode i narodnosti. Stoga bi školske knjige iz Hrvatske morale biti uvedene i u zapadnomađarske hrvatske škole. Hrvatski župnici Biskupije Đure (Győr) su dobili sve potrebne knjige na stručnu ocjenu. Procjena je bila potpuno odbijanje "slovenskih" knjiga, (kako su oni nazivali knjige iz Zagreba) što ne znači ništa drugo nego drugačije od domaćega govora pisanih knjiga.⁵ Frantsits je time izrekao ono što su učitelji i župnici u jezičnom smislu željeli očuvati i zadržati, a to je domaći, uhodani i prihvaćeni čakavski idiom zapadnomađarskih Hrvata. To je praktično značilo da su oni morali jezično preraditi zakonom određenu skupnu **Početnicu za katoličke učionice u austrijskoj carevini**, U Beču 1853. i prepisati ju u svoje narječje. To je uradio župnik Gašpar Glavanić 1859. koji se sadržajno točno držao štokavskoga carevinskog predloška.

U pravopisnom i gramatičkom pogledu čakavska početnica 1859. ipak skreće pažnju na jezični program iliraca.

Glavanić stavlja uz hrvatske znakove slova u zagradu mađarska ili njemačka: c (cz), č (cs), s (sz), ž (zs), ć (ch), š (sch), nema dž, ě u zagradi (ie = i, je) i stavlja se samo tamo gdje *jat* nije postao i: "niko ne ljubi lēnoga dēteta".

1 Hadrovics László, *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, Wien 1974, 38.

2 Benčić Nikola, *Prva (jezično)relevantna rasprava o gradišćansko-hrvatskom jeziku*, Nemzetközi szlavisztikai napok V. (1. kötet), Szombathely 1995, 133-144.

3 Hadrovics, 35.

4 Kurelac Fran, *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonskoj i Željeznoj na Ugrih*, Zagreb 1871., IX-XLIX.

5 Odbijanje formulira cindrofski župnik Štefan Frantsits u pismu od 13. siječnja 1853. Naredba je poslana 7. prosinca 1852., br. 1596., sve Arhiv Biskupije Đura.

Čini dobro bližnjemu!

Nikica se je povratio iz polja. Mati mu je dala južinu, lēpi okrajak kruha i grudicu sira. Nikica je s južinom u ruci potērčao na dvorište, da ondē južina, jer je u polju ogladnio. K njemu dodje sinak siromašnoga susēda i stane pred njim. Kad zagleda onaj bēli kruh u Nikićinoj ruci, uzdahne i reče mu: "Ah, moja bolestna sestrica molila je već više putah komadić bēloga kruha, jer joj černi kruh hudi.

Nu, moji su roditelji siromašni, i neimaju za što da joj bēloga kruha kupe!"

Kad je to čuo Nikica, smilova mu se siromašna bolestna dēvojčica. On razpolovi svoj kruh, jednu polovicu zadērza za sebe, a drugu dade siromašnomu dēčaku, i reče mu: "Idi bērže, nosi ovaj komadić kruha sjoj bēdnoj sestri, i reci joj, da mi je baš drago, što joj mogu učiniti veselje." Dēčak se zahvali Nikici, i odleti s kruhom k svojoj bolestnoj sestri.

Nikica je bio dobrčinac, on je učinio dobročinstvo.

(Početnica za katoličke učionice u austrijskoj carevini, U Beču 1853, 51-52)

Čini dobro bližnjemu.

Jure je došal iz polja. Mati mu je dala južinu, lípi okrajak bēloga kruha. Jure je protekal vesel na dvorište, da ondē južina, ar je bil na polju vērlo zaglādil. Na to dojde k njemu sinak siromašnoga susēda i stane pred njim. Kad zagleda on bēli kruh, uzdahne i reče: Ah, moja betežna sestrica je jur već pút prosila kusić bēloga kruha, ali mi ga nimamo, i nemožemo si ga kúpiti!

Jure sad pogleda na toga siromašnoga ditčaka i opet na svoj kruh, i razpolovi ga, tēr dá veću polovicu ditčaku: Ná, veli, odnesi odmah tvojoj sestrici i reci, da joj ga od sērdca dozvoljim.

Jure je bil dobročinitelj, on je učinil dobročinstvo.

(Početnica za katoličansku školsku mladost s osobitim obzirom na hērvatske škole u Ugarskom kraljevstvu, U Beču 1859.)

4. Bilo je i zamašnih zagovornika i promotora ilirskih jezičnih reforma u dijaspori. Najjasnije možemo dodijeliti toj grupi nadzornika za hrvatski jezik Đurske biskupije Fabijana Hauszera (1790. -1871.). Zapravo se po Hadrovicsu njemu povjerila prerada Početnice⁶ koju je 1859. izdao Glavanić. 1855. je Hauszer počeo za potrebe hrvatskih škola Đurske biskupije obrađivati rječnik, koji je izašao pod naslovom **Kroatisch-deutsches Wörterbuch für Schullehrer. Mit besonderer Rücksicht auf den Dialekt der Kroaten in der Raaber Diözese**, Wien 1858.⁷ Taj rječnik služi u prvom redu približavanju ili potpunom priključenju na književni jezik. Autor se služi tzv. ilirskim rječnicima Richter-Ballmanna (1839.,1840.) Mažuranić-Užarevića (1842.), Drobnića (1846. - 1849. i Fröhlich-

6 Hadrovics László, *Geschichte der burgenländisch-kroatischen Schriftsprache*, neobjavljeni rukopis, 40-41, "Hauszer war ein eifriger Befürworter der engeren Anpassung an die in Kroatien neu herausgestellten Sprachnorm. Er wurde 1853 mit der Umarbeitung der kroatischen Fibel (Pöchetnica) für den gebrauch der Raaber Diözese beauftragt. Das Buch war 1854 fertig."(Ung. Staatsarchiv D 127, spis 8940/856)

7 Putanec Valentin, *Fabian Hauszers "Kroatisch-deutsches Wörterbuch (1858) für die Schulen im burgenländisch-westungarischen Raum*, u *Burgenländische Heimatblätter*, 1982/4,147-156.

Veselića 1853., 1854. prema čemu Putanec zaključuje "Vom ersten Standpunkt aus vervollständigt das Wörterbuch die Zahl der "illyrischen" Wörterbücher aus der Ära vor Šulek; man muß es zu den Wörterbüchern diese Zeit dazuzählen." Ovaj rječnik među Hrvatima zapadne Mađarske nije ušao u javni život i zato ne možemo dokazati nikakav utjecaj na njihov jezik. Nije u njemu ostvareno ni u naslovnoj stranici zadano načelo "Mit besonderer Rücksicht auf den Dialekt der Kroaten in der Raaber Diözese". Svrha autora nije bilo crpiti iz gradišćanskohrvatskoga jezičnog bogatstva. Putanec kaže razočarano: "dabei konnte ich feststellen, daß das gesamte Material für Hauszers Wörterbuch, ohne jede Veränderung von Veselić Ilirsko-njemački rječnik (1854.) entnommen wurde, mit Einschränkung, daß 1% auch aus Veselić Njemačko-ilirski rječnik kam,...". Hauszer je preuzeo cjelokupni sustav ilirskih rječnika iz Šulekova vremena i time se bolje uvrštava u ilirske rječnike nego u gradišćanskohrvatski stvarni razvoj onoga vremena.

5. Već godinu dana po Hauszerovu rječniku 1859. je izašla za osnovne škole Hrvata u Zapadnoj Mađarskoj "Početnica za katoličansku školsku mladost s osobitim obzirom na hervatske škole u Ugarskom kraljevstvu" u obradi Gašpara Glavanića, u kojoj se ne primjenjuju dosljedno sva ilirska jezična načela ali primjenjuju se Gajevi prijedlozi za pisanje slova c (cz), č (cs), ć, (ch,tj) lj (ly), nj (ly), s (sz), š (sch), ž (zs), dj (gj), ě (ie, i-je), é (er). Time je započela rasprava o jeziku u zapadnougarskoj hrvatskoj dijaspori koja se nastavljala s različnim intenzitetom sve do danas. Nije jasno opredjeljenje za zagrebačku Veberovu jezičnu školu ili riječku Kurelčevu, jer kod njih ide za rješenje priključiti se novoprihvaćenoj štokavskoj jezičnoj normi iliraca ili ostati kod svojega domaćega čakavskoga idioma. Zato u Gradišću nema govora o vukovcima, ahavcima ili bilo kakvim jasnim nasljednicima Veberovih ili Kurelčevih jezičnih izlaganja, već samo želja za obnovom jezika, koja nije jasno formulirana a niti dosljedno provedena u stvarnosti.

6. Javna i žestoka diskusija kod zapadnougarskih Hrvata o jeziku započela je 1864. člankom **Vszaki pocsetak je tezsak** Aleksandra Robice, doljnjopuljanskog župnika.⁸ Robica ne raspravlja potanje o jezičnim pitanjima ali daje teoretsku podršku za obnovu kao i za približavanja književnome jeziku. Jezične teoretske osnove daje Gašpar Glavanić u svojem članku **Zabavno-poucsni Razgovor o hêrvackom pravopiszu**⁹ u kojem najostrije kritizira tzv. "prisičke knjige"¹⁰ u obliku prijeporne rasprave o jeziku, koju sažme Dobrohotnić riječima "Ali csekte, kad kalendarcem vszenek te priszičke knjige pod nosz rivate, ko dájte mi szimo ta "Pregled sztaroga i novoga zakona," i ja chu vam ocsevidno dokazati, da szpizatelj priszičkih knjig ni jednoga jedinoga pravila (regule) grammaticsnoga ni syntakticsnoga nij' poznal; da nij' imal ni idee o hervackom pravopiszu (Rechtschreibung); da nij' poznal padezsev (casus); da nij' znal kada sze ima hosznoval: verbum durativum, reciprocum, (tempus imperfectum), proslo, davno proslo buduče (futurum exactum); njemu' optativ i

8 (Robica Alexander), *Vszaki pocsetak je tezsak*, u Kersztjansko-Katolicsanszki kalendar 1864., Pesti, 19-23

9 (Glavanić Gašpar), *Zabavno-poucsni Razgovor o hêrvackom pravopiszu*, u Kertsjanszko-Katolicsanszki Kalendar na leto 1865, 69-76

10 "Prisički farnik" je Jožef Ficko, porijeklom Slovenac-Vend, koji je bio u zapadnomadarskom selu Prisički župnik (1802-1843.) i razvio bogatu nabožno-crkvenu pismenu djelatnost, pa su njegova (neo)barokizirana djela u narodu bila poznata pod karakterističnim terminom "prisičke knjige", t.j. knjige prisičkoga farnika.

conjunctiv vsze jedno; infinitiv i supinum opet vsze jedno; nezna declinirat, szklanjat; nezna razlikovat predlogov (praepositio); ne pazi na mala ter velika szlova; da, jos szkoro na nijednom mesztu ne posztavi dobro piszmenih zlamenjev (, -; -; - - !) i mnogo drugih pogrissak sze nahadja va tih knjigah, i jedna nedoszlednoszt (in consequentia) drugu vaganja."

Glavanićeva žestoka kritika ima za svoje vrijeme s gledišta jezičnih reforma svoje opravdanje, a izgleda da je on dobro poznao rasprave i problematiku u Hrvatskoj. Nije pravedna s jezičnog stanja zapadnougarskih Hrvata, a pogotovo ne ako uzmemo u obzir da Ficko u svojem stvaralačkom vremenu nije mogao poznavati Gajeve prijedloge.

I Glavanić sam je morao na otpor Frančića i njegovih istomišljenika stvarati stalno jezične kompromise. Glavanić je u svojoj školskoj knjizi **Perva Štanka za katoličansku školsku mladost** (Beč, 1860.) imao priliku dati barem osnove jezičnoga programa.¹¹ Taj je program poslije rane Glavanićeve smrti 1872. potpuno preuzeo učitelj Mihovil Naković.

7. Glavne točke Glavanićeve jezične koncepcije jesu:

* Jat je označen s ě: "Ovo slovo se piše ondě, kadě se u izgovoru čuje sad i, sad e, sad ie: lipo, lepo, liepo; seno sieno. Smidu se tako one riči u kih ě najper dohadja, po volji pisati sad s ě sad s i, sad s ie, i onako izgovarati, kako je u kom selu ili krajini obično narěčje (dialekt) - Kad se piše ě ko može vsaki po svojoj volji i, e, ili ie izgovarati, i tako je vsim dost učinjeno." (Tisak iz 1874., 157) Taj znak se nije probio u gradišćanskohrvatskome;

* Grafemi kao u točki 5;

* Vokalizirano r se piše er: *perst, deroa, kerst*, primjedba "Neki zato nepišu u takovi ričah slova e, nego pišu ovako: *prst, vrndati, brdo*." (158);

* *biu* je narječje, treba pisati *bil*, uopće odbacuje sve diftonge;

* *morem* < *možem* (što se nije probilo);

* stara čakavska deklinacija i konjugacija, npr. Isg subst. . m. i n. završava uvijek na -u a ne na -i: *va vinogradi* < *va vinogradu*, *na nebi* < *na nebu*. ili

GLpl adj. na -h: *va lipih* *hizsal*, sintagma *od mene sze govori, szpodoba od tezsakov* je germanizam koji mora glasiti *o meni*, *o tezsakih*, itd;

* korjeniti pravopis, koji se držao sve do pedesetih godina 20. stoljeća;¹²

* Opomena i pouka: "Ljudi, ki stanuju u jednoj krajini, govoru z većega i jednim narěčjem. Naš jezik ima već takovih narěčjov: ali pisati je trěba jednim književnim jezikom. I mi ćemo se naučiti ovim slavnim i bogatoričnim jezikom izpravno govoriti i pisati." (160)

8. Dakle zapadnougarska hrvatska dijaspora je iskoristila liberalizaciju u monarhiji i u zavjetrini napravila jezični kompromis na pola puta jer su poticatelji reforma, kao što je

11 Drugi dio "Štanke", koja je promijenila naslov 1871. u "Čitanku", od str. 127. do 154. bavi se jezikoslovljem "Podučavanje u jeziku. Pervi početki slovnice i prvo pismeno podučavanje". Za 3. izdanje 1874. je Kuzmich Ludwig u svojem djelu "Kulturhistorische Aspekte der burgenlandkroatischen Druckwerke bis 1921 mit einer primären Bibliographie," Eisenstadt 1992. na str. 100 mogao ustanoviti: "Neben einer auffalenden Štokavisierung gegenüber der Perva Štanka von 1860 ist auch der Leseteil durch Stoffe aus der ungarischen Geschichte erweitert worden."

12 Oko 1950. je grupa oko Ignaca Horvata (Karlo Preč, Feri Sučić) uvela fonetsko pisanje. K. Pr. Ribar, *Na tihi god naše štampe. 30 ljet u službi hrvatskoga naroda*, Hrvatske novine 1977/18-19, 3

to bio Kurelac, Glavanić, Naković, Kuhač i mnogi drugi: "...die Magyarophilität vieler westungarischer Kroaten unterschätzt, die aus der geopolitischen Lage der Kroaten in Westungarn zu erklären ist. Daraus ergibt sich eine Abwehrstellung gegen alles, was aus Kroatien kommt."¹³ Tako po ranoj Glavanićevoj smrti Mihovil Naković (1840.-1900.) organizator i predstojnik učiteljske radne zajednice zapadnougarskih Hrvata ne proširuje ali na vrlo efektivan način organizira i provodi Glavanićeve reformu Gajevih primijenjenih načela. Da se morao za tu reformu boriti, vidimo iz njegove okružnice 1877.: "Neki se zgovaradu s tim da je staropis laglji neg novi. Tako "zs" je laglje nego ž; - "sz" je laglje nego s, "cs" je laglje neg č itd? Koliko truda ima učitelj, dokle djetetu zapameti "sz" - "zs" - "cs" -ch, pak još velu, da je to laglje neg novo "ž, ć, š"! - A koliko je pak novoga? Novo je š, ž, ć, č; drugo je vse staro. Ki si adaove četire slove nemore zapametit, on je "slaboglavac" i nij priladan za učitelja."¹⁴ Za učvršćivanje u školskoj izobrazbi Naković je 1877. izdao **Podučavanje u jezikoslovlju**. "Za učitelje i školare", koju je izlučio i malim korekturama priredio za školsku knjigu iz Glavanićeve "Perve štanke," kojoj liniji su ostale dosljedne i slijedeće generacije. A Naković je svoje školske knjige s učiteljskom zajednicom priredio naizmjenice (hrvatsko i uobičajeno mađarsko pismo) za tisak, a crkvi nije preostalo drugo nego da se priključi Glavanićevoj i Nakovićevoj liniji, koju nastavlja pjesnik Mate Meršić Miloradić svojom gramatikom **Slovnica hervatskoga jezika za selske škole**, Győr 1919. (ali to je već daleko izvan Tkalčevićeva vremena.)

9. Velike su pak bile promjene na leksičkom polju u drugoj polovici 19. stoljeća. Novostvorene školske knjige kao i prošireni tisak nabožnih knjiga te počeci svjetske pismenosti zahtijevali su proširivanje i obogaćivanje leksičkoga blaga. Tako su se počeli širiti neologizmi koje su zapadnougarski Hrvati marljivo rabili iz hrvatskoga književnog jezika: *kazalište*, *kn(j)žnica*, *zvezdarnica*, *zavod gluhonimih*, *seministište*, *časopis*, *verozakonska slobostina*, *sabor*, *poglavarstvo*, *mernik*, *železnica*, *polutnik*, *hitrina*, *svilar* i sl. ili su po njemačkom i mađarskom uzoru stvarali naizmjeničnim uspjehom sami riječi: *sladokorac* (šećerna trska), *zemljaki* (krumpir), *strelni peljač* (gromovod), *gustomer* (mjerilo gustoće), *gnjavljenje* (pritisak), *zemljostranke* (strane svijeta), *posudnica* (založna banka), *pineznica* (štedionica), *učiteljište* (učiteljska škola)¹⁵ i td.

10. Zapadnougarski Hrvati su do 1777. godine bili okupljeni u Đurskoj biskupiji, kada se ona razdijelila na Đursku i Sambotelsku. U jezičnom pitanju je i nadalje predvodilo svećenstvo i učiteljstvo Đurske biskupije ali imamo i jezičnih napora i pokušalja u Sambotelskoj biskupiji, kojoj su pripali štokavci, štokavski Vlaha i južnogradišćanski čakavci. Predvoditelj te zajednice je Juraj Fridetzky (1820. -1887.), školski nadzornik za hrvatske osnovne škole Sambotelske biskupije, župnik u Velikoj Nardi, koji je 1868. izdao gajicom molitvenik **Angel čuvar ili molitve i duhovne pšme** za djecu, anakronistično za štokavske Nardance u kajkavskom narječju. I Fridetzky je oko

13 Weilguni Werner, *Die Diskussion um die Standardsprache bei den Burgenländerkroaten. Sprachpolitische und kulturpolitische Tendenzen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts*, Wien 1984,19, doktorska radnja

14 Okružnica Mihovila Nakovića pisana u Koljnofu 16. listopada 1877., objelodanjena u članku Kuhač Franjo, *Među ugarskimi Hrvatima, putopisna crta*, Vienac 1878, citirano po Gradišćanski Hrvati, uredili Črnja, Valentić, Benčić, Zagreb 1973, 247

15 Svi primjeri po Hadrovics László, *Geschichte der burgenländischkroatischen Schriftsprache*, rukopis 48-51.

sebe okupio duhovnike i učitelje da ostvare školski program sedamdesetih godina prošloga stoljeća. S njime su surađivali Štefan Beery, Jožef Dreisker, Ivan Iletić i neki drugi ali bez većega vidljivoga uspjeha. Tako možemo ustanoviti da je i Sambotelska biskupija prihvatila načela i knjige mjerodavnije Đurske biskupije.

Milvia Gulešić

GRADIŠĆANSKOHRVATSKE GRAMATIKE 19. I 20. STOLJEĆA

pregledni rad

UDK 808.62-5 (436.17=862) "18/19"

U radu se pod pojmom gradišćanskohrvatskih gramatika uključuju sljedeća djela: Glavanich, Pèrva Štanka, 1860; Glavanich, Pèrva čitanka, 1871; Naković, Podučavanje u jezikoslovlju, 1877; Miloradić, Slovnica hervatskoga jezika, 1919; Dobrović, Druga Štanka, 1926. i Treta Štanka, 1929; Mersich Naš jezik, 1960; Berlaković, Hrvatska gramatika, 1995. Rad razmatra jezik koji opisuju navedeni jezični priručnici, spram mogućnosti izbora standardnog jezika za Gradišćanske Hrvate. Nastoji se odrediti mjesto ovih gramatika u povijesti hrvatskih gramatika.

S obzirom na veliko značenje gradišćanskohrvatskih tema za hrvatsku jezičnu i kulturnu problematiku, ne čudi nas veliko zanimanje koje lingvisti za njih odavno pokazuju. Jedno je od najrelevantnijih pitanja standardni jezik Gradišćanskih Hrvata, koji se teorijski može ostvariti na tri načina¹ - uporabom standardnoga jezika zemlje u kojoj žive, dakle njemačkog, mađarskog ili slovačkog, preuzimanjem standardnoga jezika matične zemlje, tj. hrvatskog, ili ujednačenjem i svjesnom normiranošću nekoga od gradišćanskohrvatskih govora. O neprihvatljivosti prvoga rješenja ne treba mnogo govoriti - Gradišćanski se Hrvati na novom životnom prostoru ne namjeravaju odreći hrvatskoga jezika ni na područjima suvremene nadetničke civilizacije. Drugo je rješenje - preuzimanje hrvatskoga standardnog jezika - nalazilo kroz povijest brojne zagovornike i u Gradišću, i u Hrvatskoj. Međutim, ne može se poreći da je za većinu ono ipak neprihvatljivo, ponajprije stoga što hrvatski standardni jezik Gradišćanski Hrvati ne doživljavaju kao svoj. O neprekidnim nastojanjima da se inauguriira treće moguće rješenje, tj. da se gradišćanskohrvatski književni jezik podvrgne standardizaciji, svjedoče i jezični priručnici i gramatike o kojima će se govoriti u ovom radu, a koje sam u naslovu obuhvatila zajedničkim pojmom gradišćanskohrvatskih gramatika. To sam učinila iz dva razloga: prvi je taj što se u gradišćanskohrvatskoj lingvističkoj misli to uvriježilo, a drugi se razlog poziva na definiciju gramatike kao djela u kojem se opisuju jezično ustrojstvo, a može služiti različitim namjenama.

¹ Radoslav Katičić, *Lingvističke dimenzije jezičnoga položaja gradišćanskih Hrvata*, u knjizi: *Novi jezikoslovnici ogledi*, Zagreb, 1987., str. 186-194.

ZUSAMMENFASSUNG

Nikola Benčić

BURGENLÄNDISCH - KROATISCHE SPRACHE ZUR ZEIT VON TKALČEVIĆ

Die Kroaten Westungarns haben zu Mitte des 19. Jahrhunderts - zur Lebenszeit Adolf Weber-Tkalčević' - die sprachlichen Reformen von Ljudevit Gaj nicht ohne Zögern und Abstriche übernehmen können. Erst mit Verspätung und mit Kompromißlösungen kam 1859. von Kaspar Glavanich das erste Schulbuch mit reformierter Schrift heraus. Mit dem Kalender im Jahre 1864 wird eine heftige und kompromißlose Kritik an die neobarocken Sprache Josef Ficko, der das Schrifttum in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts beherrscht hat, eröffnet aber die Reformen werden nach dem Tode Glavanich' 1872 abgeschwächt und den vermeintlichen Gegebenheiten angepaßt. Glavanich Sprachkonzept, der sich stark an die etymologische Schreibweise an Gaj Reformschrift anlehnt aber keiner Nachgiebigkeit in der Morphologie gezeigt hat, wird von seinem Nachfolger Michael Nakovich und Matthäus Mersich Miloradić weitergeführt.

Sljedeći prikaz, zbog ograničena opsega, nema zadatak obuhvatiti opsežnu problematiku koncepcije ovih jezičnih priručnika i gramatika, pa je proučavanje ograničeno na pitanje jezika koji oni opisuju (sram mogućnosti izbora standardnih jezika za Gradišćanske Hrvate, navedenih u uvodu).

Pišući o povijesti gradišćanskohrvatskoga jezika, László Hadrovics navodi da se na osnovi tiskanih djela i ostale pisane građe "od tridesetih godina 18. stoljeća razvija pravi, jedinstveni, moglo bi se reći, normiran književni jezik, ili je možda bolje reći jezik knjige."² Kasnije u tekstu Hadrovics o njemu ipak govori kao o "gotovo jedinstvenom". On se temelji na dijalektu današnjega sjevernog i srednjeg Gradišća (od linije Židan - Kiseg - Bernstein prema sjeveru), na njemu je napisana gotovo sva književnost, a više od jednog stoljeća služio je ponajprije za prenošenje vjerske misli.

Provođenje jezične reforme u matičnoj zemlji u 19. stoljeću bitno je utjecalo na razvoj gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. Mnoga ugledna imena gradišćanskoga kulturnog života zagovaraju što veće približavanje novoj jezičnoj normi u Hrvatskoj. O tome na osobit način svjedoči i najstariji sačuvani jezični priručnik, "*Pèrva Štanka za katoličansku školsku mladost*" Kaspara Glavanicha. Prvo je izdanje tiskano 1860. u Beču.³ Prvi dio "*Štanke*" sadrži sto kratkih tekstova i pjesama, a drugi je "*Podučavanje u jeziku. Pèrvi početki slovnice i pèrvo pismeno podučavanje*". Izborom jezika Glavanich slijedi tradiciju, piše dakle književnim jezikom temeljenim na dijalektu današnjega sjevernog i srednjeg Gradišća, pa je na prvi pogled teško prepoznati "autorovo svjesno odvracanje od domaće tradicije i svjesno približavanje jedinstvenoj hrvatskoj normi."⁴ Glavanich piše novim pravopisom, a na početku "*Podučavanja*" upućuje na to da će možda svatko "po svojoj volji" izgovarati kao i, e ili ie (npr. *lipo, lepo, liepo* - istaknuo K.G.), već prema tome kakva je realizacija jata u pojedinom mjesnom govoru. Dalje se autor bavi glasovima, morfologijom imenica, pridjeva, glagola i zamjenica, tvorbom, sintaksom i naglaskom gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. Analiza tih jezičnih razina, posebice morfološke, još nam neće otkriti Glavanicha kao jezičnog reformatora i njegovu tendenciju približavanja hrvatskoj normi. Naime, očito je leksik smatrao područjem koje se treba najmanje razlikovati od književnog jezika u Hrvatskoj, dok u ostale jezične razine tek sporadično unosi poneku "južnu" jezičnu karakteristiku (npr. 3. l. mn. prezenta: *igraju, uz igradu*).⁵ Preuzimanje je riječi najevidentnije u terminologiji. Time je zacrtana namjera - do danas prisutna - da se terminološka rješenja koja nedostaju, a potrebna su u suvremenom životu, preuzimaju iz hrvatskoga književnog jezika. Ovo su samo neki od termina:

glaški
samoglašniki
suglašniki
slovka (Silbe)
glavne slovke ili korenice (Hauptsilben)

2 László Hadrovics, Povijest gradišćanskohrvatskoga književnog jezika, u knjizi: Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata, Zagreb, 1995., str. 469.

3 Zahvaljujem dr. Nikoli Benčiću na pomoći u prikupljanju materijala.

4 L. Hadrovics, citirano djelo, str. 478.

5 To što je Glavanichu, kao dobrom jezikoslovcu, govorio njegov jezični osjećaj, suvremena bi lingvistika obrazložila većom ili manjom propusnošću pojedinih jezičnih razina.

pokrajne slovke (Nebensilben)
glagolji (Zeitwörter)
prošlost durajuća
prošlost minuća, itd.

Uz mnoge termine Glavanich daje u zagradama njemačku riječ, htijući tako otkloniti moguće nejasnoće.⁶

Osim u terminologiji, evidentan je utjecaj hrvatskoga književnog jezika i u tekstovima, u kojima se ponekad javljaju preuzeti leksemi koji označavaju pojmove iz svakodnevnoga života - tako npr. *slavulj lipo p i e v a* (istaknuo K. G.), dok je gradišćanski leksem *jačiti* dan tek u zagradama kao druga, sinonimna mogućnost.

I u pojedinim primjerima i objašnjenjima, a ne samo u terminologiji, autor se utječe pomoći njemačkoga jezika. Npr. "Mati je posudila n ě k o m u (jemandem) kruha. Skupi nedá n i k o m u (niemandem) preveć. Ki ima n ě š t a (etwas), neka bude tim zadovoljan, ar je ljudih, ki nimaju n i š t a (nichts)." (str. 129., istaknuo K. G.) Očito je sustavno učenje gradišćanskohrvatskoga jezika u to vrijeme bila novost, pa ga sastavljač "*Pèrve Štanke*" nastoji olakšati.

Jezik koji opisuje Glavanich nigdje ne imenuje drugačije nego hrvatskim književnim. Navodi primjere njegova razlikovanja od gradišćanskih mjesnih govora. "Kaj si biu" je, piše on, "narěčje (Mundart), a u književnom jeziku (istaknuo K. G.) rekál bi ove riči ovako: Kadě (gdě) si bil?" (str. 129.)

Autor upozorava i na nepotrebne tuđice: "Kaděgod govoru: Šau sam po dounjoj placi, sam si dau kod sobova ajbolj ušit. Ta človik nij' čuda vridan, on neće nikomur skvoljenja nćinjit, i nikomur ništ nefěrguna. To pol nij' po hěrvatsku, a pol nepravo po hěrvatsku. To moramo ovako reći: Ižal sam po dolnjoj ulici, sam si dal kod krajatča pěrluk ušiti. Ta človik nij' mnogovridan, on neće nikomu čim uogiti, i nikomu ništa nedozvolji." (str. 131., 132.)

Zanimljivo je spomenuti da je 1856. odbijen rukopis jedne hrvatske početnice. Nepovoljno stručno mišljenje o njoj odnosilo se na pravopis i sâm jezik, temeljen na narječju sambotelske dijeceze, a dao ga je Fabian Hauszer, veliki zagovornik približavanja književnoj normi u Hrvatskoj.⁷ Hauszerovi i (pod njegovim utjecajem) Glavanichevi pogledi na jezični razvoj znatno će utjecati i na sljedeće razdoblje.

Godine je 1871. u Budimu tiskano drugo izdanje Glavanicheve "*Pèrve Štanke za katoličansku školsku mladost*". Jedina je promjena naslov, koji sada glasi "*Pèrva Čitanka za katoličansku školsku mladost*". Tekstovi i gramatički dio ostali su nepromijenjeni, ali novi je naslov vrlo znakovit i potvrđuje težnju za približavanjem književnom jeziku matice.

Sljedeće se jezikoslovno djelo već približava onom što danas podrazumijevamo pod pojmom gramatike, pa se u stručnoj literaturi o njemu tako i govori.⁸ To je "*Podučavanje u jezikoslovlju za učitelje i školare*" Mihovilja Nakovića, gradišćanskog učitelja. Tiskano je

6 Zanimljivo je da to, u gramatikama koje će slijediti, autori više neće smatrati potrebnim, iako će i sami unositi nove termine i mijenjati postojeće.

7 L. Hadrovics, citirano djelo, str. 477.

8 Usp. L. Hadrovics, citirano djelo, str. 480.

1877. u Željeznom, a namijenjeno je učiteljima i učenicima. Koncipirano je po uzoru na gramatički dio Glavanicheve "Pèrve Štanke / Pèrve čitanke",⁹ što znači da ne sadrži tekstove, ali su uz gramatička pravila dani i zadatci za učenike. Naković je svoju gramatiku, od svega četrdesetak stranica, proširio morfologijom brojeva, pridjeva i veznika, a na kraju su još pridodane poslovice i tablica množenja. Jezik je gramatike i jezik koji gramatika opisuje - kao i u priručnicima koji joj prethode - gradišćanskohrvatski književni jezik izrastao iz višestoljetne tradicije, ali još uvijek ne dobiva čvrstu normativnost. Preporuča se izgovor jata "kot je komu povoljno" (str. 35.). Naković dosljedno primjenjuje novi, reformirani pravopis (piše: ustmeno, razstavni, služkinja, ditca, težkoća itd.). U odnosu prema Glavanichevu djelu zapaža se određeni gramatički odklon - tako je npr. nastavak za 3. l. mn. prezenta samo *-adu* (*igradu*). Iako je naveden čak i identičan primjer kao kod Kaspara Glavanicha, Naković ne dopušta, ni kao drugu mogućnost, nastavak *-aju*.

Premda zagovornik preuzimanja hrvatskoga jezika Riječke filološke škole,¹⁰ Naković rabi i lekseme hrvatskoga književnog jezika (npr. *progon*, *lčnik*; u terminologiji *brojevi*, *vezniki* itd.). Djelomično je izmijenio Glavanichevu terminologiju - uvodi termine *glasniki* i *skupglasniki* umjesto *glaški* i *suglašniki* i sl.

Usprkos tendenciji približavanja tzv. "južnom" hrvatskom jeziku, ne možemo reći da se gradišćanskohrvatski književni jezik razvijao kao varijanta hrvatskoga književnog jezika.¹¹ U Nakovićevu (kao i Glavanichevu) jezičnom priručniku odabrana dijalektalna osnovica je čakavska, sa svim specifičnim kriterijima - zamjenicom *ča* i njezinim oblicima, čakavskim vokalizacijama slabog *šva*, samoglasničkim inventarom, konsonantskim osobitostima, refleksom jata, akcentuacijom.

Budući da u sljedećim desetljećima nisu bitno ojačale društvene i kulturne veze s Hrvatskom, nije došlo do preuzimanja hrvatskoga književnog jezika. Izdavanjem raznih kalendara i tjednika "Naše novine" (1910) potiče se razvoj regionalnoga književnog jezika, a važnu je ulogu u tome, možda i presudnu, odigrao Mate Meršić Miloradić svojom poezijom, dokazujući njome polifunkcionalnost gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. Njegovo je pjesništvo dalo znatan poticaj u njegovanju i razvijanju jezika naraštajima koji su slijedili.

Godine 1919. Miloradić izdaje u Đuru "Slovnícu hervatskoga jezika". Iako opsegom nevelika (30 stranica), to je već prava gramatika: sadrži samo teorijski dio, bez zadataka. Sastavio ju je po uzoru na Maretićevu gramatiku, a taj se utjecaj ponegdje očituje i u jezičnim rješenjima. Na primjer, Miloradić piše o četiri naglasaka (*hitrom*, *poskočnom*, *spadajućem* i *lizećem*), što je - s obzirom na čakavsku osnovicu gradišćanskohrvatskoga književnog jezika koji opisuje - dakako nemoguće. Izgovor jata više nije, kao kod

9 Usp. Ivo Szucsich, *Fran Kurelac i književnojezična norma Gradišćanskih Hrvata*, u zborniku: RFD 1, Rijeka 1996., str. 137-145.

10 O podudaranjima i razilaženjima Nakovićevih i Kurelcjevih jezičnih rješenja piše I. Szucsich u navedenu radu.

11 "Budući da u Gradišću (Austrija) nije odabrana dijalektalna osnovica istočno-hercegovački dijalekt, već čakavština (istaknuo A. J.) sjevernog i srednjeg Gradišća, na kojem je pisana gotovo sva književnost, gradišćanskohrvatskom književnom jeziku ne odgovara atribuiranje 'subvarijanta' novoštokavskog hrvatskog standarda." Alojz Jembrih, *Gradišćanskohrvatski književni jezik između norme i kodifikacije*, u knjizi: *Hrvatski filološki aspekti*, Osijek, 1990., str. 317. Isto se odnosi i na mađarski dio Gradišća.

Glavanicha i Nakovića, prepušten izboru. Normiran je, ikavsko-ekavski. Autor se terminologijom gotovo sasvim približio hrvatskome književnom jeziku, a da i on leksičku problematiku smatra najvažnijom, svjedoči njegova tvorba riječi (napisana za potrebe veće gramatike) koja je nažalost ostala u rukopisu, a kasnije je uništena.

Najveći se dio "Slovnice" odnosi na fonetsku i morfološku razinu. Usporedivši Miloradićevu i Nakovićevu gramatiku, I. Szucsich zaključuje da se "(...) Miloradić opet okreće više prema čakavskoj osnovici gradišćanskohrvatskoga književnog jezika napuštajući donekle težnju k približavanju hrvatskomu književnom jeziku na morfološkoj i fonetskoj razini."¹² Taj zaokret nije nagao, a rezultat je nastojanja u prethodnim desetljećima, o kojima smo već govorili. Ipak se tendencija bogaćenja gradišćanskohrvatskoga književnog jezika jezičnim blagom matice već toliko uobičajila, da ni Miloradić nije zanemario tu mogućnost. Terminologija je "Slovnice" vrlo slična hrvatskoj; razlike se najčešće odnose na realizaciju jata, kratku množinu ili poneki leksem (npr. *sadašnje vrime*, *zapovidni način*, *glasi*, *slogi*, *broji*, *povidaajući način*).

Usprkos okretanju "više prema čakavskoj osnovici", Miloradić za pogodbeni način navodi primjere *nosil bih*, *nosili bismo* (str. 18.). Za 3. l. mn. prezenta najprije daje nastavke *-u*, *-eju*, *-ju*, *-aju* i *-iju*, a u zagradama *-edu*, *-adu* i *-iju* (str. 19.).

Kako bi odnos "Slovnice hervatskoga jezika" prema Nakovićevu "Podučavanju u jeziku" mogao biti zasebnom temom, ovdje ćemo samo reći da se Miloradić s jedne strane na nju nadovezuje i time potvrđuje kontinuitet razvoja gradišćanskohrvatskoga književnog jezika, a s druge strane nastoji oblikovati gramatiku u skladu s uznapređovalom znanošću o jeziku. Pojedini jezičnim rješenjima doista naglašava čakavsku osnovicu gradišćanskohrvatskoga književnog jezika (koja je temelj i priručnika koji "Slovnici" prethode, pa nije ni bila sporna), ali ne prekida vezu s književnim jezikom matične zemlje.

Od 1921. Gradišćanski Hrvati žive u tri države - Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj. Pod Austrijom se našao najveći dio ovdašnjih Hrvata, ali je važan kulturni centar - Győr - ostao na teritoriju Mađarske. Zbog nepovoljnih političkih prilika u Mađarskoj, brigu za daljnji razvoj gradišćanskohrvatskoga književnog jezika preuzet će uglavnom oni Gradišćanski Hrvati koji djeluju u Beču.

Sljedeća dva priručnika čine jednu cjelinu.¹³ To su školski udžbenici "Druga Štanka" (drugo popravljeno izdanje, Beč i Leipzig, 1926.) i "Treta Štanka" (Beč i Leipzig, 1929.) Ivana Dobrovića. Oba sadrže (poput Glavanicheva priručnika) gradišćanskohrvatske tekstove i gramatiku koja u prvom obuhvaća glasove, morfologiju i vrlo kratku sintaksu, a u drugom sintaksu, morfologiju glagola (drugi dio), tvorbu i osnove pravopisa gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. Uz gramatička pravila, zbog namjene ovih priručnika, Dobrović daje i zadatke, ali sam je gramatički dio opiširniiji od Miloradićeve "Slovnice" (po uzoru na koju je napisan gramatički dio "Druge Štanke", a dijelom i "Trete Štanke"). Jezična je zamisao u odnosu na prethodne udžbenike i gramatike nepromijenjena (iako Dobrović unosi i neka nova rješenja), pa se već može govoriti o ujednačenosti i dosljednosti. Elementi hrvatskoga književnog jezika imaju ponajprije vrijednost jezične nadgradnje, iako se utjecaj ponegdje proteže i na gramatička pravila. Tako Dobrović za prezent navodi sljedeće nastavke (str. 378.):

12 I. Szucsich, navedeno djelo, str. 145.

13 Služila sam se izdanjima ovih udžbenika koja su mi bila dostupna.

1. -em, -eš, -e, -emo, -ete, -u
2. -jem, -ješ, -je, -jemo, -jete, -ju
3. -am, -aš, -a, -amo, -ate, -aju (istaknula M. G.)
4. -im, -iš, -i, -imo, -ite, -u.

Ali, za futur ima primjer *hoćeju biti* ili *ćedu biti* (str. 195.). Kondicional, kao ni kod Miloradića, nije čakavski (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi +* glagolski pridjev radni, u jednini m.r. s finalnim l).¹⁴

U "Tretoj Štanki" autor primjenjuje fonetski pravopis.

Tridesetih se godina književnik Ignac Horvat zauzima za približavanje i izjednačavanje gradišćanskohrvatskoga književnog jezika s književnim jezikom matične zemlje, a tu će tendenciju dvadesetak godina poslije zastupati skupina gradišćanskih studenata okupljena oko Hrvatskoga akademskoga kluba u Beču. Tih se godina u jezik unose brojne promjene (uvodi se pisanje *ije, je* na mjestu diftonga *ie*, finalni l u muškom rodu imenica i glagolskog pridjeva radnog prelazi u -o, itd.) o čemu je pisao Hadrovics.¹⁵ Odraz je takve jezične politike i "Naš jezik" Konrada Mersicha s vježbama i gramatikom za hrvatske osnovne škole u Gradišću, tiskan u Beču 1960., koji predstavlja radikalni (ali i kratkotrajni) prekid s tradicijom poučavanja gradišćanskohrvatskoga jezika. To je zapravo udžbenik za učenje hrvatskoga standardnog jezika,¹⁶ i da se sporadično ne javlja pokoji gradišćanski oblik (kao 3. l. mn. prezenta *će [du]*, str. 91.), ne bi bilo nikakve jezične razlike u odnosu prema sličnim udžbenicima u Hrvatskoj. Pri njegovoj se izradi autor služio stručnim djelima Ivana Brabeca.

Kada naglašava razliku između književnoga jezika i narječja, kao dijalektalne pojave Mersich navodi oblike iz gradišćanskih mjesnih govora i gradišćanskohrvatskoga književnog jezika (npr. "Ispravi u ovim rečenicama pogreške: Izletnici pjevađu veselu pjesmu (...) str. 119., istaknuo K. M.). U rječniku na kraju udžbenika mjesto su našle i riječi kao *čilim, duvati i đubre*. Nije nevažno ni to što su riječi prevedene - bile su, znači, nepoznate - na njemački jezik, a ne (i) na gradišćanskohrvatski književni.

Usprkos ovim pokušajima, nije došlo do napuštanja gradišćanskohrvatskoga književnog jezika, ali je on postao "pravi miješani jezik u kojem se sve manje nazire stara čakavska podloga".¹⁷ Uskoro se on ponovno uvodi u nastavu i slika današnjeg stanja ne pokazuje da bi moglo doći do promjene. Vrlo je jaka svijest o gradišćanskohrvatskom jeziku kao književnom, iako još nije stekao potpuno čvrste normativne okvire, i spremnost da se ustraje na njegovoj standardizaciji. Ona se, međutim, ne bi provodila nezavisno od hrvatskoga standardnog jezika. Prvi bi korak trebala predstavljati gramatika, pa se nakon dugogodišnjih nastojanja ona i pojavljuje. To je "Hrvatska gramatika" Mirka Berlakovića,

14 Na prethodnoj, 195. str., Dobrović ima primjer: ja bih bil
ti bi bil
on bi bil
mi bi bili
vi bi bili
oni bi bili,

ali, kako se te sheme poslije nigdje ne pridržava, možda se radi o previdu ili tiskarskoj grešci.

15 Hadrovics, citirano djelo, str. 482.

16 Da bismo to ilustrirali, dovoljno je spomenuti jednake oblike dativa, lokativa i instrumentala množine.

17 L. Hadrovics, citirano djelo, str. 482.

tiskana 1995.¹⁸ Izdavač je Hrvatski kulturni i dokumentarni centar u Željeznom. Iza naslova "Hrvatska gramatika" krije se zapravo usporedna gramatika gradišćanskohrvatskoga književnog jezika i hrvatskoga standardnog jezika. U uvodnoj riječi Berlaković govori o gradišćanskohrvatskome književnom jeziku kao dijelu hrvatskoga standardnog jezika s posebnim oblicima, a pišući gramatiku htio je pokazati "da je razlika med gradišćanskohrvatskim i hrvatskim jezikom zapravo jako mala. To ćete i sami ustanoviti, kad budete prisposodabljali livu (gradišćanskohrvatsku) polovicu strani s desnom (hrvatskom). Na mnogi mjesti ćete pak zamašiti iskati razlike, kad ne postoju." (str. 5.) Razlike su najuočljivije u deklinacijskim nastavcima¹⁹, deklinaciji brojeva, brojnim imenicama, morfologiji glagola (u suvremenom gradišćanskohrvatskom književnom jeziku nema imperfekta, a od aorista je sačuvan samo oblik *bi*; kondicional se tvori od glagolskog pridjeva radnog i aorista koji je za sva lica *bi*,²⁰ kao u mjesnim govorima) i dijelu leksika. Pojačani utjecaj hrvatskoga standardnog jezika ogleda se u redovitom navođenju vokativa u paradigmama, prelaženju l u o u muškom rodu glagolskoga pridjeva radnog, nastavcima za 3. l. mn. prezenta (osim -u, molu i sl., i -du u ćedu), pravopisu i terminologiji koja je gotovo identična hrvatskoj. Ovo su samo neke od sličnosti i razlika, dovoljne da ilustriraju jezičnu zamisao "Hrvatske gramatike".

Najveći je nedostatak ove gramatike to što obuhvaća samo područje fonologije i morfologije. Jezična je koncepcija jasna - ustrajati u namjeri da se sačuvaju specifičnosti regionalnoga književnog jezika, ali ga i približiti tzv. "južnom", standardnome hrvatskom jeziku.

Ovim radom ni izdaleka nije obuhvaćena, pa čak ni naznačena, moguća problematika gradišćanskohrvatskih jezičnih priručnika i gramatika 19. i 20. stoljeća. Prikazom se htjelo odgovoriti na pitanje kako ta jezikoslovna djela odgovaraju na ponekad jače, ponekad slabije izraženu tendenciju približavanja dvaju književnih jezika, od kojih se u jednom književnojezična norma tek učvršćuje i ustaljuje. Možemo zaključiti da jezični priručnici od "Pèrve Štanke" do najnovije "Hrvatske gramatike", izuzev Mersicheva udžbenika, opisuju i propisuju gradišćanskohrvatski književni jezik kao narječju nadređeno sredstvo komuniciranja, a u stalnom kontaktu s hrvatskim standardnim jezikom, ponajprije kao izvorom leksičkih rješenja za potrebe jezične

18 Za gradišćansko je jezikoslovlje vrlo bitna i studija Christe Vasileva, *Die heutige čakavishe Schriftsprache der Burgenland-Kroaten, Ost und West, Aufsätze zur slavischen Philologie*, Wiesbaden, 1966., str. 189-237.

Izostavila sam je iz ovoga prikaza koji se bavi jezičnim priručnicima i gramatikama.

19 Usporedi npr.

N jd.	noga	mn.	noge
G	noge		nog
D	nogi		nogam
A	nogu		noge
V	noga		noge
L	nogi		noga
I	nogom		nogami

Deklinacijski nastavci u Berlakovićevoj gramatici nisu uvijek identični onima u ostalim gradišćanskim gramatikama, ali je, potpuno očekivano, utjecaj hrvatskoga standardnog jezika u paradigmama gotovo zanemariv - očituje se uglavnom u bilježenju vokativa (ne i njegovu obliku).

20 Suprotno Miloradiću i Dobroviću, Berlaković ne preuzima kondicionalni oblik iz hrvatskoga standardnog jezika.

nadgradnje. Taj se utjecaj, kako smo vidjeli, proteže i na gramatička pravila, osobito u razdoblju od pedesetih godina ovoga stoljeća naovamo.

Rad je nastojao biti i skromnim doprinosom uključivanju ovih djela u hrvatsku jezikoslovnu baštinu.

LITERATURA

1. N. Bencsics i dr., *Gradišćansko-hrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*, Zagreb-Željezno, 1991.
2. M. Berlaković, *Hrvatska gramatika: Mali pregled gramatike gradišćansko-hrvatskoga i hrvatskoga jezika*, Željezno, 1995.
3. I. Dobrović, *Druga Štanka*, Beč i Leipzig, 1926.
4. I. Dobrović, *Treta Štanka*, Beč i Leipzig, 1929.
5. B. Finka, *Gradišćansko-hrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*, *Studia Slavica Savariensia* 1, 1993., str. 57-61.
6. K. Glavanich, *Pèrva Štanka za katoličansku školsku mladost*, Beč, 1860.
7. K. Glavanich, *Pèrva čitanka za katoličansku školsku mladost*, Budim, 1871.
8. L. Hadrovics, *Povijest gradišćansko-hrvatskoga književnog jezika*, u knjizi: *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, 1995., str. 465-485.
9. A. Jembrih, *Gradišćansko-hrvatski književni jezik između norme i kodifikacije*, u knjizi: *Hrvatski filološki aspekti*, Osijek, 1990., str. 301-326.
10. R. Katičić, *Lingvističke dimenzije jezičnoga položaja gradišćanskih Hrvata*, u knjizi: *Novi jezikoslovni ogleđi*, Zagreb, 1987., str. 186-194.
11. K. Mersich, *Naš jezik*, Beč, 1960.
12. M. Miloradić, *Slovnica hervatskoga jezika*, Đura, 1919.
13. M. Naković, *Podučavanje u jeziku za učitelje i školare*, Željezno, 1877.
14. I. Szucsich, *Fran Kurelac i književnojezična norma Gradišćanskih Hrvata*, u zborniku: *Riječki filološki dani*, knj. 1, Rijeka, 1996., str. 137-145.
15. C. Vasilev, *Die heutige čakavische Schriftsprache der Burgenland-Kroaten*, *Ost und West, Aufsätze zur slavischen Philologie* Wiesbaden, 1966., str. 189-237.

SUMMARY

Milvia Gulešić

GRAMMARS OF THE CROATIAN MINORITY IN AUSTRIA IN THE 19TH AND 20TH CENTURY

The following grammar books are included under the term grammars of the Croatian minority in Austria: Glavanich, *The First Reader*, 1860; Glavanich, *The First Reader*, 1871; Naković, *Teaching Linguistics*, 1877; Miloradić, *A Grammar of the Croatian Language*, 1919; Dobrović, *The Second Reader*, 1926, and *The Third Reader*, 1929; Mersich, *Our Language*, 1960; Berlaković, *A Croatian Grammar*, 1955. The paper deals with the language which is being described in the mentioned grammar handbooks in comparison to possibilities of choosing the standard language for the Croats in Austria. There is a try to determine the place of those grammars in the history of Croatian grammars.

Miroslav Šicel

ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ KAO KRITIČAR HRVATSKOG PJSNIŠTVA

izvorni znanstveni rad

UDK 886.2.09-1 : 929 VEBER TKALČEVIĆ, A.

Iako je svoj prvi kritički prikaz napisao o dramskom djelu (Mejrimi Matije Bana), a najviše književno-teorijskih članaka posvetio filološkim problemima, posebno metrici - za hrvatsku su književnu kritiku ipak najzanimljiviji Tkalčevićevi napisi o - uglavnom - njemu suvremenom pjesništvu.

U ovom se prilogu, između ostaloga, analiziraju Tkalčevićevi sintetički radovi o hrvatskom pjesništvu u kojima on pokušava osustaviti i određenu svoju poetiku, svoje shvaćanje poezije, a govori se i o njegovu odnosu prema pojedinim pjesnicima (Trnski, Preradović, Tomić, Uliješević) - javljajući se kao jedan od prvih kritičara u nas koji svoja teorijska razmišljanja i stavove aplicira na konkretna djela spomenutih pisaca.

I književna kritika i povijest književnosti dovoljno su već jasno odredile mjesto Adolfa Vebera Tkalčevića u kontekstu hrvatske književnosti od pedesetih do sedamdesetih godina 19. stoljeća.¹ Razdoblju u kojem se formirao zajednički i jedinstveni književni jezik na osnovi ideja hrvatskih preporoditelja od Gaja do Derkosa pa nadalje - Tkalčević je uvelike pridonio i kao jezikoslovac i kao pripovjedač i putopisac, ali i kao jedan od prvih književnih kritičara koji su svojim osmišljavanjem polazili prvenstveno od samog umjetničkog djela.

Neprijeporno među navažnijim i najzaslužnijim prethodnicima Augusta Šenoa - pisca koji je ostvario prvi pravi književnojezični i literarni kanon u tzv. novijoj hrvatskoj književnosti i otvorio gotovo sve probleme i teme ostvarivane sve do pojave moderne - Tkalčević je cjelokupnim svojim opusom među prvima naslutio buduće događaje u našem literarnom stvaralaštvu.

Poznat prije svega kao nositelj tzv. zagrebačke filološke škole,² a jednako tako i kao

1 Najviše je o Veberu Tkalčeviću kao književniku pisao Antun Barac. Uz opširan književnopovijesni portret pisca u svojoj *Hrvatskoj književnosti od preporoda do stvaranja Jugoslavije* u knjizi 2. *Književnost pedesetih i šezdesetih godina* (str. 111 - 118), Zagreb 1960. Barac je objavio i studiju *O pripovijestima Adolfa Vebera Tkalčevića* u knjizi *Veličina malenih* (str. 45 - 77), Zagreb, 1947., kao i tekst *Putopisi Adolfa Vebera* u *RAD JAZU*, Zagreb, knj. 281, str. 57 - 99, 1950., i drugo. U novije vrijeme objavio je Ivo Pranjković monografiju *Adolfo Veber Tkalčević* u izdanju Zavoda za znanost o književnosti (Kritički portreti hrvatskih slavista), Zagreb, 1993., str. 7 - 133.

2 Uz već spomenutu Pranjkovićevu monografiju o Veberovu je jezikoslovnom radu najviše pisao

pisac koji je svojom novelistikom naćeo i urbanu tematiku (*Zagreпкиnja*) - Tkalćević je ponajmanje u dosadašnjim osvrtima na njegovo djelo bio razmatran u onom segmentu svog djelovanja koji zadire u problematiku njegova kritičarskog rada, posebno interesantnog u promišljanju poetskog stvaralaštva u nas.

Rezimiramo li te dosadašnje ne baš prećeste kritičke osvrte na Tkalćevićev kritičarski rad,³ bez obzira na različite zaključke može se ipak ustvrditi da se svi, više manje, slažu u jednom: iako u biti diletant, Tkalćević se predstavio kao prvi hrvatski kritik "i po vremenu i po vrijednosti", kako ga je ocijenio Antun Barac, kao i jedan od prvih hrvatskih književnih kritičara koji je u stanovitom smislu težište svojih analiza usmjerio na estetsku stranu književnog djela.⁴

Uz rasprave svojevrsnog teorijskog karaktera (primjerice u tekstu *Ukus*, 1982, i drugo) Tkalćević je tijekom svog kritičarskog djelovanja najviše prostora - poznato je - posvetio problemima metrike, ali i razmatranju suvremenog mu hrvatskog pjesništva. Upravo o tom potonjem ovdje je riječ.

O pjesništvu kao jednom od najrasprostranjenijih žanrova književnosti u razdoblju hrvatskog književnog preporoda Tkalćević je - kao i o umjetnosti uopće - postavio nekoliko bitnih teza.

Da pjesnik mora u potpunosti "ostati viernim naravi", dakle stvarnom životu, ali koji istodobno kao umjetnik riječi treba "krasnoćutno idealizovati", prva je i osnovna teza Tkalćevićeva. Drugačije rećeno, objektivnu stvarnost nužno je transponirati u novu književnu stvarnost, literarnu fikciju, ali s temeljnom nakanom da ona bude poticaj čitatelju za doživljaj krasote (to jest ljepote), koja se pak satoji od više različitih "čestih", a "česti ove moraju kod krasote biti sastavljene u savršenu cjelost", što, neprijeporno, upućuje na Herbartovu filozofiju koja Tkalćeviću nije bila nepoznata.

Pišući 1985. godine, nakon petnaest godina bavljenja suvremenom, ali dijelom i tradicionalnom hrvatskom poezijom članak *Najnoviji pojavi našega pjesništva*⁵ Tkalćević, ustvari, piše svojevrsni svoj program, iznoseći stav i mišljenje o smislu i zadacima pjesnika: "(...) Pjesnik koji bi ma što vjernije snimio samo naravnu krasotu, ne bi ispunio svoga zvanja; jer bi učinio stvar posve suvišnu, doćim se svatko voli izvorom razblaživati" - piše Tkalćević i nastavlja: "Pjesnik je dužan podati čitatelju kako je on shvatio naravnu krasotu, pa taj svoj samotvor preseliti u dušu srodna si ćovjeka, rječju, pjesniku je zvanje svojom mišlju, svojom idejom oživiti narav, pa je idealizirati. Madona iz koje ne viri nikakva pjesnićka ideja, kukavan je portret obićne djevojke. Što je tu subjektivna ideja jasnije izražena u krasnoslovnu tvoruu, to mu ciena sve to više skaće (...)", završava svoju misao Tkalćević. I dvije godine kasnije u članku *Predmet pjesništva* on samo varira svoju temeljnu tezu: "(...) Pjesništvo zato vlada u svćtu da rod ljudski u radosti uzhitjuje, u tugi tćši, u trudu jaća, u pogibeljih bodri, u podhvatih potiće, rććju u

Ljudevit Jonke: *Veberove zasluge za naš književni jezik* u RADU JAZU, Zagreb, knj. 309, 1956., str. 33-80, i drugo, te Zlatko Vince u knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1978., 1990.

3 Najcjelovitiji prikaz Veberova kritičarskog rada objavio je Antun Barac u knjizi *Hrvatska književna kritika*, izd. JAZU, Zagreb, 1938. (str. 11-17).

4 Vidi studiju Zlatka Posavca: *Estetićki pogledi Adolfa Vebera Tkalćevića* u časopisu *Kolo*, Zagreb, br.8, 1970., str. 281-298.

5 Svi citati iz Veberovih ćlanaka i eseja preuzeti su iz Djela Adolfa Vebera Tkalćevića, Zagreb, knj. IV, 1885. i knj. V. Zagreb 1887.

svakom odnošaju života dušu mu blago i nežno razigrava (...)."

Nekoliko je temeljnih postulata o znaćenju i smislu poezije raspoznatljivo iz ovih citata. Ponajprije, da književno djelo ne smije nikako biti vjeran preslik stvarnosti (naravi) jer "(...) Pjesnik ne smije nikad samo kopirati života, već ga mora plemeniti, ter se marljivo uklanjati svim pojavom ćovjćeje naravi protivnim osobito pako nepristojnim ma kako oni vladali u životu naroda, svakako pokvarena ukusa (...)."

Nadalje, proizlazi iz ovoga ćlanka i logićna misao kako književno djelo mora prije svega biti originalno u svojoj zamisli i ostvaraju budući je bitna "subjektivna ideja", a to, nesumnjivo, podrazumijeva i talentirana pisca s pravom, izvornom inspiracijskom motivacijom u realiziranju poetske ili prozne tematike. Jednom rijeći, iako to ne spominje izravno, Tkalćević neprijeporno stoji iza teze da dobrog književnog djela nema, bez obzira na aktualnost tematike i suvremenost poruke, ako sam pisac nije doista umjetnik rijeći, stvaralac istinska i iskrena nadahnuća koji sluša isključivo glas svoje nutrine, svojih unutarnjih emocionalnih potresa, a ne podređuje se politićkim ili bilo kojim drugim izvanliterarnim zahtjevima. Sva ta razmišljanja vidljiva su i iz Tkalćevićeva konkretnog odnosa prema poeziji iliraca. U raspravi pod naslovom *Istina*, objavljenoj 1886. godine on će javno izreći: "(...) Koliko smo se mi naciepali pogrešakah, kad smo na početku našega književnoga preporoda morali jedni ter isti o svaćem pisati! (...)."

I, konaćno, među recima unutar Tkalćevićeva razmišljanja o smislu poezije, ali nerijetko i direktno, provlaći se kao konstanta još jedna naglašena njegova teza: definirajući krasotu, odnosno ljepotu kao vrhunac i temeljni smisao i cilj književne umjetnine, o ćijim dosezima i uspješnosti ostvaraja ovisi i kriterij kritićke procjene, Tkalćević kao bitan element vrednovanja djela utvrđuje da "(...) Svaka krasota mora biti osnovana na glavnoj podlozi svih pojavah, na moralu (...)" - što zapravo ne znaći drugo nego izjednaćavanje estetskog s moralistićkim u skladnu cjelinu.

Oćito, poslije prve preporodne faze s dominacijom domoljubne motivike, bez obzira u kojem se žanru pisci ogleđali, i shvaćanja jednog dijela pisaca iz tog razdoblja kako je književnosti isključivo namijenjena funkcija sredstva za ostvarivanje nekih drugih, viših, ciljeva, prije svega osvješćivanja i buđenja nacionalne svijesti - Tkalćević svojim istupima ide tragovima onih koji su u književnosti vidjeli i nešto više od aktualne društvene poruke - ogranićenu, ali ipak svojevrsnu autonomiju literarnog djela, i to na dvije razine: onoj društvenoj u kojoj moralno nadjaćava rodoljubno, odnosno postaje njegovom temeljnom osnovicom, pokretaćem i usmjeriteljem, te - što je, ustvari, posve novo - na razini estetskoj koja predstavlja specifićnost književne umjetnine, a svoje vrhunce dostiće onda kad fenomen ljepote izrasta iz etićke odrednice ćovjekove.

Opće ove misli, svojevrsnu svoju poetiku, Tkalćević će pokušati konkretno i primijeniti na pojedina djela hrvatskih pjesnika svog vremena.

Zapoćinjući kritićarsku karijeru početkom pedesetih godina, on i nije imao prevelik izbor pjesnićkih djela, odnosno pisaca na ćijim bi umotvorinama mogao i praktićno iskazati svoje teze: bili su to Ivan Mažuranić, Stanko Vraz, Petar Preradović - od vrhunskih pjesnika. Ostalo su bili ili oni ispod te vrhunske razine kao - primjerice - mladi Ivan Trnski, ili pak marginalni kao Ognjeslav Utješenoćić Ostrožinski kao i oni koji su tek nadolazili: Josip Eugen Tomić, i još poneki.

Zaćudno je da od spominjanih vrhunskih pjesnika Tkalćević piše samo o Preradoviću, i to već gotovo pri samom kraju svog stvaralaćkog puta - 1874. godine.

Koja su bila temeljna izvorišta - uz već spomenute opće teze - od kojih je u procjenjivanje pojedinih poetskih zbirki polazio naš kritićar?

U jednom od prvih svojih članaka koji već naslovom govori o čemu se radi: *Korist i način predavanja latinskih klasika*, objavljenom u časopisu *Neven* 1852. godine, on će, pozivajući se na Cicerona, biti više nego jasan: "(...) Čut lepote može se probuditi i oplemeniti ponajviše učenjem klasikah" - piše Tkalčević, da bi u istom članku pojam klasike proširio i na vrhunske pisce europske književnosti: "(...) Naša je dakle dužnost da se ne udaljimo od tih večnih uzorah najuglednijega ukusa (Petarcarca, Dante, Schiller, Goethe, op. moja) - nego se marljivo nastavimo što su naši predji umno započeli (...)". Uz spominjanje klasika europske književnosti Tkalčević neće zaboraviti spomenuti i naše Dubrovčane: Palmotića, Gjorgjića i Gundulića. Stoga i ne čudi što je jedan od prvih kritičkih osvrtu Tkalčevićevih bio posvećen upravo Gunduliću - 1854. godine. Ističući vrhunsku vrijednost njegova *Osmana* on će, ponajprije, pomalo prigovoriti kompoziciji koja "neima pravog središta okolo koga se sve vrti i kreće", pa je tako Gundulić "(...) ne imajući golemih stijenah, od malih kamenčićah sastavio sgrađu koja je vrlo slična mozaiku (...)" - što je sa stajališta Herbartove filozofije predstavljalo prigovor, ali je značajno, bio Tkalčević u pravu ili ne, da je on prvi u nas ušao u analizu samoga djela, ne ostajući tek na opisu fabule. Osim toga, u tom je napisu Tkalčević progovorio i o jeziku književne umjetnine, zalažući se za sažetost poetskog izraza jer "(...) Al' ako i jest blagoglasje liepo svojstvo jezika, pretjerano mu ipak škodi, jer ga odvraća od naravi, koja je od svega najsavršenija i najljepša (...)". Konačno, uz već prije spomenuto Tkalčevićevu prihvaćanje (čak i u metrici!) klasičnog stiha, on će, istodobno, upozoriti i na, mogli bismo reći, kačićevsku formulu upotrebe narodnog jezika, usmenog stvaralaštva: "(...) Misli su izrečene jezikom kojim se je uzdignuo nebu pod oblake, i razsvietljene plamenom figurah i tropah, raspirenim ponajviše na narodnom ognjištu (...)" - zaključuje na kraju autor.

Tu komponentu tradicije narodne književnosti Tkalčević će posebno istaći u osvrtu na odlomak spjeva *Nedjeljko Ognjeslava Utješenića* (1861). Oštro polemizirajući s Ostrožinskim u pitanjima vjerskih odnosa (pravoslavlje - katolicizam - židovstvo) i osuđujući pjesnikovo forsiranje pravoslavlja na račun drugih vjeroispovijesti, on će, istodobno, smatrajući - kako je to jasno naglasio da "(...) je objektivna kritika ona koja se bavi samo djelom, ne gledajući na to tko ga je napisao (...)" - pohvaliti Utješenića kao pjesnika *Nedjeljka* jer je umio duh narodne poezije utkati u suvremeni lirski izraz: "(...) Poezija mu je čisto narodna kojoj su misli, tropi, figure i izrazi osnovani na narodnih zorovih, ali tankim ukusom uzdignutih do visine i uglađenosti umjetnoga pjesništva. On nam najbolje pokazuje kako se na temelju narodnih pjesmah zidje umjetna sgrada pjesnička (...)" - zaključuje Tkalčević.

Nema nikakve sumnje, Tkalčević je među prvima u našoj književnoj kritici pokušao progovoriti o bitnim obilježjima književnoga djela: njegovoj strukturi, kompoziciji, stilu i jeziku, dakle o svemu onome što čini bit umjetnine riječi, ostavljajući u drugom planu pisca i temu njegova djela. Naravno, Tkalčević još nije imao razrađen poetološki instrumentarij, i neka njegova razmišljanja i analize nedorečene su, diletantske, kako je to već istakla kritika, više kao naslućivanje negoli realizacija zamišljenog osmišljavanja djela.

Pa ipak, ne može se poreći činjenica da je pionirski ušao u problematiku same srži književnog ostvarenja. Dok, primjerice, ilirski period hrvatske književnosti nije dospio dalje (u smislu kritičke riječi!) od hvalospjeva tzv. "pjesnicima" koji su isticali domoljubnu misao, bez obzira na način na koji se to ostvarivalo, Tkalčević će ponajprije ustvrditi kako je bitna pretpostavka za dobro književno djelo talentiran pisac: "(...)"

Nadahnuća, znanja, ukusa, uglađena dugotrajnim općenjem, razmatranjem, vježbanjem treba čovjek koji hoće da ikako sijeva na pjesničkom nebištu našem (...)" - reći će on nedvosmisleno.

Polazeći od te osnovne u kritici svojoj polazne točke, Tkalčević će, ocjenjujući poetsku zbirku *Kriesnice* (1863) Ivana Trnskoga, upozoriti na pjesnikovo "cvieće riječi i izrazah", ističući kao posebnu vrijednost njegova pjesništva takvo dobro poznavanje jezika "(...) da umije za svaku, ma kako niansiranu misao, naći točnu rieč i izraz (...)". S druge strane, Jovanu Sundečiću u kritičkom osvrtu na njegovu *Krvavu košulju* zamjerit će što u toj njegovoj epskoj epizodi "(...) slikah ima (u njoj) malo, pak to i običnih, iz narodne nam pjesme poznatih", riječju, veli Tkalčević, "čitatelj ovdje uzalud traži maštu, tu glavnu rodicu valjanih pjesmah (...)".

Sasvim je razumljivo da je na poetskom opusu Preradovićevu Tkalčević mogao najbolje potvrditi svoja bitna razmišljanja o pjesništvu.

Naglašavajući kako je Preradović bio "slavan pjesnik", prije svega zato jer "(...) se nije (on) posvetio tomu zvanju, kako neki naši pjesnici koji tek što su pomislili da bi jim trebalo graditi pjesme, već jih pišu i putem novinah objavljuju (...)" - Tkalčević ističe umješnost pjesnikovu u invenciji i kompozicijskoj građi stihova, u izboru motiva i tema, predmetu, kako on to voli reći, sposobnosti "(...) koje će mu česti (tog predmeta, op. m.) opjevati, i kako će te česti u cijelosti spojiti" (Herbart!). Dakako, snagu Preradovića pjesnika vidi u njegovu pjesničkom načinu izricanja misli, u narodnim tropima i figurama, "(...) ali niti ih je premano uzimao, niti preveć natrpavao, a jezik, pravilan i prema položaju nježan i krepak, tako mu je lako tekao, kako lako teče voda iz vrutka niz ravne i sokovite livade (...)" - zaključuje na kraju Tkalčević.

Unatoč tomu što svoja razmišljanja o poeziji, njezinu smislu i funkciji, bilo teorijskim napisima, bilo na konkretnim pjesničkim ostvarenjima hrvatskih pisaca, nije uspio i ozbiljnije, znanstvenije osustaviti, stvoriti vlastitu poetiku, Tkalčević je, neprijeporno, uočio nekoliko problema od bitne važnosti za suvremeniji pristup poetskom tekstu, kakvim će se tek budući naraštaji temeljitije pozabaviti: u prvom redu ističući književno djelo kao bitan predmet promatranja s njegovim specifičnim unutarnjim poetskim zakonitostima, što je bila potpuna novost u odnosu na kritiku ilirskog književnog razdoblja. Isto tako naglašavajući kako se "(...) svaka stvar može motriti s različitih gledišta, i da se do jedne istine može doprieti raznim putovima (...)", Tkalčević je naslutio i mogućnost metodološkog pluraliteta u interpretaciji književnog djela. I treće, najvažnije: imajući, posve sigurno, pred očima Mažuranićeva *Smail-agu* i prethodna njegova "isprobavanja" i klasičnog, i usmeno-narodnog, i petrarkističko-dubrovačkog stiha - da bi došao do svoje originalne pjesničke umjetnine, i Tkalčević je, pišući o *Izabranim pjesmama* Stjepana Ilijaševića naglasio kako bi trebao izgledati idealni pjesnički jezik njegova vremena: "(...) Kad bi koji naš pjesnik umio spojiti i grčko mjerilo, i duh, i fraze, i trope naših narodnih pjesamah, uzvišene gdje što svojom maštom (da bi) to bilo pravo raskošje (...)"

Jednom riječi, iako se književnom kritikom bavio tek povremeno (više opredijeljen za jezikoslovlje i gramatička pitanja, negoli za jezik poezije), i onim što je napisao kao književni kritik predstavio se stvarnim začetnikom kritičko-analitičkog pristupa književnom djelu, pokušavajući oformiti i osobnu kritičarsku metodu s naglaskom ne samo na moralnoj nego i estetskoj odrednici književne umjetnine.

Iva Lukežić

NARJEČJA U KNJIŽEVNOJEZIČNOJ KONCEPCIJI ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA

izvorni znanstveni rad

UDK 801.82 : 808.62-087 : 886.2 VEBER TKALČEVIĆ, A.

Književnojezična koncepcija Zagrebačke filološke škole polazi od štokavštine, ali je bitno određena nastojanjem da književni jezik svih Hrvata bude prihvatljiv i čakavcima i kajkavcima, ne bi li se priveli "u kolo štokavaca". U skladu s tim Adolfo Veber Tkalčević sustavno ugrađuje u osnovu književnoga jezika i jezične činjenice koje se na unutarjezičnome planu razlikovno određuju kao samo čakavske ili kao i čakavske i kajkavske. U ovome se radu na dva načina utvrđuju čakavizmi i rjeđi kajkavizmi na fonološkoj, ortografskoj, morfonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini:

a) na razini propisa norme, pregledom Veberove Slovnice hrvatske iz 1876.

b) na razini primjene, pregledom uzorka od dvojicu Veberovih pripovjedaka i dvaju njegovih putopisa.

Adolfo Veber Tkalčević u poimanju hrvatskoga jezika slijedi ove načelne stavove:

1) Hrvatski jezik zove hrvatskim, a tako naslovljuje i svoje gramatike: *Slovnica hervatska/hrvatska*.¹

2) Hrvatski jezik poima u jedinstvu triju njegovih narječja, i u toj se činjenici, unatoč ideologiji i ograničenosti jezičnih spoznaja onoga vremena, ogleda u načelu jasno određena distinkcija između hrvatskoga jezika i Vukovoga srpskoga: Veber ne poistovjećuje štokavštinu s Vukovim jezikom kao što će to učiniti hrvatski vukovci, pa je ni terminološki ne vezuje sa srpskim jezikom: »Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku, mi smo u nj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenata, premda nam je jezgra štokavska.« (Djela III., str. 35.).

3) Njegova se zamisao književnoga jezika uklapa u one koncepte što čine čvrstu povijesnu okomicu hrvatskoga književnoga jezika, prema kojima u književnome hrvatskome jeziku više ili manje participiraju sva tri njegova narječja. Ovome je jezikoslovcu jasno da je hrvatski jezik jedinstvo triju djelomice opozitnih a u osnovici čvrsto isprepletenih sustava - narječja:² kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga. Svjestan

SUMMARY

Miroslav Šicel

ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ AS A CRITIC OF CROATIAN POETRY

Although his first review was about a dramatic work (*Mejrimi* by Matija Ban), and he devoted most of his literary and theoretical papers to philological problems, especially to metrics - the most interesting Tkalčević's papers for the Croatian criticism are - mainly- those that related to his contemporary poetry.

In this paper, among other things, Tkalčević's synthetic works on Croatian poetry are being analysed, in which he tries to organize his own poetics, his own understanding of poetry. The paper also deals with Veber's relations toward poets (Trnski, Preradović, Tomić, Utješenović) - as one of the first critics in our country, who applies his own theoretical considerations on the concrete works of the mentioned authors.

1 *Slovnica hervatska za srednja učilišta*. Napisao Adolfo Veber. U Zagrebu, troškom spisateljevima, 1871; 1873.; *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb 1876.

2 Upravo A. Veber uvodi termin *razriečje* za unutarjezični rang za koji se u suvremenoj dijalektologiji rabi termin *narječje*.

je specifičnoga hrvatskoga jezičnoga tropleta kao realnosti koju treba odražavati i književni jezik kao jezik opće međuhrvatske i unutarhrvatske komunikacije. Eksplicira to ovako »...kako ćeš pisati svim Hrvatima, koji govore čakavski, kajkavski i štokavski, koja su pak razriječja među sobom dosta slična? I tomu je pomogao književni hrvatski jezik, koji već pola vieka spaja razciepani na razriječja narod: danas se ne smije drugačije pisati, nego književnim jezikom. Taj jezik, kako se u našoj Trojednici dosad razvio, niti je samo štokavski, niti samo čakavski, niti samo kajkavski«. Književnojezičnu koncepciju gradi na uvjerenju da je prvovršni zadatak književnoga jezika kulturno-prosvjetiteljski i ujediniteljski; uključivanje u normu književnoga jezika elemenata koji se mogu raspoznati kao čakavski i/ili kajkavski i, koliko sada o tome znamo, dijalekatni štokavski: »Zagrebačka je škola imala zadatak, da i kajkavce i čakavce privede u kolo štokavaca, kako bi se razširilo književno polje. Nebi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i štokavaca, namah krajnju štokavštinu, jer bi tim morali žrtvovati silu rieči i frazah, kojih štokavština nepozna, i zabaciti dosta oblika koji su očevidno pravilniji, nego oni, koje je mjesto njih štokavština u novije vrijeme, premda ne skrozimice, razvila, pa bi tako bili otegotili, ako ne posve osujetili, posao ujedinjavanja. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojima se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci, tako da su se braća mogla dobro među sobom razumievati što je glavni cilj jezičnoga jedinstva.« (Zagrebačka škola, Djela, III., str. 458.).

4) Iako zagovara participaciju svih triju hrvatskih narječja u hrvatskome književnome jeziku, njihova zastupljenost u njegovu konceptu nije ujednačena: najzastupljenija je štokavština, a slabije je od čakavštine zastupljena kajkavština, i to stoga što mu je kao čakavcu čakavština bliža i poznatija: »Kad nebih sgodne rieči i izraza našao u štokavštini, tražio bi ju u čakavštini, kano bližoj, onda u kajkavštini kano daljnjoj, ali bih ju prekrojio prema štokavštini.« (Djela III., str. 346.).

Kako pokazuje uvid u Veberove *Slovnice*, gdje su ti elementi normirani, te ispisi iz dviju njegovih pripovjedaka s bakarskom tematikom³ i dvaju putopisa o hrvatskim krajevima,⁴ gdje su ti elementi primijenjeni, oni se mogu u Veberovu konceptu i primjeni književnoga jezika vidjeti na fonološkoj, ortografsko-grafijskoj, morfonološkoj, morfološkoj i leksičkoj razini, zastupljeni dosljedno (sustavno) ili dubletno (fakultativno, izborno), pa će tako biti prikazani u daljnjem tekstu ovoga rada.

1) DOSLJEDNO/SUSTAVNO UGRAĐENE JEZIČNE ČINJENICE ČAKAVSKOGA I KAJKAVSKOGA PODSUSTAVA, TE DIJALEKATNE ŠTOKAVSKE ČINJENICE

A) Na fonološkoj razini

a) Konsonantski je inventar bez jedinice /ʒ/, što je čakavska i kajkavska odrednica, razlikovna prema štokavštini. Primjerice: leksem *žep*, u hrvatskom jeziku primljenica iz turskoga jezika, u Veberovim tekstovima redovito ima čakavski lik: *žep*.

3 *Nadala Bakarka*, Zagreb 1870.; *Avelina Bakranina ljubavne zgrade i nezgrade*, Zagreb 1882. (i u: *Djela Adolfa Vebera*, II, Zagreb 1885-1890.)

4 *Varaždinske toplice*; Zagreb 1876.; *Put na Plitvice*, Zagreb 1860. (i u: *Djela Adolfa Vebera*, I-II, Zagreb 1885-1890.)

B) Na ortografsko-grafijskoj razini

a) Nejetirani slijed /d+j/ piše se digramskom sekvencijom (dj) ili, u stranim osnovama digramskom sekvencijom (gj). Propis se ne odnosi na fonološku činjenicu u kojemu određenu hrvatskome narječju, ali grafijski sugerira različitost prema štokavskom i barem vizualno veću bliskost s čakavskim i kajkavskim, u kojima sekundarna jotacija nije realizirana na štokavski način. Primjeri su: *andjeo*, *čadjavi*, *dodjite*, *gospodja*, *gospodjica*, *izadje*, *ludjak*, *medjašah*, *medju/medj*, *medjusobne*, *mladjahnoj*, *nudja*, *oglodje*, *ogradjeno*, *poradja*, *pregradjene*, *preporodjena*, *razidju*, *rdjavu*, *redje*, *rodjaci*, *rodjenomu*, *sladja*, *smedjih*, *sudjeni*, *tordja (im)*, *tudji*, *uredjen*, *uvriedjenom*, + *Gjuro*, *gjardin*.

C) Na morfonološkoj razini

a) Dočetno slogovno /l/ Veber normira i dosljedno piše sa štokavskom realizacijom /o/ na dočetku glagolskoga pridjeva radnoga u jednini muškoga roda; normira u *Slovnici* (8) čakavske i kajkavske realizacije /l/ u imenica u kojih dočetno /l/ slijedi iza /o/, a tako i piše u pripovijetkama i putopisima (*bol*, *dol*, *dolnji*, *ohol*, *sokol*, *sol*) ali u uporabi ima i primjera za širenje normiranoga pravila na imenice u kojih dočetno /l/ slijedi i iza /a/ (*čaval*).

b) Normira i rabi prezentsku osnovu glagola **idti* čakavskoga i kajkavskoga lika, odnosno sa sekvencijom /jd/. Primjeri su iz *Slovnice* (77): *dojdem* i *dojdem*, *dojdoh* i *dojdoh*, *najdem* i *najdem*.

D) Na ortografsko-grafijskoj razini

a) Veber normira pisanje razlikovnoga /h/ na dočetku oblika Gpl. svih triju rodova imenica /ah/, /ih/, /uh/ (*Slovnica* 28-40), što se u pisanom tekstu ostvaruje kao kompromisni morfem između štokavskoga morfema s univerzalnim vokalnim dočetkom /a/, i čakavskoga morfema koji je u imenica muškoga roda moguć s dočetnim /h/. Ističe da je pisanje dočetnoga /h/ potrebno radi razlikovnosti Gpl. od Nsg., te ga kao pravopisnu činjenicu ne uvjetuje u govornoj realizaciji, no ideju je za nj preuzeo iz čakavskoga sustava, gdje je u Gpl. imenica muškoga roda moguć noviji /h/: *bratih*, *gradih*, *ljutih*.

D) Na morfološkoj razini

Veber normira i dosljedno rabi morfeme za Dpl., Lpl. i Ipl. kakvi su, najbliži ishodišnojezičnoj formuli, po kojoj Dpl., Lpl. i Ipl. imaju različite oblikotvorne morfeme, zadržane bez morfoloških inovacija u čakavštini, kajkavštini i starijoj štokavštini;

a) u imenica muškoga i srednjega roda:

- Dpl. s morfemima /om/, /em/: *Bakranom*, *ljubovnikom*, *mužkarcem*,
- Lpl (prepozicional) s morfemom /ih/: u *krajevih*, *po listovih*, *o vinogradih*, *o brodovih*, *u dvorih*, *na podnožjih*, *o vremenih*, *na Vratih*, *o pitanjih*, *na jidrih*, *na koljenih*,
- Ipl. /i/: *zubi (se zahvatim)*, *s rogovih*, *prsti (ju stane bockati)*, *s koli (upravljaju)*, *(zaškripi) zubi*, *sa znanci i prijatelji*, *s rodjaci*, *s protivnici*, *(protkane) smaragdi*, *(dubokimi) uzdisaji*, *pod klobuci*, *(hranio) makaruni*, *(škripec) zubi*, *medju svojstvi*, *s mladići*, *palci (pogladivši kosu)*, *s ljudi*, *medj dusi*;

b) u imenica ženskoga roda:

- Dpl. /am/: *kućam*, *ljubam*, *materam*, *ženskinjam*,

• Lpl. /ah/: po liticah, o smokvah, na stolicah, o vješticach, o sablastih, u mislih, u hlačah, u rukavicah, u čizmicah, u gaćah, u suzah, o žilah, u staklenicah, po ramenicah, po stubah, po rupah, o vješticach, o kaznah,

• Ipl. /ami/: (okruženu) brdinami, žilami (se razlieva), pod ružami, sa ženami, s djevojkami, slašticami, dosjetkama, munjama, prodikama, grozotami, (ogradjeno) gromačama, s težakinjama, britvicama, suzami, s babami, ružicama (posuti),

• Isg. III. deklinacije (i-osnove) /ju/: kostju, pametju,

• Dpl. /im/: kostim,

• Lpl. /ih/: na kostih,

• Ipl. /mi/: kostmi;

c) u zamjenica (zaimena), pridjeva (pridavnika) i rednih brojeva (brojnika) normira i sustavno rabi starojezičnu dvojninsku formulu Lpl. = Gpl., održanu u sjevernočakavskim sustavima, te oblike ličnih zamjenica:

• oblik Asg. ž. r. ju,

• oblik Gpl.: nas, vas, njih, jih,

• oblik Dpl.: k nam, vam,

• oblik Lpl.: nas, vas : (što će) o nas (misliti),

• oblik Ipl.: medju nami, s vami,

i oblike ostalih zamjenica, te pridjeva i rednih brojeva:

• morfem Gpl. /ih/: mojih, ovih, kojih,

• morfem Dpl. /im/: njim jim, mojim/našim mladim,

• oblike Apl. /nje/, /je/, /njih/, /jih/ : medju/za nje, je (njih, jih),

• morfem Lpl. /ih/: u tih, o kojih, po njih (če ti same u naručaj pasti), u svojih (dvorih, po mogućih, po bakarskih, u vilinskih, o punih i praznih, o boljih, u crnih, u lakiranih, u bielih, na plesačevih, o jučerašnjih, po mrkih, na raznih, o noćnih, o najtežih, o najzamršenijih, u mirnih,

• morfem Ipl. /imi/: mojimi, ovimi, kojimi, njimi, svimi, svojimi, s timi, s golimi, političkimi, s djevojinimi, dubokimi, mastnima, medju ostalima, s drugima, medj višima;

d) normira i rabi dvojaku tvorbu futura na kajkavski način: prezentom svršenih, i složenom formom nesvršenih glagola na način drugih dvaju narječja;

e) morfološki i funkcionalno razlikuje infinitiv i supin na kajkavski način, što je izričito zastupljeno u primjeni, iako ga ne normira nego čak negira u Slovnici;

f) normira u Slovnici i dosljedno primjenjuje sjevernočakavski oblik infinitivne osnove glagola *hotjeti;

g) normira u Slovnici (80) prijedloge čakavskih likova:

• uz dativ: prama, proti,

• uz lokativ (prepozicional): pri,

• uz akuzativ i instrumental: med, razi (129), izmed (144);

h) normira u Slovnici (81) i rabi u tekstovima veznike čakavskih likova:

• spojni: pače,

• razstavni: pače, pak,

• vremenni: poklam, dočim;

i) normira u Slovnici (81, o uzključnicah) i rabi u tekstovima uzvike čakavskih likova: ala, joh;

k) normira i rabi tvorbu pojedinih riječi na čakavski način:

• glagolske pridjeve trpne tvorene od prezentskih osnova(191): prepaden, razpaden,

• pridjeve (88) s tvorbom uobičajenom u čakavštini: crviv, plesniv, plašiv; (14): lagan i lagahan; mekan i mehkahan.

2) DUBLETNO/FAKULTATIVNO UGRAĐENE JEZIČNE ČINJENICE ČAKAVSKOGA I KAJKAVSKOGA PODSUSTAVA, TE DIJALEKATNE ŠTOKAVSKE ČINJENICE

A) Na fonološkoj razini

a) U Slovnici (87) normira a u tekstovima rabi štokavsku konsonantsku skupinu /št/, i čakavsko-štokavsku /šč/: košćen i košten,

b) U Slovnici (10) normira a u tekstovima rabi štokavsku konsonantsku skupinu /cr/ i čakavsko-kajkavsku /čr/: crn i črn i čarni, crta i črta, criepl i čriepl.

B) Na ortografsko-grafijskoj razini

a) U Slovnici (51) normira pisanje jednoslovom (ć) jotiranih i sekvencijom (tj) nejotiranih sljedova /t+j/, što nije fonološka činjenica ni sustava ni jednoga podsustava hrvatskoga jezika, ali takva grafija vizualno upućuje na specifičan čakavski izgovor fonema /ć/: ljutji - ljuci.

C) Na morfonološkoj razini

a) U Slovnici (94) normira i u tekstovima rabi ikavski lik morfema u infinitivnoj osnovi s dočetnim jatom, kao u ikavskoj čakavštini i ikavskoj štokavštini, i štokavski lik /je/: šutiti- sjeđjeti,

b) U Slovnici (15) normira i u tekstovima rabi oblike s morfonološkom sibilizacijom u imenskim osnovama na štokavski, ali dopušta i oblike s neizmijenjenim velarima na kraju imenskih osnova, kao u čakavskom i kajkavskom podsustavu: vuci i vuki; na kliniki.

D) Na morfološkoj razini

a) U Slovnici (28-40) normira u pluralu imenica muškoga roda proširenu kao u štokavštini i neproširenu osnovu kao u čakavštini i kajkavštini: Npl.: uzli, rubi; Apl.: vrče,

b) Normira dijalekatni štokavski i južnočakavski lik Isg. osobne zamjenice za prvo glagolsko lice : menom, naporedo sa: mnom,

c) Dopušta se u Slovnici dvojnost oblika osnove zamjenice složene s pokaznom i neodređenom: starije likove kao u sjevernoj čakavštini i kajkavštini: kakov, kakova, kakovo, uz štokavske i južnočakavske likove: kakav, kakva, kakvo/kaki, kaka, kako, ovakov, takov,

d) Normira štokavski i južnočakavski lik neodređene zamjenice sav i sjevernočakavski i dijalekatni štokavski lik: vas,

e) Normira uz štokavski i čakavski lik upitne zamjenice (upitno zaima): čiji ili čigov, Gen: česa ili čega,

f) Dopušta u *Slovnici* (71) da, osim kao u novoštokavskome, prezentski oblik za treću osobu plurala u glagola glasi i unificirano kao u ponekim dijalekatskim čakavskim i štokavskim podsustavima: *hoćeju i hoćedu, ćeju i ćedu*,

g) Dopušta u *Slovnici* (59, *participij praesensa*) dvojak dočetak u glagolskoga priloga sadašnjega: uz lik s dočekom na /ći/ kao u štokavskom, i apokopiran lik kao u štokavskim dijalektima i generalno u čakavštini: *pletući ili pletuč, kupujuć(i)*,

i) Normira pogdjegdje u čakavštini kao priloge sačuvane relikte starojezičnih participa: *glede, grede, mimogrede*.

E) Na leksičkoj (i frazeološkoj) razini

Kako *Slovnici* nije pratio odgovarajući rječnik, o leksičkoj razini u Veberovu književnojezičnom konceptu nije moguće suditi na razini norme (s izuzetkom pojedinačnih primjera kojima se u *Slovnici* ilustriraju pravila), nego samo na temelju ispisa leksema i frazema iz navedenih dviju pripovjedaka i dvaju putopisa koje je autor ovoga rada mogao ovjeriti o vlastito jezično i dijalektološko iskustvo te uvidom u rječnik suvremenoga hrvatskoga književnoga jezika⁵ radi utvrđivanja njihova postojanja ili nepostojanja u današnjemu književnome jeziku. Unatoč tome je popis impresivan, i može posvjedočiti o tome da je primjena čakavskih leksema u Veberovu književnojezičnom konceptu bila značajna.

Pojedinačni leksemi preuzeti iz (sjeverno)čakavskoga leksičkoga fonda⁶

avah /= uzvik bola: 'jao'/: (A, N⁷)

baškot /= bakarski dvopek u obliku koluta/ (N)

babarija /= bapska priča, tričarija/: babarijah (N)

badat /= ubadati, bosti/: badajući (N)

bazde /= grubi prošivi na iskrojenoj tkanini/: bazde (A)

bedast /= prigup, nerazuman/, bedasta, bedaste, bedasta (A), bedast (N)

bevanda /= vino pripremljeno od ponovno prokuhanoga dropa s dodatkom vode i sladora/: čašica bevande (op., N)

bjelica, sjevernočak.: belica /= vrsta smokve/: bjelicah (A)

bordunal /= greda/: po bordunalih (A)

boro /= dio posoblja: oniži ormar s ladicama/: po boru (N)

brigantin /= vrst trgovačkoga broda, brik/: brigantin, na brigantinu (N)

brik /= vrst trgovačkoga broda/: na brik (N)

britvica /= džepni nožić, perorez/: britvice, britvicami (N)

brudit /= vrsta jestvine: riba pripravljena u umaku s povrćem/: brudit od lokaradah

5 Vladimir Anić: *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb 1991.

6 Leksemi s fonološkom strukturom identičnom strukturi u (sjeverno)čakavskim govorima navode se bez dodatnih bilježaka, a leksemi s fonološki djelomice izmijenjenom strukturom navode se s dodatnom opaskom *sjevernočak.* iza koje slijedi lik dotičnoga leksema kakav je u sjevernočakavskim govorima.

7 N = oblik riječi u *Nadali Bakarki*; A = oblik riječi u *Avelinu Bakraninu*.

(A), bruditom (N)

Ciganica /= Ciganka/: kano Ciganice (N)

crljen: crljen (i crven, S⁸), crljenih (A)

cukrarnica /= posuda za *cukar*, *slador*/: cukrarnicu (N)

ća /= prilog uz glagole kretanja: *dalje*, *odatle*/: *bježi ća* (N)

ćutit /= osjećati/: *ćutiš* (A), *jur* (= već)

čela (i pčela, S)

čizma (i čizma, S): *čizmice*, *čizmami* (T⁹)

čizmica: u *čizmicah* (A) *čizmice* /= *čizmice* (T)

dišat/dihat /= mirisati/: *diši* (A)

dimljak (i dimnjak, S)

djetetce, sjevernočak.: *detece/ditece* /= *djetešce*, *djetence*/: *djetetce* (S)

djevičetine, sjevernočak.: *devičine/divičine* /= augm.: *služavke*, *dvorkinje*/ (N)

dobrahno /= *dobro*/ (T)

dole (T)

dopušćat /= *dopuštati*/: *nedopušćam* (A)

dragat /= *milovati*/: *dragajuć* (A)

friškoća /= *svježina*/: *friškoća* (T)

frigat, *sfrigat* /= *pržiti*, *popržiti*/: *izfrigaju* (A)

frustamondo/ *fruštamondo* (A)

gabrla /= *ukosnica*/: *gabrlu* (A)

glamnja (i *glavnja*, S)

gnjunit se /= *gaditi se*/: *gnjusi ti se* (A)

gori /= prilog: *gore*/ (A)

gumina /= augmentativ od imenice: *guma*/: *kus gumine* (A)

hotjeti, sjevernočak.: (h)otet/(h)otit: *hotjeti* (S); *hotio* (A), *hotjela* (N)

hud /= loš, slab, zao, pohaban/ (S)

izguliti, sjevernočak.: *zgulit* /= *iščupati s korijenom*/: *jezik izguliti* (N)

izkljesat, sjevernočak.: *zikljesat/zikjesat* /= *isklesati*/: *izkljesanih* (A)

izlagat se, sjevernočak.: *zlagat se* /= *izreći same laži*, *mnogo nalagati*/: *izlagala se nisam* (N)

izlilit, čakavski: *zletat/zlilit* /= *izlijetati*/: *izlićuć* (A)

izmed, čakavski: *zmed* /= *između*/ (S)

japno (i *vapno*, S)

jidro, *jidarce* /= *jedro*/: *jidra*, *jidarce* (A), *na jidrih* (N)

8 S = oblik riječi u *Slovnici heroatskoj*.

9 T = oblik riječi u *Varaždinskim toplicama*.

joh /= uzvik: jao/ (S)
 jovero: jovera, joverah (A)¹⁰
 jušica /= deminutiv od imenice: juha/: jušica, kap jušice (A)
 jur /= vremenski prilog: već/: jur (A, N), jure (T)
 kako: kako na izpoviedi, kako kad zmija stisne (A), mužkaraca kako moj Tonči, kako i
 kambrik /= vrsta tkanine za žensku odjeću/: od kambrika (N)
 kapitan /= kapetan/: kapitan (A)
 kazina /= igračnica/: u kazini (A)
 kazo: kaza, kazah (A)
 kičica /= skočni zglobov/: do kičice (N, T)
 kleštrit /= kljaštriti/: kleštri (T)
 klješća, klešća (A)
 kljesati (i klesati, S)
 klup /= klupa/: klupih (A)
 kompar /= kum/: kompare (N)
 koriera /= vozilo za prijevoz putnika i dostavu pošte/: korijerom (A)
 kostanj /= kesten/: kostanji (T)
 kraj /= kopno/: na kraj (A)
 kresit se /= krijesiti se/: kresilo se (A)
 kudlak /= vukodlak/: kudlaci (A)
 ladanje (i vladanje, S)
 lagak/lahak = lak, lagan/: lagak i lahak, lahki (i lagki, S), lahka, lahkim (N), lahko,
 lahke
 laglje /= lakše/: laglje (N, T)
 lantina /= stup za uličnu svjetiljku ili zastavu/: na lantini (A)
 las (i vlas, S); las (T)
 lat (i vlat, S)
 lavadura /= pralja/: lavadure (N)
 lazno /= u frazi: imet lazno = imati vremena/: ako vam bude lazno (T)
 liše (i više, S)
 lodrica /= vrsta posude s ručkom/: lodricu (N)
 luštrin /= zlatni lanac, zlatna ogrlica/: luštrin, luštrinah (N)
 ma /= ali/: ma oženit ću vam se, oženiti, ma na kakav način (N)
 makaruni /= domaća tjestenina/: makaruni (N)
 mastit /= snažno gaziti/: nogama masti (N)
 meštromo /= predvodnik mornarske posade na brodu/: meštroma (A)

¹⁰ Nije mi poznata riječ. Mogla bi biti u vezi s talijanskom riječ ju *gioveruccio* (= mio, ljubak, svjež), upotrijebljenom u ironičnome značenju. Usp. M. Deanović-J. Jernej: *Talijansko hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb 1990.

med /= prijedlog: među/ (S)
 mekak i mehak, mehki (i mekki, S) /= mek, mekan/
 melta /= žbuka/: meltom (A)
 Mesopust /= Karneval; podrugljivo = rugoba, nakaza/: mesopusta (A)
 mornarica /= mornareva žena/ (A)
 nažulit /= naribati kožu trenjem/: nažulila (A)
 nabran /= lica prekrivena naborima, borama/: nabrano lice (A)
naobjedovati se, prema sjevernočak. predložku: *naobedvat se* /= nasititi se/:
naobjedovav se, *naobjeduje se* (N)
 narednost /= prikladnost/ (T)
 narivavat /= naguravati/: narivava (A)
 naučan /= stvoren navikom, naviknut, naučen/ (S)
 navadan /= naviknut, uobičajen/: navadnoga ženskoga posla (A)
 nebog /= ubog/: nebog, neboga, nebogo, nebogomu (A)
 nijedan /= zamjenica: nitko/: bez nijedne pare (N)
 njuriti (i gnjuriti, S)
 noriti (i roniti, S)
 nutar /= unutra/: nutar srinu (N)
 ožet /= stiskanjem ruku ocijediti/: ožeti košulju (A)
 ob /= prijedlog: o/: ob matere (A)
 opravit /= opremiti koga čime/: opravljena (N) (=uređena)
 pak (i pa, S), pak (N)
 papafig /= jedarce na vrhu jarbola/: papafig (N)
 pasara/pasarica /= vrsta brodice/ (N)
 piščalka /= frulica, drvena dječja sviralica/: piščalakah (Gpl., N)
 plašivica /= plašljivica/: plašivica (A)
 plešiv /= plješiv, ćelav/: plešiva (T)
 plena: plene (i pelene, S)
 plovan (i plebanuš, S)/= župnik/: plovan, k plovanu (A)
 pošpotljiv /= porugljiv/ (A)
poći, čakavski: *poć* /= otići/: ti ćeš poći (N) (= ići, otići)
 počutiti /= osjetiti/: počutiti (N)
 pod /= 1. tavan, 2. kat/: (kuća na dva) poda (A)
 porad /= poradi, zbog/ nje (A, N, T)
 porculana /= porculan/: od porculane (N)
 posebe, po sebi (i pose, S) /= napose, zasebno/ (A)
 posegnut /= krenuti na koga ili na što da bi ga se dohvatilo, uzelo, ili udarilo/: su
 posegnule na koga (A)
 potrt /= strti, zgnječiti, zgaziti, zdrobiti/: potrtih (N)

povetica /= vrsta blagdanske savijače s nadjevom/: povetice (A)
 poviedati, sjevernočak.: povedat /= pripovijedati/ (S)
 pram /= prema/ (N)
 prama /= prema/ (S, A, T)
 pregrabit /= prigrabiti, preoteti/: pregrabile (A)
 prekršćen /= prekršten/: prekršćene nožice (A)
 prepušćat /= prepustiti i prepuštati/: prepušćati (N)
 preveć /= previše, odviše/: malo preveć (A)
 principal /= glavlar, predstojnik, nadstojnik/: principal (A)
 prostota /= običnost, priprostost, siromaštvo/: prostota (A)
 prošćenje /= oprost, oproštenje/: prošćenje (A)
 proti /= protiv/ (S)
 pršijana /= drvena vratnica na prozoru/: pršijane (A)
 pušćat /= ostaviti i ostavljati/: pušćam (N)
 puntin /= pješčani nasip za zaštitu brodica od vjetra/: puntin (A)
 rastipat /= razbacivati uokolo/: raztipali (A)
 razgojit se /= razrasti se, znatno uznapredovati/: razgojila se (A)
 razi /= prijedlog: u ravnini s čime/ (S)
 raznietit /= razgoriti potpalom/: raznietiti, razniete (A)
 ruža /= sjenica vinove loze/: ruža (A), ružu trsja, ružicu trsja, ruže (N)
 sarža /= vrst priproste tkanine za žensku odjeću/: saržu (N)
 sfrigat /= popržiti/: izfrigaju (A)
 shod /= povišen primorski trijem nad konobom, pred ulaznim kućnim vratima/: skod
 (S), shod (N), na shodu, shodom, shoda, (N); shod (T)
 sila /= prilog: mnogo/: sila gradovah (T)
 silit /= silom htjeti što učiniti/: kamo silite ? (A)
 skrivaljca /= dječja igra skrivača/ (A)
 slaštica, sjevernočak.: slaščica /= slastica/: slašticami (A)
 slipe miš /= dječja igra, vrst skrivača/ (A)
 smetan /= krcat smećem/: smetnu (A)
 smučevat /= 1. brinuti se, zabrinjavati, 2. osjećati mučninu/: smučuje mi se na dno
 sopotljiv /= zadušljiv, astmatičan, škripuljiv/: sopotljivo (N)
 sozut /= izuti/: sozuje (N)
 speć /= ispeći/: na lomači bi me spekli (A)
 speljat /= odvesti, izvesti/: speljan (N)
 spreda /= prilog: sprijeda, i prijedlog: ispred/ (T)
 spušćat se /= spustiti se i spuštati se/: spušćaš se (T)
 sršen (i stršen, S)
 srećan /= sretan/: srećno (A)

srinut /= ugurati/: nutar srinu (N)
 svigdje, sjevernočak.: sigder /= svagdje/ (A)
 šenica (i pšenica, S)
 šilica /= krojačica/: šilice (N)
 škrija: /= velik plosnat kamen/: škriju (A); na škriju, na škriji (N)
 škrišan /= pisar/: škrišani (N) šperlentah (A)
 šprlenta/šperlenta /= porugljiv naziv za nespretnu i nesposobnu osobu/: šprlente
 tancat /= plesati/: tancat (A)
 tekar /= prilog: tek/ (T)
 tepal /= topao/: tepla (A)
 ter /= pa/ (A, T)
 tororo /= glazba na istarskoj ljestvici iz dviju sopila/sopela/: tororo (A)
 trešete /= vrst kartaške igre/: (N)
 trgatba /= berba grožđa/: trgatba (S, N), o trgatbi (N)
 triskat /= snažno udarati u što/: triskaju (N)
 trubila /= budala, nerazumna osoba/ (N)
 tunera /= mreža za ulov tuna/: dvie tunere (A)
 uminal /= prozorčić na krovu/: uminalom, ob uminalih (A)
 unutar /= unutra/: nutar (N)
 utrudit /= umoriti, zamoriti/: utruđi (T)
 vadan /= naučen, vješt čemu/ (S)
 već /= vremenski prilog: više/: već nepozna časti ni poštenja (N)
 večer /= m. r./: onoga večera (A)
 vješćetina, sjevernočak.: veščetina/višćetina /= augmentativ od vješća/: vješćetine
 (A, N)
 vodica /= bakarski pjenušac, drži se u buteljama/: butiljicu vodice (A)
 zabadat se /= miješati se nezvan u tuđe poslove/: koji se svakamo zabadu (N)
 zajet se /= okrznuti se o što, zahvatiti se čime/: zajela se (A)
 zali /= određeni oblik pridjeva zao/zal/: zale (A)
 zalitat se /= zalijetati se/: zaliće se (A)
 zamučiti /= pomiješati s brašnom/mukom/: zamučiti (N)
 zanjka /= zamka/: zanjke (A)
 zapentat /= zamucati/: zapenta (N, T)
 zatrajat /= protratiti/: zatrajali (T)
 zavrći se /= začeti se/: moglo bi se što pogibeljna zavrći (A)
 zlamen (i znamen, S)
 zub /= vrsta oruđa za rad s kamenom/: krš i klisura koju su...lomili zubom (A)
 žep/žepa: žep (A), žepa, žepe (T)

Kalkovi, sintaktičke strukture, frazemi, uzrečice prema sjevernočakavskim predlošcima

što neznaš; što si poludjela? /ČP= ča/ča si...= zar/zar si/ (N)

idite sa mnom tancat /ČP= Hote s manun tancat/ (A)

na kojoj je opaziti glad... /ČP¹¹= ...na koj je videt.../ (A)

ne bih hotio ići spravljat /ČP= ne bin otel poč spravljat/ (N)

pa bi nebog hotio /ČP= pa bi nebog otel/ (N)

što neznaš; što si poludjela? /ČP= ča/ča si...= zar/zar si/ (N)

tko će ako neće plovat /ČP= ki će ako ne.../ (A)

treba da je sve zajedničko /ČP= trebe da je/ tribi da je.../ (T)

Frazemi¹²

a za muku koju je Bog trpio! /ČP: A za muku ku j Bog trpel = 'A, muke ti koju je Krist trpio' / (A)

ako ste i starica /= 'iako ste starica' / (N)

ala po muke Božje! /= 'hajde, muke ti Božje!' / (A)

ali bi prisegao.../...prisegao bi...ČP: ...ma bi/biš prisegal...= 'zakleo bi se da je...'

bježi ča! /ČP: biš ča! = 'odlazi! gubi se!' / (N)

Bog te neće! / protukletva koja potire lošu prvotnu želju kletve = 'neka te Bog ne kazni' / (A)

Bog, Nadalo! /= 'zbogom, Nadalo' / (N)

govori/progovori sam sobom /ČP: govori sam sobun = 'govori u sebi' / (N)

idi, trubilo jedna! (N) /ČP: hoj, trubilo jedna! = 'hajde, glupo čeljade!' /

kibi, dabi /tko bi da bi = 'kome bi se htjelo', 'puste želje/snovi' / (T)

koji se svakamo zabada /ČP: ki se sakamo zabada = 'koji svakamo zabada nos' / (N)

misli sama sobom (A) /ČP: misli sama/sam sobun = 'misli u sebi' / (N)

mjesečina svieti /ČP: misečina sviti/ (A)

mlieko joj diši iz ustijuh /ČP: mliko/mleko joj/mu diši z ust/ustih = 'mlada je i zelena/neiskusna' / (A)

na samu /= 'nasamo' / (A)

nakraj svieta (volio bi da je) /ČP: volel bin da j na kraj svita/sveta! = 'volio bih da je vrlo daleko od mene' / (A)

no, pak ne bi čovjek puknuo od jada /ČP: No, pak da čovik/čovjek ne bi pukal/puknul od jada! = 'i kako da čovjek na to ne pukne od bijesa' / (A)

no, za pet ranah Božjih! /ČP: No, za pet ran Božjih! / (A)

oči veže; kako mi oči vežeš /ČP: oči vezat komu = 'nedoličnim postupcima sramotiti

11 ČP = sjevernočakavski predložak

12 Frazemi se u natukničkom dijelu navode u obliku u kojem ih je A. Veber uporabio u analiziranim tekstovima. Potom slijedi njihov izvorni oblik u sjevernočakavskim govorima, te značenjski ili frazeološki ekvivalent u suvremenome hrvatskome jeziku.

bližnje - obično roditelje - toliko da ne mogu ljudima otvoreno pogledati u oči/ (A)

ova za blagdan, ona za svakdan /ČP: ova(sta) za blagdan, ona(sta) za sagdan = 'odjeća po izbor, raznovrsne vrijednosti, kvalitete i namjene' / (A)

po Boga svetoga! po Boga! /= Boga mi! Boga mi svetoga! / (A)

pod banderun speljan /pod zastavom odnekud doveden; podrugljiv naziv za Riječanina/ (A)

presjelo mu! /ČP: preselo mu, Bog daj! = 'neka mu Bog ne da užitka u onome što je na nepošten način postigao' / (A)

prije bi se smrti nadao nego.../ČP: prvo bi se smrti nadel, leh...= 'ni u snu se tome ne bih nadao' / (N)

svaka mu je rieč na mjestu /ČP: saka beseda mu j na mestu = 'govori razložno i bez mnogo riječi' / (A)

tako rekuć /= 'tako reći' / (A)

zubi već cure... /ČP:...zubi curaju/cede... = 'rastu zazubice' / (A).

Razumije se, u ovaj su rječnik uvrštene riječi ekscerpirane iz Veberovih tekstova pisanih književnim jezikom, a izostavljene su riječi iz onih briljantnih jezičnih minijatura interpoliranih u obje njegove promatrane pripovijetke s bakarskom tematikom, u kojima je dijalog između Bakarki i dijalog između Bakrana i Riječana poslužio žanrovskom intoniranju ambijenta.

Ines Srdoč-Konestra

BAKARSKE TEME ADOLFA VEBERA TKALČEVIĆA

pregledni rad

UDK 886.2-32 VEBER TKALČEVIĆ, A.

U radu se analiziraju pripovijetke Avelina Bakranina ljuvezne sgođe i nesgođe, Nadala Bakarka i Paskva s temama iz bakarske sredine. Upućuje se na elemente u strukturiranju likova i prikazu sredine koji Vebera svrstavaju među najbolje ondašnje pripovjedače.

Stavljajući u fokus interesa tri Veberove pripovijetke: *Avelina Bakranina ljuvezne sgođe i nesgođe* (1855), *Nadala Bakarka* (1870) i *Paskva* (1874), koje su radnjom i likovima smještene u Bakar, dotičemo se polovice pripovijednog opusa Adolfa Vebera Tkalčevića. Naime on je autor još triju pripovijetki koje su vezane uz zagrebačku sredinu: *Zagrebkinja* (1855), *Dobrotvor đakci* (1879) i *Božićno zvonce* (1886), i time je iscrpljen Veberov pripovjedački opus.

No iako opsegom skroman, taj je dio Veberova stvaralaštva po općem sudu književnih kritičara i povjesničara književnosti¹ odmak prema realizmu u odnosu na ostalu književnu produkciju toga doba, koja je tematski još uvijek vezana uz historijsku i hajdučko-tursku tematiku. "Tkalčević je, bez sumnje, jedna od snažnijih umjetničkih ličnosti naše književnosti 50-ih i 60-ih godina, jedan od onih pisaca koji su počeli pronalaziti nove teme i novi izraz, kakav će doći jače do izražaja tek s pojavom Šenoe."²

Opisi Veberova rodnoga grada - Bakra - ljudi i običaja u njemu, kao i nagovještaji psihološke karakterizacije pojedinih likova, najuspješnije su Veberove pripovjedne dionice. Po općem sudu najbolja je pripovijetka *Nadala Bakarka*, o kojoj je najviše i pisano.³

Za ovu bismo se priliku, pomalo prigodno, ali ne i prigodničarski, zadržali na nekim dijelovima svih triju bakarskih pripovijetki želeći prezentirati Veberovo viđenje Bakra.

"U dragi jednoj Kvarnerskoga zaljeva leži grad Bakar, rodno mjesto glasovitih po svietu mornarah. Grad je pao duboko u dragu, okruženu sa svih stranah brdinami, pak se je, kanda bi htio slobodnije disati u Božjem zraku, digao pružat svoje kuće po brdu, koje mu za ledjima stoji. U tom naporu dvije su se sgrade jače sunule i

SUMMARY

Iva Lukežić

DIALECTS IN THE LITERARY LANGUAGE CONCEPTION OF ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ

The literary language conception of the Zagreb Phylological School starts from the štokavian dialect, but it is also essentially determined that the literary language of all Croats should be acceptable to chakavians and kajkavians as they might be introduced to the "štokavian circle". In keeping line with the above mentioned, Adolfo Veber Tkalčević had built language facts in the foundations of the literary language, which are determined only as chakavisms or chakavisms and kajkavisms.

In the paper there are two ways in establishing chakavisms and more rare kajkavisms on phonological, orthographical, morphological and lexical levels:

a) on the level of norm regulations, a survey of Veber's Croatian Grammar from 1876.

b) on the level of application, a survey of examples found in two Veber's short stories and two of his travels.

1 A. Barac, A. Flaker, M. Šicel i drugi.

2 Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979., str. 41.

3 A. Barac, A. Flaker, N. Petković, N. Fabrio...

posadile na tjeme podložnoga grada, da odanle siplju zrake znanja i slobode, ter s jedne strane stoji učiona, a s druge tvrđja. Ostale su se kuće tako poredale, da jedna viri preko druge u suprotne brdine i u more, koje jim pete cjeliva. Sa svakoga prozora vidiš cielu okolicu, a odasvud svaki prozor: Nikad ljepše prilike za znalično oko, nikad čarobnijega pogleda za razsvjetljena grada. A što je najvažnije, ovaj si je grad, uvidiv većodavna u proročanskom duhu, da će se njekoč sve što postoji udešavati po matematici i geometriji, izabrao sliku trokuta.

Narav je u tih krajevih skoro posvuda, a imenito ovdje, krš i klisura, koji su prvi stanovnici lomili *zubom* i raztipali prahom, da pod njom što zemlje uhvate. Sada su brda do polovice nanizana trsjem, rastavljenim *gromačami*, da se pozna, što je čije. Po trsju vidi se po koja smokvica ili breskvica, na kojoj je opaziti glad, kojim ju hrani zemljište. Nigdje bujnih njivah, nigdje zelenih pašnjakah, malo pojnih lugovah, dapače malo i povrtelja: narav je većinom izpržena; al izpod toga garišta majke naravi teku mnogi vrutci prestudene vode; riečju: Bakar je čudo za svakoga inostranca, koji se nije u kršu rodio i odgojio.⁴ (početak *Avelina Bakranina ljuvezne zgode i nezgode*)

"Na jugo-zapadu grada Bakra leži dio, koji se zove Zagrada gornja. Ime to dolazi odatle, što se taj predjel spušta prema moru za *Gradom*, koji stoluje na najvišem vrhuncu gradskom. Kad su prajedioci gradili taj dio, nisu raztipali onih klisurah, što su bile ondje nagomilane, već su ga zidali na onakovu tlu, kako ga je Bog stvorio. S toga se jedan dio kuće temelji na klisuri, dočim drugi prodiere u zemlju. Zato se ni ulice nisu mogle zasnovati na dugo i na ravno, već skoro svaka kuća stoji na čelu novoj ulici, tako da je Zagrada slična nedohodu, ter treba vješta vodje da te iz njega izvede."⁵ (početak pripovijetke *Paskva*)

Sličan je i početak *Nadale Bakarke*. Ovim nas opisima Veber smješta u mjesto radnje, a ti mu opisi služe da bi bez mnogo dodatnog objašnjavanja upozorio na orijentiranost stanovništva prema moru. Bakar je kontrast prirodne ljepote i siromaštva, pa će Antun u *Nadali Bakarki* reći: "... čudna li mi grada, toli siromašna, i opet toli bogata. Neima u svemu svietu, koji sam obašao, mjesta gdje bi se stanovnici morali zadovoljavati rupicom palente i riedkim bruditom još redjih u njemu ribah, a gdje bi bilo toliko fizičke i duševne ljepote."⁶

Iz takvih posve konkretnih, vjernih opisa sredine izrastaju i stvarni likovi protagonisti i antagonisti. Kritičari upućuju na to da je Veber više prostora posvećivao opisu stranaca koji su na neki način i pokretači radnje, a kao nositelje negativnih osobina stavlja ih u kontrast s domaćim svijetom. Sličnim se postupkom služi i kada suprotstavlja Rijeku i Bakar, pa je Rijeka kao veći grad i prljava, i smrdljiva, i puna pokvarena svijeta: "U tom gradu neima sbilja ničega posve čista; liepi li moj Bakre, neimaš ružičnjakah, ali neimaš ni smetlištah!" (*Nadala Bakarka*). Kontrastiranje Bakra i Rijeke nije samo suprotstavljanje manjeg grada većemu, već i suprotstavljanje domaćeg i stranog (u Rijeci koja je u ekspanziji živi tada dosta Talijana i drugih stranaca), ali i činjenice da Bakar stagnira kao luka, a Rijeka se naglo razvija, što se ne da zaključiti iz Veberova opisa riječke luke. Tu je Veber pristran, moralizator, na strani Bakrana kao čista i nepokvarena

4 A. V. Tkalčević, *Djela*, knj. II, Zagreb 1886., str. 141.

5 A. V. Tkalčević, *Djela*, knj. II, Zagreb 1886., str. 255.

6 A. V. Tkalčević, *Djela*, knj. II, Zagreb 1886., str. 205.

svijeta. Flaker će istaći da je to "*Apologija* nasuprot *analizi* - to je odnos Veberov prema Bakru odnosno Rijeci."⁷

Po svim je elementima najuspješnija pripovijetka *Nadala Bakarka*: fabulativno je najdoradenija, likovi su najuvjerljiviji, a kraj ni tragičan ni *happy end*. Nadalina odluka da se ne vrati ljubomornome mužu svjesna je i racionalna, iako za nju bolna. Upravo je takav završetak pripovijetke odmak od prethodnoga romantičarskoga pripovijedanja u našoj književnosti. U toj je noveli Veber uspio sasvim realistično oblikovati likove dvaju stranaca u Bakru - suca i Angjulinu, te ih kontrastirati s Bakranima koje prikazuje u pozitivnome svjetlu, i tu mu se dade prigovoriti na nedosljednosti i apologetskom odnosu prema svome zavičaju, odnosno Bakru.

Dalo bi se izvesti galeriju Veberovih ženskih likova, i to Bakarki - one su svjesne svojih odluka i posljedica koje će im one donijeti. Bakar je tradicionalistički orijentirana sredina, a činjenica teška života upravo žena koje uglavnom žive same, jer muškarci - bili oni muževi, braća, sinovi - plove, apostrofirana je više puta u pripovijetkama. Bakarke su orisane vrlo plastično, životno, stvrano, a svaki je ženski lik zapravo tipičan po nekim osobinama - Avelinova je majka zaljubljena u svoga sina kako to samo majke mogu biti, no Veber ne ismijava tu činjenicu; Francika je mirna, ponosna, povučena i donekle u majčinoj sjeni; Paskva samostalna, šivanjem izdržava sebe i majku, ponosna, ali samozatajna; Nadala je najizrazitije Veberovo žensko lice i ujedno jedno od najljepših ženskih lica u starijoj hrvatskoj novelistici. Mlada, zdrava, lijepa, puna ljubavi prema mužu...oličenje radinosti, veselja, požrtvornosti i vjernosti, kako ističe Barac.⁸ Zanimljiv je postupak kojim Veber potencira ženske likove, a to je da u pripovijetkama nema očeva. Majke razrješavaju sve životne situacije u obiteljima, nema sukoba na relacijama mati - kći, a očevi se uglavnom i ne spominju. To ne znači da nema muških likova - oni su mladići, sve potencijalni ženići. I same se fabule vrte oko činjenice da jedan muškarac "bira", bolje rečeno vješto ekvilibrira između više djevojaka (i Avelin i Fran u *Paskvi*), što Veber razrješava ne baš realističkim postupkom kažnjavanja "krivca": Franu zaručnica Paskva umire na dan vjenčanja, Avelin ostaje sam "neimajući nigdje ni mila ni draga". Pa i Nadala donosi sudbinsku odluku da se neće vratiti mužu iako nije zgriješila.

Za Veberove bakarske novele Barac će reći:

"To su novele o ženama i djevojkama, koje kod kuće, kroz mjesece i godine, čekaju svoje muževe i vjerenike ostajući uvijek vjerne i otporne pred napastima. To su kazivanja o sredini, u kojoj se javljaju i poroci, ali koja ih snagom svoje ukorijenjene etike znade svladati. To su priče o ljudima, koji žive skromno, oskudijevajući, ili u teškom domaćem radu, no s osjećajem ličnog ponosa i gospodstva. Jer taj njihov osjećaj gospodstva ne dolazi od bogatstva, nego od uvjerenja o vlastitoj moralnoj vrijednosti."⁹

Već 1909. godine Nikola Andrić u knjizi *Pod apsolutizmom* ističe da je Veber pokazao više smisla za istinski realizam negoli ijedan od njegovih suvremenika; Jurković je prikazivao samo pojedinačne tipove, a Veber i sredinu u kojoj njegova lica žive.

7 Aleksandar Flaker, *Uz pitanja nastajanja hrvatskoga realizma (Adolfo Veber Tkalčević: Nadala Bakarka)*. U ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti A. Flaker, *Izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1987., str. 129.

8 Antun Barac, *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, Matica hrvatska, Rijeka - Zagreb 1968., str. 219.

9 A. Barac, isto, str. 212.

U analizi *Nadale Bakarke* možemo zaključiti Flakerovim riječima koje se dadu primijeniti i na ostale bakarske novele.

"Kao predstavnik bakarskog (a i uopće hrvatskog) malogradanstva sedamdesetih godina, privržen uz to katoličkim pogledima, Veber nije mogao dati punu realističku analizu društvenih odnosa u Bakru i razviti svoju novelu u pripovijest društveno motiviranog i snagom društvenih predrasuda do katastrofe dovedenog karaktera... Veber uvijek osjeća potrebu da istakne 'svjetla' svoga malog grada, da uzdigne simbol njegova morala, da proslavi svoj grad i mladu naciju... a upravo ti elementi ne daju mu da se razvije u realista, kakve u velikim evropskim književnostima toga vremena već odavno poznajemo. Predstavnik je stila koji možemo zvati zaista nerazvijenim realizmom (ili protorealizmom), stila koji dominira hrvatskom književnošću u 70-ih godina XIX. stoljeća."¹⁰

LITERATURA

Antun Barac, *Književnost Istre i Hrvatskog primorja*, Matica hrvatska, Rijeka - Zagreb 1968.

Nedjeljko Fabrio, *Kako trčati u habitu kanonika (U povodu 100-te obljetnice smrti Adolfa Vebera Tkalčevića)*, Croatica, XX/31-32, Zagreb 1989.

Aleksandar Flaker, *Uz pitanja nastajanja hrvatskoga realizma (Adolfo Veber Tkalčević: Nadala Bakarka)*. U ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti A. Flaker, *Izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1987.

Ivo Pranjković, *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1993.

Nikola Petković, *Kazna prokšenosti i naglosti - nagrada kreposti ("Nadala Bakarka" Adolfa Vebera Tkalčevića)*, Croatica, XX/31-32, Zagreb 1989.

Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979.

Adolfo Veber Tkalčević, *Djela*, knj. II., Zagreb 1886.

SUMMARY

Ines Srdoč-Konestra

THEMES OF THE TOWN OF BAKAR BY ADOLF VEBER TKALČEVIĆ

The analysis is being done on the short stories *Avelin Bakranin's Love Adventures*, *Nadala Bakarka* and *Pasqua* with themes from the Bakar environment. The paper refers to the elements in structuring the characters and presenting the environment, which classify Veber among the best story tellers of the time.

10 A. Flaker, isto, 133-134.

Sanja Bogović

FRAZEMI U VEBEROVIM PRIPOVIJETKAMA

izvorni znanstveni rad

UDK 801.82 : 801.561.8 : 886.2-32 VEBER TKALČEVIĆ, A.

Pripovijetke su, uz putopise, najvrednija umjetnička ostvarenja Adolfa Vebera Tkalčevića. One su odraz stvarnoga života, pa je i jezik kojim govore Veberovi likovi blizak svakodnevnu govoru koji se ostvaruje u opisanim sredinama. Nastojeći što bolje reproducirati taj govor i ostvariti jasnu i neusiljenu sliku prikazanoga svijeta, Veber u književni tekst utkiva i zanimljive frazeme. U radu se osobita pozornost posvećuje njihovoj strukturi i podrijetlu.

Veberove su pripovijetke odraz stvarnoga života, tragedija i malih ljudskih radosti, ljubavi, smrti i morala. Njegovi su likovi ljudi s manama i vrlinama, priprosti i neobrazovani, kulturni i učeni. Raspoznaju se kroz način govorenja i uporabu pojedinih idioma. Neki likovi tako unose elemente njemačkoga jezika, drugi pak govore čakavskim ili kajkavskim narječjem.¹ Nastojeći što bolje reproducirati govor likova i ostvariti jasnu i neusiljenu sliku toga svijeta, Veber u književni tekst utkiva i frazeme. Kako su oni jezične jedinice koje mogu imati ekspresivnu, ali i deskriptivnu funkciju, pretpostavljamo velik broj tih jezičnih jedinica u njegovu djelu. Budući da "od cijeloga njegova književnog rada najbliže stoje umjetnosti njegove pripovijetke",² kao korpus su za ovo istraživanje poslužile četiri od šest objavljenih pripovijedaka podijeljene u dvije skupine³: prvu čine pripovijetke s tematikom života u primorskom mjestu Bakru: *Avelina Bakranina ljuvezne sgođe i nesgođe* (1855.); *Nadala Bakarka* (1870.) i *Paskva* (1874.), a drugu pripovijetka iz zagrebačkoga života, *Zagrebinja* (1855.).

Frazeologija se u suvremenoj lingvistici određuje kao samostalna lingvistička disciplina⁴ ili kao "relativno samostalna lingvistička disciplina, ostajući pri tom u najtješnjoj svezi s leksikologijom".⁵ Osnovna je jedinica frazeologije frazem, a za potrebe

1 Usp. Ivo Pranjković: *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1993., str. 81, 83.

2 Antun Barac: *Velicina malenih*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1947., str. 51.

3 Primjeri iz korpusa navode se prema: Adolfo Veber Tkalčević, *Djela*, knj. II, Zagreb 1885.-1890. Upotrijebljene su kratice: AB (= *Avelina Bakranina ljuvezne sgođe i nesgođe*); N (= *Nadala Bakarka*); P (= *Paskva*); Z (= *Zagrebinja*). Brojka uz kraticu označuje stranicu u navedenu izdanju.

4 Usp. Marko Samardžija: *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1995., str. 84.

5 Jasna Melvinger: *Leksikologija*, Pedagoški fakultet, Osijek 1984., str. 84.

ovoga rada poslužiti ćemo se definicijom Antice Menac, prema kojoj je "frazem veza riječi s ovim obaveznim osobinama:

1. ne stvara se u govornom procesu, nego se reproducira u gotovu obliku,
2. ima stalan sastav i raspored sastavnica,
3. značenje mu se obično ne izvodi iz značenja sastavnica jer one, ili bar neke od njih, doživljavaju semantičku pretvorbu, i
4. uklapa se u rečenicu kao njen sastavni dio".⁶

Prije analize Veberova frazeološkoga fonda potrebno je razriješiti neke metodološke nedoumice. Naime, ako bismo doslovno shvatili prvi dio navedene rečenice Antice Menac, mogli bismo pogrešno zaključiti da status frazema u književnom djelu imaju samo one sveze riječi koje u jeziku već postoje, pa ih autor samo preuzima i unosi u svoje djelo, i da je kreacija frazema u književnom djelu nemoguća, odnosno da ono što književnik stvori, a zadovoljava sve kriterije da bi što bilo frazem, frazemom postaje tek kada se njegova uporaba postavi i utvrdi u stvarnoj govornoj situaciji. Time bi, naime, popis frazema bio ograničen i u sebi ne bi doživljavao promjene, bogaćenje ili smanjenje fonda, što se upravo kosi s onime što ćemo vidjeti u Veberovim pripovijetkama. One, naime, predstavljaju zaseban svijet, zasebnu govornu situaciju u kojoj funkcioniraju i novostvoreni frazemi. O tomu hoće li koji od novostvorenih frazema izići iz okvira toga zasebnoga svijeta i ući u širi kontekst opće govorne situacije, ovisi o potrebama realnih govornika, odnosno jezika.

Frazemi se u pripovijetkama Adolfa Vebera Tkalčevića mogu razvrstati u tri skupine: frazemi koji već postoje u jeziku (što potvrđujemo frazeološkim rječnicima ili crpljenjem frazema iz drugih djela), npr. *dovesti koga pred oltar* (AB, 155), *imati soli u glavi* (N, 216), *prekoračiti prag kuće* (P, 278), *gurati komu nož u srce* (Z, 136); novostvoreni kao plod književnoumjetničke kreacije, npr. *komu more pete cjeliva* (AB, 140), *dati komu zlatne ključ* (N, 237), *baciti iskru nade u čije srce* (P, 289), i oni koji su plod umjetničke kreacije, ali su stvoreni prema većpostojećim frazemskim modelima u jeziku, tako je primjerice frazem *hvatati se zadnjeg sidra spasa* (N, 232) nastao prema frazemu *hvatati se / primiti se slamke*, a frazem *od slamke napraviti gredu* (N, 251) prema frazemu *praviti od muhe slona*.

Ako se pak u književno djelo uključuju samo prethodno potvrđeni frazemi, jasno je da se oni preuzimlju u gotovu obliku bez ikakvih intervencija u sastav ili raspored frazemskih sastavnica. Da tomu nije tako, uočila je već autorica ove definicije navodeći da su u frazemu moguće i izmjene,⁷ što ćemo uočiti i u Veberovih frazema. Za određivanje granice stabilnosti sastavnica i njihova redosljeda u frazemu poslužiti će nam većnavedeni frazemi *hvatati se zadnjeg sidra spasa* (N, 232), nastao prema frazemu *hvatati se / primiti se slamke*, i *od slamke napraviti gredu* (N, 251), prema frazemu *praviti od muhe slona*. U obama novostvorenim frazemima nema promjene značenja. Budući da su neizmijenjene ostale samo glavne sastavnice, u ovom slučaju glagolske, može se zaključiti da je zamjenjivanje leksičkih sastavnica moguće do onoga trenutka dok se ne izmijeni značenje frazema, a kako je ono najtransparentnije u glavnoj sastavnici, ona je najmanje izložena potencijalnoj leksičkoj zamjeni.⁸ No, dok se ona ne mijenja, moguće joj je

6 Antica Menac: *Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika*, Filologija, knj. 22-23, Zagreb 1994., str. 161.

7 Usp. Antica Menac: *O strukturi frazeologizma*, Jezik, br. 1, Zagreb 1970/71., str. 1.

8 Dok je leksička zamjena tih sastavnica vrlo rijetka, gramatičke su promjene najizrazitije upravo na njoj jer se njome frazem kontekstualno uključuje i morfološki prilagođuje ustroju rečenice.

dobavati druge sastavnice, ali uvijek prema ustaljenu modelu tako da se ne ugrozi osnovni postulat frazema, reproduciranje u gotovu, jezičnoj zajednici poznatu ili blisku obliku. Tako se *problijedjeti* može *kano stiena* (AB, 186), *kano krpa* (P, 273), (Z, 121), (Z, 136), a *blijedjeti kano mjesecina* (P, 316), sve u značenju 'jako (pro)blijedjeti'. U strukturnom su smislu frazem *hvatati se zadnjeg sidra spasa* (N, 232) i *hvatati se / primiti se slamke* identični, dok se frazem *od slamke napraviti gredu* (N, 251) sastoji od istih sintaktičkih jedinica kao frazem *praviti od muhe slona* samo što je njihov redosljed različit. Usprkos promjeni redosljeda sastavnica, u ovom primjeru nema promjene u značenju.

Ključna je ipak treća stavka iz koje se iščitava da sve sastavnice frazema ne moraju nužno proći proces semantičke pretvorbe. Iz nje proizlazi logična podjela frazema na one u užem i one u širem smislu. "Pod frazeologijom u užem smislu razumijevamo tzv. neslobodne skupove riječi, tj. one koji se ne stvaraju u govornom procesu, nego se reproduciraju u gotovom obliku kakav se ustalio dugom upotrebom. Njihovi sastavni dijelovi često pokazuju veći ili manji stupanj desamentizacije, tako da značenje cijelog frazeologizma nije adekvatno zbroju značenja njegovih dijelova."⁹

U frazeologiji u širem smislu desamentizacija članova nije u potpunosti provedena, zato je ova skupina otvorenija i opsežnija.¹⁰ U ovu bi potonju skupinu frazema ušli, u Veberovim pripovijetkama mnogobrojni, poredbeni frazemi i sveze pridjev (u funkciji, ukrasnoga epiteta) + imenica, tipa *grozne suze* (AB, 148, 185; P, 266), koje su vrlo učestale u usmenoj književnosti, te u starijoj, ali i starijim djelima novije hrvatske književnosti, poput Veberova. Budući da u ovoj vezi obje riječi zadržavaju svoje značenje, osim što se implicira, ali ne eksplicira ljepota; da je moguća zamjena i sastavnica, npr. *bijelo lice*, te promjena u redosljedu, jer ukrasni pridjev može stajati u postpoziciji, a kriterij uključivosti u kontekst svojstven je ne samo neslobodnim već i slobodnim vezama riječi, jedini je kriterij prema kojem su veze riječi ovakva tipa frazemi taj što se reproduciraju, a ne stvaraju se u govornoj situaciji. Jedina kreativnost koju Veber ostvaruje u ovakvim svezama jest to što ih tvori prema već postojećem modelu poštujući strukturu i značenje, ali zamjenjujući lekseme njihovim istoznačnicama (*živa vatra - živi oganj*, *ljuta zmija - ljuta guja*), ovisno o stilističkim potrebama.

Pri raščlanjivanju frazema česta je podjela na *frazeme-sintagme* i *frazeme-rečenice*¹¹. Budući da je sintagma "sintaktička jedinica sastavljena od najmanje dviju punoznačnih riječi koje su međusobno povezane",¹² to znači da se i frazem mora sastojati od najmanje dviju punoznačnih riječi. No neke veze autosemantične i sinsemantične riječi katkad mogu imati drukčije značenje, tako izraz *u skoku* (Z, 121) znači 'brzo, okretno'; *na dlanu* (P, 275) znači 'blizu'; *na mig* (N, 218) 'trenutno, odmah'; a *do groba* (AB, 164) 'zauvijek, vječno'. Budući da se značenje ovih veza riječi ne izvodi iz zbroja sastavnica, možemo ih smatrati frazemima. Zovemo ih *fonetskim riječima*, i uz frazeme sa strukturom sintagme i frazeme s rečeničnom strukturom, one su jedan od triju osnovnih oblika frazema.¹³

9 Antica Menac: *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, prvi dio, Školska knjiga, Zagreb 1980., str. V.

10 Usp. isto, str. VII-VIII.

11 Usp. Jasna Melvinger, isto, str. 87.

12 Ivo Pranjković: *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1995., str. 11.

13 Usp. Antica Menac: *Frazeologija Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića*, Forum, br. 1-2, str. 261-269.

Frazemi su sa strukturom sintagme najbrojniji, a prema osnovnoj riječi mogu se podijeliti u više skupina.

- glagol + imenica u A ili G:
iznijeti čitavu glavu (AB, 163); vezati oči (AB, 168); klast kuću na bubanj (AB, 168); vratiti šilo za ognjilo (AB, 170); ostaviti bojno polje (AB, 183); navirati vodu na svoj mlin (N, 221); pomutiti mozag (N, 229); prelomiti tanku šibu ženske opornosti (N, 235); od slamke napraviti gredu (N, 251); metnuti život na kocku (P, 278); pripoviedati tugu i nevolju (P, 287); pripoviedati bajke (P, 288); iskru nade baciti u srđce (P, 289); služiti kruh po svietu (P, 291); imati riblju krv (Z, 106); prišiti krpice (Z, 107); isprezniti cielu buturicu zagrebačkih tajnah (Z, 109); nož u srđce turati (Z, 136); imati dosta soli u glavi (N, 216); hvatati se zadnjeg sidra spasa (N, 232); neimati korice suha kruha (N, 241); necieniti žarkoga u po dana sunca (Z, 109);
 - glagol + imenica u ostalim kosim padežima:
nevidjeti otvorenima očima (P, 266); raditi čovjeku o glavi (P, 267);
 - glagol + prijedložni izraz:
u crno zaviti (AB, 142); pred oltar dovesti (AB, 155); odvesti k oltaru (AB, 164); popratiti sve do groba (AB, 164); pred svoj pragon pometat (AB, 168); po kamarah skrivat (AB, 168); raznieti na jezike (AB, 200); sjediti na iglah (AB, 200); razstaviti se sa životom (AB, 202); prebirati u pameti (N, 220); pasti na um (N, 232); zvoniti na opielo (P, 257); skočiti u rieč (P, 258); zaplesti se u svoje mreže (P, 265); na tanak led navesti (P, 268); pucati od smieha (P, 286); biti posve pri sebi (P, 289); kretati se po tami (Z, 109); protjerati iz raja (Z, 135); gurati u ponor (Z, 137);
 - glagol + prilog:
nastaviti vatreno (govoriti) (AB, 143);
- Da se sastavnice u frazemu mogu mijenjati, najbolje se vidi u skupini glagolskih frazema. U nekim se frazemima dodaju nove sastavnice kojima se značenje frazema pojačava, npr. *popratiti sve do groba* (AB, 164), *neimati korice suha kruha* (N, 241), *necieniti žarkoga u po dana sunca* (Z, 109), *hvatati se zadnjeg sidra spasa* (N, 232); relativizira, *imati dosta soli u glavi* (N, 216); ili pak pobliže određuje, *isprezniti cielu buturicu zagrebačkih tajnah* (Z, 109), *nabosti se na čije liepo oko* (N, 222), *prelomiti tanku šibu ženske opornosti* (N, 235). Ovakvi su postupci stilističke vrijednosti i ne unose promjene u temeljno značenje frazema.
- pridjev+imenica:
grozne suze (AB, 148, 185; P, 266); *častno oružje* (AB, 154); *goruće usnice* (N, 205); *snježne ručice* (Z, 120); *silne vojske* (N, 235);
 - frazemi među čijim sastavnicama postoji nezavisna veza, a sastoje se od dvaju leksema povezanih istim veznicima prema shemi: (i/ni)+X+i/ni+Y:
ni pet ni šest (AB, 173); *ni sunca ni mjeseca* (AB, 182); *slika i prilika* (Z, 109); *dani i noći* (AB, 194); *i dan i noć* (N, 240); *tuga i nevolja* (P, 287).

Pridjevskih je i priložnih frazema u užem smislu u Veberovim pripovijetkama malo jer ih je zamjenjivao pridjevskim poredbenim frazemima, ili pak glagolskim poredbenim frazemima kojima se najčešće određuju okolnosti vršenja glagolske radnje, stanje ili zbivanja pa su po tomu bliski priložnim frazemima.

Poredbeni su frazemi¹⁴ u strukturnom smislu identični usporedbama koje se sastoje od *comparanduma*, *comparatuma* i *tertium comparationisa*, dakle struktura im je A + kao + B. Takva sintaktička sličnost često rezultira zabunama pa se svim usporedbama često daje status poredbenoga frazema ili se između usporedbi ne izdvajaju poredbeni frazemi. Jasno je, dakle, da sintaktički kriterij nije mjerodavan za razlučivanje poredbenoga frazema od usporedbe. Za to je nužno konzultirati semantiku. Naime, da bi neki izraz postao usporedbom, nužan je postupak uspoređivanja s ciljem utvrđivanja svojstva *comparanduma*. Stoga *comparandum* i *tertium comparationis* moraju imati identičan najmanje jedan sem. Tako se u rečenici '*vesla se previjaju kano zmija*' (AB, 150) (pri čemu se misli na specifičan način veslanja što ga primjenjuju ribari ne vadeći vesla iz mora) na temelju zajedničkoga sema pokretanja u obliku slova s tvori usporedba, a ne frazem. U nekih se poredbenih frazema čini da *comparandum* i *tertium comparationis* ne moraju nužno imati zajednički sem: budući da krpa i stijena ne moraju nužno biti blijede, možemo smatrati da frazemske sastavnice frazema *probljedjeti kano stiena / krpa* nemaju zajedničkoga sema. Vjerojatno su, međutim, u prošlosti obje sastavnice imale sem 'bjeline' koji je danas netransparentan. Razlozi za to mogu biti civilizacijske i izvanjezične naravi (primjerice, kako nije postojao sistem bojanja sve su krpe uglavnom bile bijele, ili, možda je frazem nastao na prostoru u kojem postoje isključivo stijene svijetle boje, pa bi bilo zalihosno navoditi boju kad se ona podrazumijeva), ili su pak jezični razlozi, jer je moguće da je sastavnicama *stiena* i *krpa* u prošlosti bio pridavan epitet *biela* koji se izgubio trenutkom prestanka funkcioniranja toga izraza kao usporedbe i početkom njegovog funkcioniranja kao frazema čime među sastavnicama više ne mora postojati semantička veza.¹⁵ Ono po čemu izrazi ovakva tipa dobivaju status poredbenih frazema jest činjenica da se oni ne stvaraju u govornomu procesu već se reproduciraju u relativno neizmijenjenu obliku. Druga je bitna razlika između poredbenoga frazema i usporedbe ta da, dok se usporedbom uspoređuje manje poznato svojstvo s poznatijim, poredbeni frazem najčešće intenzivira značenje glavne sastavnice, tj. one koja se nalazi s lijeve strane poredbene riječce *kao*. Glavne sastavnice frazema *samoća i tišina kao na groblju* (P, 283) već sadrže sem tišine, mira, no on se intenzivira sintagmom *na groblju* koja u sebi anticipira viši i trajniji stupanj tišine i mira, onaj vječni. Poredbenim se frazedom međutim može i pobliže određivati značenje glavne sastavnice, kao u primjeru *sruši se, kan da je udario grom iz neba* (AB, 193) u kojem se desnom stranom frazema određuje način vršenja radnje glavne sastavnice, pa saznajemo da se Avelin naglo srušio. Dakle, poredbenim se frazemima u ovom radu smatraju: 1. frazemi koji se ne stvaraju u govornomu procesu već se reproduciraju u relativno neizmijenjenu obliku; 2. frazemi kojima se najčešće intenzivira značenje glavne sastavnice, tj. one koja se nalazi s lijeve strane poredbene riječce *kao* i 3. dopunski¹⁶ je kriterij da su potvrđeni u jednom od rječnika.¹⁷

14 Usp. Josip Matešić: O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku, Filologija, br. 8, Zagreb 1978., str. 211-217.

15 Slično se događa i u frazemima tipa: *vrijedan kao mrav* u kojima se s vremenom izostavlja glavna sastavnica frazema i zamjenjuje se glagolom *biti*. Poredbena je struktura stalnim ponavljanjem semantički dovoljno transparentna da se gubi potreba za *comparandumom*. Dakle, u frazemu ne samo da je moguća zamjena jedne sastavnice drugom već je moguće čak i izostavljanje sastavnice, ali samo onda kada se time ne ugrožava značenje frazema koje je prije mnogobrojnom replikacijom potvrđeno i utvrđeno u svijesti govornika.

16 Dopunski je stoga što su analizirani rječnici, izuzev djelomično Akademijina, mladi, pa je moguće da su neki frazemi od vremena nastanka pripovijedaka zastarjeli i ne unose se u novije rječnike, što ne znači da oni nisu postojali.

17 To su: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1880.-1976. (kratica AR); J.

Struktura poredbenoga frazema u pripovijetkama Adolfa Vebera Tkalčevića je A + kao / kano / kako / poput + B. Ovisno o vrsti riječi kojoj pripada sastavnica A, poredbene je frazeme moguće razdijeliti u skupine:

• Glagolski poredbeni frazemi:

letjeti, kano da vjetar nosi (AB, 145)¹⁸; *zakukati kao crna kukavica* (AB, 161)¹⁹; *srušiti se, kan da je udario grom iz neba* (AB, 193)²⁰; *probljednjeti kano krpa* (P, 273), (Z, 121), (Z, 136)²¹; *narasti kano gora* (N, 245)²²; *pušiti kako Ture* (P, 302)²³; *planuti kano živa vatra* (AB, 167)²⁴; *završnuti kano ljuta zmija* (AB, 168)²⁵; *sjediti kano Tantal usred vode* (P, 305)²⁶;

• Pridjevski poredbeni frazemi:

blied kao krpa (AB, 160)²⁷; *blied kano smrt* (AB, 186)²⁸; *silni, golemi, poput kućah* (AB, 143)²⁹; *liep poput sunca* (AB, 153)³⁰; *sladak kano med* (AB, 157)³¹; *liep kano ružica rumena* (AB, 155)³²;

• Imenički poredbeni frazemi:

samoća i tišina kao na groblju (P, 283)³³; *lišce (rumeno) kano jabučica*³⁴, a *djevojačke grudi kano dva pupoljka* (AB, 148);

• Priloški poredbeni frazemi:

jasno kano sunce (N, 241)³⁵;

• Poredbeni frazemi bez navođenja glavne sastavnice:³⁶

Matešić: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982. (kratica: Matešić, 1982.); J. Matešić: *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb - Verlag Otto Sagner, München, 1989. (kratica: Matešić, 1989.)

18 Matešić, 1989. : 637.

19 Matešić, 1982. : 297.

20 Matešić, 1989. : 150.

21 Matešić, 1989. : 27. i ARj, knj. V. : 626.

22 Frazem je zabilježen u obliku 'velik kao gora' u: Matešić, 1989. : 138. i Matešić, 1982. : 162.

23 Matešić, 1982. : 543.

24 ARj, knj. XX. : 626.

25 ARj, knj. IV. : 361.

26 Ovaj je izraz Veberova obrada općeeuropskoga frazema *Tantalove muke* motivirana mitološkom osobom Tantom i njegovim mukama. Matešić, 1982. : 689.

27 Matešić, 1982. : 282.

28 ARj, knj. XV. : 779.

29 Matešić, 1982. : 295.

30 ARj, knj. XVII. : 8.

31 ARj, knj. XV. : 402.

32 ARj, knj. XIV. : 354.

33 Matešić, 1989. : 149.

34 Matešić, 1982. : 208.

35 ARj, knj. IV. : 476.

36 Glavna se sastavnica može izostaviti iz dvaju razloga; prvi je da se dugotrajnom uporabom frazem toliko učvrsti te se struktura koja slijedi nakon poredbene riječi može vezivati samo i

kako nas je majka rodila (N, 228)³⁷; *kao na dlanu* (P, 275).³⁸

Treću, posljednju skupinu frazema čine frazemi sa strukturom rečenice. S obzirom na to da postoji ograničen broj višeznačnih frazema valja ih promatrati i u kontekstu. Frazemi sa strukturom rečenice mogu imati status samostalne rečenice ili su dio zavisnosložene ili nezavisnosložene rečenice. Najčešće su ipak zavisni dio zavisnosložene rečenice i po sintaktičkoj funkciji najčešće su priložne rečenice. Zanimljivo je da se Veber koristi frazemskim rečenicama da bi okarakterizirao neki lik češće no što njima pobliže određuje radnju, stanje ili zbivanje. Takvi su frazemi malobrojni, a izdvojiti ćemo samo neke:

- ... ovo vam je još djetetina - prišapne Avelinu, koji je do nje sjedio - još joj mlieko diši iz ustijuh... (AB, 148);
- ... ali niti je vesela niti ponosna, za srce ju je zmija ugrizla, prva hoće da bude, dapače sama i jedina (AB, 179);
- ... kakva kletvam kad veći vrabci na krovu pripovijedaju (Z, 108);
- ... da nan ne bude huje, leg onen, ki su pod banderun speljani (N, 213).

Budući smo se u govorenju o frazemima tipa (ukrasni) pridjev + imenica već dotakli pitanja podrijetla Veberovih frazema, ovdje ćemo ga detaljnije izložiti. Govoriti sa sigurnošću o podrijetlu leksema, pa i frazema veoma je teško. Frazemi su jezične jedinice čije značenje proizlazi iz smisla, a kako je smisao komunikacijski uvjetovan, to se on nedvojbeno povezuje s okolnostima u kojima se neki frazem rabi i nastaje. Motivacija frazema je često prikrivena, a za određivanje njihova postanka potrebna su interdisciplinarna istraživanja u kojima se koristimo i spoznajama iz povijesti, etnografije, geografije i sl.³⁹ Prema podrijetlu frazeme možemo globalno podijeliti na one koji su preuzeti iz nekoga uskoga geografskoga i jezičnoga područja, na tzv. nacionalne frazeme i na frazeme stranoga nacionalnoga karaktera. U ovu kategoriju ulaze frazemi različita podrijetla nastali intelektualnom nadgradnjom. Činjenicu da je Veber upravo na području frazeologije uspio potvrditi i svoju lokalnu, ali i nacionalnu i kozmopolitsku jezičnu kompetenciju pokušat ćemo prikazati u ovom dijelu rada.

Adolfo Veber Tkalčević odrastao je u čakavskom kraju, što znači da je slušao taj govor i njime se koristio. U njegovim ćemo pripovijetkama pokušati potvrditi utjecaj čakavskoga idioma na frazeološkoj razini. Opisujući svakodnevni život malih ljudi svoga kraja Veber taj idiom koristi kao svojevrstu jezičnu karakterizaciju likova. Budući da je frazeologija dio leksičkoga fonda svih govornika, očekivali smo i potvrdili ove frazeme u upravnom govoru likova:

isključivo uz glavnu sastavnicu, kako se to sada podrazumijeva navođenje glavne sastavnice je zalihosno i umjesto nje obično stoji glagol *biti*; drugi je razlog činjenica da je glavna sastavnica zamjenjiva, pa uz frazem *kao na dlanu* mogu stajati sljedeće glavne sastavnice: *biti* / *vidjeti* / *vidljivo* (*biti kao na dlanu*, *vidjeti kao na dlanu*, *vidljivo kao na dlanu*), a uz *kako nas je majka rodila* ove: *biti* / *goli* (*biti kako nas je majka rodila*, *goli kako nas je majka rodila*).

37 ARj, knj. VI. : 338. i J. Matešić, 1989. : 275.

38 ARj, knj. XI. : 471.

39 O podrijetlu frazema vidi detaljnije u: Marija Turk: *Naznake o podrijetlu frazema*, *Fluminensia*, god. 6, br. 1-2, Rijeka 1994., str. 37-47.

- *kako i jez, ki se va jamu skrrije, kad se je po tujen polju natakal i tujeh jabuk dosta nabral* (N, 213);
- ... ale san s frajaron, ki me je posteno ozenil; ma pul mane se ni nijedan po kamarah skrival, moj muz ni nijednomu kuću na bubanj klal (AB, 168);
- ... bi te moglo sran bit tebe i teh tvojeh rici; pugljejte, kako me je asaltala, kako da san joj dotu materinu pojila (AB, 168).

Od frazema čakavskoga podrijetla koje Veber unosi u neupravni te u upravni govor likova koji rabe standardni jezik potvrđen je samo jedan, frazem *vezat komu oči* (AB, 168) u značenju 'sramotiti koga'.⁴⁰

U pripovijeci *Zagrebkinja* iz zagrebačkoga života, a time i kajkavske sredine, ne nalazimo frazema kajkavskoga podrijetla niti u upravnom govoru niti u narativnom dijelu. Usprkos činjenici da jedna pripovijetka daje premalo materijala za pouzdane zaključke, iz ovoga je moguće pretpostaviti da je Veber preuzimao frazeme samo iz onoga organskoga sustava koji mu je blizak i koji poznaje, o čemu svjedoče i njegove riječi: "Kad nebih sgodne rieči i izraza našao u štokavštini, tražio bi ju u čakavštini kano bližoj, onda u kajkavštini kano daljnjoj..."⁴¹ Budući da značenje frazema ne proizlazi iz zbroja značenja njegovih sastavnica i da su oni motivirani načinom ili svjetonazorom određenoga kraja, njihovo je razumijevanje teže osobama koje nisu izvorni govornici. Potvrda tomu jest frazem *ki su pod banderun speljani* iz pripovijetke *Nadala Bakarka*. Svjestan mogućnosti nerazumijevanja Veber navodi bilješku u kojoj daje značenje frazema u okolnosti njegova nastanka. On naime kaže: "Usred Bakra dignu za velikih svetkovinah zastavu, dakle: pod banderun speljan, znači Bakranina, kojim se izrazom rugaju Riečani Bakranom" (N, 213). To bi mogao biti jedan od razloga nepostojanja kajkavskih frazema u pripovijeci iz zagrebačkoga života i postojanja čakavskih frazema u pripovijetkama s temom iz primorskoga života.

Najveći dio Veberovih frazema dio je leksičkoga blaga hrvatskoga književnog jezika. U tu bi skupinu ulazili frazemi: *do posljednjega slooca* (P, 264), *metnuti život na kocku* (P, 278), *prišiti komu krpice* (Z, 107), *gurati koga u ponor* (Z, 137) i dr.

Treću skupinu frazema čine općeeuropski frazemi koji su dio nadgradnje svakoga književnoga jezika. Veber je upravo u ovoj skupini pokazao izuzetnu jezičnu kreativnost stvarajući nove frazeme koji su motivirani biblijskim ili uopće kršćanskim tekstovima, mitološkim ili povijesnim ličnostima i događajima ili su pak preuzeti iz književnih djela.

U skupinu frazema koji su motivirani biblijskim tekstovima ubrajaju se ustaljene sintagme tipa: *andelak Božji* (P, 288), *oltar Božji* (Z, 136), *do sudnjega dana* (P, 300). Osim njih postoje i nama zanimljiviji frazemi. Takvi su Veberovi frazemi motivirani starozavjetnim pričama. Tako priču o Lotovoj ženi koja se je nakon zabranjenoga posljednjega pogleda

40 Kriteriji prema kojima smo odredili pripadnost frazema čakavskom narječju jesu: 1. da se potvrđuje u ostalim čakavskim govorima, 2. da ga ne nalazimo niti u jednom rječniku hrvatskoga književnoga jezika, bio on jednojezičan ili dvojezičan, opći ili frazeološki. Budući da je od objavljivanja Veberovih pripovijetki do izlaženja analiziranih rječnika (izuzevši djelomično Akademijin) prošlo više od stotinu godina, moguće je pretpostaviti da su se u tom razdoblju neki frazemi čakavskoga podrijetla inkorporirali u sustav suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika te ne odgovaraju navedenim kriterijima i nisu uvršteni u rad, premda bi se uzevši tu činjenicu u obzir njihov broj znatno povećao.

41 Adolfo Veber Tkalčević: *Djela*, knj. 3, Zagreb 1885.-1890., str. 384.

na Sodomu i Gomoru pretvorila u stup soli uzima kao motivaciju za frazem u rečenici: ... o žilah, o krvi, o slobodnom njezinom kolanju neima ni govora, *kano Lotova žena u stupu od soli* (AB, 197). U rečenici: *Gdje ti je bilo srđce, kad si me protjerala iz raja* (Z, 135), nalazimo frazem *protjerati koga iz raja* utemeljen na starozavjetnoj priči o progonu Adama i Eve iz raja zemaljskoga. U ovu bi skupinu samo djelomično ušao frazem-sintagma *Noemova arka*, odnosno, *Noina arka*, koji je uklopljen u rečenicu: *Tko bi pomislio, da su to faetoni, ili englezki viski, ili poljske natičanke, ili gospodski batari, ljuto bi se prevario; to su njeke Noemove arke.* (Z,110). U ovom kontekstu *Noina arka* ne predstavlja biblijski motiv 'utočišta', već se odnosi na senzacionalističke, kvaziznanstvene nalaze ostataka *Noine arke*, čime ona u ovom kontekstu ima značenje 'zablude'.

Povijesnim je ličnostima i događajima motiviran frazem *pušiti kako Ture* (P, 302). On je uobičajen u hrvatskom jeziku, a potaknut je spoznajama o navikama Turaka stečenima višestoljetnim osvajanjima. Frazem *Tantalove muke* motiviran mitološkom pričom o junaku Tantalu, Veber ne preuzima u ustaljenu obliku već ga zamjenjuje istoznačnim izrazom *sjediti kano Tantal usred vode* (P, 305). Fran je naime boravio pokraj vode među mnogim brodovima od kojih ni jedan nije išao u željenom cilju, dakle u situaciji vrlo sličnoj Tantalovoj.

Frazeme strukture pridjev + imenica Adolfo Veber Tkalčević crpi iz bogate usmene književnosti, renesansne književnosti, Gundulićeva *Osmana* i Mažuranićeva spjeva *Smrt Smail-age Čengića*, što ilustriraju podaci iz tablice:

VEBER	USMENA ⁴²	RENEANSNA ⁴³	OSMAN ⁴⁴	MAŽURANIĆ ⁴⁵
grozne suze	<i>grozne suze</i> (B, 92)	<i>grozne suze</i> (HK, 82)	<i>grozne suze</i> (726)	
snježne ručice	<i>bijele ruke</i> (B, 124)	<i>bile ruke</i> (KZ, 52)	<i>snježane bijele ruke</i> (602)	
silno more	<i>sinje more</i> (PSHK, 72)	<i>sinje more</i> (HK, 82)	<i>sinje more</i> (365)	
častno oružje	<i>junačko oružje</i> (B, 101)		<i>silno/bijelo oružje</i> (497)	<i>svijetlo oružje</i> (84)
ljuta zmija	<i>ljuta zmija</i> (B, 153)	<i>ljuta guja</i> (KM, 298)	<i>ljuta zmija</i> (928)	<i>guje ljute</i> (73)
živa vatra	<i>živi oganj</i> (B, 184)	<i>živi oganj</i> (KK, 176)	<i>oganj živi</i> (931)	<i>plamen živi</i> (88); <i>oganj živi</i> (99)

42 Podaci o frazemima koji su činjenica hrvatske usmene književnosti navedeni su prema dvama izvorima: Josip Kekez, *Bugarščice*, Književni krug, Split 1989. (kratica B) i *Narodne lirske pjesme*, edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 23, Matica hrvatska Zora, Zagreb 1963. (kratica PSHK). Brojke iza kratica označavaju stranicu u navedenu izdanju.

43 Primjeri su navedeni prema: 1. Kombol-Novak: *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Školska knjiga, Zagreb 1992. (kratica HK); 2. *Korablja začinjavca*, Antologija čakavske poezije,

Iz ove se tablice mogu iščitati podaci o Veberovim književnim uzorima, te metodologija preuzimanja frazema strukture (ukrasni pridjev + imenica. Očito je da se za opisivanje ljepote i emocionalnoga stanja likova, posebno ženskih, koristio frazemima koji su potvrđeni u lirskoj usmenoj poeziji, te u renesansnim, najčešće petrarkističkim djelima. Razlog je tomu vrlo slična tematika s emocionalno-patetičnim ozračjem, ali i utemeljenost u Veberovoj osobnoj poetici kojoj je petrarkizam bio trajno utočište. Drugom se skupinom frazema ističe snaga i junaštvo, a vezani su uz uzvišene i snažne emocije, najčešće muških likova. Da bi u tomu bio dovoljno snažan i asocijativan, poslužio se bogatom frazeologijom koju crpi iz epskih narodnih pjesama, iz renesansnih djela kojima je tematika borba (poput Marulićeve *Judite* i Karnarutićeva *Vazetja Sigeta grada*), te iz Gundulićeva *Osmana* i stilski mu bliska djela Ivana Mažuranića. Najveći je, međutim, utjecaj ostavio *Osman* u kojem je Veber, potvrdivši mu još jednom iznimnu umjetničku vrijednost, pronašao frazeme za oba tematska kruga.

Na različite usporedbe, primjerice *kose vrane, dugačke i mehke kano svila, (...), oči velike, crne i bistre kano vedro nebo, (...), lica crvena kano jabučica; prsa, dva golubića (Z, 116); planuti kano živa vatra (Z, 118)* snažno je utjecala usmena i petrarkistička književnost.

Na temelju navedenoga moguće je zaključiti da je Adolfo Veber Tkalčević u svoje pripovijetke unio frazeme koji već postoje u jeziku; frazeme stvorene prema modelu koji već postoji u jeziku i one malobrojne, plodove vlastita kreativna rada. U strukturnom smislu prevladavaju poredbeni frazemi kojima izvorište nalazi u djelima starije hrvatske pisane i usmene književnosti. Brojnost tih frazema proizlazi iz Veberove potrebe za što slikovitijim izrazom koji smatra uvjetom "za uspjelost pjesničku".⁴⁶ Najočitija je, međutim, činjenica da Veber te frazeme preoblikuje najčešće zamjenjujući leksičke sastavnice i rijetko zadirući u strukturu frazema uzora. Upravo su ti frazemi zanimljivo izvorište za daljnja istraživanja u cilju utvrđivanja granica frazema i njihove stabilnosti. Budući da je radnja triju (od četiriju) analiziranih pripovijetki smještena u područja u kojima se govori čakavskim narječjem hrvatskoga jezika, u njima nalazimo frazeme čakavskoga podrijetla. Većina ih je dio upravnoga govora likova i kao takvi služe karakterizaciji likova, zanimljivo je, međutim, da Veber frazem čakavskoga narječja preuzima kao činjenicu vlastita stila i jezika potvrđujući time svoju književnojezičnu koncepciju utemeljenu na sprezi triju narječja hrvatskoga jezika.

uredili Zvane Črnja i Ive Mihovilović, Dometi, Rijeka 1969. (kratica KZ); 3. Milan Moguš-Željko Bujas: *Kompjutorska konkordancija Karnarutićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1981. (kratica KK); 4. Milan Moguš-Željko Bujas: *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1980. (kratica KM). Brojke iza kratice označavaju stranicu u navedenu izdanju.

44 Željko Bujas: *Ivan Gundulić "Osman" (kompjutorska konkordancija)*, Sveučilišna naklada Liber, knj. I. i II., Zagreb 1975. Brojke u zagradama označavaju stranicu u navedenu izdanju.

45 Ivan Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića*, Sabrana djela Ivana Mažuranića, sv. I., Sveučilišna naklada Liber-Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1979. Brojke u zagradama označavaju stranicu u navedenu izdanju.

46 Antun Barac: *Hrvatska književnost, Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, knj. II., JAZU, Zagreb 1960., str. 116.

LITERATURA

1. Antun Barac: *Hrvatska književnost, Književnost pedesetih i šezdesetih godina*, knj. II., JAZU, Zagreb 1960.
2. Antun Barac: *Veličina malenih*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb 1947.
3. Željko Bujas: *Ivan Gundulić "Osman" (kompjutorska konkordancija)*, Sveučilišna naklada Liber, knj. I. i II., Zagreb 1975.
4. Josip Kekez, *Bugaršćice*, Književni krug, Split 1989.
5. Kombol-Novak: *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Školska knjiga, Zagreb 1992.
6. *Korablja začinjavca*, Antologija čakavske poezije, uredili Zvane Črnja i Ive Mihovilović, Dometi, Rijeka 1969.
7. Josip Matešić: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb 1982.
8. Josip Matešić: *Hrvatsko-njemački frazeološki rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb - Verlag Otto Sagner, München 1989.
9. Josip Matešić: *O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku*, Filologija, br. 8, Zagreb 1978., str. 211-217.
10. Ivan Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića*, Sabrana djela Ivana Mažuranića, sv. I., Sveučilišna naklada Liber-Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1979.
11. Jasna Melvinger: *Leksikologija*, Pedagoški fakultet, Osijek 1984.
12. Antica Menac: *Frazeologija Mažuranićeve Smrti Smail-age Čengića*, Forum, br. 1-2, Zagreb 1992., str. 261-269.
13. Antica Menac: *Frazeologija u različitim tipovima jednojezičnih hrvatskih rječnika*, Filologija, knj. 22-23, Zagreb 1994., str. 161-168.
14. Antica Menac: *O strukturi frazeologizma*, Jezik, br. 1, Zagreb 1970./71., str. 1-4.
15. Antica Menac: *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, prvi dio, Školska knjiga, Zagreb 1980.
16. Antica Menac-Milan Moguš: *Frazeologija Gundulićeva "Osmana"*, Forum, sv. 7-8, Zagreb 1989., str. 192-201.
17. Milan Moguš-Željko Bujas: *Kompjutorska konkordancija Karnarutićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1981.
18. Milan Moguš-Željko Bujas: *Kompjutorska konkordancija Marulićevih djela*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb 1980.
19. *Narodne lirske pjesme*, edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 23, Matica hrvatska Zora, Zagreb 1963.
20. Ivo Pranjković: *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1993.
21. Ivo Pranjković: *Sintaksa hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1995.
22. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb 1880.-1976.
23. Marko Samardžija: *Leksikologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika u XX. stoljeću*, Školska knjiga, Zagreb 1995.

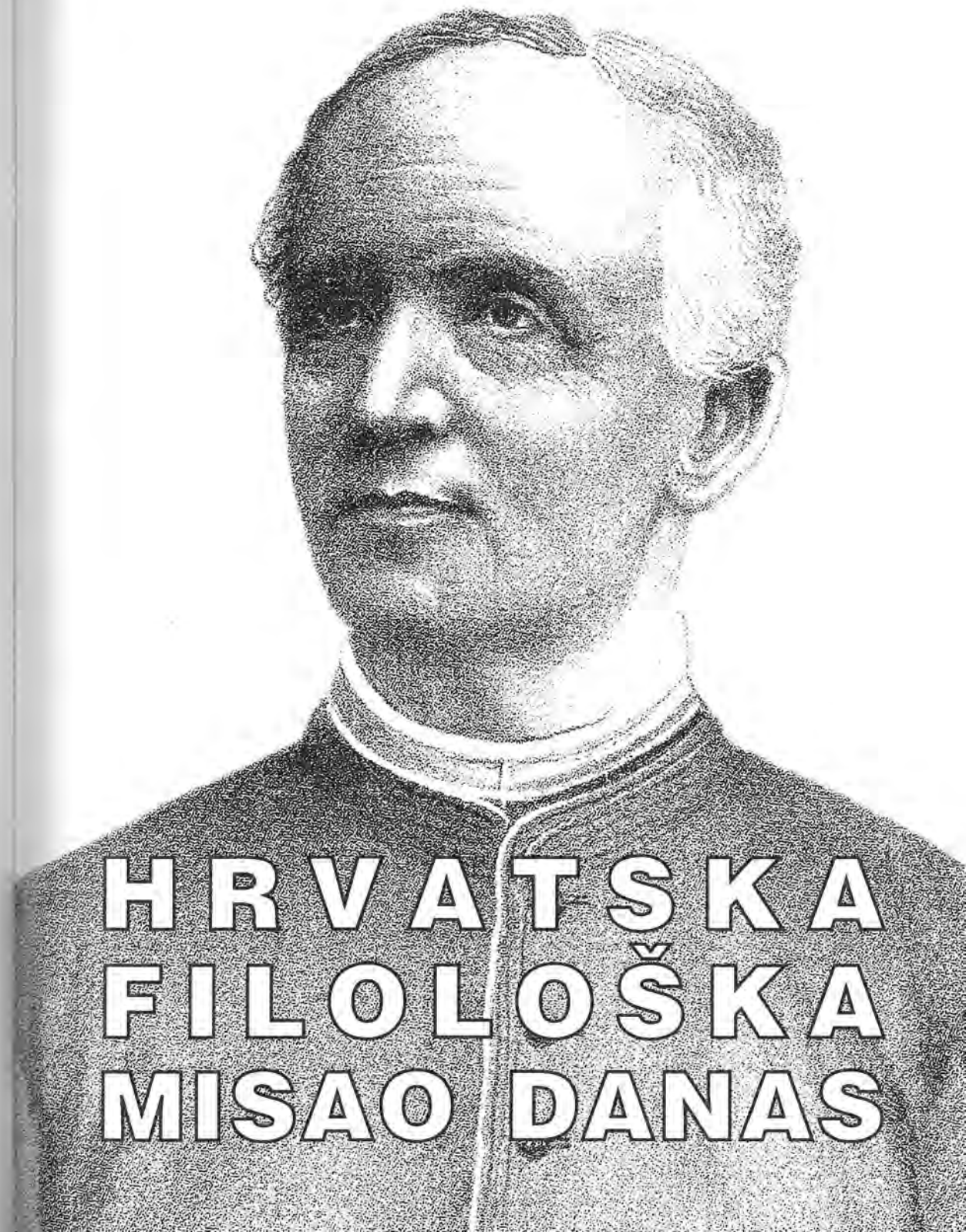
24. Adolfo Veber Tkalčević, *Djela*, knj. II i III, Zagreb 1885.-1890.
25. Marija Turk: *Izreke u govorima otoka Krka*, Krčki kalendar 1994, Krk 1994., str. 110-117.
26. Marija Turk: *Naznake o podrijetlu frazema*, *Fluminensia*, god. 6, br. 1-2, Rijeka 1994., str. 37-47.

SUMMARY

Sanja Bogović

PHRASES IN VEBER'S SHORT STORIES

Short stories together with travels present the most valuable artistic creations that Adolfo Veber Tkalčević had written. They are reflexions of real life, so is the language spoken by Veber's characters so close to the everyday language that is spoken in described environments. Trying to reproduce the spoken language in the best possible way and create a clear and informal picture of the presented world, Veber weaves in interesting phrases in his text. A special attention is dedicated to their structure and origin in the paper.

HRVATSKA
FILOLOŠKA
MISAO DANAS

Lana Hudeček i Milica Mihaljević

POLISEMIJA U NAZIVLJU

(teorijski, terminološki i leksikografski problemi)

izvorni znanstveni rad

UDK 03 : 808.62-31

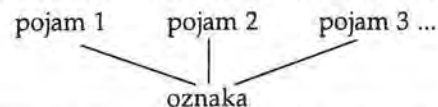
U radu se polazi od razlike između višesmislenosti (*Mehrsinnigkeit*) i višeznačnosti (*Mehrdeutigkeit*), razlike koju je u terminološku znanost uveo E. Wüster. Opisuju se različiti tipovi polisemije u nazivlju te analiziraju uzroci postanka polisemnih naziva.

Na konkretnim primjerima iz hrvatskih terminoloških rječnika i prikupljenoga korpusa autorice opisuju terminološke probleme koji su povezani s višeznačnim nazivima te opisuju načine njihova rješavanja. Polisemni se hrvatski nazivi uspoređuju i s istovrijednim nazivima u drugim jezicima.

Na kraju se opisuju načini leksikografske obradbe takvih naziva u postojećim općim i terminološkim rječnicima te daju smjernice za pristup njihovoj obradbi u budućim rječnicima.

1. Općenito o višeznačnosti

Odnos između oznake (izraza, riječi, naziva, simbola, formule) i pojma u kojem jedan pojam ima samo jednu oznaku, a jedna oznaka pridružena je samo jednom pojmu, naziva se mononimija ili jednoimenost. Kada se odnos jednoimenosti prekrši, dolazi do višeznačnoga povezivanja pojma i oznake (polisemije, homonimije i sinonimije). Jednom pojmu može biti pridruženo više oznaka ili jednoj oznaci može biti pridruženo više pojmova. Odnos između oznaka jednog jezika koje prikazuju isti pojam naziva se sinonimija ili istoznačnost. Nas ovdje zanima drugi slučaj. Tu se višeznačno povezivanje pojma i oznake može shematski prikazati ovako:

Višeznačno se povezivanje može očitovati na dva načina: a) odnos između dvaju ili više pojmova koji imaju određena zajednička obilježja i istu oznaku naziva se polisemija ili višeznačnost, npr. *most* u građevinarstvu, zubarstvu te u općem jeziku (*mostovi prijateljstva, mostovi među narodima*); b) odnos između oznaka i pojmova u kojem iste oznake (jezični izrazi - pisani ili zvukovni) prikazuju različite pojmove naziva se homonimija ili istoimenost, npr. *ključ, griz, bor*. Homonimija se može ostvariti kao homofonija (istozvučnost - isti izgovorni oblik), homografija (istopisnost - isti pisani oblik) ili pak oboje istodobno (potpuna homonimija). Do polisemije dolazi na nekoliko

načina: specijalizacijom riječi općega jezika, metaforizacijom, metonimizacijom, reinterpetacijom homonima, pučkom etimologijom¹, pod stranim utjecajem, analogijom, proširenjem značenja itd. Homonimija je rjeđa od polisemije. Razlikuju se ovi načini postanka homonimije: fonetska slučajnost, raspad polisemije, strani utjecaj. Teoretski, razlika je između polisemije i homonimije u tome što je pri polisemiji riječ o jednoj, a pri homonimiji o dvije ili više riječi. U praksi to nikad nije lako utvrditi. Homonimija i polisemija dovode do iste pojave u jeziku - do višeznačnoga pridruživanja oznake i pojma i razrješuju se na isti način - kontekstom. Otklanjanje višeznačnosti naziva se ujednoznačivanje. Homonimija (istoimenost) počinje kad govornici kojega jezika više ne vide vezu među različitim značenjima jedne oznake. Ne postoje jasne granice između polisemije (višeznačnosti) i homonimija (istoimenosti), ali postoji više kriterija za njihovo razlikovanje.

2. Višeznačnost u nazivlju

Razlikovanje višeznačnosti i istoimenosti obično nije nužno u praktičnom terminološkom radu pa o tome ovdje više nećemo govoriti već ćemo zajedno analizirati slučajeve višeznačnosti (polisemije) i istoimenosti (homonimije). U idealnom bi nazivlju odnos između pojma i oznake bio obostrano jednoznačan. To znači da bi jednoj oznaci trebao odgovarati jedan pojam i da bi jednom pojmu trebala odgovarati jedna oznaka. U prirodnom je jezicima takav odnos nemoguć jer je broj pojmova mnogo veći od broja morfema. Primjere višeznačnosti/istoimenosti u nazivlju možemo podijeliti u tri osnovne skupine: 1. ista je oznaka i naziv i riječ općeg jezika, 2. ista je oznaka naziv u više različitih struka, 3. naziv je višeznačan u istoj struci. Ovdje ćemo oprimiriti svaki od ova tri tipa odnosa.

2. 1. Ista je oznaka i naziv i riječ općeg jezika

gláva 1. a. dio tijela čovjeka i životinje u kojemu je mozak. **b.** taj dio tijela kao sjedište uma, razuma i pameti. **2. a.** osoba, čovjek, pojedinac. **b.** poglavar; vodeća, glavna osoba. **3.** fig. život. **4.** dio čega sličan glavi: **a.** oblikom. **b.** položajem. **5.** lice kovanice. **6. a.** poglavlje u Bibliji (ustavu?). **b.** dio spisa, knjige => poglavlje. **c.** gornji dio pisma, dopisa, prve stranice novina => zaglavlje. **7.** mjera za visinu.

<teh.> glava bušilice; glava cilindra; glava glodalice; glava motora; glava osigurača; glava stapa; glava svitka; glava tračnice gornji dio tračnice koji nosi i vodi kotače željezničkih vozila; kabelska glava; magnetofonska glava; magnetna glava uređaj za pretvaranje električnih signala u promjenljivo magnetsko polje i obrnuto; stezna glava.

2. 2. Ista je oznaka naziv u više različitih struka

virus 1. <med.> najmanja biološka struktura (mikroorganizam) koji u sebi nosi genetske podatke potrebne za razmnožavanje, **2.** <inf.> program koji se može samostalno umnožavati i pri tome izvoditi sporedne radnje koje mogu biti štetne.

valencija 1. <lingv.> **a.** vrijednost jezičnoga sredstva u pogledu njegove funkcije i značenja, **b.** vrijednost glagola u pogledu njegove funkcije i značenja. **2.** <kem.> broj koji pokazuje koliko je atoma vodika (ili udvojeni broj atoma kisika) sposobno da se spoji ili da istisne sobom atom kemijskog elementa.

¹ Usp. Ullman (1962, 164), Tafra (1994).

klon 1. <med.> skupina stanica koja potječe od jedne roditeljske stanice. **2.** <imun.> skupina limfocita s receptorima iste specifičnosti.

2. 3. Višeznačnost unutar jednog nazivlja

bridge most (1. mreža koja se najčešće sastoji od četiri nožice spojene tako da ulazni signal može djelovati preko dvije paralelno spojene grane (nožice a i b)

2. izlazni signal koji se očituje između dvije točke (nožice c i d) od kojih se svaka nalazi na jednoj paralelnoj grani

3. krug opisan pod 1 koji se upotrebljava u električnim mjerenjima

4. sustav audiopojачala ili servopojачala u kojemu se opterećenje pobuđuje dvama suprotno polariziranim izlazima ni jedan od kojih nema napon zemlje

5. veza između dviju mreža u kojima se upotrebljava isti komunikacijski protokol, isti tip prijenosnoga medija i isti ustroj adrese).

chatter neželjeno vibriranje (spoja) (1. smetnja uzrokovana promjenom struje pri brzom otvaranju i zatvaranju kontakta **2.** podrhtavanje gramofonske igle u žlijebu gramofonske ploče).

clock 1. davač ritma, proizvođač takta **2.** ritamski impuls, taktni impuls **(1. a.** uređaj za proizvodnju vremenske baze kojom se u prijenosnom sustavu određuje vrijeme izvršenja koje funkcije (npr. uzorkovanja) **b.** registar (privremena memorija) čiji se sadržaj mijenja u pravilnim vremenskim razmacima **c.** uređaj za mjerenje i označivanje vremena

2. impuls stalne frekvencije koji se upotrebljava za sinkronizaciju (u digitalnom računalu) ili kao vremenska baza (u prijenosnom sustavu).

U znanstvenom je nazivlju posebna pozornost usmjerena ka izbjegavanju višeznačnosti. Izbjegavanje višeznačnosti olakšava sporazumijevanje među stručnjacima i prijenos znanja. Smanjuju se nesporazumi i pogreške. Budući da je apsolutna jednoznačnost nemoguća, u njemačkoj je terminološkoj literaturi uvedena razlika između pojmova *Einsinnigkeit* i *Eindeutigkeit*². Te bismo nazive mogli prevesti kao *jednosmislenost* i *jednoznačnost*.

Jednosmislenost (*Einsinnigkeit*) jest apsolutna jednoznačnost, tj. jednoznačnost riječi u svojoj ukupnosti mogućih konteksta uporabe. *Jednoznačnost* (*Eindeutigkeit*) jest svojstvo naziva da u jednom području označuje samo jedan pojam. Dakle, jednoznačnost je relativan pojam koji ovisi o području uporabe. Osnovni je terminološki zahtjev za jednoznačnošću, a ne jednosmislenošću, tj. zahtjev da jednom nazivu u jednom terminološkom sustavu odgovara samo jedan pojam. To je preduvjet za nesmetano sporazumijevanje u nekom znanstvenom području. Ako isti naziv ima i terminološko i neterminološko značenje, riječ je o pojavi višesmislenosti (nj. *Mehrsinnigkeit*).

U nazivlju treba izbjegavati višeznačnost, a ne višesmislenost. Mnogi terminološki postupci dovode do višesmislenosti (terminologizacija riječi općeg jezika, metaforizacija itd.), ali ona ne opterećuje terminološki sustav i ne treba je izbjegavati.

U hrvatskom znanstvenom nazivlju višeznačnost može nastati: prevođenjem ili preuzimanjem stranih višeznačnih naziva (npr. assembler = 1. prevodilački program, 2. jezik).

Opasniji je drugi tip višeznačnosti jer on pretpostavlja u hrvatskom drukčiji pojmovni sustav od stranoga, a naše znanstvenike stavlja u drukčiji položaj od svjetskih, pa može uzrokovati brojne nesporazume.

² Usp. Wüster, 1979, 19

3. Leksikografska obradba višeznačnosti u nazivlju

Leksikografska obradba slučajeva višeznačnosti/višesmislenosti ovisi o vrsti rječnika.

Ovdje nećemo iznijeti potpunu razredbu rječnika već samo one kriterije koji su bitni za ovu temu.

S obzirom na broj jezika koji su njima obuhvaćeni rječnike dijelimo na jednojezične i višeznačne.

S obzirom na narav rječničkoga članka terminološki se rječnici dijele na objasnidbene i prijevodne. Objasnidbeni rječnici navode definiciju, katkad primjer uporabe ili ilustraciju. Prijevodni rječnici samo povezuju oznake na raznim jezicima.

S obzirom na raspored građe rječnici se dijele na abecedne i sustavne. Sustavni se rječnici temelje na razrađenom pojmovnom sustavu, podređeni pojmovi slijede nadređene, nazivi koji označuju dio slijede nazive koji označuju cjelinu itd.

3. 1. Odnos višeznačnosti/višesmislenosti različito se obrađuje u abecednom i u sustavnom rječniku. Ako ista natuknica ima više značenja u istoj struci, definicije se u abecednom objasnidbenom rječniku obrojčavaju, npr.:

čvor 1. podstruktura u hijerarhijskoj strukturi podataka koja se ne može dalje dijeliti **2.** računalo koje se koristi u spojnim (čvornim) točkama komunikacijske mreže za nadzor ili prespajanje poruka.

topologija 1. topološka struktura³ **2.** grana matematike koja proučava neprekidna preslikavanja i neke srodne pojmove.

U sustavnom se rječniku one ne obrađuju na istom mjestu. Ovdje navodimo primjer terminološkoga rječnika *MEĐUNARODNA NORMA ISO 1087 Prvo izdanje 1. svibnja 1990. Terminologija - rječnik* u kojem je natuknica *kazalo* navedena pod nadređenim nazivom rječnik i pod nazivom računalo podržani terminološki rad.

6.2.3.5 *kazalo*¹ (index) Abecedni popis naziva (5.3.1.2) kojega terminološkog rječnika (6.2.1.1) s uputnicama na odgovarajuće članke (6.2.2.2).

Uz to rječnik navodi i napomenu da u se dokumentalistici *kazalo* određuje drukčije. To je još jedan primjer višesmislenosti.

7.8 *kazalo*²: (index) Uređen popis jezičnih jedinica preuzetih iz kojeg izvora (6.1.2.1) koje pripadaju istom razredu obavijesnih elemenata.

3. 2. Ako natuknica ima uže i šire značenje, značenja je također u abecednom rječniku dobro obrojčati. Šire je značenje značenje koje ima manji opseg, a veći sadržaj, tj. više semova. Uže je značenje značenje koje ima veći opseg, a manji sadržaj. Šire i uže značenje objasniti ću na primjeru naziva *nazivlje*. *Nazivlje* označava 1. skup naziva nekoga određenog područja (znanstvenih, narodnih, religijskih, mitskih itd.) i 2. skup znanstvenih i stručnih naziva. *Nazivlje* u svom širem značenju (1) nadređeno je nazivlju u užem značenju.

3. 3. Sinonimiju (istoznačnost) treba razlikovati od slučajeva kad natuknica ima nekoliko značenja. U objasnidbenom je rječniku taj problem riješen jer ima više obrojčanih

3 Topološka je struktura definirana na odgovarajućem mjestu u rječniku.

definicija. U prijevodnom rječniku različita značenja mogu biti obrojčana ili razgraničena točkom sa zarezom.

3. 4. Jedan je od problema koji ovdje želimo analizirati i pitanje koje od navedenih tipova višeznačnosti želimo prikazati u terminološkom rječniku. Naravno ako je naziv višeznačan u jednoj struci to će biti vidljivo iz njegova članka (obrojčavanje definicija u objasnidbenom rječniku ili obrojčavanje istovrijednica u prijevodnom rječniku ako se u ciljnom jeziku razrješava višeznačnost). Međutim, pitanje je treba li ikada navoditi i slučajeve višesmislenosti, tj. treba li razraditi općejezično značenje ili značenja u drugoj struci. Napametni bi odgovor odmah bio ne. Ipak u prijevodnim rječnicima u kojima je natuknica na stranom jeziku za većinu korisnika (npr. engl.-hrv. informatički rječnik) možda je razumljivo zabilježiti i općejezično značenje nekih natuknica, npr. *hardware*, *bug* kako bi korisnik dobio obavijesti o tome kako je došlo do metaforizacije u nazivu (koja često nije vidljiva u odgovarajućem hrvatskom nazivu). Mnogi pregledani informatički rječnici barem povremeno daju takvu obavijesti. Ovdje ne želimo reći je li takav postupak ispravan ili ne već samo upozoriti da je on moguć. O tipu i opsegu riječnika ovisi hoće li se natuknice obrađivati na taj način.

3. 5. Kad jedan označitelj pripada nekolikoma vrstama riječi (kao što je to u engleskom jeziku gdje često imenica i glagol imaju isti lik, npr. *print* = 1. tisak, 2. tiskati). Obično se sve obrađuje pod istom natuknicom bez obzira na njezino pripadanje različitim vrstama riječi. Mislimo da bi se trebalo uspostaviti posebnu natuknicu za svaku od tih vrsta i razgraničiti ih gramatičkim odrednicama (npr. im., gl., m.).

drift 1. strujanje, tjeranje, nošenje **2.** strujati, biti tjeran, biti nošen **3.** pomicanje, klizanje s radne točke **4.** pomak, otklon, skretanje (letjelice).

1. Gibanje nosilaca naboja u poluvodiču zbog djelovanja električnoga polja.

2. Obavljati radnju opisanu pod 1.

3. Neželjena promjena električnog svojstva nekog sklopa ili uređaja s vremenom, uzrokovana starenjem ili temperaturnim promjenama.

4. Pomak letjelice s njezine putanje, obično izražen u stupnjevima

donor 1. davalac **2.** donorski (atom)

1. Primjesa koja potiče oslobađanje vodljivih elektrona; dodaje se poluvodiču radi povećanja njegove električne vodljivosti.

2. Atom primjese koji teži oslobađanju jednog elektrona, čime se povećava električna vodljivost poluvodiča.

drive 1. pobuda, pogon **2.** pobuđivati, pogoniti **3.** pogonska jedinica

1. Pobuda (struje, napona ili snage) s pomoću ulaznog signala.

2. Pobuditi (struju, napon ili snagu) s pomoću ulaznog signala.

3. a. Oprema za pretvaranje dostupne snage u mehaničku snagu pogodnu za rad stroja.

b. Vanjska jedinica ili jedinica u računalu u kojoj se drži i/ili pokreće sredstvo za pohranu podataka (disketa ili vrpca).

dump 1. ispisivanje, kopiranje (dijelova memorije) **2.** ispisati, kopirati (dijelove memorije) **3.** ispisani podatci, kopirani podatci

1. Prijenos sadržaja čitave memorije ili njezinoga određenoga područja na drugu memorijsku jedinicu (obično s unutrašnje na vanjsku) ili na drugo područje
2. Obaviti radnju opisanu pod 1.
3. Podatci koji se prenose kako je opisano pod 1.

4. Zaključak

Ovdje smo naveli nekoliko različitih podjela koje se odnose na višeznačno pridruživanje oznake i pojma. Na kraju možemo reći da u praktičnom terminološkom radu najčešće nije važno razlikovanje homonimije i polisemije. Važno je razlikovanje višeznačnosti i višesmislenosti, tj. treba težiti izbjegavanju višeznačnosti unutar pojedine struke, a nije nužno težiti apsolutnoj višeznačnosti - višesmislenosti. Međutim, ni višeznačnost unutar jedne struke nije moguće potpuno izbjeći. Dovoljno je baciti pogled ne bilo koji abecedni objasnidbeni terminološki rječnik da vidimo brojne natuknice koje imaju više definicija. Ipak tu se često radi o više povezanih značenja (npr. užem i širem značenju, apstraktnom i konkretnom značenju, istovrijednim definicijama istoga pojma itd.). Bitno je izbjegavati višeznačnost koja se pojavljuje samo u hrvatskom, tj. koja hrvatski stavlja u drukčiji položaj te za hrvatski pretpostavlja drukčiji terminološki sustav nego što postoji u drugim jezicima.

LITERATURA

1. ISO 1087 1996. *Terminologija - rječnik*. DZNM, Zagreb
2. Klaić, B. 1978. *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod MH, Zagreb
3. Kiš, M. Buljan, J., Vuković, S. i Anić, O. 1993. *Englesko-hrvatski informatički rječnik*, Školska knjiga, Zagreb
4. Petz, B. (ur.) 1992. *Psihologijski rječnik*, Prosvjeta, Zagreb
5. Simeon, R. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica Hrvatska, Zagreb
6. Štambuk, A. Pervan, M. Pilković, M. Roje, V. 1991. *Rječnik elektronike*, Logos, Split
7. Tafra, B. 1986. *Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problemi)*. *Filologija* 14, Zagreb
8. Ullman, S. 1962. *Semantics*. Oxford: Blackwell & New York: Barnes & Noble
9. Wüster, E. 1979. *Einführung in die Allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexicographie*. Springer Verlag, Wien.

SUMMARY

Lana Hudeček i Milica Mihaljević

AMBIGUOUS RELATIONSHIPS IN TERMINOLOGY AND THEIR LEXICOGRAPHIC TREATMENT

The authors analyse different type of ambiguity. They differentiate between homonymy and polysemy, ambiguity of term and general vocabulary words, ambiguity of terms in different fields and ambiguity of terms within the same field. They also analyse cases when different foreign (mostly English) terms are translated by the same Croatian term. They also analyse the lexicographic treatment of ambiguous terms in the existing Croatian bilingual and monolingual dictionaries and give some suggestions for the terminological dictionaries that are to appear in the future.

Lada Badurina

ZNAČENJE I SMISAO KAO LEKSIKOLOŠKE I LEXIKOGRAFSKE KATEGORIJE

izvorni znanstveni rad

UDK 801.3 : 808.62

Od razmatranja različitih vrsta značenja (u prvom redu designativnoga/denotativnoga i konotativnoga) do utvrđivanja pojma smisla tek jedan je korak. Smisao riječi (i veće jezične jedinice, sintagme i rečenice) zadobivaju u suodnosu, u konkretnoj govornoj situaciji. Iako se dakle smisao vezuje za kontakte jezičnih jedinica ponajprije na sintagmatskoj (ali, po nekim interpretacijama, i na paradigmatškoj) osi, pitanje je koliko se jednojezični objasnidbeni rječnik smije i može oglušiti na (dijelom) različita značenja koja riječi i izrazi mogu zadobivati u kontekstu. Konotativna će se značenja pojedinih leksema moći razumijevati tek oprimjeravanjem načina njihove uporabe, pa i navođenjem ili bar naznačivanjem konkretiziranih (no nikako ne i konkretnih) situacijskih konteksta. Rečeno će se nastojati utvrditi na primjeru leksikografske obrade pojedinih leksema u Rječniku hrvatskoga jezika Vladimira Anića.

- razmatra se odnos značenja i smisla, dovode se u odnos (dijelom) različite definicije obaju pojmova; navode se, i određuju, i bliski pojmovi signifikacija i referencija

- ZNAČENJU se pristupa kao odnosu "između znaka i njime označenog fenomena"; govori se o vrstama značenja, ali i upozorava na različite kriterije podjela značenja

- referencijalno/deskriptivno/denotativno/eksteziona/činjenično/objektivno značenje (designativno)
- afektivno/modalno/konotativno/emotivno/ekspresivno značenje
- kognitivno/ideaciono značenje
- kontekstualno/funkcionalno/interpersonalno/socijalno/situacijsko značenje

- SMISAO se tumači dvojako: u dijelu je literature određen mjestom koje riječ zauzima u sustavu riječi nekoga jezika, ali, češće, kao "sadržaj (značenje), što ga riječ (izraz, govorna konstrukcija i sl.) dobiva u danom kontekstu upotrebe, u danoj konkretnoj govornoj situaciji (situaciji sporazumijevanja) (...)" (Simeon)

O značenju i smislu sa stajališta leksikologije

Značenje, kao semantička kategorija¹, u osnovama je strukturalističke lingvistike. Jezični znak jedinstvo je plana izraza i plana sadržaja, iako su strukturalisti usmjereni

1 Pregled je semantičkih pristupa značenju ponuđen u Berruto 1994, str. 42-71. Za daljnja će razmatranja biti od osobite važnosti misao o dvojnosti značenja, logičkog, simboličkog, referencijskog, intelektualnog te, s druge strane, emotivnog ili izražajnog. S tim je u vezi i razlikovanje između "glavnog značenja", koje znak "obično" ima, i "marginalnog" ili "sekundarnog" značenja, koje znak ima u posebnim slučajevima (usp. Berruto 1994, str. 62).

prvenstveno izučavanju plana jezičnoga izraza. Odatle se u lingvističkoj terminologiji razlikuju tzv. *označenje*, *označenost* - što bi trebalo označavati odnos "između *označitelja* (f. *signifiant*), tj. oblika, i *označenoga* (f. *signifié*), tj. pojma; označenje, označavanje ili signifikacija jest funkcija te ona nema izravnog odnosa prema značenju kao elementu ontološke biti jezika"² - i "smisao ili pojam sadržaja koji treba da riječ ili izraz saopći; mentalna slika koja nastaje u svijesti onoga koji čuje neki izričaj ili u svijesti čitaoca pisane riječi ili fraze"³. Budući da nas zanima značenje upravo u tom drugom smislu, to će se i naziv *značenje* ograničiti na njega, a terminu će se *smisao* pripisati neka druga, šira, značenja. Značenje bi se stoga moglo odrediti kao odnos "između znaka i njime označenog fenomena, smatrajući da se ono oblikuje u samom procesu preslikavanja i da se nužno prelama u prizmi iskustva i pošiljaoca i primaoca"⁴.

John Lyons razlikuje *značenje* (*meaning*), leksičko i gramatičko, njemu blisku *referenciju* (*reference*), kao odnos između riječi i stvari, događaja, djelovanja i svojstava koje predstavljaju, te *smisao* (*sense*). Pojam smisla u njegovoj je interpretaciji nešto drukčije postavljen no što će se ovdje kasnije ponuditi, ali još je uvijek dovoljno različit od pojma značenja i referencije. Smisao je, naime, određen mjestom koje riječ zauzima u sustavu riječi nekoga jezika. On je dakle ustanovljen odnosima među leksemima, a ne objektima i svojstvima izvanjezične stvarnosti.⁵

2 Usp. Simeon 1969, I, str. 1008.

3 Usp. Simeon 1969, II, str. 779.

Simeonov se naziv *označenje* ili *označenost* rabi kao hrvatska zamjena za termine o????È????; Bedeutung; significance; signification; significato; significaciŃn, a nazivi *smisao* ili *pojam sadržaja* zamjenjuju ?????È????; Sinn, Bedeutung; sense, meaning; sens; senso; sentido.

4 Usp. Škiljan 1985(b), str. 70.

5 Usp. Lyons 1974, str. 424-442; o referenciji i na str. 404-405. (Da takvo razumijevanje pojma *smisao* kao paradigmatskog odnosa među jedinicama nije usamljeno, pokazuju i drugi izvori: McCarthy 1994, str. 15-21; Crystal 1988, str. 241; Crystal 1994, str. 349: "Sense relations (or semantic relations) are the relations of meaning which exist between words, such as sameness or oppositeness of meaning." Razlikom se između smisla (*sence*) i referencije (*reference*) bavi Crystal i u kembričkoj enciklopediji (usp. Crystal 1995, str. 102) te ih na poseban način stavlja u odnos: biološke su, rodbinske, veze u "stvarnom" svijetu jedinstvene, ali tu fizičku stvarnost različiti jezici na različite načine "komadaju"; primjerice, dok je u engleskom jeziku i očev i majčin brat *uncle*, i očeva i majčina sestra *aunt*, u nekim drugim jezicima, dakako i u hrvatskome, postoje različiti izrazi za neke od rodbinskih odnosa, npr. *stric*, *ujak*. (Valja ovdje upozoriti na to da jezičnoj "apstrakciji" prethodi "apsrakcija" konkretne stvarnosti: *stric*, *ujak*, *tetka* i sl. svakako predstavljaju apstraktne kategorije, konkretne su samo osobe koje se, s obzirom na različite kriterije, svrstavaju u različite kategorije /osoba X istovremeno je kći, majka, tetka, strina i sl./.) Crystal slikovito zaključuje: porodične će fotografije izgledati isto, ali riječi će imati različite *smislove*. (Naspram tome upućuje se na objašnjenje pojma u Simeonovu *Rječniku*, o čemu više u nastavku.) O pojmu signifikacije, što bi odgovaralo ovdje ponudenom širem poimanju smisla, bit će riječi nešto kasnije.

Osim tog tumačenja pojma *smisao* u literaturi se nailazi na još pokoje: Leech objašnjava *smisao* (*sence*) kao kraći naziv za konceptualno značenje (*conceptual meaning*), tj. logički, kognitivni ili denotativni sadržaj (usp. Leech 1990, str. 23). Odatle i smislu iskaza (*sense of an utterance*), a to je ustvari njegovo konceptualno ili logičko značenje, suprotstavlja (ilokucijsku) snagu, moć (*force*, *illocutionary force*). Što ako i ne odgovara u cijelosti pojmu smisla kako će ovdje biti protumačen, zacijelo upućuje na funkciju iskaza u govornome činu (usp. Leech 1990, str. 331 i d.).

O *smislu* i *referenciji* na razini diskursa (što je jedino i moguće) razglaba i Paul Ricoeur. Naime samo razina rečenice dopušta razlikovanje onoga što je rečeno i onoga o čemu se govori; s rečenicom jezik izlazi iz sebe samog pa Ricoeur stoga smatra da "referencija označava transcedenciju jezika prema njemu samomu"⁶.

Iako su, kao što je u osnovnim crtama predočeno, određenja značenja u različitim izvorima dijelom različita, dade se razabrati, među ostalim, da može biti riječi i o različitim vrstama značenja.⁷ Tako se u Crystalu razlikuje *referencijalno/deskriptivno/denotativno/ekstenziono/činjenično/objektivno značenje* - "kad je naglasak na odnosu između jezika s jedne strane i bića, događaja, stanja itd. (koji su izvan govornika i njegovog jezika) s druge" - ali i *afektivno/modalno/konotativno/emotivno/ekspresivno značenje* - "kada je naglasak na odnosu između jezika i govornikova mentalnog stanja" - odnosno *kognitivno/ideaciono značenje* - "za intelektualne, činjenične aspekte" - te *kontekstualno/funkcionalno/interpersonalno/socijalno/situacijsko značenje* - koje uključuje promjene u izvanjezičnoj situaciji - i *tekstualno značenje* - koje pretpostavlja čimbenike koji utječu na interpretaciju neke rečenice (točnije, iskaza), a proistječu iz diskursa ili teksta u koji je ta rečenica (iskaz) uključena.⁸ Konotativno, a naročito (kon)tekstualno značenje vodi i do pojma *smisla*, koji se samo uvjetno može poistovjetiti sa

6 Usp. Ricoeur 1981, str. 86. Budući da u jeziku nema problema referencije, znakovi upućuju tek na druge znakove u istom sustavu (odgovaralo bi to i Lyonsovu pojmu *smisla*). Odatle slijedi i temeljna razlika između semantike (koja izučava odnos između znaka i denotiranih stvari) i semiotike (koja se bavi samo unutarjezičnim odnosima).

7 O različitim pristupima značenju (značenje je odraz nekog predmeta realnosti u čovjekovoj svijesti; značenje je opće obilježje svih komunikativnih situacija; značenje je zbir funkcija lingvističkih disciplina; značenje je suština i odnos u međusobnoj povezanosti svih jezičnih i izvanjezičnih korelacija pomoću kojih se ono istovremeno objektivizira) i različitim odrednicama značenja usp. i Tošović 1995, str. 71.

8 Usp. Crystal 1988, str. 288, ali i Crystal 1994, str. 247-248. U Simeonovu je *Rječniku* podjela značenja daleko složenija, ali se neke vrste značenja ondje navedene mogu dovesti u vezu s netom spomenutim (*izravno* i *osnovno značenje* s denotativnim, *ododatno* i *sekundarno značenje* s konotativnim, *okasionalno značenje* dijelom s kontekstualnim i/ili tekstualnim, *sintaksno značenje* također s tekstualnim i sl.).

Geoffrey Leech pak navodi sedam vrsta značenja (*conceptual, connotative, social, affective, reflected, collocative, thematic meaning*); usp. Leech 1990, str. 9-23.

Gaetano Berruto zadržava analitičku shemu G. Leecha te navodi sedam tipova značenja: *konceptualno, konotativno, stilističko, afektivno, reflektirano, kolokativno, tematsko* (usp. Berruto 1994, str. 63-64). S pojmom je *smisla* usko povezano *kolokativno značenje* koje se "prenosi preko asocijacije s riječima koje se inače pojavljuju u kontekstu neke druge riječi", točnije taj bi se tip značenja imao smatrati posljedicom smisla koji određeni leksem dobiva u određenim kolokativnim vezama. (*Kolokacija* se, između ostaloga, može odrediti kao "leksičko-frazeološki uvjetovana spojenost riječi u govoru kao realizacija njihove polisemije", "paralelno spajanje, kombinacija dviju ili više riječi koja još nije dovoljno prihvaćena da bi se mogla smatrati složenicom engleskog tipa", ona "ustanovljuje kategorije, ukazujući na elemente s kojima proučavani elementi ulaze u moguće spojeve" /usp. Simeon 1969, I, str. 673/; "redovno istovremeno javljanje leksičkih jedinica", dakle tip sintagmatske veza među riječima /usp. Crystal 1988, str. 120, slično i Crystal 1994, str. 71 i Crystal 1995, str. 105, 417/; "ženidbeni" ugovor među riječima /McCarthy 1994, str. 12/.)

Pridodaju se još definicije denotativnog i konotativnog značenja Branke Tafre. *Denotativno* je značenje "spoznajno značenje koje je isto za sve članove jedne jezične zajednice" (prema *denotacija* - "odnos jezičnog znaka i pojma"), a *konotativno* je značenje "asocijativno značenje, dodano na neutralno, općeprihvaćeno značenje" (usp. Tafra 1995, str. 183 i 186).

značenjem. Simeon smisao određuje kao "onaj sadržaj (značenje), što ga riječ (izraz, govorna konstrukcija i sl.) dobiva u danom kontekstu upotrebe, u danoj konkretnoj govornoj situaciji (situaciji sporazumijevanja); situacija sporazumijevanja, koja se naziva također kontekst situacije (situacijski kontekst), stavlja se nasuprot lingvističkom kontekstu, neposrednoj jezičnoj okolini riječi koja u mnogim slučajevima ne vrši dovoljno određenu diferencijalnu funkciju"⁹, a slično i Škiljan značenju znaka, što je "njegov odnos prema fenomenima iz izvanjezičnog univerzuma", pridodaje i smisao - "ostvarivanje tog odnosa u konkretnoj komunikacijskoj situaciji"¹⁰. Zadobivanje bi *smisla*, prema tome, bio proces svojevrsnog pretapanja nekog općenitog, "apstraktnog" značenja u konkretiziran *smisao*.¹¹

Navedeno se može prenijeti i na plan sintakse: otvaraju se time nove mogućnosti razmatranja rečenice kao dinamičke jedinice, dakle *iskaza*.¹² *Smislenost* postaje bitnom odrednicom kontekstualno uključene rečenice, *iskaza*.¹³ *Smislenost* pak svakako valja

9 Usp. Simeon 1969, II, str. 456. Valja ipak napomenuti da će se ovdje govoriti ravnopravno i o jezičnim i o izvanjezičnim čimbenicima koji utječu na zadobivanje *smisla* određene jezične jedinice, dakle o njezinu (kon)tekstu.

10 Usp. Škiljan 1985(a), str. 124.

11 John Lyons ističe kako riječi imaju značenje (*having meaning*), a fraze i rečenice ne moraju biti *signifikantne* (*significance*) - (usp. Lyons 1974, str. 412 i d.). I Ladislav Zgusta u tom smislu govori o stvarnoj *signifikaciji* (*stvarnom označavanju*) u kontekstu: leksičko značenje karakterizira *općost*, a konkretizacija je važan rezultat primjene leksičke jedinice u iskazu (usp. Zgusta 1991, str. 50-51 i d.). Signifikaciju kao "odnos između znaka i predmeta, ili znaka i pojma" bilježi i D. Crystal (usp. Crystal 1988, str. 288, pod natuknicom *znak*).

Takvo poimanje *signifikacije*, koje se ozbiljno preklapa i s pojmom *referencije*, nije ujedno i jedino moguće: u Simeonovu je *Rječniku*, naprotiv, zabilježeno da je *signifikacija* (*označenje, označenost*) "značenje koje ima riječ kao jezična jedinica za razliku od onog značenja koje ona dobiva pri upotrebi u konkretnim govornim situacijama, tj. za razliku od njezine nominacije" (usp. Simeon 1969, II, str. 366). Prema istom izvoru *referencija* je "odnos koji se uspostavlja između riječi, izričaja itd. (...) i nekoga konkretnog ili apstraktnog pojma, što ga govorno lice želi označiti kada upotrebljava onu riječ ili onaj izričaj" (usp. Simeon 1969, II, str. 272). Slično - iako moguće i nešto uže - Branka Tafra *referenciju* određuje kao "upućivanje jezičnog znaka na određeni predmet u stvarnosti" (referent je "imenovani predmet") - (usp. Tafra 1995, str. 189).

12 *Iskaz* je dinamička rečenica (za razliku od *rečenice* na gramatičkoj razini koja je statična). Takva se kontekstualno uključena rečenica utvrđuje na komunikativnoj, obavijesnoj razini te se raščlanjuje na *temu*, ishodišni dio, i *remu*, koja nosi glavnu obavijest.

13 Usp. o tome Silić 1979, str. 79: "(...) kako je smisao uvjetovan situacijom (kontekstom), rečenica kao jezična (gramatička) jedinica nije, a rečenica kao govorna (komunikativna) jedinica jest smisljena". (Kontekstualno uključena, a strukturno potpuna rečenica može pak biti *autosemantična* /*samoznačna*/ ili *sinsemantična* /*sznačna*/, ovisno o tome jesu li ili nisu smisaono potpune; autosemantičnost i sinsemantičnost ne treba poistovjećivati s kontekstualnom neuključenošću i konetkstualnom uključenošću; usp. Silić 1984, str. 105-107.) Naznačena razlika između *značenja* i *smisla* pokazala se funkcionalnom i u gimnazijskom udžbeniku iz sintakse (usp. Pranjkić 1995, str. 14): "Rečenica ima značenje, ali je ono na neki način uopćeno, apstraktno. Nije vezano ni za kakav stvarni kontekst ili situaciju. Drugim riječima, takvoj je jedinici svojstveno značenje, ali nije smisao. Kad međutim ta ista rečenica postane kontekstualno uključena, kad postane dijelom stvarnoga govornog čina, kad dobije smisao, postaje govornom jedinicom. Te kontekstualno neuključene, jezične jedinice nazivaju se *rečenicama*, a kontekstualno uključene, govorne jedinice nazivaju se *iskazima*."

O navedenom pitanju piše i F.R. Palmer unekoliko problematizirajući Lyonsovo distingviranje značenja rečenice i značenja (zapravo smisla) iskaza (usp. Palmer 1995, str. 39-43 i 155-176).

razlikovati od mogućeg *značenja* rečenice, njezine semantičke prihvatljivosti ili veće ili manje semantičke devijantnosti.¹⁴ Drugim se riječima može reći da rečenica (kao statička, jezična jedinica) ima, ili može imati, značenje, ali tek iskaz (kontekstualno uključena rečenica) ima smisao.

Primjerice, jedan iskaz - *Hvala* - može zadobivati, ovisno o situaciji, različite (često i oprečne) smislove: i "da" i "ne", i ironiju i zahvalnost, i ravnodušje. Osim (jezičnog) konteksta za "odčitavanje" će smisla iskaza od velike važnosti biti intonacija, ali i mnogi podaci iz izvanjezične stvarnosti. (U zamišljenoj situaciji *Jesi li za kavu?* - *Hvala*. - *Hvala* može značiti i "da" i "ne", ovisno ponajprije o intonaciji i gesti; u obzir valja dakle uzeti čitav diskurs.) Stoga se i može reći da je iskaz uvijek jednosmislen, a rečenica je potencijalno višesmislena. Dvosmislenost je, i višesmislenost, prema tome, moguća u jeziku, ali ne i u ostvaraju.¹⁵

Smisao i leksikografski opis

Leksikografija se ovdje poima kao dio leksikologije koji se bavi teorijom i praksom izrade rječnika.¹⁶ U središtu će našega razmatranja biti odnos rječnika prema značenju (ali i smislu) zabilježenoga leksema.¹⁷ Za izučavanje će se toga odnosa najprikladnijim pokazati tip jednojezičnoga objasnidbenog rječnika kakav je *Rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anića.

14 O tome usp. i Berruto 1994, str. 164-165. Semantička se prihvatljivost rečenice razlikuje nadalje od njezine (referencijalne) "istinitosti". Dvoznačnost pak rečenice - koja "obično biva razriješena jezičnim ili izvanjezičnim kontekstom" (str. 166) - posljednji je korak do uvođenja, i razumijevanja, pojma njezina smisla.

Milivoje Minović razlikuje opću poruku (obavijest) koju rečenica prenosi i njezinu potpunu komunikativnu vrijednost koju zadobiva u *verbalnom kontekstu* (među rečenicama koje joj prethode i koje ju slijede) ili u *konsituaciji* (situacijski kontekst, pomaže razumijevanju smisla i kada je rečenica verbalno izolirana). Značenje se rečenice ne mora podudarati sa stvarnosnom situacijom; kada uporaba rečenice odudara od konsituacije, rečenica postaje "besmislena". (Usp. Minović 1987, str. 19).

15 U svakodnevnoj se, neterminološkoj, uporabi običava za neki iskaz reći da je dvosmislen. Pritom se i riječ "dvosmislen" rabi u neterminološkom značenju. Naime time se želi istaći da govornik (ne)svjesno iskorištava mogućnost da neke jezične jedinice u (kon)tekstu ostvare različite smislove; međutim odabirom je konteksta, i jezičnog i izvanjezičnog, govornik već unaprijed odlučio koji će smisao pridati svome iskazu.

16 Odgovara to drugoj, užoj, Simeonovoj definiciji pojma *leksikografija* kao znanosti o rječnicima naspram *leksikologiji* koja se bavi proučavanjem rječničkoga blaga (usp. Simeon 1969, I, str. 754). David Crystal *leksikografiju* određuje kao umijeće i znanost o izradi rječnika (usp. Crystal 1994, str. 227: "lexicography The art and science of dictionary making."); slično i Crystal 1995, str. 424), a *leksikologiju* kao znanstvenu disciplinu koja proučava povijest i sadašnje stanje rječničkoga blaga (usp. Crystal 1995, str. 424: "lexicology The study of the history and present state of a language's vocabulary.").

17 Svrhovitost se ovdje pokazuje razlikovanje dvaju pojmova, *riječ* i *leksem*. Leksem je "1. leksička jedinica u rječniku; 2. a) jedinica riječi koja se sastoji od jedne ili više riječi i koja tvori jedan pojam, b) skup oblika jedne riječi; 3. riječ, promatrana u kontekstu jezika, tj. uzeta u čitavoj ukupnosti svojih oblika i značenja" (usp. Simeon 1969, I, str. 751). Iako se ta značenja pojma *leksem* međusobno i ne moraju isključivati, čine se naročito prihvatljivima 1. i 3. značenje navedenoga pojma. Posljednje se zrcali i u definiciji leksema Branke Tafre: "osnovna

Budući da se na temelju različitih smislova koje određena riječ/leksem zadobiva u (kon)tekstima uporabe može govoriti o različitim značenjima toga leksema, smisao će se ovdje odrediti prije kao odnos među riječima na sintagmatskoj nego na paradigmatičkoj osi.¹⁸ Značenje ili značenja u tom su pogledu apstraktna i potencijalna, ona su jezična činjenica, a smisao je činjenica konkretne realizacije, govora, kombiniranja jezičnih jedinica na sintagmatskoj osi. Nova se pak značenja kojem leksemu mogu pripisivati s obzirom na nove smislove koje taj leksem u govoru preuzima (dakako tek u trenutku kada to prestane biti pojedinačna pojava, kada novo značenje prihvati uzus; ogleđa se u tome takozvana *umjerena sporost rječnika*¹⁹). Stoga se može reći da i na semantičkoj razini oponiraju jezik i govor.

Nadalje, iako (govorna) realizacija (sintagmatski spoj među riječima) nipošto ne bi trebala biti element leksikografskoga opisa, pitanje je mogu li se u objašnjenju, definiranju nekih od značenja pojedinih leksema uvijek zaobići jezična i/ili situacijska okruženja u kojima se pojavljuju.

Na prvi se pogled može činiti uzaludnim i neprimjerenim u leksikografskom opisu rječničke jedinice tražiti naznake smisla koji navedeni leksem ima u nekome (kon)tekstu (ponajprije, rečeno je, stoga jer smisao kao takav proistječe iz odnosa među leksičkim jedinicama na osi kombinacije, sintagmatskoj osi, a taj je odnos činjenica realizacije, dakle govora). Ipak će trebati proučiti je li rječnička definicija baš u potpunosti oslobođena od potrebe barem ovlaštana, usputna, ocrtavanja govorne situacije u kojoj se riječ može naći, a sve u svrhu (potpunijeg) definiranja kojeg od leksičkih značenja.²⁰ (Konkretna /govorna/

jedinica leksičkog sustava, odnosno jezična jedinica koja se shvaća kao riječ u ukupnosti njezinih oblika i značenja" (usp. Tafra 1995, str. 187). David Crystal leksem određuje kao najmanju distinktivnu jedinicu u semantičkom sustavu nekog jezika (usp. Crystal 1988, str. 140; Crystal 1995, str. 104, 424), ujedno i najmanju distinktivnu jedinicu u rječniku (leksikonu) kojeg jezika (usp. Crystal 1994, str. 226) koja je ujedno apstraktna jedinica što uključuje različite varijantne gramatičke oblike, npr. *hodam, hodaš, hodajući; velik, veći, najveći* i sl. (usp. Crystal 1988; Crystal 1994). Stoga je i naziv *leksem* prikladniji od tradicionalnoga naziva *riječ*: oblici su *hodati, hodao, hodajući* različite riječi, ali sa semantičke točke gledišta one su varijante iste jedinice, leksema *hodati*. Leksem pritom može biti i višočlana jedinica, npr. *otegnuti papke = umrijeti* (usp. Crystal 1995, str. 104).

18 Opredjeljujemo se naime za takvo poimanje pojma smisla, usprkos činjenici da se u dijelu literature, posebice u anglosaksonskoj, kao što je prethodno pokazano, naročito ističe drugo značenje: *smisao* je određen isključivo mjestom koje riječ zauzima u sustavu riječi nekoga jezika.

19 O tome piše i Vladimir Anić u eseju *O koncepciji Rječnika*, priključenom prvome izdanju njegova *Rječnika hrvatskoga jezika*: "Rječnik svakoga književnoga jezika želi prikazati aktualno stanje književnog jezika. Zato uvijek nova izdanja bilježe nove riječi. Pa ipak, rječnik se donekle mora odlikovati umjerenom sporošću, tj. unositi riječi kojih je funkcija i mjesto u jeziku jasna, koja sigurno nije pomodnost kratka vijeka, i za koju u stručnom i suradničkom krugu može dobiti konzultativni pristanak. Osim toga, rječnik će uvijek ostaviti dojam sporosti u riječima i značenjima koja se pojavljuju poslije nego što se rukopis rječnika tehnički završi" usp. Anić 1991, str. 883.

20 Naročito će se to pokazati potrebnim za neke vrste značenja: konotativno i (kon)tekstualno. (Različite podjele značenja, pa i različiti kriteriji podjele, ne bi trebali biti smetnjom u razumijevanju uloge što je sintagmatski spoj među riječima /i time dobiven smisao/ ima u formiranju novih značenja. Uostalom, može se uvjetno govoriti i o osnovnom i prenesenim značenjima. Od različitih se određenja osnovnoga značenja pritom biraju ono koje ga izjednačuje s uzualnim značenjem, odnosno ono koje ga definira kao "pojmovni sadržaj riječi". *Preneseno* je

realizacija svakako ostaje onkraj rječničkog opisa; moglo bi se govoriti tek o nekoj vrsti konkretizacije. Takve su konkretizacije u rječniku ponajčešće svedene tek na navođenje uobičajenijih sintagmi²¹, ali ovdje će se posebice nastojati potražiti oni primjeri u kojima se leksikograf odlučuje za sažet opis zamišljene govorne situacije, pa čak poseže i za navođenjem mogućega jezičnog konteksta u kojem se koje od značenja može ostvariti.) Slijede neka od značenja odabranih leksema ispisana iz prvoga izdanja Anićeva *Rječnika*, i to upravo ona u kojima se veza sa zamišljenim (iskonstruiranim), ali mogućim (kon)tekstom lakše nazire:

ne (...) **ne!** a. negativan odgovor na pitanje ili prethodni tekst b. zabrana; **da ne bi** (u dijaloškoj situaciji na riječi sugovornika) ne dolazi u obzir, to nikako ... (str. 377)

da čestica 1. u samostalnoj upotrebi znači odobravanje ili potvrđivanje; **2.** u dijaloškoj situaciji prije posljednje ponovljene riječi sugovornika [A: *to je lijepo* B: *da lijepo*] a. itekako lijepo, još kako lijepo b. izražava sumnju u zn. (on kaže, ali nije i sl.) **3.** za isticanje i sl. [*da ludih ljudi*] **4.** za povezivanje teksta u prisjećanju ili sažimanju izrečenoga i neizrečenoga [*to je bilo... da (tako je)*] **5.** s prezentom zamjenjuje infinitiv uz gl. radnje za koju poticaj dolazi iz subjekta [*neću da radim* nije me volja] (str. 92)

ovaj (...) **2. zamjenica** u imeničkoj službi, nije uvijek prikladna za pristojno ophođenje [*ovaj vas traži*] (...) (str. 433)²²

čovjek (...) riječ u službi neodređenog subjekta u rečenici (*m i ž spola*) [*čovjek ne zna (što nosi budućnost)* nitko ne zna, ljudi ne znaju] (str. 84)

značenje "značenje što ga dobiva riječ kao rezultat njegova svijesnog upotrebljavanja u govoru u svrhu označavanja predmeta koje nije njegov obični ili prirodni referent", to je sekundarno značenje /usp. Simeon 1969, II, str. 783/.)

O konotaciji i njezinu statusu u rječniku usp. Silić 1993/94. čini se da se ondje ponudeno tumačenje mjesta konotativne (subjektivne) komponente značenja u rječniku može primijeniti i na našu temu: "Novi oblici jezika kao izrazi subjektivne djelatnosti čovjeka svojom ponovljenom uporabom gube svoj subjektivni karakter i postaju općeuporabljivima, tj. čimbenicima jezika" (str. 95). Ovdje se, prema tome, ne dvoji u potrebu unošenja novih značenja pojedinih leksičkih jedinica, već se u nastavku razmatra način leksikografskoga opisa tih novih značenja.

21 I Ladislav Zgusta navodi kako je svrha *primjera* da pokažu kako pojedinačna riječ funkcionira u kombinaciji s drugim leksičkim jedinicama. Takav je pristup uobičajen u rječnicima, i što je on veći, obično sadrži više primjera. (Samo će stručni nazivi, termini, moći biti predočeni bez primjera.) Primjeri su konkretniji od definicije te uvijek dodaju neku novu obavijest. Usp. Zgusta 1991, str. 248.

Navode se ovdje neki primjeri iz Anićeva *Rječnika*: **nažao** obično u kontekstu *učiniti kome našao* (Anić 1991, str. 376); **skočiti** u razgovornom stilu u značenju svratiti, skoknuti - *skočiti do susjeda na kavu, skočiti u dućan* (str. 656); **čisto**, u značenju jasno, razgovijetno, obično se javlja uz glagole govoriti, razumjeti i sl. (str. 82); **lijevi** se u osnovnom značenju javlja u sintagmi *lijeva ruka*, a u prenesenome ("nesposoban, neugledan, nezanimljiv /o osobi/"), opet razgovorno, u spojevima *lijevi stručnjak, lijevo smetalo* (str. 310); itd.

22 Primjeru je uporabe pridodana i obavijest o tipu komunikacije, podaci o jezičnom bon-tonu, dakle o širem komunikacijskom (situacijskom) kontekstu.

igrati (...) 2. nastupati protiv druge momčadi, natjecati se [Italiya igra s Danskom; igra neodlučeno] (...) 7. prikazivati se u kinu [što igra večeras?] (str. 199)

jest (...) 2.a. doslovno *uzv.* kojim se potvrđuju riječi sugovornika u dijaloškoj situaciji; da *opr.*: ne, nije **b. iron.** neslaganje ili negiranje onoga što sugovornik kaže u značenju to je nemoguće, ne dolazi u obzir; nikako, nipošto (...) (str. 243)

Rječnik ne bilježi - i ne treba bilježiti - pojedinačne, okazionalne, slučajevne prijenosa značenja. Kada međutim takve promjene u uporabi riječi (proizišle iz njihova kombiniranja na sintagmatskoj osi, točnije iz njihova uključivanja u različite /kon/ tekstualne situacije) prestanu biti isključivo stvar osobne i pojedinačne, slučajne uporabe, može se očekivati da postanu činjenicom leksikografskoga opisa.²³ U tome međutim leže i zamke leksikografova posla, odatle proistječu pitanja: kako predvidjeti različite smislove u kojima se koja riječ/leksem može javiti, koja sve značenja riječi navesti u rječničkoj natuknici, kako opisati ili barem naznačiti (kon)tekst u kojem se riječ rabi upravo s određenim značenjem. Taj je problem razmatrao i Ladislav Zgusta, navodeći svrhovitost *primjera* u definiranju značenja odredničke riječi, ali i u razumijevanju "različitim kontekstnih nijansa"²⁴.

Primjerice, u *Rječniku ćemo hrvatskoga jezika* naći da prilog **lijepo** znači "na lijep način", ali u dijaloškoj situaciji to je "riječ odobravanja ili ironičnog prihvaćanja onoga što je rekao sugovornik". Takva su međusobno isključiva značenja (u ovom bi se slučaju moglo govoriti i o *smislovima* koju riječ zadobiva u svome jezičnom i izvanjezičnom kontekstu) potkrijepljena naznakom moguće šire (raz)govorne situacije: "**lijepo bogami, e baš lijepo!** tako dakle! (u značenju da nije na mjestu ili da nije u redu ono što je sugovornik rekao)"²⁵. Naspram tome uzvik je **bravo** određen isključivo kao uzvik odobravanja, "izvršno! odlično!"²⁶, a u isječku teksta koji slijedi on sasvim sigurno ima drugi smisao, vrlo blizak ironiziranome značenju (smislu) priloga **lijepo**:

Gledam cijelu emisiju nadajući se da će šumari komentirati Plomin II koji je baš ovih dana ponovno aktualan. I ništa. Ni riječi. *Bravo!*

Tjednik "Studio", 15. XI. 1996, str. 7.

23 Rikard Simeon kao posebnu vrstu značenja izdvaja *rječničko značenje (dictionary meaning)*: "1. značenje riječi, uzete ne u kontekstu dane govorne situacije, već kao takve, tj. apstrahirano od čitavoga skupa pomišljajnih govornih situacija njezine upotrebe; 2. isto što i stvarno ili materijalno značenje" (usp. Simeon 1969, II, str. 783). (Tvarno je ili realno ili stvarno ili materijalno ili leksičko ili osnovno značenje određeno kao "značenje osnovnog /tvarnog/ dijela riječi za razliku od značenja njegova formalnog ili gramatičkog dijela /isto, str. 748/.) Upravo *prvo* značenje navedenoga pojma odgovara našem pristupu rječničkoj obradi pojedinih leksema i potkrepljuje misao o nužnosti bilježenja određenih, uporabom potvrđenih njihovih značenja.

24 Usp. Zgusta 1991, str. 248. Napokon, i u utvrđivanju komponenata leksičkoga značenja Zgusta razlikuje (1) *designaciju*, (2) *konotaciju* te (3) *primjenu* (Zgusta 1991, str. 32 te 46-50). Iako *primjena* ponajprije pretpostavlja "pravila o tome kako primijeniti (ili ne primijeniti) određenu riječ" (str. 50), iz toga se dađu i čitati i različiti smislovi koje dana riječ zadobiva u konkretnim situacijama.

25 Usp. Anić 1991, str. 310.

26 Usp. Anić 1991, str. 49.

Iz svega proistječe misao koja leksikografove dvojbe vjerojatno ipak može učiniti podnošljivijima, a *značenje* i *smisao* uzajamno snošljivijima. Naime, odnos je između značenja i smisla u leksikografskom opisu dvosmjernan: sama su konotativna, kontekstualna i koja druga značenja leksema proizišla iz različitih smislova što ih riječ (jezični znak) može zadobivati (i zadobiva ih) u različitim kontekstima; da bi se pak taj odnos objasnio, a time i definirala različita značenja, u rječnicima se nužno poseže za opisima nekih karakterističnih jezičnih situacija.²⁷ Dijalektika je to na kojoj počiva razvoj značenja; ona je stoga nužno u temeljima leksikografske teorije i prakse.

Pokušaj pomirbe: na pola puta između leksikologije i leksikografije

Na planu se značenja riječi lako daje razabrati statički i dinamički karakter jezika. Statički je karakter sadržan ponajprije u osnovnim, designativnim značenjima riječi, ali i u pojedinim konotativnima koja su, prestajući biti isključivo subjektivne, pojedinačne, okazionalne pojave, postala činjenicom jezika kao kolektivne kategorije. I kao što se značenje riječi/leksema konkretizira u nekom jezičnom i izvanjezičnom kontekstu, tako se i smisao koju riječ ponovljeno zadobiva i u sintagmatskoj vezi s drugim riječima i u kojoj prepoznatljivoj situaciji apstrahira u neko (novo) značenje. Drugim riječima, temeljna se značenja riječi u komunikacijskom procesu, u (kon)tekstu, dijelom ili bitno mijenjaju: riječi u susretu, suodnosu s drugima poprimaju smisao. Smisao kao takav nije leksikografska kategorija, ali on to postaje u onome trenutku kad se novo značenje, proisteklo iz karakterističnoga spoja riječi na sintagmatskoj osi, "legalizira" i postane prepoznatljivim članovima istoga jezičnog kolektiva. Takvo novo značenje (konotativno ili koje drugo) postaje nužnost leksikografskog opisa danog leksema, a prosudba pravoga trenutka za dodavanje novog (ili novih) značenja osjetljiv i odgovoran leksikografov zadatak.²⁸ S novim se značenjima svakako javlja problem njihova što preciznijeg određivanja. Stoga naznake jezičnog i izvanjezičnog okružja u kojem se leksem u tom značenju javlja postaju vrlo čest leksikografski postupak.

27 Potvrdio je to i Vladimir Anić u svome eseju *O koncepciji Rječnika* (Anić 1991, str. 876-887). Obrazlažući nedostatke svakoga korpusa koji ima poslužiti za izgrađivanje rječnika, pa i svoga, nastavlja: "Nastojao sam iz svojega materijala za *Rječnik* što plastičnije predočiti repliku i dijalošku situaciju. U odgovoru ili reagiranju na riječi sugovornika zamjenice, prilozima i veznici zauzimaju značenja koja se mogu teško ili ne mogu nikako predočiti njihovim najuočljivijim svojstvima po kojima se svrstavaju u vrste. Iz toga *slijedi da se razlikuje značenje riječi u gramatici od značenja riječi u tekstu, kao* - ovdje i u drugim prilikama - *značenje od upotrebe*" (str. 884, istakla L.B.).

28 U takvu nas gledanju na odnos *smisla* i *leksikografskog opisa* ohrabruje Ladislav Zgusta: "Leksikograf predočava riječi u odrednicama svog rječnika kao individualne jezičke jedinice. (...) No, leksikograf će morati da posveti naročitu pažnju onim slučajevima gdje su riječi smisleno kombinovane. Ta tvrdnja treba da se uzme u veoma širokom smislu, jer, na koncu, riječi se smisleno kombinuju u cijele rečenice. No, leksikograf nije prvenstveno zainteresovan za cijele rečenične obrasce, jer njihovo izučavanje pripada sintaksi. Mada je teško povući granicu, leksikograf izučava rečenice iz perspektive leksičkog značenja dijelova od kojih se sastoje i iz perspektive individualnih osobina jedinica koje nose leksičko značenje" (usp. Zgusta 1991, str. 133).

"Razvoj" se značenja pojedinih leksema daje pratiti već u dvama izdanjima Anićeva *Rječnika hrvatskoga jezika*, koja su odijeljena tek trogodišnjim razdobljem. I ne samo zbog razmjerne brzine pojave drugoga dopunjenog izdanja za mnoga se pridodana značenja ne može tvrditi da su nova; riječ je prije o iscrpnijem popisivanju mogućih značenja, pa i navođenju ili opisivanju nekih konteksta (situacija) u kojima se takva značenja ostvaruju. (

LITERATURA

1. Anić, Vladimir, ¹1991, ²1994, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb.
2. Berruto, Gaetano, 1994, *Semantika* (prevela Iva Grgić), Antibarbarus, Zagreb.
3. Crystal, David (Kristal, Dejvid), 1988, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike* (preveli Ivan Klajn i Boris Hlebec), Nolit, Beograd.
4. Crystal, David, 1994, *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, first published 1992, Penguin Books, London.
5. Crystal, David, 1995, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, first published 1987, Cambridge University Press, Cambridge.
6. Leech, Geoffrey, 1990, *Semantics (The Study of Meaning)*, Second edition, first published 1974, Penguin Books, London.
7. Lyons, John, 1974, *Introduction to Theoretical Linguistics*, first published 1968, Cambridge University Press, Cambridge.
8. McCarthy, Michael, 1994, *Vocabulary* (ed. C.N. Candlin, H.G. Widdowson), first published 1990, Oxford University Press, Oxford.
9. Melvinger, Jasna, 1984, *Leksikologija*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Osijeku, Osijek.
10. Minović, Milivoje, 1987, *Sintaksa srpskohrvatskog i hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*, Svjetlost, Sarajevo.
11. Palmer, F.R., 1995, *Semantics*, Second edition, first published 1976, Cambridge University Press, Cambridge.
12. Peti, Mirko, 1995, *Jezikom o jezik*, Antibarbarus, Zagreb.
13. Pranjković, Ivo, 1995, *Sintaksa hrvatskoga jezika*, udžbenik za 3. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb.
14. Ricoeur, Paul, 1981, *živa metafora* (prevela Nada Vajs), GZH, Zagreb.
15. Silić, Josip, 1979, *Od rečenice do teksta (teorijsko-metodološke napomene)*, Umjetnost riječi, god. 23, br. 2, Zagreb, str. 79-92.
16. Silić, Josip, 1993/94, *Konotacija i njezin status u rječniku*, Radovi zavoda za slavensku filologiju, vol. 28-29, Zagreb, str. 95-103.
17. Simeon, Rikard, 1969, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, I (A-O), II (P-ž), Matica hrvatska, Zagreb.
18. Škiljan, Dubravko, 1985(a), *Pogled u lingvistiku*, školska knjiga, Zagreb.

Primjerice, u rječničkoj se natuknici **hvala**, u zoni frazeoloških izraza, obilježenoj znakom, u drugome izdanju *Rječnika* pridodaju sljedeći frazemi te se objašnjava njihovo značenje, a odatle se može razabrati i /novi/ smisao koji u tim kontekstima zadobiva polazišni leksem: "tko će ti reći hvala; nitko ti neće reći ni hvala ne nadaj se ničijoj zahvalnosti, ne valja se previše truditi oko javnog dobra ili pretjerivati u činjenju dobrih djela jer neće dočekati zahvalnost", usp. Anić 1994, str. 257.) Za veći bi pak broj novih značenja postojećih leksema ipak trebalo proteći više vremena. (To ipak ne znači da ih novo izdanje ne donosi - usp. primjerice hrvatsko vojno nazivlje, značenja leksema **Jugoslaven**, nove natuknice **jugonostalgicar** (s odrednicama *pol.* i *pejor.*), **Jugoslavija** ... /Anić 1994, str. 329/.)

19. Škiljan, Dubravko, 1985(b), *U pozadini znaka*, školska knjiga, Zagreb.
20. Tafra, Branka, 1995, *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb.
21. Tošović, Branko, 1995, *Značenje kao semantičko-stilistička kategorija*, u zborniku *Stylistyka IV (Tekst i styl)*, Polish Academy of Sciences, Opole University, Opole, str. 70-85.
22. Zgusta, Ladislav, 1991, *Priručnik leksikografije* (preveo Danko Šipka), Svjetlost, Sarajevo.

SUMMARY

Lada Badurina

MEANING AND SENSE AS LEXICOLOGICAL AND LEXICOGRAPHICAL CATEGORIES

From the point of considering different meanings (in the first place designative/denotative and conotative) to the point of establishing the term sense there exists only one step. The sense of words (and group words, syntagms, sentences) is achieved in interrelations, in actual spoken circumstances. Although sense is closely connected to language unit contacts, first of all, on a syntagmatic axis (but also, according to some interpretations, on a paradigmatic axis), the question is how much a monosemic dictionary can and may neglect different meanings, which words and group words may have in the context. Conotative meanings of particular lexemes will be understandable in the examples of their usages, their quotations or at least in marking concretized (but never concrete) situation contexts.

The above statement will be established in an example of lexicographical processing particular lexemes in the Dictionary of the Croatian Language by Vladimir Anić.

Vida Barac-Grum

IDIOMI U ISTOM GEOGRAFSKOM PODRUČJU

izvorni znanstveni rad

UDK 808.62 - 087 : 801.311

U članku se govori o jezičnim promjenama u istom geografskom području. Pokazuju se uzroci jezičnih promjena u pojedinim, različitim, geografskim cjelinama. Promjene mogu značiti približavanje različitih jezičnih struktura u regiji, ali i udaljavanja sličnih jezičnih struktura međusobno.

1. Idiomi u istom geografskom području, ma koliko bili bliski, pokazuju i određene, makar i nevelike razlike. Te se razlike mogu pokazati na svim jezičnim razinama, a prvenstveno na onomastičkim, toponomastičkim. Razlike među idiomima istoga dijalekta najčešće nisu velike: idiomi Brela i Baške Vode (Makarsko primorje) pokazuju minimalne razlike, ali razlike ipak postoje. Male su razlike i među idiomima Lukovdola i Močila u Gorskom kotaru¹, one nisu bitne za sustav kao cjelinu, ali ipak se pokazuju kao označitelji određenih razlikovnih pomaka. To isto vrijedi i za vinodolsko čakavsko područje ili otočno čakavsko bračko. Razlike među idiomima neminovna su posljedica drugačijega životnoga tijeka stanovništva u različitim, makar i veoma sličnim životnim uvjetima, koji pojedince, pa potom i cijele grupe stanovništva, dovode do ponešto različitoga načina mišljenja i ponešto različitoga odnosa prema okruženju u kojem žive.

1.1. U suvremenim pogledima na jezik nejezične, jeziku pozadinske strukture, veoma su važne za strukturiranje jezičnih idioma u nekim mogućim novim smjerovima. Jer jezik jest i veoma uporna i naslijeđena kategorija u čuvanju svojega identiteta, ali on je i dinamična kategorija u obilježavanju ljudske svijesti na neprekidnoj suvremenoj (uvjetno sinkronijskoj) razini. Jezik je (ističem Culliolijske misli) sustav, ali otvoreni sustav. Zbog toga i najbliži idiomi na istom geografskom tlu mogu katkad krenuti brže jedan od drugoga na bilo kojoj od jezičnih razina, mogu se u nekom (možda malom) segmentu međusobno i udaljiti. Zato je važno ne samo praćenje promjena u sustavu pojedinačnih idioma već i praćenje promjena u vremenskom toku i otkrivanje uzroka promjenama, jezičnima, ali i izvanjezičnima.

1.2. Da bi se stekli prepoznatljivi likovi idioma kao pojedinačnih fenomena ljudske izražajnosti danas, ne možemo više tražiti samo osnovne zajedničke jedinice koje bi nam se pokazale u svojoj posvemašnjoj razvojnoj istosti. Prihvatimo li suvremena jezična

1 Usp. Vida Barac-Grum, Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru, ICR, Rijeka 1993, str. 13-220.

razmišljanja o jeziku kao funkcionalnom odrazu ljudskih misli i njihovih izražavanja, nužno moramo odbaciti jezične slojeve (na svim razinama) u pojedinim idiomima kao rezultat samo povijesne tijekovne sustavnosti. Iako se ta povijesno-tijekovna sustavnost odražava u jeziku, u svakom idiomu posebice, ona nije jedina koja obilježava mikrosustav (najmanju moguću jedinicu zajedničke istosti).

2. Promatrajući stanje na europskom jezičnom području vidi se da se europski jezici (u geografskom i jezičnom smislu) mogu naći u prilikama koje obilježuju sljedeće jezične situacije:

1. Na istom su području idiomi istoga dijalekta;
2. Na istom su području idiomi različitih dijalekata;
3. Na istom su području idiomi različitih jezika.

2.1. Ova treća grupa u tako podijeljenoj idiomskoj strukturi na istom geografskom području zahvaća prvenstveno idiome na graničnim područjima prema drugim nacionalnim jezicima (na primjer francuski i njemački na području Alzasa), ali i grupe jezika unutar iste višejezične zajednice (francuski u Belgiji, na primjer). Francuski belgijski i francuski francuski razlikuju se, ali razlikuje se francuski u Provansi od onoga u Bretanji. Gledajući sa sinkronijskoga motrišta oni se razlikuju i zato što nisu u istom geografskom području.

2.2. Engleski južni dijalekti razlikuju se od sjevernih, a pritom sjeverni dijalekti poprimaju, zasad barem na leksičkoj razini, zajedničke crte s inojezičnim strukturama s kojima su u svezi².

3. Hrvatski se dijalekti, pa i hrvatska narječja (čakavsko, kajkavsko i štokavsko) na razmjerno malom prostoru u okviru kojega se moraju susretati nužno moraju i međusobno isprepletati. Hrvatsko je jezično područje zato možda i najzanimljivije kao mozaik jezičnih varijanata, ali i lingvističkih promišljanja o tome što se sve može desiti s jezikom u različitim izvanjezičnim okolnostima u istom geografskom području.

3.1. Odnose među štokavcima i čakavcima u jednom povijesnom presjeku pokazao je Dalibor Brozović³. Već u tom predmigracijskom periodu, o kojem Brozović piše, on je upozorio na utjecaje čakavaca na štokavce koji su bili u njihovu okruženju. On je uspostavio ne samo kontaktnu jezičnu svezu čakavaca i štokavaca u jednom geografskom području u jednom povijesnom razdoblju već je pokazao i kako međudijalektni utjecaj na hrvatskom jezičnom prostoru nije nešto novo, već se proteže u povijest hrvatskih dijalektnih odnosa.

3.2. Idiomi istoga dijalekta, idiomi različitih dijalekata i idiomi različitih narječja na istom geografskom području imaju, s jedne strane, tendenciju međusobnoga približavanja. Uzroci su toga približavanja izvanjezično prozirni: to je težnja za što jasnijim sporazumijevanjem.

2 Usp. Dora Maček, Neke značajke sjevernih engleskih dijalekata i skandinavski dijalekatski slijed, Filologija, HAZU, Zagreb 1995, str. 223-228.

3 Dalibor Brozović, O Makarskom primorju kao jednom od središta jezično-historijske i dijalekatske konvergencije, Makarski zbornik, Makarska 1970, str. 381-405.

4 Usp. Milan Moguš, Današnji senjski govor, Senjski zbornik II, 1966, str. 5-152.

3.3. To je tendencija koja svoj odraz pokazuje u senjskom idiomu, na primjer⁴. Čitavo gorskokotarsko područje (čakavsko i kajkavsko) podvrgnuto je zajedničkom jezičnom usmjerenju. U žumberačkom području čakavci su došli u kajkavsko jezično područje, ali ipak su u njemu, prema Skoku⁵, uspjeli i sačuvati svoj identitet i prenijeti neke svoje jezične značajke na cjelokupno žumberačko područje. Leksemi kao **jačmĕn**, **jačmĕnka** (kruška koja dozrijeva zajedno s ječmom) pokazuju kajkavsko-čakavsku simbiozu u žumberačkom području.

3.4. Kad se na istom geografskom području nađu govori različitih narječja, kao što je, na primjer, žumberačko područje, može doći do različitih situacija na svim jezičnim razinama. Na fonološkoj je razini zanimljiv proces povijesnoga odnosa **j+e > j+a**, koji je tipično čakavski, ali ga i kajkavci spremno prihvaćaju. Do poremećaja u sustavu dolazi na ovom geografskom području u sustavizaciji odnosa **j+e > j+a** (java < jelbha i dr.).

3.5. Razvoj jata po pravilima Mayera i Jakubinskoga zadržao se u žumberačkih čakavaca. Skok donosi primjere **petĕj**, ali **popivĕti**, **lĕto**, **lĕtina**, **lĕtošnji**, ali **prolića**.

4. Suprotan proces od približavanja idioma u istom geografskom području jest proces udaljšavanja međusobno iskonski bliskih idioma. To je dijalektski proces u jeziku koji, s jedne strane, teži međusobnim približavanjima, a s druge međusobnim udaljšavanjima zbog potrebe za osobnom individualizacijom.

4.1. Jezik moramo promatrati u njegovoj dvostrukoj težnji: s jedne je strane to težnja prema osobnosti svojega idioma, prema idiomskoj specifičnosti, a s druge težnja prema unifikaciji unutar nacionalnoga jezičnoga korpusa i približavanju govora u regiji.

4.2. Težnja za individualnošću očituje se u svakoga govornika određenoga idioma, ali individualne govorne posebnosti ne odražavaju se kao sustavne u jednom vremenskom presjeku. U jednom vremenskom presjeku one se pokazuju kao govorno-stilističke, čak i onda kada unose strane elemente u vlastiti idiom. U kajkavskom Klanjcu zabilježila sam individualnu frazeološku komponentu: **N'e:ma v'īše gupčov'ańa**. Izraz je posve individualan, a strani element ovome idiomu je **ń**.

4.3. Idiome na istom geografskom području često udaljšuju strani, inojezični elementi, koji u jedan idiom prodiru brže, a u drugi ili sporije, ili uopće ne prodiru. Primjeri su idioma koji se mijenjaju pod stranim jezičnim utjecajem mnogobrojni na hrvatskom jezičnom području. Senjski čakavski govor, pod snažnim štokavskim utjecajem, prikazao je Milan Moguš⁶. Gorskokotarsko je područje primjer različitih inojezičnih (inonarječnih) isprepletanja, a isto je tako i Istra obilježena raznojezičnim prožimanjima⁷.

4.4. U nekom određenom trenutku i zbog unutrašnjih jezičnih razloga poneki idiom može krenuti brže od drugoga u nekom novom smjeru. Usporedimo li na vokalnoj razini kajkavske idiome Klanjca i Tuhlja, uočavamo, pored mnogobrojnih identičnosti (pa i

5 Petar Skok, Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca, Hrvatski dijalektološki zbornik 1, Zagreb 1956, str. 215-278.

6 Milan Moguš, Današnji senjski govor, op. cit.

7 Usp. Josip Ribarić, Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri, Srpski dijalektološki zbornik 9, 1940, str. 1-207, V. i radove S. Vukušića o istarskoj jezičnoj problematici, a i rad M. Hraste, Govori jugozapadne Istre, JAZU, Zagreb, 1964.

mijenjanja *če* u *či* pod čakavskim utjecajem) drugačiju fonsku razvojnost u Tuhlju od one u Klanjcu. Tuhelj je, za razliku od Klanjca, skloniji diftonškim ostvarajima⁸. Oni su najuočljiviji u realizaciji *a*: vokala: Gl'auva me bol'i, Kl'au nec, mož'au ni su mi v gl'auvi, j'aus bum to jim d'au la - d'au l, 'au:n je tak j'au ko zr'ausal, z'aujec.

4.4.1. Kako jeziku pozadinske društvene strukture mijenjaju bliske jezične elemente u istom geografskom području, pokazuju i brački govori. U bračkom se čakavskom vokalizmu provodi povijesni odnos $\epsilon > e$, a iza $j \epsilon > a$: *jazik*, pa potom (po bračkim čakavskim povijesnim odnosima da dugo *a*: daje ϕ :) i *jōdar*, *ujōt*, *prijōt*, *zajōt*. U Braču se djelomično provodi i $\epsilon > a$ iza $ž$, što znači samo u nekima primjerima, kao *žāt*, *požāt*. Ali i tu se već vide razlike među idiomima: u nekima je *žātva*, a u drugima *žētva*. Povijesni odnos $\epsilon > e$ iza j sve se češće usustavljuje (a još i više iza $ž$ u bračkim čakavcima), što označava proces tipičan za čakavce općenito. Ipak unutar, bračke čakavske cjeline u Ložišću na Braču čuje se i *žōja* i *žēja*, ali samo *žōdan* i *ožōd nit*⁹. U idiomu Bobovišća na Braču, prema Hrasti, taj stari vokalni proces (stari za čakavce na Braču) nije se održao u idiomu Bobovišća. Tako je taj odnos starijega i novijega stanja u istom geografskom području gotovo jedina govorna razlika (prema Hrasti) između idioma Bobovišća i Ložišća.

4.4.2. Takve razlike među idiomima pokazuju ubrzanje jednoga segmenta u govornom procesu u jednom idiomu, koje se očituju kao razlikovne, a zapravo znače ubrzaniji proces u jednom idiomu - u konkretnom slučaju u idiomu Bobovišća - koji postupno zahvaća narječje kao cjelinu.

5. U smislu ovih razmišljanja promotrit ću štokavske idiome Brela i Baške Vode. Povijesno-jezično ti su idiomi bliski. Ipak ih odvajaju:

a. Toponimi, koji su dijelom i naslijeđena kategorija od predslavenskoga stanovništva. Međutim, ne ulazim ovdje u etimološku prosudbu pojedinih onima, već želim s dijalektološke strane pokazati razlike koje se očituju među ovim idiomima. *Brela* u suvremenom leksiku Breljana nemaju posebno značenje. *Baška* u suvremenom leksiku Baške Vode ima značenje nečega sasvim posebnoga, iznimnoga. Baškovodani su, naime, i uvjereni da je njihovo mjesto nešto posebno, nešto najljepše u Hrvatskoj.

b. Za Bašku Vodu izdvajam toponime: *Bāst* (starije naselje, povrh Baške Vode, s kojega su se Baškovodani spustili na more), *Górnje* i *Dónje Skòzno*, *Pod Tópicin*, *Ispod Tópicia*, *Pod Lúka*, *Pod Lúkon*. Ne donosim ovdje sve toponime u mjestu, već samo one koji su dijalektno zanimljivi u usporedbi s toponimima u Brelima. Zato upozoravam na tvorbu ovih toponima; upozoravam na odnos *Gornje* ~, *Doñe*, *Pod* ~ *Ispod*.

Taj sustav tvorbe toponima nije tipičan (barem prema podacima koje sam dobila od svojih ispitanika) za Brela. Tu su toponimi *Būzovac*, *Māslārdina*, *Kod Butige*. Za tvorbu toponima, dakle, nisu tipične pridjevsko-imeničke i priloško-imeničke sveze *gornje* ~, *donje* ~, *pod* ~, *ispod* ~ i dr.

c. U strogo dijalektnom smislu (ne onomastičkom) zanimljivi su baškovodanski nadimci, ali još više njihova tumačenja. Za nadimak *Pālija* tumačenje stanovnika sljedeće je: to je, prvotno, bio čovjek koji je volio tuđe žene ("žene opalit"); *Pósro* - prema prič

8 Usp. Vida Barac-Grum, Idiomi Klanjca u svojim specifičnostima, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik 20, Zagreb 1994, str. 5-18.

9 V. Mate Hraste, Čakavski dijalekt ostrva Brača, Srpski dijalektološki zbornik, Beograd 1940, str. 3-65.

govornika prvi je nositelj toga nadimka volio puno govoriti, a malo raditi; *Gāran* - i opet prema pripovijedanju, nadimak je nastao prema prvotnom nosiocu koji nije mogao reći *rāgan*, što znači veliku buru; *Pēco* - to je noviji nadimak za čovjeka koji peče kruh.

Breljanski su nadimci drugačiji, ne samo tvorbeno, već i zbog polazišnoga semantičkoga polja (što je za dijalektološko motrište i važnije). Nadimci su: *Bātūr*, u pluralu *Batūri*, *Békavci*, *Ivāndići*. Govornici idioma znaju da su Baturi došli iz Prološća, Bekavci iz područja između Brela i Makarske, a Ivandići i danas žive u Promajini u Brelima. Ispitanici ne tumače i ne znaju uzroke nadijevanju takvih nadimaka.

5.1. Onimi su, međutim, uvijek posebna kategorija koja se odvaja svojom razlikovnošću unutar najužega geografskoga prostora. Naime, oni moraju biti različiti, naročito na istom geografskom prostoru, jer razlikovnost i jest njihova svrha.

6. Frazemi su posebna kategorija koja se može, ali i ne mora uvijek odvajati u razlikovnom smislu među bliskim idiomima. Za područje Brela i Baške Vode frazemi su zanimljivi kao specifično govorno obilježje razlikovnosti: oni pokazuju tipičnu izvanjezičnu opstrukciju koja se pokazuje kao jezična razlikovnost. Leksem *umrijeti* u Baškoj se Vodi najčešće zamjenjuje frazemima: 1. *Ōtišā je na trī cēste* i 2. *Ōtišā je na Būčinu*. Prvi je frazem noviji, a drugi stariji. U Brelima je isti semantem označem frazemom *Pārtit Svétom Stīpanu*. Izvanjezične situacije pokazuju uzroke razlikovnosti. U Baškoj Vodi Bučina je toponim kojim se imenuje mjesto na kojem se nalazi mjesno groblje. Danas je uz to mjesto raskrižje triju cesta (a uz njih je, na Bučini, ostalo groblje). Crkva uz breljansko groblje posvećena je svetom Stjepanu (u domaćem idiomu Stipanu), pa je prijenos semantema u frazem vrlo lak. Svatko tko umre dolazi na groblje uz crkvu svetoga Stipana.

Ovaj je breljanski frazem postojan. U jeziku pozadinskom okruženju ništa se nije desilo što bi moglo uzrokovati njegovu promjenu. Ali u Baškoj Vodi nejezične strukture uzrokovale su promjenu frazema: raskrižje triju cesta vidljivo je obilježje terena, za mještane, ali i za one koji samo prolaze tim krajem. Lako se može opisati, jezično obilježiti, pa i uzrokovati promjenu frazema u smislu novije, suvremenije obilježenosti.

6.1. Naravno, svi frazemi na istom geografskom području ne moraju biti idiomski razlikovni. I u Brelima i u Baškoj Vodi upotrebljava se frazem *Zatvōrili su mi se dušpīri* u situacijama kad čovjek teško diše, zbog prehlade ili čega drugog. *Dūšpīr* je u oba idioma leksem koji znači otvor za zrak.

6.2. Kako je breljanski i baškovodički kraj danas i pomorski (odnosno, bio je to do pojave turizma), ta se njegova orijentacija vidi i u frazemima. Frazem *Nākrcā je pūn kārāg* označitelj je semantičkoga polja "napio se" (*kārāg* u ovim idiomima označava pun brod nosivosti, *pō kārāg* pola broda nosivosti).

U oba idioma frazem *īc svītlit* znači ići u ribolov na svijecu.

7. Unutar leksične razine i sami govornici upozoravaju na različitosti povezane uz nazive za rodbinske odnose. Moja ispitanica, Baškovoška, upozorila me je da u Baškoj Vodi ne razlikuju rodbinske odnose u leksemskom smislu, odnosno da razlikuju samo semantičko-leksičke odrednice *brāt*, *brāča*, *sēstra*, *čēr*, *mūž*, *žēna*, *bārba* i *tēta*, a leksemi koji označavaju sve druge članove obitelji ili porodice su *rōdak* i *rōdica*. U Brelima su takve leksičke odrednice razrađene. Ispitanik Damjan Šošić potvrdio mi je tu razlikovnost među bliskim idiomima i dao mi je podatke o breljanskim leksemima *tētak*, *ūjac*, *ūjna* (od *ūja* žena), *strīc*, *zēt* (= muž od sestre ili kćerke), *bādo* (= šurjak svome šurjaku), *šūra* (= ženin brat).

8. Za govornike u određenom području (naročito one uz jadransku obalu) zanimljivi su i odnosi koje oni osjećaju naspram značajnijih gradskih središta u priobalju, a koji otkrivaju, preko jezika, njihov odnos prema geografskom opredjeljenju. Ispitanica iz Baške Vode upozorila me je na baškovođanski geografski odnos prema Rijeci i Dubrovniku. Rekla mi je: *Dūbrōvnik je gōri, a Rika je dōli*.

9. Baška Voda je, doduše, dalje od splitskoga čakavskog područja, ali je, izvanjezično, značajnije središte od breljanskoga kraja s obzirom na svoj gradski karakter. Zato nije slučajno da su u njoj čakavski elementi, koji prodiru sa susjednoga Brača, ali i Bračana čakavaca naseljenih u Baškoj Vodi, nešto izrazitiji nego u Brelima. Na morfološkoj i fonološkoj razini razlike nisu sustavne ni velike među idiomima. Najuočljivije su (kao i u dubrovačkom području) u tipičnim čakavskim metatezama: *vōde* (= ovdje, u Baškoj Vodi), *nōtak* (= nokat), *lātak* (= lakat), ili u pojedinačnim čakavskim nadovescima kao *jon* (bōje bi jon bilo da ūmūkne).

10. Promatrajući idiome u istom geografskom području uočavamo njihove različitosti, njihove razvojne putove. Sagledavajući ih, vidimo njihovu jezičnu povijest, ali i povijest kraja u kojem su se govornici tih idioma našli u određenom času. Žumberački čakavci otkrivaju svoju jezičnu prošlost, ali pokazuju i Žumberak kao kraj u kojem su se našli stanovnici različitih jezičnih značajki - kajkavci, čakavci i štokavci. Breljani i Baškovođani otkrivaju svoj jezični čakavski identitet, ali pokazuju i povijest kraja u koji su se doselili i u kojem, očito, nisu našli mnogo drugačijih, inojezičnih, stanovnika. Dodatno tome, idiomi u istom geografskom području pokazuju i koje se jezične (narječne, dijalektne) strukture najduže čuvaju u određenim okolnostima, ali i koje se inovacije, autohtone ili izazvane stranim govornim utjecajem, najbrže prihvaćaju.

SUMMARY

Vida Barac-Grum

THE IDIOMS IN THE SAME GEOGRAPHIC AREA

In the article the changes of idioms in the same geographic area are discussed. The causes of linguistic changes in some different geographic units are shown. The changes may signify that different linguistic structures have become closer in the region, but also that similar ones have become distant.

Ljiljana Šarić

DEDUCIRANJE, PRESUPOZICIJE I ZNAČENJE REČENICA

izvorni znanstveni rad

UDK 808.62 - 561.7

U radu se preispituje povezanost smislenosti nekih složenih rečenica s *i*, *ali*, *takoder*, *a* i sa skupom presupozicija koje se iz njih mogu izvesti te s deduktivnim procesima koji proizlaze iz tih presupozicija.

Opća se načela koja upravljaju pojavljivanjem jedinica *takoder*, *a*, *i*, *ali*, i recipročnim kontrastivnim rečeničnim naglaskom mogu postaviti samo u vezi s presupozicijama i deduciranjem koje se na njima temelji. To znači da su neke rečenice smislene samo u vezi s određenim presupozicijama, deduktivnim procesima i situacijama kojima odgovaraju. Smislenost rečenice određena je nizom presupozicija koje su povezane s njezinim situacijskim kontekstom.

Presupozicije uvjetuju i kontrasno naglašavanje riječi u složenoj rečenici. To mogu pokazati sljedeći primjeri u kojima su podcrtane naglašene jedinice:

- (1) Pero je uvrijedio Anu, i onda je ona uvrijedila njega.
- (2)? Marko je pohvalio Anu, i onda je ona uvrijedila njega.
- (3) Marko je nazvao Anu naivkom, i onda je ona uvrijedila njega.

Najjednostavniji je primjer (1) za čiju smislenost nije potrebna nikakva posebna presupozicija. Rečenica (2) gramatički je valjana, ali besmislena zbog definicije leksema *pohvaliti*. U kulturnome okružju u kojem živimo *pohvaliti* koga ne znači (i) *uvrijediti* koga. Zamjenice u drugoj surečenici primjera (3) mogu biti naglašene samo ako se pretpostavlja da *nazvati koga naivkom* znači *uvrijediti* tu osobu.

Ako se dvjema spojenim rečenicama može pridružiti formalni prikaz:

$$[R_1 \dots [IS^a] \dots [IS^b] \dots R_1] \text{ i } [R_2 \dots [IS^b] \dots [IS^a] \dots R_2]$$

gdje se R_1 značenjski podudara s R_2 , osim što uvijek kad R_1 spominje *a*, R_2 spominje *b* i obrnuto, *a* i *b* naglašeni su. R_1 i R_2 mogu se predočiti kao $f(a,b)$ i $f(b,a)$. U primjeru (3) oblika $f(a,b)$ i $f(b,a)$ gdje je $a = \text{Marko}$ i $b = \text{Ana}$, samo se uz presupoziciju

$$(x) (y) g(x,y) \supset f(x,y)$$

može deducirati ustroj $f(a,b)$ i $f(b,a)$.

Razmotrit će se primjer (4) u kojem je u (a) rečenici druga surečenica uvedena veznikom *i*, a u (b) rečenici vezom *a* i:

(4) a. Ivan je pošten i Marko je pošten.

f(a) i f(b)

gdje je $a = \text{Ivan}$
 $b = \text{Marko}$

b. Ivan je političar, a i pošten je.

b. $g(a)$ a i f(a)

gdje je $g = \text{je političar}$
 $f = \text{je pošten}$

U (4a) sastavnice f su iste; u (4b) sastavnice a su iste. U rečenicu tipa (4a) bez posebnih se presupozicija može umetnuti *također* ili *a i*; kao i u (4)b:

(4) a.' Ivan je pošten, Marko također/(a i Marko).

b.' Ivan je političar, pošten je također/i pošten je/a i pošten je.

Složeniji je sljedeći primjer u kojem se pojavljuju *i i također*:

(5) Upravitelj je socijalist i trgovac je pošten također.

Rečenica (5) može se interpretirati na dva načina koja se razlikuju s obzirom na to koje su riječi naglašene:

(5) a. Upravitelj je socijalist i trgovac je pošten također.

(5) b. Upravitelj je socijalist i trgovac je pošten također.

U (5a) *pošten* je nenaglašeno i anaforično referira na sintagmu *je socijalist*. *Upravitelj* i *trgovac* naglašeni su, pa *trgovac* ne može anaforično referirati na *upravitelja*. Stoga presupozicija može biti samo da su *upravitelj* i *trgovac* različite osobe. U (5b) *upravitelj* i *trgovac* nenaglašeni su, pa *trgovac* anaforično referira na *upravitelja*. Druga interpretacija zahtijeva presupoziciju da su *upravitelj* i *trgovac* koreferencijalni. Dakle, i interpretacije (5a) i (5b) zahtijevaju presupozicije da bi bile smislene, ali različite presupozicije: (5a) presupoziciju da su socijalisti poštteni, a (5b) presupoziciju da su *upravitelj* i *trgovac* ista osoba. To se može prikazati kao (6a) i (6b):

(6)a. $(x) g(x) \supset f(x)$ (svi su socijalisti poštteni)

b. $a = b$ (*upravitelj* je *trgovac*)

(5) ima oblik (7):

(7) $g(a)$ i f(b) *također*.

gdje je: $g = \text{je socijalist}$
 $f = \text{je pošten}$

Nije slučajno da se konstrukcija oblika (7) može smatrati smislenom samo uz dane presupozicije izvedive iz oblika (5a) i (5b). Razlog je što se samo iz tih presupozicija mogu deducirati strukture oblika (6a) i (6b) - jednostavni slučajevi u kojima se može pojaviti

također ili *a i*. Izvođenje strukture (7) može se ovako predočiti:

(8) a. $g(a)$ i f(b) (rečenica oblika (6))

b. $(x) g(x) \supset f(x)$ (presupozicija 5a)

c. $g(a) \supset f(a)$ (instancijacija - oprimjerenje apstrakcije dokazom ili ilustracijom)

d. $g(a)$ pojednostavnjenje a)

e. f(a) *modus ponens* od d i c)

f. f(b) (pojednostavnjenje a)

g. f(a) i f(b) (konjunkcija)

(8g) ima oblik (4a) i podudara se sa strukturom (5a) gdje je *pošten* nenaglašeno i razumijeva se kao anaforično. Anaforičnost ne proizlazi iz prvoga dijela rečenice (5a), već iz onoga što se može *deducirati* iz njega uz presupoziciju (6a). Anaforičnost dakle može ovisiti o dedukciji. Interpretacija (7) u kojoj se pretpostavlja (6b) izgleda ovako:

(9) a. $g(a)$ i f(b) (rečenica kao u (7))

b. $a = b$ (presupozicija 6b)

c. $g(a)$ (pojednostavnjenje a)

d. $g(b)$ (supstitucija jedinki jedinkama)

e. f(b) (pojednostavnjenje a)

f. $g(b)$ i f(b) (konjunkcija)

(9f) je oblika (4b). U vezi s *također* može se uopćiti da može doći u rečenici ako se jedan od oblika - (4a) ili (4b) - može deducirati iz rečenice i presupozicije u skladu s kojom je ona jednoznačno smisljena. Najjednostavniji je slučaj s nultom presupozicijom, kao onaj u (9a) i (9b).

U vezi su s presupozicijama i porabe jedinice *ali*. Razmotrit će se samo jedno značenje *ali* uz koje druga surečenica izriče sadržaj koji nije u skladu s općim očekivanjima:

(10) Srpanj je, ali sniježi.

U primjeru (10) tvrdi se da je srpanj i da sniježi, i pretpostavlja se da se ne bi očekivalo da sniježi u srpnju. Primjer (10) može se ovako raščlaniti:

(11) Tvrdnja: R_1 i R_2

Presupozicija: Oček($R_1 \supset \sim R_2$)

gdje je: $R_1 = \text{srpanj je}$

$R_2 = \text{sniježi}$

To je osnovno značenje *ali*; ta se jedinica razlikuje od *također* i recipročnoga kontrastivnoga naglaska jer čak i u svojim najobičnijim kontekstima zahtijeva presupoziciju. Temeljno je pravilo da *ali* zamjenjuje *i* u tvrdnji kao što je (10) kad je odgovarajuća presupozicija kao ona u (10). Postoje puno složeniji primjeri s *ali* u tom značenju, primjerice:

(12) Ivan je socijalist, ali je (i) pošten.

(12) je smisljena rečenica prema mogućoj presupoziciji da se ne bi očekivalo od socijalista da bude pošten. Stoga (12) ima oblik:

(12')

Tvrdnja: $f(a)$ i $g(a)$

Presupozicija: (x) Oček($f(x) \supset \sim g(x)$)

gdje je: $f =$ je socijalist

$g =$ je pošten

$a =$ Ivan

$f(a) = R_1$

$g(a) = R_2$

(12) nije istoga oblika kao (11); u svakome slučaju, postoji trivijalan deduktivni proces od tvrdnje u (12) do strukture koja bi odgovarala (11):

(13) a. (x) Oček($f(x) \supset \sim g(x)$) (presupozicija iz (12))

b. Oček($f(a) \supset \sim g(a)$) (instancijacija)

Podsjetimo li se da je $f(a) = R_1$ i $g(a) = R_2$, vidi se da (13b) ima oblik

Oček ($R_1 \supset \sim R_2$).

Stoga opće načelo koje uvjetuje pojavu *ali* može biti: kad se tvrdi R_1 i R_2 i kad postoji jedna presupozicija ili više njih iz kojih se može deducirati Oček($R_1 \supset \sim R_2$), *ali* može zamijeniti *i* i rečenica će biti smisljena jedino u vezi s tim presupozicijama. Nešto je složeniji primjer (14):

(14) Ivanov otac član je stranke socijalista, ali je i Ivan član stranke socijalista.

(14) je smisljena rečenica u vezi s nekoliko presupozicija; jedna je od istaknutijih 'ne bi se očekivalo da sin pripada istoj stranci kojoj pripada otac'. (14) se s tom presupozicijom može prikazati kao (15):

(15) Tvrdnja: $P(O(a),s)$ i $P(a,s)$

Presupozicija: $(x)(y)$ Oček($P(O(x),y) \supset \sim (P(x,y))$)

gdje je $P(x,y) = x$ pripada stranci y

$O(x) = x$ -ov otac

$s =$ socijalist

$a =$ Ivan

Ni (15) nema oblik (11), ali se će opet dedukcija dovesti do odgovarajućega oblika:

(16) a. $(x)(y)$ Oček($P(O(x),y) \supset \sim (P(x,y))$) (presupozicija od (15))

b. (x) Oček($P(O(x),s) \supset \sim (P(x,s))$) (preko instancijacije od s za y)

c. Oček($P(O(a),s) \supset \sim (P(a,s))$) (preko instancijacije od a za x).

Ako je $P(O(a),s) = R_1$ i $P(a,s) = R_2$, vidi se da (16c) podrazumijeva

Oček($R_1 \supset \sim R_2$).

Tako je primjer (14) smislen u vezi s presupozicijom (15), jer se iz te presupozicije može deducirati Oček($R_1 \supset \sim R_2$). Puno se složeniji primjeri od toga pojavljuju u diskursu, i obično uključuju cijeli niz dedukcija. Takav je primjer:

(17) Desničari su pobijedili na izborima, ali se doseljenici i strani radnici neće buniti.

Primjer (17) uključuje tvrdnju (18), i smislen je u vezi sa skupom presupozicija koje se izvode iz te tvrdnje.

(18) Desničari su pobijedili na izborima, i doseljenici i strani radnici se neće buniti.

R_1

i

R_2

Presupozicije: 1. Ako pobijede desničari, promijenit će se politička klima.

2. Politički program desničara pokazuje da su protiv stranih radnika i doseljenika.

3. Promijeni li se politička klima, doseljenici će i strani radnici trpjeti.

4. Doseljenici su i strani radnici ugroženi.

5. Prema doseljenicima i stranim radnicima postoji netrpeljivost.

6. U državi postoji određen postotak doseljenika, a ima i stranih radnika.

7. Očekivalo bi se da se ugroženi dio stanovništva prema kojem postoji netrpeljivost pobuni.

Kad bismo ovdje prošli kroz deduktivni proces, vidjelo bi se da se iz tih presupozicija može izvesti:

Oček ($R_1 \supset \sim R_2$).

Stoga je rečenica (17) smisljena poveže li se s tim presupozicijama. One nisu u neskladu sa znanjem o svijetu, pa je (17) sasvim prihvatljiva rečenica. Naravno, postoji bezbroj drugih skupova presupozicija u skladu s kojima bi (17) bila smisljena rečenica, sve one iz kojih se može deducirati

Oček ($R_1 \supset \sim R_2$).

Logika, kako se obično shvaća, podrazumijeva formalni sustav aksioma i pravila zaključivanja koja nisu ograničena, s obzirom na formu ili sadržaj, empirijskim lingvističkim razmatranjima. Ali ta razmatranja pokazuju da naravna logika mora biti tako ograničena, pa makar samo izrazom.

Oznaku $f(a,b)$ rabili smo za prikaz rečenice R s imeničnim sintagmama a i b . Za semantički prikaz rečenica i deduktivne korake rabili smo iste oznake zbog toga što opća

načela koja uvjetuju raspodjelu *i*, *ali*, *također*, *a* i *i* i recipročnoga kontrastivnoga naglaska zahtijevaju postojanje istoga odnosa između rečeničnih struktura i deduktivnih koraka u naravnoj logici. Prikaz koji zahtijeva naravna logika tada je jednak prikazu u prirodnome jeziku.

Sintaktička derivacija uključuje i niz dedukcija koje proizlaze iz presupozicija povezanih s rečenicom.

Pitanje je li rečenica s *ali* smisljena ili nije ovisi o danome skupu presupozicija koje ovise o tome može li se

Oček ($R_1 \supset \sim R_2$)

deducirati iz tih presupozicija. Ako je na njega nemoguće odgovoriti u naravnoj logici, nesigurno je je li dana rečenica koja sadrži *ali* smisljena u skladu s danim skupom presupozicija. Oznaka smislenosti povezana s nekim skupom presupozicija bila bi nesigurno svojstvo rečenica. Znači da dana rečenica i formalni opis sadržaja te gramatika jezika koji je u pitanju još ne osiguravaju odgovor na pitanje je li neka rečenica prikladna u određenom kontekstu.

Moglo bi se zaključiti:

a) Opća načela koja upravljaju time kad je jednoznačnost nekih rečenica uvjetovana presupozicijama mogu se postaviti samo u vezi s nizom dedukcija izvedenih iz tih presupozicija.

b) Anaforični iskaz može imati kao antecedent iskaz koji nije u samoj rečenici, ni u rečeničnim presupozicijama, već u deduktivnome procesu koji se na tim presupozicijama temelji.

c) Da bi se otkrilo hoće li rečenica sa smislom suprotnim očekivanju biti jednoznačna u skladu sa skupom presupozicija, nužno je da deduktivni proces bude identičan nekome prikazu rečenice. Posljedak je da se logički oblik mora podudarati s lingvističkim oblikom.

LITERATURA

- Allwood, J., Anderson, L.-G., Dahl, Ö. 1977. *Logic in Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fillmore, C. J. & Langendoen, D. T. (eds.) 1971. *Studies in Linguistic semantics*, Holt, Rinehart & Winston, New York.
- Garner, R. 1971. "Presupposition" in *Philosophy and Linguistics*, u zborniku: *Studies in Linguistic Semantics*, Holt, Rinehart & Winston, New York: 23-42.
- Keenan, E. L. 1971. *Two Kinds of Presupposition in Natural Language*, u zborniku: *Studies in Linguistic Semantics*, Holt, Rinehart & Winston, New York: 45-49.
- Lycan, W. G. 1984. *Logical Form in Natural Language*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge.
- Lakoff, G. 1971a. *The Role of Deduction in Grammar*, u zborniku: *Studies in Linguistic Semantics*, Holt, Rinehart & Winston, New York: 53-70.

- Lakoff, G. 1971b. *Presupposition and Relative Grammaticality*, u zborniku: *Semantics* (ed. D. D. Steinberg & L. A. Jakobovits), Cambridge University Press, Cambridge.
- Langendoen, T. D. & Savin, H. B. 1971. *The Projection Problem for Presuppositions*, u zborniku: *Studies in Linguistic Semantics*, Holt, Rinehart & Winston, New York: 53-70.
- Lyons, J. 1978. *Semantics I-II*, Oxford University Press, Oxford.
- Partee, B. H., A. ter Meulen, R. E. Wall 1990. *Mathematical Methods in Linguistics*, *Studies in Linguistics and Philosophy* vol. 30, Kluwer Academic Publishers.
- Quine, W. V. O. 1963. *From a Logical Point of View*, Harper, New York.

SUMMARY

Ljiljana Šarić

DEDUCTIONS, PRESSUPOSITIONS AND GRAMMATICALITY

The author discuss the general principles governing when certain sentences are grammatical relative to certain presuppositions in terms of deductions from those presuppositions. The sentences with adverbial expressions *i*, *a i*, *takoder*, *ali* are analyzed.

Luka Vukojević

POREDBENE REČENICE - VRSTA NAČINSKIH ILI POSEBAN STRUKTURNO-SEMANTIČKI TIP?

izvorni znanstveni rad

UDK 801.561

U radu se razmatra gramatički status poredbenih rečenica i njihov odnos prema načinskim rečenicama: postoje li poredbene rečenice, jesu li one vrsta načinskih ili su pak poseban strukturno-semantički tip priložnih rečenica. Poredbene se rečenice promatraju u korelativnom sintaktičkom sustavu. Istražuju se i opisuju njihove ustrojstvene, funkcionalne i značenjske osobitosti, posebno osobitosti onih poredbenih rečenica kojima se izriče jednakost. Po nekim svojim obilježjima poredbene su rečenice slične odnosnim rečenicama.

U hrvatskim gramatikama, pa ni u hrvatskoj sintaktičkoj literaturi uopće, još uvijek nije riješen sintaktički i sintaktičko-semantički status poredbenih rečenica, a nisu riješene ni opisane sastavnice i temeljna obilježja sintaktičko-semantičkoga količinskoga i kakvoćnoga poredbenog mehanizma. I u gramatikama drugih jezika, pa i u sintaktičkoj literaturi uopće, ta su pitanja rješavana različito, a često i proturječno.

Zašto se poredbene rečenice jedanput, istina rijetko, izdvajaju u poseban, od načinskih rečenica različit strukturno-semantički tip,¹ drugi put, i to najčešće, tumače samo kao semantički tip, podvrsta načinskih rečenica,² a često uopće i ne spominju?³ To je po našem mišljenju zato što su u većini tih gramatika poredbeni relatori opisivani kao semantički subordinacijski veznici koji određuju značenje složene rečenice i najvažniji gradivni element njezina ustrojstva, a zavisnosložene poredbene rečenice opisivane su kao kategorija vezničke subordinacije te najčešće svrstavane u priložne zavisnosložene rečenice.

Poredbeni se sustav može smatrati jednim od ostvarenja općenitoga sintaktičkog sustava koji je utemeljen na subordinaciji i udvajanju (uparivanju) obilježivača, tj. jednim od ostvarenja korelativnoga sintaktičkog sustava. Poredbeni korelativni sintaktički sustav ima ova obilježja:

- Rečenica S_2 subordinirana je rečenici S_1 tako što je povezana (dominirana) s jednom posebnom sastavnicom u S_1 te eventualno sadrži sastavnicu istovjetnu onoj s kojom je povezana.

1 Tako postupaju Brabec-Hraste-Živković (1965) i Pranjković (1995).

2 Tako postupaju Mrazović-Vukadinović (1990).

3 Poredbene rečenice uopće ne spominju Katičić (1986) i Barić i dr. (1995).

- Odnos između S_1 i S_2 naznačen je obilježivačima koji obuhvaćaju s jedne strane sastavnicu S_1 s kojom je povezana S_2 i s druge strane istovjetnu sastavnicu (ako je ima) u S_2 . Glavna (nadređena) surečenica sadrži gradualni element⁴ (pridjev, prilog i/ili kvantifikator) praćen nadređenim poredbenim korelatorom (prilog stupnja koji obilježava jednakost - *isto, jednako, točno* ili sufiks koji obilježava nejednakost). Zavisna surečenica sadrži također gradualni element, čiji je sintaktički status istovjetan sintaktičkom statusu gradualnog elementa glavne surečenice te koji je semantički srodan ako ne i istovjetan s gradualnim elementom glavne surečenice, ispred kojeg dolazi podređeni poredbeni korelator (prilog stupnja odnosnoga tipa).

- Nadređeni je korelator kataforičnoga tipa, najavljuje podređeni korelator (tj. rečenicu S_2) i načelno nema drugih semantičkih vrijednosti. Podređeni korelator, koji zahvaća i uvodi zavisnu surečenicu, ima funkciju subordinatora te ni on načelno nema drugih semantičkih vrijednosti. Između nadređenoga i podređenoga korelatora postoji uzajaman anaforičko-kataforički odnos na kojem se temelji poredbena korelacija. Taj je odnos sličan odnosu koji povezuje antecedent i relativizator u restriktivnoj odnosnoj rečenici. Između poredbenih i odnosnih ustrojstava postoji i izrazita semantička analogija: u odnosnim rečenicama zavisna surečenica određuje opseg referencije imenskoga pojma glavne surečenice, a u poredbenim rečenicama obilježje ili, točnije, stupanj obilježja objekta usporedbe određuje stupanj obilježja subjekta usporedbe.⁵

- Oba se korelatora (obilježivača stupnja) ostvaruju u specifikatoru kategorija koje povezuju (Spec A', Spec V' ili Spec N'). Strukturni paralelizam između imenske, pridjevske i glagolske skupine omogućuje da se kvantiteta i stupanj smatraju dvama različitim ostvarenjima istog odrednika, koji se interpretira u količinskim izrazima kad je riječ o imenicama ili u izrazima intenziteta i stupnja kad je riječ o pridjevima i priložima.

- Obilježena sastavnica u S_1 ostaje obično na svom mjestu, onom koje inače zauzima i kad nije član korelacije, a obilježena sastavnica u S_2 ima stalno mjesto - uvijek je na početku zavisne surečenice (preoblikom pomicanja biva pomaknuta na to mjesto).

Korelacijske činjenice i odnosi mogu se integrirati u gramatički model ($[\pm qu]$, $[\pm QU]$, COMP, pomicanje elementa *qu-*) u kojem su oba korelatora (i nadređeni i podređeni) obilježeni istim obilježjem $[+qu]$. Nadređeni je korelator element koji ima obilježje $[+qu]$ i koji nije pomaknut u COMP (pravilo o pomicanju *qu-* dakle je neobvezatno), a podređeni korelator je element koji ima obilježje $[+qu]$ i pomaknut je u COMP.

S obzirom na prirodu kategorije obilježene $[+qu]$ mogu se dobiti različiti korelativni tipovi: odnosni, poredbeni i posljedični. Ako je nadređena kategorija pridjevska skupina (A''), prilog ili kvantiteta u specifikatoru pridjeva, imenica ili glagola i ako podređeni

4 Gradualni je element jedinica koja se može stupnjevati. Ta jedinica može zauzimati različite sintaktičke pozicije u glavnoj surečenici. Može biti atribut, predikatni pridjev, kvantifikator glagola, kvantifikator imenice ili priloga. Glavna surečenica nameće zavisnoj surečenici ograničenje da i ona mora sadržavati gradualni element čiji su sintaktički status i funkcija isti kao i status i funkcija gradualnog elementa glavne surečenice. Zbog njegove istovjetnosti s gradualnim elementom glavne surečenice, gradualni element zavisne surečenice često je elidiran (ili pronominaliziran), ali se uvijek može lako ponovno uspostaviti.

5 U nedostatku boljih naziva za poredbene relate, a umjesto višestanih i nezgrapnih "ono što se s kim ili s čim uspoređuje" i "ono s čim se tko ili što uspoređuje", upotrebljavamo nazive subjekt usporedbe i objekt usporedbe.

COMP sadrži istovjetnu pridjevsku skupinu, prilog ili kvantitetu, riječ je o poredbenim rečenicama.

Taj su gramatički model izgradili J. Bresnan (1970) i N. Chomsky (1971) da bi prikazali strukturnu istovjetnost odnosnih i upitnih rečenica. On se u literaturi navodi kao Bresnan-Chomskyjev model. U taj je model J. C. Milner integrirao i korelativne poredbene (1973) i posljedične strukture (1978), pa je verzija modela kojom se mi ovdje služimo njegova. Milnerova je inovacija to što je obilježje $[+qu]$ pridruženo i podređenom i nadređenom korelatoru, pa je tako izražena srodnost među njima. Na taj se način nadređeni korelator razlikuje od svih drugih nekorelativnih i neupitnih obilježivača, a razlika između nadređenoga i podređenoga korelatora osigurana je razlikom njihovih pozicija; prvi nije, a drugi jest pomaknut u COMP. Kategorijalni simboli kojima je izražen model imaju ova značenja: COMP (komplementizator - dopunjivač) univerzalni je element uveden u bazu pravilom $S \rightarrow COMP S'$. On označuje skupinu rečeničnih subordinatora (vezničkih, odnosnih, upitnih, korelativnih), i bitno je određen svojom pozicijom (početak subordinirane rečenice). Sadrži dvovrjedno obilježje $[\pm QU]$, može dakle biti dvostruko određen: $[+QU]$ kad je riječ o upitnim i usključnim rečenicama i $[-QU]$ kad je riječ o korelativnim rečenicama. Elementi *qu-* su odnosni, upitni ili korelativni morfemi pridruženi obilježju $[+qu]$. Glasovni je sastav tih elemenata različit u različitim jezicima, ali u svim jezicima oni sintaktički funkcioniraju na isti način.

Konstitutivnim obilježjem korelativnih rečenica jest dakle nazočnost korelatora (suodnosne riječi) u sastavu glavne surečenice u svojstvu njezina člana, s kojom je zavisna surečenica u suodnosu te koja dopunjuje njegovu leksičkoznačenjsku nedovoljnost, sinsemantičnost.

Veznička sredstva u korelativnim ustrojstvima mogu biti sve odnosne zamjenice, neki zamjenički pridjevi i neki veznici. Veznička su sredstva u tijesnoj uzajamnoj vezi sa suodnosnim riječima, oni se uzajamno određuju i pretpostavljaju: određene suodnosne riječi pretpostavljaju određena veznička sredstva, a određena veznička sredstva pretpostavljaju određene suodnosne riječi. Povezivanje suodnosne riječi i veznika čini strukturnu osnovu korelativnih rečenica.

Suodnosne riječi zbog svoje leksičkoznačenjske nezasićenosti obavljaju samo službenu ulogu i u odnosu na zavisnu surečenicu - povezuju sadržaj zavisne surečenice sa sadržajem glavne surečenice, i u odnosu na sadržaj glavne surečenice - pokazatelj su sintaktičke i semantičke nezavršenosti glavne surečenice i pretkazuju zavisnu surečenicu (kataforička uloga) te je određuju kao dio složenog ustrojstva.

Suodnosna je riječ član glavne surečenice na koji upućuje neka druga jedinica u rečenici. Riječ je o anaforičkoj referenciji, anaforičkom upućivanju, tj. korelativnom odnosu. Tako određenu korelaciju opisuju u prvom redu restriktivne odnosne rečenice. U nerestriktivnim odnosnim rečenicama antecedent ne uspostavlja odnos s odnosnom zamjenicom; intonativni prekid koji izdvaja odnosnu rečenicu sprečava korelaciju između antecedenta i relativizatora.

Poredbene rečenice nisu u hrvatskim, pa ni u južnoslavenskim gramatikama, koliko je nama poznato, a ni u drugoj sintaktičkoj literaturi, bile opisivane s pomoću korelativnoga sintaktičkog modela. Stoga su sintaktički status i semantička uloga subjunktora ostali nedovoljno proučeni i opisani. U gotovo svim tim gramatikama poredbeni subjunktori smatraju se subordinacijskim veznicima, a poredbene zavisnosložene rečenice vrstom priložnih rečenica.

U najnovijim sintaktičkim studijama o poredbenim rečenicama pisanim u teorijskom, metodološkom i pojmovnom okviru generativne gramatike⁶ poredbeni se subjunktori svrstavaju u *wh*-elemente.⁷ Unatoč tome što upitni, odnosni i usklični morfemi s jedne strane i poredbeni morfemi s druge strane nisu u hrvatskom jeziku posve homonimni (*koji, što, tko - nego, kao što, kao da* kao najčešći i najtipičniji poredbeni morfemi; o djelomičnom podudaranju može se govoriti kod subjunktora proporcionalnih poredbenih rečenica i subjunktora poredbenih rečenica kojima se izriče jednakost - *što, koliko, kako, kakav*), o poredbenim morfemima kao *wh*-elementima ipak se može i treba govoriti jer se tako, pripisivanjem semantičkih i sintaktičkih obilježja relativizatora⁸ poredbenim subjunktorima, najbolje može objasniti fenomen usporedbe.

Budući da poredbeni subjunktori imaju obilježja relativizatora (anaforičko-kataforički odnosi između korelatora, pomicanje *wh*-elementa), oni moraju imati određenu sintaktičku ulogu u zavisnoj poredbenoj surečenici. Poredbeni su elementi stupanjski prilozi (modifikatori) uz gradualni element zavisne surečenice, to je jedina uloga koju oni mogu imati u položaju u kojem se pojavljuju na dubinskoj razini. Takav njihov položaj i ulogu⁹ potvrđuje i jedno sintaktičko ograničenje koje se odnosi na zavisne poredbene surečenice - one naime ne mogu nikada imati leksički ekspliciran stupanjski prilog uz gradualni element na površini: *Ukratko, čovjek poput bikovskog roga - može i da udari i da nabode - ali je iznutra šupalj kao što je rog šupalj - *ali je iznutra šupalj kao što je rog jako (mnogo, malo) šupalj; Treba čovjek biti tako obaviješten o kožama kao što je obaviješten Piplica, pa da mu ne prodaju rog za svijeću - *Treba čovjek biti tako obaviješten o kožama kao što je malo (mnogo, više, toliko) obaviješten Piplica, pa da mu ne prodaju rog za svijeću*. To ograničenje potvrđuje da su u zavisnoj poredbenoj surečenici uloga i pozicija stupanjskoga priloga već popunjene, i to poredbenim subjunktorom.

6 Usp. Milner (1973) i Rivara (1990).

7 *Wh*-kratica je (početna slova) za upitne i odnosne morfeme prema engleskom obliku tih jedinica. *Wh*-elementi upitni su ili odnosni morfemi, tj. upitne imeničke zamjenice *što, tko*, upitna pridjevska zamjenica *koji*, zamjenički pridjevi *kakav, kolik*, ili upitni zamjenički prilozi *kako, koliko*. Te riječi nisu denotacijski izrazi, nemaju vlastiti i stalan interpretativni sadržaj, drugim riječima, to su značenski neodređene, prazne sintaktičke jedinice.

Između nadređenih i podređenih korelatora u mnogim jezicima postoji morfološka razlika, nadređeni korelatori najčešće su anaforičko-kataforičke riječi (pokazni zamjenički pridjevi i zamjenički prilozi *takav, tolik, tako, toliko*), a podređeni su opet najčešće odnosne riječi (odnosni zamjenički pridjevi i prilozi *kakav, kolik, kako, koliko*). Morfološke sličnosti unutar nadređenih korelatora i unutar podređenih korelatora te morfološke razlike između jednih i drugih u hrvatskom jeziku uklapaju se u morfološke sličnosti i razlike između tih korelatora prisutne u različitim indoeuropskim jezicima. U indoeuropskom prajeziku rekonstruirana je za nadređeni korelator osnova **t-*, a za podređene korelatore osnova **kw-* ili **y-*. Morfološke i sintaktičke činjenice govore dakle o postojanju dva niza jedinica koje čine parove, a služe za uspostavu korelativnih ustrojstava.

8 Relativizatorska obilježja poredbenih subjunktora puno šire i iscrpnije opisuje Rivara (1990). Mi se tu oslanjamo na njegovu analizu.

9 Takvo tumačenje uloge i položaja poredbenih subjunktora podudara se s ulogom i položajem koje im pripisuju Katičić 1986. i Barić i drugi 1995. Katičić rečenicu *Sve će ove stvari jošte jednom doći kao što su bile* tumači kao sklopljenu od ovih ishodišnih: 1. *Sve će ove stvari jošte jednom doći tako*, 2. *Sve su ove stvari bile tako*, te kaže: "Načinske se rečenice mogu uvrštavati i tako da im se priložna oznaka načina po kojoj se uvrštavaju zamjenjuje o d n o s n i m (isticanje je naše) prilogom *kao što*. I taj odnosni prilog dolazi na početak uvrštene rečenice" (str. 215). Jedina je razlika u tome što mi takve rečenice razumijevamo i tumačimo kao poredbene.

Na prvom koraku na temelju sintaktičkih, semantičkih i pragmatičkih kriterija mogu se razlikovati dva tipa poredbenih odnosa, svaki sa svojim posebnim obilježivačima, i prema tome dvije vrste subordiniranih poredbenih rečenica:

1. **poredbene rečenice kojima se izriče jednakost** između osoba, predmeta, obilježja, svojstava, veličina, dimenzija, intenziteta, stupnjeva i svega drugoga što se može podvrgnuti kvantifikaciji i vrednovanju

2. **poredbene rečenice kojima se izriče nejednakost** između osoba, predmeta, obilježja, svojstava, veličina, dimenzija, intenziteta, stupnjeva i svega drugoga što se može podvrgnuti kvantifikaciji i vrednovanju.

Tako se uspostavlja dvojčani sintaktičko-semantički poredbeni sustav utemeljen na opreci odnosa jednakosti i odnosa nejednakosti.

Da bi se koje složeno rečenično ustrojstvo ostvarilo kao poredbeno, nužno je da svaka od njegovih surečenica sadrži jedinicu koja se može stupnjevati (gradualnu jedinicu): pridjev, prilog ili kvantifikator (imenički ili priloški). Te jedinice imaju obilježja svojstvena skalarnoj semantici - za svaku od njih postoji semantička ljestvica sa semantičkom normom na određenoj razini, u odnosu na koju se stupnjuje gradualna jedinica.

Odnos jednakosti najčešće se izražava dodavanjem stupanjskih priloga ispred gradualne jedinice koja je predmet usporedbe. Ti stupanjski prilozi (*jednako, isto*) nisu uvijek leksički eksplicirani, ali se uvijek mogu lako uspostaviti - oni se naime uvijek podrazumijevaju. Ispred tih stupanjskih priloga mogu se još pojaviti prilozi (gradualne partikule) koji naznačuju s kojim se popribliženjem jednakost može izreći (*točno, sasvim, gotovo, upravo, baš, navlas* itd. - *Ivan je to napravio navlas/točno/sasvim isto kao što je to napravio i Marko*).

Odnos nejednakosti obilježava se sufikslnim morfemima (-*ji, -iji, -ši*). U nekim se slučajevima komparativni sufiks dodaje samo gradualnoj jedinici (*više, manje*), a u jezicima kao što je hrvatski, koji imaju sintetički komparativ, taj se sufiks dodaje većini pridjeva i priloga. Ispred komparativa nejednakosti mogu se pojaviti jedinice (količinski prilozi) koji kvantificiraju razliku između uspoređenih veličina (*mnogo, dosta, malo, neizmjerljivo* itd. - *Ivan je napravio mnogo/malo više nego Marko*).

Primjenom te opreke na sveukupnost poredbenih morfema, morfoloških sredstava oblikovanja poredbenih odnosa i poredbenih rečenica dobile bi se nerazmjerno nejednake skupine. Naime, neusporedivo je više poredbenih subjunktora kojima se izriče odnos jednakosti nego onih kojima se izriče odnos nejednakosti:

poredbeni subjunktori kojima se izriče odnos jednakosti: *kao što, kao da, kao kad, kano da, kanda, kako, koliko god, što, to...što, što...to, što...Ø, što...tim, tim ...što, čim...tim, tako (onako, ovako)...kako, toliko (onoliko, ovoliko)...koliko, takav (onakav, ovakav)...kakav, tako...kakav, koliko...toliko, kako...tako, tako (onako)...kao što, tako...kao da, tako kao da, isto tako...kakav, isto tako kao što...Ø, isto kao onda kad, isto kao što...tako, kao što...tako, jednako...koliko*

poredbeni subjunktori kojima se izriče nejednakost: *nego, nego što, nego da, nego kad, nego dok, nego ako, negoli*

Tu valja napomenuti da se poredbenim rečenicama s komparativom ne izriče uvijek odnos nejednakosti, nego se njima često izriče i odnos jednakosti. Tako je u poredbenim rečenicama s dva komparativa (ili komparativu istovrijedna izraza) i subjunktorima *što...to, to...što, što...tim, kako...tako, koliko...toliko, toliko...koliko*.

S druge strane poredbenim rečenicama s dva komparativa može se izricati i nejednakost. Uvjet je za to istovjetnost subjekata glavne i zavisne surečenice (*On je sretniji nego pametniji, On je hrabriji nego pametniji, Ona je šira nego duža, Pri svjetlu svijeeće jaka plamena, jer je bila deblja nego duža, sobica je bila žuta /Aralica¹/*).

Tu je riječ o veoma malom broju gotovo frazeologiziranih primjera. U takvim se rečenicama uspoređuju (stupnjuju) stupnjevi obilježja određene osobe po njihovoj intenzivnosti, osoba A posjeduje jedno obilježje u većem stupnju nego drugo. Takva ustrojstva, u kojima se odnos nejednakosti intenziteta obilježja izriče dvama komparativima, podvrgnuta su mnogim i snažnim semantičkim ograničenjima, ali je s obzirom na mali broj primjera, teško odrediti narav tih ograničenja. Osim odnosa *sretan/pametan* i *hrabar/pametan* (djelomični antonimi), tu se pojavljuju još i pridjevi koji označuju dimenzije u heteronimnom odnosu.

S druge strane, kad se uspoređuju dvije tvrdnje (propozicije) o određenoj osobi s obzirom na njihovu istinosnu vrijednost, a ne obilježja tih osoba, tj. kad se hoće reći da ta osoba ima jedno obilježje, a ne koje drugo, upotrebljava se analitički komparativ u glavnoj surečenici i pozitiv u drugoj *Izrečen kričavo, u strahu, na brzinu, djelovao je više smiješno nego drsko, pa Sulejman razgovore okrenu na šalu /Aralica¹/; Niz Krkino ušće, puhala je bura, više oštra nego snažna /Aralica¹/; Ali Nurbanina je glazba bila više razgovorljiva negoli pjevna /Aralica¹/*. Dakle, istinitije su, točnije tvrdnje A - *poziv je djelovao smiješno, bura je oštra, glazba je razgovorljiva* nego tvrdnje B - *poziv je djelovao drsko, bura je snažna, glazba je pjevna*.

Nije svejedno uspoređuju li se ista obilježja različitih subjekata ili različita obilježja istog subjekta, različita obilježja različitih subjekata ili isto obilježje jednog subjekta, obilježja sama ili njihovi stupnjevi.

Mogu se razlikovati dvije semantičke i pragmatičke vrste poredbenih rečenica kojima se izriče jednakost. Jedne su izgrađene na usporedbi subjekta usporedbe s objektom usporedbe koji je po definiciji poznat, općepoznat, poznat na temelju leksičkog i kulturnog (enciklopedijskog) znanja koje se pretpostavlja u svakom priopćajnom činu. U njima se objekt usporedbe uzima da posjeduje u najvišem stupnju obilježje na koje se usporedba odnosi, objekt je usporedbe dakle referencijski etalon za *tertium comparationis* (zajedničko obilježje za oba pojma koji se uspoređuju). Subjekt usporedbe u takvim rečenicama u punoj kakvoći i neovisno o stupnju jačine i količine ostvaruje obilježje ili radnju za koju je objekt usporedbe etalon (*Bježim kao što je Jakov bježao od Ezava/Fabrio/; Kaže da ga je molio kao što sveti Feliks moli duha svetoga /Aralica²/*). Takav semantički odnos osobito dolazi do izražaja u poredbenim frazemima (*biti jak kao bik, škrt kao Škot, lijepa kao slika, plivati kao riba* itd.) - objekt usporedbe u njima ima generičko značenje, značenje razreda u kojem svi elementi dijele obilježje obuhvaćeno usporedbom a koje je svima poznato.

U drugima se usporedba uspostavlja između jednakih stupnjeva obilježja i radnji, u njima se uspoređivana obilježja određuju u odnosu na ljestvicu količinski izraženih jačina, neovisno o kakvoći njihova ostvarivanja *Marija je lijepa koliko je Ana pametna, Koliko sam ja godina stariji, toliko si ti godina mlađa* (Barić i dr.).

U prvoj skupini rečenica uspoređivane radnje ili obilježja moraju biti isti i za subjekt i za objekt usporedbe jer je objekt usporedbe upravo etalon koji omogućuje vrednovanje i određivanje obilježja pripisana subjektu usporedbe. U drugoj skupini rečenica, obrnuto, obilježja (pridjevi) mogu biti različiti zato što se tvrdnje odnose samo na stupanj njihove jačine, ali zato obilježivači stupnja (determinatori) moraju biti isti. U prvima se jednakost (istovjetnost) odnosi na glagolsku skupinu u cjelini (V''), a u drugima samo na stupanj

pridjeva (Spec A'), ne odnoseći se uopće na leksičku jedinicu (*Marija može ne biti uopće lijepa i Ana može ne biti uopće pametna*).

S pragmatičkoga gledišta objekt usporedbe ima povlašten status u odnosu na subjekt usporedbe. Objekt usporedbe često je poznat i govorniku i sugovorniku. Pa i onda kad im njegova obilježja nisu poznata, on služi kao referencijska točka. Cilj je poredbene tvrdnje obavijestiti sugovornika o subjektu usporedbe određujući ga u odnosu prema objektu usporedbe. Ako bitno obilježje objekta usporedbe nije poznato sugovorniku, on usporedbom biva obaviješten o odnosu koji povezuje subjekt i objekt usporedbe.

Bitnim strukturnim obilježjem poredbenih rečenica kojima se izriče nejednakost jest odsutnost negacije u zavisnoj surečenici. Zavisna surečenica u takvim ustrojstvima ima inherentno negativan karakter. Da bi se opisao taj negativni karakter, u dubinskom ustrojstvu takvih rečenica pretpostavlja se negativni morfem, koji naknadno biva izbrisan. To je brisanje, tvrdi se u literaturi,¹⁰ povezano s pojavom obilježivača nejednakosti (sufiksalnog morfema u pridjeva i priloga) u glavnoj surečenici. Uvođenjem negacije¹¹ u zavisnu surečenicu nastaju poredbene rečenice nejednakosti, a uvođenjem obilježivača nejednakosti negacija zavisne surečenice postaje nepotrebna jer te dvije operacije imaju isti semantički učinak. Takvo razumijevanje negacije u zavisnoj surečenici potvrđuje i bliskost poredbenih rečenica s komparativom sa suprotno-poredbenim rečenicama s konjunktorem *a ne* (*Jutro je pametnije nego večer - Jutro je pametnije, a ne večer*). Valja primijetiti da mogućnost nijekanja zavisne surečenice u poredbenim rečenicama koje izriču nejednakost ipak postoji, ali je vrlo ograničena. Ograničena je na sintaktičke uvjete u kojima se glagolski predikat ili samo zanijekana kopula glagolskoga predikata glavne surečenice (ne glagolska skupina ili pridjevski ili imenski predikat) ponavlja zanijekan u zavisnoj surečenici. *Ivan više radi nego što ne radi, Ivan puno više radi nego što ne radi, Pri tom je, htio ne htio, a više je htio nego što nije, morao umjesto u lice gledati u njezina bedra i trbuh.../Aralica¹/*.

Na drugom koraku po svojim strukturnim obilježjima mogu se razlikovati dva strukturna tipa poredbenih rečenica: poredbene rečenice raščlanjene strukture i poredbene rečenice neraščlanjene strukture. Iako se ta opreka odnosi na sve vrste zavisno složenih rečenica, s njom su uglavnom podudarne druge dvije opreke: restriktivnost/nerestriktivnost i restriktivnost (determinativnost)/apozitivnost, koje se u prvom redu odnose na odnosne rečenice. Restriktivna zavisna surečenica sužava opseg referencije jedinice na koju se odnosi, pojma označenog imenicom u odnosnim rečenicama, a nerestriktivna zavisna surečenica ne odnosi se ni na koju posebnu jedinicu u glavnoj, pa joj prema tome i ne sužava opseg referencije, riječ je dakle o dvjema posebnim referencijama.

Opreka restriktivnost/nerestriktivnost može se primijeniti i na poredbene rečenice.¹² Ona poredbene rečenice dijeli na dva približno jednaka skupa - udio nerestriktivnih poredbenih rečenica veoma je velik. U nerestriktivnim poredbenim rečenicama najčešće dolaze subjunktori *kao što* (*Ako mu perje samo ne naraste, zakitit će se tuđim, kao što se mnogi pjesnici kite /Aralica¹/*), *koliko* (*Glasić joj je bio prodoran do vriska, ali u svom pjevnom opsegu*

10 Usp. Rivara (1990, 23).

11 Hrvatski poredbeni subjunktori *nego* i *negoli* vjerojatno čuvaju trag te dubinske negacije.

12 Usp. Milner (1973).

dopadljiv i dojmljiv, koliko to dakako može biti glas jezika koji ne razumijemo /Fabrio/), kako (Matija je, koliko mu je grlo dopuštalo, otegnuto, kako se već doziva preko vode, onima na otoku u hladovini rekao tko je i otkuda dolazi.../Aralica²/) i nešto rjeđe kao da (zbog svoje modalnosti) (Kao da su sve vijesti zastarjele, kao da su sve nejasnoće pojašnjene, a svi sporovi riješeni - pred njima je stajao njihov život... /Aralica²/).

1. Lijepa je kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama.

2. Ana je djevojčica koja je privržena majci, kao što su sve djevojčice privržene majkama u toj dobi.

Nerestriktivne poredbene rečenice imaju sintaktička i semantička obilježja slična sintaktičkim i semantičkim obilježjima nerestriktivnih odnosnih rečenica. Nerestriktivne se poredbene rečenice od restriktivnih razlikuju interpunkcijski, prisutnošću zareza, a u govoru stankom, intonativnim prekidom. U nerestriktivnim poredbenim rečenicama (2) obje su surečenice obavijesno ravnopravne budući da je riječ o dvije posebne referencije - sadržaj zavisne surečenice ni na koji način ne određuje sadržaj glavne surečenice. Restriktivna je poredbena rečenica (1) cjelina koja samo kao cjelina može biti potvrdna ili niječna, dok nerestriktivna poredbena rečenica (2) sadrži dvije tvrdnje čija je istinosna vrijednost neovisna jedna o drugoj, pa se prema tome neovisno jedna o drugoj mogu i zanijekati. U nerestriktivnu poredbenu rečenicu mogu se uvrstiti rečenični prilozi (rečenične modalne partikule) Ana je djevojčica koja je privržena majci, kao što su nasreću (i inače, doduše, uostalom, zapravo) sve djevojčice privržene majkama u toj dobi, a u restriktivnu ne mogu *Lijepa je kao što joj je nasreću (doduše, i inače, zapravo, uostalom) i majka bila lijepa u njezinim godinama. U restriktivnim rečenicama pretpostavlja se nadređeni korelator (stupanjski modifikator) jednako (isto) i zbog njegova odnosa s podređenim korelatorom ne može se uvrstiti još jedan stupanjski modifikator uz pridjev glavne surečenice. *? Jako/veoma/prilično/previše/potpuno (Δ jednako) je lijepa kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama, a u glavnoj surečenici nerestriktivne poredbene rečenice takve je modifikatore moguće uvrstiti jer pretpostavljeni stupanjski modifikator nema odnosa prema stupanjskom modifikatoru zavisne surečenice. Ana je djevojčica koja je jako (veoma, prilično, previše, potpuno) privržena majci, kao što su sve djevojčice privržene majkama u toj dobi.

Nećemo reći da su neke restriktivne poredbene rečenice priložne, a druge odnosne, reći ćemo da su sve restriktivne poredbene rečenice korelativne.¹³ To potvrđuje velik udio poredbenih rečenica odnosnoga tipa u masi poredbenih rečenica. Razmjerna odsutnost nadređenoga korelatora u poredbenim rečenicama kojima se izriče jednakost činjenica je površinskog ustrojstva. Nadređeni se korelator uvijek može lako i jednoznačno leksički eksplicirati s pomoću obilježivača stupnja (isto, jednako, upravo, točno, baš, tako...kao što). Može se pretpostaviti da u dubinskom ustrojstvu nadređeni korelator postoji, ali je naknadno izbrisan. Dakle, nema restriktivnih poredbenih rečenica bez nadređenoga korelatora.

13 Utemeljenom nam se čini inicijativa M. Ježića (1988) da se sve zavisnosložene rečenice tumače i opisuju kao korelativna ustrojstva. Takvo bi tumačenje, istina, bitno pojednostavnilo i ujednačilo sintaktički opis zavisnosložene rečenice, ali bi, s druge strane, ukinulo mnoge bitne razlike (u prvom redu strukturne naravi) među njima.

Za proučavanje i tumačenje poredbenih rečenica bitne su još i opreke faktivnost/nefaktivnost¹⁴ (istinitost/neistinitost) i modalnost/nemodalnost.

Što se tiče složenih rečenica s veznicima i vezničkim sklopovima (a) kamoli i (a) nekmoli, pridružujemo se analizi, argumentaciji i mišljenju M. Kovačevića¹⁵ prema kojem te rečenice po sintaktičkom tipu pripadaju koordinaciji, a po značenjskim odnosima koji se njima izražavaju pripadaju skupini gradacijskih rečenica. Takve rečenice imaju sva strukturalna obilježja gradacijskih rečenica: dvočlanost gradacijskog niza, strukturalna zatvorenost, ustaljen raspored surečenica, uvjetovanost gradacije veznikom i prisutnost intenzifikatora. Njihovo je opće značenje značenje nerealizirane suprotnosti, a gradacija ide od očekivanijega prema manje očekivanom elementu. Jedino se ne možemo složiti s Kovačevićevim rješenjem da takve rečenice treba odrediti kao podvrstu sastavnih rečenica. Mislimo da ih je puno logičnije i opravdanije odrediti kao poseban strukturalno-semantički tip nezavisnosloženih rečenica.

U hrvatskoj gramatičkoj povijesti mogu se raspoznati, pratiti i razlikovati četiri linije, četiri načina razumijevanja, tumačenja i određivanja strukturalno-semantičkog statusa poredbenih rečenica. Jedna je linija koja povezuje Katičića s Barić i dr. - sve se poredbene i načinske rečenice određuju kao načinske, druga je linija koja povezuje Maretića s Težak-Babićem - poredbene i načinske rečenice uopće se ne razlikuju, nego se o njima govori kao o poredbenim ili načinskim rečenicama, tj. o poredbenim i načinskim rečenicama kao istovrsnim ustrojstvima, treća je linija koja povezuje Brabec-Hraste-Živkovića s Pranjkovićem - poredbene su samo one rečenice koje sadrže komparativ ili koju drugu riječ s komparativnim značenjem ili je pak značenje cijele rečenice komparativno, a četvrta je linija ona koja povezuje Vebera Tkalčevića s Florschützom - sve su takve rečenice poredbene, a u poredbenima je katkad prisutno i načinsko značenje, načinskih značenjskih rečenica imenom nema.

Zanimljivo je da ni jedna hrvatska gramatika uopće ne uzima u obzir načinske rečenice uvedene subjunktorima tako da, tako što, time da (što), na taj način da (što): Igrao se rata tako da svojom zardalom puškom prijeti drugima, i puca na sve živo (Šoljan); Svoje sportske rezultate poboljšavao je tako što je marljivo trenirao; Umirio me je time da će mi pomoći pri preseljenju.

Takve se rečenice u literaturi obično nazivaju načinsko-instrumentalnim. Rečenice s tako da veoma su česte u književnim i publicističkim tekstovima, a rečenice s tako što, time što i na taj način da (što) više su obilježje upravnog, poslovnog, pa i publicističkog stila.

Mislimo da su upravo takve rečenice prave načinske i samo načinske rečenice.

Mi se priklanjamo djelomično preinačenu Veber Tkalčević-Florschützevu određenju opsega poredbenih rečenica. Dakle, mislimo da bi sve rečenice koje se tradicionalno određuju kao načinske i poredbene ili kao načinskoporedbene ili poredbenonačinske trebalo odrediti kao poredbene. I to ne samo stoga što je u njima dominantno poredbeno značenje. Naime, i među onim rečenicama koje se tradicionalno određuju kao načinske načinsko je značenje izrazito samo tada kad je riječ o glagolskim poredbenim rečenicama,

14 O kriteriju faktivnost/nefaktivnosti primijenjenju na poredbene rečenice vidi opširnije Petrović (1976).

15 Usp. Kovačević (1976). Kod Kovačevića ti se veznici pojavljuju samo kao složeni veznici, vezničke konstrukcije. Međutim, i nesloženi oblici tih veznika jednako su česti.

o rečenicama s glagolskim predikatom (kad se uspoređuju dvije radnje). U takvim rečenicama dolazi do načinsko-poredbene homonimije. U pridjevskim, imeničkim i priložnim poredbenim rečenicama nema ni traga načinskom značenju: *Lijepa je kao što joj je i majka bila lijepa u njezinim godinama; ...oči su bile izbuljene, usta kao da zijevaju, a obrazi napuhnuti* (Fabrio); *I nastala je tišina kao kad najednom zanijemi zvono.*

U tim rečenicama načinsko-poredbene homonimije nema. A zapravo i u glagolskim poredbenim rečenicama više se uspoređuju stupnjevi kakvoće ili količine radnje negoli sami glagoli. Pa i kad se uspoređuju obilježja jedne radnje, i tada je pretežnije poredbeno značenje (*Kad spasiš jednog čovjeka, kao da si spasio čitav svijet*). Poredbene rečenice s komparativom ili komparativu istovrijednim jedinicama i onako ne podliježu sumnji. Potanjim razlučivanjem značenja poredbenih rečenica mogle bi se razlikovati načinskoporedbene rečenice, poredbene rečenice sa značenjem stupnja i intenziteta, količinskoporedbene rečenice itd.

IZVORI

1. Aralica¹, I. (1979) *Psi u trgovištu*, Zagreb.
2. Aralica², I. (1984) *Duše robova*, Zagreb.
3. Barić i dr. (1995) *Hrvatska gramatika*, Zagreb.
4. Fabrio, N. (1986) *Vježbanje života*.
5. Šoljan, A. (1987) *Izabrana djela II (Izdajice, Kratki put)*.

LITERATURA

1. Barić i dr. (1995) *Hrvatska gramatika*, Zagreb.
2. Belošapkova, V. A. (1977) *Sovremennyj russkij jazik*. Sintaksis, Moskva.
3. Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. (1965⁶) *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb.
4. Bresnan, J. (1970) *On Complementizers*, Foundations of Language 6, 297-321.
5. Chomsky, N. (1973) *Conditions on Transformations*, francuski prijevod *Essais sur la forme et le sens* (1980), Paris.
6. Florschütz, J. (1943) *Hrvatska slovnica*, Zagreb.
7. Ježić, M. (1988) *Jezični status i kulturni kontekst u Sintaksi R. Katičića*. Jezik 36/1-2, 14-48, Zagreb.
8. Katičić, R. (1986) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
9. Kovačević, M. (1986) *Gradacione rečenice za nerealizovanu suprotnost u srpskohrvatskom jeziku*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 15/1, 103-114, Beograd.
10. Maretić, T. (1963³) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
11. Milner, J. C. (1973) *Arguments linguistiques*, Paris-Tours.
12. Milner, J. C. (1978) *De la syntaxe à l'interprétation*, Paris.
13. Mrazović, P., Vukadinović, Z. (1990) *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad.
14. Petrović, V. (1976) *O sintaktičkim konstrukcijama sa prostim i složenim priloškim veznikom kao*, Prilozi proučavanju jezika 12, 47-65, Novi Sad.

15. Petrović, V. (1986) *Netipične poredbene i načinske rečenice sa veznikom "kao što"*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 15/1, Beograd.
16. Pranjković, I. (1995) *Sintaksa hrvatskoga jezika (udžbenik za 3. razred gimnazije)*, Zagreb
17. Rivara, R. (1990) *Le système de la comparaison*, Paris.
18. Strihanova, L. V. (1983) *Stroenie nepolnosostavnoi poslesojuznoi časti v sravnitel'no-komparativnyh konstrukcijah*, Sintaksis predloženiya, Kalinin.
19. Težak, S., Babić, S. (1992⁷) *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb.
20. Veber Tkalčević, A. (1859) *Skladnja ilirskoga jezika*, Beč.

SUMMARY

Luka Vukojević

COMPARATIVE SENTENCES - A TYPE OF THE SENTENCES OF MANNER OR A SPECIAL TYPE

The paper deals with the grammatical status of comparative sentences and their relationship with the sentences of manner: Do the comparative sentences exist? Are they a type of the sentences of manner or a special structural and semantic type of adverbial sentences? The comparative clauses are analysed within the correlative syntactic system. Their structural, functional and semantic characteristics are investigated and described, especially the characteristics of those comparative sentences which express similarity. By some of their characteristics, comparative sentences are similar to relational sentence. All sentences described in traditional Croatian grammars as sentences of manner and comparative sentences or sentences of manner or comparative sentences are in this paper, considered comparative sentences. Only those sentences introduced by the subjunctors *tako da*, *tako što*, *time što* and *na taj način da/što* are regarded as the sentences of manner.

Marija Znika

NEKOLIKO NAČELNIH TERMINOLOŠKIH¹
NAPOMENA

(Kriteriji pri stvaranju i/ili zamjeni termina)

izvorni znanstveni rad

UDK: 801.3 : 001.4 : 808.62

U radu se analizira odnos jezičnoga sustava i njegovih terminoloških podsustava. Razmatra se i terminološka i neterminološka uporaba jezičnih znakova (primjeri tipa: slana voda - zasladena voda ≠ slatka voda - morska voda) kao i dopunska načela o kojima se mora voditi računa pri zamjeni jednoga termina drugim, a to su:

- uporabna prihvatljivost (detergent - deterđžent),

- terminološka ustaljenost (željezni oksid),

- postupnost pri doziranju termina (poličar, pristol, zupčanica...).

Upozorava se na nužnost suradnje između terminologa i jezikoslovaca da bi se dobili ne samo stručno dobro određeni termini nego i termini valjani kao jezične jedinice kojih su izraz i sadržaj usklađeni, i međusobno, i s pravilima hrvatskoga jezika, a koji se k tomu naslanjaju na hrvatsku terminološku tradiciju.

Primjećuje se da termin mora proći provjeru u općemu jeziku pri čemu će se semantički prezaliosni izrazi (ili izričaji) osjećati - izvan uporabe u struci - semantički prezaliosni, pa će se semantička zaliosnost u općoj uporabi morati smanjivati (primjer: zračna masa → zrak).

Pri zamjeni postojećih termina novima valja voditi računa o postupnosti, tj. o količini novih termina koji se uvode da se odjednom ne uvede previše novih termina jer bi tada došlo do smjene terminoloških jezika, a ne o promjeni unutar postojećega terminološkog sustava. To bi otežalo, ako ne i onemogućilo komunikaciju, a otvorilo bi i mogućnost manipulacija jezikom.

1. Lingvistički je nepobitna činjenica da terminološki sustavi jesu podskupovi svakoga od analiziranih jezika, pa tako i hrvatskoga promatranog kao skupa znakova, kojih je prvenstvena zadaća da služe kao sredstvo sporazumijevanja. Ako je tome tako, iz toga slijedi zaključak da se svaki termin može promatrati s dvije razine: s razine podskupa i s razine skupa, odnosno s terminološke i s općejezične razine. Ti se kriteriji moraju imati na umu i pri stvaranju novih termina i pri zamjeni postojećih, pa svaki termin mora proći oba stupnja provjere: i terminološki i općejezični.

1 Poticaj za ovaj rad došao je iz rada na terminološkim tekstovima Državnoga zavoda za patente, danas Državnoga zavoda za intelektualno vlasništvo.

Načelna je i isto tako odavna poznata činjenica da svaka struka ima potrebu i pravo stvarati nove termine za civilizacijske potrebe, nova dostignuća. Značenje termina, opseg njegova pojma i definicija u nadležnosti su dotične struke koja stvara novi termin ili zamjenjuje postojeći. Ona pritom pronalazi i što prikladniji izraz koji bi trebao najbolje odraziti željeni sadržaj.

U vrijeme velikih tehnoloških promjena povećava se i potreba za novim terminima, za redefiniranjem ili zamjenom postojećih. Nije rijedak slučaj da za jedan termin, točnije za jedan sadržaj termina, postoji više konkurentnih izraza. Od više takvih termina u struci će ostati onaj koji bolje odražava željeni stručni sadržaj i koji je jezično prihvatljiviji, a to znači pravilniji i sustavniji, koji nudi mogućnost izvođenja barem pridjeva i glagola, koji dakle nije izolirana riječ u sustavu, nego ima svoje tvorbeno gnijezdo.²

2. Poseban su problem termini kad izrazom termina nije obuhvaćen cjelokupan sadržaj pojma, nego samo njegov dio. Najočitiji su takvi primjeri tipa: *krojač*, *brijač*.³ *Krojač* bi po tvorbenoj preoblici bio 'onaj koji kroji', *brijač* 'onaj koji brije'. Međutim, jasno je da tako određen opseg pojma *krojač* nije potpun, tvorbeno ga preoblika ne odražava u potpunosti, već djelomično, jer iz iskustva znamo da *krojač* i kroji i šije odjeću, a da *brijač* i brije i šiša. Ako se dakle stvorenim terminom ne može odraziti cjelokupan željeni sadržaj, odražava se njime barem dio toga sadržaja koji poput signala upućuje na onaj drugi, neizrečeni, nerealizirani, ali svima govornicima dotičnoga jezika razumljiv dio. To opet potvrđuje znano da termin, bez obzira na tvorbeno preobliku, obuhvaća one sadržaje koje mu njegovi tvorci daju, jezična norma potvrdi kao pravilne i usklađene s danim jezikom i jezična praksa u danomu jeziku prihvati.

3. Promatra li se jezik kao konvencijom utvrđen sustav znakova⁴, a lingvistika nudi tu mogućnost kao jednu od definicija jezika, onda je i svaki jezični znak nužno isto tako konvencijom utvrđena jedinica. Budući da je i svaki termin dio jezičnoga sustava, dakle znak, to znači da su i termini konvencijom utvrđeni i, u idealnom slučaju, obuhvaćaju izrazom ni manje ni više, nego upravo onoliko sadržaja koliko dotična struka želi. Međutim, jezična zbilja, pa otuda i terminološka, rijetko pokazuje takve idealne odnose.

Potkrijepit ćemo tvrdnju primjerima tipa *slatka voda*, *morska voda*. Sam izraz *slatka voda*, izvan konteksta, dvoznačan je:

- ima neterminološko i
- terminološko značenje.

U neterminološkom značenju njime se označuje 'voda u kojoj ima sladora, koja je zaslađena'. To se, dakle, značenje sastoji od dvije jezične jedinice: atributa *sladak* i imenice *voda*, koje se uvijek mogu rastaviti. Taj je izričaj u opoziciji s izričajem *neslatka voda*, 'voda koja nije zaslađena, u kojoj nema sladora'.

2 Toga se načela držao jedan od najvećih hrvatskih nazivoslovaca B. Šulek, što se najbolje vidi u njegovu *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenoga nazivolja*, Zagreb, 1874.-1875. npr. s.v. *dobit*, *dobitak*, *dobiti*, *dobitljiv*, *dobitljivac*, *dobitljivost*, *dobitni*, *dobitnik*, *dobitonosan*.

3 Slični su i primjeri: *slana voda*, *slatka voda*. *Slatka voda* može biti i *neslatka* jer nema u njoj sladora, a u opoziciji je sa *slana voda*, o čemu dalje.

4 Usp., uz ostalo, R. Katičić, *Jezikoslovnii ogledi*, ŠK, Zagreb, 1971., str.18; isti, *Novi jezikoslovnii ogledi*, ŠK, Zagreb, 1986., str. 11.

U drugom nama zanimljivom terminološkom značenju *slatka voda* promatra se kao jedna nerazlučljiva cjelina, kao jedna jezična jedinica i ne stoji više u opoziciji s izričajem nezaslađena voda⁵, nego s izričajem *morska voda*, a jedna je od bitnih odlika te morske vode da je slana.

Preoblikom izraza *slana voda* dobivamo da je to 'voda u kojoj ima soli', a preoblikom izraza *morska voda* dobivamo da je to 'voda koja se odnosi na more'. Iz iskustva se zna da je ta morska voda slana. Po tom se onda dominantnom obilježju izraz *morska voda* i može shvatiti kao antonim izraza *slatka voda* kao dvočlanog termina. Kaže li se *slana morska voda*, zna se da toj vodi nije dodana sol, nego je slanost jedno od njezinih tipičnih, invarijantnih⁶ obilježja, ono po čemu se ona raspoznaje od drugih voda. Ako se zna da je slanost invarijantno obilježje *morske vode*, onda je ono po obavijesnom načelu semantički zalihosno, pa se stoga u uporabi izostavlja, čime se zadovoljava uvjet ekonomičnosti u jeziku.⁷ Zato se i govori samo o *morskoj vodi*, a razumijeva se da je slana. Jedan od važnih čimbenika u jeziku jest i jezična ekonomičnost: s najmanje mogućih sredstava izreći sve bitno, odnosno izostaviti sve nebitno, kako nam to djelomice ilustriraju i analizirani primjeri.

4.Svaki jezični sustav ima svoje zakonitosti koje se temelje i na logičnosti odnosa jedinica u njemu. Ali nijedan prirodni⁸ jezik nije logika. Stoga u jezičnom sustavu ne možemo uvijek očekivati logično predvidive odnose: ako ovo, onda ono, ako *brijač*, onda 'onaj koji brije'. U jeziku često postoji i odnos disjunkcije, pa i odnos inkluzije. To je čest izvor nesporazuma⁹ između terminologa i jezikoslovaca.

Pri analizi termina nameće se i ključno pitanje: Tko odlučuje o pravilnosti termina? Odgovor razumijeva suradnju najmanje dviju skupina: stručnjaka dotične struke koji nastoje pronaći najbolji izraz i najtočnije definirati jedan odsječak nejezične¹⁰ stvarnosti i jezikoslovaca¹¹. Stručnjaci nastoje značenje termina odrediti tako da bude po mogućnosti

5 Takva je npr. i *slana voda* 'voda u kojoj ima soli'.

6 M. Znika, *Odredenost i brojivost*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, knj. XVII, Zagreb, 1992., str. 285-297.

7 Ako je slanost morske vode umanjena dotokom riječnih voda ili podzemnim izvorima, govori se o *bočatoj vodi*.

8 Umjetni jezici imaju svoje zakonitosti, a većinom i manji broj jedinica, pa su odnosi među tim jedinicama često manje slojeviti nego oni u prirodnim jezicima u kojima riječi uz to mogu biti i višeznačne, što dodatno usložnjuje njihove međusobne odnose.

9 Jedan od primjera takva nesporazuma jest onaj nastao zbog riječi *padalina*, *oborina*. Spor je nastao oko toga da li kiša pada ili se obara, jer ako pada, tvrde jedni, onda je samo *padalina*, a ako se obara, onda je samo *oborina*. Jasno je da je to primjer tipa *krojač*: kiša pada, ali se, kažu meteorolozi, i obara, pa može biti i *oborina*, što je i bio uobičajeni naziv posljednjih stotinu godina.

10 Jezični stručnjaci čine to za jezičnu stvarnost.

11 Lj. Jonke, pišući o pojedinačnim jezičnim nedoumicama, dotakao se i problema termina: "Kad god postoje neke srodne narodne riječi koje u terminologiji poprimaju neka specijalna značenja, za određivanje tih specijalnih značenja mjerodavni su u prvom redu stručnjaci dotične struke... Pri svim dakle terminološkim problemima potrebna je suradnja stručnjaka i jezikoslovaca. Samim stručnjacima prijeto često opasnost da se ogriješe o jezičnu pravilnost, a samim jezikoslovcima može se desiti da zalutaju zbog nedovoljna poznavanja dotične struke pa da

jednoznačno, da se značenja dvaju termina ne preklapaju, da su razlučena, diskretna. Kad je koji termin dobro određen i za nj se pronašao prikladan izraz, pa se on i svojim izrazom i sadržajem dobro uklapa u određeni terminološki sustav koji je jedan od podsustava svakoga prirodnog jezika kao (nadređenog) sustava, riječ sada (u našim okolnostima) moraju imati i jezični stručnjaci koji će provjerom izraza i sadržaja i provjerom *valjanosti termina kao jezične jedinice* potvrditi njegovu pripadnost ne samo dotičnom terminološkom sustavu kao podskupu dotičnoga jezika, nego i jeziku samomu čiji je taj podskup dio. Ako je riječ o višeznačnim riječima ili izrazima, bitno je znati da li je neki izričaj upotrijebljen terminološki ili nije, što nam može pokazati kontekst. Kontekstom se većinom može dokinuti dvoznačnost što ponekad nastaje iz mogućnosti dvovrne uporabe istoga izraza, a ona izlazi iz njegove dvoznačnosti ili višeznačnosti, u našem primjeru neterminološke i terminološke uporabe riječi *slan* i *sladak*. U tu svrhu mogu poslužiti i antonimi koji nam mogu signalizirati o kojemu je značenju ili o kakvoj je uporabi riječ: o terminološkoj ili neterminološkoj.¹²

5. Analizirani primjeri pokazuju nužnost udovoljavanja uvjetima koji se postavljaju svakomu terminu¹³, a to su, uz ostale već opisane, i ovi:

- sadržajna određenost (determiniranost)
- izrazna pravilnost.

Prednost je svakoga termina ako je uz to:

- jednoznačan, barem u istoj struci, i
- značenjski neproziran.

Svaki bi termin morao biti tako definiran da se isključi neodređenost, morao bi biti **jednoznačan** da svojim značenjem ne asocira čitavu lepezu ni općejezičnih značenja¹⁴ ni strukovnih značenja (ili bar jedno od njih - primjer *slatka voda*) ili jedno vrlo široko značenje¹⁵.

donesu jezično pravilna, ali stručno neprecizna ili neprihvatljiva rješenja." (*Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1964., str. 93-94.)

12 Slatkovodno ribarstvo : morsko ribarstvo.

13 Razmatrajući prednosti i nedostatke domaćega nazivlja, M. Mihaljević (*Računalno nazivlje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., str 115-167) navodi ove kriterije: mogućnost izvođenja, duljina naziva, preciznost (domaći nazivi nisu ništa manje precizni od stranih jer ime je pridružena ista definicija), zapamtljivost (domaći se nazivi lakše pamte), prozirnost (neprozirni nazivi prikladniji su za nazive od prozirnih), jednoznačnost (ne traži se apsolutna jednoznačnost, već jednoznačnost uvijek u jednoj struci), uklapanje u jezični sustav (strani se naziv teže uklapa u jezični sustav). Pri prihvaćanju naziva bitnu ulogu ima i mistifikacija (strane riječi zvuče tajanstvenije i privlačnije) te širenje kruga korisnika (domaće nazivlje lakše uče oni niže obrazovani).

14 Tako se npr. za *kateter* u medicinskoj terminologiji predlagalo *cjevčica* i (*cijevka*), a tim se izrazom označavalo u istoj struci i slamku za pijeње soka i hranjenje bolesnika, i kateter za angiografiju, i kateter za izvlačenje urina, i dren za drenažu rane, da ne spominjemo još i općejezično značenje riječi *cjevčica* 'mala cijev', koja još kao termin dolazi i u strojarstvu.

15 Primjer za to predložena je hrvatska zamjena *oslušivanje* za iz latinskoga preuzet medicinski naziv *auskultacija*. Značenjski opseg te riječi neusporedivo je uži i označuje u struci 'ciljano oslušivanje određenih tjelesnih sustava radi utvrđivanja zdravstvenoga stanja i postavljanja dijagnoze'. (Medicinska enciklopedija Leksikografskog zavoda definira taj pojam ovako:

Značenjska se neprozirnost u prvi tren čini zaprekom razumijevanju, ali primjeri iz računalstva pokazuju da su neprozirni termini vrlo prihvatljivi upravo time što ne asociraju ništa poznatoga, već ih se mora naučiti u određenom značenju.

Ako se termin k tome **sastoji od jedne riječi** ili od što manjeg broja riječi, ako dakle izriče, a ne opisuje dano značenje i ako je k tome kratak, na putu je da bude ne samo terminološki nego i općejezično prihvatljiv, npr. umjesto:

lim koji ne hrda → *nehrdajući lim*

posuda koja je stalna (postojana) na vatri → *vatrostalna posuda...*

dalekopisac 'telefaks' → *faks*.

Pretpostavimo li da neki termin dobro odražava definicijom opisan željeni sadržaj i da mu je struka našla prikladan izraz, taj termin ipak mora proći **provjeru u općemu jeziku** jer pripada podskupu jezika kao skupa. Što to stvarno znači? To znači da termin mora biti usklađen s pravilima određenoga, ovdje hrvatskoga, jezika. Poželjno je da **ima oslonac u hrvatskoj terminološkoj tradiciji** (ako je riječ o strukama koje takve tradicije odavna imaju, kao npr. kemija, fizika, botanika i dr.) i da se od toga termina mogu tvoriti barem pridjev i glagol, što znači da može imati svoje **tvorbena gnijezdo**.

Znano je da se u hrvatskoj terminološkoj tradiciji nazive latinskoga podrijetla uzima bez latinskih imeničkih nastavaka *-us*, *-um* i sl. koji u latinskom jeziku upućuju na tip morfološke paradigme. Tako se u hrvatskoj terminološkoj praksi nazivi kemijskih elemenata uzimaju, u načelu, bez latinskoga deklinacijskog nastavka, dakle tvoreni nultim sufiksom:

Natrium → *natrij*

Kalium → *kalij* itd.

Kažemo u načelu jer je terminološko usustavljanje teklo ponegdje drukčije. Jedna je od mogućnosti ona kad je novi termin prevedenica bilo latinskoga bilo u drugim evropskim jezicima uobičajenoga termina:¹⁶

kisik ← *Oxygenium*

vodik ← *Hydrogenium...*

Drugu mogućnost ilustriraju primjeri tipa:

a) *ricinus*

b) *deterdžent*.

U primjerima tipa *ricinus* zadržan je latinski imenički nastavak *-us* iz nominativa jednine i na njega je jednostavno dodan hrvatski sufiks *nula* za označavanje nominativa jednine imenica muškoga roda, istovrstan s nastavkom latinskoga nominativa jednine. Došlo je do svojevrsne aglutinacije nastavaka: na latinski je nalijepljen i hrvatski. Slično se

"...oslušivanje, metoda fizikalnog pregleda; važna napose za dijagnosticiranje bolesti respiratornog i kardiovaskularnog sistema, a izuzetno i u dijagnostici bolesti abdominalnih organa." Zagreb, 1967., knj. 1., str. 364.) Stoga zamjena riječi auskultacija riječju oslušivanje nije moguća jer rezultira neodređenošću, nepreciznošću značenja (zbog širine značenja riječi oslušivanje), a to za terminološku uporabu riječi nije dobro.

16 Ovdje je vrlo vjerojatan (izravan ili neizravan) njemački utjecaj: *Sauerstoff*, *Wasserstoff...*, na što me upozorio prof. dr. M. Samardžija.

dogodilo i s riječju *hibiskus*, za koju je B. Klaić predlagao oblik *hibisk*, ali se riječ ipak ustalila s latinskim imeničkim nastavkom, dakle *hibiskus*.

Kad se govori o riječima tipa *deterdžent*, valja reći da se prilikom pojave te riječi u značenju 'prašak za pranje rublja' predlagalo oblik *detergent*, što je u skladu s oblikom kakav je u osnovi latinske riječi koja dolazi u ljekarništvu. Praksa je, međutim, odbacila i oblik *detergent* i njime izrečeni sadržaj 'čistilo' i prihvatila tu riječ prema približnom engleskom izgovoru: *deterdžent*¹⁷ i u novom značenju. Ti nam primjeri posvjedočuju još jednu bitnu činjenicu: **prihvatljivost predloženih termina u praksi**. I stručno najbolji termin koji je u skladu s pravilima hrvatskoga jezika ne mora biti upotrebnost prihvatljiv u struci i izvan nje. Struka ga može prihvatiti ili odbaciti i načiniti umjesto njega kakav drugi koji je nekim svojim odlikama prihvatljiviji od predloženoga. Zato je stvaranje termina ne samo težak nego vrlo često i nezahvalan posao jer rezultati mogu izostati, čemu uzrok može biti raskorak između zahtjevnosti jezičnoga sustava i prakse. Primjere za to nudi nam kemijsko nazivlje. Tradicija tu nudi *bakreni oksid*, *željezni oksid* i sl., a kemičari predlažu tvorence sa sufiksom *-ev/-ov* (aluminijev, natrijev, barijev, kalijev i sl.).¹⁸

Pri izboru između dvaju konkurentnih termina, dviju riječi približno jednako prikladnih da budu termini, ne može se zanemariti vremenska dimenzija. Većina prirodnih jezika ima dužu ili kraću povijest, pa tako i termini u njima. Mora se znati koji je od termina stariji i koji je duže vrijeme bio u uporabi, koji dakle ima dužu tradiciju u dotičnoj struci. Tako se pri analizi spomenutih kemijskih termina ne može zanemariti činjenica da su sporni termini tipa *bakreni*, *željezni* duboko ukorijenjeni u struci. Pri zamjeni jednoga termina drugim nužna je **strpljivost i postupnost**, a to je još jedna odlika jezičnoga sustava: on ne trpi naglih promjena i lomova. Uvođenje mnoštva novih oblika, u biti, znači ne **promjenu u jeziku** radi usustavljanja onoga što strši iz sustava, nego **smjenu jezika**¹⁹, zamjenu jednoga jezičnoga sustava drugim. Takav nagao prijelaz opasnost je za sporazumijevanje jer ga može ne samo otežati nego i dokinuti. Stoga je pri zamjeni postojećih termina novima potrebna **mjera**. Valja dobro odvagnuti odnos između staroga i novoga, a pri stvaranju novih termina potreban je oprez pri izboru i sadržaja i oblika da bi termin mogao biti prihvaćen i u struci i u općem jeziku. Osim toga, nagla smjena jezika otvara mogućnost **manipulacije jezikom** jer govornike dijeli na one "upućene" koji znaju novo i one "neupućene" koji to ne znaju.

6. Dok je riječ o terminima koji se rabe isključivo u nekoj struci, oni mogu funkcionirati čak i ako nisu jezično najbolje oblikovani ili ako su i semantički previše zalihosni (primjer: *zračna masa* umjesto manje zalihosnoga *zrak*, dok se njime barata samo

17 O tome se pisalo i u "Jeziku" (God. VI./1957./ br. 2, str. 58), a Lj. Jonke rezimira raspravu ovako: "... za moderne kemijske proizvode možemo bez zazora upotrebljavati riječ *deterdžent* prema približnom engleskom izgovoru" (Književni jezik u teoriji i praksi, str. 89-90).

18 Kemijska struka predlaže usustavljanje pridjevskih oblika i zamjenu "spornih" primjera na -ni onima s *-ev/-ov*. No praksa se za sada tome opire jer bi se narušilo jedno od terminoloških načela, a to je ne mijenjati ustaljeni termin bez velike potrebe.

Struka može u udžbenicima i priručnicima nasilno propisivati i jezično neprihvatljive oblike, kao npr. u kemijskom nazivlju nominativne tvorbe u obliku polusloženica (po uzoru na druge jezične sustave) tipa: *željezo-2-oksidi*. Takve su tvorbe ruglo u hrvatskom jeziku jer ostupaju od pravila hrvatskoga jezika i od hrvatske terminološke tradicije, pa bi ih valjalo, makar i propisom, dokinuti.

u meteorologiji). Međutim, kada se ti termini namjenjuju uporabi i izvan struke, jezične se zakonitosti moraju više poštovati: jezična ekonomija ne trpi pretjerane zalihosti ni na kojem planu, pa ni na planu značenja. Stoga se u općejezičnoj uporabi izrazi poput *zračna masa*, slično kao *ženska žena*, *mokra voda*, osjećaju svaki na svoj način zalihosni, pa se iz njih izostavlja sve zalihosno: *masa*, *ženska*, *mokra*, a zadržava ono obavijesno: *zrak*, *žena*, *voda*.

7. Sve izloženo možemo sažeti u zahtjeve koji se postavljaju svakom terminu:
 1. dobro odražavanje željenoga sadržaja (značenjska diskretnost),
 2. jednoznačnost u okviru iste struke,
 3. izrazna pravilnost koja izlazi iz pravila dotičnoga, ovdje hrvatskoga jezika,
 4. mogućnost izvođenja novih oblika (tvorbena gnijezdo),
 5. oblična jednostavnost (jednočlani izrazi prikladniji su od nejednočlanih),
 6. kraćina termina (kraći termin ima prednost pred onim dužim),
 7. uporabna prihvatljivost (provjera u praksi - ni najbolje načinjen termin ne mora biti prihvaćen u praksi),
 8. terminološka ustaljenost, naslanjanje na hrvatsku terminološku tradiciju (česta promjena izraza ili sadržaja termina ili promjena i izraza i sadržaja otežava razumijevanje),

8. postupnost pri doziranju novih termina ili pri zamjeni postojećih (istodobno uvođenje mnoštva novih termina ugrožava sporazumijevanje i zapravo je na putu da preraste u uvođenje novoga terminološkoga sustava, pri čemu je stari naglo potisnut novim).

Ta načela valja imati na umu posebno sada kada je prilika da se slobodno stvaraju novi ili zamjenjuju postojeći neadekvatni termini. Odgovornost stručnjaka pojedinih struka i lingvista za stvaranje stručno i jezično valjanih i upotrebljivih termina time je još veća, a propusti još očitiji.

LITERATURA

1. Babić, Stjepan: *Nacrt smjernica (uputnika) za izradu terminoloških rječnika*. Referat na 1. terminološkom skupu održanom u JAZU 1982.
2. Babić, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU i Globus, Zagreb, 1986.
3. Barić, Eugenija i dr.: *Hrvatska gramatika*, III. izd., ŠK, Zagreb, 1995.
4. Barić, Eugenija i Lukenda, Marko: *Pridjevske tvorence u višočlanim terminima*, Književni jezik, god. 15, br. 2, Sarajevo 1986., str. 107-116.
5. Brozović, Dalibor: *O normiranju terminologije u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Jezik, god. 6, br. 5, Zagreb, 1958., str. 143-153.
6. Jonke, Ljudevit: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb, 1974.
7. Katičić, Radoslav: *O purizmu*, Jezik, god. 21, br. 3-4, Zagreb, 1974., str. 84-90.
8. Lukenda, Marko: *Osnovni kriteriji pri uspostavljanju stručnih termina*, Rasprave Zavoda za jezik, knj. 8-9, Zagreb, str. 63-70.

9. Mamić, Mile: *Temelji hrvatskoga pravnog nazivlja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
10. Mihaljević, Milica: *Hrvatsko računalno nazivlje*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.
11. Mihaljević, Milica: *Još o nazivu i terminu, nazivlju i terminologiji*, Jezik, god. 33, br. 1, Zagreb, 1986., str. 26-27.
12. Peti, Mirko: *Terminologizacija*, Rasprave Zavoda za jezik, knj. 6-7, Zagreb, 1980.-1981., str. 227-239.
13. Simeon, Rikard: *Sintagma kao jezična jedinica*, Suvremena lingvistika, br. 2, Zagreb, 1963., str. 34-63.
14. Simeon, Rikard: *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, MH, Zagreb, 1969.
15. Šulek, Bogoslav: *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, Zagreb, 1874.-1875.

SUMMARY

Marija Znika

A FEW PRINCIPLED TERMINOLOGICAL NOTES

The author is analysing a relation of the language system and its terminological subsystems. The terminological and non-terminological usage of language signs is being considered (in examples: salted water - sweetened water = fresh water - sea water) as well as additional principles which must be taken care of when alternating one term with the other: usage acceptibility (detergent - deterđent) terminological establishness (željezni oksid) graduality in dosing terms (političar, pistol, zupčanica...). Attention is being drawn to the need of cooperation between a terminologist and a linguist in order to have not only professionally well defined terms, but also the terms valid as language units, which expressions and utterances are mutually coordinated with the rules of the Croatian language being based on the Croatian terminological tradition. One can notice that a term must be verified in a general language where semantic too redundant expressions (and utterances) will be - not in professional usage - semantically too redundant, so that semantic redundancy will have to be decreasing (example: air mass - air). When substituting existing terms with new ones, it is necessary to take care of graduality, that is, of the number of new terms being introduced, so that a great number of new terms should not be introduced at once, as the shifting of terminological languages takes place, and not only shifting inside the existing terminological system. That would prevent and even make communication impossible and open possibilities of manipulating with a language.

Sanja Vulić

O NEKIM PUČKIM IMENIMA BLAGDANA SILVESTROVA I NOVE GODINE

izvorni znanstveni rad
UDK 398.332.42 : 801.3

Na osnovi potvrda iz sedamdesetak hrvatskih mjesnih govora pučka se imena blagdana Silvestrova i Nove godine mogu podijeliti u tri osnovne skupine: 1) imena u međusobnom antonimnom odnosu, 2) imena nastala prema imenima važnijih blagdana u čijoj su osmini, 3) imena sanktoremskog podrijetla.

S obzirom na sveopću popularnost blagdana Stare i Nove godine logično je da nema mjesnih govora u kojima se ne bi rabila imena tih dvaju blagdana, a ta se imena, kao i inače na hrvatskom govornom području, ostvaruju u različitim inačicama. Od leksičkih su inačica za blagdan Nove godine svakako najčešća imena *Novo leto* na kajkavskom i čakavskom govornom području te *Nova godina* na štokavskome, naravno u različitim dijalekatnim fonološkim varijantama. Dvojnost naziva *ljet* i *godina* nazočna je u hrvatskim govorima od starine. Obje su riječi praslavenskoga podrijetla, ali im značenje nije uvijek isto. U štokavskome narječju leksem *ljet*/*leto*/*lito* prvenstveno označuje 'godišnje doba', a riječ *godina* 'razdoblje od 12 mjeseci'. U čakavskome i kajkavskome narječju leksem se *leto*/*lito* rabi ne samo za oznaku godišnjeg doba nego i za oznaku razdoblja od 12 mjeseci, pa je u tim narječjima riječ *godina* postupno dobila značenje 'kiša' jer je temeljno, ishodišno značenje te riječi 'ugodnost, ugod', a polazni oblik *god* (*god* + sufiks *-ina* > *godina*).¹

Inačice leksema *ljet* prvenstveno su uvjetovane različitim refleksom jata, ostvarajem dvoglasa *e* > *ie*, otvorenijom ili zatvorenijom artikulacijom vokala *e* i *o* te različitim akcenatskim realizacijama, npr. *Nôvo lêt* (GP², SP³, SP^Š, Ba), *Nuôvo liêt* (Ras, Ot, Paj, Či, Kl, Co, Tr, Pan, NSG, BS, HJ, Ču, NSS), *Nôvo liêt* (Fr, Mj, Fi, Ge, Šu, VB, MB, Lon, Muč,

1 Vidi: Petar Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 1, Zagreb 1971, str. 583 i 584.

2 Vidi: Stjepko Težak: *O gramatičkom rodu sanktorema u nekim čakavsko-kajkavskim govorima*, Zbornik u čast Petru Skoku, Zagreb 1985, str. 492.

3 Sve podatke uz koje nije naveden poseban izvor prikupila sam osobnim terenskim istraživanjem.

DP, Kal, Un), *Nôvo lèto* (Ce⁴, Pi), *Nôvo lèto* (Pož⁵), *Nôvo lèto* (KP, PS), *Nôvo lèto* (Mač⁶), *Nôvo ljièto* (SM), *Nôvo ljeò* (Ž⁷), *Nôvo lèto* (Gr⁸), *Nôvo lito* (Ru, Ban, Če) itd.

Blagdansko ime *Novo leto* zabilježio je i P. Tijan u senjskom govoru (bez informacije o izgovoru).⁹ To su ime rabili i stariji hrvatski pisci, npr. N. Nalješkić (*Novo ljeò*) i J. Kavanjin (*Novo lito*).¹⁰ Slovenci također rabe ime *Novo leto*.¹¹

Leksička inačica *Nova godina* uobičajena je na štokavskome području, npr. *Nôva gôdina* (L), *Nôva gôdina* (Pos, Du, Kr, Rad¹², Kar, Ne, Vo, Klo, Lu, Rav, Re¹³). Taj se posljednji ostvaraj rabi i u čakavskim govorima pod većim ili manjim štokavskim utjecajem, npr. u Orebiću na Pelješcu, u Vinišćima kod Trogira, na otoku Drveniku Velom, u Tkonu na Pašmanu te kao inačica *Nôva gôdna* s redukcijom zanaglasnog *i* u tronarječnome govoru sela Zagorja kod Ogulina (zaselak Ivanci). U Starome Gradu na Hvaru rabi se u novije vrijeme inačica *Nôvo godišće* sa sufixom *-išće* (s refleksom *šč* praslavenskoga skupa **stj* što je karakteristično za čakavsko narječje).

Osim imena *Novo leto* rabi se i leksička inačica *Mlado leto*, i to rjeđe na kajkavskome području (npr. u Molvama u Podravini *Mlâdo lèto*), a češće u čakavskome. Fonološke su inačice uvjetovane različitim refleksom jata, artikulacijom vokala od otvorenoga *a* do promjene boje vokala u zatvorenom pravcu, tj. realizacije vokala *o*, te različitim akcenatskim značajkama, npr. *Mlâdo lèto* (K¹⁴, Dob, Gar, Om, Nj), *Mlâdo lèto* (Gr), *Mlâdo lèto* (SV, Dub), *Mlâdo lito* (Ko), *Mlâdo lèto* (Su), *Mlâdo lito* (Vr), *Mlâdo lito* (Je, SG) itd. Blagdansko ime *Mlado leto* zabilježio je i B. Širola¹⁵ u Novalji te L. Vlahov u Šepurini na otoku Prviću¹⁶ (obojica bez informacije o izgovoru). To se ime može čuti i u štokavskim govorima bačkih Hrvata.¹⁷ Stariji hrvatski pisci također su rabili to ime u značenju 'prvi dan nove godine', npr. *Mlado lito* (M. Marulić, H. Lucić, A. Kanižlić i mnogi drugi)¹⁸, a isto tako i stariji leksikografi, npr. *Mlado ljeò* (Della Bella), *Mlado leto* (P. Vitezović)¹⁹, *Leto mlado* (I. Belostenec)²⁰.

4 Za podatke iz Ceranščine zahvaljujem kolegici Orijadi Matiki.

5 Vidi: Težak, str. 492.

6 Vidi: isto, str. 494.

7 Vidi: Milko Popović, *Sintaksa i rečnik žumberačkog dijalekta*, Zagreb 1941, str. 37.

8 Za podatke iz Grobnika zahvaljujem prof. dr. Ivi Lukežić.

9 Pavao Tijan: *Senjske štorije i čakule*, Zbornik za narodni život i običaje hrvatskoga naroda, Zagreb 1940, str. 241.

10 Vidi: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU (dalje u bilješkama AR), sv. 25, str. 258.

11 Vidi: Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev*, knj. 2, Ljubljana 1989, str. 423.

12 Za podatak zahvaljujem doc. dr. Milanu Nosiću.

13 Vidi: Stjepan Krpan, *Hrvati u Rekašu kraj Temišvara*, Zagreb 1990, str. 144.

14 Za sve podatke s otoka Krka zahvaljujem prof. dr. Mariji Turk.

15 Božidar Širola: *Novalja na Pagu*, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 31, sv. 2, Zagreb 1938, str. 128.

16 Lovre Vlahov: *Dalmatinski pučki ričnik*, Zagreb 1996, str. 119.

17 Vidi: Ante Sekulić: *Bački Hrvati*, Zagreb 1991, str. 319.

18 Vidi: AR, sv. 25, str. 258.

19 Vidi: isto, str. 256 i 257.

20 Ivan Belostenec: *Gazophylacium illyrico-latinum*, Zagreb 1740, str. 199.

Leksičke inačice *Novo ljeò* i *Mlado ljeò* imaju zajednički antonim *Staro ljeò*. Iz toga bi se suodnosa mogla pretpostaviti velika čestotnost uporabe imena *Staro ljeò*, pa i imena *Stara godina*. Međutim, terenske potvrde upućuju na drukčiji suodnos jer je u mnogim govorima blagdansko ime motivirano svetkovinom Sv. Silvestra pape koja je također datirana 31. prosinca. Ime *Silvestar* izvodi se iz latinskoga imena *Silvestris*, a povezuje se s pridjevom *silvestris* u značenju 'šumski' koje je izvedenica iz imenice *silva* u značenju 'šuma'.²¹ U štokavskim i kajkavskim govorima blagdansko ime (motivirano imenom Sv. Silvestra) ponekad je nastalo poimeničnjem odnosnih pridjeva izvedenih iz svečeva imena sufixom *-ovo*, npr. *Silvēstrovo* (L), *Silvēstrovo* (KP), odnosno sufixom *-ova* u čakavskim govorima, npr. *Silvēstrova* (Banj, Tk) ili *Silviēstrova* - s diftongizacijom *e > ie* (Fi, Kl). U Slovenaca je to blagdansko ime općeprosireno (npr. *Silvēster* ili *Silvēstrovo*, *Silvēstrov večer* ili *Silvēstrski večer*, *Silvēstrsko noć*), a rabe i izraz *silvestrovánje* u značenju 'svečano čekanje nove godine'.²² Kratko *i* u klasičnolatiniskome imenu *Silvester* u našim je govorima ponekad reflektirano u *a* (*Silvestar > Salvestar*)²³, pa odatle npr. inačica *Savlēstrova* (Ce) s disimilacijom *š - š > s - š* i metatezom *lv > vl*.

Često je sâmo blagdansko ime poistovječeno sa svečevim imenom, npr. *Silviēster* (Ras, Ot, Paj, Co, Ci), *Silviēstar* (Muč, Ču), *Silviēstr* (Ge, BS, HJ), *Silviēstr* (Un, Fr, NSS), *Silvēstov* (Kar, Vo, Klo, Lu) itd. U čakavskoj se Šepurini večer uoči Nove godine nazivlje *Savistar*.²⁴ U tom je imenu reduciran fonem *l*, a također je došlo i do promjene *ē > i*.

Blagdansko je ime često izraženo i svečevim imenom u kombinaciji s pridjevom *sveti*, npr. *Svēti Silvēstar* (SPŠ), *Svēti Šalvēstar* (u čakavskoj Komizi), *Sviēti Silviēstar* (NSG), *Svēti Savlēstar* (Ce) itd. Na otoku Drveniku Velom ime *Svēti Šalve* izvedeno je iz skraćene osnove sufixom *-e*. I bratimi Bratimščine Duha Svetoga iz Splita (1504-1940) također su štovali *Dan s. Silvestra*.²⁵

Zbog tako velike rasprostranjenosti te leksičke inačice druga inačica *Staro ljeò* rabi se znatno rjeđe, npr. *Stâro lèto* (K, Šo, Om, Dob, Gar, Nj, GP, Pi), *Stârô lèto* (Gr), *Stâro lèto* (SV, Dub, Pož), *Stâro lèto* (Mo), *Stâro lèto* (PS), *Stâro lèto* (Mač), *Stâro ljièto* (SM), *Stâro lèto* (Baj), *Stâro lièto* (Fr, Mj, Fi, Šu, MB, Lon, DP, VB, Tr), *Stâro lito* (Ban, Ru) itd. Inačicu *Staro leto* (bez informacija o izgovoru) zabilježio je u Moslavini I. Štrokač.²⁶ To ime također rabe i Slovenci.²⁷

Kao što navedenim primjerima inačica imena *Novo leto* i *Mlado leto* nije čest antonimni par *Staro leto*, isto tako navedenim inačicama leksema *Nova godina* nije uvijek antonimni par blagdansko ime *Stara godina*. To se ime javlja u svega nekoliko inačica: *Stâra gôdina* (Po, Du, Or, Kr), *Stâra gôdina* (Vi, Tk), *Stâra gôdna* (Iv) te *Stuâra gôdina* (Ka). Ime *Stara godina* zabilježio je S. Krpan u selu Rekašu u Rumunjskoj. Rekašani također poznaju i ime *Mlado leto* koje im je preko pjesama stiglo iz hrvatskih krajeva.²⁸ Za razliku

21 Vidi: Janez Keber, *Leksikon imen*, Celje 1996., str. 433-434.

22 Isto, str. 434.

23 Vidi: Skok, knj. 3., str. 235.

24 Vidi: Vlahov, str. 168.

25 Vidi: Radovan Vidović: *Rukopisna zbirka čakavskih stihova splitske Bratimščine Sv. Duha*, Čakavska rič 2, Split 1985, str. 42.

26 Ivo Štrokač: *Narodni običaji u Moslavini*, Kaj, god. XXIV, br. 4, Zagreb 1991.

27 Vidi: Kuret, str. 423.

28 Krpan, str. 144.

od imenâ Staro ljeto/Stara godina imena Novo/Mlado ljeto i Nova Godina nisu imala gotovo nikakvu konkurenciju u vjerskom imenu kao što je bio slučaj sa Sv. Silvestrom i Starom godinom. Naime, na 1. dan siječnja Crkva se u prošlosti spominjala obrezanja Isusova, a danas je prvi dan u godini svetkovina Marije Bogorodice.²⁹ Međutim, ni staro ni novo ime nikada nisu "izišli" iz kalendara i liturgijskih knjiga i tako zaživjeli u pučkim nominacijama. Upravo je to glavni razlog nesrazmjernom odnosu imena Novo/Mlado i Staro ljeto, odnosno Nova i Stara godina.

Drugi tip antonimnih odnosa spomenutih blagdanskim imena sačinjavaju imena motivirana datumima slavljenja tih blagdana. Zanimljivo je da je vrlo teško naći oba člana antonimnoga para u istome govoru. Tako se npr. stariji Splitsani sjećaju imena *Počelo*³⁰ za oznaku prvoga dana, tj. početka nove kalendarske godine, ali to ime u splitskome govoru nema svog antonimnog para. Isto tako antonimnoga para nemaju ni štokavska imena *Svrgodište* u Gornjim Andrijevcima³¹ i Varošu³² u Slavoniji te u bačkih Hrvata koji usto još rabe i inačicu *Svrgodina*.³³ Ta su imena također motivirana datumima samih blagdana i označuju zadnji dan, tj. svršetak kalendarske godine. Ta su imena etimologijski povezana s riječju *vrh* koja je praslavenskoga podrijetla, a iz nje je izvedena riječ *sorha* u značenju 'kraj, konac'³⁴, tj. *s vrha = s kraja*. Odatle i Kašićeva sintagma *Svrha od godišta* za završetak godine.³⁵ Na temelju tih primjera vrlo je jednostavno tvorbeno raščlaniti imena *Svrgodište* i *Svrgodina*. Oba su imena složenice s reduciranim fonemom *h* u prvome dijelu složenice, a u drugom se dijelu razlikuju samo po sufiksima (*-ište* i *-ina*). Iz istoga je korijena nastalo i ime *Završena godina* (Rav), kao i Belostenčev primjer *Zvršeno godišće*.³⁶

U Starome Gradu na Hvaru rabi se inačica *Kūnji od godišča* koja se značenjski poklapa s prethodnim primjerima. To je ime povezano s praslavenskom imenicom **kon* koja je isprva značila 'kraj' na početku i na svršetku, kao npr. u frazi *od kona do kona* u značenju 'od početka do kraja'.³⁷ Odatle se poslije razvila i riječ *konac* u značenju 'kraj'. Toj posljednjoj skupini pripadaju i imena *Zādñji dān lēta* (SP) i *Zadnji dan godišča*.³⁸

Posebnu skupinu sačinjavaju imena Stare i Nove godine motivirana odnosom tih blagdana prema blagdanima Badnjaka i Božića. Naime, u katoličkoj je tradiciji uobičajeno slavljenje osmine svih većih blagdana, pa je tako npr. u južnohrvatskim govorima uobičajeno nazivati osminu Uskrsa *Mali Uskrs*, odnosno *Mali Vazam*. Sukladno tome, u kijeveskom govoru u Dalmatinskoj zagori³⁹ te u bačkih Hrvata⁴⁰ Nova se godina, kao

29 Vidi: Jeronim Šetka: *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split 1976, str. 50.

30 Vidi: Tonko Radišić: *Ričnik spliskog govora*, Santa Barbara (California) 1991, str. 44.

31 Vidi: Stjepan Krpan: *Narodna starina Gornjih Andrijevača*, Slavonski Brod 1990, str. 217.

32 Vidi: Luka Lukić: *Varoš, Narodni život i običaji, Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 26, sv. 2, Zagreb 1926.

33 Vidi: Sekulić, str. 334.

34 Vidi: Skok, knj. 3, str. 624.

35 Vidi: AR, sv. 72, str. 391 i 394.

36 Vidi: Belostenec, str. 108.

37 Vidi: Skok, knj. 1, str. 315 i AR, sv. 19, str. 253.

38 Vidi: Širola, str. 133.

39 Vidi: Vesna Čulinović-Konstantinović: *Život i socijalna kultura stočarskog stanovništva pod Dinarom*, Zbornik za narodni život i običaje, knj. 51, Zagreb 1989, str. 163.

40 Vidi: Sekulić, str. 327.

osmina Božića, nazivlje *Mali Božić*. To je ime zabilježio i J. Šetka⁴¹, kao i ime *Mladi Božić*⁴². Vladimir Mažuranić rabi izraz *osmina po Božiću za Novu godinu*.⁴³

U nekim se istarskim govorima rabi ime *Mala Vilija Božja*⁴⁴ kao osmina Badnjaka jer se u tim govorima Badnjak nazivlje *Vilija Božja* (prema latinskome *vigilia* u značenju 'bdijenje'). Vjerskim je običajem motivirano i ime *Zahvaljenje* za Staru godinu koje se rabi u Vinišćima kod Trogira jer se toga dana u crkvama slavi svečana misa zahvalnica za proteklu godinu uz pjevanje laude "Tebe Boga hvalimo". Slovenci u Koruškoj blagdan Stare godine nazivaju *Bondranje* (prema njem. *Wandern* u značenju 'putovati' jer je to dan kada članovi obitelji, koji zbog rada žive odvojeno, putuju u posjet svojoj obitelji).⁴⁵

Navedeni primjeri upućuju na veću raznolikost pučkih imena Stare nego Nove godine.

KRATICE

1	Baj	Bajngrob (u srednjem Gradišću u Austriji)
2	Ban	Bandol (gradišćanskohrvatski Vlaha - štokavci)
3	Banj	Banjol (na Rabu)
4	BS	Bielo Selo (u sjevernom Gradišću - Haci)
5	Ce	Ceraščina (područje jugoistočno od Žminja u središnjoj Istri)
6	Ci	Cindrof (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
7	Co	Cogrštof (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
8	Če	Čemba (u južnom Gradišću - Štoji)
9	Ču	Čunovo (u Slovačkoj - Haci)
10	Dob	Dobrinj (na Krku)
11	DP	Dolnja Pulja (u srednjem Gradišću - Dolinci)
12	Du	Dubrovnik
13	Dub	Dubašnica (na Krku)
14	Fi	Filež (u srednjem Gradišću - Dolinci)
15	Fr	Frakanava (u srednjem Gradišću - Dolinci)
16	Gar	Garica (na Krku)
17	Ge	Gerištof (u srednjem Gradišću - Dolinci)
18	GP	Gornje Prekrižje (podno Žumberačke gore)
19	Gr	Grobnik (kod Rijeke)
20	HJ	Hrvatski Jandrof (u Slovačkoj - Haci)
21	Iv	Ivanci (zaselak u ogulinskome Zagorju)

41 Šetka, str. 50.

42 U slavonskim se govorima rabi ime *Mladi Uskrs* za osminu Uskrsa.

43 Vladimir Mažuranić: *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, knj. 1, Zagreb 1975, str. 849.

44 Vidi: Šetka, str. 333.

45 Vidi: Kuret, str. 428.

22	Je	Jelsa (na Hvaru)
23	K	grad Krk
24	Ka	Kali (na Ugljanu)
25	Kal	Kalištrof (u srednjem Gradišću - Dolinci)
26	Kar	Karaševo (u Rumunjskoj)
27	Kl	Klimpuh (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
28	Klo	Klokotić (u Rumunjskoj)
29	Ko	Komiža (na Visu)
30	KP	Kloštar Podravski
31	Kr	Kruševo (kod Stoca u Hercegovini)
32	L	Luč (u Baranji)
33	Lon	Longitolj (u srednjem Gradišću - Dolinci)
34	Lu	Lupak (u Rumunjskoj)
35	Mač	Mačkovec (kod Čakovca)
36	MB	Mali Borištof (u srednjem Gradišću - Dolinci)
37	Mj	Mjenovo (u srednjem Gradišću - Dolinci)
38	Mo	Molve (u Podravini)
39	Muč	Mučindrof (u srednjem Gradišću - Dolinci)
40	Ne	Nermić (u Rumunjskoj)
41	NSG	Novo Selo (u sjevernom Gradišću - Haci)
42	NSS	Novo Selo (u Slovačkoj)
43	Nj	Njivice (na Krku)
44	Om	Omišalj (na Krku)
45	Or	Orebić (na Pelješcu)
46	Ot	Otava (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
47	Paj	Pajngrt (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
48	Pan	Pandrof (u sjevernom Gradišću - Haci)
49	Pi	Pinkovac (u južnom Gradišću)
50	Pos	Postranje (u župi dubrovačkoj)
51	Pož	Požun (selo kod Ozlja)
52	PS	Podravske Sesvete
53	Rad	Radišići (kod Ljubuškog u Hercegovini)
54	Ras	Rasporak (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
55	Rav	Ravnik (u Rumunjskoj)
56	Re	Rekaš (u Rumunjskoj)
57	Ru	Rupišće (gradišćanskohrvatski Vlasi - štokavci)
58	SG	Stari Grad (na Hvaru)
59	SM	Sveta Marija (u Medimurju)
60	SP	stari dio grada Pazina (u središnjoj Istri)

61	SPŠ	Sveti Petar u Šumi (u središnjoj Istri)
62	Su	otok Susak
63	SV	Sveti Vid (na Krku)
64	Šo	Šotovento (zajedničko ime za 11 naselja u zapadnom dijelu otoka Krka)
65	Šu	Šuševo (u srednjem Gradišću - Dolinci)
66	Tk	Tkon (na Pašmanu)
67	Tr	Trajštof (u sjevernom Gradišću - Poljanci)
68	Un	Unda (u zapadnoj Mađarskoj - Dolinci)
69	VB	Veliki Borištof (u srednjem Gradišću - Dolinci)
70	Vi	Vinišća (kod Trogira)
71	Vo	Vodnik (u Rumunjskoj)
72	Vr	otok Vrgada
73	Ž	žumberački govori

SUMMARY

Sanja Vulić

ON SOME FOLK HOLIDAY NAMES - NEW YEAR'S EVE
AND NEW YEAR'S DAY

The article considers a number of variants of 2 holidays: New Year's Eve and New Year in about 75 different Croatian local dialect. An emphasis is put on the explanation of the creation of the names, and some specific dialectal characteristics mirrored in them are pointed out. This article also considers variant etymological explanations of those names.

Andela Francić

OSOBNO IME U IMENSKOJ FORMULI

izvorni znanstveni rad

UDK 392.91 : 801.313.1

Iz dugog se i difuznog razvojnog puta načina imenovanja iščitava nekoliko faza: iskon imenovanja, koji se poklapa s počecima ljudske povijesti, u znaku je jednoimenske formule sačinjene od "golog" osobnog imena, slijedi faza višestruke imenske formule (osobno ime + pridjevci), a u drugoj polovici 18. stoljeća zakonom se propisuje obvezatna uporaba imensko-prezimenske formule u kojoj je prezime stalna, nasljedna i nepromjenljiva kategorija.

U radu se na primjerima međimurske antroponimske građe (17.-20. stoljeće) prati usustavljanje imensko-prezimenjskih sintagmi, a osobita se pozornost pridaje analizi osobnog imena u službenoj imenskoj formuli i to: a) tvorbenoj strukturi osobnog imena, b) prisutnosti stranog (latinskog, mađarskog) utjecaja na oblik osobnog imena, c) mjestu osobnog imena u imenskoj formuli. Usporedbe radi donose se zapažanja o značajkama osobnog imena u neslužbenoj komunikaciji.

Uvod

Iz dugoga i difuznoga razvojnog puta imenske formule iščitava se nekoliko faza: iskon imenovanja, koji se poklapa s počecima ljudske povijesti, u znaku je samoga osobnog imena, slijedi faza u kojoj se osobnom imenu pridružuje nenasljedni pridjevak, a pojava prezimena označava početak ustaljivanja imensko-prezimenske formule.¹ Obvezatnost imensko-prezimenske sintagme, u kojoj je prezime stalna, nasljedna i nepromjenljiva kategorija, propisuje se zakonom 1780. godine (tzv. Jozefinski patent).

U radu se na probranim primjerima iz različitih izvora (povijesnih listina, urbara, kontrakata, kanonskih vizitacija, matičnih knjiga, popisa stanovništva i dr.) prikupljene međimurske antroponimijske građe ilustriraju mijene sastavnica imenske formule, a posebna se pozornost pridaje osobnom imenu. Osvrće se na njegovu tvorbenu strukturu, podrijetlo i motivacijsko ishodište, jezik zapisa imenskog lika, broj osobnih imena, poredak te međusobni odnos sastavnica u službenoj imensko-prezimenjskoj sintagmi.²

- 1 Prezimena nisu nastala posvuda istovremeno ni kad je u pitanju širi europski kontekst ni kad je riječ o hrvatskom području. Na najranije njihove potvrde nailazimo unazad devet stoljeća - pripadnici povlaštenog staleža sjevernotalijanskih gradova prvi uz osobno ime dobivaju stalnu, nasljednu i nepromjenljivu identifikacijsku oznaku. S europskog jugozapada prezimenski se val širio prema sjeveru i istoku. Graničnici razvojnog puta hrvatskih prezimena jesu 12. (sporadična pojava prezimena u primorskoj Hrvatskoj) i 18. stoljeće (tzv. Jozefinski patent). Prva masovna pojava prezimena u nas vezana je uz uvođenje matica poslije Tridentskog sabora (1545-1563). Usp. P. Šimunović, *Hrvatska prezimena*, Golden marketing, Zagreb, 1995, 315-313.
- 2 Proširena i dopunjena verzija referata bit će objavljena u *Raspravama Zavoda za hrvatski jezik* (22) pod naslovom *Pregled mijena imenske formule i osobnog imena u njoj*.

Kratka povijest imenske formule (na primjerima međimurske antroponimije)

Pisana povijest Međimurja seže u 13. stoljeće. Od 13. do 16. stoljeća u dokumentima se poimence spominju uglavnom gospodari Međimurja i pripadnici povlaštenog staleža. U načinu njihova imenovanja zapažaju se dva osnovna tipa imenske formule:³

1. Jednoimenska formula - sastavljena od "golog" osobnog imena: *Wlcluk, Ladizlauus, Ladomer, Marcus, Egiuthkv, Vytik, Egidius, Paulus ...*

2. Dvoimenska formula

a. - sastavljena od osobnog imena i (jednoleksebnog, dvoleksebnog ili višeleksebnog) pridjevka:

Opoy banus, Tristan comes, magister Michael, Muterinus filius Moterini, Mortun frater Domase, Jacobus filius comitis Ponits de genere Buzad, comes Mychael frater magistri Buzad bani ...

b. - imensko-prezimenska formula:

Myklows Zrynzy, Hermannus /comes/ Cilli ...

Prvi sustavniji popisi većinskog, stoljećima obespravljenog žiteljstva datiraju iz 16. stoljeća. U njima je uočljiva prevaga imensko-prezimenske formule. Tijekom vremena biva sve manje primjera odstupanja od dvočlanosti navedenog tipa (npr. *Wokozlawych, Zagorecz, Farkasov zet, Pet/rus/ Fundak aliter Markan, udova Janković, Juraj Sainović stareši* itd.).⁴

Tvorbena struktura osobnog imena

S obzirom na tvorbenu strukturu osobno se ime u imenskoj (imensko-prezimenskoj) formuli javlja u tri osnovna lika:

- 1) neizvedenom (*Ivan, Marija, Ana, Vladimir*)
- 2) izvedenom (*Ivica, Ivek, Marica, Anica*)
- 3) pokraćenom (*Ivo, Mara, Vlado*).

Do 30-ih godina 20. stoljeća u službenoj je imenskoj formuli izrazita dominacija neizvedenog (često latiniziranog ili mađariziranog) lika osobnog imena (*Joannes Chavlyek, Georgius Kollar, Casparus Chemerika, Laurentius Svenda; Kranics Mihai, Kolarics Peter, Majer Joseff, Tomassics Janos*).⁵ Izvedeni i pokraćeni likovi osobnih imena u imensko-prezimenskoj formuli sreću se, istina rijetko, već u 16. stoljeću (*Matek Zwetko, Vinček Jakobchich*).⁶ Imena toga tipa čestotnija su što se više bližimo našem vremenu, a osobito su

3 Primjeri su iz sljedećih izvora: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sabrao i uredio T. Smičiklas, sv. III-XVIII, Zagreb, 1905-1990; *Listine hrvatske*, izdaje I. Kukuljević Sakcinski, Zagreb, 1863; F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, *Starine*, 39, Zagreb.

4 Primjeri su iz sljedećih izvora: *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, uredio E. Laszowski, knj. III-IV, Zagreb, 1916-1917; *Kanonske vizitacije Zagrebačke (nad)biskupije*, rukopis, 1651-1716; Nadbiskupski arhiv, Zagreb; *Urbariales*, 1768, rukopis, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg; *Conscriptiones dicales*, rukopis, 1777-1850, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg.

5 Primjeri su iz izvora *Conscriptiones dicales i Urbariales*.

6 Primjeri su iz *Listina hrvatskih*.

česta u razdoblju od 1950. do 1970. godine. Neizvedeno je ime i u službenom i u neslužbenom kontekstu uglavnom neutralnog značenja, a značenje imenske izvedenice i pokrate, ovisno o sferi komunikacije, može biti dvojako: afektivno neutralno u službenoj komunikaciji ili afektivno obojeno - hipokoristično ili pejorativno - u neslužbenoj komunikaciji.

U službenoj imenskoj formuli osobno je ime (kao i prezime) denotativnog značenja, tj. "karakterizira /ga/ odsutnost značenja kakvo je u izvedenica tipičnih semantičkih vrsta, u njih su meliorativne, odnosno pejorativne značenjske vrijednosti znatno reducirane da im ostanu na značenjskom planu tek vrijednosti za identifikaciju denotata".⁷ Oslovimo li žensku osobu *Marica* jer se ona doista tako (službeno) zove (a ne npr. *Mara* ili *Marija*), uporabom izvedenog lika ne izričemo svoje osjećaje prema njoj. Ulaskom izvedenog ili pokraćenog imenskog lika u službenu imensku formulu dolazi do zamjene afektivnog (uglavnom hipokorističnog) naboja denotativnom značenjskom vrijednošću. Ta smjena značenja slična je onoj do koje je došlo pri nastanku prezimena koja su nastala od varijantnih likova osobnih imena bez ikakvih formalnih preinaka (*Jurica, Vincek*).

Podrijetlo i motivacijsko ishodište osobnog imena

U građi na kojoj se temelji ovo istraživanje pretežu svetačka imena latinskog ishodišta ili posredništva. Pri njihovu izboru etimološki sadržaj nema nikakva udjela, jer je sadržaj imena određen karakterom, svetošću sveca čije se ime nasljeđuje. Tridesetih godina ovog stoljeća počinje ulazak narodnih imena u imenski fond, a od 70-ih godina zamjetna je pojavnost tzv. pomodnih imena (*Ines, Iris, Nives, Melani, Dolores, Stefani, Santina, Tanita, Antea, Emina, Sanela, Daša, Raša, Tjaša, Monja, Viržinja, Mia, Tea, Keti, Neli, Deni, Sendi, Vanja, Saša, Mišel, Stiven, Deni, Majkl, Piter, Li* itd.).⁸

Jezik zapisa osobnog imena u imenskoj formuli

Građa za ovaj rad ekscerpirana je iz izvora pisanih hrvatskim, latinskim i mađarskim jezikom. Za razliku od prezimena, koja su uglavnom samo grafijski prilagođena inojezičnom uzusu, osobna su imena zamijenjena inojezičnim ekvivalentima: latinskim (*Georgius Zagorec, Blasius Lonchar, Martinus Santek, Michael Berljak, Nicolaus Szerpak, Stanislaus Horvath*)⁹ ili mađarskim (*Szussiecz Antal, Skvoarcz Istvan, Drevenkar Ferencz, Koczian Josef, Shvelovits Pal, Konecz Marton*).¹⁰

Broj osobnih imena u imenskoj formuli

Iako naš zakon dopušta četveročlanu imensku formulu,¹¹ ona je danas, a tako je bilo i tijekom proteklih pet stoljeća, uglavnom dvočlana, sastavljena od jednog osobnog imena i jednog prezimena. Sudeći prema podacima iz matičnih knjiga 19. i 20. stoljeća,

7 Ž. Bjelanović, *Antroponimija Bukovice*, Književni krug, Split, 1988, 159.

8 Primjeri su iz *Matične knjige rođenih*, 1980-1990, Matični ured Čakovec.

9 Primjeri su iz izvora *Neoregistrata acta*, fascikl 1445, br. 7, 1683, rukopis, Hrvatski državni arhiv.

10 Primjeri su iz izvora *Conscriptiones dicales*.

11 Usp. *Zakon o osobnom imenu*, Narodne novine br. 69/92.

tendencija nadijevanja više osobnih imena osobito je izražena u pripadnika višega društvenog sloja (posjednika, bilježnika, učitelja, liječnika i sl.). Npr. *Helena Maria Eugenia Angela Albertina Ester Fodroczy, Olga Maria Karolina Plichta, Paula Melania Hedvig Plichta, Arpad Andreas Vincentius Herboly*.¹² U prvoj polovici 20. stoljeća mogućnost višeimenosti mogla je biti iskorištena i kao kanal prodora novih imena u siromašan sustav svetačkih imena: *Vladimir Mladen Franjo, Marija Nada, Zvonimir Antun, Zdenka Marija, Danko Nikola, Amalija Ljubica, Vladimir Vinko*.¹³ O neživotnosti imena navedenog tipa svjedoče česte opaske koje uz njih stoje u maticama: "osoba se služi samo jednim imenom i to *Mladen*", a o njihovoj nefrekventnosti govori podatak da je npr. godine 1990. u Međimurju samo dvoje djece dobilo po dva imena - *Aleksandar Sandi* i *Vjeran-Vladimir*.

Poredak sastavnica imenske formule

Obrat u uobičajeni imensko-prezimenski slijed unosi primjena uzusa mađarske antroponimijske norme u kojoj prezime prethodi osobnom imenu: *Horvath Istvan, Vinkovits Mihaly, Zerna Josef, Antolasits Ferencz, Turk Marton, Antolovits Balint, Tersztenyak Matjas*¹⁴... Današnja praksa da se u službenom kontekstu često rabi inverzna, prezimensko-imenska formula posljedak je dugogodišnjega mađarskog utjecaja, ali i čestih administrativnih slučajeva koji zahtijevaju rečeni slijed te šireg areala prepoznatljivosti prezimena nego osobnog imena, odnosno većega stupnja obavjesnosti prezimenske nego imenske oznake.

Imensko-prezimenska sveza

Izbor osobnog imena odgovoran je čin te, unatoč "slobodi izbora", valja voditi računa o nizu čimbenika koji će pripomoći da ono uspješno obavlja svoju identifikacijsku i diferencijacijsku funkciju. Kadšto težnja za novim, u postojećem okružju neuobičajenim, modernim imenom može imati i neželjeni učinak kad njegov nositelj poraste, a moda se promijeni. Birajući ime, ponekad zaboravljamo na činjenicu njegove vezanosti uz prezime. Primjerima iz međimurske imenovateljske zbiljnosti pokazat ćemo kako imensko-prezimenska kombinacija može otežati onomastičku komunikaciju, okrnjiti onomastičku obavijest te ponekad privući više pozornosti no što bi identifikacijska oznaka trebala. Kao izvor antroponimijskih podataka poslužila nam je *Matična knjiga rođenih* (Čakovec, 1980-1990) u koju su upisana gotovo sva međimurska djeca rođena u tom razdoblju.

a) Valja izbjegavati kombinaciju u kojoj oblik osobnog imena pokriva oba člana imenske formule jer ona otežava identifikaciju osobe: *Dominik Dominik, Boris Boris*.

b) Nefunkcionalna su neutralizirana muško/ženska osobna imena jer ne sadrže obavijest o spolu imenovane osobe: *Saša Kostel* (žensko), *Saša Žganec* (muško), *Vanja Zadravec* (žensko), *Vanja Lončarić* (muško), *Sendi Martinec* (žensko), *Sendi Braniša* (muško) ...

c) Kratkim prezimenu poželjno je pridružiti duže osobno ime i obratno. Tako nije

12 Primjeri su iz *Matične knjige rođenih* (Župa Štrigova, 1882-1910) i *Matične knjige rođenih* (Župa Donji Vidovec, 1896).

13 Primjeri su iz *Matične knjige rođenih* (Župa Čakovec, 1936-1938).

14 Primjeri su iz izvora *Conscriptiones dicales*.

učinjeno u primjerima: *Ana Nad, Dino Car, Lea Kiš*, odnosno *Nikolina Matijačić, Anamarija Hajdarović, Antonija Šimunković, Aleksandar Branilović* ...

d) Završetak osobnog imena trebao bi biti različit od početka prezimena. Taj zahtjev ne ispunjavaju sljedeće imenske formule: *Tadej Jalšovec, Bojan Novak, Ladislav Vrbanec, Patrik Knez, Manuel Lešar* ...

e) Valja izbjegavati rimovanje imena i prezimena: *Tijan Sebastijan, Dina Zrna, Jelena Glavina, Marko Vinko, Zvezdan Bogdan, Ranko Bratko* ...

f) U međimurskoj antroponimiji znatan udio imaju prezimena nalik na osobna imena (tip *Vinko*). Kad se takvim prezimenima doda osobno ime, dobivaju se kombinacije tipa: *Ivan Vinko, Pavao Stanko, Klara Rudolf, Tomo Kuzma* ... Zna li se da u Međimurju poredak sastavnica imenske formule nije stalan, vjerojatne su situacije u kojima nismo sigurni što je u sklopovima navedenog tipa ime, a što prezime.¹⁵ Prezimenima navedenog tipa valja pridružiti osobno ime koje nije potvrđeno u prezimenskoj službi (npr. *Ivan, Zvonimir*).

g) Neskladno zvuči spoj tipičnoga međimurskog prezimena i pomodnog imena: *Majkl Žganec, Anamari Posel, Li Baksa, Stiven Škvorc* ...

h) Kadšto prije definitivne odluke nije naodmet "isprobati" kako "zvuči" poredak prezime + osobno ime. A da može "zvučati jestivo" potvrđuje primjer imenske formule *Ban Ana* ("banana").

i) U kategoriju imenskih sveza koje se ne preporučaju ulaze imenske formule tipa *Petar Zrinski, Tugomir Veseli, Vuk Zajec*.¹⁶

Zaključak

Jedno osobno ime ili više njih, u neizvedenom, izvedenom ili pokraćenom liku, domaćeg ili stranog ishodišta, u prošlosti aloglotizirano, pridružuje se stalnom, nasljednom i nepromjenljivom prezimenu tvoreći službenu imensku formulu. Današnju slobodu izbora imena ne treba zlorabiti, već, vodeći računa o nizu izvanjezičnih i jezičnih čimbenika, odlučiti se za ime koje će, uz ostalo, biti odrazom naše jezične i onomastičke kulture.

15 Poznavatelj međimurske antroponimije prepoznat će prezimena *Vinko, Stanko, Rudolf, Kuzma*, odnosno znat će da imena *Ivan, Pavao, Klara, Tomo* u međimurskoj povijesnoj, a ni suvremenoj antroponimiji nisu potvrđena u prezimenskoj službi. Međutim nikakvo iskustvo, bez dodatnih obavijesti, neće nam pomoći da na antroponimijske sastavnice rastavimo imensku formulu *Šimun Štefica* (oba su antroponima potvrđena i u imenskoj i u prezimenskoj službi), odnosno da odgonetnemo je li riječ o muškoj ili ženskoj osobi. Navedena imensko-prezimenska kombinacija potvrđena je u *Popisu stanovništva* 1931. godine (riječ je o muškoj osobi - *Šimunu* - koji "se piše" *Štefica*).

16 Riječ je o ovjerenim, ali ne i potvrđenim primjerima u antroponimijskom korpusu na kojem se temelje zapažanja o imensko-prezimenskoj svezi.

SUMMARY

Andela Frančić

A PERSONAL NAME IN THE NAMING FORMULA

In the long diffuse development of different ways of namings, there are several phases: the beginnings of namings, closely connected with the beginnings of the human history, are found in the form of a single-name formula made of a "mere" personal name; then follows the phase of a multi-member naming formula (a personal name + nicknames). In the second part of the 18th century the law regulated obligatory usages of a name and surname formula in which the surname is a constant, inherited and invariable category. On the examples of the Međimurje antroponimic materials (17th to 20th century), the paper follows the system of the name-surname syntagms paying attention to the analysis of a personal name in the official name formula, like: a) a personal name formative structure, b) a presence of the foreign (Latin, Hungarian) influence on the form of the personal name, c) the place of the personal name in the formula. For the sake of comparison, some observations concerning personal names in unofficial communication are presented.

Marija Smolić i Vesna Požgaj Hadži

HRVATSKI KAO STRANI JEZIK ILI ŽELJE I SNOVI JEDNOG LEKTORA

stručni članak

UDK 808.62 : 371.3 : 800.7

Predmet našega izlaganja nije imanentno lingvistički, ali se ipak čini važnim segmentom globalnog promišljanja problematike hrvatskog jezika kao stranog. Za razliku od javnih diskusija gdje se raspravlja o imenu i statusu hrvatskog jezika na inozemnim sveučilištima, nas će zanimati problem lektorskog rada vezanog za znanstvenu, metodičko-didaktičku i organizacijsku primjerenost hrvatskog jezika, književnosti i kulture koji se prezentira na stranim sveučilištima i u inozemstvu općenito. Ako usporedimo prezentaciju hrvatskog jezika s tzv. velikim jezicima, ali i s nekim jezicima slične veličine, onda je hrvatski tek na početku svoga puta u svijet. Na pothvat postupna promišljanja problematike navodi nas dugogodišnje iskustvo: tako smo se na ovogodišnjem skupu primijenjene lingvistike bavili temom Jezični sustav i komunikacija u procesu usvajanja hrvatskog kao stranog jezika, a na ovome skupu predstavljamo anketni upitnik o problemima lektorskog rada pomoću kojega želimo provesti anketu među hrvatskim lektorima na inozemnim sveučilištima.

UVOD

Godinama se bavimo problematikom hrvatskoga kao stranog/drugog jezika. Budući da se unatoč našim očekivanjima ni u novim društvenim uvjetima još nije oblikovao društveni interes koji bi doveo do sustavna i sadržajna rješavanja tog pitanja, odlučile smo izložiti svoj, na iskustvima utemeljen pogled na lektorski rad; zanima nas znanstvena, metodičko-didaktička i organizacijska primjerenost hrvatskog jezika, književnosti i kulture za prezentaciju na stranim sveučilištima i u inozemstvu općenito. Da bi naša iskustva dobila širu potvrdu i dopunu, sastavile smo anketni upitnik za bivše i sadašnje lektore na stranim sveučilištima. Vjerujemo da bi mnogi od vas već u diskusiji mogli dopuniti i korigirati naše stavove.

I. ŠTO JE LEKTORAT?

Lektorat je integralni dio studija određenog jezika, književnosti i kulture, najčešće u okviru slavenskih odnosno slavističkih instituta odnosno katedara na stranim sveučilištima. Opseg se lektorata i njegov udio u nastavnom planu izrazito razlikuju u različitim zemljama, a i unutar pojedinih zemalja na različitim sveučilištima. Različite

zemlje i kulture imaju izrazito različite slavističke tradicije, pa je teško izdvojiti zajedničke značajke slavističkih studija u svijetu. Svakako treba razlikovati slavistike u slavenskim i slavistike u neslavenskim zemljama. U slavenskim zemljama slavistički su instituti u pravilu veći i razgranatiji, studiji pojedinih jezika i kultura samostaljniji. U neslavenskim zemljama u načelu prevladava rusistika, a ostali su slavenski jezici, književnosti i kulture zastupljeni djelomično, nepotpuno ili čak marginalno. Tako npr. na nekim sveučilištima zapadnoslavenski ili južnoslavenski jezici bivaju predstavljeni samo u okviru komparativističke tematike ili upravo na razini lektorata. Možda je jedna od najtvrdokornijih značajki slavistika u neslavenskim zemljama shvaćanje slavenskih jezika kao izuzetno povezanih i bliskih jezičnih struktura, pri čemu se rado zaboravlja izrazita raznolikost slavenskih nacionalnih kultura. Tzv. južnoslavenska grupa jezika često je predstavljena ili zastupana samo jednim jezikom odnosno kulturom; od stručnjaka za tu kulturu očekuju se informacije i o ostalim susjednim jezicima ili kulturama.

U definiciji lektorata hrvatskoga jezika prema tome treba uzeti u obzir spomenute okolnosti.

1. Lektorat se hrvatskoga jezika uklapa u sveučilišni sustav pojedine zemlje i u tradiciju slavistike u toj kulturi, pri čemu nekada predstavlja dio studijskog programa kroatistike, nekada tzv. serbokroatistike, a nekada mora pružiti kroatističku informaciju u okviru cjelokupne slavistike.

2. Lektorat se hrvatskoga jezika u slavenskim zemljama susreće s drugim problemima nego lektorat u neslavenskim zemljama.

3. Posebno naglašavamo da lektorate treba vidjeti odvojeno od problema dopunske nastave hrvatskoga jezika i kulture za Hrvate u dijaspori jer lektorati prije svega posreduju kroatističke činjenice u okviru neke znanstvene ustanove. To naglašavamo zbog toga što se u diskusiji u Hrvatskoj, čak u krugovima stručnjaka, iz objektivnih razloga (na svim se sveučilištima pojavljuju studenti kojima je hrvatski jezik materinski) zaboravlja spomenuti tu činjenicu, pa se nekada više diskutira o domovinskim sadržajima koje bi trebao posredovati lektorat, nego o problemima posredovanja jezika primarnoj ciljnoj skupini - strancima koji se tek u okviru studija prvi put susreću s hrvatskim jezikom, književnošću i kulturom.

4. Po našem je mišljenju bit lektorata prezentacija hrvatskoga jezika i kroatističkih znanja u stranom znanstvenom okruženju. Da bi lektorat mogao ostvariti taj cilj, hrvatski jezik, književnost i kultura trebaju biti sustavno promišljeni za takvu prezentaciju.

II. LEKTORAT I LEKTOR

Naša tema neće biti istraživanje manje-više ustaljenih modela izbora lektora,¹ nego će nas zanimati pitanje profesionalnosti ove profesije općenito. Bez posebnog istraživanja možemo reći da na lektoratima susrećemo ljude najrazličitijih stručnih profila, pretežno ipak iz filoloških struka, ponekad bez temeljnih kroatističkih znanja (nije svaki Hrvat kroatist), a pretežnom broju lektora taj je posao odskočna daska u znanost (umjesto stipendija za inozemstvo uzima se lektorat na stranom sveučilištu) ili privremeni posao na putu prema nekoj drugoj karijeri.

1 V. Zdravko Jelenović, *Što je hrvatski danas?*, Novi list.

Lektori dakle niti dobivaju niti dokazuju nekakva specifična znanja koja bi ih osposobila za prezentaciju vlastitog jezika i kulture strancima.

Ustaljeni načini obavljanja lektorskog posla ne pridonose profesionalizaciji tog zanimanja, a pri tome se gubi iz vida i specifična problema koji taj posao prate.

Dugogodišnje lektorsko iskustvo dovodi nas do uvjerenja da lektorski posao zaslužuje profesionalizaciju jer traži specifična znanja i vještine koje nisu sadržane ni u samom poznavanju struke ni u didaktici/metodici nastave hrvatskoga jezika kao materinskog.

III. PRIMJERENOST OPISA HRVATSKOGA JEZIKA ZA PREZENTACIJU STRANCIMA

Svaki se opis tzv. kulturnih jezika sastoji od triju temeljnih područja:

1. od opisa sustava,
2. od opisa leksika,
3. od pravopisa i pravogovora.

1. Opis sustava

Nedvojbeno u kroatističkim istraživanjima nije prisutan pristup jezičnim činjenicama izvana.² Tako za cijeli niz pojava u jezičnom sustavu ne postoje tumačenja, pojašnjenja i sistematizacije jer se pogledu na jezik iznutra s jedne strane čine same po sebi razumljivima, a s druge strane naprosto nisu dio hrvatske gramatičke misli. Kada bi lektori bili profesionalci, takvo bi ih stanje već odavno smetalo.

U jezičnom opisu iz lektorskog iskustva razlikujemo teme koje su dovoljno dobro opisane da se didaktičkom prilagodbom ipak mogu predstaviti strancu i one teme za koje ne postoji pojašnjenje u literaturi, tako da je njihovo tumačenje posve prepušteno lektorovu lingvističkom znanju i svijesti, odnosno njegovoj snalažljivosti. Hrvatske gramatike koje preporukom školskih vlasti stječu nekakav prešutni status normativnih gramatika (npr. Težak-Babićeva i Hrvatska gramatika³) ne mogu se bez opširnih komentara i relevantnih recenzija preporučiti strancima. Težak-Babićeva gramatika npr. nema jedinstvenu terminologiju u svim poglavljima, a posebno su upitni primjeri koji se pojavljuju uz pojedine definicije.⁴ Čitatelj naime stječe dojam da je hrvatski standardni jezik utemeljen isključivo na jeziku književnosti (gdje su ostali funkcionalni stilovi?); neke su rečenice istrgnute iz nepoznatih konteksta pa nemaju smislenog okvira.⁵ Bilo bi npr. interesantno provjeriti prvi gramatički izvor sveprisutnog primjera za svezremenost: Dva loša ubiše Miloša.⁶

2 V. Kalogjera, *Jezik izvana i jezik iznutra*, u *Strani jezik u dodiru s materinskim*, ur. Marin Andrijašević i Yvonne Vrhovac, HDPL, Zagreb, 1992, str. 63-67.

3 Težak-Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1992; Eugenija Barić i sur., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

4 Primjer rečeničnog niza, str. 222, paragraf 526: "Obadoh s ujakom i kapelanom plemenito Turovo polje, to sumorno srce sumorne Hrvatske, divljah se ruševinama Samobora, Okića, slavnog Ozalj-grada, bijah u divnim Mokricama i starom Slavetiću, gnijezdu starih Oršića."

5 Na str. 264. primjer dokazivanja budućnosti u zavisnoj rečenici: "Kad se izlegnu svračići, prevarit će se snaha."

6 Težak-Babić, nav. dj., str. 265, paragraf 603.

U Hrvatskoj gramatici E. Barić i suradnika za rad sa strancima - početnicima neprimjerena je sofisticiranost definicija, npr. definicija sadržajnog ustrojstva rečenice.⁷ Sintaktički primjeri također isključivo pripadaju književnoumjetničkom stilu.

Naš je dugoročni cilj prikaz pristupa sustavu hrvatskoga jezika kao stranog, pri čemu će nam biti od pomoći već obavljena kontrastivna istraživanja pojedinih tema. Taj će prikaz pokazati mnoga mjesta u sustavu hrvatskog jezika koja u kroatistici još nisu opisana.

2. Opis leksika

Bez ulaženja u bolne društvene razloge i uz veliko poštovanje prema Anićevu Rječniku⁸ moramo utvrditi da ne postoji pravi, suvremeni standardni rječnik hrvatskog jezika koji bi primjereno i mjerodavno predstavljao leksičko blago hrvatske civilizacije i kulture. Suvremeni se standardni jezik strancima ne može prezentirati na temelju razlikovnih rječnika koji bi trebali dokazivati njegovu autonomiju, nego na temelju na suvremenim leksikološkim načelima izrađena rječnika koji primjerima iz različitih funkcionalnih stilova ilustrira život riječi. Školski rječnici i jednojezični rječnici namijenjeni strancima pojavit će se valjda tek u dalekoj budućnosti.

3. Pravopis i pravogovor

Ni eksperimentiranje odnosno nedosljednost u pravopisu ne idu u prilog opismenivanju stranaca (o domaćima da i ne govorimo), a nepostojanje ortoepskog priručnika i auditivnih izvora koji bi ilustrirali ortoepske zakone onemogućuje rad u dobro opremljenim jezičnim laboratorijima koje imaju mnoga strana sveučilišta.

IV. DIDAKTIČKI IZVORI ZA HRVATSKI JEZIK KAO STRANI

Današnji su studenti stranih jezika naviknuti na vrlo raznolike didaktičke izvore. Osim komunikacijskih udžbenika postoje gramatike za strance s vježbicama, posebni priručnici za pojedina poglavlja sustava (npr. glagol), različiti cjeloviti pristupi učenju jezika od prvog stupnja pa do stupnja na kojem studentu prestaje biti potrebna pomoć udžbenika i nastavnika. Ne može se reći da ne postoje didaktički izvori za hrvatski kao strani jezik, ali njih nedvojbeno ima premalo, neprikladni su i nedostatni za upotrebu na lektoratima; jezik ne prikazuju uravnoteženo na svim razinama (gotovo svaka koncepcija posustaje nakon 1. stupnja), nedostaju auditivni i vizualni didaktički izvori. Posebnu pažnju zaslužuje pitanje izbora reprezentativnih tekstova različitih stilova suvremenog standardnog jezika skupljenih u tzv. otvorenom tipu udžbenika. Neke vidike ove teme dodirnuli smo u članku o komunikacijskom pristupu hrvatskom kao stranom jeziku, a kritički pregled didaktičkih izvora mogao bi biti predmet posebnog izlaganja.

7 "Uz gramatičko i obavijesno moguće je pretpostaviti i sadržajno ustrojstvo rečenice. Neovisno o tzv. vanjskim sadržajima koje izriče, o gramatičkim i obavijesnim odnosima za izricanje tih sadržaja, rečenica ima još i poseban svoj unutrašnji rečenični sadržaj. Taj je sadržaj karakterističan za svaku rečenicu. On rečenicu, u invarijantnoj formi, s gledišta semantike, nauke o značenju (prema grč. *semaino* = označivati, znamenovati), u sintaksi čini značenjski relevantnom jezičnom jedinicom." (Eugenija Barić i sur., nav. dj., str. 398, paragraf 1215).

8 Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1991.

U udžbenicima hrvatskog jezika kao stranog i u mogućim izborima tekstova za strance pristup je koji bismo mogli označiti kao "patriotski" neprimjeren jer na strance djeluje nametljivo i izaziva otpore. Među informacije toga tipa spadaju pretjerano veličanje ljepote neke zemlje, njezine prošlosti, označavanje predstavnika određene kulture superlativima itd.

V. INSTITUCIONALIZACIJA HRVATSKOG KAO STRANOG/DRUGOG JEZIKA

Da bi se moglo početi raditi na problemima hrvatskog kao stranog jezika, čini nam se potrebnim:

1. Profesionalizacija lektorskog zanimanja.

2. Osnivanje katedre za hrvatski kao strani/drugi jezik čiji bi zadatak bio pogled na hrvatski jezik izvana, razvijanje didaktike/metodike hrvatskog kao stranog jezika i briga za stručno i permanentno obrazovanje lektora. Katedra bi trebala biti ukorijenjena na Odsjeku za kroatistiku, ali povezana i s drugim filologijama (komparativni pristup).

3. Uz katedru bi u okrilju kroatistike trebao postojati Centar za hrvatski kao strani/drugi jezik (radni naziv) koji bi imao organizacijsku i koordinacijsku funkciju. Dugoročni zadatak centra bila bi briga za hrvatski jezik kao strani/drugi u svim dimenzijama. Od postojećih programa mogao bi na različite načine integrirati dugogodišnju Zagrebačku slavističku školu, tečajeve hrvatskog jezika za strance te Sveučilišnu ljetnu i zimsku školu hrvatskog jezika. Katedra za hrvatski kao strani/drugi jezik i centar kao organizacijska jedinica trebali bi biti matična stručna i organizacijska institucija svih lektora hrvatskog jezika u inozemstvu koji bi u katedri s jedne strane imali stručni oslonac, a s druge bi strane njihovo iskustvo moglo koristiti bržem razvoju programa katedre. U okviru centra vršila bi se razmjena iskustava lektora jezičnih programa za strance na zagrebačkom fakultetu s iskustvima lektora u inozemstvu, a lektori s inozemnim iskustvom bili bi neposrednije uključeni u rad Zagrebačke slavističke škole koja se premalo koristi njihovim uslugama. Sudjelovanjem u radu Zagrebačke slavističke škole lektori bi bili upoznatiji sa znanstvenim programom koji ona svake godine nudi, što bi obogatilo njihovu aktualnu informaciju o kroatistici u domovini.

Lektorima bi centar pružao još ove usluge:

a) Skupljao aktualne podatke o zbivanjima u kroatistici (savjetovanja, simpoziji, diskusije), o važnim zbivanjima u hrvatskoj kulturi, o zanimljivim izdanjima na hrvatskom književnom tržištu, pratio bi programe radija i TV i izdvajao za lektorski rad relevantne emisije itd.

b) Organizirao susrete lektora na kojima bi lektori saznali stručne i druge aktualnosti te međusobno izmjenjivali stručna, odnosno didaktička/metodička iskustva.

c) Lektori bi preko centra mogli organizirati ekskurzije za svoje studente, pozivati na svoje lektorate kao goste hrvatske znanstvene i kulturne radnike.

d) Centar bi se trebao brinuti za kraće i duže studentske boravke stranih studenata slavistike (stipendije, smještaj, jezično usavršavanje, posredovanje mentora i posjećivanje seminara, odnosno jezičnih škola).

e) Centar i katedra preuzeli bi kadrovsku odgovornost za lektore i u kontaktu se s odgovarajućim ministarstvima brinuli za financiranje cjelokupnog programa. Premda neke od funkcija koje u ovoj koncepciji stavljamo u domenu katedre i centra vrši

Ministarstvo znanosti i tehnologije, smatramo da je pravi adresat za te institucije kroatistička struka koja je jedina stručno osposobljena za učinkovit rad.

f) Centar i katedra trebali bi izraditi cjelovitu koncepciju didaktičkih izvora te postupno ostvarivati i aktualizirati zadane ciljeve.

g) Centar i katedra brinuli bi se o kraćim ili individualnim tečajevima hrvatskog jezika kao stranog.

h) Centar bi bio mjesto kamo bi se mogli obraćati strani slavisti (profesori, prevoditelji, studenti) za informacije i druge potrebne usluge.

i) Centar bi trebao brinuti o sadašnjim lektoratima na stranim sveučilištima te o otvaranju budućih lektorata.

Ovo izlaganje na kraju neće imati dug popis literature, jer se o ovoj temi zainteresirani nema gdje informirati.

Promišljajući ovu problematiku zapravo napuštamo imanentno kroatistički rad i zalazimo u domenu onih koji bi trebali brinuti o učinkovitoj promociji hrvatskog jezika i kulture u inozemstvu. Pri tome moramo još jednom upozoriti da se hrvatskim jezikom, književnošću i kulturom ne bavi samo otprilike 20 lektora s popisa Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske, nego i niz lektora koje plaćaju strana sveučilišta. Dragocjeni su posrednici informacija o Hrvatskoj strani profesori i asistenti slavistika koji se ne bave isključivo kroatistikom. Možda bi bio zadatak konzularnih predstavništava i veleposlanstava da potraže te ljude, pomognu im u povezivanju s institucijama u zemlji i pokušaju s njima uspostaviti obostrano plodne odnose.

Tema koja nas u ovom izlaganju nipošto nije zanimala jest ime i status hrvatskoga jezika na stranim sveučilištima. Razloga za to ima više:

a) Pitanje imena i statusa nekoga jezika na stranom sveučilištu ne ulazi u kompetenciju jednog lektora.

b) Svaki lektor na stranom sveučilištu jedne slobodne zemlje može sam određivati sadržaj svoje nastave u okviru globalnog nastavnog programa.

c) Hrvatski će jezik, književnost i kultura na stranim sveučilištima najbrže dobiti svoju autonomiju pobrinemo li se za privlačne sadržaje, kompetentne lektore i za što intenzivnije kontakte i plodnu suradnju stranih slavista s hrvatskom kulturom, a budućim slavistima omogućimo da upoznaju Hrvatsku i da je zavole.

Ovome izlaganju dodajemo anketni upitnik koji bi trebao donijeti odgovore što većeg broja poznavatelja lektorskog rada. Prava slika cjelokupne problematike pokazat će se tek u kombinaciji naše koncepcije i rezultata ankete koje ćemo nastojati prezentirati javnosti.

LITERATURA

Radoslav Katičić, *Hrvatski jezik u svijetu*, Sveučilišni komitet Hrvatskog filološkog društva, Prvi hrvatski slavistički kongres, Pula - Zagreb, 1995, str. 15-29.

V. Kalogjera, *Jezik izvana i jezik iznutra*, u *Strani jezik u dodiru s materinskim*, ur. Marin Andrijašević i Yvonne Vrhovac, HDPL, Zagreb, 1992, str. 63-67.

Težak-Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

Eugenija Barić i sur., *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 1991.

ANKETA JE ANONIMNA. Rezultati će biti upotrebljavani isključivo u znanstvene svrhe.

ANKETNI UPITNIK

1. Spol a) M b) Ž (zaokružite)
2. Koji ste studij završili?

3. Jeste li završili studij
a) u domovini
b) u inozemstvu
4. Navedite svoje uže stručne interese.

5. Čime ste se bavili prije odlaska na lektorat i kako dugo?

6. Navedite godine lektorskog staža. _____
7. Smatrate li da vas je vaš studij osposobio za lektorski posao?
a) da; ako da, obrazložite.

b) ne; ako ne, zašto?

8. Imate li kakvo iskustvo u nastavi hrvatskog jezika kao stranog?
a) da, kakvo? _____
b) ne
9. Smatrate li da bi za lektorat bilo potrebno usavršavanje?
a) u vlastitoj struci
b) usvajanje znanja iz drugih struka (povijesti, geografije, prava...)
c) u poznavanju jezika i zemlje u koju lektor odlazi
d) didaktičko/metodičko - u nastavi hrvatskog jezika kao stranog
e) u poznavanju kontinuiranosti rada lektorata na koji se odlazi
f) _____
10. Kako zamišljate pripremu za lektorski rad. Podrobnije opišite.

11. Smatrate li da lektorski posao traži neka specifična znanja i vještine.
a) ne _____

b) da; ako da, koja?

12. Nalazite li u postojećem opisu hrvatskog jezika sva za strance potrebna objašnjenja jezičnog sustava?

- a) da
b) ne
c) ako ne, koja objašnjenja nedostaju? (molimo detaljnije)

13. Jeste li zadovoljni postojećim hrvatskim gramatikama?

- a) da
b) ne
c) ako ne, zašto? (molimo detaljnije)

14. Kojom se gramatikom najviše služite i zašto?

15. Kakvu biste gramatiku trebali? (detaljnije opišite)

16. Smatrate li da u postojećim rječnicima možete naći relevantno tumačenje leksičkih činjenica?

- a) da
b) ne
c) ako ne, zašto?

17. Kojim se jednojezičnim rječnicima služite?

18. Kojim se dvojezičnim rječnicima služite?

19. Kakav biste rječnik trebali? (detaljnije opišite)

20. Kojim se pravopisom služite?

21. Koliko ustrajete na pravopisnim znanjima?

22. Provodite li ortoepske vježbe u laboratoriju?

- a) da; ako da, opišite detaljnije didaktičke izvore kojima se služite.

- b) ne; ako ne, zašto?

23. Koje udžbenike upotrebljavate?

24. Jeste li zadovoljni njima?

- a) da
b) ne; ako ne, zašto? (molimo detaljnije objašnjenje)

25. Kakav vam udžbenik/udžbenici nedostaju?

26. Kako se snalazite s temama koje nisu obrađene u udžbeniku?

27. Jeste li izradili vlastite didaktičke izvore?

- a) ne
b) da; ako da, opišite detaljnije

28. Posuđujete li svoje didaktičke izvore kolegama?
 a) da, kome _____
 b) ne; ako ne, zašto?

29. Je li vam netko posudio didaktičke izvore?
 a) da
 b) ne
30. Smatrate li svoje didaktičke izvore primjerenima za objavu?
 a) da
 b) ne
31. Prema kojim kriterijima birate tekstove:
 a) težina teksta
 b) stilski kvaliteta teksta
 c) žanrovska oznaka
 d) zanimljivost teksta
 e) društvena i politička aktualnost
 f) _____
32. Koristite li se u nastavi autentičnim tekstovima?
 a) ne
 b) da; ako da, iz kojih funkcionalnih stilova?

33. Koristite li se književnim tekstovima u nastavi jezika?
 a) ne
 b) da; ako da, zadržavate li se samo na pitanjima jezika ili i književno interpretirate tekst?

34. Birate li isključivo tekstove hrvatskih autora?
 a) da
 b) ne; ako ne, kojih autora još?

35. Smatrate li sve tekstove hrvatskih književnika jednako privlačnima za prezentaciju strancima?
 a) da
 b) ne; ako ne, koji tip književnog teksta smatrate neprivlačnim?

36. Jeste li u kojem od udžbenika naišli na teme koje su neprimjerene za prezentaciju strancima?
 a) ne
 b) da; ako da, gdje i koje?

37. Ima li u didaktičkim izvorima formulacija, tj. tema na koje studenti reaguju s podsmjehom?
 a) ne
 b) da; ako da, koje?

38. Kakav biste udžbenik/udžbenike željeli (molimo detaljniji opis).

39. Imate li s obzirom na didaktičke izvore još koji prijedlog?

- * * *
40. Mislite li da lektorsko zanimanje treba profesionalizirati?
 a) da; ako da, zašto?

 b) ne; ako ne, zašto?

41. Mislite li da bi bila potrebna znanstvena institucija koja bi se bavila hrvatskim jezikom kao stranim/drugim?
 a) ne
 b) da; ako da, opišite svoju zamisao takve institucije.

42. Jeste li dovoljno povezani s institucijama i pojedincima u zemlji koji vam daju za lektorat relevantne informacije?

a) da; ako da, koje su to institucije?

b) ne; ako ne, koje vam informacije posebno nedostaju?

43. Smatrate li da imate u domovini dostatan stručni oslonac za rješavanje pitanja koja vam postavlja lektorski rad?

a) da; ako da, zašto?

b) ne; ako ne, zašto?

44. Želite li življu razmjenu stručnih informacija

a) na relaciji kroatistika i druge relevantne struke - lektorat

b) na relaciji između raznih lektorata

c) _____

45. Smatrate li da svoje studente možete dovoljno brzo i učinkovito slati na kraće ili duže stručne i jezične boravke u Hrvatsku?

a) da

b) ne; ako ne, kako zamišljate učinkovitu suradnju s institucijama u domovini?

46. Jeste li ikada organizirali stručnu ekskurziju studenata u Hrvatsku?

a) da; ako da, vaša iskustva

b) ne; ako ne, zašto?

47. Jesu li vaši studenti bili na seminarima, školama hrvatskog jezika i kulture u Hrvatskoj (npr. Zagrebačka slavistička škola, ljetna i zimska škola hrvatskog jezika i kulture i dr.)

a) da

b) ne; ako ne, zašto?

48. Smatrate li da između lektorata i škola za strance u Hrvatskoj postoji dostatan protok informacija?

a) da

b) ne; ako ne, što biste željeli?

49. Je li vas itko ikada pozvao da svoja iskustva lektora hrvatskog jezika kao stranog izložite odnosno upotrijebite u zemlji (npr. lektor na Zagrebačkoj slavističkoj školi ili na Sveučilišnoj ljetnoj/zimskoj školi hrvatskog jezika...)

a) ne

b) da; ako da, gdje i kada?

50. Gdje biste kao lektor u inozemstvu željeli imati svoju matičnu instituciju u zemlji?

51. Koje bi usluge institucije u Hrvatskoj trebale pružati vašem studentu, odnosno stranom slavistu

a) dok boravi u Hrvatskoj

b) u stručnoj komunikaciji

52. Kako zamišljate organizaciju takva "servisa"

a) stanje je zadovoljavajuće

b) trebala bi posebna institucija - kakva?

53. Kakva je vaša suradnja s konzularnim predstavništvima/veleposlanstvima iz RH?

a) zadovoljavajuća

b) nezadovoljavajuća, zašto?

c) odlična, zašto?

54. Smatrate li da pitanje imena i statusa hrvatskog jezika na stranom sveučilištu ulazi u radnu kompetenciju lektorata?

a) da; ako da, zašto?

b) ne; ako ne, zašto?

55. Možete li u okviru globalnog nastavnog programa vašeg sveučilišta određivati nastavne sadržaje

- a) da
b) ne; ako ne, zašto?

56. Mjesto za odgovore na nepostavljena pitanja.

Hvala na strpljenju. Vjerujemo da će vrijeme posvećeno ispunjavanju ove ankete donijeti bogate plodove.

SUMMARY

Marija Smolić i Vesna Požgaj Hadži

CROATIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

The subject of the paper is not immanently linguistic, but it seems as an important segment of the global consideration concerning the Croatian language as a foreign language. As distinguished from public discussions on the name and status of the Croatian language at foreign universities, the attention here is drawn to the problem of lectorial teaching connected to the scientific, methodical-didactical and organizational adequacy of the Croatian language, literature and culture, which is being taught at foreign universities and in foreign countries in general. If we compare the presentation of the Croatian language with so-called great languages, and with some languages of the same size, Croatian can be considered at the beginning on its way to the world. The authoress expresses her opinion as a lecturer of long year teaching; at the applied linguistics meeting this year she was engaged with the theme the *Language System and Communication in the Process of the Acquisition of Croatian as a Foreign Language*, and at this meeting in Rijeka, she is presenting the questionnaire concerning the problems of the foreign language instructors. She would like to use the questionnaire among the foreign language instructors at foreign universities.

Aljoša Pužar

PISANI TRAGOVI RIJEČKOG FUTURIZMA

izvorni znanstveni rad
UDK 850 (497.5 RIJEKA) "19"

Razmjerno brojni tragovi talijanske književne (navlastito futurističke) avangarde važnim su dijelom riječke književne povijesti. Rad iznosi rezultate novih istraživanja prikupljena pisanog korpusa, naglašavajući važnost izvornih djela. Pokušajem djelomična opisa i vrednovanja odabranih primjera nepoznatih hrvatskoj filološkoj javnosti (poglavito: Riječkog futurističkog manifesta i zbornika *Grad života*) nastoji se prikazati općeniti značaj riječkog futurizma i upozoriti na književnopovijesno značenje pojedinih riječkih futurističkih tiskovina.

I. HRVATSKI I RIJEČKI KNJIŽEVNI FUTURIZAM

1.1 Odjeci su talijanskoga futurizma na hrvatskome tlu slabi i premalo istraženi.¹ Pripisivanje futurističkih pobuda pojedinim našim autorima tradicionalno je bivalo plodom proizvoljnih tumačenja književnopovijesne terminologije i podlijeganja površnim dojmovima.²

Hrvatska se književna avangardna matica, kako znademo, priklanjala poglavito germanskoj utjecajnoj sferi ekspresionističkog tipa, no isto tako i starijim poticajima bečke moderne koja s frojdovskim predznakom unosi i u naše literarno podneblje (preko Matoševe *Môre* i nekih proznih uradaka) određene tipove psihologizma i groteske privlačeći avangardne autore iz cijelog hrvatskog književnog korpusa.³

- 1 Dosad najpotpuniji pregled hrvatskih odjeka talijanskog futurističkog pokreta donosi Božidar Petrač (Petrač, 1995). Petračev "dossier" ne spominje riječka avangardna zbivanja.
- 2 Dok je hrvatskim kroatistima potpuni izostanak bitnijih "futurističkih" pobuda u "životu i djelu" A. G. Matoša posve jednoznačna književnopovijesna činjenica (bez obzira na jednu površnu ocjenu F. T. Marinettija u tom smislu), i dok se razmjerno slaba bliskost J.P. Kamova središnjici nastupajućih futurističkih književnih modela danas nadaje kao gotovo nedvojbeno (bez obzira na nekoliko neprodubljenih paralela u riječkom panegiriku V. Čerine iz 1913., te na posthumno objavljivanje Kamovljeva *aforističnog niza* u talijanskom avangardnom časopisu "Lacerba"), pojedini suvremeni talijanski kritičari do u naše će dane upravo ove, generacijskim senzibilitetom duboko podijeljene hrvatske autore i dalje nazivati futuristima (Verdone, 1994). (O položaju Matoša i Kamova u odnosu na hrvatsku i europsku književnu avangardu v. poglavlje "Pitanje hrvatske avangarde" A. Flakera /Flaker, 1984/, kao i opsežnu studiju G. Slabinac /Slabinac, 1988./.)
- 3 Spomenuto se dvojstvo poticaja prelama u djelovanju šireg kruga hrvatskih protoavangardista

1.2 Hrvatska je obala Jadrana, zahvaljujući neprekinutu tijeku plodonosnih kulturnih veza s onom talijanskom, u pogledu talijanskih futurističkih pojavnosti naglašenije izložena utjecajima od kontinentalnog književnog središta. Iako su starije tematološke i uopće (arhi)komparatističke rasprave, poput onih o srodnostima Vojnovičeve drame *Gospoda sa suncokretom* iz 1912. s nekim traganjima talijanskog futurizma i danas donekle zanimljive, u mnogo nas većoj mjeri zanimaju izravniji i odlučniji doticaji.

Hrvatski futuristički pokret Zadrana Joa Jose Matošića (1890-1966) upravo je takav, neposredan doticaj. Neobjavljeni časopis "Zvrk", koji Matošić priređuje 1914. g., za kroatistiku ostaje najvažnijim futurističkim pokušajem. Valja, međutim, smatrati neprodubljenim i uopće dvojbena mišljenja popisivača hrvatskih futurističkih pojava Božidara Petrača o tome kako je: "Književnopovijesno gledano, hrvatska (...) književnost imala istodobno s talijanskom, ali i ruskom, svoj specifični futurizam"⁴. Usuprot tako zamamnoj no posve ishitrenoj tezi autor priznaje činjenicu čvrste vezanosti Matošićeva pokreta za marinetijevske orijentacijske modele. Samim time izostaje mogućnost iole suvislije usporedbe s autonomnim književnopovijesnim položajem ruskoga futurističkog (ili *kubofuturističkog*) modela koji se razvio gotovo posve neovisno o onom talijanskom. U zadrarskome se slučaju potvrđuje *mentorska*, učiteljska (ili barem savjetodavna) uloga F.T. Marinettija, što ovu epizodu udaljava od nekih samosvojnih nacionalnih kompilatorsko-preradbenih avangardnih tendencija (npr. Micićeva hrvatsko-srpskog *zenitizma*, ili pak katalonske književne avangarde drugog i trećeg desetljeća XX. st.). Razvidno je dakle da zadrarsku epizodu možemo svrstati uz bok ostalim izravnijim europskim (primjerice: portugalskim) i južnoameričkim (primjerice: brazilskim) odrazima talijanskog futurizma, tek na pola puta od potpuna poistovjećivanja do autonomije ruskog tipa. Pa i neke posebnosti ovog pokreta (npr. izostanak iredentističke političke potke) zapravo su tek nužna (iako skromna) prilagodba nacionalnom okružju. To ipak ne umanjuje važnost otkrića talijanske znanstvenice Sofie Zani, od koje Petrač polovicom osamdesetih preuzima većinu podataka.

1.3 Sjevernije od Zadra, točnije u Rijeci, avangardni pokušaji prvih desetljeća našeg stoljeća nastaju u talijanskom kulturnom ozračju, kao dio širih avangardnih kretanja na području tzv. Julijske Venecije.⁵ S obzirom na njihov opseg, brojnost tragova i potpunu uklopivost u ritam povijesnih i kulturalnih mijena u gradu Rijeci ne mogu se te avangardne pojave zanemarivati ni s kroatističkog, a ponajmanje s komparatističkog stanovišta. U suglasju s elementima *teorije književne povijesti subnacionalnih/internacionalnih*

i avangardista, od anarhoidna "cefesovca", Primorca Josipa Baričevića i njegovih "lombrosovskih" likova (valja se prisjetiti tek nesretnog Petra Pavlovića!) do zagrebačkog ljevičara Augusta Cesarca (i pojedinih "psihoanalitičkih" - incestuoznih i pedofilskih *uresa* u njegovoj "Carevoj kraljevini").

4 Petrač, isto, str. 5.

5 Tzv. Julijska Venecija talijanski je zemljopisni naziv razmjerno nedavna postanka, kojim je obuhvaćeno područje Trsta, Rijeke i Gorice s pripadajućim okružjem, kao i poluotok Istra. Područje je (redosljedom prema zastupljenosti) naseljeno hrvatskim, slovenskim i talijanskim življem. Danas njegovi dijelovi pripadaju trima neovisnim državama (Hrvatskoj, Sloveniji i Italiji). Talijanska i talijanizirana urbana središta Julijske Venecije bila su, u razdoblju po okončanju prvog svjetskog sukoba, žarišnim mjestima unutartalijanskih provincijskih odjeka Marinettijeva futurističkog pokreta.

*područja autonomna književnog razvoja*⁶, valja ove pojave oprezno no odlučno uključivati u šire područje povijesti hrvatske književnosti.⁷

Riječku talijansku avangardu nazivamo jednostavno *riječkim futurizmom*, kako bismo je jasnije terminološki odijelili od šireg pojma *riječke avangarde*, koja već ovisno o odabranom književnopovijesnom načelu može obuhvaćati pojave hrvatske povijesne avangarde (Kamov, Baričević, Radošević itd.), kao i izučavanje specifičnih izostila u suvremenoj produkciji (Stojević, Stefanović, Petković, Jahić, Sorel...). Futurizam je najvažnija sastavnica svih riječkih talijanskih avangardnih kretanja, pa se i po toj osnovi termin "riječki futurizam" pokazuje dostatno upotrebljivim.⁸

1.4 Riječki se futurizam artikulirao u trima autonomnim pojavama, od kojih prve dvije obilježava stanovita bliža međusobna veza, dok je treća pojava izdvojenija.

a) Prva je pojava **autentičan importiran futurizam** u vrijeme D'Annunzijeva osvajanja grada 1919. g. Tijekom 1919. u Rijeku pristižu futuristi, među kojima i karizmatičan osnivač pokreta Filippo Tommaso Marinetti. Brojne se futurističke aktivnosti odvijaju u redovima D'Annunzijevih boraca-ardita.⁹

b) Druga je pojava nastala već godinu dana kasnije, 1920. D'Annunzio još vlada Rijekom, no osjeća se potreba za novim kulturnim inicijativama. Književnici-arditi Guido Keller i Giovanni Comisso (nipošto nevažna imena talijanske književnosti!) osnivaju **intelektualni pokret "Yoga"** te pokreću izdavanje istoimenog tjednog časopisa. Futuristički utjecaj u osnivanju i aktivnostima avangardnog pokreta "Yoga" od presudne je važnosti.

c) Treća je pojava **skup avangardnih pokušaja u tridesetim godinama**, navlastito u području nekih vizualnih umjetnosti (umjetničke fotografije i slikarstva), ali i književnosti. Ovom se trećom pojavom ovaj rad neće baviti.¹⁰

Ovom nas prigodom zanimaju dakle tek prve dvije: **nepatvoren uvezeni futurizam 1919. i pokret "Yoga" iz 1920. g., točnije njihovi pisani tragovi.**

6 O pitanjima *teorije književne povijesti subnacionalnih/internacionalnih područja autonomna književnog razvoja* (pograničnih, te njima pridruženih manjinskih i iseljeničkih književnih fenomena) v. uvodne odlomke našeg rada o problemima periodizacije riječke književnosti (Pužar, 1997).

7 Književnopovijesnom su krajoliku o kojem govorimo s različitim teorijskim implikacijama pridruženi fenomeni poput hrvatskog latinizma ili inojezičnog (konkretno: talijanskog) hrvatskog preporoda u Dalmaciji.

8 Na poticaj recenzenata časopisa za filološka istraživanja "Fluminensia" u svome smo prvom radu o problemima riječkog futurizma, objavljenom u spomenutom časopisu, rabili sintagmu "futurizam u Rijeci", od koje smo odustali pojavom novih dokaza o stvarnoj ukorijenjenosti prvotno uvezenih poticaja u riječku književnu i općekulturnu stvarnost s početka stoljeća (usp. Pužar, 1995).

9 U Rijeci se osniva futuristički "bojovni zdruk" (fascio di combattimento), općinsko kazalište postaje poprištem predstavljanja "futurističkog sintetičkog teatra" itsl. O pojedinim elementima ovih zbivanja (prije svega o Marinettijevu boravku u Rijeci) pisao je u nas književnik Nedjeljko Fabrio, rabeći mahom talijanske memoarske izvore.

10 Fjumanističke intermedijalne studije kao pretpostavka književnopovijesnog usustavljanja i vrednovanja ovog specifičnog ogranaka riječke talijanske avangarde tek su u začetku.

II. PISANI TRAGOVİ RIJEČKOG FUTURIZMA

2.1 Pisanim tragovima riječkog futurizma smatramo sačuvane izvorne avangardne tekstove, kao i sekundarnu građu - dokumente, novinske vijesti i neposredna pisana svjedočanstva o riječkim futurističkim zbivanjima objavljivana u memoarskoj literaturi dvadesetih i ranih tridesetih godina.¹¹ Različitih smo pisanih ostataka uspjeli pronaći više desetaka. Neki od njih zavrjeđuju širi znanstveni interes. U prvome se redu radi o *Riječkom futurističkom manifestu* iz 1919., zborniku *Citta di vita* ("Grad života") pokreta "Yoga" iz 1920., te, dakako, tjednom avangardističkom časopisu "Yoga", časopis "Yoga" zbog opsega izuzimamo iz raščlambi, pa ćemo ovom prigodom prozboriti samo o *Riječkom futurističkom manifestu* iz 1919. i zborniku *Citta di vita* iz 1920.

2.2 Riječki futuristički manifest (1919).

2.2.1 Riječki futuristički manifest smatramo najzanimljivijom tiskovinom riječkog futurizma. Puni mu je naslov *Manifesto degli artisti futuristi qui convenuti per illuminare l'imbecillità dei podagrosi passatisti che sbavano in questa citta*, odnosno u prijevodu *Manifest umjetnika futurista pridošlih ovamo da rasvijetle slaboumnost kostobolnih pasatista koji sline u ovom gradu*. Manifest je tiskan u riječkom tiskarskom zavodu "Minerva" na sedam nepaginiranih stranica i nije datiran. Na gornjoj margini naslovnice donedavno sačuvana primjerka nejasno se nazirao rukom upisan datum, 22. veljače 1919 (?). S obzirom da raspoložemo samo razmjerno slabom preslikom, a da je spomenuti, jedini poznati primjerak manifesta, prije nekoliko godina otuđen iz zbirke *Arhiva povijesnog muzeja Rijeke (AMSF)* u Rimu, ovaj datum zasad ne može biti potvrđen. Zbog istih razloga nije nam poznat izvorni format manifesta.¹²

2.2.2 Autorstvo manifesta također nije bilo moguće utvrditi. Podrobnom analizom

11 Prema tipu, sadržaju i mjestu tiskanja pisani se tragovi prvih dvaju pojavnih oblika riječkog futurizma (1919-1920) mogu podijeliti na:

I. izvorne tekstove

1.1 sadržajno vezane za Rijeku

1.1.1 objavljene u Rijeci

1.1.2 objavljene izvan Rijeke

1.2 sadržajno nevezane za Rijeku (a objavljivane u Rijeci)

II. onodobne sekundarne tekstove o futurizmu

2.1 objavljivane u Rijeci

2.1.1 vezane za Rijeku

2.1.2 nevezane za Rijeku

2.2 objavljivane izvan Rijeke (a vezane za Rijeku), te

III. pisana svjedočanstva i autobiografsko-memoarske zapise sudionika i promatrača.

Iako za sve navedene skupine postoje relevantni nalazi, zanimljivi za cjelokupnu sliku riječke talijanske avangarde, ovaj se rad bavi isključivo izvornim avangardnim tekstovima sadržajno ukorijenjenim u riječku zbilju i tiskanim na riječkom području (skupinom 1.1.1. prema gornjoj klasifikaciji).

12 Istraživačka je praksa vezana za spomenutu rimsku iseljeničku ustanovu pokazala važnost i začudnu pouzdanost arhivskih i drugih bilješki kustosa i arhivista-amatera, mahom iseljeničkih intelektualaca - publicista i profesora, koji su priređivali pojedine privatne zbirke/donacije za pohranu u arhivu, odnosno muzeju.

Marinettijevih detaljnih osobnih dnevnika¹³, za čije riječko razdoblje postoje čak dvije piščeve verzije, može se zaključiti da vođa pokreta nije bio autorom ili suautorom teksta o kojem govorimo. Manifest se, koliko znademo, ne spominje u onodobnom riječkom tisku, ni u memoarskoj literaturi iz kasnijih desetljeća. Svojevrstu *tajnovitost* tiskovine naglašavaju pseudonimi iza kojih se vjerojatno krije kolektivni autor, a koji su bez posebnog isticanja uvršteni u sam tekst manifesta. Pretpostavljeni autori bili bi redom: *siculo* (amoralist), *indre* (pjesnik), *imni* (glazbenik), *cosinda* (instruktor), *dizan* (antivirtuoz) i *chisto* (fotodinamist). Gotovo potpuni izostanak, uvjetno rečeno, pozitivističkog inventara ne sprječava nas da raščlanimo i valoriziramo tekst.

2.2.3 Za fhumanistiku se najzanimljivijim dijelovima manifesta čine oni koji tretiraju riječku problematiku: slavi se karneval, a želi rušenje rimskog luka (misli se onog u riječkome Starom gradu), slave se futurističke "riječi na slobodi", a zaziva "kremacija" nešto umjerenijih riječkih književnika. Bili su to prije svega Bruno Neri (pravim imenom Francesco Drenig /1893-1950/, pjesnik, umjetnički fotograf i urednik, prevodilac hrvatskih pjesnika) i Aurora D'Arcano (pravim imenom Pietro Pilepich /1886-1932/, pjesnik kamovljevskih stihova, bibliotekar i međunarodno priznat hispanist i hispanoamerikanist). Tu su potom pojedini dijalektalni pjesnici (pripadnici plodne riječke antejske konvencije) i neki drugi, manje važni autori. Simboličnu kremaciju futuristi namjenjuju i Gradskoj knjižnici (*Biblioteca civica*), knjižnici "Manzoni" te uglednom književnom klubu "*Circolo letterario*".

2.2.4 Metatekstualni *furor* ne zaustavlja se na referiranju i nijekanju riječkih pojavnosti. Stoga valja razmotriti ukorijenjenost teksta u širim traganjima talijanske futurističke matice. Riječki manifest obilato rukuje ustaljenim futurističkim inventarom toposa: moralom i amoralnošću, umjetničkom revolucijom, kultom brzine i tehnike, glazbom buke i šumova, destrukcijom/rekonstrukcijom književnog jezika itd. Forma izlaganja podložna je drugoj futurističkoj fazi razaranja iskaza - onoj poznatih "riječi na slobodi". Manifest je vizualno veoma razigran, no ne doseže stupanj vizualne organizacije kasnijih futurističkih "rječoslobodnih tabela" (*tavole parolibere*). Autori demonstriraju pojedine mogućnosti estetske preoblike književnosti i stvarnosti, želeći u riječkom recipijentu smišljenim postupcima pobuditi učinak *očudenja*.

2.2.4.1 Pažljivijom analizom moguće je zapaziti ovisnost teksta manifesta o nizu prethodno objavljenih tekstova talijanskog futurističkog pokreta.¹⁴ Uočavaju se tako tragovi temeljnog pariškog manifesta iz 1909. Marinettija i drugova, manifesta *Futuristička fotodinamika (Fotodinamica futurista)* Antona Giulija Bragaglie iz 1912., utjecaji Appolinaireova pariškog manifesta *Futuristička antitradicija (L'antitradition futuriste)* iz 1913. g., teksta *Kromofonija, manifest o bojama zvukova, šumova i mirisa (La Cromofonia, manifesto sul colore dei suoni, dei rumori e degli odori)* Giacoma Prampolinija, također iz 1913. g.

Iz iste je godine i Marinettijev manifest *Bežična imaginacija i riječi na slobodi (L'immaginazione senza fili e le parole in liberta)* čije su umjetničke poruke/pouke također dobro uočljive.

Najzanimljivije je citiranje (iako ponešto nedosljedno) čitavog odlomka o destrukciji povijesti iz spomenuta Appolinaireova manifesta *L'antitradition futuriste*. Taj počasni,

13 Marinetti, 1987.

14 Nije nam ovdje nakana razglabati o poznatoj osjetljivoj razlici kategorije *utjecaja* prema onoj *intertekstualnosti*, no rekli bismo da se ovdje radi poglavito o potonjoj.

citatni položaj čudi imamo li u vidu oštar prosvjed ugledna predvodnika riječkih futurista-ardita Maria Carlia (suautora *Manifesta futurističke znanosti* iz 1917. g.), objavljena tek godinu dana po pretpostavljenom datumu tiskanja Riječkog manifesta, a povodom objavljivanja talijanskog prijevoda Appolinaireova manifesta u firentinskom avangardnom časopisu "Roma futurista".

Appolinaireov manifest (najvažniji plod kratkotrajne futurističke faze vode književnog kubizma) spominje naime ime Gabrielea D'Annunzija u grupi *pasatističkih* književnika kojima autor vulgarno "nudi" izmet - izazovan aksiološki simbol. To futuristi-arditi iz D'Annunzijeva kruga nisu mogli ni htjeli odobriti, pa u tom svjetlu i sama činjenica citiranja Appolinaireova djela dodatno izdvaja *Riječki futuristički manifest* iz matice riječkih avangardnih zbivanja 1919. g.¹⁵

2.2.4.2 Primijenimo li već klasične teorijske i književnopovijesne postavke o razvoju povijesne avangarde, uočavamo začudnu nepolitičnost riječkog manifesta.¹⁶ Tekst donosi za talijanski futurizam uobičajene elemente etičkog prevrednovanja, no posve zaobilazi elemente neposredne društvene funkcionalnosti, tipične za talijanske futurističke tiskovine iz godina neposredno po završetku prvog svjetskog sukoba.

Sve ovo govorilo bi u prilog potrebe postavljanja nove radne hipoteze, koja bi *Riječki futuristički manifest* pokušala smjestiti u raniji period, možda upravo u 1914. ili 1917. g. (Manifest izravno ili neizravno uspostavlja metatekstualne relacije upravo naglašeno prema radovima iz 1913. g., svi navedeni riječki pisci ulaze u javni život prije 1914., a Nerija se ne naziva pjesnikom već "neuravnoteženim sanjarom", što može biti povezano s njegovim pokušajem bombaškog atentata na mađarskog guvernera Rijeke također iz 1913. Skromno je pozitivistički, no nipošto zanemariv prilog tezi činjenica da se

15 Spomenuti prosvjed vode riječkih futurista, izazvan objavljivanjem Appolinaireova teksta, objavljen je u ardijskom listu "La Testa di ferro" ("Željezna glava") koji u Rijeci (a potom i Milanu) uređuje sam Carli - možda najznačajniji revolucionarni desničar (a ne lijevičar, kako na temelju jednog njegova napisa o potrebi širenja "riječkog boljševizma" zaključuje C. Salaris /Salaris,1996/) u redovima talijanskog futurističkog pokreta, pisac "kazališnih sinteza" i urednik više avangardnih (a potom i filomonarhističkih) periodičnih publikacija.

U petom broju "Teste" (29. veljače 1920.) Carli objavljuje spomenuti prosvjed pod naslovom *Polemica futurista* i u njemu, uz ostalo, veli: "Kao futurist i kao legionar ne mogu se složiti s gafom svojih rimskih prijatelja..." Razlozi neslaganja koje Carli potom navodi sažetak su cjelokupne avangardne ideje futurista - ardita iz D'Annunzijeva kruga (avangardizam druge futurističke faze + program Političke futurističke stranke, uz nezaobilazan kult D'Annunzija kao oživotvoritelja avangardne političke prakse na razmeđu protofašističkog imperijalizma i političkog dinamizma s revolucionarno-reformatorskim primjesama šireg značenja). U devetom broju (od 28. ožujka 1920.) Carli objavljuje odlomak Marinettijeva pisma, u kojem vođa pokreta preuzima na sebe krivnju za objavljivanje spornog manifesta i potvrđuje svoje "divljenje i privrženost velikom Talijanu". Ipak, u svjetlu *specifične* evolucije odnosa G. D'Annunzija i futurističkog vode do koje je došlo tijekom riječke avanture, a koju ovdje ne kanimo šire eksplicirati, valjalo bi razmotriti prikrivenu ironiju Marinettijevih riječi i postupaka.

16 Usp. poglavlje *Teze o proučavanju avangarde* A. Flakera (Flaker, 1984), kao i tekst *Il futurismo e la cultura della rivoluzione* L. Tallarica (u: Grisi, 1994). O ovim pitanjima pisali su mnogi istraživači povijesne avangarde (u nas, mahom, o području avangardne "književne ljevice", u Italiji, pak, o specifičnim problemima prenaplašenih veza futurističkog s fašističkim pokretom). O političkom aspektu talijanskog futurizma v. Erjavec, 1989.

posljednja znamenka izbljedjela rukopisnog nadnevka upisanog na gornju marginu izgubljenog manifesta može čitati i kao 4 i kao 7.) Takva bi hipoteza o potrebi vremenskog pomicanja trenutka objavljivanja, ako se pokaže plodonosnom, mogla otvoriti novu stranicu u poimanju riječke talijanske avangarde.

S obzirom na činjenicu da je *Riječki futuristički manifest* jedini do danas poznat izvorni *čistofuturistički* manifest tiskan na hrvatskome tlu te da donosi niz specifičnih književnopovijesnih izazova, valja pretpostaviti da zanimanje za njega, barem u specijalističkim krugovima, neće tako brzo jenjati.¹⁷

2.3 Zbornik Citta di vita (Grad života) pokreta "Yoga" iz 1920.

2.3.1 Jedina dosad potpunije istražena tiskovina avangardnog pokreta "Yoga" pravim se imenom naziva *Ples Sv. Vida (Il ballo di S. Vito)*, no zbog ponešto nepregledne vizualizacije naslovne stranice uobičajilo se ardijski naziv za Rijeku *Citta di vita (Grad života)*, koji se nalazi na vrhu naslovnice kao naznaka mjesta objavljivanja, smatrati naslovom zbornika. I uobičajeni i izvorno predviđeni naslov govore o zborniku. Pojam "Grad života" smješta zbornik u ardijski krug u čijim je futurističkim i uopće književnim redovima nastao pokret "Yoga". Naslovom *Ples Sv. Vida* označen je povod za objavljivanje zbornika.

Zbornik je dakle nastao u lipnju 1920. prigodom blagdana Sv. Vida, gradskog zaštitnika.¹⁸ Prema pripomeni tiskanoj na poleđini napisan je i objavljen u samo 24 sata. Tiskao ga je riječki zavod "Miriam" - tiskara nekoć poznata po pučkim izdanjima kapucinske *Kuće dobre štampe* na hrvatskome jeziku.¹⁹ Tiskovina je stajala 1 liru ili 10 kruna Države Slovenaca Hrvata i Srba iz 1918., što je i naznačeno na naslovnici. Prihod od prodaje bio je namijenjen studentskoj organizaciji neznanā imena.

2.3.2 Skup pozitivističkih koordinata zaokružuje jednoznačan podatak o autorstvu. Zbornik je uredio Mino Somenzi (1899-1948), futurist koji će četrnaest godina kasnije, 1934., s Marinettijem i Mazzonijem biti suautorom *Manifesta zračne arhitekture (Manifesto dell'architettura aerea)*.²⁰ Na četrnaest vodoravno položenih stranica riječkog zbornika

17 S tim u vezi valja spomenuti i prvi hrvatski prijevod ovog teksta koji smo priredili za zagrebački časopis za književnost "Quorum" (u tisku).

18 Valja pobliže objasniti kontekst nastanka i tiskanja zbornika.

Godine je 1920. o blagdanu gradskog zaštitnika zamišljen veliki svečani bal kojem su kanili prisustvovati i arditi-avangardisti, članovi "Yoge". Pribivanje svečanom plesu avangardna je promidžba uzdigla na razinu borbene zadaće u ratu za moralnu i političku preobliku ponešto zamrla "Grada života". Bučno najavljujivana prigoda nepovoljno je okončala za ardijsku avangardu. Klasična malogradanska svečanost, dobro opisana crnim salonskim odijelom (protiv kojeg se potom digao glas avangardnog novinstva), simbolično je označila nevoljkost u pristajanju Riječana (starih austrougarskih činovnika mješovita podrijetla, pa i salonskih iredentista) na brutalnost protofašističkih koncepcija. U trenutku u kojem je vanjskopolitička situacija već opasno prijetila D'Annunzijevo opstanku na Kvarneru avangardisti iz njegova kruga uočavaju mlakost sredine koju zamišljaju eksperimentom za novi sveopći poredak. Najobičniji gradski ples, banalna prigoda za uobičajenu povijest kulture i književnosti, postaje jasnim znakom nadolazeće krize riječkog futurizma. Zbornik o kojem govorimo pokušaj je avangardističkog odgovora.

19 V. Lukežić, 1993.

20 Somenzi je trebao urediti niz samostalnih publikacija (knjiga ili zbornika) pokreta "Yoga", no zbog brza gašenja pokreta objavljen je, koliko znademo, samo zbornik *Citta di vita*.

objavljeno je trinaest književnih i publicističkih tekstova različitih poznatih i nepoznatih autora, desetak parola političkog sadržaja te nekoliko reklamnih oglasa.

Među autorima ističu se imena Guida Kellera i Giovannija Comissa, osnivača pokreta "Yoga", te samog urednika Somenzija. Zanimljiv je uradak poema belgijskog avangardnog pjesnika Leona Kochnitzkog, D'Annunzijeve riječkog suradnika. Poema je tiskana na francuskom jeziku i pod naslovom *Put u Urbino (Le voyage a Urbino)* ne donosi društvenofunkcionalnih konotacija²¹, a formalno se može vezati prije za Mallarmeovo utjecajno djelo *Bacanje kocki nikad neće ukinuti Slučaj (Un Coup de Des jamais n'abolira le Hasard)* iz 1897., no za uže futurističke modele.

Najvažniji su avangardni tekstovi u zborniku *apel riječkim ženama te manifest upućen Riječanima povodom plesa Sv. Vida*.

2.3.3 *Apel riječkim ženama* pod vokativnim naslovom *Žene!!! (Done!!!)* tek se uvjetno može smatrati manifestom. Potpisan pseudonimom Fiammetta ("Plamenka"), tekst opsega jedne vodoravne stranice ili otprilike tri klasične kartice pred riječkog ženskog recipijenta donosi niz izravnih zahtjeva. Primjenom ustaljenih modela moralne preoblike trebala bi se riječka žena lišiti građanskog moralnog koda.²²

2.3.3.1 Riječ je o vizualno neosmišljenu, naglašeno persuazivnom tekstu niska stupnja estetske provokativnosti koji bi valjalo razmatrati i u svjetlu veza s ostalim metapoetskim žanrovima – poglavito rezolucijom. Ipak, određene predmetnotematske i strukturalno-stilske komponente vezuju napis za manifeste talijanskog futurizma. Jasno je, međutim, da je riječ o manifestima srednje faze (etičkog prevrednovanja životne prakse) te kasnijim persuazivnim tiskovinama neposredno društvenofunkcionalizirane futurističke faze.

2.3.3.2 Tekst valja dovesti u vezu s čitavim nizom tzv. antifeminističkih futurističkih tiskovina, no istovremeno s temeljnom postavkom o potrebi promicanja požude kao moralnog načela, čestom u radovima futurističkih pjesnikinja, prije svega Lamartineove unuke²³ Valentine de Saint-Point (1875-1953), koja 1913. tiska letak pod nazivom *Futuristički manifest požude (Manifesto futurista della lussuria)*, sofisticiran nastavak *Manifesta futurističke žene (Manifesto della donna futurista)* iz 1912.²⁴

21 Na tu se slabost belgijskog avangardista prijateljski osvrće, u popratnoj bilješci, urednik zbornika.

22 Tekst je sadržajno strukturiran u tri dijela. Prvim se dijelom (sastavljenim od nekoliko uopćenih parola u kojima se žene naziva "novim drugaricama ljubavi" i "sijačicama strasti") žene pozivaju na buđenje, hrabrost i istinoljubivost u otporu građanskom moralu. Drugim se dijelom, uže posvećenim riječkoj situaciji, Riječanke kritiziraju zbog mlakosti i pristajanja na učalost moralnih kanona ("žena iz Rijeke još je ona iz starih romana – napuljskih kanconeta...", "Nije li žena iz Rijeke časnija od žena cijeloga svijeta? Ne! Samo je starija."). U trećem se dijelu proklamira nov odnos prema muškarcu, rušenje konvencija ženskog života ("Do danas ste bile samo izvor naslade, budite ubuduće duhovni i herojski poticaj modernog muškarca.", "Imajte hrabrosti za odanost želite li biti dostojne da BUDETE VOLJENE a ne samo posjedovane.")

23 (Salaris, 1996) Neki vele da je V. de Saint-Point (pjesnikinja, slikarica i plesačica bizarnih životnih navada, pravim imenom Anne-Jeanne-Valentine-Marianne Desglans de Cessiat-Vercell) Lamartineova unuka (Verdone, 1994), pa čak i unuka V. Hugoa (Tisdall - Bozzolla, 1989). Ne upuštajući se u irelevantne premda dopadljive genealoške rasprave, možemo reći kako jednostavna računica (Lamartine je rođen 1790. g.) daje za pravo navodima C. Salaris.

24 Spomenuti manifesti koji razvijaju ideju samosvjesna i nagonskog *nadžženstva* (kao prerade

2.3.4 Zbornik se zaključuje važnim manifestom pod nazivom *Riječanima! (Ai Fiumani!)*, a koji na dvije vodoravne stranice donosi u stupačnoj organizaciji šest kartica manifestnog teksta te dvije uvoda i potpisa.²⁵ Autorstvo manifesta dijele 23 riječka avangardista potpisana prezimenima i jedan potpisan pseudonimom I 2 Nunziante. U manifestu se spominju "1 genij, 23 genijalca i 3000 srčanih mladića". Aluzija je to na D'Annunzija, na autore manifesta (avangardiste) te jedinice boraca-ardita. Pod pseudonimom I 2 Nunziante očito se krije Gabrielle D'Annunzio, kako zbog sličnosti prezimena i pseudonima, tako i zbog isticanja "1 genija" uz "23 genijalca" u kontekstu koji nedvojbeno upućuje na kratkotrajna vladara Rijeke. Bilo bi pretjerano, a po svojoj prilici i netočno tvrditi da je D'Annunzio sudjelovao u izradi i objavljivanju manifesta. Odkakalo bi to od njegovih literarnih koncepcija, ali i od opterećujućeg položaja diktatora pred slomom. No nipošto ne treba isključiti mogućnost da se polutajno, prikriiven pseudonimom koji očito odskače od niza realnih građanskih prezimena u potpisu manifesta, pridružio D'Annunzio potpisima prilikom pregledavanja rukopisne verzije. Poznata je naime činjenica da je D'Annunzio običavao tražiti da mu se prije objavljivanja osobno predoče sve tiskovine nastale u arhivskim redovima.

2.3.4.1 Vizualno razigran, grafostilistički sofisticiran tekst mjestimice rabi "riječi na slobodi" – drugostupanjsko futurističko razaranje *klasičnog* izraza.

Riječ je o visokopersuazivnom tekstu čiju estetsku funkciju (nipošto zanemarivul!) naglašenije nadilazi ona društvena (usp. Mukarovski > Vodička > Flaker). Manifest je izrazito politiziran i dio je uzaludnih pokušaja revitalizacije otupjela talijanstva grada. Autori se obraćaju "veličajnoj miješanoj rasi, rasi predatora najčišćeg oka, rasi bez tradicije, koja će još dugo živjeti...". (Drugim riječima: elementarnim riječkim malograđanima, salonskim talijanskim rodoljubima slavenskih prezimena i pjesnicima iz okrilja provincijalnog mitteleuropkog kasnog sentimentalizma.) Avangardisti iz "Yoge" aludiraju na stvarne riječke ličnosti²⁶ i događaje, navlastito na svečani ples Sv. Vida kao neposredan poticaj za sastavljanje manifesta, što se potvrđuje i priloženim uvodom.

2.3.4.2 Manifest se može svrstati u niz političkih tiskovina kojima obiluju futuristički izdavački naponi još od intervencionističkih godina u osvit prvog svjetskog sukoba

ničanskih postavki) izazvali su polemike u futurističkim redovima i bili važnim poticajem kasnijoj promjeni krutih stavova Marinettijeva kruga o položaju žene u životu i umjetnosti.

25 Manifest *Ai Fiumani!* sadržajno je strukturiran u tri dijela. Prvi se sastoji od kraćeg uvoda posvećena "provincijalnom" značaju svečanog plesa Sv. Vida na koji se nastavlja manifestni, vizualno sofisticiran odlomak posvećen pozivima na nacionalno buđenje grada ("...ako Riječka ŽELI biti TALIJANSKA, MORA biti agilna, genijalna, bez predrasuda..."). "Riječki" se dio manifesta zaključuje danuncijanskim pozdravom "Alala!". Drugi je, ujedno kraći dio, prepušten nešto općenitijim anarhoidnim pozivima riječkih avangardista. Među inim u ovom se dijelu teksta ističe poklič "NE ŽELIMO MISTICIZME!", veoma zanimljiv u kontekstu buđenja transcendentno-mistične struje u riječkoj književnosti (primjerice pojave ranih radova Antonija Widmara iz 1919. g.). Tekst se zaključuje trećim dijelom: vizualno neorganiziranim povratkom u kontekst svečanog bala, pozdravom te nizom od dvadeset i četiri prezimena (redom: Forti, Cerati, Carli, Targioni, Flugli, Giordano, Soldi, Maino, Marchesano, Comisso, Keller, Somenzi, Pozzi, Fantoni, Ioele, Di Tanna, I 2 Nunziante, Croce, Zanetti, Rossi, Ramponi, Marcelli, Testoni, Adami).

26 Igrum riječi gigante (div) i Gigante (prezime) aludira se, primjerice, na riječkog satiričkog pjesnika, dramskog pisca, folklorista i iredentističkog političara (gradonačelnika i senatora) Riccarda Gigantea (1881-1945).

(sjetimo se poznata manifesta *Futuristička sinteza rata /Sintesi futurista della guerra/* koji Carra, Marinetti, Russolo, Boccioni i Piatti objavljuju 1914. g.). Marinetti u lipnju 1918. drži u Rimu prvi uže iredentistički govor. U ovim, te u sličnim nastojanjima koja su slijedila po završetku prvog svjetskog rata (a navlastito u okviru djelatnosti *Partito politico futurista /Futurističke političke stranke/* i skupine futurističkih vođa unutar arditskog pokreta) valja prepoznati izvore manifesta *Riječanima!*.

2.3.5 Lišen specifične književnopovijesne tajnovitosti *Riječkog futurističkog manifesta* iz 1919 (?), zbornik *Citta di vita/Il ballo di S. Vito* iz 1920. ostaje razmjerno transparentnim, no izuzetno zanimljivim istupom pripadnika "Yoge" - u krugovima hrvatskih i talijanskih proučavatelja povijesne avangarde nedovoljno poznata avangardnog pokreta.

III. O ISTINSKOM TRAGU

3.1 Valja se zapitati kakva su traga, izuzev nešto pisanih vijesti i novinskih podsmjeha, u samoj Rijeci ostavile futurističke "bombarde" i izljevi "bežične imaginacije". Odgovor na to pitanje moći ćemo pronaći prisjetimo li se otvorenosti gradske kulture prema kasnofuturističkim i drugim avangardnim inicijativama u vizualnim umjetnostima i arhitekturi 30-ih godina, uočimo li obnovljene energije riječke talijanske književnosti koja (nastupajući, u usporedbi s danuncijanskom avangardom, mnogo umjerenije i promišljeno-koncilijantno prema većinskom slavenskom zaleđu) obnavlja riječke duhovne vertikale već prvih godina po D'Annunzijevu odlasku.

3.2 Danas slabo poznata pjesnikinja Clementina Scala-Bonetta objavljuje 1922. g. zbirku pjesama *Preko ideala (Attraverso l'ideale)*.²⁷ Pjesnikinja u nevelikoj knjižici (još posve secesijskog grafičkog uobličjenja) među inim objavljuje i konvencionalnu odu Rijeci u kruto rimovanim katrenama (još jedna od riječkih tradicija!), no neočekivano joj suprotstavlja pjesmu slobodna (doslovce "besjedovna") stiha *Zrakoplov (L'Aeroplano)*, posve futuristički intoniranu (na tragu kulta brzine i tehnike na koji se odnosi čitav niz futurističkih istupa od samih pariških početaka). U pjesmi *Dijalog (Dialogo)* pjesnikinja suprotstavlja personificiranu električnu svjetlost običnoj svijeći. U tom duhovitom tekstu nevelikih dometa prva će progovoriti električna svjetlost (motiv koji susrećemo i u *Riječkom futurističkom manifestu* iz 1919?). Posljednju će međutim riječ izreći svijeća. Skroman uradak postaje tako paradigmom autoričina osobnog stvaralačkog položaja, ali i stanja čitave književne generacije Riječana.

IV. ZAKLJUČNE NAPOMENE

3.3 Riječki *Manifest umjetnika futurista...* (1914?/1917?/1919?) i zbornik pokreta "Yoga" *Grad života* (1920) ocrtavaju unutarnji put talijanskog futurističkog pokreta: od borbe za estetsko, a potom i etičko prevrednovanje umjetnosti i životne stvarnosti (*manifest*) do dinamičnog nacionalističkog političkog programa u godinama prvog poraća i njegova kratkotrajna oživotvorenja u danima danuncijanske avanture (*zbornik*). Poredbena raščlamba ovih tiskovina upućuje na promjenu estetičkog rakursa unutar prividno jedinstvene avangardne generacije i početke idejnog i stvarnog konformizma vodeće skupine pokreta. Ona pokazuje idejne osobitosti pokreta "Yoga" i izdvojeni položaj arditskih avangardista unutar šire futurističke struje i za nju vezanih zbivanja julijske avangarde.

²⁷ (Scala-Bonetta, 1922) Na knjižicu me nedavno upozorio Dr. Marino Micich, kustos AMSF u Rimu.

3.4 Trag koji su opisane tiskovine (kao i ovdje tek uzgređice spomenuti časopis "Yoga", kazališna zbivanja i druge relevantne književnopovijesne i šire kulturnopovijesne pojave) ostavile na izvornu riječku književnopovijesnu okomicu trebao bi biti predmetom produbljenijih fhumanističkih uvida. Provincijalna književna klima naglo se oploduje neuobičajeno velikim brojem različitih umjetničkih tendencija (talijanska futuristička avangarda s francusko-belgijskim, američkim i japanskim (!) vezama u samome gradu, obnovljena *transcedentnost* u dijelu talijanske i riječke književnosti prvog poraća, domaća antejska tradicija, utjecaji bečke moderne i talijanskog dekadentizma, te oni arhaičniji zakasnelih književnih preporoda i provincijskog sentimentalizma itd.) u naoko neznatnoj jedinici *književnopovijesnog vremena* (od konca prvog svjetskog rata do aneksije Kraljevini Italiji 1924. g.). Riječka se književnost tako i u ovom svom dijelu nadaže zanimljivim komparativističkim medijem za razaznavanje širih književnopovijesnih procesa.

3.5 Mitteleuropski, u većem dijelu svoje kulturne elite odnarođeni emporij oprezno no kreativno reagira na prenagljenu žestinu umjetničkih i političkih ideologa. Na gradskom su korzu riječki *fakini* zviždali Marinettiju, no iza prozora stasavala je nova književna generacija dvadesetih i tridesetih godina - talijanski intelektualci Rijeke koji pišu o Krleži, Kamova nazivaju bratom, objavljuju ranog Tadijanovića. Za svakoga tko iole poznaje složene mijene riječke književne povijesti radi se o činjenicama iznimna značenja i neprolazne vrijednosti.

IZVORI

1. x x x, *Manifesto degli artisti futuristi qui convenuti per illuminare l'imbecillita dei podagrosi passatisti che sbavano in questa citta*, Minerva, Rijeka, s.a.
2. Carli, M., *Polemica futurista*, LA TESTA DI FERRO, n. 5, 29 Febbraio 1920, Rijeka, 1920.
3. Marinetti, F. T., *Polemica futurista (Una risposta di Marinetti)*, LA TESTA DI FERRO, n. 9, 28 Marzo 1920, Rijeka, 1920.
4. Marinetti, F. T., *Taccuini 1915-1921* (prir. A. Bertoni), Societa editrice il Mulino, Bologna, 1987.
5. Scala-Bonetta, C., *Attraverso l'ideale*, Tipografia Lloyd, Rijeka, 1922.
6. Somenzi, M. (ur.), *Il ballo di S. Vito*, Miriam, Rijeka, 1920.

LITERATURA

1. Beker, M., *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
2. Dubrović, E., *Drenig, Kamov i Hrvati*, DOMETI, g. XXVI, br. 5-6, Rijeka, 1993.
3. Erjavec, A., *Umjetnost i revolucionarni umjetnici na vlasti*, Quorum, V, br. 3 (26), Zagreb, 1989.
4. Flaker, A., *Nomadi ljepote*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1988.
5. Flaker, A., *Poetika osporavanja*, Školska knjiga, Zagreb, 1984.
6. Gimenez-Frontin, J. i dr., *Le avanguardie letterarie*, Istituto geografico De Agostini, Novara, 1977.
7. Grisi, F., *I futuristi*, Newton Compton, Roma, 1994.
8. Hansen, P. C., *Cultura e letteratura a Fiume italiana*, Universita degli studi di Roma "La Sapienza" - Facolta di lettere e filosofia, Roma, 1983/84 (stropjopis)

9. Lukežić, I., *Riječki bibliopolis*, DOMETI, g. XXXI, br. 5-6, Rijeka, 1993.
10. Petrač, B., *Futurizam u Hrvatskoj*, Matica hrvatska - Ogranak Pazin, 1995.
11. Pužar, A., *Futurizam u Rijeci*, FLUMINENSIA, g. VII., br. 1, Rijeka, 1995.
12. Pužar, A., *Letteratura fiumana e problemi di periodizzazione*, Fiume - itinerari culturali (zbornik znanstv. skupa), EDIT, Rijeka, 1997.
13. Salaris, C., *Dizionario del futurismo*, Editori riuniti, Roma, 1996.
14. Samani, S., *Poeti e studiosi fiumani*, FIUME, n. 3-4, Roma, 1965.
15. Slabinac, G., *Hrvatska književna avangarda*, August Cesarec, Zagreb, 1988.
16. Stojević, M., *Avangarda na zasadama ili zasade na avangardi (Nacrt interteksta raščlambe NA ZASADAMA AVANGARDE Marine Kovačević)*, FLUMINENSIA, g. VI., br. 1-2, Rijeka, 1994.
17. Tisdall, C. - Bozzolla, A., *Futurism*, Thames and Hudson, London, 1989.
18. Verdone, M., *Il futurismo*, Newton Compton, Roma, 1994.

RIASSUNTO

Aljoša Pužar

TRACCE SCRITTE DEL FUTURISMO FIUMANO

Le tracce relativamente numerose dell'avanguardia letteraria italiana (soprattutto quella futurista) rappresentano una parte importante della storia letteraria fiumana. Lo scritto espone i risultati delle nuove ricerche del materiale scritto, sottolineando l'importanza delle opere pubblicate a Fiume.

Nel tentativo di una descrizione parziale e della valorizzazione degli esempi scelti non conosciuti da parte del pubblico filologico croato (e particolarmente del *Manifesto futurista fiumano* e dello quaderno *Citta di vita*), si vuole rappresentare le caratteristiche generali del futurismo fiumano e sottolineare il significato storico-letterario di alcuni scritti futuristi fiumani.

Josip Silić

MORFONOLOGIJA HRVATSKOGA GLAGOLA
TIPOVI OSNOVAizvorni znanstveni rad
UDK 808.62-25-02

U raspravi će biti govora o tome kako se razvijalo mišljenje o morfo(no)loškome ustrojstvu hrvatskoga glagola od Vebera do danas. Pokazat će se kako su nekadašnji gramatičari (iako su u svojim opisima miješali sinkroniju s dijakronijom) znali uočiti prave odnose između morfo(no)loških jedinica hrvatskoga glagola, pogotovu između morfo(no)loških jedinica koje čine njegovu osnovu. U njihovoj je (i dijakronijskoj i sinkronijskoj) "viziji" glagolska osnova dvomorfemska. I ona to doista jest. Bez dvomorfemnosti je glagolske osnove nemoguće uspostaviti posebno glagolskovidske (su)odnose. Pokazat će se i to da su morfonološke pojave koje uvjetuju glagolskovidske promjene i danas "žive", pa ih takve treba i opisati. (Su)odnosi su npr. istaknuti : isticati, napregnuti : naprezati i udahnuti : udisati gramatičko-komunikacijski relevantni. Stoga u tome smislu i (su)odnose tak : tic, preg : prez i dah : dis treba podržati kriterijima (sinkronijskoga) opisa. Je li onda mrtva "treća palatalizacija"?

Želeći doznati što Veber misli o ustrojstvu hrvatskoga glagola, uzeli smo njegovu *Slovnice hrvatsku za srednja učilišta*¹ i na str. 56-57 ("Poglavlje VIII: O glagolju") pročitali u "Glavi XIII: Dělita glagoljah") da se glagoli dijele, s jedne strane, "po trajanju i po značenju" na perfektivne i imperfektivne, perfektivni na inkoativne i finitivne, a imperfektivni na inkoativne, kontinuativne, frekventativne i iterativne te, s druge strane, "po infinitivu". Po infinitivu se, kaže, dijele "na 6 redovah", i to "kako koji primaju umetak medju korèn glagolja i nastavka infinitiva ti".

Prvi red "prima ništa (nes - ti, pi - ti)", drugi red "prima nu (puk - nu - ti)", treći red "prima e (um - e - ti)", četvrti red "prima i (sol - i - ti)", peti red "prima a (pad - a - ti)" i šesti red "prima ava, eva, iva, ova (prod - ava - ti, bič - eva - ti, naselj - iva - ti, kup - ova - ti)".

Namjerno smo ponavljali što i Veber ponavlja "prima + x" da bismo istakli naoko neobičnu formulaciju (za "pèrvi red") "prima ništa". Iz cjeline njegova opisa proizlazi da on u ustrojstvu glagola prve vrste ("pèrvog reda") između korijena i nastavka ti vidi "umetak ništa". I to "ništa" ne može biti ništa drugo do "nešto". Inače bi rekao "ne prima ništa". Time je Veber pokazao da je ustrojstvo infinitiva glagola po svojim tvorbenim svojstvima jedinstveno, tj. da i "pèrvi red" kao i ostali mora imati "umetak". Ne mogu svi

1 Adolfo V. Tkalčević: *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*. Zagreb, 1876.

imati "nešto", a on "ništa". Po tome je mišljenje koje se kasnije u našim gramatikama ustalilo da infinitiv u prvoj vrsti glagola između korijena (u gramatikama se o kojima je riječ naziva "osnovom") nema "umetka" (infiksa) metodološki neprihvatljivo (jer je nelogično). Takvo je mišljenje dovelo do nove (metodološki neprihvatljive) tvrdnje da je u takvih glagola infinitivna osnova jednaka prezentskoj, što je izazvalo brojne nesporazume (o kojima smo ponešto rekli u raspravi *Ustrojstvo glagolske osnove*).²

Da "umetak" Veberu nije "nastavak", pokazuje i njegov opis ustrojstva prezenta. Na 57. stranici spomenute *Slovnice hrvatske* kaže da su "osobni nastavci" za 1. i 2. "osobu" jednine **m i š: plet - e - m i plet - e - š**, a za 1. i 2. "osobu" množine **mo i te: plet - e - mo i plet - e - te**. ("Tretju osobu" jednine tumači "odpadanjem" **t: plet - e - t plet - e**, a "tretju osobu" množine "odpadanjem" **t i** odgovarajućim glasovnim promjenama: **plet - e - on(t) → plet - u**.)

Kako vidimo, on "umetak" **e** odvaja od nastavaka **m, š, mo i te**. Tako čini i u drugim glagolskim oblicima, npr. u imperativu (**plet - i - mo i plet - i - te**), imperfektu (**plet - ija - h**) itd.

Nastavak se pak "ništa" može "vidjeti" posredno - kroz oblike **plet - e - m, plet - i - mo, plet - en - a, poče - t - a** itd. Jednostavno nije navodio ono "čega nema" (Pojam je i nultoga "umetka" i nultoga "nastavka" stvar, znamo, novijega vremena.)

Za nas je ovdje bitno to da iz Veberova opisa glagolskoga ustrojstva proizlazi da je glagolska osnova (najmanje) dvomorfemska i da se ono što je čini različitom od druge glagolske osnove krije u "umetku". Takvo naime shvaćanje glagolskoga ustrojstva ne može dovesti do toga da se osnove izjednačuju, da se npr. infinitivna osnova izjednačuje s prezentskom. Svaki glagolski oblik ima (isključivo) svoju osnovu. Infinitiv ima infinitivnu, a prezent prezentsku osnovu. Niti infinitivna osnova može biti prezentska niti prezentska infinitivna. Da smo u tome smislu slijedili Vebera, ne bismo bili toliko zbunjeni kad tvorimo glagolske oblike. Događa nam se naime da nam se kaže da jedan te isti oblik sad tvorimo od prezentske, sad od infinitivne osnove. Naše gramatike tvore aorist tako da se glagolima s infinitivnom osnovom "na samoglasnik" dodaju nastavci "u kojima oznaka za aorist ima alomorf -o-", a glagolima s osnovom "na suglasnik" nastavci "s alomorfom -o- u 1. l. jedn. i u množini" i "s alomorfom -e- u 2. i 3. l. jednine".³ Tako se tumači i imperativ⁴ i imperfekt⁵ i pridjev trpni.⁶

No to ne znači da npr. infinitivna i prezentska osnova ne smiju biti osnove *prema kojima će se* (ne od kojih će se) tvoriti glagolski oblici koji nisu infinitiv i prezent. Dapače, samo se po sebi razumije da je dobro da se glagolski oblici tvore prema osnovama oblika koji su predstavljeni općim rječnikom. A to su uvijek (tamo gdje postoji) infinitiv i prezent.

Metodološki je tada, po nama, jedino ispravno osnovu aorista, imperfekta, imperativa i pridjeva trpnog staviti nasuprot osnovi infinitiva i krenuti tako dalje:

(iz)mol - i - ti : (iz)mol - i - h;

(u)krad - ø - ti : (u)krad - o - h;
mol - i - ti : mol - ja - h;
krad - ø - ti : krād - ijā - h;
(iz)mol - i - ti : (iz)mol - i - o;
(u)krad - ø - ti : (u)krad - ø - o;
(iz)mol - i - ti : (iz)mol - je - n;
(u)krad - ø - ti : (u)krad - en - o.

Jedan će pak dio takvih oblika trebati staviti nasuprot osnovi prezenta: (**brati**) **ber - ē - m / ber - i - ø / ber - ā - h (ber - ijā - h)** i nasuprot osnovi infinitiva: **br - a - ti : br - ā - h** itd.

Sad se može vidjeti da svaki oblik ima svoju osnovu. I ni za koju se od njih ne može reći da je napravljena ni od infinitivne ni od prezentske osnove. To pokazuje, između ostaloga, i njihova prozodija, koja je, to treba istaknuti, "prateće svojstvo" ustrojstva bez kojega (glagolske) osnove nema.

Još ćemo jednu činjenicu morati uzeti u obzir ako želimo pravilno (i cjelovito) shvatiti karakter glagolskih osnova i njihova značenja. To je glagolski vid. I njega ćemo trebati promatrati u suodnosu (glagolskih) osnova, tj. u suodnosu morfema koji dovode do njegove promjene. A to su također Veberovi "umeci", koje ćemo mi nazvati osnovotvornim morfemima.

I pri tvorbi glagolskoobličnih i pri tvorbi glagolskovidskih osnova dolazi do unutarosnovskih pojava kojima neki pristupaju kao fonološkim, a neki kao morfonološkim promjenama. I mi smo među onima koji im pristupaju kao morfonološkim pojavama. Razlika je međutim između nas i (nekih) drugih u tome što mi te morfonološke pojave smatramo živim, a ne mrtvim pojavama. Po nama one podliježu pravilima koja i danas vrijede. Budući da su i danas (u suvremenome hrvatskome standardnom jeziku) žive gramatičke kategorije, ne bi bilo logično kad takvim pravilima ne bi podlijezale. Mi dakle promjene **povući : povlačiti, početi : počinjati, izabrati : izabirati, pozvati : pozivati, steći : stjecati, podleći : podlijezati, probosti : probadati** i sl. smatramo (sinkronijski) zakonitima. Nama se suodnos **u : la** u suodnosu **povući : povlačiti**, suodnos **e : inj** u suodnosu **početi : počinjati**, suodnos **r : ir** u suodnosu **izabrati : izabirati**, suodnos **v : iv** u suodnosu **pozvati : pozivati**, suodnos **e : je** u suodnosu **steći : stjecati**, suodnos **e : ije** u suodnosu **podleći : podlijezati** i suodnos **o : a** u suodnosu **probosti : probadati** uključuje i u danas živa pravila, koja, dakako, treba učiti - ako se želi ući u tajne glagolskoga vida i u sve morfonološke pojave - po (i danas) živim (morfonološkim) pravilima. Metodološki pak načelno: *ono što u suvremenoj komunikaciji ima razlikovnu ulogu neovisno o kontekstu mora podlijezati suvremenim gramatičkim (u ovome slučaju morfo(no)loškim) pravilima*. Dok god glagolskoga vida u hrvatskome standardnom jeziku kao strukturne pojave bude, bit će tako. Žive gramatičke kategorije moraju biti u skladu sa živim gramatičkim pojavama.

Mi dakle smatramo da se ustrojstvo hrvatskoga glagola, ako se želi upoznati, mora na odgovarajući način prikazati i u suodnosima glagolskih oblika i u suodnosima glagolskih vidova. Tako npr. i u suodnosu **početi : počnem** i u suodnosu **početi : počinjati**. Inače ga neće biti moguće ni shvaćati ni prihvaćati kao zakonitu pojavu (a on to jest) u komunikaciji.

Pritom imamo na umu i sve veće potrebe za računalnim pristupom hrvatskomu

2 Josip Šilić: *Ustrojstvo glagolske osnove*. Suvremena lingvistika, 31-32, 1991, str. 3-12.

3 Eugenija Barić i dr.: *Hrvatska gramatika*. Zagreb, ŠK, 1995, str. 238.

4 Eugenija Barić i dr.: Cit. dj., str. 242.

5 Eugenija Barić i dr.: Cit. dj., str. 239.

6 Eugenija Barić i dr.: Cit. dj., str. 246.

jeziku. Bez iscrpna opisa zakonitosti o kojima je riječ i bez njihove odgovarajuće formalizacije računalo se neće biti moguće u njima "snalaziti".

Kako mi te zakonitosti vidimo i kako mislimo da ih treba (računalnih potreba radi) formalizirati, pokazali smo u knjizi *Gramatika hrvatskoga rječnika*.⁷ U toj smo knjizi sustavno prikazali morfonološke pojave nastale prijelazom svršenoga glagolskog vida u nesvršeni. Ovdje ćemo te morfonološke pojave sučeliti s morfonološkim pojavama nastalim u suodnosima infinitiva i prezenta te tako pokušati dati putokaz za ulaz u njihov (cjelovit) sustav.

Napomena: Uz pojedine smo tipove osnova navodili i primjere (koji tim tipovima pripadaju) s nekim morfonološkim posebnostima. Tako smo navodili primjere s alternacijama **b//blj**, **c//č**, **d//đ**, **f//flj**, **g//ž**, **h//š**, **k//č**, **l//lj**, **m//mlj**, **n//nj**, **p//plj**, **s//š**, **t//ć**, **v//vlj**, **z//ž**, **sn//šnj**, **zn//žnj**, **sl//šlj**, **zl//žlj**, **ije//je**, **Srje//Sre//Srje** itd. (S znači "suglasnik".) Morfem smo **iva** podijelili na **iv** i **a** kako bismo infinitivno **iv** doveli u vezu s prezentskim i imperativnim **u**: **iz-luč-iv-a-ti** : **iz-luč-uj-ē-m** (j je ovdje "hijatsko") i **iz-luč-ū-j-ø**. Dosljednosti radi učinili smo to i s morfemom **āva** (**āv-a**). Tako smo došli do jedinstvena morfema (metamodela) za nesvršene glagole (**naviješt-a-ti** : **navješćiv-a-ti** : **navještav-a-ti**). (V naime u **iva** i **ava** možemo shvatiti kao "hijatsko" v.) Time smo ujedno osnove (prezentsku, imperativnu i imperfektivnu) oslobodili nebitnih (nepertinentnih) ustrojstvenih podataka. Iz sličnih smo razloga (da oslobodimo morfem prezenta **ē** nebitnih ustrojstvenih podataka) izdvojili morfem svršenosti **n** (**do-seg-n-e-m**). (O metodološkoj ispravnosti toga postupka svjedoče npr. (samostalni) oblici tipa *rek-n-e-m*.) Distribucijski smo uvjetovane podatke (npr. "nepostojano a") pridružili prethodnomu morfemu (**do-sega-o-ø**). Tamo gdje se oblici tipa **doseći** i **dosegnuti** uzajamno "potpomažu" navodili smo ih zajedno (**doseći/dosegnuti**). Broj nam je **1** iza osnova (u zagrada) znak svršenosti, a broj **2** znak nesvršenosti glagola.

Redni broj	Glagol-predstavnik	Osnove (po njihovu nazivu)	Osnove (po njihovu morfemskom ustrojstvu)
1.	doseći/ dosegnuti (1) dosezati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -sēg-ø- (1): -sēg-n-ē-// -sēg-n-ø- (1): -sēg-o-// -sēž-e- / -sēg-nu-// -sēg-nū- (1): -sēz-i- (1): -sēga-o-// -sēg-l-// -sēg-nu-o-// -sēg-nu-l- (1): -sēg-nū-t- (2): -sēz-a- (2): -sēž-e-// -sēž-ø- (2): -sēz-a- (2): -sēž-i- (2): -sēz-a-o-// -sēz-a-l- (2): -sēz-ā-n-

Kako se "čitaju" modeli?

Prezent

(1): dō-sēg-n-ē-m, dō-sēg-n-ē-š, dō-sēg-n-ē-ø, dō-sēg-n-ē-mo, dō-sēg-n-ē-te, dō-sēg-n-ø-ū;

Aorist

(1): do-sēg-o-h, dō-sēž-e-ø, dō-sēž-e-ø, do-sēg-o-smo, do-sēg-o-ste, do-sēg-o-se;

Imperativ

(1): do-sēg-n-i-ø, do-sēg-n-i-mo, do-sēg-n-i-te;

Particip I

(1): dō-sēga-o-ø, dō-sēg-l-a, dō-sēg-l-o, dō-sēg-l-i, dō-sēg-l-e, dō-sēg-l-a;

Particip II

(1): dō-sēg-nū-t-ø, dō-sēg-nū-t-a, dō-sēg-nū-t-o, dō-sēg-nū-t-i, dō-sēg-nū-t-e, dō-sēg-nū-t-a;

Prezent

(2): dō-sēž-ē-m, dō-sēž-ē-š, dō-sēž-ē-ø, dō-sēž-ē-mo, dō-sēž-ē-te, dō-sēž-ø-ū;

Imperfekt

(2): dō-sēz-ā-h, dō-sēz-ā-še, dō-sēz-ā-še, dō-sēz-ā-smo, dō-sēz-ā-ste, dō-sēz-ā-hu;

Imperativ

(2): do-sēž-i-ø, do-sēž-i-mo, do-sēž-i-te;

Particip I

(2): do-sēz-a-o-ø, do-sēz-a-l-a, do-sēz-a-l-o, do-sēz-a-l-i, do-sēz-a-l-e, do-sēz-a-l-a;

Particip II

(2): dō-sēz-ā-n-ø, dō-sēz-ā-n-a, dō-sēz-ā-n-o, dō-sēz-ā-n-i, dō-sēz-ā-n-e, dō-sēz-ā-n-a.

Redni broj	Glagol-predstavnik	Osnove (po njihovu nazivu)	Osnove (po njihovu morfemskom ustrojstvu)
2.	ūleći/ ūlegnuti (1) ulijegati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -leg-ø-// -leg-nu- (1): -lež-e-// -leg-ø-// -leg-n-ē-// -leg-n-ø- (1): -leg-o-// -lež-e- (1): -lež-i- (1): -lega-o-// -leg-l-// -leg-nu-o-// -leg-nu-l- (1): -leg-nū-t (2): -lijēg-a- (2): -lijēž-e-// -lijēž-ø- (2): -lijēg-a- (2): -lijēž-i- (2): -lijēg-a-o-// -lijēg-a-l- (2): -lijēg-ā-n-
3.	pōdići/ pōdignuti (1) pōdizati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -dig-ø-// -dig-nu- (1): -dig-n-ē-// -dig-n-ø- (1): -dig-o-// -diž-e- (1): -dig-n-i- (1): -diga-o-// dig-l-// dig-nu-o-// -dig-nu-l- (1): -dig-nū-t (2): -diz-a- (2): -diž-ē-// -diž-ø- (2): -diz-ā- (2): -diž-i- (2): -diz-a-o-// -diz-a-l- (2): -diz-ā-n-

7 Josip Silić, Branko Ranilović: *Gramatika hrvatskoga rječnika*. (U tisku.)

4.	udahnuti (1) ūdisati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -dah-nu- (1): -dah-n-ē-// -dah-n-Ø (1): -dah-nu-// -dah-nu- (1): -dah-n-i- (1): -dah-nu-o-// -dah-nu-l- (1): -dah-nū-t- (2): -dis-a- (2): -diš-ē-// -diš-Ø- (2): -dis-ā- (2): -diš-i- (2): -dis-a-o-// -dis-a-l- (2): -dis-ā-n-
5.	skinuti (1) skidati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -kiØ-nu- (1): -kiØ-n-ē-// -kiØ-n-Ø- (1): -kiØ-nu-// -kiØ-nu- (1): -kiØ-n-i- (1): -kiØ-nu-o-// -kiØ-nu-l- (1): -kiØ-nū-t (2): -kid-a- (2): -kid-ā-// -kid-aj- (2): -kid-ā- (2): -kid-ā-j- (2): -kid-a-o-// -kid-a-l- (2): -kid-ā-n-
6.	pòginuti (1) pogibati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperativna Participska I Participska II	(1): -giØ-nu- (1): -giØ-n-ē-// -giØ-n-Ø- (1): -giØ-nu-// -giØ-nu- (1): -giØ-n-i- (1): -giØ-nu-o-// -giØ-nu-l- (1): (2): -gib-a- (2): -gib-ā-// -gib-aj- (2): -gib-ā-j- (2): -gib-a-o-// -gib-a-l- (2):
7.	svínuti (1) svjāti (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vi-nu- (1): -vi-n-ē-// -vi-n-Ø- (1): -vi-nu-// -vi-nū- (1): -vi-ni- (1): -vi-nu-o-// -vi-nu-l- (1): -vi-nū-t- (2): -vij-a- (2): -vij-ā-// -vij-aj- (2): -vij-ā- (2): -vij-ā-j- (2): -vij-a-o-// -vij-a-l- (2): -vij-ā-n-
8.	pòmaći/ pomàknuti (1) pòmícati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -mak-Ø-// -mak-nu- (1): -mak-n-ē-// -mak-n-Ø- (1): -mak-o-// -mač-e- (1): -mak-n-i- (1): -maka-o-// -mak-l- (1): -mak-nū-t- (2): -mic-a- (2): -mič-ē-// -mič-Ø- (2): -mic-a- (2): -mič-i- (2): -mic-a-o-// -mic-a-l- (2): -mic-ā-n-

9.	pòsjeći (1) posijécati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -sjek-Ø- (1): -sijē-ē-// -sijē-Ø- (1): -sjek-o-// -sijē-e- (1): -sijē-i- (1): -sjeka-o-// -sjek-l- (1): -sjē-ē- (2): -sijē-a- (2): -sijē-ā-// -sijē-aj- (2): -sijē-ā- (2): -sijē-ā-j- (2): -sijē-a-o-// -sijē-a-l- (2): -sijē-ā-n-
10.	isteći (1) istjécati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -tek-Ø- (1): -teč-ē-// -tek-Ø- (1): -tek-o-// -teč-e- (1): -tec-i- (1): -teka-o-// -tek-l- (1): (2): -tjec-a- (2): -tjē-ē-// -tjē-Ø- (2): -tjē-ā- (2): -tjē-i- (2): -tjē-a-o-// -tjē-a-l- (2):
11.	iznići/ izniknuti (1) iznicati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -nik-Ø-// -nik-nu- (1): -nik-n-ē-// -nik-n-Ø- (1): -nik-o-// -nič-e- (1): -nik-n-i- (1): -nika-o-// -nik-l- (1): (1): -nic-a- (2): -nič-ē-// -nič-Ø- (2): -nic-ā- (2): -nič-i- (2): -nic-a-o-// -nic-a-l- (2):
12.	prevínuti (1) pèrvrtati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vrØ-nu- (1): -vrØ-n-ē-// -vrØ-n-Ø- (1): -vrØ-nu-// -vrØ-nū- (1): -vrØ-n-i- (1): -vrØ-nu-o-// -vrØ-nu-l- (1): -vrØ-nū-t- (2): -vrt-a- (2): -vrc-ē-// -vrc-Ø- (2): -vrt-ā- (2): -vrc-i- (2): -vrt-a-o-// -vrt-a-l- (2): -vrt-ā-n-
13.	istisnuti (1) istiskati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -tisØ-nu- (1): -tisØ-n-ē-// -tisØ-n-Ø- (1): -tisØ-nu-// -tisØ-nū- (1): -tisØ-n-i- (1): -tisØ-nu-o-// -tisØ-nu-l- (1): -tisØ-nu-t- (2): -tisk-a- (2): -tiš-ē-// -tiš-Ø-// -tišt-ē-// -tišt-Ø- (2): -tisk-ā- (2): -tiš-i-// -tišt-i- (2): -tisk-a-o-// -tisk-a-l- (2): -tisk-ā-n-

14.	skrūtnuti (1) skrućivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -krut-nu- (1): -krut-n-ē-// -krut-n-Ø- (1): -krut-nu-// -krut-nū- (1): -krut-n-i- (1): -krut-nu-o-// -krut-nu-l- (1): -krut-nū-t- (2): -kruć-iv-ā- (2): -kruć-uj-ē-// -kruć-uj-Ø- (2): -kruć-iv-a- (2): -kruć-u-j- (2): -kruć-iv-ā-o-// -kruć-iv-ā-l- (2): -kruć-iv-ā-n-
15.	očvršnuti (1) očvršćivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -čvrsØ-nu- (1): -čvrsØ-n-ē-// -čvrsØ-n-Ø- (1): -čvrsØ-nu-// -čvrsØ-nū- (1): -čvrsØ-n-i- (1): -čvrsØ-nu-o-// -čvrsØ-nu-l- (1): -čvrsØ-nū-t- (2): -čvršć-iv-a- (2): -čvršć-uj-ē-// -čvršć-uj-Ø- (2): -čvršć-iv-a- (2): -čvršć-ū-j- (2): -čvršć-iv-a-o-// -čvršć-iv-a-l- (2): -čvršć-iv-ā-n-
16.	stvrdnuti (1) stvrdnjivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Participska I Participska II	(1): -tvrd-nu- (1): -tvrd-n-ē-// -tvrd-n-Ø- (1): -tvrd-nu-// -tvrd-nū- (1): -tvrd-n-i- (1): -tvrd-nu-o-// -tvrd-nu-l- (1): -tvrd-nū-t- (2): -tvrdnj-iv-a- (2): -tvrdnj-uj-ē-// -tvrdnj-uj-Ø- (2): -tvrdnj-iv-a- (2): -tvrdnj-iv-a-o-// -tvrdnj-iv-a-l- (2): -tvrdnj-iv-ā-n-
17.	kāpnuti (1) kāpati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -kap-nu- (1): -kap-n-ē-// -kap-n-Ø- (1): -kap-nu-// -kap-nū- (1): -kap-n-i- (1): -kap-nu-o-// -kap-nu-l- (1): - (2): -kap-a- (2): -kap-ā-// -kap-aj- (2): -kap-ā- (2): -kap-ā-j- (2): -kap-a-o-// -kap-a-l- (2): -
18.	ubāciti (1) ubacivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -bāc-i- (1): -bāc-i-// -bāc-Ø- (1): -bāc-i-// -bāc-i- (1): -bāc-i- (1): -bāc-i-o-// -bāc-i-l- (1): -bāc-en- (2): -bac-iv-a- (2): -bac-uj-ē-// -bac-uj-Ø- (2): -bac-iv-ā- (2): -bac-ū-j- (2): -bac-iv-a-o-// -bac-iv-a-l- (2): -bac-iv-ā-n-

19.	izlijēčiti (1) izljećivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -lijēč-i- (1): -lijēč-i-// -lijēč-Ø- (1): -lijēč-i-// -lijēč-i- (1): -lijēč-i- (1): -lijēč-i-o-// -lijēč-i-l- (1): -lijēč-en- (2): -lječ-iv-a- (2): -lječ-uj-ē-// -lječ-uj-Ø- (2): -lječ-iv-ā- (2): -lječ-ū-j- (2): -lječ-iv-a-o-// -lječ-iv-a-l- (2): -lječ-iv-ā-n-
20.	izústiti (2) izušćivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -úst-i- (1): -úst-i-// -úst-Ø- (1): -úst-i-// -úst-i- (1): -úst-i- (1): -úst-i-o-// -úst-i-l- (1): -ušć-en- (2): -ušć-iv-a- (2): -ušć-uj-ē-// -ušć-uj-Ø- (2): -ušć-iv-ā- (2): -ušć-ū-j- (2): -ušć-iv-a-o-// -ušć-iv-a-l- (2): -ušć-iv-ā-n-
21.	navijēstiti (1) navješćivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vijēst-i- (1): -vijēst-i-// -vijēst-Ø- (1): -vijēst-i-// -vijēst-i- (1): -vijēst-i- (1): -vijēst-i-o-// -vijēst-i-l- (1): -vijēst-en- (2): -vješć-iv-a- (2): -vješć-uj-ē-// -vješć-uj-Ø- (2): -vješć-iv-ā- (2): -vješć-ū-j- (2): -vješć-iv-a-o-// -vješć-iv-a-l- (2): -vješć-iv-ā-n-
22.	uklijēstiti (1) uklješćivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -klijēst-i- (1): -klijēst-i-// -klijēst-Ø- (1): -klijēst-i-// -klijēst-i- (1): -klijēst-i- (1): -klijēst-i-o-// -klijēst-i-l- (1): -klijēst-en- (2): -klješć-iv-a- (2): -klješć-uj-ē-// -klješć-uj-Ø- (2): -klješć-iv-ā- (2): -klješć-ū-j- (2): -klješć-iv-a-o-// -klješć-iv-a-l- (2): -klješć-iv-ā-n-
23.	uplātiti (1) uplaćivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -plāt-i- (1): -plāt-i-// -plāt-Ø- (1): -plāt-i-// -plāt-i- (1): -plāt-i- (1): -plāt-i-o-// -plāt-i-l- (1): -plāc-en- (2): -plāc-iv-a- (2): -plāc-uj-ē-// -plāc-uj-Ø- (2): -plāc-iv-ā- (2): -plāc-ū-j- (2): -plāc-iv-a-o-// -plāc-iv-a-l- (2): -plāc-iv-ā-n-

24.	dograditi (1) dograđivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -grād-i- (1): -grād-i-// -grād-Ø- (1): -grād-i-// -grād-i- (1): -grād-i- (1): -grād-i-o-// -grād-i-l- (1): -grād-en- (2): -grad-iv-a- (2): -grad-uj-ē-// -grad-uj-Ø- (2): -grad-iv-ā- (2): -grad-ū-j- (2): -grad-iv-a-o-// -grad-iv-a-l- (2): -grad-iv-ā-n-
25.	primijetiti (1) primjećivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -mijēt-i- (1): -mijēt-i-// -mijēt-Ø- (1): -mijēt-i-// -mijēt-i- (1): -mijēt-i- (1): -mijēt-i-o-// -mijēt-i-l- (1): -mijēc-en- (2): -mjec-iv-a- (2): -mjec-uj-ē-// -mjec-uj-Ø- (2): -mjec-iv-ā- (2): -mjec-ū-j- (2): -mjec-iv-a-o-// -mjec-iv-a-l- (2): -mjec-iv-ā-n-
26.	iscijediti (1) iscjedivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -cijēd-i- (1): -cijēd-i-// -cijēd-Ø- (1): -cijēd-i-// -cijēd-i- (1): -cijēd-i- (1): -cijēd-i-o-// -cijēd-i-l- (1): -cijēd-en- (2): -cjed-iv-a- (2): -cjed-uj-ē-// -cjed-uj-Ø- (2): -cjed-iv-ā- (2): -cjed-ū-j- (2): -cjed-iv-a-o-// -cjed-iv-a-l- (2): -cjed-iv-ā-n-
27.	priprijetiti (1) pripriječivati/ pripriječivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -prijēt-i- (1): -prijēt-i-// -prijēt-Ø- (1): -prijēt-i-// -prijēt-i- (1): -prijēt-i- (1): -prijēt-i-o-// -prijēt-i-l- (1): (2): -preč-iv-a-// -prječ-iv-a- (2): -preč-uj-ē-// -preč-uj-Ø-// -prječ-uj-ē-// -prječ-uj-Ø- (2): -preč-iv-ā-// -prječ-iv-ā- (2): -preč-ū-j-// -prječ-ū-j- (2): -preč-iv-a-o-// -preč-iv-a-l-// -prječ-iv-a-o-// -prječ-iv-a-l- (2):
28.	privrijediti (1) privređivati/ privrjeđivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vrijēd-i- (1): -vrijēd-i-// -vrijēd-Ø- (1): -vrijēd-i-// -vrijēd-i- (1): -vrijēd-i- (1): -vrijēd-i-o-// -vrijēd-i-l- (1): -vrijēd-en- (2): -vred-iv-a-// -vrjed-iv-a- (2): -vred-uj-ē-// -vred-uj-Ø-// -vrjed-uj-ē-// -vrjed-uj-Ø- (2): -vred-iv-ā-// -vrjed-iv-ā- (2): -vred-ū-j-// -vrjed-ū-j- (2): -vred-iv-a-o-// -vred-iv-a-l-// -vrjed-iv-a-o-// -vrjed-iv-a-l- (2): -vred-iv-ā-n-// -vrjed-iv-ā-n-

29.	ubrazditi (1) ubrazđivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -brāzd-i- (1): -brāzd-i-// -brāzd-Ø- (1): -brāzd-i-// -brāzd-i- (1): -brāzd-i- (1): -brāzd-i-o-// -brāzd-i-l- (1): -brāzd-en- (1): -bražd-iv-a- (1): -bražd-uj-ē-// -bražd-uj-Ø- (1): -bražd-iv-ā- (1): -bražd-ū-j- (2): -bražd-iv-a-o-// -bražd-iv-a-l- (2): -bražd-iv-ā-n-
30.	ugnijezditi (1) ugnježdivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -gnijēzd-i- (1): -gnijēzd-i-// -gnijēzd-Ø- (1): -gnijēzd-i-// -gnijēzd-i- (1): -gnijēzd-i- (1): -gnijēzd-i-o-// -gnijēzd-i-l- (1): -gnijēzd-en- (2): -gnježd-iv-a- (2): -gnježd-uj-ē-// -gnježd-uj-Ø- (2): -gnježd-iv-ā- (2): -gnježd-ū-j- (2): -gnježd-iv-a-o-// -gnježd-iv-a-l- (2): -gnježd-iv-ā-n-
31.	navaliti (1) navaljivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vāl-i- (1): -vāl-i-// -vāl-Ø- (1): -vāl-i-// -vāl-i- (1): -vāl-i- (1): -vāl-i-o-// -vāl-i-l- (1): -vāl-j-en- (2): -valj-iv-a- (2): -valj-uj-ē-// -valj-uj-Ø- (2): -valj-iv-ā- (2): -valj-ū-j- (2): -valj-iv-a-o-// -valj-iv-a-l- (2): -valj-iv-ā-n-
32.	udijeliti (1) udjeljivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -dijēl-i- (1): -dijēl-i-// -dijēl-Ø- (1): -dijēl-i-// -dijēl-i- (1): -dijēl-i- (1): -dijēl-i-o-// -dijēl-i-l- (1): -dijelj-en- (2): -djelj-iv-a- (2): -djelj-uj-ē-// -djelj-uj-Ø- (2): -djelj-iv-ā- (2): -djelj-ū-j- (2): -djelj-iv-a-o-// -djelj-iv-a-l- (2): -djelj-iv-ā-n-
33.	prostrijeliti (1) prostreljivati/ prostrjeljivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -strijēl-i- (1): -strijēl-i-// -strijēl-Ø- (1): -strijēl-i-// -strijēl-i- (1): -strijēl-i- (1): -strijēl-i-o-// -strijēl-i-l- (1): -strijelj-en- (2): -strelj-iv-a-// -strelj-iv-a- (2): -strelj-uj-ē-// -strelj-uj-Ø-// -strelj-uj-ē-// -strelj-uj-Ø- (2): -strelj-iv-ā-// -strelj-iv-ā- (2): -strelj-ū-j-// -strelj-ū-j- (2): -strelj-iv-a-o-// -strelj-iv-a-l-// -strelj-iv-a-o-// -strelj-iv-a-l- (2): -strelj-iv-ā-n-// -strelj-iv-ā-n-

34.	oplemèniti (1) oplemenjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -plemen-i- (1): -plemen-i-// -plemen-Ø- (1): -plemen-i-// -plemen-i- (1): -plemen-i- (1): -plemen-i-o-// -plemen-i-l- (1): -plemenj-en- (2): -plemenj-iv-a- (2): -plemenj-uj-ē-// -plemenj-uj-Ø- (2): -plemenj-iv-ā- (2): -plemenj-ū-j- (2): -plemenj-iv-a-o-// -plemenj-iv-a-l- (2): -plemenj-iv-ā-n-
35.	procijèniti (1) procjenjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -cijèn-i- (1): -cijèn-i-// -cijèn-Ø- (1): -cijèn-i-// -cijèn-i- (1): -cijèn-i- (1): -cijèn-i-o-// -cijèn-i-l- (1): -cijèn-en- (2): -cijèn-iv-a- (2): -cijèn-uj-ē-// -cijèn-uj-Ø- (2): -cijèn-iv-ā- (2): -cijèn-ū-j- (2): -cijèn-iv-a-o-// -cijèn-iv-a-l- (2): -cijèn-iv-ā-n-
36.	objàsнити (1) objašnǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -jasn-i- (1): -jasn-i-// -jasn-Ø- (1): -jasn-i-// -jasn-i- (1): -jasn-i- (1): -jasn-i-o-// -jasn-i-l- (1): -jašn-en- (2): -jašn-iv-a- (2): -jašn-uj-ē-// -jašn-uj-Ø- (2): -jašn-iv-ā- (2): -jašn-ū-j- (2): -jašn-iv-a-o-// -jašn-iv-a-l- (2): -jašn-iv-ā-n-
37.	stijèsniti (1) stješnǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -tijèsn-i- (1): -tijèsn-i-// -tijèsn-Ø- (1): -tijèsn-i-// -tijèsn-i- (1): -tijèsn-i- (1): -tijèsn-i-o-// -tijèsn-i-l- (1): -tješnj-en- (2): -tješnj-iv-a- (2): -tješnj-uj-ē-// -tješnj-uj-Ø- (2): -tješnj-iv-ā- (2): -tješnj-ū-j- (2): -tješnj-iv-a-o-// -tješnj-iv-a-l- (2): -tješnj-iv-ā-n-
38.	isprazniti (1) ispražnjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -prazn-i- (1): -prazn-i-// -prazn-Ø- (1): -prazn-i-// -prazn-i- (1): -prazn-i- (1): -prazn-i-o-// -prazn-i-l- (1): -pražnj-en- (2): -pražnj-iv-a- (2): -pražnj-uj-ē-// -pražnj-uj-Ø- (2): -pražnj-iv-a- (2): -pražnj-ū-j- (2): -pražnj-iv-a-o-// -pražnj-iv-a-l- (2): -pražnj-iv-a-n-

39.	porubiti (1) porublǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -rub-i- (1): -rub-i-// -rub-Ø- (1): -rub-i-// -rub-i- (1): -rub-i- (1): -rub-i-o-// -rub-i-l- (1): -rublj-en- (2): -rublj-iv-a- (2): -rublj-uj-ē-// -rublj-uj-Ø- (2): -rublj-iv-a- (2): -rublj-ū-j- (2): -rublj-iv-a-o-// -rublj-iv-a-l- (2): -rublj-iv-a-n-
40.	užlijebiti (1) užljebǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -žlijeb-i- (1): -žlijeb-i-// -žlijeb-Ø- (1): -žlijeb-i-// -žlijeb-i- (1): -žlijeb-i- (1): -žlijeb-i-o-// -žlijeb-i-l- (1): -žljeblj-en- (2): -žljeblj-iv-a- (2): -žljeblj-uj-ē-// (2): -žljeblj-uj-Ø- (2): -žljeblj-iv-a- (2): -žljeblj-ū-j- (2): -žljeblj-iv-a-o-// -žljeblj-iv-a-l- (2): -žljeblj-iv-a-n-
41.	istrijebiti (1) istreblǐvati/ istrjebǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -trijeb-i- (1): -trijeb-i-// -trijeb-Ø- (1): -trijeb-i-// -trijeb-i- (1): -trijeb-i- (1): -trijeb-i-o-// -trijeb-i-l- (1): -trijeblj-en- (2): -treblj-iv-a-// -trjeblj-iv-a- (2): -treblj-uj-ē-// -treblj-uj-Ø-// -trjeblj-uj-ē-// -trjeblj-uj-Ø- (2): -treblj-iv-a-// -trjeblj-iv-a- (2): -treblj-ū-j-// -trjeblj-ū-j- (2): -treblj-iv-a-o-// -treblj-iv-a-l-// -trjeblj-iv-a-o-// -trjeblj-iv-a-l- (2): -treblj-iv-a-n-// -trjeblj-iv-a-n-
42.	otkúpiti (1) otkupǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -kúp-i- (1): -kúp-i-// -kúp-Ø- (1): -kúp-i-// -kúp-i- (1): -kúp-i- (1): -kúp-i-o-// -kúp-i-l- (1): -kuplj-en- (2): -kuplj-iv-a- (2): -kuplj-uj-ē-// -kuplj-uj-Ø- (2): -kuplj-iv-ā- (2): -kuplj-ū-j- (2): -kuplj-iv-a-o-// -kuplj-iv-a-l- (2): -kuplj-iv-ā-n-
43.	nalijèpiti (1) naljeplǐvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -lijèp-i- (1): -lijèp-i-// -lijèp-Ø- (1): -lijèp-i-// -lijèp-i- (1): -lijèp-i- (1): -lijèp-i-o-// -lijèp-i-l- (1): -ljeplj-en- (2): -ljeplj-iv-a- (2): -ljeplj-uj-ē-// -ljeplj-uj-Ø- (2): -ljeplj-iv-ā- (2): -ljeplj-ū-j- (2): -ljeplj-iv-a-o-// -ljeplj-iv-a-l- (2): -ljeplj-iv-ā-n-

44.	potkrijépití (1) potkrepeljívati (2) potkrjepljívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -krijép-i (1): -krijép-i-// -krijép-Ø- (1): -krijép-i-// -krijép-i- (1): -krijép-i- (1): -krijép-i-o-// -krijép-i-l- (1): -krijéplj-en- (2): -krepelj-iv-a-// -krjeplj-iv-a- (2): -krepelj-uj-ě-// -krepelj-uj-Ø-// -krjeplj-uj-ě-// -krjeplj-uj-Ø- (2): -krepelj-iv-ā-// -krjeplj-iv-ā- (2): -krepelj-ū-j-// -krjeplj-ū-j- (2): -krepelj-iv-a-o-// -krepelj-iv-a-l-// -krjeplj-iv-a-o-// -krjeplj-iv-a-l- (2): -krepelj-iv-ā-n-// -krjeplj-iv-ā-n-
45.	namámítí (1) namamljívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -mām-i- (1): -mām-i-// -mām-Ø- (1): -mām-i-// -mām-i- (1): -mām-i- (1): -mām-i-o-// -mām-i-l- (1): -māmlj-en- (2): -mamlj-iv-a- (2): -mamlj-uj-ě-// -mamlj-uj-Ø- (2): -mamlj-iv-ā- (2): -mamlj-ū-j- (2): -mamlj-iv-a-o-// -mamlj-iv-a-l- (2): -mamlj-iv-ā-n-
46.	najávítí (1) najavljívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -jāv-i- (1): -jāv-i-// -jāv-Ø- (1): -jāv-i-// -jāv-i- (1): -jāv-i- (1): -jāv-i-o-// -jāv-i-l- (1): -javlj-en- (2): -javlj-iv-a- (2): -javlj-uj-ě-// -javlj-uj-Ø- (2): -javlj-iv-ā- (2): -javlj-ū-j- (2): -javlj-iv-a-o-// -javlj-iv-a-l- (2): -javlj-iv-ā-n-
47.	zašaráfítí (1) zašarafjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -šaráf-i- (1): -šaráf-i-// -šaráf-Ø- (1): -šaráf-i-// -šaráf-i- (1): -šaráf-i- (1): -šaráf-i-o-// -šaráf-i-l- (1): -šarafjlj-en- (2): -šarafjlj-iv-a- (2): -šarafjlj-uj-ě-// -šarafjlj-uj-Ø- (2): -šarafjlj-iv-ā- (2): -šarafjlj-ū-j- (2): -šarafjlj-iv-a-o-// -šarafjlj-iv-a-l- (2): -šarafjlj-iv-ā-n-
48.	zapòslítí (1) zapošljívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -posli-i- (1): -posl-i-// -posl-Ø- (1): -posl-i-// -posl-i- (1): -posl-i- (1): -posl-i-o-// -posl-i-l- (1): -posl-en- (2): -pošlj-iv-a- (2): -pošlj-uj-ě-// -pošlj-uj-Ø- (2): -pošlj-iv-ā- (2): -pošlj-iv-a-o-// -pošlj-iv-a-l- (2): -pošlj-iv-ā-n-

49.	ogrúbití ogrubljívati	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -grúb-i- (1): -grúb-i-// -grúb-Ø- (1): -grúb-i-// -grúb-i- (1): -grúb-i- (1): -grúb-i-o-// -grúb-i-l- (1): -grublj-en- (2): -grublj-iv-a- (2): -grublj-uj-ě-// -grublj-uj-Ø- (2): -grublj-iv-ā- (2): -grublj-ū-j- (2): -grublj-iv-a-o-// -grublj-iv-a-l- (2): -grublj-iv-ā-n-
50.	izlúdití (1) izludjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -lúd-i- (1): -lúd-i-// -lúd-Ø- (1): -lúd-i-// -lúd-i- (1): -lúd-i- (1): -lúd-i-o-// -lúd-i-l- (1): -lud-en- (2): -lud-iv-a- (2): -lud-uj-ě-// -lud-uj-Ø- (2): -lud-iv-ā- (2): -lud-ū-j- (2): -lud-iv-a-o-// -lud-iv-a-l- (2): -lud-iv-ā-n-
51.	izbljédjetí (1) izbljédjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -bljéd-je- (1): -bljéd-i-// -bljéd-Ø- (1): -bljéd-je- (1): -bljéd-i- (1): -bljéd-i-o-// -bljéd-je-l- (1): - (2): -bljed-iv-a- (2): -bljed-uj-ě-// -bljed-uj-Ø- (2): -bljed-iv-ā- (2): -bljed-ū-j- (2): -bljed-iv-a-o-// -bljed-iv-a-l- (2): -
52.	povrijédítí (1) povredjívati (2) povrjedjívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vrijéd-i- (1): -vrijéd-i-// -vrijéd-Ø- (1): -vrijéd-i-// -vrijéd-i- (1): -vrijéd-i- (1): -vrijéd-i-o-// -vrijéd-i-l- (1): -vrijéd-en- (2): -vred-iv-a-// -vrjed-iv-a- (2): -vred-uj-ě-// -vred-uj-Ø-// -vrjed-uj-ě-// -vrjed-uj-Ø- (2): -vred-iv-ā-// -vrjed-iv-ā- (2): -vred-ū-j-// -vrjed-ū-j- (2): -vred-iv-a-o-// -vrjed-iv-a-l-// -vrjed-iv-a-o-// -vrjed-iv-a-l- (2): -vred-iv-ā-n-// -vrjed-iv-ā-n-
53.	izbijelítí (1) izbjeljívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -bijél-i- (1): -bijél-i-// -bijél-Ø- (1): -bijél-i-// -bijél-i- (1): -bijél-i- (1): -bijél-i-o-// -bijél-i-l- (1): -bijelj-en- (2): -bjelj-iv-a- (2): -bjelj-uj-ě-// -bjelj-uj-Ø- (2): -bjelj-iv-ā- (2): -bjelj-ū-j- (2): -bjelj-iv-a-o-// -bjelj-iv-a-l- (2): -bjelj-iv-ā-n-

54.	izglādjeti (1) izglādnjivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -glād-jē- (1): -glād-i-// -glād-Ø- (1): -glād-jē- (1): -glād-i- (1): -glād-i-o-// -glād-jē-l- (1): (2): -glād-j-iv-a- (2): -glād-j-uj-ē-// -glād-j-uj-Ø- (2): -glād-j-iv-ā- (2): -glād-j-ū-j- (2): -glād-j-iv-a-o-// -glād-j-iv-a-l- (2):
55.	zagrmjeti (1) zagrmjivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -grm-jē- (1): -grm-i-// -grm-Ø- (1): -grm-jē- (1): -grm-i- (1): -grm-i-o-// -grm-jē-l- (1): (2): -grmlj-iv-a- (2): -grmlj-uj-ē-// -grmlj-uj-Ø- (2): -grmlj-iv-ā- (2): -grmlj-ū-j- (2): -grmlj-iv-a-o-// -grmlj-iv-a-l- (2):
56.	ogljūpjeti (1) ogljūpljivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -glūp-jē- (1): -glūp-i-// -glūp-Ø- (1): -glūp-jē- (1): -glūp-i- (1): -glūp-i-o-// -glūp-jē-l- (1): (2): -gluplj-iv-a- (2): -gluplj-uj-ē-// -gluplj-uj-Ø- (2): -gluplj-iv-ā- (2): -gluplj-ū-j- (2): -gluplj-iv-a-o-// -gluplj-iv-a-l- (2):
57.	oslijēpjeti (1) oslijēpljivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -slijēp-jē- (1): -slijēp-i-// -slijēp-Ø- (1): -slijēp-jē- (1): -slijēp-i- (1): -slijēp-i-o-// -slijēp-jē-l- (1): (2): -slijēplj-iv-a- (2): -slijēplj-uj-ē-// -slijēplj-uj-Ø- (2): -slijēplj-iv-ā- (2): -slijēplj-ū-j- (2): -slijēplj-iv-a-o-// -slijēplj-iv-a-l- (2):
58.	prešūtjeti (1) prešučjivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -šūt-jē- (1): -šūt-i-// -šūt-Ø- (1): -šūt-jē- (1): -šūt-i- (1): -šūt-i-o-// -šūt-jē-l- (1): -šuč-en- (2): -šuč-iv-a- (2): -šuč-uj-ē-// -šuč-uj-Ø- (2): -šuč-iv-ā- (2): -šuč-ū-j- (2): -šuč-iv-a-o-// -šuč-iv-a-l- (2): -šuč-iv-ā-n-

59.	òhrapavjeti (1) òhrapavljivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -hrapav-jē- (1): -hrapav-i-// -hrapav-Ø- (1): -hrapav-jē- (1): -hrapav-i- (1): -hrapav-i-o-// -hrapav-jē-l- (1): (2): -hrapavlj-iv-a- (2): -hrapavlj-uj-ē-// -hrapavlj-uj-Ø- (2): -hrapavlj-iv-ā- (2): -hrapavlj-ū-j- (2): -hrapavlj-iv-a-o-// -hrapavlj-iv-a-l- (2):
60.	dòčekati (1) dočekivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -ček-a- (1): -ček-ā-// -ček-aj- (1): -ček-a-// -ček-ā- (1): -ček-ā-j- (1): -ček-a-o-// -ček-a-l- (1): -ček-ā-n- (2): -ček-iv-a- (2): -ček-uj-ē-// -ček-uj-Ø- (2): -ček-iv-ā- (2): -ček-ū-j- (2): -ček-iv-a-o-// -ček-iv-a-l- (2): -ček-iv-ā-n-
61.	iščitati (1) iščitavati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -čit-a- (1): -čit-ā-// -čit-aj- (1): -čit-a-// -čit-ā- (1): -čit-ā-j- (1): -čit-a-o-// -čit-ā-l- (1): -čit-ā-n- (2): -čit-āv-a- (2): -čit-āv-ā-// -čit-āv-aj- (2): -čit-āv-ā- (2): -čit-āv-vā-j- (2): -čit-āv-a-o-// -čit-āv-a-l- (2): -čit-āv-ā-n-
62.	ispròbāti (1) isprobāvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -pròb-a- (1): -pròb-ā-// -pròb-aj- (1): -pròb-a-// -pròb-ā- (1): -pròb-ā-j- (1): -pròb-a-o-// -pròb-a-l- (1): -pròb-ā-n- (2): -pròb-āv-a- (2): -pròb-āv-ā-// -pròb-āv-aj- (2): -pròb-āv-ā- (2): -pròb-āv-ā-j- (2): -pròb-āv-a-o-// -pròb-āv-a-l- (2): -pròb-āv-ā-n-
63.	doznāčiti (1) doznačāvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -znāč-i- (1): -znāč-i-// -znāč-Ø- (1): -znāč-i-// -znāč-i- (1): -znāč-i- (1): -znāč-i-o-// -znāč-i-l- (1): -znāč-en- (2): -znāč-āv-a- (2): -znāč-āv-ā-// -znāč-āv-aj- (2): -znāč-āv-ā- (2): -znāč-āv-ā-j- (2): -znāč-āv-a-o-// -znāč-āv-a-l- (2): -znāč-āv-ā-n-

64.	zaprijéčiti (1) zaprečívati/ zapriječívati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -priječ-i- (1): -priječ-i-// -priječ-Ø- (1): -priječ-i-// -priječ-i- (1): -priječ-i- (1): -priječ-i-o-// -priječ-i-l- (1): -priječ-en- (2): -preč-iv-a-// -prječ-iv-a- (2): -preč-iv-ā-// -preč-iv-aj-// -prječ-iv-ā-// -prječ-iv-aj- (2): -preč-iv-ā-// -prječ-iv-ā- (2): -preč-iv-ā-j-// -prječ-iv-ā-j- (2): -preč-iv-a-o-// -preč-iv-a-l-// -prječ-iv-a-o-// -prječ-iv-a-l- (2): -preč-iv-ā-n-// -prječ-iv-ā-n-
65.	osramòtiti (1) osramoćávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -sramot-i- (1): -sramot-i-// -sramot-Ø- (1): -sramot-i-// -sramot-i- (1): -sramot-i- (1): -sramot-i-o-// -sramot-i-l- (1): -sramoć-en- (2): -sramoć-āv-a- (2): -sramoć-āv-ā-// -sramoć-āv-aj- (2): -sramoć-āv-ā- (2): -sramoć-āv-ā-j- (2): -sramoć-āv-a-o-// -sramoć-āv-a-l- (2): -sramoć-āv-ā-n-
66.	očistiti (1) očišćávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -čist-i- (1): -čist-i-// -čist-Ø- (1): -čist-i-// -čist-i- (1): -čist-i- (1): -čist-i-o-// -čist-i-l- (1): -čišč-en- (2): -čišč-āv-a- (2): -čišč-āv-ā-// -čišč-āv-aj- (2): -čišč-āv-ā- (2): -čišč-āv-ā-j- (2): -čišč-āv-a-o-// -čišč-āv-a-l- (2): -čišč-āv-ā-n-
67.	posvòditi (1) posvodávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -svod-i- (1): -svod-i-// -svod-Ø- (1): -svod-i-// -svod-i- (1): -svod-i- (1): -svod-i-o-// -svod-i-l- (1): -svod-en- (2): -svod-āv-a- (2): -svod-āv-ā-// -svod-āv-aj- (2): -svod-āv-ā- (2): -svod-āv-ā-j- (2): -svod-āv-a-o-// -svod-āv-a-l- (2): -svod-āv-ā-n-
68.	otpúhnuti (1) otpuhávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -púh-nu- (1): -púh-n-ē-// -púh-n-Ø- (1): -púh-nu-// -púh-nū- (1): -púh-n-i- (1): -púh-nu-o-// -púh-nu-l- (1): -púh-nū-t- (2): -puh-āv-a- (2): -puh-āv-ā-// -puh-āv-aj- (2): -puh-āv-ā- (2): -puh-āv-ā-j- (2): -puh-āv-a-o-// -puh-āv-a-l- (2): -puh-āv-ā-n-

69.	prègrijati (1) pregrijávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -grij-a- (1): -grij-ē-// -grij-Ø- (1): -grij-a-// -grij-ā- (1): -grij-Ø- (1): -grij-a-o-// -grij-a-l- (2): -grij-ā-n- (2): -grij-āv-a- (2): -grij-āv-ā-// -grij-āv-aj- (2): -grij-āv-ā- (2): -grij-āv-ā-j- (2): -grij-āv-a-o-// -grij-āv-a-l- (2): -grij-āv-ā-n-
70.	zaròbiti (1) zarobljávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -rob-i- (1): -rob-i-// -rob-Ø- (1): -rob-i-// -rob-i- (1): -rob-i- (1): -rob-i-o-// -rob-i-l- (1): -roblj-en- (2): -roblj-āv-a- (2): -roblj-āv-ā-// -roblj-āv-aj- (2): -roblj-āv-ā- (2): -roblj-āv-ā-j- (2): -roblj-āv-a-o-// -roblj-āv-a-l- (2): -roblj-āv-ā-n-
71.	sučèliti (1) sučeljavati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -čel-i- (1): -čel-i-// -čel-Ø- (1): -čel-i-// -čel-i- (1): -čel-i- (1): -čel-i-o-// -čel-i-l- (1): -čelj-en- (2): -čelj-āv-a- (2): -čelj-āv-ā-// -čelj-āv-aj- (2): -čelj-āv-ā- (2): -čelj-āv-ā-j- (2): -čelj-āv-a-o-// -čelj-āv-a-l- (2): -čelj-āv-ā-n-
72.	ukàlupiti (1) ukalupljavati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -kalup-i- (1): -kalup-i-// -kalup-Ø- (1): -kalup-i-// -kalup-i- (1): -kalup-i- (1): -kalup-i-o-// -kalup-i-l- (1): -kaluplj-en- (2): -kaluplj-āv-a- (2): -kaluplj-āv-ā-// -kaluplj-āv-aj- (2): -kaluplj-āv-ā- (2): -kaluplj-āv-ā-j- (2): -kaluplj-āv-a-o-// -kaluplj-āv-a-l- (2): -kaluplj-āv-ā-n-
73.	nadživjeti (1) nadživljavati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -živ-je- (1): -živ-i-// -živ-Ø- (1): -živ-je- (1): -živ-i- (1): -živ-i-o-// -živ-je-l- (1): -življ-en- (2): -življ-āv-a- (2): -življ-āv-ā-// -življ-āv-aj- (2): -življ-āv-ā- (2): -življ-āv-ā-j- (2): -življ-āv-a-o-// -življ-āv-a-l- (2): -življ-āv-ā-n-

74.	oslòviti (1) oslovljávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -slov-i- (1): -slov-i-// -slov-Ø- (1): -slov-i-// -slov-i- (1): -slov-i- (1): -slov-i-o-// -slov-i-l- (1): -slovlj-en- (2): -slovlj-áv-a- (2): -slovlj-áv-á-// -slovlj-áv-aj- (2): -slovlj-áv-á- (2): -slovlj-áv-á-j- (2): -slovlj-áv-a-o-// -slovlj-áv-a-l- (2): -slovlj-áv-á-n-
75.	navòdniti (1) navodnjávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -vodn-i- (1): -vodn-i-// -vodn-Ø- (1): -vodn-i-// -vodn-i- (1): -vodn-i- (1): -vodn-i-o-// -vodn-i-l- (1): -vodnj-en- (2): -vodnj-áv-a- (2): -vodnj-áv-á-// -vodnj-áv-aj- (2): -vodnj-áv-á- (2): -vodnj-áv-á-j- (2): -vodnj-áv-a-o-// -vodnj-áv-a-l- (2): -vodnj-áv-á-n-
76.	objàsnniti (1) objašnávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -jasn-i- (1): -jasn-i-// -jasn-Ø- (1): -jasn-i-// -jasn-i- (1): -jasn-i- (1): -jasn-i-o-// -jasn-i-l- (1): -jašnj-en- (2): -jašnj-áv-a- (2): -jašnj-áv-á-// -jašnj-áv-aj- (2): -jašnj-áv-á- (2): -jašnj-áv-á-j- (2): -jašnj-áv-a-o-// -jašnj-áv-a-l- (2): -jašnj-áv-á-n-
77.	isprázniti (1) ispražnjávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -prázn-i- (1): -prázn-i-// -prázn-Ø- (1): -prázn-i-// -prázn-i- (1): -prázn-i- (1): -prázn-i-o-// -prázn-i-l- (1): -pražnj-en- (2): -pražnj-áv-a- (2): -pražnj-áv-á-// -pražnj-áv-aj- (2): -pražnj-áv-á- (2): -pražnj-áv-á-j- (2): -pražnj-áv-a-o-// -pražnj-áv-a-l- (2): -pražnj-áv-á-n-
78.	otrijèzniti (1) otrežnjávati/ otriježnjávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -triježn-i- (1): -triježn-i-// -triježn-Ø- (1): -triježn-i-// -triježn-i- (1): -triježn-i- (1): -triježn-i-o-// -triježn-i-l- (1): -triježnj-en- (2): -trežnj-áv-a-// -triježnj-á-va- (2): -trežnj-áv-a-// -trežnj-áv-aj-// -triježnj-áv-á-// -triježnj-áv-aj- (2): -trežnj-áv-a-o-// -trežnj-áv-a-l-// -triježnj-áv-a-o-// -triježnj-áv-a-l- (2): -trežnj-áv-á-n-// -triježnj-áv-á-n-

79.	naglásiti (1) naglašávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -glás-i- (1): -glás-i-// -glás-Ø- (1): -glás-i-// -glás-i- (1): -glás-i- (1): -glás-i-o-// -glás-i-l- (1): -gláš-en- (2): -gláš-áv-a- (2): -gláš-áv-á-// -gláš-áv-aj- (2): -gláš-áv-á- (2): -gláš-áv-á-j- (2): -gláš-áv-a-o-// -gláš-áv-a-l- (2): -gláš-áv-á-n-
80.	razrijèšiti (1) razrješávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -rijèš-i- (1): -rijèš-i-// -rijèš-Ø- (1): -rijèš-i-// -rijèš-i- (1): -rijèš-i- (1): -rijèš-i-o-// -rijèš-i-l- (1): -rijèš-en- (2): -rješ-áv-a- (2): -rješ-áv-á-// -rješ-áv-aj- (2): -rješ-áv-á- (2): -rješ-áv-á-j- (2): -rješ-áv-a-o-// -rješ-áv-a-l- (2): -rješ-áv-á-n-
81.	obavijèštiti (1) obavještávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -vijèst-i- (1): -vijèst-i-// -vijèst-Ø- (1): -vijèst-i-// -vijèst-i- (1): -vijèst-i- (1): -vijèst-i-o-// -vijèst-i-l- (1): -vijèšt-en- (2): -vješt-áv-a- (2): -vješt-áv-á-// -vješt-áv-aj- (2): -vješt-áv-á- (2): -vješt-áv-á-j- (2): -vješt-áv-a-o-// -vješt-áv-a-l- (2): -vješt-áv-á-n-
82.	ugròziti (1) ugrožávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -grož-i- (1): -grož-i-// -grož-Ø- (1): -grož-i-// -grož-i- (1): -grož-i- (1): -grož-i-o-// -grož-i-l- (1): -grož-en- (2): -grož-áv-a- (2): -grož-áv-á-// -grož-áv-aj- (2): -grož-áv-á- (2): -grož-áv-á-j- (2): -grož-áv-a-o-// -grož-áv-a-l- (2): -grož-áv-á-n-
83.	sprémiti (1) sprémati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -prèm-i- (1): -prèm-i-// -prèm-Ø- (1): -prèm-i-// -prèm-i- (1): -prèm-i- (1): -prèm-i-o-// -prèm-i-l- (1): -prèmlj-en- (2): -prèm-a- (2): -prèm-á-// -prèm-aj- (2): -prèm-á- (2): -prèm-á-j- (2): -prèm-a-o-// -prèm-a-l- (2): -prèm-á-n-

84.	sküpiti (1) sküpljati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -kup-i- (1): -kup-i-// -kup-Ø- (1): -kup-i-// -kup-i- (1): -kup-i- (1): -kup-i-o-// -kup-i-l- (1): -kuplj-en- (2): -küpjlj-a- (2): -küpjlj-ä-// -küpjlj-aj- (2): -küpjlj-ä- (2): -küpjlj-ä-j- (2): -küpjlj-a-o-// -küpjlj-a-l- (2): -küpjlj-ä-n-
85.	ðstaviti (1) ðstavljati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -stav-i- (1): -stav-i-// -stav-Ø- (1): -stav-i-// -stav-i- (1): -stav-i- (1): -stav-i-o-// -stav-i-l- (1): -stavlj-en- (2): -stavlj-a- (2): -stavlj-ä-// -stavlj-aj- (2): -stavlj-ä- (2): -stavlj-ä-j- (2): -stavlj-a-o-// -stavlj-a-l- (2): -stavlj-a-n-
86.	shvätiti (1) shväčati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -hvat-i- (1): -hvat-i-// -hvat-Ø- (1): -hvat-i-// -hvat-i- (1): -hvat-i- (1): -hvat-i-o-// -hvat-i-l- (1): -hvac-en- (2): -hvac-a- (2): -hvac-ä-// -hvac-aj- (2): -hvac-ä- (2): -hvac-ä-j- (2): -hvac-a-o-// -hvac-a-l- (2): -hvac-ä-n-
87.	pričiniti (1) pričinjati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -čin-i- (1): -čin-i-// -čin-Ø- (1): -čin-i-// -čin-i- (1): -čin-i- (1): -čin-i-o-// -čin-i-l- (1): -činj-a- (2): -činj-ä-// -činj-aj- (2): -činj-ä- (2): -činj-ä-j- (2): -činj-a-o-// -činj-a-l-
88.	pogòditi (1) pogádati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -god-i- (1): -god-i-// -god-Ø- (1): -god-i-// -god-i- (1): -god-i- (1): -god-i-o-// -god-i-l- (1): -god-en- (2): -gäd-a- (2): -gäd-ä-// -gäd-aj- (2): -gäd-ä- (2): -gäd-ä-j- (2): -gäd-a-o-// -gäd-a-l- (2): -gäd-ä-n-

89.	uzgójiti (1) uzgájati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -goj-i- (1): -goj-i-// -goj-Ø- (1): -goj-i-// -goj-i- (1): -goj-i- (1): -goj-i-o-// -goj-i-l- (1): -goj-en- (2): -gäj-a- (2): -gäj-ä-// -gäj-aj- (2): -gäj-ä- (2): -gäj-ä-j- (2): -gäj-a-o-// -gäj-a-l- (2): -gäj-ä-n-
90.	pomòliti (1) pomáljati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -mol-i- (1): -mol-i-// -mol-Ø- (1): -mol-i-// -mol-i- (1): -mol-i- (1): -mol-i-o-// -mol-i-l- (1): -molj-en- (2): -mälj-a- (2): -mälj-ä-// -mälj-aj- (2): -mälj-ä- (2): -mälj-ä-j- (2): -mälj-a-o-// -mälj-a-l- (2): -mälj-ä-n-
91.	pòmisliti (1) pomíšljati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -misl-i- (1): -misl-i-// -misl-Ø- (1): -misl-i-// -misl-i- (1): -misl-i- (1): -misl-i-o-// -misl-i-l- (1): -mišlj-en- (2): -mišlj-a- (2): -mišlj-ä-// -mišlj-aj- (2): -mišlj-ä- (2): -mišlj-ä-j- (2): -mišlj-a-o-// -mišlj-a-l- (2): -mišlj-ä-n-
92.	napùstiti (1) napúštati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -pust-i- (1): -pust-i-// -pust-Ø- (1): -pust-i-// -pust-i- (1): -pust-i- (1): -pust-i-o-// -pust-i-l- (1): -pušt-en- (2): -pušt-a- (2): -pušt-ä-// -pušt-aj- (2): -pušt-ä- (2): -pušt-ä-j- (2): -pušt-a-o-// -pušt-a-l- (2): -pušt-ä-n-
93.	navijèstiti (1) navijèštati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vijest-i- (1): -vijest-i-// -vijest-Ø- (1): -vijest-i-// -vijest-i- (1): -vijest-i- (1): -vijest-i-o-// -vijest-i-l- (1): -vijest-en- (2): -vijest-a- (2): -vijest-ä-// -vijest-aj- (2): -vijest-ä- (2): -vijest-ä-j- (2): -vijest-a-o-// -vijest-a-l- (2): -vijest-ä-n-

94.	polòžiti (1) polàgati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -lož-i- (1): -lož-i-// -lož-Ø- (1): -lož-i-// -lož-i- (1): -lož-i- (1): -lož-i-o-// -lož-i-l- (1): -lož-en- (2): -låg-a- (2): -låg-ē-// -låg-Ø- (2): -låg-ā- (2): -låg-i- (2): -låg-a-o-// -låg-a-l- (2): -låg-ā-n-
95.	preskòčiti (1) preskákati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -skoč-i- (1): -skoč-i-// -skoč-Ø- (1): -skoč-i-// -skoč-i- (1): -skoč-i- (1): -skoč-i-o-// -skoč-i-l- (1): -skoč-en- (2): -skāk-a- (2): -skāk-ē-// -skāk-Ø- (2): -skāk-ā- (2): -skāk-i- (2): -skāk-a-o-// -skāk-a-l- (2): -skāk-ā-n-
96.	obòriti (1) obárati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -bor-i- (1): -bor-i-// -bor-Ø- (1): -bor-i-// -bor-i- (1): -bor-i- (1): -bor-i-o-// -bor-i-l- (1): -bor-en- (2): -bār-a- (2): -bār-ā-// -bār-aj- (2): -bār-ā- (2): -bār-ā-j- (2): -bār-a-o-// -bār-a-l- (2): -bār-ā-n-
97.	izgòrjeti (1) izgárati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -gor-je- (1): -gor-i-// -gor-Ø- (1): -gor-je- (1): -gor-i- (1): -gor-i-o-// -gor-je-l- (1): -gor-en- (2): -gār-a- (2): -gār-ā-// -gār-aj- (2): -gār-ā- (2): -gār-ā-j- (2): -gār-a-o-// -gār-a-l- (2): -gār-ā-n-
98.	pójmiti (1) pòimati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -jm-i- (1): -jm-i-// -jm-Ø- (1): -jm-i-// -jm-i- (1): -jm-i- (1): -jm-i-o-// -jm-i-l- (1): -jmlj-en- (2): -im-a- (2): -im-ā-// -im-aj- (2): -im-ā- (2): -im-ā-j- (2): -im-a-o-// -im-a-l- (2): -im-ā-n-

99.	ismijati (1) ismijévati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -smij-a- (1): -smij-ē-// -smij-Ø- (1): -smij-a-// -smij-ā- (1): -smij-Ø- (1): -smij-a-o-// -smij-a-l- (1): -smij-ā-n- (2): -smijév-a- (2): -smijév-ā-// -smijév-aj- (2): -smijév-ā- (2): -smijév-ā-j- (2): -smijév-a-o-// -smijév-a-l- (2): -smijév-ā-n-
100.	ùdjenuiti (1) udijévati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -dje-nu- (2): -dje-n-ē-// -dje-n-Ø- (1): -dje-nu-// -dje-nū- (1): -dje-n-i- (1): -dje-nu-o-// -dje-nu-l- (1): -dje-nū-t- (2): -dijév-a- (2): -dijév-ā-// -dijév-aj- (2): -dijév-ā- (2): -dijév-ā-j- (2): -dijév-a-o-// -dijév-a-l- (2): -dijév-ā-n-
101.	progòrjeti (1) progorijévati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -gor-je- (1): -gor-i-// -gor-Ø- (1): -gor-je- (1): -gor-i- (1): -gor-i-o-// -gor-je-l- (1): -gor-en- (2): -gorijév-a- (2): -gorijév-ā-// -gorijév-aj- (2): -gorijév-ā- (2): -gorijév-ā-j- (2): -gorijév-a-o-// -gorijév-a-l- (2): -gorijév-ā-n-
102.	ispjevati (1) ispijévati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -pjev-a- (1): -pjev-ā-// -pjev-aj- (1): -pjev-a-// -pjev-ā- (1): -pjev-ā-j- (1): -pjev-a-o-// -pjev-a-l- (1): -pjev-ā-n- (2): -pijev-a- (2): -pijev-ā-// -pijev-aj- (2): -pijev-ā- (2): -pijev-ā-j- (2): -pijev-a-o-// -pijev-a-l- (2): -pijev-ā-n-
103.	nàliti (1) nalijévati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -li-Ø- (1): -lij-ē-// -lij-Ø- (1): -li-Ø-// -li-Ø- (1): -li-j- (1): -li-o-// -li-l- (1): -liv-en- (2): -lijév-a- (2): -lijév-ā-// -lijév-aj- (2): -lijév-ā- (2): -lijév-ā-j- (2): -lijév-a-o-// -lijév-a-l- (2): -lijév-ā-n-

104.	prèdvidjeti (1) predvidati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vid-je- (1): -vid-i-// -vid-Ø- (1): -vid-je- (1): -vid-i- (1): -vid-i-o-// -vid-je-l- (1): -vid-en- (2): -vid-a- (2): -vid-â-// -vid-aj- (2): -vid-â- (2): -vid-â-j- (2): -vid-a-o-// -vid-a-l- (2): -vid-â-n-
105.	prelètjeti (1) prelijétati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -let-je- (1): -let-i-// -let-Ø- (1): -let-je- (1): -let-i- (1): -let-i-o-// -let-je-l- (1): -leč-en- (2): -lijét-a- (2): -lijét-â-// -lijét-aj- (2): -lijét-â- (2): -lijét-â-j- (2): -lijét-a-o-// -lijét-a-l- (2): -lijét-â-n-
106.	ispòvjediti (1) ispovijédati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -povjed-i- (1): -povjed-i-// -povjed-Ø- (1): -povjed-i- (1): -povjed-i- (1): -povjed-i-o-// -povjed-i-l- (1): -povjed-en- (2): -povijéd-a- (2): -povijéd-â-// -povijéd-aj- (2): -povijéd-â- (2): -povijéd-â-j- (2): -povijéd-a-o-// -povijéd-a-l- (2): -povijéd-â-n-
107.	ùtaći/ utàknuti (1) ùticati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperfektivna Participska I Participska II	(1): -tak-Ø-// -tak-nu- (1): -tak-n-ê-// -tak-n-Ø- (1): -tak-o-// -tač-e-/-tak-nu-// -tak-nù- (1): -tak-n-i- (1): -taka-o-// -tak-l-/-tak-nu-o-// -tak-nu-l- (1): -tak-nù-t- (2): -tic-a- (2): -tič-ê-// -tič-Ø- (2): -tic-â- (2): -tic-â- (2): -tic-a-o-// -tic-a-l- (2): -tic-â-n-
108.	izniknuti (1) iznicati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -nik-Ø-/-nik-nu- (1): -nik-n-ê-// -nik-n-Ø- (1): -nik-o-// -nič-e-/-nik-nu-// -nik-nù- (1): -nik-n-i- (1): -nika-o-// -nik-l-/-nik-nu-o-// -nik-nu-l- (1): (2): -nic-a- (2): -nič-ê-// -nič-Ø- (2): -nic-â- (2): -nič-i- (2): -nic-a-o-// -nic-a-l- (2):

109.	ispeći (1) ispicati/ ispjecati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Participska I Participska II	(1): -pek-Ø- (1): -peč-ê-// -pek-Ø- (1): -pek-o-// -peč-e- (1): -pec-i- (1): -peka-o-// -pek-l- (1): -peč-en- (2): -pic-a-// -pjec-a- (2): -pič-ê-// -pič-Ø-/-pjec-ê-// -pjec-Ø- (2): -pic-â-// -pjec-â- (2): -pic-a-o-// -pic-a-l-/-pjec-a-o-// -pjec-a-l- (2): -pic-â-n-// -pjec-â-n-
110.	présjedi (1) presijécati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -sjek-Ø- (1): -sijéc-ê-// -sijék-Ø- (1): -sjek-o-// -sijéc-e- (1): -sijéc-i- (1): -sjeka-o-// -sjek-l- (1): -sjéc-en- (2): -sijéc-a- (2): -sijéc-â-// -sijéc-aj- (2): -sijéc-â- (2): -sijéc-â-j- (2): -sijéc-a-o-// -sijec-a-l- (2): -sijéc-â-n-
111.	sàžeci (1) sàžizati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -žeg-Ø- (1): -žeg-n-ê-// -žeg-n-Ø- (1): -žeg-o-// -žež-e- (1): -žez-l- (1): -žega-o-// -žeg-l- (1): -žež-en- (2): -žiz-a- (2): -žiž-ê-// -žiž-Ø- (2): -žiz-â- (2): -žiz-i- (2): -žiz-a-o-// -žiz-a-l- (2): -žiz-â-n-
112.	pòdići/ pòdignuti (1) pòdzitati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -dig-Ø-/-dig-nu- (1): -dig-n-ê-// -dig-n-Ø- (1): -dig-o-// -diž-e-/-dig-nu-// -dig-nù- (1): -dig-n-i- (1): -diga-o-// -dig-l-/-dig-nu-o-// -dig-nu-l- (1): -dig-nù-t- (2): -diz-a- (2): -diž-ê-// -diž-Ø- (2): -diz-â- (2): -diž-i- (2): -diz-a-o-// -diz-a-l- (2): -diz-â-n-
113.	istrći/ istrgnuti (1) istrzati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -trg-Ø-/-trg-nu- (1): -trg-n-ê-// -trg-n-Ø- (1): -trg-o-// -trž-e-/-trg-nu-// -trg-nù- (1): -trg-n-i- (1): -trga-o-// -trg-l-/-trg-nu-o-// -trg-nu-l- (1): -trg-nù-t- (2): -trz-a- (2): -trz-â-// -trz-aj- (2): -trz-â- (2): -trz-â-j- (2): -trz-a-o-// -trz-a-l- (2): -trz-â-n-

114.	naići (1) nailaziti (2) próći (1) pròlaziti (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -(i)d-Ø- (1): -(i)d-ē-//-(i)d-Ø-/--(i)d-ē-//-(i)d-Ø- (1): -(i)d-o-//-(i)d-e-/--(i)d-o-//-(i)d-e- (1): -(i)d-i-/--(i)d-i- (1): -(i)ša-o-//-(i)š-l- (1): -(i)d-en- (2): -(i)laz-i- (2): -(i)laz-i-//-(i)laz-Ø- (2): -(i)laz-ā- (2): -(i)laz-i- (2): -(i)laz-i-o-//-(i)laz-i-l- (2): -(i)laz-en-
115.	pòmoći (1) pomáhati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -mog-Ø- (1): -mog-n-ē-// -mog-n-Ø- (1): -mog-o-// -mož-e- (1): -mog-n-i- (1): -moga-o-// -mog-l- (1): -mog-nu-t- (2): -māg-a- (2): -māž-ē-// -māž-Ø- (2): -māg-ā- (2): -māg-ā-j- (2): -māg-a-o-// -māg-a-l- (2): -māg-ā-n-
116.	dòvući (1) dovláčiti (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vük-Ø- (1): -vüč-ē-// -vük-Ø- (1): -vük-o-// -vüč-e- (1): -vüc-i- (1): -vüka-o-// -vük-l- (1): -vuč-en- (2): -vláč-i- (2): -vláč-i-// -vláč-Ø- (2): -vláč-ā- (2): -vláč-i- (2): -vláč-i-o-// -vláč-i-l- (2): -vláč-en-
117.	pòžeti (1) pòžinjati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -že-Ø- (1): -žnj-ē-// -žnj-Ø-/-žanj-ē-// -žanj-Ø- (1): -že-Ø- (1): -žnj-i-/-žanj-i- (1): -že-o-// -že-l- (1): -žē-t- (2): -žinj-ā- (2): -žinj-ē-// -žinj-Ø- (2): -žinj-ā- (2): -žinj-i- (2): -žinj-a-o-// -žinj-a-l- (2): -žinj-ā-n-
118.	sàžeti (1) sàžimati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -žē-Ø- (1): -žm-ē-// -žm-Ø- (1): -žē-Ø- (1): -žm-i- (1): -že-o-// -žē-l- (1): -žē-t- (2): -žim-a- (2): -žim-ā-// -žim-aj-/-žimlj-ē-// -žimlj-Ø- (2): -žim-ā- (2): -žim-ā-j-/-žimlj-i- (2): -žim-a-o-// -žim-a-l- (2): -žim-ā-n-

119.	nāgnuti (1) nāginjati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -gØ-nu- (1): -gØ-n-ē-// -gØ-n-Ø- (1): -gØ-nu-// -gØ-nü- (1): -gØ-n-i- (1): -gØ-nu-o-// -gØ-nu-l- (1): -gØ-nü-t- (2): -ginj-a- (2): -ginj-ē-// -ginj-Ø- (2): -ginj-ā- (2): -ginj-i- (2): -ginj-a-o-// -ginj-a-l- (2): -ginj-ā-n-
120.	nāsúti (1) nāsipati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -süØ-Ø- (1): -sp-ē-// -sp-Ø- (1): -suØ-Ø- (1): -sp-i- (1): -suØ-o-// -süØ-l- (1): -süØ-t- (2): -sip-a- (2): -sip-ā-// -sip-aj-/-sijl-ē-// -sijl-Ø- (2): -sip-ā- (2): -sip-ā-j-/-sijl-i- (2): -sip-a-o-// -sip-a-l- (2): -sip-ā-n-
121.	izúti (1) izúvati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -zu-Ø- (1): -zuj-e-// -zuj-Ø- (1): -zu-Ø-// -zu-Ø- (1): -zū-j- (1): -zu-o-// -zu-l- (1): -zuv-en-// -zū-t- (2): -zūv-a- (2): -zūv-ā-// -zūv-aj- (2): -zūv-ā- (2): -zūv-ā-j- (2): -zūv-a-o-// -zūv-a-l- (2): -zūv-ā-n-
122.	prèzreti (1) prèzirati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -zr-e- (1): -zr-e-// -zr-Ø- (1): -zr-e- (1): -zr-i- (1): -zr-e-o-// -zr-e-l- (1): -zr-en- (2): -zir-a- (2): -zir-ē-// -zir-Ø- (2): -zir-ā- (2): -zir-i- (2): -zir-a-o-// -zir-a-l- (2): -zir-ā-n-
123.	prèdati (2) prèdávati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -da-Ø-// -dad-Ø- (1): -da-ā-// -daj-Ø-/-dad-ē-// -dad-Ø- (1): -da-Ø-// -dad-o-// -dad-e- (1): -da-ā-j- (1): -da-o-// -da-l- (1): -da-ā-n- (2): -dāv-a- (2): -daj-ē-// -daj-Ø- (2): -dāv-a- (2): -dāv-ā-j-/-dāj-i- (2): -dāv-a-o-// -dāv-a-l- (2): -dāv-ā-n-

124.	pòslati (1) pošiljati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -sl-a- (1): -šalj-ē-// -šalj-Ø-// -šlj-ē-// -šlj-Ø- (1): -sl-a-// -sl-ā- (1): -šalj-i-// -šlj-i- (1): -sl-a-o-// -sl-a-l- (1): -sl-ā-n- (2): -šlj-a- (2): -šlj-ā-// -šlj-aj- (2): -šlj-ā- (2): -šlj-ā-j- (2): -šlj-a-o-// -šlj-a-l- (2): -šlj-ā-n-
125.	ùbrati (1) ùbirati	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -br-a- (1): -ber-ē-// -ber-Ø- (1): -br-a- (1): -ber-i- (1): -br-a-o-// -br-a-l- (1): -br-ā-n- (2): -bir-a- (2): -bir-ē-// -bir-Ø- (2): -bir-ā- (2): -bir-i- (2): -bir-a-o-// -bir-a-l- (2): -bir-ā-n-
126.	dòzvati (1) dozivati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -zv-a- (1): -zov-ē-// -zov-Ø- (1): -zv-a- (1): -zov-i- (1): -zv-a-o-// -zv-a-l- (1): -zv-ā-n- (2): -ziv-a- (2): -ziv-ā-// -ziv-aj-// -zivlj-ē-// -zivlj-Ø- (2): -ziv-ā- (2): -ziv-ā-j-// -zivlj-i- (2): -ziv-a-o-// -ziv-a-l- (2): -ziv-ā-n-
127.	ùprijeti (1) ùpirati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -pr-ijē- (1): -pr-ē-// -pr-Ø- (1): -pr-ijē- (1): -pr-i- (1): -pr-o-// -pī-l- (1): -pr-t- (2): -pir-a- (2): -pir-ē-// -pir-Ø- (2): -pir-ā- (2): -pir-i- (2): -pir-a-o-// -pir-a-l- (2): -pir-ā-n-
128.	nāpasti (2) nāpadati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -pad-Ø- (1): -pad-n-ē-// -pad-n-Ø- (1): -pad-o-// -pad-e- (1): -pad-n-i- (1): -paØ-o-// -paØ-l- (1): -pad-nū-t- (2): -pad-a- (2): -pad-ā-// -pad-aj- (2): -pad-ā- (2): -pad-ā-j- (2): -pad-a-o-// -pad-a-l- (2): -pad-ā-n-

129.	pòjesti (1) pojédati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -jed-Ø- (1): -jed-ē-// -jed-Ø- (1): -jed-o-// -jed-e- (1): -jed-i- (1): -jeØ-o-// -jeØ-l- (1): -jed-en- (2): -jēd-a- (2): -jēd-ā-// -jēd-aj- (2): -jēd-ā- (2): -jēd-ā-j- (2): -jēd-a-o-// -jēd-a-l- (2): -jēd-ā-n-
130.	pòjesti (2) posjédati	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -sjed-Ø- (1): -sjed-n-ē-// -sjed-n-Ø- (1): -sjed-o-// -sjed-e- (1): -sjed-n-i- (1): -sjeØ-o-// -sjeØ-l- (1): -sjed-nu-t- (2): -sjed-a- (2): -sjed-ā-// -sjed-aj- (2): -sjed-ā- (2): -sjed-ā-j- (2): -sjed-a-o-// -sjed-a-l- (2): -sjed-ā-n-
131.	pròbosti (1) probádati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -bod-Ø- (1): -bod-e-// -bod-Ø- (1): -bod-o-// -bod-e- (1): -bod-i- (1): -boØ-o-// -boØ-l- (1): -bod-en- (2): -bād-a- (2): -bād-ā-// -bād-aj- (2): -bād-ā- (2): -bād-ā-j- (2): -bād-a-o-// -bād-a-l- (2): -bād-ā-n-
132.	nārāsti (1) narāstati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -rāst-Ø- (1): -rāst-ē-// -rāst-Ø- (1): -rāst-o-// -rāst-e- (1): -rāst-i- (1): -rāsta-Ø-// -rāsØ-l- (1): (2): -rāst-a- (2): -rāst-ā-// -rāst-aj- (2): -rāst-ā- (2): -rāst-ā-j- (2): -rāst-a-o-// -rāst-a-l- (2):
133.	isp̄lesti (1) isp̄letati/ isp̄lītati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participiska I Participiska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participiska I Participiska II	(1): -plet-Ø- (1): -plet-e-// -plet-Ø- (1): -plet-o-// -plet-e- (1): -plet-i- (1): -pleØ-o-// -pleØ-l- (1): -plet-en- (2): -plet-a-// -plit-a- (2): -pleč-ē-// -pleč-Ø-// -plīč-ē-// -plīč-Ø- (2): -plet-ā-// -plit-ā- (2): -pleč-i-// -plīč-i- (2): -plet-a-o-// -plet-a-l-// -plit-a-o-// -plit-a-l- (2): -plet-ā-n-// -plit-ā-n-

134.	dönesti/ dönijeti (1) donösiti (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -nes-Ø- (1): -nes-ē// -nes-Ø- (1): -nes-o// -nes-e/-nijē-Ø- (1): -nes-i- (1): -nesa-o// -nes-l/-ni-o// -nijē-l- (1): -nes-en/-nijē-t- (2): -nos-i- (2): -nos-i// -nos-Ø- (2): -noš-ā- (2): -nos-i- (2): -nos-i-o// -nos-i-l- (2): -noš-en-
135.	istrēsti (1) istrésati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -trēs-Ø- (1): -trēs-ē// -trēs-Ø- (1): -trēs-o// -trēs-e- (1): -trēs-i- (1): -trēsa-o// -trēs-l- (1): -trēs-en- (2): -trēs-a- (2): -trēs-ē// -trēs-Ø- (2): -trēs-ā- (2): -trēs-ā-j- (2): -trēs-a-o// -trēs-a-l- (2): -trēs-ā-n-
136.	dövesti (1) dovöditi (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -ved-Ø- (1): -ved-e// -ved-Ø- (1): -ved-o// -ved-e- (1): -ved-i- (1): -veØ-o// -veØ-l- (1): -ved-en- (2): -vod-i- (2): -vod-i// -vod-Ø- (2): -vod-ā- (2): -vod-i- (2): -vod-i-o// -vod-i-l- (2): -vod-en-
137.	dövesti (1) dovöziti (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -vez-Ø- (1): -vez-e// -vez-Ø- (1): -vez-o// -vez-e- (1): -vez-i- (1): -veza-o// -vez-l- (1): -vez-en- (2): -voz-i- (2): -voz-i// -voz-Ø- (2): -vož-ā- (2): -voz-i- (2): -voz-i-o// -voz-i-l- (2): -vož-en-
138.	üğristi (1) ugrizati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -griz-Ø- (1): -griz-ē// -griz-Ø- (1): -griz-o// -griz-e- (1): -griz-i- (1): -griza-o// -griz-l- (1): -griz-en- (2): -griz-a- (2): -griz-ā// -griz-aj- (2): -griz-ā- (2): -griz-ā-j- (2): -griz-a-o// -griz-a-l- (2): -griz-ā-n-

139.	pöčēti (1) pöčīnjati (2)	Infinitivna Prezentska Aoristna Imperativna Participska I Participska II Infinitivna Prezentska Imperfektivna Imperativna Participska I Participska II	(1): -čē-Ø- (1): -čīnj-ē// -čīnj-Ø- (1): -če-Ø// -če-Ø- (1): -čn-i- (1): -če-o// -če-l- (1): -čē-t- (2): -čīnj-a- (2): -čīnj-ē// -čīnj-Ø- (2): -čīnj-ā- (2): -čīnj-i- (2): -čīnj-a-o// -čīnj-a-l- (2): -čīnj-ā-n-
------	-----------------------------	---	--

SUMMARY

Josip Silić

MORPHONOLOGY OF CROATIAN VERBS
TYPES OF BASES

The paper deals with the theme how opinions on the morpho(no)logical organization of Croatian verbs were being developed from Veber to the present day. It shows how former grammarians (although they mixed synchrony with diachrony) knew how to notice real relations between morpho(no)logical units of Croatian verbs, especially between morpho(no)logical units which form their bases. In their (both diachronical and synchronical) "vision" verb bases are two-morphemic. The verb base really is. Without two-morphemicity it is impossible to establish special verbal and aspect (co)relations. It also shows that morphonological phenomena, which restrict verbal and aspectual changes, "live" today, and as such need to be described. The (co)relations are, for example, *istaknuti* : *isticati*, *napregnuti* : *naprezati*, *udahnuti* : *udisati*, grammatically and communicationally relevant. Therefore, it is necessary to expose the (co)relations *tak* : *tic*, *preg* : *prez*, and *dah* : *dis* to criterions (of synchronical) description. Is the "third palatalization" dead?

Milorad Stojević

KNJIŽEVNO-ESTETSKI NAZORI NATKA NODILA

izvorni znanstveni rad

UDK 32 : 886.2 : 82.01 : 929 NODILO, N.

Natko Nodilo (1834-1912) jedan je od najglasovitijih sudionika u preporodnim kretanjima u Dalmaciji. To se odnosi jednako na njegov politički i književni rad. Ovaj članak govori o, dijelom, komplementarnosti njegovih viševrsnih nastojanja, ali je prvoovrsna pozornost ukazana Nodilovim književnim i estetičkim ostvarenjima.

Natko Nodilo¹ jedan je od kulturnih poslenika kojima je relativno teško naći mjesto u hrvatskoj kulturi koje bi bilo obilježeno samo jednoznačnom posebnosti. Bio je on najprije političar, potom povjesničar, a dotakao se na zanimljiv način i problema književnosti, estetike i usmene književnosti, a putem tih područja i filozofskih i sličnih pitanja.

Ona će ovdje gdjekad biti razgraničena, a kadšto će inzistirati na njihovoj komplementarnosti, kada mi se učini da je to nužno. Naime, gdjekad ih je teško razlučiti, iako nisu uvijek pisana s istih "žanrovskih" stajališta.²

1 Rođen je 31. VIII. 1834. g. u Splitu. Roditelji su mu podrijetlom s Mljetu. U rodnome mjestu pohađa, i završava, pučku školu, gimnaziju i sjemenište. Ispit zrelosti također polaže u Splitu 1853. g. Prelazi u zadarsku bogosloviju, ali je iz nje istupio (završio je treću godinu). Vrativši se u Split učiteljuje kao pomoćnik, a školske godine 1856/1857. studira filozofiju, apsolvira, a 1861. polaže i profesorski ispit. Nakon toga je suplent splitske gimnazije. Sudjeluje potom u aktivnostima dalmatinskih preporoditelja, zbog čega je i otpušten iz službe, postaje urednikom zadarskog lista *Il Nazionale*, koju je dužnost obnašao pet godina (1862-1867), a surađivao u njemu do g. 1873. U tijeku urednikovanja značajna je njegova polemika s Nikolom Tommaseom. Optuživan je i za veleizdaju. Živi i kao profesor gimnazije u Zadru, zastupnik korčulanskog kotara u dalmatinskom saboru. G. 1874. postaje prvim pravim profesorom Sveučilišta u Zagrebu. Devet godina poslije postaje i akademikom. U tijeku sveučilišne karijere piše znanstvena i ostala djela, navlastito iz povijesnoga područja, ali i iz kulture, politike i književnosti. Izdavao je i *Narodnu misao*. Umro je 25. V. 1912. g.

Na greške u Nodilovu životopisu i bibliografiji ukazao je Marin Pavlinović (*Povijest, ljudi, istina*, Zagreb 1978, str. 295-305).

2 Pod "žanrovskim" mislim na razdiobu, rastruobu, itd., njegovih članaka i knjiga, kao i članaka unutar njegove knjige *Essayi*. (*Sa assayem Janka Koharića o Natku Nodilu.*), Prosvjetna biblioteka. Svezak VI. Izdaje Dr. Ivan Bojničić. Zagreb 1918. Komisionalna naklada Hrvatskoga štamparskoga zavoda d. d. Zagreb, Nikolićeva ulica 8. Telefon 133.

Jednako tako glede toga korespondira, navlastito prvi dio, djela koje je pod naslovom

I.

Valja odmah izvijestiti o osnovnim porivima s kojih je Natko Nodilo polazio u svojim nazorima. Bili su to politički (nacionalni) pogledi, što ih je on inkorporirao sa svojim nazorima u književnosti i umjetnosti općenito. On je tu imao originalnih ideja, što ih je gdjekad s više ili manje umješnosti artikulirao, ali je nedvojbeno ono osnovno - uvijek je polazio s liberalnih ideja, bez obzira na koje se područje njegove riječi odnosile.

Danas se na liberalizam u Hrvatskoj gleda kao na arhaičnu pojavu XIX. stoljeća. Natka Nodila promatrat ću kao takvu pojavu, e da bih uputio da se pojedine stvari ne mogu uvijek jednoznačno određivati, ali jednako ću biti nepristran i reći da je to njegovo stajalište počesto ulazilo i u sfere kojima to stajalište uvijek ne pripada, odnosno ne može se uporabiti kao isključivo. Glede toga uvijek ću imati na umu vrijeme u kojem je živio Nodilo i društveno-politički kontekst koji iza toga stoji.

Ako je Nodilo arhaična pojava u političkome smislu, onda bi valjalo iz tzv. povijesna pamćenja izbrisati gotovo stoljeće hrvatske povijesti, što se zove ilirizmom i hrvatskim narodnim preporodom. K tome, izbrisati i većinu sudionika koji su u tome sudjelovali na bilo koji način, a svatko je od njih sudjelovao svojim udjelom, većim ili manjim.

Osobno, nisam pozvan raditi top-listu određenoga dijela opće povijesti i povijesti književnosti, što su svojedobno, u vremenu kada Natko Nodilo djeluje, više ili manje značajne, ali smatram da opća povijest i povijest književnosti valja imati pijeteta prema vremenu i osobama koje su svijet i svoj okoliš promatrale s obična i onodobna eklektična svijeta, svijeta recentna, a ne svijeta proroka i vračeva. Takvih je bilo malo u hrvatskim krajevima, makar se mi zanosili time da je to bilo nekako drugačije.

Ispast će smiješno, ali bih već na početku postavio pitanje: kojemu vremenskom razdoblju hrvatske književnosti Nodilo pripada? Pitanje se može razdiobiti i potpitanjem: u koje književnoestetsko razdoblje, epohu, pravac, itd., hrvatske književnosti spada Natko Nodilo? Odnosno, još izravnije pitanje: u koji registar hrvatske književnosti svrstati toga pisca? Naime, on djeluje od polovine XIX. do kraja prvoga desetljeća XX. stoljeća. To je razdoblje koje seže od preporodnih (ilirskih) nastojanja do najaktualnijih strujanja unutar hrvatske moderne. Znači, u doba viševrsnih mijena u hrvatskoj književnosti.

Govori se o njemu kao o polemičaru (Nodilo - Tommaseo) i povjesničaru³, o njegovu

Religija Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog tiskano od 1885. do 1890. godine u deset knjiga Rada JAZU (svesci: 77-86, 89, 91-94, 99-102). Ispravci te serije izašli su u toj ediciji br. 101-102. Ti ispravci donose i novi naslov, koji glasi: *Stara vjera, a ne: Religija*. Pretisak toga djela, zajedno s ispravcima, objavljen je pod naslovom *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split 1981.

Valja voditi računa i o ostaloj Nodilovoj bibliografiji. Navodim je prema Jakši Ravliču (*Franjo Rački, Mihovil Pavlinović, Natko Nodilo, Blaž Lorković*, Izbori iz djela, Zagreb 1969., str. 221), iako bibliografičar zanemaruje njegova novinarska ostvarenja: *Postanje svjetovne papinske vlasti ili 50 godina talij. historije, 724 do 774*, Zagreb 1878.; *Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina. Monumenta spectantia historiis Slavorum meridionalium*, Rad JAZU 1883, sv. 14; *Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka*. Rad JAZU, 1883, knj. 65; *Chronica Ragusina Jani Resti (ob origine urbis ad usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484)*. *Monumenta spect. historiis Slav. meridionalium*, Rad JAZU, 1893, sv. 25; *Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski*, Znanstvena djela JAZU, 1898, sv. 1; 1900., sv. 2; 1905. sv. 3.

Glede grešaka u bio-bibliografiji usp. Marin Pavlinović, o. c. (u prethodnom podrupku).

3 Usp. Nodilovu bibliografiju.

jezikoslovnu pogledu (glede toga i sljedbeniku Kollárovu), o njemu kao mitografu (sljedbeniku mitološke teorije Grimmovih), uredniku novina i publicistu (*Il Nazionale - Narodni list*), kao o prvom profesoru opće povijesti na Zagrebačkom sveučilištu (otuda u književne radove ubrajaju njegov nastupni govor i govor u povodu izbora za rektora Hrvatskog sveučilišta), umjetniku skromnijeg talenta koji se okušao u "humanističkim" disciplinama, ali već konzervativnu u doba moderne⁴, kao o političkom čovjeku liberalističkih nazora što se provlače kroz većinu njegovih radova, te kao o književnom prosuditelju (a na osnovi dvaju žanrovski dvojbjenih ogleda).

Pritom je ponajviše "sklonjen" u dalmatinska (zadarska) preporodna zbivanja, to jest u specifikum hrvatskih političkih zbivanja 60-ih godina, a glede knjige *Stara vjera Hrvata i Srba* gdjekad u europski, a kadšto u hrvatski kontekst.

Osim svega, ili baš zbog toga, Nodila preskaču, u književnome smislu, gotovo svi pregledi i povijesti hrvatske književnosti, a kada ga i spominju to je, opet, u političkome i uredničkome kontekstu, točnije u kontekstu preporoda u Dalmaciji, odnosno u Zadru, 60-ih godina XIX. stoljeća. Iako su o njemu pisali mnogi⁵, redovito su kao predmet uzimali segmente njegova rada i djelovanja, pa su to i obilato i nekritički pragmatizirali, navlastito kada se radi o političkome djelovanju.⁶

Budući da Nodilovo djelovanje ipak nije tako kompleksno, pozabavit ću se njegovom korespondencijom, ondje gdje se to tiče književnosti. Stoga ovaj rad ne treba shvatiti kao kakav konspekt njegova cjelokupna djelovanja, pogotovo ne onoga općepovjesničarskoga.

II.

Čini se da je Natko Nodilo najglasovitiji po polemici s Nikolom Tommaseom. Ta polemika vodila se u dvama listovima: *Il Nazionale* i *La voce dalmatica* od 10. svibnja do 30. srpnja 1862. godine. Vodila se na talijanskome jeziku, a dodirnula je, ili novinsko-praktički raščlanjivala, u globalu, pitanja što se tiču uporabe hrvatskoga (odnosno, talijanskoga) jezika i spajanja Dalmacije s ostalim dijelovima Hrvatske. Dakako, ta dva pitanja sadržavala su u sebi podosta podteksta, ali, uglavnom, u okviru te teme, ako zaboravimo emocionalnost što je bila nužan ulog tog polemici, u njima je bila sadržana politička bit.

Osnova polemike bila je i u stajalištima dviju političkih grupacija u Dalmaciji toga doba: narodnjačkoj i autonomaškoj. Narodnjačko je stajalište bilo publicistički ojačano

4 Ne bi također bilo na odmet vidjeti kako su reagirali znanstvenici različitih područja, kao primjerice u "humanističkim" disciplinama u doba Moderne konzervativni NATKO NODILO (...) [Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata*, Zagreb 1986., str. 172].

5 Važniju literaturu o Nodilu usp. u: J. Ravlič, o. c., str. 221-223, u podrupcima knjige Marina Pavlinovića (o. c.) i drugdje.

6 Očit je takav primjer Nodilov proučavatelj Viktor Novak u knjizi *Natko Nodilo - Rodoljub - Naučnik - Propovednik slobodne misli*, Novi Sad 1935, te u članku *Natko Nodilo - političar i ideolog*, Zadarska revija 4-4/1961, str. 241-277. Ali tu spadaju potpisani i nepotpisani članci što su još za života Nodilova tiskani u *Hrvatstvu* (1907), *Hrvatskoj straži* (1907), *Hrvatskoj kruni* (1907), *Novom dobu* (1934), *Križu na Jadranu* (1934) i drugdje. Ta se nekritičnost vidi navlastito u inmemoriabilnim bilješkama o Nodilu, kao i u onim radovima koji su ga nastojali predočiti kao uporabnu osobnost u promidžbi jugoslavenstva i protivjerskih nastojanja.

osnivanjem lista *Il Nazionale*, koji je imao i hrvatski *Prilog k Narodnom listu*⁷, a pojavio se u Zadru i ostalim dalmatinskim gradovima 1. ožujka 1862. godine. Autonomnaško (talijanaško) je stajalište izricano u listu *La voce dalmatica*.

Što se pojave lista *Il Nazionale* tiče: (...) ovaj prvijenac moderne dalmatinske žurnalistike svojom opremom a još više serioznošću svoga sadržaja preuzeo je odmah neosporno vodstvo u dalmatinskoj štampi, a svojim djelovanjem samo potakao i ubrzao prirodni proces nacionalne renesanse.⁸ S druge strane: što je za sjevernu Hrvatsku značio saborski život 1861-1865, bila je za razvitak hrvatske političke i kulturne misli u Dalmaciji upravo polemika Nodilo-Tommaseo i njezine dalekosežne posljedice. I jedna i druga činjenica pomogle su usvajanju realističkih pogleda i u politici i u književnosti.⁹ Odnosno, prema trećemu mišljenju, što ga u konspektu predočavam, ta je polemika u povijesti preporodnog pokreta obilježila jednu od njegovih najvažnijih prekretnica.¹⁰

Koliko god taj zaključak Ive Frangeša (usp. podrubak br.⁹) bio točan, ne bih se mogao složiti s tim da je Nodila u toj polemici podržao Kosto Vojnović brošuram *Un voto per l'unione*, budući da Nodilova polemika počinje u svibnju 1862, a Vojnovićeva brošurica izlazi godinu dana prije, u travnju 1861.

No neka mi to bude povod da napišem kako su 60. godine XIX. stoljeća godine brošura, a one na neki način anticipiraju probleme što će ih razbistriti jednako Nodilo kao pobjednik, ili Tommaseo kao gubitnik u polemici. Tako su izašle, primjerice, knjižice ovih pisaca: N. Tommasea (*Ai Dalmati*¹¹), Ignacija Bakotića (*I partiti in Dalmazia*), Ante Kuzmanića (*Poslanica Dalmatincima*), opet Tommasea (*Via facti, la Croatia e la fraternità - di nuovo ai Dalmati*), Vicenca Duplancića (*Della cività italiana e slava in Dalmazia*), na što je odgovorio svojom brošuricom Ivan Danilo (*L'autonomia della Dalmazia - considerazioni*), Šime Ljubića (*Risposta all'opuscolo del sgr. Vincenzo Duplancich*), Vicka Milića (*A Nicolò Tommaseo i Dalmati-slavi*), a u godini pojave Vojnovićeve brošure (1861) opet tri Tommaseove knjižice (*Dello statuto ungherese e croato, La questione dalmatica i La parte pratica della questione - Ai Dalmati - terzo scritto*), itd.¹²

Spominjem ta, gotovo redovito barem dijelom polemična djela zato da bih upozorio na to kako je Nodilo i te kako poznavao Tommaseova stajališta o hrvatskome jeziku i državnopravnom položaju Dalmacije, kao i gledišta koja su mu se na bilo koji način

- 7 *Il Nazionale* bio je list što su ga čitali pretežno u gradu, a *Narodni list* za selo i nenaobraženi puk; oni su bili "bitni informatori i osvjestitelji i s obzirom na razvitak u Monarhiji kao širokoj društvenoj zajednici, i u Hrvatskoj, kao naravnoj i budućoj narodno-teritorijalnoj zajednici. (Navedeno prema: Zlatko Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1990, str. 481; glede toga navoda usp.: Trpimir Macan, *Život i djela Miha Klaića*, Zagreb 1971. [doktorska disertacija u rukopisu], str. 71.)
- 8 Usp. Julije Grabovac, *Natko Nodilo i nacionalni pokret u Dalmaciji*, Split 1961., str. 9; *Narodni list* - jubilarni broj, Zadar 1912; V. Novak, *Natko Nodilo...*, Novi Sad 1935., str. 15; J. Bjankini, *Narodni preporod u Dalmaciji*, Almanah *Jadranske straže* za 1927. g., str. 56-65; itd.
- 9 Ivo Frangeš, *Relizam*, u: M. Živančević - I. Frangeš, *Ilirizam i realizam*, Zagreb 1975, str. 254-255.
- 10 Šidak - Gross - Karaman - Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, Zagreb 1968, str. 57.
- 11 Ta je tiskovina poslije pretiskana u listovima *Gazetta di Fiume* i *La voce Dalmatica*.
- 12 Usp. Grga Novak, *Povijest Splita*, knjiga III, Split 1965, str. 238-265; G. Novak, *God. 1860. u polemičkim spisima. Jedno poglavlje iz povijesti borbe Dalmacije za sjedinjenje s Hrvatskom*. Radovi Instituta JAZU u Zadru 8/1961., str. 1-43.

suprotstavljala, ili mu pak prilijegala. Vidi se to sasvim konkretno i iz Tommaseova izazova i Nodilova uzvrata.

Kada se pojavio list *Il Nazionale*, Nodilo je već u uvodniku izrazio osnovna narodnjačka stajališta: (...) pleme slovjansko savezano neodrživim uzljem jedne krvi i jezika i neprekidna zemljišta po kojima se narodnosti dijele, jest izuča (najveća) množina puka dalmatinskoga: dajte mu potpuno uživanje pravica ustavnih, sloboda združivanja, slobodne riječi, slobodna tiska, pak koja će se sila onda oprijeti potpunom razvitku narodnog življa u našoj zemlji (...).¹³

Nodilo, a i Narodna stranka, nisu bili radikalni prema hrvatskome jeziku, što se vidi i iz spomenuta programa. Valjalo je, prema njemu, hrvatski uporabljivati postupno u javnome životu, ponajprije u sudstvu i školama. Jednako tako postupno treba Dalmaciju integrirati u cjelovit prostor Hrvatske. Tek poslije toga može se postupiti radikalnije.¹⁴ Ta se praksa pokazala i dosljednom, jer *Il Nazionale* najprije izlazi dvojezično, a kada urednikovanje toga lista od 1876. g. preuzima J. Biankini, talijanski jezik ostaje tek u naslovu, e da bi se tek pokazao kontinuitet izlaženja.¹⁵

Zlatko Vince drži da je prva faza jezičnih i političkih ideja u listu *Il Nazionale* bila slavenska, odnosno slovinska.¹⁶ K tome dodaje kako se Nodilo u svojoj četvodiobi oslanja na Jana Kollára.¹⁷ Naime, Nodilo slavenske jezike dijeli u četiri skupine: ruski, češki, poljski i južnoslavenski. Podržavali su ta gledišta dalmatinski narodnjaci, uključujući i Mihovila Pavlinovića u početnoj fazi¹⁸: *To su uostalom bili poznati pogledi na jezik što su ih zastupali i pristaše Zagrebačke filološke škole, koji su na jezična pitanja gledali vrlo široko, s idejnim smjernicama u osnovi*¹⁹.

U konspektu ću prikazati bit polemike Nodilo-Tommaseo.

Tommaseo u svome pismu iz *La voce dalmatice* ponajprije inzistira na tome kako nije dostatno da tužitelj i krivac čuju na sudu zvukove svoga materinskoga jezika, nego trebaju i shvatiti smisao *onih znakova*²⁰, te tako dvoji o recepciji hrvatskoga jezika u Hrvata u Dalmaciji. Naime: (...) neka se ne misli da će se govoreći na sudu jedan jezik, koji će se u

13 *Il Nazionale* 1/1862 (1. III.), str. 1.

14 Ibid.

15 Z. Vince, o. c., str. 482.

16 *Slovijenski*, slavenski; južnoslavenski; hrvatski - *Slovin*, Slaven; Južni Slaven; Hrvat - *Slovinac*, Slaven; Južni Slaven; Hrvat - *Slovinica*, Slavenka; Južna Slavenka; Hrvatica - *Slovininja*, Slavenka; Južna Slavenka; Hrvatica - *slovinovati*, govoriti: kojim slavenskim jezikom; kojim južnoslavenskim jezikom; hrvatskim jezikom - *slovinjski*, slavenski; južnoslavenski; hrvatski - *Slavinja*, slavenski svijet; Južni Slaveni; Hrvatska; *slovinjski*, slavenski; južnoslavenski; hrvatski (usp. Josip Vončina, *Jezična baština*, Split 1988, str. 375-376). Sva ta tumačenja upravo odgovaraju i shvaćanjima dalmatinskih narodnjaka, pa ih, stoga, prilažem.

17 Prema mišljenju N. Nodila, u stvari Jana Kollára... (Z. Vince, o. c., str. 482).

18 Ibid.

19 Ibid. Usp. glede toga i literaturu, primjerice: Josip Stipanov, *Razvitak jezičnog pitanja 1861-1911*, jubilarno izdanje *Narodnog lista* iz 1912. g.; Gajo F. Bulat, *Jezično pitanje u Kraljevini Dalmaciji*, Split 1900, str. 46. i passim; Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, knjiga II, Zagreb 1944, str. 221-509; itd.

20 *Odlomak jednog pisma N. Tommasea*, u: Julije Grabovac-Vladimir Rismundo, *Ličnost Natka Nodila u dalmatinskom preporodu*, Split 1961., str. 17.

nastavcima riječi pokoravati slavenskoj gramatici, moći postići da četiri stotine tisuća shvate svoje dužnosti i svoja prava, i da su oni šiljci riječi gromobrani protiv nepravde²¹.

Po Tommaseu hrvatski jezik nije prilagođen znanstvenim uporabama, odnosno uljudbenim i vremenskim, naroda koji bi ga imao rabiti. Ovdje bi dalmatinski Hrvati imali biti oprezni i razumni. Jer, jezik je njihov i neustrojen: *Neka se, dakle, odredi jedan rok za uvođenje pučkog jezika u javne akte (ali da za to talijanski nikada ne bude iz njih izbačen, što bi značilo obnavljanje starih mađarskih drskosti koje Hrvatska mrzi), jedan razumni i pošten rok.*²² Za to vrijeme valjalo bi se sporazumjeti ne samo o pravnome jeziku negoli i o rječniku cijeloga jezika.²³ Potom u tom pismu Tommaseo tvrdi kako su Dalmatinci pomiješani s Hrvatima, oduzimajući im tako izvorni nacionalni identitet, a stvarajući novi, po njemu autonomni, jer su Europi bolje poznatiji Dalmatinci negoli Hrvati. Pritom Tommaseo pruža danas smiješne usporedbe²⁴, a i tada sasvim neuvjerljive.

Natko Nodilo odgovara na taj članak primjećujući odmah Tommaseovo autonomnaško stajalište, koje po uredniku *Il Nazionala* daje malo koristi njihovu nacionalnom razvoju²⁵, a očita je svima ta autonomnaška rabota za koju sigurno dvoji da je lijepa stvar velikoj većini dalmatinskog naroda. Elaborirajući glede toga i sasvim konkretne političke činitelje, Nodilo primjećuje: *Ali mi bismo željeli, da bi se u sudaru dvaju jezika primio otvoreno kao nacionalni jezik ili jezik budućnosti jedan sam, budući da je nemoguće zamisliti narod bez jednog samog nacionalnog jezika, niti razvoj građanske svijesti bez naroda. Sad, dalmatinski narod može da bude jedna divna izmišljotina npr. za jednu saborsku većinu koja hoteci nasloniti svoje autonomnaške aspiracije na jednu nacionalnu bazu, i ne nalazeći nijednu pozitivnu, stvara jednu imaginarnu, za svoju vlastitu upotrebu.*²⁶

Stoga je, prema Nodilu, taj dalmatinski naziv smiješan i s obzirom na tradiciju i njezine uljudbene uratke. Doduše, on spajanje Dalmacije s Hrvatskom, kao i ostali preporoditelji, smatra tek početkom, poslije dokazana, utopijskoga ilirskoga projekta, a ima i argumente glede uporabe talijanskoga jezika, pak kaže: *Uostalom sami se puristi s obzirom na jezik ne bi smjeli ni za što bojati od novog reda stvari, ako se promisli da je talijanski jezik, koji se upotrebljava u našim uredima, toliko barbarski da se možemo nadati da slavenski jezik, kad bi netko to i navlaš radio, neće nikada moći da spadne na stupanj gdje je onaj došao.*²⁷ Osim toga Dalmatinci i nacionalno i jezično pripadaju isključivo hrvatskome narodu.²⁸

21 Ibid.

22 O. c., str. 18.

23 Meni se čini da bi takvo djelo, sastavljeno u Dalmaciji, moralo biti prvenstveno historijski i filološki dokumenat govora koji se u Dalmaciji i govori, označujući znakom riječi ili uzete iz drugih slavenskih govora, ili novo skovane prema analogijama jezika (Ibid.)

24 Ne znam koliko pruža dokaza htjeti učiniti Dalmatince, koji očito izgledaju pomiješani od više slavenskih plemena (ne računajući urodene i ostale), htjeti ih učiniti Hrvatima s razloga što kažu oni da govore hrvatski, jer bi iz toga što Grci nazivlju svoj jezik romejskim, što se Provansalci nazivaju Francuzima, a Lombardi Talijanima, slijedilo da su svi Grci talijansko pleme, Talijani longobardsko, a da se u Francuskoj ne nalaze potomci ni Gala, ni Rimljana, ni drugih naroda nego samo Franaka (O. c., str. 19).

25 O. c., str. 10.

26 O. c., str. 21.

27 O. c., str. 22.

28 "Hrvatski", koji je ostao usprkos dugoj odvojenosti živ među dalmatinskim Slavenima, uspomena je na zajedničko nacionalno postojanje pod žezlom hrvatskih kraljeva (O. c., str. 23).

Tommaseo piše u Firenzi odgovor Nodilu 20. svibnja i tiska ga 27. svibnja 1862. u 4. broju lista *La voce dalmatica*. Tu on opet inzistira na lučenju dalmatinskoga i hrvatskoga, i to ne s malo žuči u svojim slovima²⁹, a k tome prilaže nove teze/"argumente", aludirajući pritom na navodnu hrvatsku sklonost spajanju s Nijemcima. Osim ostaloga, neće se libiti Tommaseo da izreče i sljedeće riječi: *Hrvatska nema više svetu trojednu kraljevinu, ona je otkrila izgubljenu krunu svoga Zvonimira, ona ju je otkrila u jednoj jami ponovo osvojenog Međumurja, na način kako se otkrivaju kosti mastodonta. Konačno ne nedostaje nego jedna Zvonimirova glava; i u Hrvatskoj će se naći. Akademija Arkadana, koja se u Rimu gasi, preobražena u političku Arkadiju i pretvorena u prozu usadit će na vrhovima Velebita svoje tabernakule.*³⁰

Ovdje Nikola Tommaseo, vatreni pristaša ilirizma/hrvatskog narodnog preporoda, ali i zadržati autonomnaš, "brine" i o hrvatskome pravopisu predmnijevajući da će biti pun grešaka i izazvati bolni smijeh i samilost odornosti potomstva³¹, to jest: *da zora novog kraljevstva dalmatinsko-slavonsko-ugarsko-austrijsko-hrvatskog ne bude još odornije barbarstvo nego što je barbarstvo srednjega vijeka*³². Potom, pred kraj tog firentinskog pisma, Tommaseo dvoji i o mogućnostima hrvatskoga jezika uspoređujući ga u jednome primjeru s poljskim, ali davši tome potonjemu ipak prednost.

Il Nazionale u 27. broju od 31. svibnja 1862. g. donosi Nodilov polemički uzvrat. Poslije uobičajenih žaoka na račun Tommaseove egocentričnosti Nodilo ponavlja svoja stajališta o dobrim praktičkim mogućnostima hrvatskoga jezika, kao i o političkome okružju zahtjeva za njegovo uvođenje ponajprije u sudbene ustanove, ali govori on i o prosvjećivanju puka, čemu bi pridonijela učestalija uporaba materinskoga jezika. Veli Nodilo, osim ostaloga, kako Tommaseo pokazuje *jal i ujedno malo dobra ukusa*.³³ U tom nastavku ponavljaju se argumenti na već opetovana pitanja ili teze Nikole Tommasea, ali se jednako tako polemika obogaćuje žučnijim tonom.

Pod naslovom *Tajne i očite činjenice* Tommaseo odgovara u 13. broju *La voce dalmatica* od 28. lipnja 1862. g. i to u 8 točaka. U njima znatan dio teksta posvećuje svojoj osobi i njezinoj ulozi u sporazumijevanju s Hrvatima, od knjige pjesama u prozi *Iskrice*, utamničenja, pak do opetovanja onoga što je već iznio u prijašnjim napisima, ali gdjekad navodi drugačije primjere, vazda u zadaći pokazivanja jezične nemoći hrvatskoga i nepromišljenosti u vezi s idejom sjedinjenja Dalmacije u cjelovit prostor Hrvatske.

Nodilo to u odgovoru³⁴ nazivlje *rasipanjem pojmova*, potom, između ostaloga, navodi već spomenutu tipologiju unutar slavenskih jezika, priziva Kollárove ideje o ruskome

29 Primjerice: (...) pitao sam zašto bez pobijanja i dokazivanja neistinitosti sofizma, nego odviše kasno izvinjavajući se za to, dopuštaju da netko drugi historički i filološki miješa Dalmatince s Hrvatima iz razloga hrvatskoga (jezika), koji bi razlog pomiješao s Rimljanima i s Mlečanima Korkirane koji govore u isto vrijeme talijanski i romejski; pitao sam zašto su slavenski jezik i književnost počeli imati njegovatelja u Dalmaciji poslije nego što je svršila hrvatska dominacija, i kako Hrvati nisu posjedovali niti elementarne slavenske literature, osim onda kada su je crpili od Dalmatinaca (...) [o. c., str. 24].

30 O. c., str. 25.

31 O. c., str. 26.

32 Ibid.

33 O. c., str. 30.

34 *Il Nazionale* 36/1862. (2. lipnja).

kao kulturnome jeziku u svih Slavena³⁵, ali i hrvatskome kao jeziku visoke uljudbe, a potom pojašnjava određena politička stanja u Hrvatskoj.

Tommaseo razvodnjava polemiku javivši se u milanskoj *Alleanzi*, koji članak prenosi *La voce dalmatica* u br. 21 od 26. lipnja 1862. Ovdje upozorava na moguće manipulacije Hrvatskoj susjednih zemalja glede Dalmacije, ali i vlastita političkoga života.

Bjelodano je Tommaseo ostao bez pravih i uvjerljivih argumenata, što je olakšalo Nodilu odgovor. Taj se njegov članak može smatrati i sažetkom dotadašnjih postavki. Spočitavajući nekim anonimnim splitskim suradnicima objavljivanje u milanskoj *Alleanzi*, Nodilo znatan prostor posvećuje *Il Nazionaleu* i njegovoj ulozi u hrvatskom životu Dalmacije.³⁶

Uz ostale povijesne činjenice jedna od bitnih jest i ona da Serenissima u tijeku četiriju stoljeća nije uspjela talijanizirati Dalmaciju, ali je uspjela glede jezika doživjeti prezir i zaborav. Naime, nije postignuta, kako Nodilo kaže, *aristokratizacija jezika*³⁷: *Našu upornost u pitanju jezika opravdava mišljenje, kojega se čvrsto držimo, da samo njegova javna upotreba proizvodi velike pisce i zajedno s ovim književno blago jednog naroda, a ne obratno, da veće ili manje obilje ovih uslovljuje više ili manje veliku sposobnost jednog jezika da služi visokim službama civilnog života*.³⁸

No ne ostaje Nodilo dužan i onima što su, uz Tommasea, napadali *Il Nazionale* i njegova preporodna stajališta, pa izravna polemika, na stanovit način, završava 14. srpnja 1862. u 31. broju *Il Nazionalea*. Dakako, i ovdje je Tommaseo glavni povod, ali Nodilo uključuje u svoje polemičke opservacije i J. Bajamontia. Teze su i ovdje iste, ali ih s velikim žarom Nodilo još jedanput potvrđuje.

III.

Poslije te važne polemike ono što je važno za upoznavanja književno-estetskih stajališta Natka Nodila jest rad *Stara vjera Srba i Hrvata*. Ta je, danas knjiga, a izvorno skupina članaka, postigla, čini se, ponajviše recepcije glede pjesničke poslenosti, konkretno u Vladimira Nazora, što bilježi više književnih povjesnika i kritičara,

35 O. c., str. 40.

36 Koliko mi znamo (a o tome smo potpuno svjesni), to je da Nazionale brani s jednakom ljubavlju na čitavom ilirskom poluotoku ono koje on smatra pravima svakog slavenskog roda. (...) Ako je bilo kod nas grijeha, grijeh je bio pretjeravanje u pravdi, koja je, mjereći jednako, željela da drugi postignu ono što je za sebe vapila. Ali slave Italije nismo pomiješali s onima koje je stekla Mletačka republika vladavinom u Dalmaciji: mi smo se borili protiv njih perom kako su se naši očevi u više navrata na zidinama Zadra borili protiv njih mačem. Učmalo robovanje koje je uslijedilo poslije uistinu autonomnog razdoblja naših municipija, mi ne nazivljemo slavom jer ne predstavlja slavu zanjekati vlastito porijeklo da se uđe u milost strancu, niti se može nazvati slavom zapustiti materinji da bi se loše naučilo jedan jezik koji nije vlastiti, i tako, pokrivajući zaboravom domaće tradicije, izgubiti nacionalnu svijest. Jer, ako je mletačka vlada učinila naše običaje humanijima i dala nam kruha i soli jeftino, nije ovim kompenziran gubitak slobodne građanske djelatnosti kao što je veselje opijuma koji Kinezu pribavlja san popraćen nasmijanim i sladostrasnim slikama vrlo jedna stvar u poređenju sa ugašenom muževnom energijom (J. Grabovac-V. Rismondo, o. c., str. 46).

37 O. c., str. 47.

38 Ibid.

primjerice Miroslav Šicel³⁹, Šime Vučetić⁴⁰, Vida Flaker⁴¹, Branimir Donat⁴², Josip Kekez⁴³, i dr.

Najprije ću iznijeti osnovne Nodilove postavke u pisanju toga rada, a potom metodološka njegova polazišta i realizaciju smjestiti u određena europska kretanja glede toga problema.

Polazeći od tvrdnji suprotnih onima što su ih iznijeli Louis Leger i Franjo Miklošić o tome kako Slaveni nemaju svoj predajni Olimp bogova, Nodilo svome radu postavlja cilj:

39 O čemu pjeva Nazor u *Slavenskim legendama*? Poznati hrvatski kulturni radnik Natko Nodilo objavio je upravo u ono vrijeme vrlo zanimljivu knjigu o staroslavenskoj mitologiji, koja je kao svojevrsna početna inspiracija poslužila pjesniku Nazoru da u ovoj zbirci propjeva o starim slavenskim, poganskim bogovima (...). Koristeći se tim motivima, Nazor je, u stvari, samo našao prikladnu podlogu na kojoj je mogao izraditi svoje refleksivne poetske vizije, izraziti svoju životnu, filozofsku koncepciju (Miroslav Šicel, *Književnost Moderne*, Zagreb 1978, str. 231).

40 Tim orijentiranjem prema staroslavenskoj "religiji", što ju je u nas ozbiljnije, i kako-tako naučno, znanstveno uveo u kulturnu sferu Natko Nodilo, jedan od glavnih Nazorovih političkih učitelja, Nazor je zakoračio u naše slavenske, južnoslavenske dimenzije (Šime Vučetić, *Vladimir Nazor, Čovjek i pisac*, Zagreb 1976, str. 53).

Vrativši se u Dalmaciju, u Split, zimi 1898. godine, Nazor je bdio nad, već spomenutom, Nodilovom studijom o staroslavenskim bogovima. Javljale su se pjesniku gradačke uspomene i nije mu bilo pravo što se upliću u čitanje. Jedne noći javi se u viziji sâm Nodilo i stade ga nagovarati da ostavi knjigu a da se prihvati svojih uspomena, svojih doživljaja (O. c., str. 55).

41 Valja naglasiti da zanimanje evropske kulturološke znanosti devetnaestoga stoljeća za drevne mitologije nije ni u Hrvatskoj ostalo bez odjeka. Osamdesetih godina Natko Nodilo, uvjeren da "na historičnom polju malo je što zanimljivije od nauke o mitu", nastoji rekonstruirati slavenske mitove na temelju narodne, pučke predaje. Zanimljive su dvije Nodilove tvrdnje koje će se naći, dakako umjetnički transformirane, u tkivu Nazorove vizije čovjeka. Nodilo smatra da unatoč protoku povijesti i idejnoj snazi kršćanstva "nevoljne historije učiniš, te brižno kroz vjekove čuvasmo staro naše biće", jer "mit hoće da se uzdrži, da živi; zguren u jezgru svoju, ima otpornu snagu što je gotovo neocjenjiva". Nazora, kao i druge evropske moderniste, manje zanima čovjek kao povijesno zadano biće, a više ljudska nutrina u kojoj su nataloženi svijetli i mračni slojevi biološke i ahistorične duhovne baštine (Vida Flaker, *Vladimir Nazor i evropska moderna*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978, str. 454).

42 Članci povjesnika Natka Nodila o hrvatskoj i slavenskoj mitologiji (napomenimo, te studije bijahu dvadesetak godina kasnije ozbiljan poticaj Ivani Brlić-Mažuranić pri pisanju *Priča iz davnina*) bijahu mu ne samo izvorom građe, već i stvaralačkim poticajem da se u magmi te daleke, pretežno samo hipotetički objašnjene prošlosti potraže korijeni i razjašnjenja puta koji je doveo do državnosti slavenskih plemena (Branimir Donat, *Iz djelokruga Vladimira Nazora*, u: *Studije i portreti*, Zagreb 1987, str. 121).

Zakoračivši na slavenski Olimp posredstvom Natka Nodila, Nazor će zakoračivši na njegov timor biti fasciniran njegovom raznolikošću i prikladnošću da se primijeni u funkciji mitologemom (O. c., str. 122).

43 Zanimanje za povijest nije posljedica zanimanja za junačku prošlost, već je u najčvršćoj sponi s problemima suvremenosti. U skladu s time je i povećati utjecaj Natka Nodila, koji je navlastito devedesetih godina utjecao na svu hrvatsku inteligenciju glede spoznavanja narodnog života, hrvatske kulture i povijesti. Mladi Bračanin posebno se zanosio Nodilovim radom *Religija Srba i Hrvata*... (...) Prema vlastitom priznanju odatle je Nazor crpio gradivo za svoja djela mitološke tematike (Josip Kekez, *Paščenko o Nazoru*, u: *Hrvatski književni oikotip*, Zagreb 1992, str. 202).

utvrditi taj Olimp i detektirati njegovu strukturu. On će se međutim ograničiti na srpski i hrvatski mitološki prostor, odnosno njegovu predaju. Klonit će se pritom, kaže, deduktivne metode, jer ona malo vrijedi u poslu mitologije. U gradi će posegnuti za *bićima nehistoričnim*. Po Nodilu sustavni je rušitelj naše stare mitologije bilo kršćanstvo i islam, a gdje kad ju je spašavalo bogumilstvo, unoseći čak i neke novine u nju.

U istraživanju valja usavršiti i metodu, to jest i u skrovitostima pronalaziti tu staru vjeru predaka, u raznim njihovim prijetvorbama kroz vrijeme i riječ. Prvovrsno su to prijetvorbe likova našega poganskoga Olimpa u nove junake. S tim su se suočavali i proučavatelji staroga grčkoga svijeta, jer nisu imali ključa *poredeće mitologije* kojom bi pratili tu prijetvorbu. Slično je i s mitologijom ostalih glasovitih naroda, i tamo su mitološke osobe počovječene, antropomorfirane. Slično je i s prvobitnim impostacijama vremena. Povijest je u njima površna i *kano parazitna*. To znači da njena točnost ovisi o *trajnosti drobnoga pamćenja*, a ono nije duga vijeka pa se nadomješta maštom. *Trajnost drobnoga pamćenja* za Nodila je vrijeme po prilici od stoljeća i pol.

U strukturi mitološke građe razaznaje autor dvije periode. Prva seže negdje do XV. stoljeća. Dotad, uključujući i to stoljeće, stara mitologija, odnosno vjera, nije još ugušena, pa se u pjesmama i ostalim sastavcima te periode još osjećaju tragovi indoeuropskoga ili barem zakarpatskog postanja. Znači, kaže Nodilo, u *XVI vijeku*, i još prije, bez sumnje *bijahu složeni glavni sastavci sadašnjega epa narodnog*⁴⁴. Nova perioda nastaje dolaskom turske opasnosti, kada Turci zamijeniše narodne glavare, pa to razdoblje naziva Nodilo *hajdučkim dobom pjesništva*⁴⁵. Time je pomaknuta starinska epska tradicija. Ovdje osim tanjega sadržaja nalazimo i opadanje stila, kao i *bogove sasvim na zalazu*.

Prozno stvaralaštvo, za razliku od pjesničkoga, slabiji je izvor za upoznavanje našega mita. Ono nije moglo uzdržati govor i misao starih doba, a i sklonost mašti u njima zatumljavala je *blago bogovsko*. Stoga iz narodnih priča valja mitološku misao istraživati tek u drugome mahu, poslije proučenih pjesama. Razdiobljuje te priče Nodilo u dvije vrste: *ili su nekako ozbiljno mišljene, ili su šaljive*⁴⁶. Te šaljive češće su na selu, a dvojake su: *il se podruguju ludorijama ljudi, il se podsmijavaju navikama i prometanju životinja*⁴⁷. Nema pak historičnih priča, ali ima onih koje govore o vrhunaravnome. *Naša priča, osobito ako je nešto poduga, ispreda se bez ikakva naznačivanja imenâ iz poznate nam historije, ili geografije; iznošena u njoj lična i mjesna imena imaju skroz mitični kraj*⁴⁸. Stoga njihov *zadnji talog* sadrži, ipak, mitološke tragove, pa se može reći da određena vrst priča ima osobine ne samo prijetvorbe mita, nego predstavljaju početan mit. Mitološke prijetvorbe također se ostvaruju i u simboličkim protegama.

Osim rekonstrukcijom pjesama i priča daje se osvijetliti naš poganski Olimp i mitologijskim usporedbama. Pritom nije dostatno našu mitologiju uspoređivati sa slavenskom, budući da je slavenska, prema Nodilu, *oskuđna i nerazgovijetna*, nego ponajviše s indoeuropskom, italo-helenskom i azijskom. No ni tada nećemo dobiti našu potpunu teogoniju. Autor misli da naznake ostataka naše teogonije stoje između Helenâ i Italâ, ali ponajviše su bliske *arijskim ocima*.

44 N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata* (pretisak), Split 1981., str. 15/57. (Prva je brojka stranice pretiska, a druga je broj stranice izvornika.)

45 Ibid.

46 O. c., str. 16/58.

47 O. c., str. 16/58-17/59.

48 O. c., str. 17/59.

Shvaća Nodilo da će u njegovoj elaboraciji biti grešaka i dvojbi, ali je uvjeren kako njegov rad može kome poslužiti kao poticaj za buduća istraživanja. Te dvojbe vide se već u osnovnoj terminološkoj trojnosti: je li to rasprava o mitologiji, religiji ili staroj vjeri. Čini se da je manje sklon terminima *mitologija* i *religija*, prvome zbog neadekvatnosti, drugome zbog opterećenosti pragmatičnošću. Zato je *stara vjera* nekakvo srednje rješenje.

Sam rad razdijeljen je ovako, a nakon uvodnoga dijela: Dio I, *Sutvid i Vida*; Dio II, *Pojezda, Prijezda i Zora*; Dio III, *Sunce*; Dio IV, *Sunce dvanaestoliko i gradnja mlade godine*; Dio V, *Momir i Grozda, pa Sunce kroz godinu*; Dio VI, *Gromovnik Perun i Oganj*; Dio VII, *Vile*; Dio VIII, *Religija groba*; Dio IX i posljednji, *Mjesec i Danica, pa i Miloševa legenda*. Na kraju su *Ispravci i dopune*, a u pretisku je i *Konkordanca*.

Da bih bolje objasnio strukturu Nodilova pristupa *staroj vjeri* u nas, valja mi, barem obavijesno, dotaknuti se slijeda o podrijetlu teorije mita i ritualno-mitološkom pristupu književnosti do našega autora, a bit će sažet u konspektu, s tim da ću se nešto više zadržati na vremenu recentnom stvaranju *Stare vjere Srba i Hrvata*.

Antička filozofija i počinje mitološkim shvaćanjem građe, odnosno relacijom racionalne spoznaje i mitološkoga pripovijedanja, a sofisti su mitove tumačili alegorijski. Platon narodnoj mitologiji sučeljuje filozofsko-simboličko tumačenje mitova, a Aristotelu je mit fabula. Stoici, valjda na tragu sofista, uglavnom mit tumače alegorijski. Epikurejci pak kažu da su mitovi namijenjeni potpori vladarima i prorocima, a nisu daleko ni neoplatoničari koji, osim toga, mitove uspoređuju s logičkim kategorijama. U mitološkim je osobama Euhemer vidio obogotvorene povijesne osobe. Tijekom srednjega vijeka tumačitelji mita, a mahom su to bogoslovi, oslanjaju se istodobno na doslovno i alegorijsko viđenje *Biblije*; pritom su, dakako, "obespravljalivali" antičku mitologiju, počesto se pozivajući na epikurejsko i euhemerističko tumačenje. Renesansa, školski predočeno, pokazuje zanimanje za antičku mitologiju, a glede tzv. moralne pjesničke alegorije i čovjekova oslobođenja, ali i kao izraz religijskih, znanstvenih i filozofskih spoznaja. Tome, jasno, nije skloni barokno razdoblje, iako ono, kao i razdoblje humanizma, ali na različite iskazne načine, inkorporira u svoje umjetničke i znanstvene iskaze mitološke zasade, u humanizmu prepoznatljivo antičke, u baroku kristijanizirane, zaodjenute u onu auru što je zamjetna i u srednjemu vijeku. U toj smjeni ukusa, umjetničkih ostvarenja i filozofskih interpretacija opet je je indikativno XVIII. stoljeće, doba prosvjetiteljstva, koje ima niječno stajalište prema mitologiji, držeći ga plodom neukosti i zablude.

No početak toga stoljeća kritičko-pragmatički nam je zanimljiv zahvaljujući nekolicini imena koja su pružila i stanovite prethodničke značajke vremena u kojemu Natko Nodilo piše i objavljuje svoju *Staru vjeru...* To su prvovrsno Joseph François Lafitau⁴⁹, Bernard le Bovier de Fontenelle⁵⁰ i Giambattista Vico⁵¹.

49 J. F. Lafitau (1670-1740) bio je isusovački misionar, pa je više godina proveo među kanadskim Indijancima, proučavao njihov život i običaje. U svome je radu primijenio komparativnu metodu, pa mnogi smatraju da je postavio temelje komparativne etnografije. Glede toga najpoznatije mu je djelo *Moeurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps* (*Običaji američkih divljaka u usporedbi s običajima prvobitnog doba*).

50 B. le B. de Fontenelle (1657-1757), francuski kartuzijanac, nećak Pierrea i Thomasa Corneillea. Pisao je književna djela, popularna filozofska djela, a od njih spominjem ono što je važno za ovaj članak, *Historie des oracles* (*Povijest maštarija*). Kažu da je utro put filozofiji prosvijećenoga doba.

51 Usp. neki od filozofskih priručnika.

Lafitau naime dolazi do zaključka da je kultura starogrčka i ona kanadskih Indijanaca zajedničke naravi, a u poganskoj je mitologiji i religiji nalazio temelje tzv. religije otkrovenja. Fontenelle pak promiče antropomorfiju od nerazumljivih pojava k ljudskim oblicima, pripisujući ih natprirodnim osobinama. Obadvojica tih Francuza imaju slične metodološke uzance, ali su istodobno i u svojoj individualnosti dva stajališta svoga vremena, iako su ih Voltaire i Diderot gotovo ismijali.

No talijanski znanstvenik G. Vico učinio je, prema nekima⁵², prvu ozbiljnu filozofiju mita. S tim u vezi on govori o specifičnim formama mišljenja, pa je, između ostaloga, svaka metafora i metonimija podrijetlom mali mit, a zanimljiva su njegova stajališta o prijetvorbi metafora u jezične znakove i o simbolskom jeziku u starih Grka.

Ako bih učinio kakve usporedbe s Nodilom, morao bih o Vico reći i sljedeće. Prvotno razdoblje mita drži on ideološkim sinkretizmom, odnosno pjesništvo u svim svojim oblicima⁵³ potječe iz mita. U nedostatku etnografske podloge rabio je nepouzdan filološke metode, inzistirao na metodologiji, i sl., pa se govori, u vezi s njim, o filozofiji mita, a ne o pravim znanstvenim metodama. Valjda je jasno da sam ovdje izlučio samo one činjenice Vicovih nazora što će biti, između ostalih, uporabljene u kasnijim istraživanjima i, dakako, doživjeti svoj razvitak.

Od Vica prema romantičarima potrebno je spomenuti Herdera, koji mit promatra u sklopu ostaloga narodnoga umjetničkoga blaga, pjesnike Heinega, Goethea, potom braću Schlegel, Schellinga i mnoge ostale. Nije naodmet spomenuti da ti romantičari mitu pristupaju, između ostaloga, kao estetskom fenomenu i prototipu stvaralaštva uopće, a s velikim simboličkim značenjem, nauštrb alegorijskog. Ono što je važno jest i njihovo naglašavanje nacionalnih ostvarenja unutar tih, djelomično naglašanih, problema. Uostalom, Schelling u svom estetičkom i filozofskom konceptu mitologija ima neobično važno značenje. Mitološke su ideje ideje za filozofiju: *Mitologija nije ništa drugo do univerzum u svečanijem ruhu, u svom apsolutnom liku, pravi univerzum po sebi, predstava života i haosa punog čuda u božanskom likotvorstvu, koja je već sama po sebi poezija, pa ipak je sama za sebe istovremeno grada i element poezije.*⁵⁴ Uz ostalo, kaže Schelling, priroda nije grada kršćanske mitologije, nego je to povijest.

Njegovim se idejama poslužio i Hegel učinivši iz njih korekcije za svoj sustav shvaćanja mita, pa se može nazreti da je u njega mit/mitologija ideološka i kulturna forma.

Poslije Hegela, za svoje porabe, uzimam iz „pogleda“ više imena, važnih i manje važnih, e da bih došao do vremena kada djeluje i kulturološko, ali i ideološki, nastavlja svoj rad Natko Nodilo, a to je druga polovina XIX. stoljeća. U to vrijeme, glede sagledavanja mita, imamo dvije struje. Jedna je nadahnuta djelovanjem braće Grimm, navlastito Jacobovom *Njemačkom mitologijom*, to jest strujom koja se dobrim dijelom oslanja na romantičarska razmatranja.⁵⁵ Ta se stremljenja oslanjaju na uspjehe poredbenoga jezikoslovlja, te je ta struja nastojala rekonstruirati drevnu indijsku mitologiju etimološkim usporedbama unutar indoeuropskih jezika.⁵⁶

52 Usp. npr. E. M. Meletinski, *Poetika mita*, Beograd (g. 1983.), str. 15.

53 Znači, i: metafizika, fizika, logika, politika, gospodarstvo, zemljopis i ostalo.

54 Meletinski, o. c., str. 20.

55 Primjerice: M. Müller, F. L. W. Schwartz, A. de Gubernatis, W. Mannhardt, F. I. Buslajev, A. N. Afanasjev, itd.

56 Usp. Meletinski, o. c., str. 24.

Ovdje je zanimljiv Max Müller, koji je poznat po jezikoslovnoj teoriji postanka mitova zbog bolesti jezika. To jest: *prvobitni čovjek, isti taj Arijevac, označavao je apstraktne pojmove konkretnim obilježjima posredništvom metaforičkih epiteta, a kada bi se zaboravio ili zamračio njihov prvobitni smisao, zbog tih semantičkih pomicanja nastajao je i mit. (...) Same bogove Max Müller je zamišljao kao solarne simbole. (...) Zatim su (...) isticali astralni i lunarni mitovi, ukazivalo se na ulogu životinja u stvaranju mita. (...) Na taj način bogovi su se iskazivali kao prirodni simboli, ali je smjer konstruiranja ovdje bio upravo suprotan Schellingu i temeljio se na senzualističkim, a ne na metafizičkim postavkama.*⁵⁷ Taj je smjer nazvan naturičkim/naturalističkim, a u folkloristici mitološkim. No, doživio je mnoga osporavanja, navlastito u teoriji bolesti jezika.

Drugi smjer što se poslije polovine XIX. stoljeća javlja jest onaj antropološki, a podrijetlom je iz Engleske. Ta je teorija svoje zamisli osnivala ne na jezikoslovnoj nego na usporednoj etnologiji.⁵⁸ Predmet zanimanja nije bilo indoeuropsko izvorište, negoli plemena koja nisu bila „civilizirana“, to jest naturalizam je zamijenio animizam u kojemu su neki vidjeli i podrijetlo monoteizma (Lang). Međutim, ne zaboravimo da oba smjera u nekim postavkama znanstveno korespondiraju, ako ništa, u tome što su mitologiju postavili u znanstvene osnove.

Taj dugačak uvod bio je neminovno da bih upozorio kako je Natko Nodilo u svojoj *Staroj vjeri...*, kao povjesničar, i eklektik, zacijelo poznao mnoga od tih strujanja, navlastito ona koja su mu bila recentna, što nedvojbeno pokazuje u podrucima svoje radnje. Pritom je on polazio od očitih teorija Grimmovih, od njihovih anticipacijskih migracijskih i poligenetskih zasada⁵⁹, navlastito onih mitoloških tumačenja koja preferiraju simbole nebeskih tijela i prirodnih pojava. S druge strane Nodilo je respektirao, i znanstveno poznao, Maxa Müllera i njegovo naučavanje. Znači da je rabio i naturalistička i antropološka iskustva znanosti o mitu druge polovine XIX. stoljeća, ali nije zaboravljao ni filozofske prethodnike od grčkih vremena do njega.

Miksajući viševrstne teorije što sam ih spomenuo, ali oslanjajući se poglavito na onu naturalističku, dao je Nodilo i svoj prinos, pogotovo u nekim tumačenjima koja su na granici recentne znanstvene podloge i osobne spekulacije. No nedvojbeno je dvoje: da je uložio u taj rad velik trud i da je bio u tijeku znanstvenih elaboracija o mitologiji, religiji, to jest staroj vjeri. Primjenjivao ih je ovisno o želji za znanstvenim i ostalim pragmatiskim učincima.

Kao i svim ostalim radovima, ni taj Nodilov rad nije lišen idejnih konotacija, pa se ponekad doimlje kako je i to jedan od povoda njegovih objašnjenja nekih mitoloških opservacija u Slavenu, naročito Hrvata i Srba. Mogu to povezati i s Nodilovim radovima u posmrtno objavljenoj knjizi *Essayi*, gdje će se naći i ostale zasade (evolucionističke i ostale) znanstvene misli XIX. stoljeća, ponajviše osobnih idejno-političkih raščlamba.

Bez obzira na spekulativne i političke konotacije, koje u *Staroj vjeri...* diskretno izlaze na svjetlo, valja reći da je to djelo jedinstveno ostvarenje u hrvatskoj književnosti uopće. Kasniji pokušaji, a bili su rijetki⁶⁰, uvijek su se temeljili upravo na Nodilovu radu, iako

57 O. c., str. 24-25.

58 Činili su to npr. E. Taylor, A. Lang i dr.

59 Usp. Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost*, u: *Usmena i pučka književnost*, Zagreb 1978, str. 52.

60 Primjerice *digest* M. Sučića iz 1941. g. (*Hrvatska mitologija*)

nije uvijek naveden kao autor, ili inspirator radova. Zbog toga to njegovo djelo tek očekuje podrobniju književnu, filozofsku i estetičku raščlambu.

IV.

U *Savremeniku* za 1908. g. (br. 4 i 6) Nodilo je objelodanio dva teksta što bi se imala ticati književnosti, ali i umjetnosti uopće. To su *Sloboda volje u književnika*⁶¹ i *Artizam*⁶².

Povod su članku *Sloboda volje u književnika* prigovori nekoliko njih koji su se usprotivili dijelu *Savremenikova* programa iz 1. broja u 1907. godini, a u kojemu se naglašava kako je u pisanju za taj časopis autorima dana *potpuna sloboda bez spona vjerskih, patriotskih, didaktičnih i svih drugih, koje svojim posebnim formulacijama i zakonima unose u umjetnosti njoj protivne i škodljive elemente*⁶³, pa Nodilo odmah ističe kako on (vjerojatno i *Savremenik*) ostaje pri načelu pune tvoračke slobode u književnika.

Zanimljiv je potom kritičarski topos uniženja. U njemu Natko Nodilo hini kako on nije književni kritičar, nedostaje mu teorijske i tipologijske umješnosti, slabo poznaje književna kretanja, itd., a cilj mu je u članku braniti slobodu u pisanju i na ostalim područjima.⁶⁴

Radi preglednosti predmetnotematske strukture članak ću Nodilov podijeliti u četiri bitna dijela u kojima, sa stajališta naslovljena problema, piše o: 1. vjerskoj toleranciji, 2. patriotizmu ↔ didaktičnosti, 3. *l'art pour l'art* u književnosti, i 4. tendenciji u književnosti (dijelom u umjetnosti uopće). U mikrostrukturama točke 3. i 4. obasižu naturalizam, realizam i artizam, a točka 4. u mikrostrukturama sadrži još i opservacije o germanstvu, slobodi stvaralaštva i Latinima (Talijanima).

1. *Tolerancija u vjeri*. Najlakše je, piše Nodilo, opravdati književnu slobodu bez vjerskih spona. U knjigu, koja je uzorna u formalnome i izričajnome pogledu, ulazi malo vjerskoga. Tako se, primjerice, ostvarenja klasične književnosti⁶⁵ oslanjaju na poganske nazore Helade i Lacija, kao što je to u *Ilijadi*, *Odeseji* i *Eneidi*. No vrijedi to i za neka moderna/"moderna" djela što ih stvaraju Ugo Foscolo i Vincenzo Monti, budistički nastrojen Charles-Marie Leconte de Lisle. Moglo bi se to, jednako, primijeniti i na Tita Lukrecija Kara i Dantea Alighieria.

Sve u svemu, različite vjerske opcije ne mogu umanjiti vrijednost književnome djelu. Vrijednost i ljepota kojega književnoga djela ne ovisi o vjerskome ornatu.⁶⁶

61 *Essayi*, str. 99-111.

62 O. c., str. 113-123.

63 O. c., str. 99.

64 Pisac ovih redaka nije književni kritičar. O kritici tankoj i pretankoj nije nikad promišljavao i nestaje mu u toj struci teoretičke vještine. Mudro graditi rede i razrede, praviti kategorije ne zna nikako. Tek uzimao na čitanje gdje koju dramu, pjesmu, roman, što bi na oveći glas izašli, pa za književne smjerove znade toliko, kako bi mogao, onako na oblo, da između njih razluči (O. c., str. 99).

65 Nodilo veli *tako zvanog klasicizma*, ali je razvidno iz primjera koji slijede kako ne misli na stilsku formaciju XVII. i, dijelom, XVIII. stoljeća, nego na klasičnu književnost. Vjerojatno je Nodilo taj termin uzeo izravno od Thomasa Sebilleta, koji je taj termin obnovio u XVI. st., ili pak od sljedbenika uporabe toga termina u Nodilu recentnom vremenu, što je, možda, logičnije.

66 Daklem, sama po sebi religija različitoga kroja ne može da umanjí vrijednost književnome plodu uma ljudskoga. Sja krasota, pa makar pod kojom navlakom (O. c., str. 100).

2. *Udio patriotskoga i didaktičnoga (domoljubno ↔ poučno)*. Opada li književnome djelu vrijednost ako u njemu nalazimo veze s domoljubnim i didaktičnim, pita se Nodilo u idućem segmentu teksta *Sloboda volje u književnika*. Odgovor je jasan: važniji je emocionalni fon djela, negoli otadžbeništvo.⁶⁷

Glede pak "patriotizma", tojest domoljublja na razini bučne deklamacije, on je na slaboj cijeni u dobroj književnosti. Odnosno: *Dosadjuje nam didaktično nametanje, propovijed, u ime mlake ljubavi za domovinom*.⁶⁸ Da ne bi bilo zabune, Nodilo nije protiv domoljublja, on štuje istinske domoljubne mučenike, kao što je to slučaj u Nodilu suvremenoj Italiji. Naime, piše Nodilo: *Mrze nas riječi muške, a djela ženska; neugodan nam je gusti dim, što se izvija iz slabog ognja zapaljene mokre slame "patriotske"*.⁶⁹ Na primjer, ako se to primijeni na domaću situaciju, ispada da Hrvati (i Srbi) kao da su pobrali svu slavu u bitkama s turskom vojskom, a sve je još "oplemenjeno" poklikom *Bog i Hrvati*⁷⁰.

Isto tako nesmislena je i svaka riječ o "političkom narodu", što je, prema Nodilu imitacija Nijemaca i Mađara, a distribucija je te sintagme, i njezina značenja, ironijska u književnosti. Sve to ne znači da nema pravih, istinskih patriota i patriotizma, ali oni moraju biti odjelotvoreni na drugačiji način negoli je to slučaj u "patriota" i "patriotizma".

3. *L'art pour l'art*. Treća točka obrane slobode volje u književnika problem je larpurlartizma, pa Natko Nodilo na početku tog članačkog segmenta postavlja ključna pitanja: *Kod tvoračke svoje slobode smije li se književnik otresti svakih obzira, svakih moralnih načela, što k nama, kao baština, iz drugih minulih vijekova predjoše? Drugim riječima: je li opravdana dosta razgllašena zasada: "l'art pour l'art"?*⁷¹

U tom segmentu Nodilo podastire ponešto iz povijesti termina, kao i primjere što ih smatra distributivno zornima. Augustea Comtea drži onim filozofom koji je svojim znanstvenim pozitivizmom na određen način pridonio nastavku stvaranja umjetničkih djela što su *disala u maglovitom vazduhu češće pretjeranih fantazija*⁷², a u toj je formulaciji nedvojbeno prepoznati djela stilske formacije romantizma i njegovih programskih i odjelotvorenih uradaka. Drugim riječima Comte je taj koji je metafizičnost i nadosjetilno zamijenio marom za *zgoljenoga čovjeka kano jedini predmet naučnome istraživanju i estetičnoj zabavi*⁷³, a u "punom" agnosticizmu u tome ga je slijedio engleski filozof Spencer.

Comte i filozofi slična usmjerenja utjecali su i na promjene u književnim djelima, ali i na promjene ukusa čitatelja, najprije u Francuskoj, potom i diljem Europe. Stoga više nisu na cijeni neka djela Saint-Pierreova ili Chateaubriandova, nego Flaubertova, navlastito romani *Madame Bovary* i *Salammbô*.

67 (...) nama je svetija čovječja suza, ljudski bol, od svetoga otadžbeništva (Ibid.).

68 O. c., str. 101.

69 Ibid.

70 ... što je imitacija od imitacije. Godine 1777. starac Voltaire hotio, u Francuskoj, da Franklinova unuka posveti ovim krštenjem: "Dieu et liberté", koje Mazzini obrnu na: "Dio e popolo", a mi prekrojismo u: "Bog i Hrvati", kano da Bog nije svačiji pomoćnik, nego, valjda, mađarski ili naš (Ibid.).

71 O. c., str. 102.

72 Ibid.

73 O. c., str. 103.

U kratkoj raščlambi *Madame Bovary* Nodilo ističe uzornost forme⁷⁴, opise karaktera, stvaralačko "pravilo" Flaubertovo da svaki umjetnik, jedino se osvrćući na svoje djelo, sasma zaboravi sebe i svoje lično osjećanje, svoju dušu, svoje ideje⁷⁵, pa je po tome, s Nodilova stajališta, francuski pisac pokretač književnoga naturalizma. No valja biti oprezan kada se kaže da je Flaubert impersonalan. On je nehotice personalan, jer je u stvaranju ulagao neizmjernu psihičku tenziju i emocionalnost.

Salammbô je, s druge strane, i pored "neispravnosti" slikovita vizija koju nisu podastrijeli ni sami povjesničari, a taj je roman natrpan arheološkom erudicijom⁷⁶ koja odaje ličnu ćud autora sitničara⁷⁷. Flaubertovu larpurlartizmu opro se F. R. de Lamennais, a i prijateljica mu G. Sand⁷⁸.

4. *Tendencija u književnosti*. Po načelima naturalističkih nazora razvidna tendencija nije dobra za umjetničko djelo, ali ne može se to primijeniti u idealnu odnosu jer bi tada mnoga vrijedna umjetnička (književna) djela gubila na cijeni, primjerice Corneilleov *Cid*, ili Racineova djela *Iphigénie* i *Athalie*, poznata djela francuskoga klasicizma, ili pak Lamartineove *Méditations poétiques*, sa pjesmom *Le Lac*, koja će se čitati, dok bude francuskoga jezika⁷⁹.

Ako se, ipak, ne bi uvažavala tendencija u književnosti, onda se ne bi mogla valjano valorizirati djela satiričara, morao bi se odbaciti Giuseppe Giusti čija su djela više-manje politizirana, a ne bi bolje prošao ni H. Heine i Cervantes. Naposljetku, u tu bi skupinu dobrih pisaca, ali s vidljivom tendencijom, spadao i E. Zola, a jedini je Maupassant, u djelima prije ludila, bio taj koji udovoljava shvaćanju o savršenoj ravnodušnosti prema predmetu o kojem piše.

U tome raščlanjivanju dotiče se Nodilo i naše knjige, ne spominjući niti jednoga autora poimence, nego dajući globalnu ocjenu. Ona se (ta ocjena) osniva na tome da su i naši književnici dijelom krenuli Zolinim putem, pa se u njih može nazreti erotičnost, dvojba, pred licem Boga⁸⁰, o postanku i opstojnosti svemira, afirmira se teorija o općenitoj evoluciji, odnosno o opcijama pojave života.

Glede toga potonjega Nodilo se navlastito okomljuje na autoritet E. Haeckela u hrvatskoj književnosti: *Nego, sveznali ovaj mnogostručni doktor, premda obećava riješiti, ne riješava probleme svemira. Ima vrlo učenih prirodoslovaca, koji vele, da je on mali istraživač prirode, dok je bogme veliki filozof, pak, ako se hoće, i teolog puste materije. Stoji barem to, ako se njemu izrečeno i ne protive po neki na glasu fiziolozi i kemičari, da opet drugi, ne manje glasoviti, zabacuju njegovo tumačenje svijeta*.⁸¹

To je Nodilovo mišljenje zanimljivo zbog sljedećega.

Darvinizam je putem E. Haeckela imao jak odjek u Europi, navlastito u Engleskoj i

74 ... u knjizi forma vrijedi malo manje od pola djela. Flaubert bijaše već na tom, da i nad samim djelom formi dade prvo mjesto (Ibid.).

75 Ibid.

76 O. c., str. 104.

77 Ibid.

78 Ova reći će njemu: "Što je umjetnost dok srca nema? Sunce sa kojega zrake ne prodiru" (Ibid.).

79 Ibid.

80 O. c., str. 105.

81 Ibid.

Francuskoj, prvovrsno djelima *Tajne svijeta* i *Monizam*, a velik je utjecaj imao u Hrvatskoj u drugoj polovici XIX. stoljeća putem kulturno-polemičkog "monističkog pokreta, koji je - kao najveći protivnik dualističkog, napose kršćanskog, pogleda na svijet - bio nošen idejama biologizma, naturalizma, evolucionizma i, konačno, materijalizma. Na tim se osnovama razvijao jedan borbeni životni nazor, koji se naročito sukobljavao s konzervativnim religiozno obojenim pogledima na svijet, a postao je i neke vrste popularna filozofija širokih slojeva. Kod nas, kao i po cijeloj tadašnjoj Evropi.⁸² To znači da se Nodilo usprotivio znatnim ostvarenjima hrvatske književnosti, koja su zračila Haeckelovim (i Darwinovim) idejama. To Nodilovo stajalište pokazuje kako je krivo optuživan za liberalno bezboštvo. On se, naime, borio samo za vjersku toleranciju, ali je bio krivo shvaćen.

U vezi s Haeckelom i njegovim utjecajem naglašava on kako ni evolucionisti poput Lamarka i Darwina, te Francuza Cauchya i Nijemca Gaussa nisu poricali Boga, a naturalistička struja, u znanosti i književnosti, mimo Haeckela, također to ne čini. Dakako, ima izuzetaka, kao što je to O. Wilde, što je istoj materiji pjesnički svećenik i proak u dekadentima, po artističkoj anarhiji pustoga života⁸³, ili F. Nietzsche, hulitelj kršćanstva i Krista, propovjednik Zarathustrinih besjeda, (...), prvak između uobraženih, a sumahnutim "übermenscha"⁸⁴.

a) *Germanstvo*. Ono u sebi donosi nastranost, intenzivnije negoli u Slavenu i Latina, a to stoga što Nijemci uvijek žele biti nositelji novota, ali im formalizam kvari bistru sintezu, igraju se riječima i antitezama, posjeduju mrtvu pedanteriju i голу naivnost. U etici pak germanstvo stvara moral na moralu životinjskih navika. Za germanske ove mislioce i novotare mi bi rekli, da su donekle "artistes des mots"⁸⁵. Nodilo takvu, germansku, vrst književne slobode otklanja kao prihvatljivu, jer ona izravno vodi poganstvu.

b) *Sloboda stvaralaštva*. Slobodi stvaralaštva valja uskratiti, ipak, vraćanje poganstvu, budući da naša uljudba počiva na kršćanskim principima, a donekle i na grčko-rimskoj prosvjeti. Stoga, smatra Nodilo, valja biti protiv *prljave knjige*⁸⁶, a za promjenu estetičkoga književnog ukusa, odnosno treba odbaciti ono što se naziva perverznošću i pornografijom, od čega nisu nimalo zazirali književnici drevnih vremena. Potvrde tome Nodilo nalazi Vergilija i Svetonija, a perverznošću brani "znanstveno"⁸⁷ jedino njemački doktor i profesor M. Hirschfeld.

Modernome su čovjeku strane u književnosti prijašnje *erotične nizine*⁸⁸. O taj zahtjev ogriješio se u nekim djelima Zola i Paul de Kock, a zapanjujuća je pojava homoseksualizma u Münchenu, Hamburgu, Berlinu, Londonu, New Yorku i Parizu.

c) *Latini*. Bez obzira na pojave opačina u književnosti u doba renesanse, pa gdjekad i u ostalim razdobljima, Latini su, prema Nodilu, relativno čedni, jer: *Njemačka sadanja nastranost ne da se ni sa čim uspoređivati*⁸⁹. Slično je i s našom knjigom, u njoj se osjećaju nekakve *ljubavne igrarije*, ali je to sve već viđeno.

82 Vladimir Filipović, *Novija filozofija Zapada*, Zagreb 1982., str. 88-89.

83 *Sloboda volje...*, str. 106.

84 Ibid.

85 O. c., str. 107.

86 Ibid.

87 Navodnici su Nodilovi.

88 O. c., str. 108.

89 O. c., str. 109.

S tim u vezi Nodilo odbija i erotičnu frazeologiju i asketsku strogost.

Na kraju članka *Sloboda volje u književnika* Nodilo daje sažetak cijelog teksta: *ne valja kovati verige, niti u ime vjere, niti u ime pregonjenog, pa nehumanog patriotizma. Što se tiče opjevane ljubavi, to po ritmu bilo kakvom, ili klasičnom, ili romantičnom, ili artističnom, ružno je u knjizi ono, što je ružno na sijelu uglađenog i pitomog društva. Autonoman je književnik, ali ga steže dobar ukus.*⁹⁰

* * *

Nodilov članak *Artizam*⁹¹ na neki je način nastavak članka *Sloboda volje u književnika*. Štoviše, taj tekst djeluje kao njegova nadopuna, i u elaboraciji i u primjerima, a osvježen je problemom artizma u politici.

Na primjerima Flauberta i Balzaca Nodilo upozorava kako oni svojim djelima nisu htjeli obnovljati poganizam, ali se tome priklonio njihov zemljak Baudelaire svojom zbirkom *Les Fleurs du Mal*, ali on *ne poletje daleko na francuskoj zemlji, zemlji bistrine i vedre duhovitosti*⁹².

Više negoli Francusku, poganstvo je zahvatilo talijansku književnost. Navlastito je to nazočno u nekim ostvarajima Carduccievim, kome nedostaje socijalne ljubavi Ade Negri i kršćanskih nazora Fogazzarovih. Poganik je i D'Annunzio. Doduše, on je *neosporni pjesnik i načinom pisanja vrijedni prozator*⁹³, ali mu roman *Le vergini delle rocce* odiše psihološkom plitkoćom i umara čitatelja, a i u ostalim žanrovima, u kojima se oprobao, nije *zvijezda prve veličine*⁹⁴. Stechetti je dekadent: *Gnjila jabuka*⁹⁵. Ipak, sušti poganizam, to jest *nepitoma knjiga*⁹⁶, ne osvaja Italiju⁹⁷.

Kada se govori o artizmu, onda se taj termin, po Nodilu, daje primijeniti i na politiku. Pak: kako se pokazuje i iskazuje politički *l'art pour l'art*?

a) *Retorika ↔ patriotska deklamacija*. Te dvije pojave, i njihova interakcija, nazočne su navlastito u malih naroda. Pozitivan je primjer te interakcije u djelatnoj distribuciji u norveškog, švedskog i nizozemskog naroda. Negativan je onaj, primjerice u Mađara, koji svoju povijest kapitaliziraju u glasnoj opereti⁹⁸. *Što se našeg naroda tiče, slaba je zbog svakakovih nepravilnosti njemu pomoć od mrtvog ili zamrlog današnjega prava umjesto živog prava, od konzervativne historijskom hipnozom ukočene misli, umjesto suvremene misli, demokratskim duhom zadahnete i unapredjene.*⁹⁹ U tome se valja kloniti prošlosti.

90 O. c., str. 111.

91 *Essayi*, str. 113-123.

92 O. c., str. 114.

93 O. c., str. 115.

94 Ibid.

95 Ibid.

96 O. c., str. 116.

97 A čudan bi bio prohtjev, da mi našu književnu kuću raskućimo po uzoru, što nam pružaju Baudelaire, Verlaine, D'Annunzio, Stechetti. U našem Primorju velik je doista utjecaj italske misli, no ne će dati Bog, da se našoj književnoj omladini oko srca savija bludna samoživost jednoga D'Annunzia (Ibid.).

98 Pred licem napredne i pametne Europe politički artizam stvara ovako operetu (O. c., str. 117).

99 Ibid.

b) *L'art pour l'art u politici, moralno sredjenoj*.¹⁰⁰

ba) *Nijemci*. U moralno sredenoj politici prednjače, po Nodilu, Nijemci. Oni su politiku doveli do *moralne anestezije, upravo do neosjećanja pravde i nepravde*.¹⁰¹ Nodilo Nijemce ne voli, ali im koješta priznaje. *Njemačka nije podobna da prisvaja srca, sa suhim materializmom svog Haeckela, s originalnim psostima svog Nietzschea, sa zvekom sablje svojih abnormalnih junckera à la Eulenburg*¹⁰². *L'art pour l'art* u Nijemaca očituje se i u njihovoj ikonolatriji i egoizmu. Nadalje, nestaje im duha u književnim sastavcima.¹⁰³ Iako imaju dosta ljudi od uma i oka, srce im nije pravično i humano. Vidi se to i po tome što gnjave Poljake i Južne Slavene. Osim toga, tvrdi Nodilo, etika Nijemaca je omeđena granicama do kojih dopire glas njemačkog jezika, a u Francuza i Engleza ta je granica *svijet u znamenju slobode*¹⁰⁴. Kjednu, sloboda se mišljenja u Nijemaca očituje u vjerskim stvarima, ali ne i u politici. Tu vjersku toleranciju nazivaju oni "liberalizmom", ali unutar toga "liberalizma" nedostaje borba za ljudska prava. Umjesto toga *sjeverna politika* bori se za slobodu ljubavi: *Pa da nisu artisti i slobodoumni do čuda ti prijesni prijatelji "crvenoga" padišaha!*¹⁰⁵

bb) *Francuzi i Englezi*. Na njima počiva opći civilizacijski napredak, a u njima su sadržana i središta visoke kulture. Nijemci su tek na trećem mjestu glede toga.

bc) *Italija*. I ovdje je situacija bolja negoli u Njemačkoj, pa će, primjerice, liberalnog Cavoura povijest uznositi kao slavijega državnika od *mrkog reakcionarca* Bismarcka. Italija se jedina, među ostalim zemljama, pridružuje Engleskoj i Francuskoj praksom i odgovornošću svoje parlamentarne vladavine. Pokazuju to Talijani i u književnosti (Leopardi, Manzoni, Giusti), ali i u plemenitome domoljublju, a temeljna im zasada bijaše: *uvjerenja nikad ne mijenjati po ličnoj koristi, a mijenjati ga, kada god nesebičnim promišljanjem to zahtijeva bolja pamet*¹⁰⁶.

V.

Prije svega, što sam u književnome stvaralačkome radu Natka Nodila dajdžestirano predočio, nastali su dva njegova govora, jedan nastupni¹⁰⁷, drugi instalacijski¹⁰⁸, a oba korespondiraju s, meni, odabranim tekstovima. Prvi je tekst objelodanjen u *Obzoru* 1874, a drugi u *Vijencu* 1890. godine. Oni su na stanovit način teorijsko perpetuiranje onoga što je iskazao za svoga političkoga rada u Dalmaciji.

U nastupnome govoru, kao i onome instalacijskome, Nodilo kao da je pružio sažetak vlastita poimanja u djelu *Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski*.

100 O. c., str. 119.

101 Ibid.

102 Ibid.

103 Razvlače bez mjere, to po sjevernjačku, pak im stil ne teče lagačak i ugodan. Mjesto toga njemački učenjaci mudruju sve u šestnaest; puna im glava filozofskih formula i artističkih floskula (O. c., str. 120-121).

104 O. c., str. 121.

106 Ibid.

107 O. c., str. 123.

108 *Nastupni govor Natka Nodila*, u: *Rački, Pavlinović, Nodilo, Lorković*, PSHK, Zagreb 1969, str. 227-236.

Ukratko o prvome.

Ovdje se Nodilo pita što je historija: *Je li znanost u strogom smislu riječi, ili možda samo književna i politička umjetnost?*¹⁰⁹ Raščlanjujući antičku povijest Nodilo smatra kako je ona *prava umjetnička historija*¹¹⁰. Nasuprot tome srednjovjekovna nastojanja, glede povijesti i povjesnoga, gube tu protegu, te se povijest pretvara u suhoparne kronike i anale. Novo doba ponovo objedinjuje relaciju književno ↔ povijesno¹¹¹, a k tome povijest nastoji biti uzvisitija.

Ovdje Nodilo daje zanimljive opservacije: historija (povijest)¹¹² nije više samo književnost, negoli i znanost, *razložno znanje*¹¹³. Znači: znanost sa svojim znanstvenim pravilima, a i filozofijom povijesti.

Slijedi, dalje, registar izbora Nodilovih primjera glede povjesnoga *razložna znanja* (Bossuet, Herder, Hegel, Buckle). S nekima se slaže, s nekima ne. Primjerice, ne slaže se sa stajalištima Henria Bucklea, ali i s ostalima iz njegove "didaktične" raščlambe.¹¹⁴

Nakon svega, za Nodila je povijest *razložno svjedočanstvo istinitih i znamenitih zgoda pokoljenja ljudskih*¹¹⁵. Tojest: *nova historija ima opsežniji zadatak: nauk u kolibama toliko ju zanima koliko veseli spjevi u palačama, radnja koja ubija u zadimljenim tvornicama koliko mirni život u građanskim kućama; pa poslije Vica i Montesquiea istražuje razložite vjerojatne uzroke pada kraljevina i carevina; (...) ona je naoružana svakovrsnim znanjem, etnografijom, usporednom filologijom, historičkom i prehistoričkom arheologijom, državnim gospodarstvom. Historija je sada ljubopitna i svraća na sve strane svoj pogled, te ne gubi s oka ni religiozne nazore, ni vladavinu, ni književnost, ni umjetnost pojedinih naroda!*¹¹⁶

Bjelodano je, znači, da povijest nije stroga znanost, nego je znanje i umjetnost, a povjesnik mora biti umjetnik koji u svoje opservacije unosi i svoja stajališta, to jest ideale. Ali povjesniku nije da bude ni pjesnikom ni prorokom, on ništa ne smije iskriviti, ni zatajiti.

109 Govor Natka Nodila, o njegovoj instalaciji za rektora Hrvatskog sveučilišta, 18. listopada 1890., o. c., str. 237-257.

Nastupni govor..., str. 227.

110 Ibid.

111 Oživjela umjetnost, književnost i znanost: umotvorine Michelangela, Canove, Thordwaldsena možemo usporediti s ostavštinama kiparija iz grčkorimskih vremena; (...) ako nemamo uzoritu knjigu latinsku i grčku, to imademo evropske književnosti. (...) znanost postojeće uljudnosti uveliko natkriljuje starinsku (Ibid.).

112 Ovdje osobno nisam kompetentan lučiti hajdegerovsku raščlambu historija/povijest, ali to nije ni predmet moga prikazivanja.

113 Ibid.

114 Ni Buckle, ni Hegel, ni pozitivisti, ni fataliste, ako i mogu nijekati, ne mogu znanstveno dokazati da na svijetu nema čovječje samoodluke; a uz ovaj važan čimbenik koji nije procjenjiv, propadaju, gospodo, sustavi prosvjetne filozofije (O. c., str. 234).

115 O. c., str. 235. I dalje: O teoremu takvu, koji bi se susljedno dokazivao kroz čitavu povijesnu potku, ne može biti govora; ali se daje i valja razložiti, kako su neke moći djelovale na ljude i na narode, to baš u tome se razlikuje današnja pisana historija od historije klasičnih spisatelja (Ibid.).

116 Ibid.

Instalacijski govor Natka Nodila, uglavnom, ponavlja, s manje opservacija, ono što je izrekao u prethodnome tekstu, ali i u člancima što sam ih dotaknuo prije tih.

VI.

Sveukupno gledajući, Natko Nodilo zanimljiva je osoba i osobnost hrvatske politike i kulture. U političkome smislu odigrao je važnu ulogu, ako ne i glavnu. O njegovim pak književno-estetičkim nazorima, što sam ih nastojao predočiti s više navoda i citata, mogao bih reći da su relativno proturječni. Prvovrsno, on je moralist, potom zaštitnik "modernizma" kojemu je stajalištima gdjekad bitno usuprot; kada govori o književnosti, njegove su elaboracije slabašne iako eruditske; ipak, najvažnije je to što Natko Nodilo, izravno ili ne, koketira, i čini miksiju, između književnosti, povijesti (kao znanosti), socioloških natuknica i, djelomično, političkoga angažmana.

Njegov instrumentarij opservacija, kolikogod je gdjekad raspoznatljiv, disperzivno se odnosi prema problemu raščlambe, ali ga po problemima što ih je naćeo ne valja zaboraviti budući da je u tome i danas aktualan.

SUMMARY

Milorad Stojević

LITERARY AND AESTHETIC VIEWS OF NATKO NODILO

Natko Nodilo (1834-1912) is one the most famous participants of the Croatian Movement in Dalmatia. The statement relates both to his political and literary work. The paper deals with his, partly, complementarity of his multilateral efforts, but attention here is mainly paid to Nodilo's literary and aesthetic realizations.

Marko Samardžija

ZNAČENJSKA NESNOŠLJIVOST LEKSEMA I
GRAMATIČNOST REČENICE

izvorni znanstveni rad

UDK 801.561 : 801.54

U Sintaktičkim strukturama [Syntactic Structures,¹ 1957] Noam Chomsky isticao je da se pojam "gramatično" ne može identificirati sa 'smislenim' ili 'signifikativnim' u nekome semantičkom smislu". U skladu s tim pretpostavio je da će "svaki govornik engleskoga jezika" prepoznati gramatičnom rečenicu Bezbojne zelene ideje spavaju bijesno. / Colorless green ideas sleep furiously. / Sukladno tomu i govornik hrvatskoga jezika trebao bi gramatičnima prepoznati sljedeće rečenice:

Petar će doći jučer.

Vukovar leži na Bosutu.

Mržnja zbližava ljude.

Poslije kritika zbog zanemarivanja značenja, Chomsky je svoju teoriju modificirao tako da je /u Aspects of the Theory of Syntax,¹ 1965/, uz ostalo, uveo dvije interpetativne komponente, fonološku i semantičku. Uvođenjem je druge drugačije osvijetlio pojam gramatičnosti rečenice pokrenuvši istodobno druga važna pitanja, poput ovjerenosti, smislenosti i istinitosti rečenice. Na odabranim primjerima bit će pokazano kako značenjska nesnošljivost između određenih hrvatskih leksema utječe na gramatičnost rečenice.

1.

U proučavanju povezanosti leksema, posebno u leksikografskome opisu njihove valentnosti, uočeno je da između nekih leksema postoji značenjska nesnošljivost (ili semantička inkompatibilnost) koja uzrokuje "nemogućnost" njihova sintaktičkog povezivanja. Najjasnije se to očituje u opisu valentnosti glagolâ. Tako na primjer Gerhard Helbig¹ navodi da njemački glagol *schien* "slijeva" otvara mjesto nominativu (ili nominativnoj dopuni) a "zdesna" akuzativu (ili akuzativnoj dopuni), dakle:

[N] + *schien* + [A].

Poteškoće nastaju kad morfosintaktičko prazno mjesto ("praznu kućicu" [A] pokušamo popuniti određenim leksemom. Uzmemo li pritom leksem (*das*) *Reh*, dobit ćemo, Helbigovim nazivom, "moguću" rečenicu

1 G. Helbig - W. Schenkel: *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, Leipzig,⁴ 1978, str. 52-53 i 394-395 (s.v. *schien*).

Er schießt Rehe.

Uzmemo li, međutim, leksem (*der*) *Mensch*, dobit ćemo "nemoguću" rečenicu

* *Er schießt Menschen.*

Uzrok "nemogućnosti" druge rečenice očito je u strukturi semema ("značenja") leksema *Mensch*. Za popunjenje mjesta označenog s A mogu konkurirati leksemi u čiji je semem pored sema +*živo* uključen i sem +*životinjsko* (ili -*ljudsko*), a ne leksemi u čiji je semem pored sema +*živo* uključen i sem +*ljudsko* (ili -*životinjsko*). To zapravo znači da leksički kandidati za popunjavanje praznih mjesta podliježu značenjskim ograničenjima (semantičkim restrikcijama).

2.

Pitanje odnosa između značenja leksema i gramatičnosti rečenice u suvremenome je jezikoslovlju postavljeno prije negoli se s njime na svoj način i zbog svojih ciljeva suočila teorija valentnosti kao najpoznatiji i najuspješniji odvjetak gramatike zavisnosti. Noam Chomsky na početku *Sintaktičkih struktura* objašnjavajući što je gramatična rečenica ističe kako se oznaka "gramatičan" (*grammatical*) ne može izjednačiti sa "smislaon" (*meaningful*) ili s "označujući" (*significant*) u bilo kojem semantičkom smislu. Zbog toga Chomsky pretpostavlja da će između dviju jednako besmislenih rečenica, dotično između rečenice *Colorless green ideas sleep furiously*, i rečenice *Furiously sleep ideas green colorless*, svaki govornik engleskoga samo prvu prepoznati gramatičnom.²

Ovdje bismo mogli ostaviti posve po strani brojne i proturječne odjeke, pa i kritička suprotstavljanja, što su ih u jezikoslovlju svojedobno izazvale *Sintaktičke strukture* kad se dio tih kritika ne bi odnosio upravo na spomenuto mjesto o odnosu gramatičnosti i (be)smislenosti. Baš te kritike ponukale su Chomskoga da revidira (ili razradi) svoju generativnu teoriju tako da u nju uvede dopunsku "kutiju pravila" dobivši tako sustav pravila za generiranje gramatičnih rečenica koji se može razložiti u tri glavne sastojnice: sintaktičku, fonološku i *semantičku*.³ Usto što je uvođenje semantičke sastojnice u generativnu teoriju Chomskom priskrbilo dosta dodatnih poteškoća,⁴ ono je istodobno jasno pokazalo kako gramatičnost rečenice nije nešto posve nezavisno od značenja i međusobne značenjske snošljivosti sintaktičkih (leksičkih) jedinica bez obzira na tvrdnju da pravila izbora (*selectional rules*) "igraju unutar (generativne - M.S.) gramatike postranu ulogu".⁵

3.

Važnost je pitanja o odnosu između gramatičnosti i značenja uočena pri oblikovanju koncepcije "Valencijskoga rječnika hrvatskih glagola", dotično u obradbi šezdesetak iz omeđena korpusa ispisanih najčešćih hrvatskih glagola. Stoga će rečeni problem ovdje

2 N. Chomsky: *Syntactic Structures*, "Janua linguarum", Series Minor, sv. 4, Haag-Paris, ¹²1976, str. 15.

3 N. Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax*, njem. prijevod *Aspekte der Syntax-Theorie*, Frankfurt/Main, ²1978, str. 29.

4 V. zadnje poglavlje ("Neki otvoreni problemi") djela iz prethodne bilješke.

5 N. dj., str. 194.

biti prikazan uz pomoć i na osnovi tada prikupljenih primjera valentnosti hrvatskih glagola.

Uz napomenu da će iz razmatranja biti isključeni primjeri kao što je *Varaždin leži na Kupi*, jer "greška" u takvim primjerima nije ni sintaktičke ni semantičke naravi. Konkretno: glagol *ležati* u značenju 'nalaziti se' otvara mjesto dvjema dopunama: nominativnoj (N) i lokativnoj (pL). U semem leksema koji konkurira za mjesto N uz taj glagol moraju biti uključeni semi -*živo* i +*mjesno*, dok se druga sastoji od prijedloga *na* i imenice u čiji je semem uključen sem +*mjesno*. Budući da su u navedenom primjeru svi spomenuti uvjeti ispunjeni, ona je gramatična i smisljena kao i rečenica *Zagreb leži na Savi*, ali za razliku od ove druge iznevjeruje presumpciju. "Ako se ne ispuni presumpcija, iskaz ne može biti ni istinit ni lažan; nije ga dakle moguće osporavati po smislu."⁶

4.

Uzmimo za primjer dva glagola: *uginuti* i *zblizavati*. Prvi od njih, glagol *uginuti*, jednovalentan je glagol koji otvara mjesto nominativu (nominativnoj dopuni), ali se za moguće leksičke konkurente za to jedino prazno mjesto jasno ističe značenjsko ograničenje već u leksikografskoj definiciji: "završiti život, prestati živjeti (o životinjama i biljkama)".⁷ To, drugim riječima, znači da dopunom uz glagol *uginuti* može biti samo leksem u čiji je semem pored sema +*živo* uključen ili sem +*životinjsko* ili sem +*biljno*, npr.

Konj je uginuo.

Biljka je uginula.

Što će se, međutim, dogoditi ako se uz glagol *uginuti* pojavi leksem u čiji je semem pored sema +*živo* uključen sem +*ljudsko* ili ako se pojavi leksem u čiji semem nije uključen sem +*živo* (uključen je, dakle, sem +*neživo*), za što Akademijin Rječnik donosi obilje potvrda iz starijih hrvatskih pisanih izvora?⁸ Hoćemo li za tako dobivenu rečenicu reći da je "nemoguća", "nepravilna" ili "negramatična"?

Dvovalentni glagol *zblizavati* otvara mjesto nominativu (nominativnoj dopuni) i akuzativu (akuzativnoj dopuni). Budući nesvršenim parnjakom glagola *zbliziti*, Anić ga pod tim glagolom ovako objašnjava: "učiniti bliskim, približiti".⁹ Što se tiče značenjskih značajki potencijalnih leksičkih kandidata za dva prazna mjesta koja otvara glagol *zblizavati*, čini se da se u akuzativu mogu pojaviti samo leksemi čijim su semima pridruženi semi +*živo* i +*ljudsko*. Za nominativnu je dopunu značenjsko ograničenje manje negoli za akuzativnu, pa je i popis konkurenata duži. U rječnicima i u vlastitim ispisima zabilježeni su sljedeći: ljubav, nesreća, nevolja, patnja, prijateljstvo... pa i ovaj:

Teatar zblizava ljude. (A. Šoljan)

No leksem *teatar* samo upućuje na problem koji tek pojava leksema *mržnja* uz glagol *zblizavati* dokraja razotkriva, dakle:

6 D. Wunderlich: *Arbeitsbuch Semantik*, Frankfurt/Main, ²1991, str. 119.

7 V. Anić: *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, ²1994, s.v. *uginuti*.

8 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1967-71, dio XIX. (tustota-utañeñe), s.v. *uginuti*.

9 V. Anić: n. dj., s.v. *zblizavati* i *zbliziti*.

Mržnja zbližava ljude.

Ovaj primjer zornije od ostalih pokazuje, prvo, kako je u leksikografskome opisu glagolskih dopuna nužno lučiti dva kriterija:

- a) morfosintaktički kriterij i
- b) leksičkosemantički kriterij.

Drugo, ova dva kriterija ne vrijede ni približno jednako za rečenicu kao gramatičku jedinicu i za rečenicu kao komunikativnu jedinicu.¹⁰ Budući da se inventar leksikografskoga opisa valentnosti glagola odnosi na proizvodnju rečenice kao gramatičke jedinice, on u skladu s morfosintaktičkim kriterijem mora biti takav da omogućiti (omogućuje) proizvodnju *samo gramatičnih rečenica*. Istodobno, u skladu s leksičkosemantičkim kriterijem taj opisni inventar mora moći glagolske dopune tako značenjski specificirati da omogućiti proizvodnju *samo smislenih rečenica*. Zato uz pomoć podataka o morfosintaktičkim i leksičkosemantičkim okolinama glagola *uginuti* nije moguće proizvesti rečenicu *Čija je uginula zvijezda?* (Ž. Jeličić), a uz pomoć takvih podataka o glagolu *zbližavati* nije moguće proizvesti ni rečenicu *Teatar zbližava ljude.*, a kamoli rečenicu *Mržnja zbližava ljude*. Upravo zato može se u literaturi o valentnosti glagola naići na mišljenje da su rečenice poput spomenutih "nemoguće", "nepravilne" i "negramatične", premda je očito da su i moguće i pravilne i gramatične.

Nesporazum zapravo potječe od zanemarivanja razlike što u značenjskoj snošljivosti (i na njoj zasnovanoj značenjskoj povezivosti/spojivosti) leksema postoji između rečenice kao gramatičke jedinice orijentirane prema znanju o jeziku i rečenice kao komunikativne jedinice orijentirane prema znanju o svijetu. Zbog te važne razlike što na značenjskoj razini postoji između proizvodnje rečenice kao gramatičke i rečenice kao komunikacijske jedinice moguće je da se uz uvažavanje istih morfosintaktičkih a različitih leksičkosemantičkih kriterija u rečenici kao komunikativnoj jedinici ostvare neusporedivo slobodnije leksičke veze negoli u rečenici kao gramatičkoj jedinici. Zato su gramatične i potvrđene sljedeće hrvatske rečenice:

- Ona je bila navikla *piti* tuđu *mržnju* kao lijek... (S. Novak)
- Turizam će *razmaziti* ovu našu divnu *obalu*. (A. Šoljan)
- Dadilja je *šetala* moju *uznemirenost* kroz prazne odaje... (V. Desnica)
- Njih su dvije šutke *prepatile* doručak... (A. Šoljan)
- Kiša je *gasila* *gnjev*. (R. Marinković)
- Cokule* grubo *grizu* kamen. (J. Franičević Pločar)
- Nazdravljam* svojim najboljim *neprijateljima*. (S. Novak)

To nikako ne znači da se pri opisu sintaktičkih okolina glagola ne bi uopće trebalo obzirati na značenjsku snošljivost leksema, nego samo da se opisom valentnosti glagola ne mogu i ne moraju obuhvatiti sve leksičkosemantičke značajke njihovih dopuna. Ili, kako to na primjeru njemačkoga, kaže Coseriu:

10 J. Silić: "Valentnost i sintaksa" u knjizi *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog jezika*, sv. IV (Teorija valentnosti i rječnik valentnosti hrvatskih glagola), ur. R. Filipović, Zagreb, 1993, str. 18-19.

"Ne može biti zadaća gramatike kao takve 'proizvesti' sve rečenice nekoga jezika uključujući i njegov leksički sadržaj: ona se mora ograničiti na gramatički pravilne rečenične tipove. A što se tiče izvanjezično uvjetovanih ograničenja, ona uopće ne pripadaju jezičnomu opisu: kuhati glasovir može biti visoko nerazum-na i neekonomična radnja, 'ovo stablo pjeva božićne pjesme' može biti laž; ali njemački jezik nema ništa protiv toga da se kuhaju glasoviri i da stabla pjevaju."¹¹

Dodajmo ovomu: ono što ne zanima gramatiku, može biti zanimljivo drugim jezikoslovnim disciplinama: lingvostilistici, (leksičkoj) semantici, pragmatici.

11 E. Coseriu: "Semantik und Grammatik", "Sprache der Gegenwart", 20, 1972, nav. prema D. Wunderlich: n. dj., str. 179.

SUMMARY

Marko Samardžija

SEMANTIC INTOLERANCE OF LEXEMES AND SENTENCE GRAMMATICALITY

In his *Syntactic Structures*, 1957. Noam Chomsky pointed out that the notion "grammaticality" can not be identified with "meaningfull" or "significative in some semantic sense.

In keeping line with it, he had supposed that "every speaker of the English language" would be able to recognize the sentence *Colorless ideas sleep furiously*. Congruent with it, every speaker of the Croatian language should be able to recognize the following sentences grammatical:

Peter will come yesterday.

Vukovar lies on the Bosut river.

Hatred brings people together.

After being criticized for neglecting meaning, Chomsky modified his theory and introduced, together with other things, two interpretative components, phonological and *semantical*, into his new book (*Aspects of the Theory of Syntax*), 1965. Introducing the later one, he explained the notion of sentence grammaticality and, at the same time, began other important questions, like verification, meaningfulness and trueness of a sentence. The author shows, on selected examples, how semantic intolerance between specific Croatian lexemes influence sentence grammaticality.

Antica Menac i Mira Menac-Mihalić
**FRAZELOGIJA SUVREMENIH BRAČKIH
 ČAKAVSKIH PJESNIKA**

izvorni znanstveni rad

LIDK 808.62-087-1 : 801.561.8

Čakavska frazeologija suvremenih bračkih pjesnika analizira se s gledišta dijalekatskih karakteristika, strukture, podrijetla i sadržaja, imajući u vidu frazeološko značenje i stilsku pripadnost.

1. Čakavsko narječje zauzima važno mjesto u dijalektološkoj literaturi. Od prvih početaka bavljenja njime pa do suvremenih istraživanja mnogi su dijalektolozi dali vrijedne priloge o tom narječju u cjelini ili o njegovim pojedinim govorima obuhvaćajući pritom ukupnost njegovih karakteristika ili pojedine razine narječja (fonološku, morfološku, sintaksnu, tvorbenu i dr.).

U literaturi o čakavskom narječju nije dovoljno zastupljena frazeološka razina, te ovim svojim radom želimo dati jedan od mogućih pristupa obradbi te problematike. Korpus za promatranje tvore djela suvremenih čakavskih pjesnika¹ s otoka Brača.²

U odabiru frazeoloških sveza uzimamo one koje pripadaju općemu frazeološkom fondu narječja, a ne one koje su plod individualnoga književnog stvaralaštva pojedinoga pisca.

2. *Frazem*³ kao osnovnu frazeološku jedinicu uzimamo u značenju sveze riječi koja se ne stvara u govornom procesu, nego se rabi u gotovu obliku, pri čemu se bar jedna

- 1 Povremeno smo uzimale kao izvore i pojedina prozna djela pisaca koji su u svojoj osnovnoj djelatnosti pjesnici.
- 2 Tomislav Dorotić (Dubrovnik 1923. - Zagreb 1993.), Zlatan Jakšić (Selca 1924.), Vinko Karmelić-Štrika (Bol 1925.), Neva Kežić (Selca 1948.), Ante Nižetić (Selca 1924.), Tonka Petrić (Split 1929.), Stjepan Pulišelić (Škrip 1910.), Ante Sapunar (Kaštel-Stari 1931.), Drago Štambuk (Selca 1950.), Pave Valerijev (Ložišća 1896. - Split 1987.). Neki od pjesnika čije smo stihove proučavale nisu rođeni na Braču, ali pišu na bračkoj čakavštini (Dorotić, Petrić, Sapunar). S druge strane frazeologiju Vladimira Nazora, iako je rođen na Braču, nismo proučavale jer nije pisao na bračkoj, nego na kastavskoj čakavštini.
- 3 U frazeologiji kao relativno mladoj lingvističkoj disciplini postoje neka kolebanja u terminologiji pa se za osnovnu jedinicu paralelno rabe u raznim sredinama termini *frazeološka jedinica*, *frazeologizam*, *frazeologem*, *frazem* i povremeno drugi. *Frazem* uzima sve više maha jer se dobro uklapa u način označivanja osnovnih jedinica pojedinih jezičnih razina, kao što su *fonem*, *morfem*, *leksem*, *semem* i dr.

njezina sastavnica desemantizira, pa se ukupno frazeološko značenje ne izvodi iz zbroja značenja sastavnica.

Po svome obliku frazemi se u čakavskom narječju, kao i u hrvatskom književnom jeziku, pojavljuju u tri osnovna oblika: kao *fonetska riječ*, kao *sveza dviju ili više samostalnih riječi* i kao *rečenica*.

2.1. Fonetska riječ.⁴ Taj se tip frazema sastoji od jedne samostalne i jedne nesamostalne riječi koje zajedno tvore naglasnu cjelinu. Najčešće je to sveza prijedloga i imenice, rijetko neke druge deklinabilne vrste riječi.⁵ U proučavanom korpusu nalazimo između ostalih i ove frazeme - fonetske riječi: *bez muke/truda, bez potrebe, bez priše, bez regvorda, iz dešpeta, iz kuriožitadi, iz užance, iznad/priko mire, meu namin, od pantivika, od zanoveti, pri vrimena, priko noći, u favur, u motu, u strohu, u zodnju, za dona, za škužu*.

2.2. Sveza riječi. Sveza dviju ili više samostalnih riječi, ponekad praćenih pomoćnim riječima, najprošireniji je oblik frazema. Dijeli se na podvrste prema glavnoj riječi (glagolske, imeničke i pridjevske sveze) i prema namjeni (poredbene sveze).

2.2.1. Sveza prijelaznoga glagola i imenice u akuzativu: *činit/učinit fentu, činit/učinit pokoru, činit/učinit šćetu, ćulit/naćulit uši, dat/dovat forcū, dat/dovat nodu, dat/dovat sinjol⁶/sinja⁷, dat/dovat sviit, iskat sviit, držat šedutu, gulit vlasi, izvršit zapovid, jemat sriću, jemat žeju/voju, krotit vrimē, kresat boge/svece/sakramente, lizat oltore, nabrusit pete, privukovat vištu, sklopit matrimonij, slodit uši, sukāt/zasukāt rukove, šalvat glovu, tirat luše, tirat modu, tratit vrimē, trpit/prtrpit nevoju, uzdrmat nerve, vazest rič*.

Uz negaciju može umjesto akuzativa stajati genitiv: *ne pisnut ni riči, ne izmust niti jedne jedine riči, ne stisnut/sklopit oka, ne vodit brige*.

Uz imenicu može stajati atributna riječ: *lit <gorke> suze, pasovat <svoj> život*.

2.2.2. Sveza glagola s imenicom u kosom padežu: *jemat posla, jemat talenta, taknut muletan (ne bi ga muletan taknula), ne virovat očima, ne virovat ušima*.

Imenica može imati uza se atributnu riječ: *ostat krotkih rukov, ostat otvorenih just*.

2.2.3. Sveza glagola i prijedložnog izraza: *bit na vlosti, bit u milosti, dat u sakramenat komu, ne dirat se u pulitiku, doć na sviit, doć u pomoć komu, dospit do ušiju komu, gonit se po sudu, hodit na skulu, gre od ruke komu ča, hodit u šćetu, nosit u utrobi koga, ostavit na cidilu koga, past na pamet komu, past u afon, pomoć u nevoji koga, poslat prko mora koga, reć u brk komu ča, udrīt u kapić, umrit od gladi*.

Imenica u prijedložnom izrazu ima uza se atributnu riječ: *dovest na provi put koga, hodit/poć u tuji sviit, dignut na vlastite noge koga*.

2.2.4. Sveza glagola i priloga: *činit milo komu, fišo gledot, proč/pasat lišo, slabo proč, malo peškāt, kantat šotovoće, gre/teće alavija, vrotit se/vraćot se nase*.

2.2.5. Sveza glagola i drugih vrsta riječi i prijedložnih izraza s drugim vrstama riječi: *činit svoje, ostat viran komu/čemu, ostat gluh na ča, ostat liš, pensat na svoju*.

4 Neki frazeolozi smatraju da sveze s ovakvom strukturom mogu biti frazeološke jedinice, a neki smatraju da frazemi moraju u svom sastavu imati najmanje dvije samostalne riječi.

5 Desemantizacija je u ovom tipu frazema ponekad manje izrazita nego u drugim dvama tipovima (svezi riječi i rečenici).

6 Pulišelić

7 Štambuk

2.2.6. Od imeničkih sveza najfrekventniji je tip *pridjev (atributna riječ) + imenica*, gdje je imenica glavna riječ, a pridjev se s njom slaže u rodu, broju i padežu. Takve su sveze: *zli jazici, lipi kanpjun, mana Božja, debelo more, juta potriba, dobar sviit, debela ura, puste ure, sincero vino, crnja/najcrnja zima, čista žena ('bura')*. Te su sveze potpuno sklonjive, ali ima i takvih koje su ograničene samo na jedan padež: *najvećin dilon, meka srca, dobre voje, cilega života*.

Na jedan padež ograničene su i prijedložne sveze: *na sve bonde, na vas glos, na svojim <vlastitin> špalima, od iste race, od istega kolina <i simena>, od mole durode, od vele durode, u svako <Božje> vrimē*.

2.2.7. Sveza imenica + imenica u kosom padežu ili prijedložnoj svezi: *smak sviita, sud sviita, čovik od tatike, moli od kužine, kočeta od peršone i po*.

2.2.8. Sveza pridjev + imenica pridjevska je sveza, u kojoj je (za razliku od onih u 2.2.6.) pridjev glavna i promjenljiva riječ, a imenica je ograničena na kosi padež, ponekad praćen prijedlogom: *vičan molitvi, na Boga žalostan*.

2.2.9. Poredbene sveze dijele se na podtipove prema sastavu:

2.2.9.1. Glavna je riječ pridjev, iza kojega slijede poredbeni veznik i imenica: *dobar ko kruh <svajdanji>, gorak kako pelin, lip ko slika, mek kako bunbok, sladak ko med, strpjiv ko Job, šalad ko gvozd, vridan ko mrov*.

Poredba se izriče i komparativom pridjeva: *stariji od Abrama, žutji od cekina*.

2.2.9.2. Sveza se sastoji od glagola, priloga u komparativu i prijedložnog izraza: *privukovat jaće od kalamite*.

2.2.9.3. Sveza se sastoji od glagola, poredbenog veznika i imenice: *sjat ko zvizda, vuć poput kalamite, zasist ka judi, bižat <od čega> ko javal od tamjana, drćat ko prut, žutit se ka zlato*.

2.2.9.4. Sveza glagola, poredbenog veznika i prijedložnog izraza: *gre ko po loju*.

2.2.9.5. Sveza se sastoji od imenice, poredbenog veznika i druge imenice: *uši ka mašur*.

2.3. Rečenica. Frazem ima oblik rečenice, koja ima subjekt i predikat, ali se ne rabi samostalno i ne ograničava na svoj osnovni oblik, nego se proširuje novim rečeničnim dijelovima ili se preko riječi-kolokata uklapa u drugu rečenicu kao njen rečenični dio: *ča je na stvoiri, čapa je stid koga, da ti pamet stane, dopala je srića koga, niki vrag fali komu, rič je obo komu/čemu, sluh ne vara koga, srce se poro komu, srce se širi komu, sviit se obrne komu, tuga je čapala koga, vista ne vara koga, vrimē pasaje komu, zla ura je došla za koga*.

3. Frazeološke varijante. Neki se frazemi rabe samo u jednom osnovnom obliku, a kod nekih nalazimo razlike u glasovima, oblicima, tipovima sveza itd., te se tako formiraju frazeološke varijante unutar istoga frazema. U našem korpusu to može svjedočiti o pripadnosti pisaca mjesnim govorima, u kojima dijalektne crte mogu biti više ili manje različite, osobito na fonološkom i morfološkom planu, ali još češće se to događa mimo mjesnih razlika, kao posljedica težnje za jezičnom promjenom, koja se jednako ostvaruje i unutar jednoga govora.

Dosta su česte *leksičke varijante*, kad se jedna sastavnica frazema zamijeni svojom istoznačnicom ili bliskoznačnicom: *lit/ronit suze, uzest u kalkul/račun, dovat/prodovat/petovat rog za sviću, dobit/ćapat vlost u ruke, dospit/doć do ušiju komu, iz sve/cile force, ne hodit/proć/pasat lišo, ne stisnut/sklopit oka*.

Količinske varijante nastaju kad se jedna sastavnica frazema može upotrijebiti ili izostaviti, a da to ne mijenja opće frazeološko značenje: *cili <Božji> don, ostat som <samcat>, debela ura <vrimenta>, <prava> milina je gledot, lit <gorke> suze, na svojim <vlastitim> špalima, dobit vlost u <svoje> ruke, pod <svoje> store done, uvirit se na <svoje> vlastite oči ili uvirit se na svoje <vlastite> oči.*

Fonološke varijante razlikuju se među sobom izgovorom pojedinih glasova, npr. *vodit deškorše⁸/diškorše⁹, vazest/uzest ric¹⁰, u zodnju¹¹/zolnju¹²/zonju¹³.*

Kod *morfoloških varijanata* razlika je u uporabi morfoloških sredstava, tipova sklonidbe, tvorbe glagolskih oblika i dr.: *ni/nimo mu pora, hodit na skule/na skulu.¹⁴*

Kod *sintakasnih varijanata* rabe se različite padežno-prijedložne sveze: *priko/iznad mire, bit gluh na/za ča.*

4. Odnos prema frazeologiji hrvatskoga književnog jezika. U proučavanom korpusu velik je broj frazema koji se, s očekivanim razlikama, rabe i u hrvatskom književnom jeziku. Tako u Matešićevu Frazeološkom rječniku nalazimo štokavske oblike ovih bračkih frazema: *cili <Božji> don, dovat rog za sviću, doć do ušiju komu, gorak kako pelin, krotit vrime, na kraj svita, ostat krotkih rukov, ostat otvorenih just, ostavit na cidilu koga, reć u brk komu ča, kao i mnoge druge.* Većinom su to stari frazemi, neki od njih pripadaju općehrvatskoj frazeologiji, neki slavenskoj, a neki su svojina i drugih europskih jezika. U čakavskom imaju svoje normalno mjesto, što se potvrđuje pripadnošću njegovu fonološkom, morfološkom, leksičkom i frazeološkom sustavu, kao što imaju svoje normalno mjesto i u hrvatskom književnom jeziku kad pripadaju njegovu fonološkom, morfološkom, leksičkom i frazeološkom sustavu.

Iz hrvatskoga književnog jezika ulazi u druge govore, pa i u čakavsko narječje, i frazeologija novijega postanja, čemu se ne treba čuditi ako imamo u vidu položaj književnoga jezika u medijima, školstvu i raznim oblicima javnog života. Tako i književnici čiju frazeologiju proučavamo posežu ponekad za takvim frazemima s kojima se često susreću u javnom komuniciranju, a koji mogu ispuniti neke praznine u zavičajnoj frazeologiji. Oni ih u načelu prilagođuju fonološkom i morfološkom sustavu svoga narječja te se takvi frazemi po obliku ne razlikuju od onih koji se u čakavskom narječju već dulje rabe. Navodimo iz našega korpusa neke od takvih frazema, koji su se donekle udomaćili, premda se pokoja njihova sastavnica još možda osjeća kao novija, odnosno manje usvojena: *domaća zadaća, jemat dodira s čin/kin, jemat puno povirenje, ko stina snosit patnje, na licu mista, ni da čuje za ča, progucat će zaborav ča, uperit pogled u koga/ča.*

Može se očekivati da će se posuđivanje iz književnog jezika nastaviti i da će se čakavska frazeologija prikladnim odabirom, a uz obaveznu prilagodbu, moći i na taj način širiti i osuvremenjivati.

8 Nižetić

9 Sapunar

10 I jedno i drugo potvrđeno kod istog autora, u istoj zbirci - kod Pulišelića.

11 Pulišelić, Valerijev

12 Sapunar

13 Karmelić-Štrika

14 O fonološkim i morfološkim varijantama bit će više riječi u odjeljku o karakteristikama bračke čakavštine.

5. Strani elementi u bračkoj frazeologiji. U prošlosti dosta velik broj riječivenecijanskoga dijalekta posuđen je u naše govore. Frazeologija, koja također svjedoči o tom utjecaju, dijelom je izravno posuđena, a dijelom se od posuđenih riječi, u svezi s domaćima, stvarala na čakavskom tlu. U našem korpusu ima znatan broj takvih frazema te ih možemo, prema njihovu sastavu i stupnju prilagodbe čakavskom sustavu, podijeliti u tri dijela:

a) Malen broj frazema sastoji se samo od posuđenih sastavnica, koje morfološki nisu prilagođene sustavu čakavskog narječja. Takvi su frazemi nepromjenljivi: *per finta višta, šćeto neto,¹⁵ šenca škerci.*

b) Veći broj posuđenih riječi pojavljuje se u frazemima kao leksička varijanta čakavskih sastavnica. Potpuno su prilagođene čakavskom sustavu, promjenljive su koliko im gramatička pripadnost dopušta. Takvi su frazemi: *dobit/ćapat vlost u ruke, dovat/prodovot/petovot rog za sviću, ne hodit/proć/pasat lišo,¹⁶ pivat/kantat šoto voće, uzest u kalkul/račun.*

c) U znatnom broju frazema s miješanim čakavskim i venecijanskim sastavom posuđena sastavnica ne alternira s domaćom, nego se pojavljuje kao jedina moguća u određenom položaju. Često je upravo ta sastavnica središnja po važnosti i najinformativnija po sadržaju. Potpuno je prilagođena čakavskom sustavu i ima mogućnost mijenjanja. Takvi su frazemi: *čovik od tatike, držat šedutu, malo peškat, od iste race, past u afon, po mu je kuroj, sklopit matrimonij, šalad ko gvozd, tirot luše, vodit diškorš i dr.* U jednom frazemu može biti i više od jedne posuđene sastavnice, npr. *koćeta od peršone i po*, a mogu biti i same posuđene sastavnice, ali koje su prilagođene čakavskom sustavu i mijenjaju se po njegovim pravilima, razlikujući se time od onih u skupini a); tako npr. *pasat lišo.*

Venecijanski je dijalekt dao čakavskoj (dakle i bračkoj) frazeologiji zanimljive sklopove i slike. Vjerojatno će se takvi frazemi u čakavskom narječju dulje zadržati nego njihove posuđene sastavnice kao samostalni leksemi, jer je jedna od karakteristika frazema da dugo žive, pa i onda kad njihove sastavnice postanu nerazumljive i neupotrebljive.¹⁷

6. Karakteristike bračke čakavštine u proučavanom korpusu.¹⁸

6.1. Slogotvorno r

Slogotvorno *r* karakteristično je za bračke govore pa ga nalazimo i u frazemima *bol koju mu srce razdire, ništo se vojo iza brda, <reć> u brk Pul, borba na život i smrt Kež.* U Bolu se čuje popratni samoglasnik ispred *r*, npr. u frazemu: *daržali su vrime za šiju¹⁹.*

15 Boerio *dirla schieta e neta*; Rosamani *Se pol dirlo s'ćeto e neto.*16 Rosamani *passarla lissa.*17 Da će te sastavnice kao leksemi postati u dogledno vrijeme nerazumljive i onda izaći iz aktivne uporabe, mora nam biti jasno kad znamo kako poznavanje toga leksika opada sa svakim naraštajem. Zanimljive je analize o čestoci uporabe takva leksika dao R. Vidović u svojim *Čakavskim studijama.*

18 Pod ovim naslovom ne mislimo na razlikovne karakteristike prema drugim čakavskim govorima, nego prema nečakavskim sustavima. U ovom (6.) dijelu frazeme ne navodimo u njihovu osnovnom obliku (kako su donošeni u prethodnim dijelovima radi bolje klasifikacije), nego onako kako glase u tekstu, ako je to potrebno da se neke karakteristike bračke čakavštine istaknu. Nakon citiranog frazema navodi se kratica autora.

19 Karmelić-Štrika

Pojava sekundarnog slogotvornog *r* i inače je karakteristična za neke bračke govore. Sekundarno slogotvorno *r* obično nastaje gubljenjem *i* iza *r*, a u proučavanim frazemima nalazimo ga kod Pulišelića, koji je iz Škripa, gdje se ta pojava ostvaruje:

u sr litnjeg dona, bit u lavuru prko glove, prsić koga okon, svakon prlikon, kako bi cili svit prgori, prni se glos, prslono ni maška neće Pul.

Budući da je ta karakteristika fakultativna, može se, ali i ne mora ostvarivati u istom govoru i kod istog govornika. Tako nas ne čudi što kod istog autora ima i primjera bez sekundarnog slogotvornog *r*: *Ma će je potriba govorit, tešku nesriću donit* (a moglo bi glasiti i *potrba, nesrća*).

Kod ostalih bračkih pjesnika, koji su iz mjesta u kojima nema sekundarnog slogotvornog *r*, tako je i zapisano: *pri vrimenta, priko noći Dor, ne bacelat za tuju nesriću, priko mire Kež, za malo vrimenta Sap.*

6.2. Dugi *a > o*

Za Brač je karakteristično da je dugi *a* u većini govora prešao u dugi *o*. Budući da su se nakon toga zatvaranja dugi samoglasnici u zanaglasnim pozicijama kratili, a zatvorenost je ostala, u tom položaju u nekim govorima na mjestu starog dugog *a* imamo kratki *o*. Tako nalazimo i u frazemima u nekih pjesnika: *na kroj svita Dor, na zonju Kar, u vode domoće arioo, sticot svoj kruh Pul, u zolnju Sap, u zodnju Val.*

U tekstovima pjesnika koji imaju taj tip zatvaranja *a* dolazi, nažalost, do gubitka informacije. Naime, budući da oni ne bilježe zatvorenost onoga *o* koje je nastalo od *o*, na pismu su izjednačeni stari dugi *a* i stari dugi *o* kao *o*, iako se u govorima čuje razlika u stupnju otvorenosti. Usporedimo li frazeme *jemat ko manje, ko veće Kež* i *lip ko slika, vridan ko mrov, dobar ko kruh* vidimo da *ko* može biti različitog podrijetla i značenja, a i izgovaralo bi se u tim govorima različito: jedan put zatvorenije, a druge pute otvorenije.

Kod pjesnika iz Selaca zatvaranje *a* nije zabilježeno: *vlase gulit Jak, pasaje vrime Kež, najcrnja zima Št.*

6.3. *Iskonski kratki a* pod kratkim naglaskom u otvorenom nezadnjem slogu u pjesnika iz Selaca²⁰ bilježeno je kratko: *zaborav progucat Kež, gāće odrisit, gāće i guzica Jak, meu nāmīn Št, Niž, dok je kod ostalih zabilježeno duljenje toga a, inače potvrđeno u drugim dijelovima Brača: po bonāci Dor, ne ostāju dužni Sap, ne bi je gledot fermāla, koji te je dove jā rac Pul.*

6.4. *Jat > i* Jat u pravilu daje *i* u svim tekstovima:²¹ *Hoću dilo na vidilo, ne budi lin Pul, priko mire Kež, oboj meni svitu Pet.*

6.5. Staro *ę* iza *j* uglavnom je, kao što očekujemo u čakavskom, dalo i ovdje *a*: *ne bidu prijali ni tuju sriću, tuju sriću ol nesriću prijala bi ka svoju, oštrit jazik Kež, jazik plazit, zli jazici Pul, ali imamo primjer i s ę > e jezik prisuši Pet.*²²

20 Takvo stanje u suvremenom govoru potvrđuje Šimunović: "Do produljenja *ā > ā* u takvu položaju nije došlo u Sutivanu zbog utjecaja splitskoga govora i u naseljima na istoku Brača (...) koja su pod utjecajem štokavskog dijalekta u Sumartinu. (...)" ČR 1, 1977., Split, str. 12.

21 Osim kod Štambuka koji ponekad u istim pjesmama paralelno s čakavštinom rabi i štokavštinu: *Okrjepu mi duši pružoš.*

22 Tonka Petrić nije rođena na Braču.

6.6. Zamjenica *ča* različito se realizira:

- *če svak će činit če ga je voja, če hoće reć Pul,*
- *ča sve ča jon dojde pod zube Sap, jemat ča u tikvi Kež.*²³

U kosim padežima zabilježen je oblik *česa*: *dojde do česa Jak, ničesa ne fali Dor, a prijedlog za + ča daje zoć: bilo kako bilo i zoć bilo Pul.*

6.7. *Prijelaz završnog nastavačnog m > n* karakterističan je za cijeli korpus: *sve pod milin bogon znađu, ne dan se Kež, nojvećin dilon, bit dušon i srcen protiv koga, som sobon penso Pul.*

Isto tako prelazi *m* u *n* i na kraju sloga unutar riječi: *misto ne panti Pul, od pantivika Sap.*

6.8. *Ij > j* u svim primjerima: *žeju jemat, drivje dić na koga Pul, muško čejade Jak.*

6.9. *Krajnje l* u imenicama i pridjevima ostaje: *misal sine, ne učinit komu na žol, činit svoj posol Pul.*

U glagolskom pridjevu radnom u m. r. jd. krajnje *l* se zamjenjuje nulom bez obzira na koji samoglasnik završava osnova: *plovi je mora debela, kako bi pomogo u nevoji Pul, kal se čapo mrok Dor, na koga (bi) nevoju života istreso Sap.*

6.10. *Slabljenje napetosti u suglasničkom skupu* različito je provedeno.

U manjem broju primjera slabljenje nije zabilježeno: *u zodnju Val, za zodnju Pul.* Ima više primjera gdje je slabljenje napetosti provedeno:

- afrikat prelazi u frikativ: *prslono ni ni maški drogo Pul,*
- zvučni suglasnik prelazi u *l*: *u zolnju, jelnoga zaduha davi Sap,*
- zvučni suglasnik prelazi u *j*: *dobar ko kruh svajdonji Pul,*

slabljenje je provedeno do nule, dakle bilježi se potpuna redukcija: *na zonju Kar, ne fali kome ni tičjega mlika, kroz doce i prodoce Pul.*

6.11. *Strano d > j* *Bog jin da raj, a bidnen čoviku kuraj Jak, na zadnji partije vijaj Kež, po mu je kuroj Pul.*

6.12. *Skup *st'* redovito daje *šč*: *činit šćetu, hodi u šćetu, velika šćeta.*

6.13. *Skup jđ* čuva se u prezentu glagola *doć*, *proć* i dr.: *sve ča jon dojde pod zube Sap, dojde do tega..., dojde red na koga, Ne projdedu lišo Kež, svaka škuža najde muža Jak,*

ali *skup jt* u istim glagolima daje u infinitivu *ć* *Kako će poč sve alavija Pul, poč na bondu Pul.*

6.14. *Glagoli različitih vrsta u 3. l mn. prezenta* imaju *-u* i *-du*; kao što i očekujemo za Brač, *-e* nije potvrđeno:

-u ne ostavu na cidilu, gonu se po sudu, vodu deškorš Niž, vrime tratu, don dongubu Pul, činu moše Št,

-du vraćodu se nose Pul, vodidu diškorš Sap, beštimađu na svu tiradu Kež.

6.15. *Imperativ*, koji je inače na Braču potvrđen sa sufikom *i* ili s nulom, u proučavanim je frazemima zabilježen samo s nulom: *pomet ispid svoga praga, pust ča, bud sigur [da si na balanci] Kež, ne vod brige Pul.*

23 Ista je autorica napisala jedanput i *ništa jin teže ne pada od tega Kež.*

6.16. Glagol *moć* različito se realizira u prezentu:²⁴

- sa -g- *ča mogle i ne mogle Sap, stimat ča mogađu gore Sap.* Oblici sa g karakteristični su za samo neke bračke govore, dok su oblici sa r i ž karakteristični za druge bračke i druge čakavske govore, ali i za govore drugih narječja,

- sa -r- *Nikor ništa ne more Pul, Kako moredu priko noći Dor,*

-sa -ž- *i ča može uzdrmat nerve Jak, možeš betežan za sve vike postat Jak.*

6.17. *Kondicional* nije često zastupljen u frazeologiji, ali ipak nalazimo čakavski karakteristični oblik glagola *biti* za tvorbu kondicionala: *ne biđu prijali ni tuju sriću Kež.*

7. Može se zaključiti da cijeli niz fonoloških i morfoloških karakteristika potvrđuje pripadnost proučavanih frazema bračkoj čakavštini i čakavštini općenito. U isto vrijeme u toj frazeologiji zrcale se i određene fonološke i morfološke razlike, po kojima bračka čakavština nije jedinstvena.

Sa stilističkog gledišta - kojim se ovdje posebno ne bavimo - možemo usput reći da proučavana frazeologija uglavnom pripada neutralnom i kolokvijalnom stilu s rijetkim skretanjem u blago vulgarno. Ako u pjesničkim djelima očekujemo uzvišen stil s apstraktnim leksikom, nećemo ga naći u proučavanom korpusu. On pokazuje svijet maloga čovjeka s njegovim svakodnevnim leksikom i jednostavnom sintaksom.

Gledajući na sastav i podrijetlo bračke frazeologije moramo zaključiti da je to frazeologija otvorenoga tipa koja se stalno obnavlja novim jedinicama. U prošlosti je primila dosta talijanizama i, miješajući ih s domaćim riječima, stvarala novu frazeologiju. S druge strane stalno prima, osobito u novije vrijeme, elemente ili cijele frazeme iz hrvatskoga književnog jezika. Kako talijanski tako i elementi hrvatskoga književnog jezika potpuno su prilagođeni fonološkom i morfološkom sustavu čakavskog narječja, ali prvi imaju tendenciju ograničavanja, a drugi tendenciju proširivanja svoga broja i uporabe.

ANALIZIRANA DJELA

1. Dorotić, Tomislav: *Pod zvizdamin*, Sklad, Supetar 1993.
2. Kežić, Neva: *Nevere i bonace*, Beograd 1982.
3. Pulišelić, Stjepan: *Broške kartuline*, Zagreb 1983.
4. Pulišelić, Stjepan: *Batude od besid*, Brač 1982.
5. Pulišelić, Stjepan: *Kripno zemja*, Čakavski sabor, Split 1977.
6. Sapunar, Ante: *Brački baščinski glasi*, KIZ "Tin Ujević", Split 1993.

KRATICE AUTORA

Dor - Tomislav Dorotić

Jak - Zlatan Jakšić

Kar - Vinko Karmelić-Štrika

Kež - Neva Kežić

Niž - Ante Nižetić

Pet - Tonka Petrić

Pul - Stjepan Pulišelić

Sap - Ante Sapunar

Št - Drago Štambuk

Val - Pave Valerijev

VAŽNIJA LITERATURA

1. Boerio, Giuseppe: *Dizionario del dialetto Veneziano*, Venezia, 1829.
2. Hraste, Šimunović, Olesch: *Čakavisch-deutsches Lexikon I*, Böhlau Verlag Köln, Wien, 1979.
3. Finka, Božidar: *Čakavsko narječje*, ČR, 1, Split 1971, str. 11-71.
4. Lukežić, Iva: *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1990, str. 126.
5. Matešić, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, ŠK, Zagreb.
6. Menac, Antica: *Svoje i posuđeno u frazeologiji*, Strani jezici, 1, Zagreb 1973, str. 9-18.
7. Menac, Antica: *Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije*, Filologija, 8, Zagreb 1978, str. 219-226.
8. Menac-Mihalić, Mira: *Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku*, Filologija 17, HAZU - Razred za filološke znanosti, Zagreb, 1989. (1991), str. 81-109.
9. Menac-Mihalić, Mira: *Odnos prezentske i infinitivne osnove u čakavskom*, Filologija 20/21, HAZU - Razred za filološke znanosti, Zagreb 1992-1993, str. 299-312.
10. Muguš, Milan: *Čakavsko narječje*, Zagreb 1977.
11. Rosamani, Enrico: *Vocabolario Giuliano*, Bologna 1958.
12. Šimunović, Petar: *Čakavština srednjodalmatinskih otoka*, Čakavska rič 1, Split 1977, str. 5-63.
13. Vidović, Radovan: *Jadranske leksičke studije*, Književni krug, Split 1993.

24 U rječniku "Čakavisch-deutsches Lexikon" I pod *moć* navode se oblici samo sa r i ž, a g je zabilježeno samo u 1. licu jednine.

SUMMARY

Antica Menac i Mira Menac-Mihalić

PHRASEOLOGY OF CONTEMPORARY ČAKAVIAN POETS
OF THE ISLAND BRAČ

The paper deals with phraseology used by contemporary čakavian poets of the island Brač. The phraseology is analyzed from the point of view of its structure and origin. It is a phraseology of an open type, renewed by units from different sources. In the past it borrowed a considerable number of phraseological elements from the Venetian dialect. It has constantly taken over phraseological elements from the Croatian literary language. All borrowed elements are completely adapted to the Čakavian phonological and morphological systems.

Nada Ivanetić

POKUŠAJ KLASIFIKACIJE UPORABNIH
ŽANROVA

izvorni znanstveni rad

UDK 801.73 : 82.08

Za tekstlingvistiku uporabni su žanrovi kompleksni jezični znakovi koji se realiziraju kao stereotipni tekstovi. Pri njihovoj se klasifikaciji obično polazi od jezičnih (dakle internih), odnosno sadržajnih ili situacijskih (eksternih) obilježja, nerijetko miješajući razine. Da bi klasifikacija bila homogena, mora polaziti od kriterija zajedničkih svim jedinicama. U članku se na osnovi kriterija komunikacijske svrhe - analogno Searleovoj taksonomiji govornih činova - pokušavaju klasificirati izrazi za uporabne žanrove.

1. Morris, kao što je poznato, tri osnovne semiološke discipline definira na osnovi odnosa znaka prema ostalim elementima semioze. Sintaksa se tako bavi relacijom znaka prema drugim znacima, semantika odnosom znaka prema označenom, a pragmatika odnosom znaka i njegova korisnika. Okretanjem korisniku (pragma)lingvistika se okreće jezičnoj realnosti, tj. čovjekovu komunikacijskom djelovanju i njegovoj komunikacijskoj kompetenciji. Bavljene stvarnim jezičnim oblicima s kojima se stalno susrećemo uključuje uz gramatiku i leksik i sva pravila i obrasce koja se na bilo koji način tiču jezičnoga djelovanja.

Najmanja jedinica komunikacijskoga djelovanja kojom se prenosi smisao jest govorni čin. žanrovi su pak globalni načini organizacije toga djelovanja, dakle oblici usmenog i pismenog iskazivanja koji su postali više ili manje stalni i društveno sankcionirani obrasci govorenja/ pisanja (Beck 1973: 73).

Međutim, da bi se moglo odrediti koje oblike možemo nazvati žanrom, moramo se odlučiti za kriterije tekstualnosti. Preuzimam Brinkerov pojam teksta kao ograničena i koherentna niza jezičnih znakova koji kao cjelina signalizira prepoznatljivu komunikacijsku funkciju (Brinker 1979:3). Ta definicija - za razliku od formalističkih - svjesno zaobilazi ograničenja koja proizlaze iz vezivanja za kategoriju rečenice i omogućuje uključivanje i takvih oblika koje intuitivno povezujemo s tekstom, a čiji tekstualni dio ne zadovoljava kriterije rečenice.¹

¹ Na rečenici počiva i poznati de Baugrande-Dresslerov pojam tekstualnosti, koji obuhvaća 7 kriterija: koherenciju, koheziju, intencionalnost, prihvatljivost, informativnost, kontekstualnost i intertekstualnost (de Baugrande-Dressler 1981:1 i d.). I Helbig, sintetizirajući najčešća obilježja teksta u različitim autorima, također polazi od rečenice i navodi sljedeće konstitutivne odlike teksta: kompleksnost (tekst je kompleks rečenica), koherentnost (tekst je koherentan niz rečenica), tematsko obilježje (tekst je tematski jedinstven), cjelovitost (tekst je zaokružena

Cilj je ovoga rada pokušaj klasifikacije uporabnih žanrova u hrvatskom jeziku na osnovi leksema za njihovo označavanje. Korpus čine odgovarajuće natuknice iz Aničeva rječnika (Anić 1994) upotpunjene izrazima u pripadajućim objašnjenjima (450 leksema).² Preduvjet je svakoj klasifikaciji inventarizacija jedinica³, pa će to ujedno biti i empirijski pregled žanrovskoga repertoara u našem jeziku.

Svaki jezik ima izraze za različite jezične radnje, pa tako i za žanrove. Ti su izrazi svojevrsni metanazivi za oblike iskazivanja, odnosno "jednostavni jezični znakovi za imenovanje kompleksnih" (Raible 1980:340). Nerijetko za isti žanr postoji više izraza, a ima i sinonima (*diskusija/rasprava/debata*), arhaizama i neologizama, što pokazuje da je klasifikacija u govornom jeziku relativno diferencirana (Gulich 86:17).

Žanrove se pokušavalo klasificirati na osnovi različitih kriterija: medija (*televizijske vijesti, radijske vijesti*), statusa (*predugovor*), sadržaja (*vremenski izvještaj*), domene (*poslovni razgovor*), situacije (*otvoreno pismo*). Pokazalo se, međutim, da takvi kriteriji - iako svakako relevantni za karakteriziranje pojedinih žanrova - ne omogućuju homogeni i disjunktivnu taksonomiju. S obzirom na to da su žanrovi jedinice komunikacije - a ona je svrhovita djelatnost - ne čudi što se u rješavanju toga problema poseže za kategorijom funkcije.⁴

Osnovna je funkcija jezičnoga djelovanja izazivanje promjena u skladu s namjerama pošiljaoca, jer iskazivanje utječe na informiranost, htijenje ili stavove adresata. Pritom valja naglasiti da *svako* iskazivanje mijenja svijet. Promjene se tiču stanja svijesti adresata (predočavanjem stanja stvari mijenja se razina znanja) ili obaveza nastalih iskazivanjem, i mogu se npr. reflektirati u socijalnoj situaciji, načinima nastavljanja interakcije, stavovima i sl.

Velika prednost funkcionalističkoga pristupa jest činjenica da se na taj način mogu koristiti rezultati plodnoga bavljenja analizom govornih činova, što osigurava jedinstvenu i integrativnu analizu svih jedinica i oblika jezičnog djelovanja (Franke 1987: 263), a taksonomije govornih činova služe kao model ili se preslikavaju i na razinu žanra ili teksta.

Najpoznatija funkcionalistička taksonomija govornih činova nesumnjivo je ona Searleova. On je, klasificirajući govorne čine na osnovi govornikove namjere, pokazao

cjelina), komunikativnost (tekst je jedinica s prepoznatljivom komunikacijskom funkcijom) (Helbig 1986: 160).

- 2 Korpusom su obuhvaćeni samo oni leksemi za koje se navodi i žanrovsko značenje, pa je tako npr. izostavljeno *žiče*, jer rječnik pod tom natuknicom bilježi samo značenje *živiljenje*.
- 3 Za neke je jezike, npr. za njemački, takva inventarizacija žanrova već učinjena. Za uporabne žanrove Dimter (1981) u Dudenovu pravopisu iz 1973. nalazi 1600 izraza, a Rolf (1993) u Dudenovu rječniku nalazi 1900 a u Knaurovu rječniku još dodatnih 200 različitih naziva, dok Franke (1986) navodi listu od 1000 imenica za označavanje dijaloških oblika.
- 4 U već spomenutoj analizi 1600 leksema za označavanje žanrova Dimter (1981) dolazi do zaključka da se oni u govornom jeziku karakteriziraju na osnovi situacijskih obilježja (*pismo, knjiga, telegram*), sadržaja (*vremenski izvještaj, sportski izvještaj*) ili funkcije (*komentar, vijest*). Dominantna je, međutim, kategorija funkcije, dok preostala dva obilježja služe samo za njezino pobliže određenje (ibid. 103). Zanimljivo je također da nema izraza koji upućuju na strukturalnu, tj. jezičnu stranu žanrova, iako testovi pokazuju da informanti tekstove najčešće pridružuju odgovarajućem žanru na osnovi gramatičke strukture (ibid. 33, 123 i d.).

da se s naoko nepreglednim mnoštvom stvari koje se čine riječima može postići pet ciljeva:

- reći kako stoje stvari (asertivi),
- navesti ljude da nešto učine (direktivi),
- obavezati sebe da nešto učinimo (komisivi),
- izraziti osjećaje i stavove (ekspresivi),
- promijeniti svijet (deklarativi).

Osim kriterijem komunikacijske namjere iskaza (*illocutionary point*) Searle se koristi i kriterijem smjera djelovanja (*direction of fit*), tj. odnosa riječi i svijeta (riječ se prilagođuje svijetu ili svijet riječi) i psihičkoga stava pošiljaoca.⁵

No ni jedan se model ne može mehanički preslikavati, pa ni stvaranje zadovoljavajuće taksonomije žanrova nije jednostavno, prije svega stoga što su žanrovi kompleksne jezične radnje s više funkcija. Tako *komentar* primjerice uz stav autora sadrži i prijedloge i savjete i preporuke i sl, pa su uz pretežno asertivne dijelove značajno zastupljeni i direktivni. Zato je pri klasifikaciji uobičajeno svakome žanru pripisivati samo jednu dominantnu funkciju.

2. Svako klasificiranje jezičnih fenomena ovisi i o autorovoj interpretaciji korpusa. Različiti autori pojedine žanrove svrstavaju u različite funkcionalne tipove jer ih povezuju s različitim svrhom. Tako su *testament* i *priznanica* npr. jedanput žanrovi informativnog (Engel 1988: 121), a drugi put deklarativnog tipa (Rolf 1993:296 i d.), *dozvole* su komisivi (Rolf:266), odnosno direktivi (Burkhardt 1986:327).

Razlog je tome taj što među klasama ne postoje određene logičke, psihološke, leksičke ili socijalno determinirane granice koje taksonom samo treba otkriti. On samo pokušava reducirati kompliciranu mrežu sličnosti na jednostavnu strukturu. Stoga taksonomija nikad ne može biti točna, nego uvijek samo plauzibilna i svrhovita (Hindelang 1978a:52).

Pri klasificiranju žanrova na osnovi leksema za njihovo označavanje problem stvara mnoštvo polisemnih izraza koji onda spadaju u različite tipove, npr. *objava* je jedanput *javna obavijest*, a jedanput *isprava za putovanje*, *smrtoznica* je *objava o smrti*, ali i *službena potvrda o smrti*, dok je *dekret* i *odredba/odluka sa zakonskom moći* i *rješenje o imenovnju/otpustu iz službe*. Stoga se u takvim slučajevima svaki put radi o različitim žanrovima, pa se broj leksema za označavanje žanrova i broj žanrova nikako ne poklapaju.

- 5 Kako se prema shvaćanju teorije govornih činova jezično djelovanje odvija prema pravilima, i sami se govorni činovi moraju odvijati u skladu s pravilima. Pravila nisu ništa drugo nego (izvanjezični) uvjeti što moraju biti zadovoljeni da bi govorni čin bio uspješan. Pravila/uvjeti odgovaraju osnovnim kriterijima za klasifikaciju govornih činova: ilokucijskoj namjeri odgovara tzv. bitni uvjet (*essential condition*), smjeru djelovanja odgovara uvjet propozicionalnog sadržaja (*propositional content condition*), dok psihičkom stavu odgovara uvjet iskrenosti (*sincerity condition*). Njime se postulira zahtjev da se govornikova namjera poklapa s njegovim riječima, dakle da on zaista misli, vjeruje, želi ono što kaže ili se osjeća onako kako kaže. Od svih je uvjeta/pravila upravo ovo bilo najčešće osporavano, jer je praksa puna primjera neiskrene komunikacije. No Searle - isto kao i ostali predstavnici teorije govornih činova i komunikacijske namjere - polazi od racionalnoga diskursa. Međutim upravo racionalnost kao idealizacija omogućuje sagledavanje tipova iracionalnoga djelovanja, jezičnog i nejezičnog.

Drugu vrstu polisemije pokazuju izrazi koji označavaju i žanr i organizacijske oblike, npr. *feljton* u značenju *rubrika* i *članak* u toj rubrici. Osim toga postoje i oznake za komunikacije oblike s različitim funkcijama: *dopis*; *podnesak*, *pismo*, *diskusija*/*pretresanje*/*rasprava*⁶; *debata*, *disput*.

Jednako tako problematični su i svojevrsni podžanrovi, tj. takvi tekstualni oblici koji se gotovo u pravilu javljaju nesamostalno, kao dijelovi većih cjelina - *prolog*, *predgovor*, *pogovor* npr. - a koji se unutar svojih nad-žanrova izdvajaju ne samo funkcijom i/ili jezičnim izrazom nego nerijetko potječu i od različitih autora.

Poseban su problem oblici s rudimentarnim tekstualnim dijelom: *adresa*, *autogram*, *datum*, *indeks imena*, *kazalo pojmova*, *registar*, *sadržaj*, *ulaznica*⁷ i sl. Zanimljivo je, međutim, da upravo takvi žanrovi gotovo u pravilu sadrže i funkcionalnu oznaku, a ponekad se javljaju i u varijantama koje zadovoljavaju bar neke klasične kriterije tekstualnosti, kao npr. sljedeća *ulaznica*:

Muški odbojkaški klub Rijeka
Ženski odbojkaški klub Rijeka
Ulaznica za susret I lige
odbojkaškog prvenstva Hrvatske
Dvorana mladosti, subota 23. 11. 1996.
17:00 ŽOK Rijeka - Dubrovnik
19:00 MOK Rijeka - Varaždin
Ulaz 10 kuna

U usporedbi sa sljedećom - tipičnijom - *ulaznicom* ona se ističe gotovo baroknom opširnošću:

Kino Teatro Fenice
25. 04. 97 20.00
Balkon Desno
Red 3 sjedalo 9

Sve to pokazuje da funkcionalnu pripadnost pojedinih žanrova nije uvijek moguće odrediti. To govori u prilog osnovnoj postavci teorije prototipa koja tvrdi da je pripadnost nekoj kategoriji stupnjevita, da nema oštrih granica - kako su žanrovi kompleksi funkcija, netipičnim žanrovskim predstavnicima različiti ljudi pripisuju različite dominantne funkcije i doživljavaju ih kao manje tipične predstavnike različitih globalnih žanrovskih tipova. Možda bi se u takvim slučajevima trebalo prikloniti Leechu (1983:177) koji se - doduše raspravljajući o govornim činovima - izjašnjava protiv stroge kategorizacije komunikacijskih jedinica i zalaže za njihov kontinuum.

6 U Anićeve Rječniku imenica rasprava ima tri značenja od kojih se jedno odnosi na komunikacijski oblik (usmeno raspravljanje; debata, diskusija, razmatranje), drugo na pisani žanr (spis u kojem se svestrano razmatra neka opsežnija tema), a treće na pravnu terminologiju i sudski postupak.

7 Autori taksonomija ove probleme obično rješavaju izbacivanjem problematičnih odnosno neuklopivih oblika iz korpusa. Tako npr. Rolf (1993) sasvim izostavlja razgovore i ostale dijaloške žanrove jer ih je nemoguće obuhvatiti pojmom intencionalnosti koji je konstitutivan za funkcionalistički pristup tekstu (ibid. 27-35).

3. Podjela na pet funkcionalnih tipova samo je gruba klasifikacija ukupnoga žanrovskog inventara koja se temelji na prototipičnim primjerima, dok se za diferenciranje unutar tipova poseže za različitim dodatnim kriterijima. Tako npr. Engel (1988: 121) koristi situacijska obilježja poput dijaloške taktike (stupanj aktivnosti partnera) i stupnja javnosti komunikacijskog procesa, dok Rolf (1993) uključuje Searleove kategorije načina postizanja cilja (*mode of achievement*) i pripremnih uvjeta (*preparatory condition*).

Ovdje se oznake za žanrove pridružuju Searleovim intencionalnim tipovima na osnovi autoričnih zapažanja i iskustva s različitim vrstama tekstova, konzultacije odgovarajuće literature i razgovora s korisnicima specijaliziranih žanrova. Naša komunikacijska kompetencija omogućuje nam naime da intuitivno odredimo žanrovsku pripadnost tekstova s kojima češće dolazimo u dodir, ali zakazuje kod specijaliziranih žanrova. Odabrani interpretativni pristup objedinjuje enciklopedijsko znanje (znanje o svijetu) i znanje o žanrovima kao dio znanja o jeziku.

3.1 Asertivi

Ilokutivna namjera asertiva jest iskazati kako stvari stoje; smjer djelovanja ide od riječi prema svijetu, tj. sadržaj se iskaza mora poklapati sa "stanjem stvari koje u svijetu postoji neovisno o iskazu" (Searle-Vanderveken 1985:92), dok je psihički stav pošiljaoca njegovo vjerovanje u istinitost sadržaja iskaza.

Asertivima se mentalno usvaja svijet, prenosi se novo znanje, a mogu se odnositi na stvarna ili moguća stanja stvari. U tekstovima prevladavaju govorni činovi asertivnoga tipa (priopćavanja, konstatacije, tvrdnje, objašnjenja i sl.) najčešće realizirani konstativnim rečenicama.

Mnoštvo se asertivnih žanrova iz Anićeve Rječnika na osnovi svoje *propozicije* (sadržaja) (*p*) daje grubo svrstati u 4 skupa:

1. žanrovi s osnovnom funkcijom *informirati*, tj. reći da je propozicija *p* istinita, da nije istinita odnosno da će biti istinita, a s ciljem da adresat *p* uzme na znanje - *anamneza*⁸ *povijest bolesti*, *autobiografija*, *biografija/životopis*, *bilten* (zdravstveni), *deklaracija* (izjava o temeljnim načelima), *demanti*, *denuncijacija*, *dnevnik* (brodski), *dijagnoza*, *horoskop*, *informacija/obavijest*, *obznana*, *izvještaj* (vremenski, dnevni) *izvješće/dopis* (članak za novine), *ispravak*, *izjava/saopćenje/priopćenje*, *karakteristika*, *kronika/ljetopis/anali*, *najava/navještaj*, *nota*, *oglas*⁹, *odjava*, *opaska/primjedba/napomena/bilješka/zabilješka*, *osmrtnica/parta/smrtnica*, *pamflet*, *pledoaje*, *proglas*, *objava* (javna obavijest o čemu; nagovještaj), *poruka/obavijest/vijest/novost*, *poslanica*, *prijavak/raport* (kratka obavijest o stanju jedinice), *prognoza* (vremena), *proroštvo/proročanstvo*, *prijava* (na natjecanje, boravka, prekršaja), *proglas*, *proklamacija*, *priopćenje/saopćenje/obavijest/vijest* (novinska, TV, radio vijest)/*objava/informacija*, *priznanje*, *pregled*, *priča/storija*, *protokol/zapisnik*, *replika/upadica* (riječ, opaska i kratak komentar dobačen za vrijeme čijeg govora ili

8 Znak / upućuje na to da su navedeni izrazi u objašnjenjima natuknica korišteni kao svojevrsni sinonimi.

9 Osnovna je funkcija mnogih tipova oglasa da recipijente informiraju o nekom stanju stvari. No oglasi mogu imati različite funkcije: asertivnu (npr. *osmrtnice*), direktivnu (*reklama*), komisivnu (*natječaj za radno mjesto*), ekspresivnu (*pozdravi*, *čestitke*, *zahvale*). Izraz *oglas* u hrvatskom je, dakle, poliseman i zato ga možemo smatrati hiperonimnom oznakom za slično strukturirane žanrove iz sfere plaćenoga javnog objavljivanja različitih sadržaja.

izlaganja), *uvodnik/uvodni članak, uvodna riječ/uvodni govor, zamjedba/primjedba/opaska.*

2. žanrovi s osnovnom funkcijom eksplicirati, tj. reći kakva je *p*, a s ciljem da se adresatu predoči stanje stvari -

disertacija, doktorat, elaborat, ekspertiza/vještačenje, esej, fusnota, feljton/podlistak, gramatika, memorandum, hagiografija, intervju, ispovijed, kolokvij, komentar/osvrt, koncept (koncept predgovora)/nacrt (zakona)/skica, kritika/prikaz, magistarski rad/radnja, manifest, memoari/uspomena, monografija, natuknica (leksikonska), pamflet, pledoaje, pismo (čitalaca, slušalaca, otvoreno pismo)¹⁰, početnica, pogovor, pravopis, predavanje, predgovor, pregled, prigovor (sredstvo kao pravo obrane u sudskom postupku kojim se osporava tužbeni zahtjev), priručnik, pristupni govor, procjena/prosudba/ocjena, prolog, projekt, promemorija, rasprava, recenzija, referat, replika (kratak odgovor na govor protivne strane), rezime/sažetak/zaključak, reportaža (novinska, foto, radio, TV), sastav/sastavak, scenarij/sinopsis, seminarski rad, studija, traktat, udžbenik, zapis (dnevnic, dnevnički zapis).

3. žanrovi s osnovnom funkcijom orijentirati/registrirati, tj. reći da *p*, a s ciljem da adresat uzme *p* na znanje -

adresa, adresar, bibliografija, datum/nadnevak, epitaf/nadgrobnica, evidencija, geneologija/rodoslovlje/rodoslov, glosa, glosar/ij, impresum, kalendar, karta (vinska), katalog (izložbeni), kazalo/indeks/popis/sadržaj, registar imena, cijena, jelovnik, lista (putnika, proizvoda, čekanja; izborna, tečajna), meni (dnevni)/jelovnik, kinoprogram, imenik (telefonski), naslov¹¹, natpis, obračun (godišnji), okružnica/cirkular/cirkularno pismo/raspis, popis, posjetnica, program, prospekt, prozivnik, ranglista, proračun/ budžet, raspored (školskih sati, priredaba), registar/spisak/kazalo, rječnik, šalabahter, tabela/tablica, urudžbeni zapisnik, vodič, vozni red.

4. žanrovi s osnovnom funkcijom animirati, tj. reći da *p*, a s ciljem da adresat preuzme vjerovanje, ne bi li se tako utjecalo na njegovo mišljenje i stav.

Ovaj skup žanrova implicitnim poticanjem na djelovanje stoji na granici prema direktivama -

anegdota, deviza, geslo, grafit, izreka, krilatica, lozinka, maksima, parola, poslovice, slogan, šala, vic.

3.2 Direktivi

Direktivama je ilokutivna namjera, prema Searle-Vanderverku (1985:37), želja da se druge ljude navede na neku radnju (utjecaj na ponašanje) ili na preuzimanje stava (utjecaj na mišljenje). Smjer djelovanja ide od svijeta prema riječima (svijet se treba prilagoditi riječima, odnosno nešto treba postati istina), a psihički stav pošiljaoca htijenje je da adresat učini ili ne učini određenu radnju. Direktivi se, dakle, uvijek odnose na

¹⁰ Iako pisma čitalaca/slušalaca mogu imati različite funkcije - pa stoga pripadati različitim tipovima - njihova je najčešća svrha komentar nekoga stanja stvari.

¹¹ Kao žanr *naslov* je dvostruko problematičan - s jedne strane jer je nesamostalan element nekoga drugoga žanra, a s druge strane jer je rudimentaran tekst. Rolf (1993:214) opravdava uvrštavanje naslova i sličnih tvorevina (kao *glavni naslov, udarni naslov, rubrika, podnaslov, međunaslov*) u svoju klasifikaciju time što se ponekad realiziraju u varijantama koje se može smatrati tekstovima. Status žanra *naslovu* se, smatram, može dodijeliti samo onda kad se javlja odvojeno od svoga teksta, dakle npr. kao najava na prvoj strani novina: *Izbori '97. - Prva konferencija za novinare Izborno povjerenstva RH - Još nijedna stranka nije poslala predstavnika* (Novi list, 15. 2. 1997.).

budućnost, a adresati se njima aktiviraju ili pasiviziraju, što pretpostavlja njihovu kooperativnost.

1. žanrovi s osnovnom funkcijom reći adresatu da učini x, a adresat pritom nema mogućnosti izbora -

akreditiv (nalog da se otvori akreditiv), bon (privremeni nalog), ček, dekret (pismena odluka/naredba sa zakonskom moći), doznaka, edikt, kućni red, mjenica (nalog za isplatu), nalog (putni/službeni/uhidbeni), narudžbenica, narudžba, naredba/naređenje/ zapovijed/ zapovijest, odredba, opomena, optužnica, poslovnik, priziv (žalba sudu), pravilnik (interni), propis (građevinski, zakonski), statut/propisnik, tužba, uputnica, urbar, uredba, ustav, zabrana, zakon, zamolnica.

2. žanrovi s osnovnom funkcijom reći adresatu da učini x, ali adresat sam odlučuje o tome hoće li to učiniti

a) *anketni list, govor (izborni, politički), zamolba/molba, upit, pospješnica, požurnica, poziv/pozivnica, potjernica/tjeralica, peticija, prosvjed/protest, raport (vojno saslušanje kod nadređenog o želji podređenog), reklamacija/žalba/pritužba, prozivka/prozivanje, ultimatum, anonsa/oglas, plakat (filmski, reklamni), propovijed/predika/prodika/homilija, reklama, rezolucija, upitnik/upitni list/kvestionar, zahtjev, zahtjevnica.*

b) podskup žanrova s funkcijom savjetovati (instruktivi), tj. reći adresatu da/ kako da učini x, a x ide adresatu u prilog.

Osnovu ovakvih žanrova čini implicitan kondicionalni odnos između cilja i sredstava za njegovo postizanje - *ako p, onda q*: ako adresat nešto hoće (cilj), treba učiniti *q* (sredstvo) -

konzultacija, naputak (o pravnom lijeku)/uputa (pisano objašnjenje o upotrebi/ uputstvo/ savjet (liječnički)/smjernica, preporuka, prijedlog, recept (za kuhanje)¹².

c) podskup žanrova s funkcijom zadati adresatu kognitivni problem - *križaljka, kviz, pitalica, rebus, zagonetka.*

3.3 Komisivi

Ilokutivna je namjera komisiva da obavežu pošiljaoca na radnju/ne-radnju. Smjer djelovanja ide - kao i kod direktiva - od svijeta prema riječima, a psihički stav pošiljaoca sastoji se u njegovoj namjeri da učini neku radnju. Djelovanje je sudionika u pravilu dobrovoljno.

S obzirom na smjer obaveze možemo razlikovati unilateralne i bilateralne žanrove.¹³

1. unilateralni žanrovi

dozvola/odobrenje, garancija/jamstvo/jamčenje/garantni list/garantno pismo, mjenica

¹² Rolf (1993:232) recept za kuhanje svrstava u direktive, što oni zacijelo jesu, ali ga zatim pridružuje skupu obavezujućih žanrova s legislativnom snagom. Takvu - usput budi rečeno vrlo neuvjerljivu klasifikaciju - obrazlaže time što ovakvi žanrovi pošiljaoca obavezuju u slučajevima kad adresat samoinicijativno želi realizirati odgovarajuću radnju.

¹³ Weigand (1989: 96) komisivima odriče status samostalne klase govornih činova i smatra ih kompleksnim govornim činovima koje zbog izrazitih deklarativnih elemenata obaveze koji prate najavu radnje svrstava u asertive ili tzv. perlokutive (reaktivni iskazi koji obavezuju govornika).

(-bjanko, zakonska isprava kojom se tko obvezuje da drugoj strani isplati upisanu svotu), *natječaj za radno mjesto*¹⁴, *ponuda*, *prisega/zakletva*, *zavjet*.

2. bilateralni žanrovi

klauzula, *koncesija* (povlastica ili ugovor kojim se daje pravo iskorištavanja i rada s nekim poduzećem, zemljom i sl.), *licencija*, *moratorij*, *nagodba*, *pakt/ sporazum* (međudržavni), *predugovor*, *traktat* (međunarodni ugovor), *ugovor* (kupoprodajni, bračni, radni, zakupni), *zaključnica*.

3.4 Ekspresivi

Ilokutivna im je namjera izraziti stav prema nekome/nečemu; smjera djelovanja nema jer je on pretpostavljen u iskazu, a psihički je stav pošiljaoca različit. Skup čine vrlo heterogeni žanrovi, od kojih velik dio spada u područje fatičke komunikacije. Njima se, dakle, izražavaju osjećaji ili stvaraju društveni odnosi, a pošiljalac adresatu signalizira da mu je stalo do osobnih odnosa s njim. Kako su vezani za određene društvene povode, imaju niz zajedničkih karakteristika: predvidivu strukturu i sadržaj, često su informativno prazni; stilizirani, stereotipizirani i performativni (izricanjem se vrši radnja).

S obzirom na njihovu usmjerenost, možemo razlikovati altercentrirane (skup 1 i 2) i egocentrirane (skup 3) žanrove.

1. žanrovi s osnovnom funkcijom uspostaviti ili održati kontakt (kontaktivi):

autogram, *čestitka*, *dopisnica*, *govor* (oproštajni, pozdravni, svečani), *himna*, *isprika*, *ispričnica*, *kompliment*, *laskanje*, *panegirik/hvalospjev/slavopojka*, *oproštajno pismo*, *pohvala*, *pohvalnica*, *posveta*, *pozdrav*, *nevezani razgovor*, *zdravica*.

2. žanrovi s osnovnom funkcijom dati do znanja negativni stav prema nekome/nečemu:

glasine/trač, *paskvil*, *prigovor*, *prodika*, *protest/prosvjed*, *raport* (saslušanje kod nadređenog o prijestupu), *rugalica*, *ukor*, *zamjerka*.

3. žanrovi s osnovnom funkcijom dati oduška osjećajima:

jadikovka/jadovanje/jadovanka/kuknjava/vajkanje, *lamentacija/žalovanje*, *tugovanje*, *naricaljka/zapijevka*, *samokritika*, *tužbalica/tužaljka*, *tugovanka*, *žalba* (jadikovanje), *žalopojka*.

3.5 Deklarativi

Ilokutivna namjera iskazivanja deklarativa sastoji se u izazivanju promjena¹⁵; pravac je djelovanja dvosmjernan, dok je psihički stav pošiljaoca irelevantan. Deklarativi stvaraju svijet time što ga pomoću jezičnoga djelovanja proglašavaju postojećim. Na taj se način jezik i svijet poklapaju.

14 Natječaj za radno mjesto vrsta je ponude kojom se pošiljalac obavezuje da će učiniti nešto što je u interesu adresata, da će mu otvoriti određene mogućnosti. Specifičnost ponude u slučaju natječaja jest u tome što je ona višestruko adresirana - za jedno radno mjesto obično ima više kandidata.

15 Iznova, međutim, valja istaći da promjene izaziva *svako* iskazivanje. Naime asertivi mijenjaju stupanj informiranosti o izvanjezičnom univerzumu, direktivi utječu/pokušavaju utjecati na promjenu adresatova djelovanja, komisivi stvaraju očekivanje o govornikovu ponašanju, ekspresivi uspostavljaju ili održavaju društvene odnose, a deklarativi izazivaju promjene kreirajući novu stvarnost.

Ovim se žanrovima institucionalno reguliraju socijalni odnosi, stvara se nova realnost, zato moraju biti jednoznačni. Oni po definiciji zahtijevaju izvanjezičnu instituciju (Searle 1979:18), po čemu se razlikuju od svih ostalih žanrova. I za pošiljaoca i za adresata stvara se obaveza da sve njihove buduće radnje budu usklađene s novonastalim činjenicama. Često su povezani sa sankcijama; a jezična im je realizacija stereotipna jer se "stvaranje svijeta" povezuje s izricanjem određene formule.

1. žanrovi s osnovnom funkcijom dokazati/regulirati status/kompetenciju osoba:

akreditiv/akreditivno pismo/vjerodajnica, *cehofska pismo*, *članska iskaznica/karta*, *deket* (rješenje o imenovnju/otpuštu iz službe), *diploma*, *domovnica*, *glasački listić/ glasovnica*, *indeks*, *iskaznica/osobna karta/legitimacija*, *kinokarta*, *krštenica/kradni list/izvod/izvadak iz matične knjige rođenih*, *istupnica*, *kupovnica* (dokument koji omogućuje kupnju dionica na tržištu), *objava* (isprava za putovanje), *obrtnica*, *odluka*, *opoziv* (smjenjivanje koga s funkcije), *ovlast/ovlaštenje/punomoć*, *patent*, *potvrda* (liječnička potvrda o bolesti)/*uvjerenje*, *oružni list*, *ostavka*, *otkaz*, *presuda/pravorijek*, *pristupnica*, *putovnica/putnica/pasoš*, *razrješenje*, *rješenje*, *smrtoznica* (službena potvrda o smrti), *spomenica*, *svjedodžba* (liječnička/školska), *ukaz* (rješenje o postavljanju činovnika), *ulaznica*, *upisnica*, *vjenčanica/izvod iz matične knjige vjenčanih/vjenčani list*, *vlasnički list*, *viza*, *vozačka dozvola*, *vozna/putna karta*.

2. žanrovi s osnovnom funkcijom dokazati/regulirati status objekta/stvoriti stanje stvari:

bon, *certifikat*, *deklaracija* (carinska), *dionica*, *dostavnica* (pismena potvrda o primitku dostavljene robe), *izdatnica*, *objava rata*, *obveznica/obligacija/zadužnica*, *odluka*, *opoziv* (poništenje valjanosti nekog službenog teksta), *otpremnica*, *prijemnica*, *priznanica*, *protest* (službena potvrda da mjenica nije isplaćena), *račun*, *spvodni list* (dokument o slanju paketa)/*sprovoznica*, *sprovodno pismo* (dokument koji se šalje s pošiljkom i sadrži opis onoga što se šalje), *srečka*, *temeljica* (odrezak čekovne uplatnice), *teretnica/konosman*, *teretovnica* (dokument koji pokazuje tereti li se neka imovina dugom), *testament/oporuka/zavještaj/posljednja volja*.

4. Zaključak

Žanrovi su vrste jezičnih radnji, a kako su radnje procesi s anticipiranim rezultatom, žanrovi nam omogućuju postizanje ciljeva time što dajemo na znanje svoje namjere. Leksemi za označavanje žanrova svojevrstni su predsignalni koji upućuju na funkciju teksta, tj. daju adresatu instrukciju o tome kako da se prema tekstu postavi. Klasifikaciji se žanrova prilazi ili formalistički - isključivo polazeći od jezika kao autonomna sustava - ili funkcionalistički - uzimajući u obzir njihovu komunikacijsku funkciju. Funkcija, međutim, može biti samo globalna osnova za grubu klasifikaciju žanrova jer zakazuje kod polifunkcionalnih žanrova bez dominantne funkcije. To pokazuje da se ukupnost žanrova ne može bez ostatka podijeliti u međusobno isključive i homogene podskupove, a da se pritom ne izložimo opasnosti da nam klasifikacija bude artificijelna i neusklađena s intuitivnim znanjem prosječnih govornika nekoga jezika. Jer - da parafraziram Wierzbicku (1991:100) - značenje neke leksičke jedinice, a ovdje je riječ o oznakama žanrova, zapravo je ono što ljudi misle kad koriste određenu riječ. Kako su žanrovi isječci društvene stvarnosti, oni su svjedočanstvo o komunikacijskim oblicima nekoga vremena i njihovoj jezičnoj realizaciji.¹⁶ Svojim više ili manje stereotipnim oblikom oni čuvaju

16 Iako su žanrovi većinom univerzalni, postoje i takvi koji su specifični za pojedinu zajednicu ili kulturu. U hrvatskom npr. još nema oglašavanja rođenja djeteta ili najave/oglašavanja vjenčanja kao što je to uobičajeno u nekim zapadnim zemljama.

tragove bivših tekstova i time su djelić dijakronije u sinkroniji. Stoga bavljenje uporabnim žanrovima ne može biti trivijalno.

LITERATURA

- Anić, Vladimir (1994), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
- De Baugrande, Robert-Alain-Dressler, Wolfgang (1981), *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen: Niemeyer.
- Beck, Götz (1973), Textsorten und Soziolekte, u Sitta, Horst/Brinker, Klaus (Hg.), *Studien zur Texttheorie und zur deutschen Grammatik*, Düsseldorf: Schwann, 73-112.
- Besch, Werner et al. (Hg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, Bd. 1, Berlin, New York: de Gruyter.
- Brinker, Klaus (1979), Zur Gegenstandsbestimmung und Aufgabenstellung der Textlinguistik, u Petöfi, Janos (ed.): *Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*, Hamburg: Buske.
- Brinker, Klaus (1985), *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Berlin: E. Schmidt.
- Burkhardt, Armin (1986), *Soziale Akte, Sprechakte und Textillokutionen*, Tübingen: Niemeyer.
- Crystal, David-Davy Derek (1995), *Investigating English Style*, London: Longman.
- Dimter, Matthias (1981), *Textklassenkonzepte heutiger Alltagssprache. Kommunikationssituation, Textfunktion und Textinhalt als Kategorien alltagssprachlicher Textklassifikation*, Tübingen: Niemeyer.
- Engel, Ulrich, (1988), *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Groos.
- Ermert, Karl (1979), *Briefsorten. Untersuchungen zur Theorie und Empirie der Textklassifikation*, Tübingen: Niemeyer.
- Franke, Wilhelm (1987), Texttypen - Textsorten - Textexemplare: Ein Ansatz zu ihrer Klassifizierung und Beschreibung, u *ZGL* 15 (3): 263-281.
- Gülich, Elisabeth (1986), Textsortenkonzepte in der Kommunikationspraxis, u Kallmeyer, Werner (Hg.), *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen*, Düsseldorf: Schwann, 15-46.
- Helbig, Gerhard (1986), *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*, Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Hindelang, Götz (1978), *Auffordern. Die Untertypen des Aufforderns und ihre sprachlichen Realisierungsformen*, Göttingen: Kümmerle.
- Hindelang, Götz (1978a), Skizze einer Sprechhandlungstaxonomie, u *Münstersches Logbuch zur Linguistik* 2: 50-60.
- Isenberg, Horst (1983), Grundfragen der Texttypologie, u Daneš, F./ Viehweger, D. (ur.), *Probleme der Textgrammatik*, Berlin: Akademie-Verlag: 303-342.
- Leech, Geoffrey (1983), *Principles of pragmatics*, London-New York: Longman.
- Linke, Angelika et al. (3 1996), *Studienbuch Linguistik*, Tübingen: Niemeyer.
- Lüger, Heinz-Helmut (2 1995), *Pressesprache*, Tübingen: Niemeyer.

- Raible, Wolfgang (1980), Was sind Gattungen? Eine Antwort aus semiotischer und textlinguistischer Sicht, *Poetica* 12: 320-349.
- Rolf, Eckard (1993), *Die Funktionen der Gebrauchstextsorten*, Berlin, New York: de Gruyter.
- Searle, John R. (1979): *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge: CUP.
- Searle, John-Vanderveken, D. (1985) *Foundations of illocutionary logic*, Cambridge: CUP.
- Steger, Hugo (1984), *Sprachgeschichte als Geschichte von Textsorten/Texttypen und ihrer kommunikativer Bezugsbereiche*, u Besch, Werner et al. (Hg.): 186-204.
- Werlich, Egon (2 1979), *Typologie der Texte*, Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Wierzbicka, Anna (1990), The meaning of color terms: semantics, culture and cognition, *Cognitive Linguistics* 1(1): 99-150.

ZUSAMMENFASSUNG

Nada Ivanetić

VERSUCH EINER KLASIFIKATION DER GEBRAUCHSTEXTSORTEN

Für die Textlinguistik sind Gebrauchstextsorten komplexe sprachliche Zeichen, die als stereotype Texte realisiert werden. Bei deren Klassifikation geht man gewöhnlich von ihren sprachlichen (also internen), bzw. inhaltlichen oder situationsbedingten (externen) Merkmalen aus, wobei die verschiedenen Ebenen nicht selten vermischt werden. Um zu einer homogenen Klassifikation zu gelangen, muß sie solche Kriterien zum Ausgangspunkt haben, die allen Einheiten gemeinsam sind, d.h. eine einheitliche Typologisierungsbasis. Im Artikel wird versucht - analog zur Searleschen Sprechakttaxonomie - aufgrund der Kommunikationsfunktion die Bezeichnungen von Gebrauchstextsorten zu klassifizieren.

Adriana Car-Mihec

ŽANROVSKA OBILJEŽJA BAKMAZOVE DRAME AKCIJA I ČISTILIŠTE

izvorni znanstveni rad

UDK 886.2 - 2.09 BAKMAZ, I.

Ivan Bakmaz je dramatičar koji se svojom autorskom spisateljskom samosvješću, tretmanom suodnosa jedinke i okružujućega svijeta izdvaja kao dramatičar višeslojne i pomalo hermetičke dramaturgije. Često varirana ideja o izgubljenosti ravnoteži današnjega svijeta ovoga je pisca usmjerila na posezanje za srednjovjekovnim žanrovskim modelima kao vječnim, nepresušnim izvorima za preispitivanje suodnosa tragičnoga bića s vlastitom poviješću, ali i suvremenim okruženjem.

U prilogu se pokušava iščitati prvi Bakmazov dramski tekst objavljen 1968. godine u časopisu Prolog pod naslovom Akcija i čistilište kao suvremeno dramsko prikazanje, dakle kao književna struktura nastala pod snažnim utjecajem moralitetnoga žanrovskog modela.

Ivan Bakmaz je suvremeni hrvatski dramatičar koji nikada nije robovao pomodnim trendovima, te se upravo autorskom spisateljskom samosvješću, tretmanom suodnosa jedinke i okružujućega svijeta izdvaja kao pisac slojevite, žanrovski heterogene i pomalo hermetične dramaturgije. Često varirana ideja o izgubljenosti ravnoteži današnjega svijeta njega je usmjerila na posezanje za srednjovjekovnim žanrovskim modelima kao vječnim i nepresušnim izvorima u preispitivanju suodnosa tragičnoga bića s vlastitom poviješću, ali i suvremenim okruženjem.

Prve njegove drame: *Neprijatelj*, *Akcija i čistilište*, te *Kupido* napisane su krajem šezdesetih godina našega stoljeća. To je doba kada se u hrvatskoj dramskoj književnosti pojavljuje nekolicina mladih pisaca čija djela nude raznorodne mogućnosti propitivanja života i svijeta. Reagirajući, naime, vrlo otvoreno, gotovo izazovno na neka zabranjena, prešućivana mjesta tadašnje jugoslavenske društveno-političke zbilje, dramska djela Ivana Raosa, Ivana Supeka, Nedjeljka Fabrija, te, napose Ivana Bakmaza, a potom i mnoga druga djela mladih autora nastala u kasnijim godinama našega stoljeća, okreću se srednjovjekovnim prikazanijskim žanrovima kao bitnim uporištima za iskušavanje svojih dramsko-scenskih dometa.¹

Posezanje za arhetipskim uporištima usmjerilo je hrvatske dramatičare k realizaciji nekih posebnih ciljeva svoje dramatičke. Unatoč izrazitoj tematskoj i formalnoj raznorodnosti njihovih umjetničkih ostvarenja, moguće je u svima prepoznati jedan

1 O terminu prikazanijski žanrovski modeli vidi u: Car-Mihec, 1996.

zajednički cilj koji je svodljiv na preispitivanje uloge tradicionalnoga kršćanskog mita u suvremenom svijetu obilježenom krajnje obezličenom, ravnodušnom i političkom nečovječnošću svoga doba. Pri tome se u većini dramskih tekstova, u kojima su žanrovski oblici prikazanja izvršili znatne utjecaje - kao što ističe i Darko Gašparović - politika prepoznaje kao sudbina modernoga čovjeka.² Ispitivanja najrazličitijih oblika fenomena vlasti i njena refleksa u ljudima, prikazi suvremena pojedinca u sukobu s mehanizmima države i društva pružili su mogućnost suvremenim autorima za ocrtavanje, vrlo često, groteskne slike svijeta. U većini suvremenih prikazanja dramski pisci, naime, iskazuju neprevladivi nesporazum bića i pripadnog mu svijeta koji se najčešće prikazuje otuđenim i okrutnim, možemo čak reći i apsurdnim.

Temeljena najčešće na disparatnim načelima nesklada i izobličena suvremene stvarnosti, suvremena se prikazanja uobličuju u groteskne oblike u kojima značenje ljudskoga življenja poprima oblike krajnje ugroženosti i besmislenosti bez ikakve mogućnosti osmišljenja biti življenja. Većina se njih ostvaruje, dakle, kao groteskne parodije u kojima je svaka mogućnost izbavljenja i uskrsnuća današnjem čovjeku potpuno uskraćena.

Prva dramska djela Ivana Bakmaza ulaze na poprilično drukčiji način u okružje suvremenoga hrvatskoga dramskog teatra. Kao i prethodno spomenuta grupa pisaca, i ovaj autor poseže prema srednjovjekovnom kazalištu i medijskoj kulturno-povijesnoj shemi kojom svjesno obogaćuje paletu svojih dramskih žanrova. Pri tome se, naravno, Bakmaz oslobađa tradicionalne uvjetovanosti žanrovskih modela pridajući im osebujne suvremene i autorske oznake.

U većini svojih drama autor apsurdni svijet suvremene tragične farse, u kojem je čovjek do te mjere nevažan i podređen ništavilu besmislenoga i okrutnoga političkog okruženja da njegovo bivanje može djelovati samo kao ogoljena groteska, suprotstavlja srednjovjekovnim žanrovskim modelima. Misterija, mirakul i moralitet pri tome mu nude jedan heterogeni model pomoću kojega pisac povezuje duhovne i svjetovne elemente, suvremeni život i biblijsku davninu, ozbiljno i komično, statični i procesualni način iznošenja građe, biblijsku retoriku i ispraznu nemoć jezika tragične farse. Ta hrpa suprotnosti daje piscu mogućnost za izražavanje manirističke sklonosti današnjega postmodernističkog teatra.

Ambivalentnost Bakmazove dramske tehnike koja svojom konstrukcijom dekonstruira, ogoljuje današnji svijet, rezultirala je nizom žanrovski nadasve heterogenih djela. U njima se likovi ne objektiviraju u siže, već govorima kojima se iscrpno opisuju nepromjenjiva stanja ljudske svijesti. Jer, sve Bakmazove drame, bez obzira na različitost njihovih tematskih okruženja, uvijek progovaraju o krajnjim pitanjima prirode čovjeka i njegove pozicije i smisla u pripadajućem mu svijetu.

Za razliku, pak, od većine suvremenih hrvatskih dramatičara srednjovjekovni prikazanski žanrovi nisu Bakmazu samo petrificirani znakovni fragmenti nefunkcionalni za moguće označavanje ljudskoga bivanja. Upravo suprotno, negdašnje uobličavanje svijeta i života koje je u njima sačuvano služi piscu kao značenjska opozicija nesmislaonosti ljudskoga postojanja suvremenoga čovjeka. Sustav koji je kroz kršćansku dogmu nekada pokazivao svijet u njegovim je dramama iskorišten kao značenjska opozicija apsurdnosti kozmosa tragične farse. S njime Bakmaz sistemski dekomponira

2 Vidi: Gašparović, 1981.

značenjsku insuficijenciju vlastitoga povijesnog trenutka, pokazujući da je ono što danas držimo apsurdom i kaosom, ipak moguće prevladati čvrstinom kršćanske vjere.

Odbacivanjem običnoga života i stavljanjem naglasaka na izdvajanje i žrtvovanje Bakmazovi su dramski junaci djelotvorni upravo u okviru žanrovskih obilježja unutar kojih se kreću. Prikazani gotovo redom kao izdvojeni, neshvaćeni i žrtvovani mučenici oni su izloženi tragičnoj razapetosti između dobra i zla, ljubavi i mržnje, odanosti vjeri i izdaji tijela. Pisac se, naravno, ne zadržava samo na razradi spomenute podvojenosti ljudskoga bića, već iskazuje osobne filozofske misli o položaju subjekta u suvremenom dobu. Pri tome britkom ironijom ocrtava svu strahotu manipulacije ljudskim bićem u političkom okolišu hrvatske poslijeratne stvarnosti.

Pišući o Bakmazovu književnom djelu kritika je istakla da se dva fenomena u njegovu dramskom stvaralaštvu međusobno nerazdvojno prožimaju, gotovo poistovjećuju. Jer, Ivan Bakmaz je, kao rijetko koji suvremeni dramski autor, svoja djela stvarao ustrajan u osebujnom i višeznačnom preispitivanju dvaju mitova: politike i kršćanskoga mita.³ Tvrdnja Darka Gašparovića da je on pisac koji neprestano ispisuje jedan jedini moderni moralitet koji u pojedinačnim iskazima zadobiva posve drukčije forme čini se zapravo najprimjerenijom pri karakterizaciji njegova dramskoga opusa. Spomenuto suvremeni dramatičar iskazuje već svojim prvim objavljenim tekstom 1968. godine pod naslovom *Akcija i čistilište* u časopisu *Prolog*, koji će bit predmetom ovoga našeg rada. Držimo da tom svojom prvom mladenačkom dramom Ivan Bakmaz najavljuje teme i postupke koje ćemo sretati tijekom njegova cjelokupnoga dramskog opusa. Ona je prva u nizu njegovih, uglavnom, žanrovski heterogenih djela, uslijed čega je u njoj radnju gotovo nemoguće jednoznačno definirati. Mi ćemo, pak, spomenuti tekst pokušati iščitati kao suvremeno dramsko prikazanje, dakle kao žanrovsku strukturu nastalu pod snažnim utjecajem moralitetnoga žanrovskog modela.

U *Akciji i čistilištu* Bakmaz se, naime, u eminentno političkom okruženju služi postupcima moralitetnih žanrovskih struktura. Unutar, pak, navedene prikazanijske forme umeće elemente tipične za dramski oblik farse. Građeci tako dramsku kompoziciju na dvama potpuno oprečnim žanrovskim modelima pisac stvara ironijsku dramsku strukturu snažna simbolička naboja. Jer, dok prikazanje smjera prema poticanju pobožnosti i poučnom djelovanju, farsa prizemnim jezikom, radnjom i osobama, k tome još i bez moralno-poučne namjere, izražava jedan potpuno praktičan moral, ona je sažeta i kratka (za razliku od razlivenosti moralitetnih oblika), te djeluje svojom fizičkom drastičnošću. Upravo je farsa u ovoj dramu nosilac političke satire. Ona bitno utječe i na način oblikovanja jezika drame, na njegovu stilizaciju i težnju prema kratkoj izražajnosti. Moralitetna i farsična sfera u *Akciji i čistilištu* ne razdvajaju se, već daju specifičnu sintezu, one tvore zanimljivu višeslojnu dramsku strukturu u kojoj je stupanj mimetičkoga bitno umanjen na račun poetičkoga, konstrukcijskoga.

U Bakmazovu se tekstu prepoznaju međuljudski odnosi poslijeratne jugoslavenske stvarnosti, iz kojih se crpi građa za umjetničke situacije i shvaćanje svijeta i čovjeka s određenoga stajališta, obilježenoga snažnim kršćanskim pogledom na život i svijet. Individualistički sukob oca i sina motiviran je povijesnom pozadinom, a odvija se, u pomanjkanju jasno prisutnoga antagonista, u unutrašnjosti oba karaktera. Ti su karakteri lišeni izražena individualizma, te se mogu među sobom odnositi samo apstraktno,

3 Vidi: Gašparović, 1981.

psihološki, s poteškoćama u komuniciranju.

Popisom lica na početku teksta: Otac, Krile - sin, Harmonika, Markan - ujak, Sonja, Pobjednik; također definiranjem mjesta radnje: krčme na periferiji grada; te vremena radnje: prvi dan preokreta, autor kazuje dosta o protagonistima nadolazeće radnje i njihovim odnosima. Pri tome nam valja istaći da imena koja je protagonistima svoga djela Bakmaz nadjenao nisu slučajna, već čine okosnicu čvrsto ironijski strukturirane mitske drame. Značenjske funkcije likova pri tome su, naravno, podređene dramskoj funkciji lica u kontekstu djela u kome se nalaze.

Bakmaz se, dakle, pri karakterizaciji svojih lica služi osobnim imenima kao svojevrsnim maskama.⁴ Unutar popisa likova *Akcije i čistilišta* možemo primijetiti dva načina karakterizacije likova pomoću maski: na jednoj strani stoje protagonisti bez osobnih imena (Otac, Harmonika i Pobjednik), a na drugoj strani oni s osobnim imenima (Krile, Markan i Sonja). Te su dvije grupe u tekstu na neki način i suprostavljene, nosioci su različitih moralnih, društvenih i emocionalnih vrijednosti.

U prvoj skupini lica bez osobnih imena kao "najjednostavniji činilac karakterizacije" zapažamo dvojce: rodbinski odnos (Otac) i društvenu funkciju (Harmonika, Pobjednik).

Harmonika je prilagodljivi slabić, sitni smutljivac harmonikaš kojeg je od optužbi nove vlasti spasila njegova "umjetnost" (kao što ističe Otac: *Bio je zarobljen i trebalo je da bude likvidiran, ali bio je potreban jedan harmonikaš za partizansku trupu i tako su ga pošteđeli! Kurva harmonika ga je spasila!*⁵).

Pobjednik je izvršilac nove, socijalističke vlasti. On je realizator središnjega ideološkog pokretača drame koji u "trenutku preokreta" Harmoniku i Oca stavlja u prostor "čistilišta", tj. u tipično moralitetno mjesto iskušavanja duša od zlih sila prošloga sistema.

Uloga, pak, Oca mnogo je kompleksnija od prethodna dva lica. Pridajući mu ime "masku" - Oca, Bakmaz se ne zadržava samo na njegovoj plošnoj, rodbinskoj vezi s mladićem Kriletom, već mu, u skladu sa srednjovjekovnim žanrovskim strukturama, pridaje simboličko značenje Boga - oca > stvoritelja, učitelja, odgajatelja sina kome je namijenjena uloga iskupitelja grijешnih duša (točnije, očeve grješne duše).

Sva tri spomenuta lika, u odnosu na središnji lik drame - mladog Krileta - imaju osobiti odnos. Nosioci su, prije svega, političke konotacije odnosa na liniji očevi - sinovi, tj. prošlost - sadašnjost putem koje, kao što ističe Darko Gašparović, pisac tematizira odnos "pobjednika i pobijedenog i bolne posljedice toga odnosa na generaciju sinova".⁶

Glavni predstavnik druge skupine je već spomenuti sin - Krile, pri čijoj se karakterizaciji autor također služi postupkom "imena-maske". Ime Krile potječe,⁷ naime, od imenice *krilo* čiji se simbolizam očituje u raznim oblicima, a svi se svode na općeniti pojam duhovne lakoće i uspinjanja sa zemlje na nebo. U Bibliji su *krila* obilježje božanskog i svega što mu se preobrazbom može približiti. Držimo da je na taj način obrazloženu masku moguće prihvatiti kao tek jedan od postupaka karakterizacije kojim se pisac služi pri definiranju značenjske uloge središnjega lika drame (posebno pri kraju

4 Vidi: Tomaševski, 1972.

5 Bakmaz, 1968, 94.

6 Gašparović, 1987, 229.

7 O etimologiji navedenih imena vidi: Šimundić, 1988.

teksta). Tijekom razvoja dramske radnje Bakmaz, naime, Kriletu preko Sonje nadijeva i drugu masku: ime-nadimak *Ikar* - simbol uz koji je ponovno, ali s drugim konotacijama, vezan prethodno spomenuti pojam *krila*.

Kršćanskoj simbolici Bakmaz u značenjskom sustavu svoga djela pridružuje, dakle, antički mit. Navedeni mitovi - kršćanski i antički - za pisca se pojavljuju kao značenjski kontekst koji korespondira s izvanknjiževnom stvarnošću njegova djela. U njima je sačuvano nekadašnje uobličenje života i svijeta koje autoru služi kao ironijska opozicija prema socijalističkoj društvenoj stvarnosti doba u kome je drama nastala. S pomoću spomenutih mitova - pri čemu je važno istaći da je antički mit tek poticaj na kojem Bakmaz gradi snažnu kršćansku simboliku svoga djela - pisac u *Akciji i čistilištu* preispituje moralne vrednote vlastitoga povijesnog trenutka: pojam odgovornosti, patriotizma, ljubavi, smrti i slično.

Prije no što nešto više kažemo o načinu na koji Bakmaz u svojoj drami transformira, tj. prilagođuje antički mit moralitetnoj strukturi svoga teksta, valja nam nešto reći i o mitu samom. Poznato je, naime, da je Ikar sin Dedala i robinje koji strada od očevih izuma kojima se služi, ne mareći za očeva upozorenja. Zatočen u *labirintu* sa svojim ocem uspije pobjeći uzletjevši nad more na krilima što ih je učinio Dedal. Unatoč savjetima da bude oprezan, on uzlijeće sve više i bliže suncu, vosak njegovih krila se rastopi i on pada u more. Ikarov besmislen pokušaj tijekom stoljeća postojanja toga mita nije postao simbolom sloma i krivice, već tragične sudbine čovjeka koji se odvažio postići ono o čemu su drugi tek sanjali. Prisjetimo li se činjenice da su kršćanski autori iz prvih stoljeća vidjeli u Ikarovu neuspjehu sliku duše koja se želi uzdići nebu na krilima neiskrene ljubavi (dok su mu samo krila božanske ljubavi mogla pomoći pri usponu) vidjet ćemo da Bakmaz spajanjem ovih dvaju simbola (antičkoga *Ikarusa* i kršćanskih *krila*) postupno gradi značenje Kriletova puta k svome pročišćenju.

Uz Krileta, u drugoj skupini protagonista nalazi se i njegov ujak - Markan, čije ime potječe od lat. imena *Marcus*, što znači ratnik. Kriletov ujak doista i jest jedini ratnik u ovome tekstu. Tu je i Sonja čije ime potječe, pak, od grč. riječi *Sofija*, što je simbol znanja, mudrosti i vještine.

Ovom prilikom moramo nešto reći i o jeziku Bakmazove drame. Radnju svoje drame, naime, autor ne gradi uzvišenim, razlivenim, poučnim, pobožnim jezikom srednjovjekovna moraliteta, već, kao što smo i spomenuli, običnim, prepoznatljivim, sažetim i kratkim dijalozima preuzetim iz oblika suvremene tragične farse. Bakmazov čovjek koji se našao pred vakuumom - nastalim uništenjem staroga skupa vjerovanja i življenja - ponavljanjima i umnožavanjima istih replika, popunjava prazninu u kojoj se prividno nešto može i dogoditi. Za razliku od tipičnoga moraliteta koji djeluje iz zajedničkoga središta koji je iskaz jedinstvene vjere, Bakmazovo žanrovski heterogeno djelo odraz je svijeta u kojem je vjera izgubljena, te je stoga djelovanje protagonista zapravo jedno nesigurno čekanje. Pri tome Bakmaz svojim jezikom, kao što je i spomenuo Dalibor Foretić, ne razara, već gradi apsurdan svijet u kojem su se našli junaci njegove drame, a koji je politička nečovječnost toga doba brutalizirala do krajnjih granica. U jednom dijelu njegovi se junaci (Otac, Harmonika) koriste riječima kojima opravdavaju političku dvoiličnost, apsurdnost položaja u kojem žive. U drugom, pak, slučaju (Krile, Sonja) protagonisti drame jezikom na neki način zatrpavaju prazninu koju stvara njihova potreba za iskupljenjem. Pri tome se oni izživljavaju u ponavljanjima koja na trenutke postaju apsurdnima. U *Akciji i čistilištu* se, s jedne strane, jezik suvremene tragične farse koristi kratkim, otrgnutim rečenicama gotovo besmislena sadržaja kojima se dočarava

atmosfera usamljenosti, a s druge pak strane, Bakmazove su riječi do krajnjih granica ispunjene višeznačnošću i simbolikom iz koje izvire piščeva težnja za što dubljim tumačenjem stanja na pozornicu koju je naumio prikazati.

Struktura osjećaja na kojoj se zasniva ovaj moralitet djeluje iz jednoga zajedničkog središta, ona je iskaz potrebe za sveopćim iskupljenjem, očišćenjem i vjerom. Svi se likovi nalaze u trenutku "preokreta", tj. na svojevrsnom "posljednjem sudu" pred rješanjem određenih moralnih pitanja. Preispitujući na početku ove drame svoje postupke Otac, a donekle i Harmonika, u trenutku rastanka s prošlim sistemom, odnosno u vremenu nadolaska novih društvenih odnosa, strahuju nad svojim postupcima i načinom na koji su proživjeli ratnu stvarnost. U tom dramatičnom trenutku općega suda (kod Bakmaza je trenutak društvenoga preokreta izjednačen s predvorjem smrti) središnje mjesto opće povijesti zauzimaju Pobjednici, oni su Ideja, Vlast, ali i središnje mjesto proizvodnje straha.

Promatrajući *Akciju i čistilište* kroz moralitetnu žanrovsku strukturu na mjestu zlih se nalaze Otac i Harmonika, koji su pred nadolazećim vremenom iskupljenja, naravno, općinjeni strahom koju emanira nadolazeća vlast. Svjesni činjenice da u novom dobu, dok traje sud, nemaju nikakve mogućnosti ako već u prethodnom vremenu nisu zaradili pozitivne atribute, oni odlučuju "učiniti nešto veliko". Njihov Mesija, iskupitelj grijeha Očev je šurjak Markan, kojega je, radi iskupljenja, a na Harmonikin poticaj, potrebno ubiti i tako steći jednu od stepenica za novi raj.

Ovom uvodnom scenom započinje radnja *Akcije i čistilišta*. Njen aktacijski model umnogome nas podsjeća na moralitetni žanrovski model s, naravno, bitno izmijenjenim, suvremenoj stvarnosti prilagođenim dodatnim informacijama (te, naravno, novim ideološkim konotacijama). U njenu je središtu običan čovjek - Otac - koji u trenutku okončanja ratne stvarnosti pokušava iskupiti svoje grijeha kako bi zaslužio "život vječni" u novome dobu (adresat). On to sve čini na poticaj adresanta - Pobjednika - Nove Vlasti - Socijalističke Ideologije koja u ovom aktacijskom modelu zauzima i mjesto njegova protivnika (realiziranoga na kraju teksta u liku Pobjednika). Kao Očev pomoćnik u uvodnom djelu radnje javlja se Harmonika.

Dolazak svemoćnih sudaca u subjektu radnje - Ocu izaziva užasan strah i strepnju, što je ponajbolje iskazano sljedećim ulomkom:

OTAC: *Približavaju se, sinko!*

KRILE: *Tko?*

OTAC: *Oni dolaze, ja idem kraju. čujem njihove korake. Sve su žustriji, pobjedonosniji!*

KRILE: *Čiji koraci?*

OTAC: *Doći će jedan, dvojka ili čitava rulja, sinko! Jedan će ponijeti moju kožu, drugi moje meso, treći dušu, četvrti dugme od kaputa. Svatko će htjeti nešto od mene. Shvati, sinko, ovo su moji posljednji časovi! A na kraju hoće biti kao na početku. Na početku sam čuvao ovce i bijele janjce. Čim su se odbili od sise vodio sam ih na pašu. Na početak me možeš vratiti jedino ti, sinko! Kad gledam tebe, vidim sebe sa početka, shvaćaš sinko!⁸*

Govoreći o moralitetima u srednjem vijeku valja nam istaći da u njima nebeski stanovnici (Predstavnicu Krista - mučitelja - suca) uglavnom ne zalaze među mučenike.⁹ I u Bakmazovu tekstu, nakon niza uglavnom neprekidnih zbivanja koja se odvijaju

8 Bakmaz, 1968, 102.

9 Vidi: Batušić, 1989.

linearnim slijedom, tek pri njegovu završetku (u spomenutoj sceni dolaska Pobjednika) dolazi do suočavanja glavnoga protagonista mučenika s nosiocem ideološkoga značenja teksta, s nosiocem straha. Kao i u srednjovjekovnim moralitetima i ovdje je unutrašnja dinamika dijaloga zamijenila dinamiku kretanja i događanja, jer svi likovi (prije svega Otac, a potom i Krile i Sonja) donose na pozornicu naboje svoga vlastitoga životnog puta.

Dolaskom Krileta na scenu drame mijenja se aktacijska shema Bakmazove drame. U središtu je i nadalje Otac koji sada, potaknut strahom, na poticaj vlastite savjesti pokušava kroz svoj objekt - sina postići pročišćenje. Upravo u odnosu oca i sina najbolje se u ovome tekstu vidi sažimanje postupaka tragične farse i moraliteta. Otac, suočen sa strašnom bespomoćnošću pred svojom sudbinom, gotovo smiješan u svojoj nemoći ovladavanja situacijom, vodi apsurdnu borbu protiv okolnosti koje su tragično izvan njegove kontrole. Njegove zabrane upućene Kriletu (zabrana ubijanja muha, miša i sl.) pretvaraju se u neku vrst verbalne mehanike u variranju njegove ideje - *Moraš ostati čist, sinko moj!*¹⁰ Pri tome, odsutnost psihološke kauzalnosti, uslijed ispraznosti korištenoga jezika, stvara utisak osobene mehaničke, groteskne komičnosti u njegovim postupcima. Istrošene i pomalo besmislene njegove fraze zapravo su metafore pomoću kojih Bakmaz stiže do dubljih i "općijih" istina. Navedeni postupci tipični su za svijet suvremene tragične farse kojom autor izražava političku nečovječnost trenutka u kojem su se zatekli protagonisti njegove drame. Prožeti su oni moralitetnim žanrovskim sadržajnim komponentama, vidljivim u prikazu objekta Očeva djelovanja.

Krile, taj bakmazovski Ikar, pokušava se uzdignuti iz labirinta očevih ambicija uzletom, akcijom prema vlastitu suncu - smislu svoga bivanja. Unatoč očevim savjetima on teži osloboditi se ropstva očevih nedjela koji se čitav rat, pa i sada nakon njega, bavio *najkrvavijim akcijama, kako bi sačuvao svoju glavu, a mene izolirao iz toga pakla.*¹¹ U tim se okolnostima, "dok su sijevale munje i oluje" Krile izjedao razmišljanjima o dobru i zlu, ali sad (dakle, nakon rata) on želi utvrditi može li se priviknuti na čitavu skalu zala koja ga okružuju. Temeljna Kriletova ideja sadržana je u sljedećim riječima:

*Ja jasno znam što hoću svojim odmetanjem u akciju. Hoću li se moći priviknuti na zlo ili neću moći. Ili, ili! Ako se uspijem priviknuti na zlo, onda boga nema. Ako ne uspijem, onda sam slika božja! Tebe je poslalo samo providenje, Sonjice!*¹²

Borba dobra i zla osnovna je Kriletova preokupacija. U Bakmazovu svijetu u kojem je zlo gotovo uvijek izvan čovjeka, u kojem je ono "metafizička sastavnica koju mu nameće svijet"¹³ Krile je još jedan od likova kojim pisac izražava svoju vjeru u čovjeka. On je neprestano zaokupljen pitanjem:

*Ako je savjest mehanizam na ljudskoj razini, zašto je bog proglasio kao osnovni moralni zakon: čini po svojoj savjesti! Koliku to vjeru on ima u ljude? A ako je savjest znoj božji, božje prisustvo u nama, kako je zlo uopće moguće?*¹⁴

Umetanjem moralitetnih žanrovskih oblika pri formiranju značenjskoga plana Kriletova lika Bakmaz će antičku simboliku Ikarova neuspjeha, želje za uzdignućem do iskupljenja pomoću neiskrene, mržnjom zasjenjene ljubavi, preobratiti u kršćanskom simbolikom

10 Bakmaz, 1968, 88.

11 Bakmaz, 1968, 95.

12 Isto.

13 Foretić, 1980, 335.

14 Bakmaz, 1968, 102.

opterećenu sliku očišćenja uz pomoć iskrene, Božjom providnošću obasjane istinske ljubavi. Antička je simbolika tijekom razvoja radnje, dakle, prevladana kršćanskom simbolikom protagonistova imena, te je Ikarov neuspješan let preobražen u oslobađajuću pobjedu dobra. Pri tome, glavnom protagonistu autor pridaje obilježja neke vrsti božanskoga bića.

Na mučeničkom putu Kriletu pomaže "sestra u Kristu" - Sonja u čijoj je utrobi ... cvjetna krošnja ... ugušit će me jaki mirisi. Kako je slatko nestajati u zujanju pčela ... svi se čvorovi raspršuju ... svi se okovi rasplinjuju ... u meni se rascvjetalo drvo nade...¹⁵

Iz tražioca pročišćenja ona se postupno, tijekom razvoja dramske radnje, pretvara u darovatelja mudrosti, ljubavi i vještine pronalaska pročišćenja. Sonjina pojava, važno je istaći, vezana je uz simbol vode - znaka pranja i čišćenja, sakramenta Krista. Sažimajući, dakle, u njejoj ličnosti simboliku mudrosti i vještine, kao i simboliku vode koja predstavlja ispiranje grješnosti i ulaska u novi život, Bakmaz proširuje značenje odnosa Sonja - Krile na odnos Otac - Sin, tj. Pobjednik - Pobjeđeni i posljedicu toga odnosa na generaciju sinova. Uskrsnuli Ikar tako, pročišćen kroz iskonsko dobro, kroz ljubav, prihvaća svoje prokletstvo i miri se s njim, svojim "prijelaznim oblikom" između oca, njegove krvave stvarnosti, i budućih pokoljenja koja će znati samo za čiste bijele ljiljane. Prelazni oblik!¹⁶

Izgubivši svaku nadu u pročišćenje putem akcija čije bi posljedice mogle potaknuti smrt ili mržnju Kriletu, koji je došao do dna, do istine, ipak je dano ono najvažnije - dana mu je vjera u iskupljenje, dana mu je nada. Nju on iskazuje poznatom parafrazom Kristove rečenice izrečene na križu: *Dobro slušaj škripu vrata, kad se budu zatvarala za mnom! Preostala mi je jedino nada da će i u tebi nešto zaškripati! Ako ti srce zaigra, to će značiti, da se ipak nismo badava sreli!*¹⁷

Akcija i čistilište, možemo reći na kraju, neka je vrst drame Kriletova preobraćanja u kojoj on kao središnji protagonist, tragajući za svojim identitetom, poprma obrise simboličke figure, mučenika, možemo čak reći - novoga Krista, koji će novoj generaciji sinova podariti iskupljenje i očišćenje od tragova prljave prošlosti svojom nadom u spas i bjelinu svemoćne ljubavi.

Vjerom u iskupljenje čovječanstva, u iskupljenje grijehova očeva naših, zaključimo, Bakmaz okončava svoju dramu. U njoj su, kao što smo pokušali i pokazati, na osobit način isprepletene žanrovske komponente moraliteta i farse. Smještaj radnje u moralitetnu atmosferu preispitivanja posljednjih istina, linearno vođenje radnje, plošna struktura likova podređena primarno kršćanskom idejnom konceptu - temeljne su značajke žanrovskoga modela moraliteta. Od farse je, pak Bakmaz preuzeo sažetost, "jezičnu stilizaciju zaoštrenu do groteske i opcesnosti",¹⁸ grube šale i parodičnost. Korištenjem farsičnoga žanrovskoga modela pisac je nadasve svečanoj i ozbiljnoj formi moraliteta pridao, na momente, gotovo lakrdijsku formu (posebno na planu korištenja jezika), te u njegovu sadržajnu strukturu unio mogućnost propitivanja političkih i ideoloških, za to vrijeme aktualnih, ali i nadasve tabuiranih tema.

Bakmaz je u *Akciji i čistilištu*, kao što smo i spomenuli, izgradio svijet u kojem likovi nisu individualizirani, već su prikazani kao tipične moralitetne figure. Mogli smo vidjeti da svi njegovi protagonisti u trenutku dramatičnoga društvenog preokreta traže izlaz iz paklenskih

15 Bakmaz, 1968, 100.

16 Isto.

17 Bakmaz, 1968, 107.

18 Mrkonjić, 1985, 101.

muka svoje savjesti. Među njima izdvojen je Krile koji, tragajući za svojim identitetom, tijekom razvoja dramske radnje izrasta u lik suvremena Spasitelja čija je zemaljska uloga podređena putu iskupljenja nove generacije sinova od grješne prošlosti njihovih očeva. Krile je prvi Bakmazov lik koji svojom vjerom u mogućnost iskupljenja grješnoga čovječanstva najavljuje pojavu junaka u narednim piščevim dramama kao što su Toma, Skup, Šimun, Ivan, te na kraju Stepinac. Svi su ti likovi svojom vjerom u spasenje pojedinačnoga, ali i nacionalnoga identiteta nosioci Bakmazova svijeta u kojem je zlo, kao što tvrdi i Dalibor Foretić, uvijek izvan čovjeka. "Bakmaz nosi u sebi bezgraničnu vjeru u čovjeka. Svaki čovjek je u biti dobar. Ništa Bakmaza u toj vjeri ne može poljuljati, i on u taj svoj etički zasad vjeruje čvrstinom prvih kršćana, s upornošću koja se ne može pokolebati.

Zbog toga u svim njegovim dramama ne igraju se igre u kojima sudjeluje čovjek, već igre oko čovjeka. Čovjek uvijek ima u sebi nešto iskonsko dobro, što ga čini otpornim, što ga ne može slomiti."¹⁹

Preuzimajući putem srednjovjekovnoga prikazanskoga žanrovskoga modela specifične teme i načela njihove kompozicije Ivan Bakmaz gradi, dakle, osobit odnos prema društvenoj stvarnosti svoga vremena, koji je, za razliku od velike većine spomenutih suvremenih dramatičara, obilježen istinskom vjerom u čovjeka. Stoga možemo na kraju zaključiti da *Akcija i čistilište* predstavlja zaista posebnu suvremenu interpretaciju srednjovjekovnoga žanrovskoga modela moraliteta u kojoj je pisac uz pomoć tradicionalnih kršćanskih vrijednosti (prilagođenih, naravno, etičkim i društvenim idealima svoga vremena), njenih zanosa, vjere i ljubavi prevladao ponore bezdušja, okrutnosti i apsurdna kojima su na značenjskom planu obilježena gotovo sva suvremena hrvatska prikazanja.

LITERATURA

Bakmaz, Ivan

1968 *Akcija i čistilište*, u: *Prolog*, I, 2.

1995 *Poosobljena povijest*, u: *Krležini dani u Osijeku*, HNK Osijek, PF Osijek. ZZPHKKG HAZU, Zagreb - Osijek, 129-131.

Batušić, Nikola

1989 *Scenski prostor Marulićevih drama*, u: *DHK - Marko Marulić*, Književni krug, Split, 306-318.

(Biblijski leksikon)

1988 *Biblijski leksikon*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Car-Mihec, Adriana

1996 *Odnos žanra i značenja u dramskim tekstovima Ivana Bakmaza*, doktorska disertacija, rukopis, Zagreb.

Eco, Umberto

1980 *Semiotika kazališne predstave*, u: *Prolog*, XII, 44-45, 21-28.

Esslin, Martin

1981 *An Anatomy of Drama*, Hill and Wang, New York.

Foretić, Dalibor

1977 *Tragedija ispod maski*, u: *Vjesnik*, 12. 11. 1977.

19 Foretić, 1980, 335.

- 1980 *Bakmazov theatrum mundi*, u: *Vjerodostojni prizori*, Prolog, Zagreb, 315-335.
- Gašparović, Darko
 1974 *Artaudova ideja kazališta i drugi eseji*, ABŠ, Zagreb.
 1978 *Znaci i obećanja*, u: *Prolog*, X, 36-37, 117-123.
 1981 *Sve prologove drame*, u: *Prolog*, XIII, 50, 87-97.
 1982 *Pismo i scena*, ICR, Rijeka.
 1986 *Dvadeset godina hrvatske drame*, u: *Forum*, XXV, 5-6, 563-577.
- Ibersfeld, An
 1982 *Čitanje pozorišta*, Zodijak, Beograd.
- Klaić, Dragan
 1988 *Pozorište i drame srednjeg veka*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad.
- Melchinger, Siegfried
 1989 *Povijest političkog kazališta*, GZH, Zagreb.
- Mrkonjić, Zvonimir
 1985 *Ogledalo mahovitosti*, CEKADE, Zagreb.
- Nikčević, Sanja
 1995 *Prikazanja danas ili zašto se u Hrvatskoj na kraju dvadesetog stoljeća igra kazališna forma iz srednjeg vijeka*, u: *Krležini dani u Osijeku*, HNK Osijek, PF Osijek, ZZPHKKG HAZU, Zagreb - Osijek, 56-72.
- Pavličić, Pavao
 1979 *Metodološki problemi književne genologije*, u: *Umjetnost riječi*, XXIII, 3, 143-171.
 1983 *Književna genologija*, SNL, Zagreb.
- Šimundić, Mate
 1988 *Rječnik osobnih imena*, NZMT, Zagreb.
- Tomaševski, B. V.
 1972 *Teorija književnosti*, Književna misao, Beograd.

SUMMARY

Adriana Car-Mihec

GENRE CHARACTERISTICS OF BAKMAZ DRAMA

Ivan Bakmaz is a kind of the dramatist, who, with his author's self-consciousness and his treatment of correlations between an individual and the surrounding world, is distinguished as the dramatist of multi-layered and a little bit hermetic dramaturgy. The idea, which varies very often concerning the lost balance of the world today, directed the author to the medieval genre models being eternal, inexhaustible sources for reexamining correlations of a tragical being with his own past, but at the same time with the contemporary encirclement.

The paper tries to deal with Bakmaz's first text published in 1968 in the *Prolog* magazine under the title *Action and Purgatory* as a contemporary dramatic performance, consequently, as a literary structure, which had been developed under a strong influence of a morality genre model.

Stjepan Blažetin

SUVREMENA PROZA HRVATA U MAĐARSKOJ

pregledni rad

UDK 886.2-3 (439.1) "1945/1997"

Prozne su književne vrste u književnosti Hrvata u Mađarskoj od 1945. do danas slabo zastupljene. Pored zbirke pripovijedaka (Mijo Karagić: *Slobodni putovi*), omladinskog romana (Stjepan Blažetin: *Bodoljaši*) i zbirke dječjih priča (Marga Šarac: *Svet oko mene*) objelodanjena je knjiga raznorodnih proznih tekstova (Branko Filaković) i jedna knjižica čiju književnu vrstu nije lako odrediti, a unosi u prozu Hrvata u Mađarskoj suvremene pripovijedne tehnike (Zoltán Gáta: *GÁTAI versus GRAIĆ*) te nekoliko pripovijedaka u novinama i kalendarima. U radu se evidentiraju one okolnosti koje su uvjetovale takvu situaciju te se daje pregled objavljenih književnih djela.

Želi li se znanstvenim metodama govoriti o književnosti Hrvata u Mađarskoj, mora se pronaći odgovarajući pristup. Zsigurno ne možemo u potpunosti primijeniti one metode, a pogotovo vrijednosne sustave, koje su općeprihvaćene za hrvatsku književnost u matičnoj zemlji. Točnije, potrebno je povući razliku između funkcioniranja književnog djela u okvirima književnosti Hrvata u Mađarskoj, odnosno unutar korpusa cjelokupne hrvatske književnosti. Sasvim je naime jasno kako stihovi, na primjer Marka Dekića, znače jedno za Hrvate u Mađarskoj, a drugačije se poimaju u kontekstu cjelokupne hrvatske književnosti. Ako smo svjesni te dvostrukosti, možemo izbjeći često neutemeljene, paušalne izjave o perifernom značaju ove književnosti. Time se ne želi reći da književnost Hrvata u Mađarskoj ne treba vrednovati u sklopu cjelokupne hrvatske književnosti, štoviše, potrebno ju je ubaštiniti - kako to često i s pravom naglašava prof. Đ. Vidmarović - a to je moguće jedino putem estetskog vrednovanja književnih djela. Iz do sada izloženoga nameću nam se dva zaključka:

1. Za književnost Hrvata u Mađarskoj vrijedi takav vrijednosni sustav kakav može producirati sama ta književnost;

2. Budući da je književnost Hrvata u Mađarskoj dio cjelokupne hrvatske književnosti, valja je uključiti i u taj vrijednosni sustav.¹

1 Autori koji su se doticali problema književnosti hrvatskih nacionalnih manjina uočili su ovdje iznesen problem.

"Imajući u vidu specifičnost pojave i razvitka tih tokova, njihov konkretan estetski doseg ostvaren u bližoj ili daljnjoj vezi s matičnom književnosti, antologičar je odabrao kao jedini moguć kriterij istovjetnost selekcije matičnog i izvanmatičnog dječjeg pjesništva no imajući istovremeno pred očima i konkretne uvjete nastanka te poezije, kao i njezinu, podjednako užu

Prozne su književne vrste, a poglavito pripovjedačka proza, u razdoblju od II. svjetskog rata do danas slabo nazočne u književnosti Hrvata u Mađarskoj. Stoga je ta književnost žanrovski prilično jednolična, osim lirskih pjesama jedva možemo govoriti o zastupljenosti ostalih književnih vrsta. I ta činjenica potvrđuje kako je književnost Hrvata u Mađarskoj nastajala (i nastaje) u specifičnim uvjetima, čemu valja prilagoditi i naš pristup.

Za svakog književnika, pa onda i za postojanje svake književnosti, od presudna je značenja mogućnost (ili nemogućnost) objavljivanja. Hrvati u Mađarskoj nisu imali svoje izdavačke kuće, pa stoga dugo nije bilo nikakve izdavačke djelatnosti. Osim *Naših* kasnije *Narodnih novina* i *Našeg* odnosno *Narodnog kalendara*² nije bilo nikakvih mogućnosti za objelodanjivanje književnih tekstova. Do prve knjige hrvatskih književnika iz Mađarske čekalo se sve do 1969., kada je objavljena antologija *U kolo*³. Što se izdavačkih prilika tiče važnija je 1976. godina, kada je tadašnja mađarska vlada zadužila Poduzeće za izdavanje udžbenika (Tankönyvkiadó Vállalat) iz Budimpešte za izdavanje književnih djela svih nacionalnih manjina. Tako će 1977. biti objavljena prva samostalna knjiga jednog hrvatskog književnika iz Mađarske nakon 1945. godine, a to je *Povratak u Podravinu* Josipa Gujaša Džuretin⁴. Skoro istodobno, 1978., *Narodne novine* pokreću stalnu rubriku 'Književnost, kultura, jezik' koja je osiguravala stalni prostor za objavljivanje književnih ostvarenja, lingvističkih oglada, recenzija itd. Ubrzo se pokazalo da nekoliko stupaca *Narodnih novina* ne zadovoljava potrebe. Iz težnje za književnim časopisom rodio se 1982. *Neven*, prilog *Narodnih novina* za kulturu, književnost i umjetnost. "U *Nevenu* napokon ima mada još uvek relativno skućenog prostora za štampanje obimnijih ostvarenja i priloga (pripovetke, studije, eseji, kritike) što je nedeljniku i kalendaru, zbog prostornih i tehničkih ograničenosti bilo jako teško."⁵ Unatoč sve boljim izdavačkim mogućnostima⁶, prozna će produkcija ostati do današnjih dana u sjeni pjesništva.

Slaba prozna produkcija ne može se objašnjavati jedino nedostatkom prostora za objavljivanje i tehničkim poteškoćama. Ona ima i druge uzroke koji vjerojatno proizlaze

estetsku i širu društvenu funkciju u određenoj sredini." Usp. Joža Skok: *Antologičareva riječ na kraju ili u potrazi za genezom i identitetom hrvatskog dječjeg pjesništva*, Lijet Ikara, Naša djeca, Zagreb, 1987., 271. str.

"Ne razumjeti svu složenost nastanka toga pjesništva, te njegovu sudbinsku povezanost uz materinski jezik, a preko njega uz opstanak manjine, znači svesti ga na razinu provincijalizma i periferije. U toj pogrešci krije se opasnost da se matični narod liši jedne specifične književnosti, da se ne uvidi njezino mjesto u cjelokupnom razvoju duhovne nadgradnje hrvatskog naroda." Usp. Đuro Vidmarović: *Suvremeni tokovi u pjesništvu mađarskih Hrvata*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991., 34. str.

- 2 *Naše*, kasnije *Narodne novine* bile su tjednik Demokratskog saveza Južnih Slavena u Mađarskoj, *Naš*, kasnije *Narodni kalendar* pak godišnjak Saveza.
- 3 *U kolo*, Antologija južnoslovenskih pesnika u Mađarskoj, Demokratski savez Južnih Slovena u Mađarskoj, Budimpešta, 1969. (U knjizi nije naznačena godina izdanja.) Premda knjiga nosi takav podnaslov, od deset autora, koliko ih se predstavilo ovom antologijom, devet su Hrvati.
- 4 Josip Gujaš Džuretin: *Povratak u Podravinu*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.
- 5 Petar Milošević: *Na drugoj obali*, Oglеди i kritike, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991., 191. str.
- 6 Godine 1989. pokrenut je *Glas*, časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja. Bio je to časopis Društva hrvatskih srpskih i slovenskih književnika u Mađarskoj. Godine 1989. objavljena su tri, a 1990. jedan broj, nakon čega se časopis ugasio.

iz same prirode proznog izražavanja. Primijetio je to i P. Milošević: "Ne posedujemo još, onu distancu prema sebi, prema sopstvenom položaju koja je potrebna za prozno i dramsko oblikovanje. Poezija je direktna, čak je njen pravi medijum neposrednost reagovanja, a proza i drama zahtevaju određenu udaljenost od predmeta, pa čak i za samo pronalaženje predmeta potrebna je izvesna udaljenost koja kod nas, po svemu sudeći, još nedostaje."⁷ U književnosti koja je tek nastajala, koja je bila u potrazi za vlastitim putovima, uzorima i željela negdje pronaći i prepoznati svoju tradiciju jednostavno nije moglo biti vrednije prozne produkcije. Pored toga nisu bile izgrađene normalne veze s književnošću matice, a jezična je situacija bila više nego zamršena. Pod firmom 'srpskohrvatski' nametao se srpski jezik, srpski pisci, srpska tradicija. U takvoj situaciji možda je bilo i pretjerano očekivati vrednija prozna ostvarenja. Čini mi se kako sljedeći ulomak uzet iz Frangešove *Povijesti hrvatske književnosti* govori i o onome što se događalo u književnosti Hrvata u Mađarskoj, doduše ne u XIX. stoljeću, već tek poslije II. svjetskog rata. "U posve nekodificiranoj situaciji ilirizma i jest bilo teško očekivati prozu koja će biti kanon i gramatički i estetički. Jer norma je glavna pretpostavka proznom pisanju: sve što se stihu može i oprostiti, odnosno podvesti pod pjesničku slobodu, sve se to u prozi pojavljuje kao mana. Poredak riječi, njihov izbor, struktura rečenice i perioda, društvena i povijesna obojenost pojedinih izraza, dijalektalnost, odnosno arhaičnost dijelova i sklopova, sve to kudikamo vidljivije i presudnije sudjeluje u vrijednosti proznoga nego poetskoga izraza; a svega toga bio je lišen ilirski književnik, pogotovo sjetimo li se da je starija hrvatska književnost siromašna prozom a da je i narodno stvaralaštvo (bar ono koje bijaše uzorom ilircima) gotovo isključivo poezija."⁸ Ali ne trebamo toliko daleko ići u prošlost. Ako promotrimo suvremenu hrvatsku književnost, možemo ustvrditi da su na srpsku agresiju i ratna zbivanja u Hrvatskoj najbrže i ponajprije reagirali pjesnici (vidi antologiju Sanader-Stamač: *U ovom strašnom času*). Prava prozna djela, osim nekih iznimaka (Nedjeljko Fabio: *Smrt Vronskog*), tek predstoje.

*

Osim pokoje objavljene pripovijetke na stranicama *Narodnih novina* prave prozne produkcije dugo nije bilo u književnosti Hrvata u Mađarskoj. I spomenute pripovijetke većinom su plod raspisanih natječaja na unaprijed zadane teme. Stoga u općem prevladavanju lirike možda nije čudno da kraći prozni tekstovi koji se pojavljuju početkom 70-ih godina pripadaju lirskoj prozi ili su pjesme u prozi.⁹ Prije svega valja spomenuti Đuru Frankovića i Branka Filakovića, koji su međutim ubrzo prestali pisati ili objavljivati. Kratka prozna vrsta, namijenjena djeci, također će se njegovati, štoviše prva knjiga proze u književnosti Hrvata u Mađarskoj bit će knjiga Marge Šarac *Svet oko mene*¹⁰ Ona je prožeta

- 7 Petar Milošević: *Posleratna književnost Hrvata i Srba u Mađarskoj*, Oglеди i kritike, Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991., 172. str.
- 8 Ivo Frangeš: *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske i Cankarjeva založba, Zagreb-Ljubljana, 1987., 156. str.
- 9 Slično je to bilo i kod gradišćanskih Hrvata. "Između dvih bojev pojavljuje se nova generacija gradišćanskohrvatskih prodikačev. (...) Dominantan žanr cijeloga razdoblja je proza kratka (crtica). (...) Po drugom svitskom boju na scenu stupaju novi pisci koji nastavljaju ranije započete prozne tradicije. Premda isprva još uvijek prevladavaju kraći prozni oblici (crtica, priča ili humoreska), vremenom raste zanimanje i za duglje prozne forme kao što su to novela, veća pripovijest i konačno roman." Usp. Dr. Irvin Lukežić: *Pristup gradišćanskohrvatskoj prozi*, Hrvatske novine, Beč, 8. studeni 1996.
- 10 Marga Šarac: *Svet oko mene*, Tankönyvkiadó, Budimpešta, 1984.

školom i školskim duhom uopće. Neskriivena želja autorice jest poučavanje i odgajanje. Priče i nisu ništa drugo do ilustracije odgojnih ciljeva, one pružaju primjer djeci, odnosno pokazuju kako se treba i kako se ne treba ponašati. Zbog takva stava nikad ne izostaje jasno formulirana pouka, a fabule su pak izmišljene samo radi njih. Najuspjelije su one priče u kojima autorica opisuje dječju igru i nestašluke, ali je pedagoška tendencija i tamo previše nazočna. Posebno je pitanje jezika kojim autorica piše, naime sve su priče napisane pretežito srpskim jezikom. Radovi Marge Šarac, objavljeni od kraja osamdesetih godina, svjedoče o njezinu okretanju prema hrvatskom književnom jeziku.

Istih se godina dječjim romanom *Bodoljaši* javio i **Stipan Blažetin**. Roman je najprije objavljen u nastavcima na stranicama *Danice*, dječje rubrike *Narodnih novina*,¹¹ a zatim i u obliku knjige.¹² U njemu se autor vraća u svoje rodno selo i opisuje događaje iz svoga djetinjstva, pa djelo ima i autobiografski karakter. Tema je već tradicionalna: sukob i suparništvo među dječjim družinama. Pisac primjenjuje realističnu pripovjednu tehniku s jednolinijskom fabulom koju gradi stupnjevito. Svakim se poglavljem (ima ih 17) približavamo "konačnom obračunu" između dviju dječjih družina (*Bitka u Bodolji*) čime se roman i završava. Fabula je vješto vodena, a likovi su duboko ukorijenjeni u svoju okolinu. Ta je činjenica potkrijepljena i uporabom dijalekta (santovačkog mjesnog idioma) u dijalozima. Premda nas roman podsjeća na već klasične *Dječake Pavlove ulice* Ferenc Molnára ili na romane o dječjim družinama Mate Lovraka, jednostavnošću je i iskrenošću autor uspio često rabljenu temu ispričati na svoj osobit način, čemu santovačka ikavica daje posebnu čar. Objavljujući neke ulomke autor je najavio i drugi dio romana.¹³ *Bodoljaši* su do danas jedini roman u književnosti Hrvata u Mađarskoj od 1945., odnosno od I. svjetskog rata uopće. Blažetin se okušao i u pripovijetci, ali za sada bez većeg uspjeha.¹⁴

Do danas jedini "pravi" pripovjedač u književnosti Hrvata u Mađarskoj jest **Mijo Karagić**. Svoju prvu pripovijetku pod naslovom *Sudbina*¹⁵ objavio je 1974. Slijedio je niz pripovijedaka od kojih će većinu objaviti u zbirci pripovijedaka *Slobodni putovi*¹⁶. Karagićeve su pripovijetke građene u tradicionalnom realističkom modelu s povremenim psihološkim opservacijama i uvlačenjem esejiističkih elemenata u tkivo teksta. Fabule nisu zamršene, pretežito su jednolinijske s umetnutim retrospekcijama. Pripovijetke redovito počinju kratkom slikom iz prirode ili odmah nastupa glavni lik koji je prikazan u presudnom trenutku svoga života. Podatke nužne za razumijevanje pripovijetke čitatelj najčešće saznaje putem retrospekcija. Tenzija ili dramatičnost pripovijedaka proizlazi iz sukoba glavnog lika sa svojom okolinom, s društvom, u krajnjoj liniji sa svijetom oko sebe. Stoga rješavanje sukoba između subjektivnog i objektivnog načela, između pojedinca i društva jest ono što najviše zaokuplja Karagića kao pisca.

11 Prvi nastavak *Bodoljaša* objavljen je u *Narodnim novinama* br. 36, 3. rujna 1981., a posljednji u br. 20, 20. svibnja 1982.

12 Stipan Blažetin: *Bodoljaši*, Poduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta, 1986.

13 Stipan Blažetin: *Škola*, Ulomak iz romana *Bodoljaši II*, Hrvatski kalendar 1992, Savez Hrvata u Mađarskoj, Budimpešta, 1992., 212-214. str.

14 Stipan Blažetin: *Sove bez kandža*, Narodni kalendar 1979, DSJS, Budimpešta, 1979., 228-229. str.

Priča o Kati Kerčmarevoj, Narodne novine, br. 11, 15. ožujka 1984.

15 Mijo Karagić: *Sudbina*, Narodne novine, br. 13-14, 28. ožujka 1974.

16 Mijo Karagić: *Slobodni putovi*, Tankönyvkiadó, Budimpešta, 1987. U knjizi se nalazi devet pripovijedaka.

Ljubav je glavna tema Karagićevih pripovijedaka, međutim ljubavna priča katkad je samo izlika pripovjedaču kako bi mogao progovoriti o problemima s kojima se susreću mladi hrvatski intelektualci u suvremenom mađarskom društvu. Time se otvara drugi važan tematski Karagićev kompleks: položaj intelektualca, pripadnika hrvatske nacionalne manjine u svojoj domovini. U Karagićevoj se vizuri intelektualci, koji su podrijetlom sa sela, a svoje su škole i studije završili u gradu, na selo vraćaju s novim životnim shvaćanjima, novim načinom života. Zbog toga se više ne mogu do kraja identificirati sa seoskom sredinom, a ni grad ih ne prihvaća u potpunosti, pa postaju ljudi bez korijena. Na taj je način i u književnosti Hrvata u Mađarskoj problematiziran odnos selo-grad, koji je od epohe realizma stalno nazočan u hrvatskoj književnosti. Karagićev književni rad s jedne strane nastavlja bunjevačkohrvatsku pripovjednu tradiciju koja se očituje u angažiranom stavu, u često izraženoj jasnoj piščevoj poruci, u naglašenom didaktizmu, dakle, u prihvaćanju prosvjetiteljske koncepcije književnosti¹⁷. S druge strane pisac pokušava modernizirati svoju pripovjedačku tehniku uvođenjem unutrašnjih monologa, esejiističkih elemenata i poniranjem u svijest likova. Karagić dakle želi pisati za Hrvate u Mađarskoj, o njihovim problemima, o njihovim svakodnevicama i to na njima primjeren način, ali, istodobno, želi zadovoljiti estetske kriterije i približiti se proznom stvaralaštvu matičnog naroda. Kada uspijeva te dvije, u biti suprotne tendencije pomiriti ili barem približiti, nastaju najbolja njegova ostvarenja.

Na početku svoga izlaganja već sam spomenuo ime **Branka Filakovića**. Njegovi su raznorodni tekstovi ukoričeni (na žalost poslije njegove smrti) u knjizi pod naslovom *Zatajiti korijene tuge i duge*.¹⁸ Nije moguće jednosmisleno odrediti kojoj književnoj vrsti pripadaju tekstovi u ovoj knjizi. Nalazimo ovdje kratke priče, mini-intervjue, novinarske bilješke, lirske slike, meditacije, anegdote, poslovice, viceve, životne priče, pjesme itd. Zabilježeni su i svi važniji događaji iz obiteljskog života, odnosno sve ono što se autoru činilo važnim. Držimo li se ove posljednje primjedbe knjigu možemo shvatiti prije svega kao dnevnik, a tekstove kao dnevničke zapise. U tom slučaju neće smetati ni tolika raznovrsnost tekstova. Pjesme u prozi su najvredniji doprinos ove knjige; šteta što se prigodom uređivanja nije vodilo računa o toj velikoj raznovrsnosti, naime uz pravi izbor danas bismo mogli imati prvu zbirku pjesama u prozi u književnosti Hrvata u Mađarskoj.¹⁹

Knjižicom od tridesetak stranica pod naslovom *GÁTAI versus GRAIC*²⁰ čitateljskoj se

17 U intervjuu *Pitamo Miju Karagića o našem književnom trenutku* na pitanje Živka Mandića *Što je uloga jednog narodnosnog pjesnika ili pisca* Mijo Karagić odgovara: "Uloga i zadatak narodnosnog književnika ne razlikuje se od uloge i zadataka književnika koji pripadaju jednom broćano većem narodu. (...) Narodnosni književnik pišući na svom materinskom jeziku dokazuje i pokazuje bogatstvo duha te vitalnost svoga naroda." Usp. *Neven* (prilog *Narodnih novina*), br. 12, ljeta 1987.

18 Branko Filaković: *Zatajiti korijene tuge i duge*, Savez Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 1991.

19 "Istina, čak i u njegovim reportažama, bez obzira na dužinu, izbija prepoznatljiva ničim sputana pjesma u prozi. Izlazak samostalne knjige ZATAJITI KORIJENE TUGE I DUGE (Pečuh, 1991.) nije doživio. Ona objedinjuje sve što je pisao: reportaže, zapise, kratke crtice, nadahnute sentence, pjesme i vrlo je neujednačena, ali i kao takva ukazuje na talent čovjeka koji se naprosto igrao jezikom." Usp. Leona Sabolek: *Jezične igre Branka Filakovića*, Panonska ljetna knjiga, Panonski institut, Güttenbach/Pinkovac, 1996., 290. str.

20 Zoltán Gátai: *Gátai versus Graic*, Mladost, Hrvatski institut, Savez Hrvata, Pečuh, 1992.

publici predstavio **Zoltán Gátai**, najmlađi prozaik među Hrvatima u Mađarskoj. Pokušaj je to suvremene, mogli bismo reći postmodernističke proze, čiju književnu vrstu nije lako odrediti. Svjestan zakonitosti pripovjednih tekstova, Gátai se poigrava s pripovjednim tehnikama. Na taj način donosi nešto sasvim novo u prozno stvaralaštvo Hrvata u Mađarskoj. Koliko takav način pisanja prihvaća hrvatska čitateljska publika u Mađarskoj, odrasla na tradicionalnim pripovijetkama i usmenoknjiževnim proznim oblicima, tek će se vidjeti.

Kako je u početku pjesništvo Hrvata u Mađarskoj bilo u znaku romantizma, tradicije i prosvjetiteljskih koncepcija, tako će i prozno stvaralaštvo Hrvata u Mađarskoj biti time obilježeno, s tom razlikom da će u njemu kao model funkcionirati realistička pripovjedna formula s jasno izraženom didaktičkom usmjerenošću.

Put koji je pjesništvo već velikim dijelom savladalo, od prosvjetiteljskih koncepcija do literarne samosvijesti, prozi još uvelike predstoji. U tom kontekstu treba promatrati i spomenutu knjižicu Zoltána Gátaija koja nam to upravo potvrđuje.

SUMMARY

Stjepan Blažetin

THE CONTEMPORARY PROSE OF THE CROATIANS IN HUNGARY

Literary types of prose writings in the literature of the Croatians in Hungary from 1945 till today are not well represented. Besides the collection of the short stories (Mijo Karagić: *Freedom Roads*), juvenile novel (Stipan Blažetin: *Bodoljaši*), and the collection of children stories (Marga Šarac: *The World around Me*), the book of various prose texts (B. Filaković) had been published together with a booklet whose literary type is not so easy to determine, as it introduces new and modern narrative techniques into the prose written by Croatians in Hungary (Zoltan Gatai: *GATAI* versus *GRAIĆ*), and several short stories published in newspapers and calendars. The paper makes a record of those circumstances that had conditioned such a situation. At the end a survey of published literary works is presented.

Janja Prodan

POČECI STVARANJA MAĐARSKE DRAME U KONTEKSTU MAĐARSKO-HRVATSKIH POVIJESNIH I KNJIŽEVNIH DODIRA

pregledni rad

UDK 894.511 - 2(091) : 904 (439.1 + 497.5)

Tragovi pisane mađarske svjetovne drame protežu se do sredine 16. stoljeća. Tada je, točno 1550. godine, Mihály Starai (Sztárai Mihály) napisao svoje djelo **O ženidbi popova** (*Papok házassága*), koje je sačuvano samo u fragmentima. M. Starai je bio u svoje vrijeme jedan od najpoznatijih reformatora, a živio je u baranjskom selu Lugu (Laskó), gdje je bio učitelj. Ovo je djelo vjerojatno bilo i prikazano negdje u Baranji, Slavoniji, a možda i u samome Lugu. Nemamo doduše pouzdanih podataka o prikazivanju drame, no u prilog uprizorenja ulazi sljedeće: živi dijalozi, realistički likovi, što znači da se korijeni nalaze u razvijenim narodnim i školskim dramama, glumačkim običajima, a točna je i povijesna činjenica, da je baš te godine održana u Vaskaszentmártonu vjerska polemika između katoličkih svećenika i pristalica reformacije, na kojoj se govorilo isto, što i u sačuvanom odlomku Staraijeve drame **O ženidbi popova**. Rezultati naših istraživanja o razdoblju poslije reformacije govore o tome, kako je dvorac Zrinskog u Čakovcu bio mjesto baroknih kazališnih predstava. Višestoljetna mađarska književna pregnuća i rezultati u okvirima Ugarske imaju duboke korijene na području današnje Slavonije. Spomenimo ime Martina Hoblika, vrijednog kulturnog djelatnika i dramskog pisca, koji je dvadesetih, tridesetih i četrdesetih godina 19. st. živio u Slavoniji, nekadašnjoj Virovitičkoj županiji. Iako nije bio lišen nacionalizma, ipak je smatrao dužnošću pridonijeti unapređenju hrvatskog obrazovanja. Njegova drama Vukovarska amazonka primjer je zajedničke sudbine Hrvata i Mađara.

Stoljetna politička, ekonomska i kulturna povezanost dvaju susjednih naroda - hrvatskog i mađarskog - imala je za posljednicu da su jedni od drugih preuzimali brojna kulturna i književna dobra. Istina je da je ta povezanost nekim tragičnim povijesnim nerazumijevanjem povremeno prestajala, ali o prekidu se uistinu ne može govoriti. Nesumnjivo je, da je u oba naroda već od početka postojala svijest sudbinske povezanosti i želja za upoznavanjem kulturnih i književnih tekovina. Ono što je dva naroda istinski povezivalo stoljećima bila je ista katolička vjera, zajednički zvanični latinski jezik, isti neprijatelj (Turci) i isti protivnik (Beč). Ova povezanost ima svoja vidna očitovanja u usmenoj pučkoj i u pisanoj književnosti.

Zanimljivo je ovdje dodati kako je pisao o Hrvatima prvi mađarski bibliograf Ištvan Šandor (1750-1815) u jednoj od prvih mađarskih periodičnih publikacija, u znanstvenom časopisu *Sokféle* (Raznolikosti). On kaže: "...U svako doba bili su od velike koristi u vojsci

mađarskih kraljeva i zato su ih oni cijenili i često ih častili vojničkim činovima. Povijesne knjige govore o tome kako su se odvažnim pokazali u borbi protiv Tatara i Turaka,..."

Prvi mađarsko-hrvatski kulturni kontakti nadovezuju se na vrlo razvijene međudržavne odnose, zasnovane na personalnoj uniji iz 1102. godine, a proizlaze iz uzajamno povezane, praktički jedinstvene kulturne usmjerenosti koju je u objema zemljama trasirala katolička crkva.

Tekst najstarije mađarske sakralno-liturgijske drame (sačuvane u tzv. *Hartikovej agendi*), pisane na latinskom jeziku pod nazivom *Tractus stellae* (Igra zvijezda), koja je nastala na prekretnici 11. i 12. st. kao djelo biskupa Hartvika, u čijem je sjedištu, đurskoj katedrali (Győri Székesegyház) i prikazivana, dospijeva u Zagreb nakon utemeljenja Zagrebačke biskupije, što ju je oko 1094. godine osnovao ugarski kralj Ladislav I (I. László, 1077-1095). U istoj knjizi đurskog biskupa Hartvika nalazi se tekst još jedne crkvene drame, sadržajem vezane za uskrсне blagdane, pod naslovom *Quem queritis* (Koga tražite), koja neposrednije odražava svoje zapadne uzore.

Na sadržajno i ideološko oblikovanje starije hrvatske književnosti vrši veliki utjecaj pomenuta uvozna književnost. O njenoj ulozi i utjecaju, o njenim literarnim rodovima i vrstama, temama i sadržajima podosta su pisali László Hadrovics i János Barta.

Uz gred napominjem da je veliki broj riječi iz crkvenog života kao npr. *aldov*, *batriti*, *eršek*, *remeta*, *žoltar* itd., prešao posredno ili neposredno iz mađarskog jezika u hrvatski, pogotovo na područjima kajkavskog dijalekta.

Uporedo s ovim događanjima, pisci i sastavljači prvih ugarskih kronika (naročito u kasnijem razdoblju, počev od Janoša Turocija - Thuróczy János) redovno obrađuju sva zbivanja vezana uz Hrvatsku. Kao pandan mađarskim kroničarima, pop Dukljanin na stranicama svoga povijesnog dokumenta *Ljetopis popa Dukljanina* iz 12. st. ocrtao je neke značajne događaje koji su se odigrali u Hrvatskoj te u susjednoj Ugarskoj.

S ugarske strane zanimljiva je i posebno vrijedna građa koju sadrži *Ilustrirana kronika* ili *Bečka kronika*, sastavljena u 14. stoljeću, u kojoj se dosljedno prate kontakti sa suvremenom Hrvatskom. Između ostalog, u njoj su zabilježeni pohodi i neke akcije kralja Ladislava I. u Dalmaciji i Hrvatskoj krajem 11. st.

U ovom početnom mađarsko-hrvatskom kulturnom kontekstu ističe se još jedna pojava. Ideje glagoljaške tradicije i književnosti snažno su podstakle i nadahnule u posljednjim desetljećima 15. i početkom 16. st. ugarskoga kartuzijanca, koji je uporno propagirao okupljanje snaga za pisanje crkvenih knjiga na narodnom jeziku. Pored dobrog poznavanja njemačkih, čeških i francuskih prijevoda *Sv. pisma*, nepoznati Kartuzijanac, podrijetlom iz hrvatskih krajeva, po svemu sudeći, dobro je poznao i glagoljaški prijevod ovoga djela, te se pohvalno o njemu izražavao i pominjao ga kao uzor, koji bi trebalo slijediti i načiniti prijevod na narodnom mađarskom jeziku:

"...Ovo sam razmotrio svetom ozbiljnošću, budući da neki narodi - kao što su Nijemci, Česi, Francuzi - imaju skoro čitavu Bibliju prevedenu na svoj jezik. Isto tako i nama blizu Slavonci..." Primjer Kartuzijanca - od glagoljaške inspiracije i uzora do neposredne borbe za priznavanje narodnoga jezika - zapravo je izuzetan prilog, sugestivna ilustracija mogućnosti kako se u neprekidnom tijeku susjedske uzajamnosti određena kulturna ostvarenja jednoga naroda mogu transponirati u pokretačku snagu drugoga naroda u povijesnom trenutku kada su nove društvene snage, na osvitu jednoga novog razdoblja, odlučno zahtijevale uvažavanje narodnoga jezika i uopće korjenite društveno-socijalne promjene. Tim antifeudalnim snagama u 16. st. odgovaralo je

prevodenje i širenje ideja Biblije na narodnom jeziku. A za utjelovljenje toga duhovnog oruđa, značajnu inspiraciju mađarskoj strani dao je hrvatski tj. slavonski primjer glagoljaškog biblijskog prijevoda.

Djelo Bezimenog Kartuzijanca (iz čijeg smo uvoda naveli kratak odlomak), tzv. *Erdijev kodeks* (koji obasiše preko 1.000 tiskanih stranica) pisan na mađarskom jeziku između 1524. i 1527. godine, predstavlja vrhunski domet crkvene prijevodne književnosti u ondašnjoj Ugarskoj. Autor i sastavljač ovog kodeksa namijenio je svoje djelo narodnim masama kao moćno oružje u grozničavoj borbi katoličke crkve protiv nabujalih snaga reformacije, tj. protestantizma.

Ne uvažavajući tradicije katoličke crkve, **Mihalj Starai** (Sztárai Mihály, ? - 1575) napisao je 1550. godine svoju svjetovnu dramu o ženidbi popova (sačuvanu u fragmentima), želeći i ovim polemičnim komadom pridonijeti upravo pobjedi reformacije. Starai je poduzeo prebivao u baranjskom mjestu Lugu (Laskó), a u okolici Valpova i Vukovara formirao je oko stotinu i dvadesetak mađarskih i hrvatskih protestantskih zajednica. Njegova polemična drama, kao vjesnik originalne drame na mađarskom jeziku, nastala je dakle u Lugu, a može se pretpostaviti da je prikazivana negdje u Baranji ili Slavoniji.

U 17. st. u čakovačkom dvorcu pjesnika Nikole Zrinskog (Zrínyi Miklósa) također je njegovana kazališna umjetnost. Na ovu pretpostavku upućuju činjenice da je pjesnik i sam išao u Zagreb gledati predstave školske drame, te da je napisao pastirsku idilu *Titirus és Viola* - Titir i Viola. Godine 1662. krug prijatelja, među kojima su i Draškovići, šalje mu tekst drame nepoznatog autora - *Constantinus és Victoria* (Konstantin i Viktorija) - vjerojatno s namjerom da se uprizori i u njegovom dvoru.

Poslije ovakvih nagovještaja veza u dramskom stvaralaštvu, odnosno kazališnoj umjetnosti javljaju se neposredni oblici uzajamnosti u ovoj oblasti.

Stvaranje mađarske svjetovne drame

Za pokret koji se razvijao krajem 18. i početkom 19. stoljeća, a koji je bio usmjeren na stvaranje samostalne, nacionalne kulture na mađarskom jeziku, bio je važan element stvaranje samostalnog kazališta i mađarske dramske književnosti. Prva mađarska glumačka družina u Pešti nastala je izdvajanjem glumaca iz kluške družine 1807. godine, a radila je sve do 1815. godine. Ova je družina presudno utjecala na razvoj mađarske dramske književnosti: iz nje je izrastao Jožef Katona (Katona József) i prvo veliko nacionalno djelo - *Ban Bank* (Bánk Bán). Njegov je primjer potaknuo i **Martina Hoblika** na pisanje drama, a i druge mlade stvaratelje (Imre Gomboš - Gombos Imre, Šandor Kišfaludi - Kisfaludy Sándor, Adam Paloci-Horvat - Pálóczi-Horváth Ádám, Laslo Tot - Tóth László, Farkaš Boljai - Bólyai Farkas).

Na početku velikoga romantičarskog pokreta kod Mađara stoji dakle Martin Hoblik (1791-1845), zaslužni mađarski književnik i akademik jedna je od mnogobrojnih ličnosti iz zajedničke dugogodišnje mađarsko-hrvatske povijesti, čije ime treba biti ispisano i u mađarskoj i u hrvatskoj književnosti. Prikaz dosad utvrđenih činjenica o Hoblikovu životu i radu pokazuje da mnogo toga nedostaje i ostaje nepoznato što bi oživjelo njegov ljudski lik, upotpunilo sliku i povezalo prekinute veze s brojnim životnim sredinama i pojedinostima koje čine čovjeka piscem te ostavljaju trag vremenima da se do njega dopre, shvati i protumači njegova nastojanja ili odustajanja. Od Hoblikova datuma rođenja (1. prosinca 1791. godine) i njegova ukupnog školovanja u rodnome mjestu Igalu,

županija Šomođ (Mađarska), Kapošvaru, Pečuhu i Pešti do odlaska u Virovitičku županiju, u Osijek, gdje i umire 1845. godine, u književnoj povijesti nije utvrđeno niz osnovnih podataka, odnosno čvršćih oslonaca istraživaču. Ovaj znameniti Osječanin, odvjetnik po svome životnom pozivu ("magistratualni fiškal" Virovitičke županije), pjesnik i dramski pisac, prevoditelj, etnograf i znanstvenik okušao se i na polju lingvistike radeći aktivno na stvaranju hrvatsko-mađarskog rječnika.

U Hoblikovu je životu godina 1815. od presudnoga značaja, naime tada napušta Peštu i nastanjuje se u Virovitičkoj županiji. Već 1816. godine postaje prvi podbilježnik županije, 1824. javni je tužitelj u Osijeku, a za suca je postavljen 1827. g. Nakon studija i diplomiranja put ga dakle vodi k javnom, ali i literarnom životu, a njegova dramska ostvarenja nastaju baš za vrijeme boravka u Osijeku.

Kada je u časopisu "Erdeljski muzej" (Erdélyi Museum) raspisan natječaj za dramu, najvjerojatnije da je Katona upozorio Hoblika na mogućnost natjecanja u dramskom stvaralaštvu. Tako je nastala njegova prva drama *Laslo Kun* (Kun László). Iako je ponajprije smatrao sebe stihotvorcem, osim spomenute drame napisao je još tri: *Ružica grad* (Rózsavár), *Jugovići* (Jugovicsok) i *Vukovarska amazonka* (Valkói Amazon). Po dosadašnjim spoznajama od četiri drame niti jedna nije bila tiskana, a ostala je sačuvana u rukopisu *Vukovarska amazonka*, koja se smatra najvrednijim i najuspjelijim ostvarenjem M. Hoblika. Shodno prvoj dramu i ona je nastala takoreći po narudžbi, pisana je specijalno za dramski natječaj povijesne drame, raspisan 1832. godine prigodom obilježavanja otvaranja mađarskoga kazališta u Klužu (Kolozsvár). Natječaj je bio otvoren godinu dana, a za to vrijeme pristiglo je deset radova. Stručni odbor u kojem su se nalazili naročito strogi kritičari posebnom pohvalom ističe na trećem mjestu *Vukovarsku amazonku*.

U skladu s autentičnim činjenicama, Hoblik za temu odabire ratovanje s Turcima na području Slavonije. Tako M. Hoblik ulazi u redove stvaratelja - iako ne prvorazrednih - koji po podrijetlu ne pripadaju Slavoniji, ali su životom i tematikom vezani za nju. Nacionalna povijesna prošlost Hrvata, kao dramska tema, značila je i neminovno suočavanje autora sa zajedničkom prošlošću Mađara i Hrvata.

Drama nas vremenski vodi u 16. st. (točnije 22.-23. lipnja 1543.), a samim naslovom radnja je lokalizirana za Vukovar i nagovještava se njegova junačka obrana, iako se na temelju izvorne povijesne građe točno daje zaključiti da je Hoblik izvršio dislokaciju. Naime ako razmotrimo povijesnu pozadinu i likove u dramu (Petar Perenji, Mihail Arkí, Klara Sekelj, Ulman-paša, Sulejman II, Murat beg, kapetan Prodanović itd.), nedvojbeno je da je riječ o valpovačkoj opsadi, naime Turci su već 1526. godine zauzeli Ilok, Vukovar i Osijek na putu prema Ugarskoj, kada su na Mohačkom polju potukli ugarsku vojsku. Poslije Mohačke bitke srednjovjekovni Walpo zbog jake tvrđave i dobrog položaja između Drave i Karašice još neko vrijeme je uspio odoljeti navalama Turaka. Vlasnik valpovačkog imanja i grada od 1512. g. sve do njegova pada bio je palatin Emerik Perenji. Nakon osvajanja Vočina, Stupčanice, Bijele Stijene Ulman-paša je 1543. godine krenuo zajedno s Murat begom prema Dravi. Tada su izvršili opsadu Valpova, koje je branila posada Petra Perenjija na čelu s njegovom suprugom Klarom Sekelj - jer je Perenji bio u zatočeništvu - i s Mihailom Arkijem. Tijek navedenih povijesnih zbivanja i ličnosti točno se može pratiti u Hoblikovoj dramu, što ujedno znači da je glavni lik, Klara Sekelj ustvari *Valpovačka amazonka*. Povijesna je činjenica i to da je posada bila opskrbljena s dovoljno hrane i ljudi tako da se mogla dosta dugo braniti od turskih napada. Nakon gotovo dvomjesečne opsade (Hoblik ta dva mjeseca zbija u dva dana) 23. lipnja 1543. g. grad se predao Turcima.

Martin Hoblik je u slučaju drame *Vukovarska amazonka* ostao neovisan od svoga dramskog uzora Jožefa Katone, što se ne može tvrditi za njegovu prvu dramu *Laslo Kun*, za koju se dugo sumnjalo da ju je napisao sam Katona, a Hoblik je tek potpisao. Na eventualni utjecaj J. Katone upućuje samo toliko, da je drama J. Katone *Monostori Veronka* lokalizirana također za jedno mjesto, a vremenski je sažeta u dva dana, kao i *Vukovarska amazonka*.

Pri utvrđivanju prisutnosti Hoblikovih drama na pozornici i određivanja njihova značenja za mađarsku kazališnu povijest, naišli smo na podatak da je *Vukovarska amazonka* 1. rujna 1832. godine izvedena u budimskom kazalištu, ali nažalost svega jedanput, dok je drama *Jugovići* izvedena po svojoj prilici i više puta, no 1843. godine bila je zabranjena i skinuta s repertoara.

Izgleda da Hoblik, toliko zagrijan za pozornicu, toliko uporan u obrani izvornih scenskih djela pisanih mađarskih jezikom, pred sve žešćim naletom stranoga kazališnog izraza, jednako tako u Osijeku, kao i u Mađarskoj, nije imao sreće u izvođenju svojih drama, te ako još tome pridodamo i njegov skromni opus dramskih ostvarenja, svakako će to odrediti i njegov nezapaženi značaj u mađarskoj kazališnoj povijesti.

Život i djelo Hoblik je posvetio znanosti i literaturi, u radu se odlikovao savješnošću i marljivošću, pa je 9. ožujka 1832. godine postao članom Mađarske akademije. No ipak, kao čovjek i pisac, nije cjelovito proučen, a s obzirom na svoj cijelostni književni i znanstveni rad, niti stručno prikazan, kako je to bio zapazio prof. Stanislav Marijanović. Rana smrt ga je zatekla u punoj zrelosti i plodnosti, stoga nije zaokružio ni mnogostranu znanstvenu djelatnost čime se rado bavio. Umro je u Osijeku, 26. svibnja 1845. godine, u svojoj 54. godini života. Nakon smrti su njegovi posmrtni ostaci, uz najveće počasti, preneseni iz Osijeka, s Aninog groblja u Budim.

LITERATURA

1. Hrvatska/Mađarska, *Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze*, Zagreb, 1995.
2. Andraš, David, *Mostovi uzajamnosti*, Novi Sad, 1977.
3. Hadrovics, László, *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok*, Budimpešta, 1944.
4. Barta, János - Klániczay, Tibor, *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, Budimpešta, 1963.
5. Gerold, László, *Színházi kultúránk és drámaírásunk kezdetei*, Novi Sad, 1972.
6. *Riječ*, časopis za književnost i kulturu Hrvata u Mađarskoj, Budimpešta, 1996.
7. *Književni Osijek*, Studije i eseji, Osijek, 1966.
8. Sztáray, Mihály, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, Budimpešta, 1973.
9. Perényi, Péter-Hirschvogel, Augustin, *Perényi Péter élete és halála*, Budimpešta, 1973.
10. Szomszédtság és közösség, *Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok*, Budimpešta, 1972.

SUMMARY

Janja Prodan

BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN DRAMA IN THE CONTEXT OF HUNGARO-CROATIAN HISTORICAL AND LITERARY CONTACTS

Traces of the written Hungarian secular drama prolon to the middle of the 16th century. At the time, precisely in 1550, Mihalj Starai (Sztarai Mihaly) had written his work *On Marriages of Priests* (Papok Hazassaga), which had been preserved only in fragments. M. Starai was one of the most prominent reformers of his time, who lived in the village of Lug (Lasko), in the region of Baranja, where he was a teacher. The work was probably performed somewhere in Baranja, Slavonija, and perhaps in the village of Lug itself. We are no in possession of reliable data concerning the performance of the drama, but there are some signs like the following: vivid dialogues, realistic characters, which mean that the roots are found in the more developed national and school dramas, actors' modes of life, and, to add a historical fact that in the town of Vaskaszentmarton on that very year, there was a controversy polemics between catholic priests and reform followers, which dealt with the themes that had been preserved in the fragment of Starai's drama, *On Marriages of Priests*. The results of our researches after the reformation deal with the Castle of Zrinski in the town of Čakovec as the place where baroque theatre performances were being performed. Hungarian literary efforts for centuries and the results in the framework of Hungary have deep roots on the area of Slavonija today. To mention the name of Martin Hoblik, a worthy worker and playwright, who lived in Slavonija, the former county of Virovitica, in the twenties, thirties and forties of the 19th century. Although he was not deprived of nationalism, he considered his duty to join with others in giving help to improve Croatian education. His drama, *Amazon of Vukovar*, shows an example of the mutual destiny of Croatians and Hungarians.

Adela Ptičar

NEKNJIŽEVNI TEKSTOVI 18. STOLJEĆA

izvorni znanstveni rad

LUDK 800(091) (035) = 862 = 30 "17"

U radu se daje pregled školskih (i djelomice općih) priručnika raznih struka koji su uglavnom tiskani dvojezično, hrvatsko-njemački, u drugoj polovici 18. stoljeća. Zbog svoje normative uloge važan su prinos povijesnoj gramatici, a kako se u njima stvaraju prvi hrvatski terminološki sustavi, dragocjeni su terminološki i leksikografski uopće.

Navedena je tema rezultat proučavanja onih djela koja se ne obrađuju u hrvatskim povijestima književnosti i koja se do sada nisu držala relevantnima za bilo kakva jezičnopovijesna istraživanja. Kriteriji za njihovo uvrštavanje nisu još posve definirani i u ovoj su fazi istraživanja više intuitivni nego znanstveni, ali kako se radi o obilju djela kojih značenje nije samo kulturološko, što će, nadam se, pokazati i ovaj prikaz, držim vrijednim da se i o njima progovori.

To su djela objavljena uglavnom anonimno¹ i najvećim su dijelom prijevodna, a pripadaju vrlo različitim područjima. Najvažnija su među njima ona namijenjena školama, udžbenici i priručnici iz više nastavnih predmeta, nastala u drugoj polovici 18. stoljeća u okviru austrougarske školske reforme 1774. i 1778., a kojih se ponovljena izdanja tiskaju sve do polovice 19. stoljeća. Upravo su to prvi naši školski priručnici, a do kraja 18. stoljeća prema terezijansko-jozefinskim nastojanjima o širenju njemačkoga jezika tiskani su uglavnom dvojezično, s njemačkim tekstom na jednoj a hrvatskim na drugoj stranici, a potkraj stoljeća i u 19. stoljeću i samo hrvatski. Za hrvatsko se jezično područje oni prevode u dvije verzije, na dva književna jezika, na tzv. "horvatski jezik" za sjeverozapadnu Hrvatsku i tzv. "slavonski jezik" za Slavoniju, a osim jezično (kajkavski, štokavski) razlikuju se i grafijom. Za čakavsko sam područje do sada našla samo jedan takav priručnik, ljubljansko izdanje *Upućenja k lipopisanju iz 1785.*²

Najviše je takvih priručnika bilo upravo za jezičnu nastavu, hrvatsku, njemačku i latinsku, ali su svi oni podjednako zanimljivi za istraživanje jer hrvatski usporedni tekst imaju i ona djela koja se ne bave hrvatskim jezikom. Neki od tih priručnika jezični su u jednom vrlo širokom smislu, npr. priručnici o krasopisu. Ni jedna hrvatska gramatika nije

1 Za mnoga bi se djela proučavanjem arhivske građe vjerojatno mogao utvrditi autor, odnosno prevoditelj; usp. istraživanje T. Puškadija-Ribkin (1993) o autorstvu *Nemške gramatike iz 1772.*

2 Usp. A. Ptičar (1991).

tiskana baš za školsku nastavu, ali ih je za opću namjenu bilo više, Tadijanovićeve, Relkovićeve i Lanosovićeve od štokavskih, Szent-Martonyjeva i Kornigova od kajkavskih. Njemačkih je gramatika bilo i za školske i za ostale namjene. *Nemška gramatika*³ za hrvatsku mladež objavljena je još 1772., dakle prije provedbe školskih reformi. Godine 1779. tiskana je kajkavska njemačka gramatika *Napučenje vu navuk nemškoga jezika*⁴, a o potrebi za tim djelom, a time i o njegovu utjecaju u našoj sredini, govori obilje kasnijih izdanja: 1780., 1787., 1811., 1814., 1816., 1835. i 1840.

Prvi pravi hrvatski pravopisni priručnici objavljeni su 1779., i to štokavski *Upućenje k slavonskomu pravopisanju* i kajkavski *Kratki navuk za pravopisanje horvatsko*⁵. Drugo izdanje *Upućenja* tiskano je i 1810. godine, a *Kratki je navuk* ponovno izdan 1780. pod naslovom *Napučenje vu horvatsko pravopisanje*⁶. Konceptijski istome razdoblju pripada i kajkavski pravopis iz 1808.⁷ godine *Napučenje za horvatski prav četeti i pisati*⁸. Godine 1780. objavljen je i jedan njemački pravopis: *Kratki navuk od pravopisanja nemškoga*⁹. Svi ti pravopisi, osim onoga iz 1808., imaju usporedan njemački tekst.

Leksikografski su osobito zanimljive početnice. *ABC knjižica*¹⁰ iz 1779. spoj je početnice i čitanke, ima nešto preko stotinu stranica; u uvodnome dijelu donosi se abeceda, hrvatska, latinska i njemačka, s različitim tipovima slova, a potom kratke poučne pričiće. Izdanje za Slavoniju pod naslovom *ABC iliti knjižica slovoznanja*¹¹ nalazi se

- 3 Budući da se radi o gotovo posve nepoznatim djelima, donose se cjelovite bibliografske jedinice izvornom grafijom: NEMSKA GRAMATIKA oder Anfangsgründe der deutschen Sprachkunst, zum Gebrauche der croatischen Jugend. In der Landessprache verfasst, Beč, 1772.
- 4 Anleitung zur deutschen Sprachlehre zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Hungarn, und Croatien / NAPUCHENYE VU NAVUK NEMSKOGA JEZIKA ZA POTREBUVANYE NARODNIH SKOL VUGERZKOGA, Y HORVATZKOGA KRALYEZTVA, Budim, 1779.
- 5 To su prvi hrvatski normativni pravopisi: UPUTJENJE K' SLAVONSKOMU PRAVOPISANJU ZA POTREBU NARODNIH UCSIONICAH UKRALJESTVU SLAVONIE / Anleitung zur slawonischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Slawonien, Budim, 1779. i KRATKI NAVUK ZA PRAVOPISZANYE HORVATZKO ZA POTREBNOZT NARODNIH SKOL / Anleitung zur croatischen Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Kroatien, Budim, 1779.
- 6 NAPUCHENYE VU HORVATZKO PRAVOPISZANYE Z-PRAVO-CHTENYEM, Y GLASZOMERENYEM ZA POTREBNOSZT NARODNIH SKOL VUGERZKOGA, Y HORVATZKOGA ORSZAGA / Anleitung zur croatischen Rechtschreibung, nebst der Rechtesung, und Tommessung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Hungarn, und Croatien, Budim, 1780.
- 7 Objavljen i 1830., također u Budimu.
- 8 NAPUTCHENYE ZA HORVATZKI PRAV CHTETI, Y PISZATI ZKUP Z-PELDAMI LIZTOV, Y DRUGEH PISZMENEH NACHINOV ZA POTREBUVANYE LADANYZKIH SKOL VU HORVATZKOM KRALYEZTVU, Budim, 1808.
- 9 KRATKI NAVUK OD PRAVOPISZANYA NEMSKOGA ZA POTREBNOZT NARODNIH SKOL / Anleitung zur deutsche Rechtschreibung zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Croatien, Budim, 1780.
- 10 ABC KNISICZA ZA POTREBNOZT NARODNIH SKOL / ABC oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National Schulen in dem Königreiche Croatien, Budim, 1779.
- 11 ABC ILITI KNJIXICA SLOVOZNANJA ZA POTRIBU NARODNIH UCSIONICAH U KRALJESTVU SLAVONIE / Namenbüchlein zum Gebrauche der National=Schulen in dem Königreiche Slawonien, Budim, 1823.

u zagrebačkim knjižnicama¹² tek iz godine 1823.¹³, ali je gotovo sigurno da postoji i izdanje iz 1779., kao i kajkavsko, što potvrđuju Petrikova i Kesslerova bibliografija, a i tekst slavonskoga izdanja iz 1823. isti je kao i kajkavski 1779., a osim toga i sve su se ostale školske knjige tiskale usporedno na oba hrvatska književna jezika. Te se čitanke poslije tiskaju u dva tipa, za seoske i za gradske škole. Uvodni je, opći dio, jednak, a tekstovi opisuju seoski ili gradski život, već prema namjeni čitanke. Takva je *Imen knjižica za hasen ladanjskih skol*¹⁴ iz 1796. ili *Imen knjižica za hasen ladanjskih učilnic*¹⁵ iz 1823. koja je 1836. pretiskana hrvatski jednojezično. Za gradske se škole u zagrebačkim knjižnicama nalazi izdanje tek iz 1823.: *Imen knjižica za hasen varaških učilnic*¹⁶. Dok se u čitankama za seoske škole opisuje obrada zemlje, stoka, voćnjak, vrt, muški i ženski poslovi, u onima za gradske škole govori se o ponašanju za stolom, razlikama između sela i grada, o moru, o obrtima, pa se u njima tako nalazi leksik iz različitih područja. Vrlo je slična *Čtenja kniga*¹⁷, koja je od 1780. do 1838.¹⁸ izdana sedam puta, a razlike prema *Imen knjižici* tiču se uglavnom samo terminologije u uvodnome dijelu. Od spomenute štokavske početnice *ABC iliti knjižica slovoznanja* razlikuje se po sadržaju, ali je konceptijski posve ista početnica slična naslova: *Knjižica slovoznanja*¹⁹, koja je objavljena 1831. i pretiskana 1840. U Cuvaja se spominje i *Imen knjižica za narodnih skol hasen* iz 1790., ali to izdanje nisam našla. Različitih je abecevica bilo u Hrvatskoj i prije tih udžbenika, ali su one imale vrlo malo teksta i zanimljivije su povijesno i kulturološki nego kao poticaj za razumijevanje suvremenih pojava.

Krasopis poučavaju već spomenuti čakavsko-štokavski udžbenik *Upućenje k lipopisanju*²⁰ izdan 1785. godine u Ljubljani i štokavski *Upućenje k lepopisanju*²¹ tiskan 1792., ali u Budimu, kao i većina spomenutih djela, jer je budimska sveučilišna tiskara imala caričin privilegij za tiskanje školskih knjiga. Cuvaj ima podatak o ranijem štokavskom

- 12 Za utvrđivanje točnoga broja izdanja, pa čak i iscrpne bibliografije priručnika toga razdoblja, nužna su iscrpna istraživanja u budimskim knjižnicama.
- 13 Knjižica je tiskana također 1845. i 1851. (zadnje izdanje novim pravopisom).
- 14 IMEN KNISICZA ZA HASEN Ladanyzkih skol / Namenbüchlein zum Gebrauche der Landschulen in dem Königreiche Kroatien, Budim i Trnava, 1796.
- 15 IMEN KNISICA ZA HASEN LADANZKIH UCHILNIC HORVATZKOGA ORSZAGA / Namenbüchlein zum Gebrauche der Landschulen in dem Königreiche Kroatien, Budim 1823.
- 16 IMEN KNISICA ZA HASZEN LADANZKIH UCHILNIC HORVATZKOGA ORSZAGA / Namenbüchlein zum Gebrauche der Landschulen in dem Königreiche Kroatien, Budim, 1823.
- 17 CHTENYA KNIGA OD PRAVOTVORNOZTI ZA POTREBNOZT NARODNIH SKOL VUGERZKOGA, Y HORVATZKOGA KRALYEZTVA / Lesebuch von der Rechtschaffenheit zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Hungarn, und Croatien, Budim, 1780.
- 18 Te je godine izišla bez njemačkoga usporednoga teksta.
- 19 Knjixica slovoznanja za potribu narodnih ucsionicah u C.K. Slavonsko-Srimskoj Kraini / Nahmenbüchlein zum Gebrauche der National=Schulen in der k.k.slavonisch=sirmischen Gränze, Budim, 1823.
- 20 Anleitung zum Schönschreiben, nebst vorangesetztem ersten Theile der deutschen Sprachlehre zum Gebrauche der Nationalschulen / Uputjenje k' lipopisanju, skupa Prepostavnim pèrvim dellom Nauka Nimshkoga Jezika za potribu narodnih Shkól, Ljubljana, 1785.
- 21 Uputjenje k' LEPOPISANJU za potribu NARODNI UCSIONICAH U KRALJESTVU MACXARSKOM, I SLAVONSKOM, Budim, 1792.

izdanju iz 1780. i o kajkavskom *Napučenje k lepopisanju* iz 1786. (koje je navodno tiskano u Zagrebu). Vrlo je vjerojatno da postoji i kajkavsko izdanje, ali su Cuvajevi bibliografski podaci prilično neprecizni, pa za tim izdanjima još treba tragati. U tim se djelima objašnjavaju elementi krasopisa i daju upute o njihovoj primjeni, pa se tako govori o vrstama poteza, visini, širini i debljini slova, držanju tijela pri pisanju i slično.

Pismenosti se tiču i priručnici koji daju upute o pisanju pisama. Do sada sam pronašla samo štokavsko *Upućenje u način pisanja poslanica*²² iz 1780. (samo hrvatski tekst). U tom se djelu na 72 stranice daju upute o formalnom i sadržajnom oblikovanju pisama, a zatim uzorci pisama prema sadržaju (npr. pri rođenju sina ili iskazivanju sućuti) i prema namjeni (molba, opomena, revers), a sadrži i titulaturu.

Od priručnika za druge školske predmete vrlo su zanimljivi oni za učenje računa, štokavski *Upućenje u brojoznanje*²³ iz 1782. i kajkavski *Napučenje vu brojoznanje*²⁴ iz 1780. i 1782. Ti računski udžbenici nemaju njemački usporedni tekst. *Upućenje u brojoznanje* ponovno je izdano 1809. s vrlo malo izmjena (netko je vjerojatno samo redigirao tekst), a kajkavska verzija pod naslovom *Napučenje vu računstvo*²⁵ 1798. i 1834. Zna se da Hrvati u 18. stoljeću već imaju dva važna matematička djela, šilobodovu *Aritmetiku horvatsku* iz 1758. i Zoričićevu *Aritmetiku* iz 1763., pa bi bilo zanimljivo utvrditi odnos školskih priručnika prema njima.

U 18. stoljeću ima i štokavskih i kajkavskih katekizamskih priručnika za vjersku poduku mladeži; o njima je s teološkoga stajališta vrlo iscrpno pisao E. Hoško, ali jezično oni nisu istraživani. Nekoliko je školskih priručnika o ručnom radu; iako je njihov sadržaj još posve nepoznat, nedvojbeno je da su i oni, kao i svi ostali priručnici prevedeni s njemačkoga, zanimljivi bar terminološki.

Od polovice 18. stoljeća naglo se proširuje polivalentnost hrvatskoga jezika, što dokazuju i školski priručnici o kojima je bila riječ, a i mnoga druga djela opće namjene. Od takvih spomenut ću kao primjer *Kratki nauk pokraj kojega se najbolje i najlašnje bjeli dudovi zadobiti mogu i pokraj kojega se svilni crvi također lasno odraniti mogu* iz 1775., a ima ih i o uzgoju duhana, lana, stoke i slično.

Od neknjiževnih tekstova u 18. stoljeću u istraživanje bi trebalo uključiti i posve marginalizirane nesamostalne rječnike.²⁶

Cilj je nabranju toga mnoštva naslova pokazati bogatstvo priručnika i područja kojih se tiču. Osamnaesto stoljeće razdoblje je kada se sustavno počinje stvarati nazivlje mnogih struka, a budući da se to najvećim dijelom ostvaruje upravo u školskim udžbenicima, važno je utvrditi značenje tih naših prvih terminoloških sustava. Posve

22 UPUTJENJE U NACSIN PISANJA POSLANICAH ZA POTRIBU NARODNIH UCSIONICAH U MACXARSKOM I SLAVONSKOM KRALJESTVU, Budim, 1780.

23 UPUTJENJE U BROJO-ZNANJE, ILLI RACSUN ZA POTRIBU NARODNIH UCSIONICAH U MACXARSKOM, I SLAVONSKOM KRALJESTVU, Budim, 1782.

24 NAPUCHENYE VU BROJO-ZNANYE. ZA POTREBNOZT NARODNIH SKOL VUGERZKOGA, Y HORVATZKOGA KRALYEZTVA, Budim, 1782.

25 NAPUCHENYE VU RACHUNZTVO. ZA POTREBUVANYE NARODNIH SKOL HORVATZKOGA KRALYEZTVA, Budim, 1798.

26 Od onih u raznim preradama Alvaesove gramatike do opsežnijih u gramatikama slavonskih gramatičara.

površnim istraživanjem utvrđeno je da neki jezikoslovni nazivi koje rabimo i danas, a koji su po potvrdama u rječnicima nastali u 19. stoljeću, npr. *pravopis*, *pravopisanje*, *pravopisni*, *prijedlog*, *samoglasnik*, *veznik*, potječu zapravo iz školskih jezičnih priručnika 18. stoljeća. U krasopisnom priručniku iz 1792. dolazi pridjev *četverokutan*, a držalo se da ga je načinio Stulli, ili termin *potez*, za koji se mislilo da je Šulekov. *Knjižica slovoznanja* npr. jednostavna je čitanka u kojoj se opisuje svakodnevni život dječjim jezikom, dakle ne radi se ni o kakvu ekskluzivnu leksiku, a proučavajući ga došlo se upravo do takvih rezultata:²⁷ za tako kratak i običan tekst previše je do sada nepotvrđenih i slabo potvrđenih riječi. To vjerojatno više govori o stanju naše leksikografije nego o toj početnici. Ima u njoj riječi koje su po AR potvrđene prvi put u Karadžića (*džon*, *masulj*, *morokvaša*, *nogači*, *pečnjak*) ili u kasnijih hrvatskih pisaca, npr. po potvrdama u istom rječniku *staklana* i *sveučilište* nalaze se u *Juridisch-politische Terminologie* 1853., a potom u Šuleka.

U standardološkom se smislu 18. stoljeće vrlo razlikuje od prijašnjih razdoblja. Od posvemašnje usredotočenosti na lijepu književnost nužno se okrenuti i istraživanju funkcionalnih stilova. Estetski je kriterij u prošlosti opterećivao hrvatsko jezikoslovlje, čak i leksikografiju, pa je žanrovska raznolikost tako gotovo sasvim zanemarena. I ovaj je pregled priručnika samo prinos stvaranju korpusa hrvatskih tekstova 18. stoljeća, koji bi bio temeljem objektivnijem povijesnom rječniku i povijesnoj gramatici.

LITERATURA

1. Cuvaj, Antun (1910): *Grada za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. I. i II., Zagreb.
2. Hoško, Franjo Emanuel (1985): *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Zagreb.
3. Kessler, Wolfgang (1976): *Buchproduction und Lectüre in Zivilkroatien und -slawonien zwischen Aufklärung und "Nationaler Wiedergeburt" (1767-1848)*, Sonderdruck aus dem Archiv für Geschichte des Buchwesens, Band XVI., Lieferung 2, Frankfurt am Main.
4. Kukuljević, Ivan (1860): *Bibliografija hrvatska*, Zagreb.
5. Petrik, Geza (1888): *Magyarország Bibliografija 1712-1860*, Budapest.
6. Ptičar, Adela (1991): Školski jezični priručnik *Uputjenje k' lipopisanju iz 1785. godine*, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17, Zagreb, 145-151.
7. Ptičar, Adela (1993): Početnica "Knjižica slovoznanja" (1831) kao leksikografski poticaj, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 19, Zagreb, 273-287.
8. Puškadija-Ribkin, Tatjana (1993): Njemačka gramatika Antuna Raispa iz 1772. godine, *Vrela i prinosi*, 20, Zagreb, 17-28.

²⁷ Usp. A. Ptičar (1993).

SUMMARY*Adela Ptičar***18TH CENTURY NON-LITERARY TEXTS**

The article presents school and, partly, general handbooks of different professions from second half of the 18th century. They are printed anonymously and most frequently bilingually (Croatian-German). Most of these handbooks were intended to be for language classes (grammars, orthographic, caligraphic and letter-writing manuals, readers), but also for teaching mathematics, cultivation of flax, tobacco etc. They create first Croatian terminological systems and thus show great lexicographical importance.

ISBN 953-6104-02-4

9 789536 104024